

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

leto 1987 **1** letnik 41

ZČ, Ljubljana, 41, 1987, številka 1, strani 1–202 in I–VI

YU ISSN 0350-5774

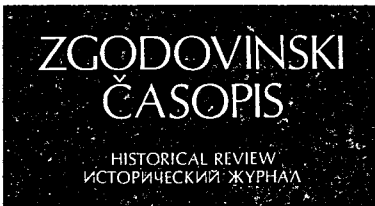
UDK 949.712(05)
UDC

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

LETNIK 41
LETO 1987

IZDAJA
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
LJUBLJANA

UDK 949.712(05)
UDC

YU ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Bogo Grafenauer
Dušan Kos (tehnični urednik)
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
dr. Miro Stiplovšek
Peter Štih
dr. Fran Zwitter

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 15. 3. 1987.

Izdajateljski svet: dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, Samo Kristen, dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, Prvenka Turk, dr. Fran Zwitter

Prevodi: Lidija Berden (angleščina), Cvetka Puncer-Vode (angleščina), Bogo Grafenauer (nemščina), Medita Šetinc (nemščina), Irena Vilfan-Bruckmüller (nemščina), dr. Milko Renner (italijanščina), Tatjana Mirt (makedonščina), Sergij Škuc (italijanščina), Janez Zor (ruščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Majda Čuden

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332-611, int. 210

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 4800 din, za društvene člane 3000 din, za društvene člane-upokojece 2250 din, za društvene člane-študente 1500 din (vse cene za letnik 41/1987)
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 1600 din

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Raziskovalna skupnost Slovenije
Kulturna skupnost Slovenije
Izobraževalna skupnost Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, april 1987

Naklada: 1700 izvodov

KAZALO - CONTENTS - СОДЕРЖАНИЕ

RAZPRAVE - STUDIES - СТАТЬИ

Bogo Grafenauer, Slovensko-romanska meja - ločnica in povezava Slovene-Roman Boundary - Line of Demarcation and Linkage Словенско-романская граница - линия демаркации и связи	5-18
Hinko Uršič, Tolminska dežela Tolmin Region Толминский район	19-20
Marjan Rozman, Tolminsko danes The Tolmin Region Today Толминский район сегодня	21-26
Branko Marušič, Tolminsko v zgodovinisju The Tolmin Region in Historiography Толминский район в историографии	27-34
Drago Svobljšak, Arheološka obdobja Tolminske Archaeological Periods of the Tolmin Region Археологические эпохи Толминского района	35-39
Peter Štih, Goriški grofje in oblikovanje pokrajine ob Soči in na Krasu v deželo Gorizia Landgraves and Formation of the Land along the River Soča and on Karst into the Province Графы Горицы и формирование края около реки Сочи и на Карсте в провинцию	41-47
Reinhard Härtel, Viri za srednjeveško zgodovino Slovenije iz furlanskih arhivov Sources for Medieval History of Slovenia from the Archives of Friulia Источники для средневековой истории Словении и фриульских архивов	49-53
Janko Pleterski, Meja na Soči v notranjih odnosih jugoslovanskega gibanja med prvo svetovno vojno The Soča Border in inner Relations of the Yugoslav Movement during the First World War Граница на реке Соче во внутренних отношениях южнославянского движения во время первой мировой войны	55-62
Drago Sedmak, Pregled vojaških dogodkov na soški fronti 1915-1917 Bloody Soča Basin - Survey of Military Events on the Soča Front 1915-1917 Обзор военных событий на фронте реки Сочи 1915-1917	63-71
Slavica Plahuta, Fašistična stranka v Goriški pokrajini (1941-1943) The Fascist Party in the Gorica Region (1941-1943) Фашистская партия в провинции Горича (1941-1943)	73-86
Ivan Kataržiev, Etnično in državno razmejevanje v Egejski Makedoniji Ethnic and State Demarcation in Aegean Macedonia Этническое и государственное разграничение в Егейской Македонии	87-95
Ferdo Gestrin, Karta obsoške poti iz 17. stoletja Map of the Road along the River Soča from the 17 th Century Карта дороги вдоль реки Сочи из 17-го столетия	97-101
Vinko Rajšp, Ceste na Goriškem v drugi polovici 18. stoletja Roads in the Gorizia Region in the Second Half of the 18 th Century Дороги в районе Горичи во второй половине 18-го столетия	103-107
Eva Holz, Cestne povezave Goriške in Kranjske v 19. stoletju Road Connections of Gorizia Land and Carniola in the 19 th Century Дорожные связи провинций Горичи и Крайны в 19-ом столетии	109-114
Janez Cvirn, Finančno poslovanje družine Marka Vincenca Lipolda v letih 1867-1871 in 1878-1883 Financial Management of the Family of Marko Vincenc Lipold in the Years 1867-1871 and 1878-1883 Финансовые действия семьи Марка Винценца Липольда в годы 1867-1871 и 1878-1883	115-137

ZAPISI – NOTES – ЗАПИСКИ

- Branko M a r u š i č, Poskus pregleda zgodovinopisja ob slovenski zahodni meji 139–146
 An Attempt of Historiographical Review near Slovene Western Border
 Опыт обзора историографии на словенской западной границе

PROBLEMI IN DISKUSIJA – PROBLEMS AND DISCUSSION – ПРОБЛЕМЫ И ДИСКУССИЯ

- Zgodovinopisje na Slovenskem danes; okrogla miza v Tolminu 2. 10. 1986 (Jera Vodušek, Bogo Grafenauer, Janko Pleterski, Vasilij Melik, Franc Rozman, Miroslav Stiplovšek, Tone Ferenc, Ferdo Gestrin, Jasna Fischer, Walter Lukan, Matjaž Klemenčič, Branko M a r u š i č, Janez Šumrada, Fran Zwitter, Primož Hainz) 147–172
 Historiography in Slovenia today; the Round table in Tolmin, October 2, 1986
 Современная историография в Словении; круглый стол в Толмине, 2 октября 1986

IN MEMORIAM – IN MEMORIAM – В ПАМЯТЬ

- Vinko Foretić (Ignacij Voje) 173–174
 Vinko Foretić
 Винко Форетич

KONGRESI IN SIMPOZIJI – CONGRESSES AND SYMPOSIA – СЪЕЗДЫ И СИМПОЗИУМЫ

- Posvetovanje o Žumberku in Gorjancih med NOB, Novo mesto, 17.–18. oktobra 1986 (Zdenko Picelj) 175–177
 Conference on Žumberk and Gorjanci during National Liberation War, Novo mesto, October 17–18, 1986
 Совещание о Жумбераке и Горьянцах во время НОБ, Ново место, 17–18 октября 1986
- Trubarjev simpozij v Tübingenu, Tübingen, 3.–8. november 1986 (Vinko Rajšp) 177–180
 Trubar symposium in Tübingen, Tübingen, November 3–8, 1986
 Симпозиум о Трубаре в Тюбингене, Тюбинген, 3–8 ноября 1986

OCENE IN POROČILA – BOOK REVIEWS AND REPORTS – РЕЦЕНЗИИ И ОБЗОРЫ

- Janez Dular, Topografsko področje XI – Bela krajina (Draško Josipovič) 181–182
 Dušan Mrkobrad, Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji (Vitko Pa hi č) 182–185
 Boško Babić, Materjalnata kultura na makedonskrite Sloveni vo svetlinata na arheološkite stražuvanja vo Prilep (Paola Korošec) 185–187
 Jacques Le Goff, Za drugačen srednji vek (Andrej St u d e n) 187–189
 Pavo Živković, Bibliografija objavljenih izvora i literature o srednjevjekovnoj Bosni (Ignacij Voje) 189–193
 Majda Smole, Vicedomski urad za Kranjsko, 13. stol. – 1747, I. del: Cerkevne zadeve Lit. A–F (France M. Dolinar) 193–194
 Ivanocyjev simpozij v Rimu – september 1984 (Eva Holz) 194–195
 Dušan Bilandžić, Historija Socialističke federativne republike Jugoslavije 1918–1985 (Dušan Ne č a k) 195–200

OBVESTILA – INFORMATIONS – ИЗВЕЩЕНИЯ

- Obvestila o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar) 201–202
 Obvestilo o IX. kongresu zgodovinarjev Jugoslavije (Jasna Horvat) 202

IZVLEČKI – ABSTRACTS – ИЗВЛЕЧЕНИЯ

- Izvilleki iz razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 41, 1987, 1 I–VI

Bogo Grafenauer

SLOVENSKO-ROMANSKA MEJA — LOČNICA
IN POVEZAVAUvodni referat na 23. zborovanju slovenskih
zgodovinarjev v Tolminu 1.—3. oktobra 1986.

Vprašanje ločilne in povezovalne vloge slovensko-romanske meje — se pravi jezikovne oziroma etnične meje na različnih stopnjah dozorelosti narodnostnih skupnosti od naselitve naših prednikov pred štirinajstimi stoletji do izoblikovanja slovenskega naroda in njegove narodnostne zavesti pred dvanajstimi desetletji — je vprašanje, ki ga ni mogoče obravnavati v obliki enotnega »progresivnega« zgodovinskega prikaza, kot se imenuje ta metoda v šolski metodiki. Vprašanje moramo razdeliti v problemske kroge; v katerih se kaže bodisi urésničevanje meje, bodisi pove-zovanje preko nje. Poglavitnih takšnih problemskih krogov notranje povezanih pötez zgodovinskega razvoja, ki so tako ali drugače vplivale na etnično mejo in njen zna-čaj, pa tudi na njen večji ali manjši pomen. Najprej gre za postanek etnične meje po naselitvi Slovencev in za spreminjanje etničnih struktur, ki določajo njen značaj; drugi problemski krog je zvezan z organizacijo politične oblasti in z njo zvezanimi družbenimi in pravnimi interferencami med področjema italške in srednjeevropske fevdalne družbe, kar ni bilo brez pomena tudi za oblikovanje narodne zavesti v ob-mejnih področjih; tretji krog zajema pokristjanjevanje in cerkveno organizacijo z izhodiščem v oglejskem patriarhatu in z vprašanjem o razmerju njenih meja do izoblikovanja narodnostnih meja; četrti krog zajema pomembno gospodarsko pre-seganje meje že od srednjega veka naprej (trgovina) in od 18. stoletja naprej rast velikega gospodarskega središča ob meji v Trstu, pri čemer pa sta oba procesa imela tudi pomen za dozorevanje povezanosti slovenskega naroda (preko gospodarskega središča v Trstu) in spoznanja njegove jezikovne meje (kmečka trgovina na dolge razdalje); tudi zadnji, peti problemski krog sestavin in zvez v kulturnem razvoju ima dva obraza Janove glave: kultura z ene strani povezuje vse Slovence in s tem krepi njihovo skupnost, z druge strani pa tečejo intenzivne zveze že zgodaj preko jezikovnih meja, saj je že v zadnjih stoletjih srednjega veka slovenska kultura le del evropske in vsaj do 15. stoletja v marsičem doseže tudi njeno raven.¹ Posamezne poteze iz teh problemskih krogov in vloga slovensko-romanske meje v različnih obdobjih bodo seveda tudi predmet posebnih referatov.

Oblikovanje in značaj slovensko-romanske etnične meje

Slovenski prihod v prostor zahodno od alpsko-kraškega gorskega in hribovskega praga med zgornjim Posavjem in Posočjem pa do morja in Furlanske ravnine se je dogajal med koncem 6. in začetkom 8. stoletja, ko so Slovani postopno zasedali po-samezne dele tega prostora, v samo ravnino pa so se — le začasno — razširile nji-hove naselbine v spremenjenih razmerah šele v 10. in 11. stoletju.² Med 6. in 8. stoletjem se je torej v tem prostoru zgodila temeljna etnična sprememba, ki je določila oblikovanje narodov, narodnostnih meja in prostorskih etničnih razmerij vse do našega časa.

¹ Težišče prikaza prvih treh problemskih krogov je bilo v Tolminu v tem uvodnem referatu, zato dajem zanje v opombah najvažnejšo dokumentacijo svojih misli. Za četrti in peti krog dajem samo zelo kratke teze kot okvir večjemu številu podrobnejših referatov, zato ju puščam brez opomb (sicer bi moralo biti opomb po obsegu dvakrat toliko kot je teh kratkih tez).

² M. Kos, K postanku slovenske zapadne meje, Razprave društva v Ljubljani 5/6, 1930, 336—375; B. Grafenauer, Kolonizacijska in teritorialna zgodovina Slovenskega primorja, VIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1972, 255—271.

Po antičnih pregledih plemen, ki so živel v Posočju, Posavju in Vzhodnih Alpah, ni nobenega imena, ki bi ga mogli povezati s katerokoli obliko imena Slovanov (ali Venetov): Za prvi čas rimske okupacije v Avgustovi dobi kažejo podpisi osmih noriških plemen na treh posvetilnih napisih 'iz mesta na Štalenski gori ter seznama Plinija in Ptolemeja kot prebivalce današnjega Salzburškega in vzhodnega Tirolskega Alaune, Ambisonte (Šasel jih postavlja k Soči, a ta ni v Noriku!) in Saevate, na Koroškem Ambiline ob Zilji, Laianke in Ambidrave ob Dravi do Roža, Norike v središču dežele nad Virunumom in Uperake morda v smeri proti vzhodu do Pohorja; Gorenjsko pokrivajo Tauriski, kot njihovi zahodni sosedi (pač z mejo na Julijskih Alpah) se navajajo Karni, ki segajo do Livence, Dolenjsko so v zadnjem keltskem naselitvenem valu prekrili Latobiki, na južno Notranjsko so segali do »Okre« pri Postojnskih vratih. Japodi in iz Istre poročajo na sever do vključno Tržaške regije o Fekussih, Rundiktih, Katalih in Subokrinih.³ Podoba iz začetka 6. stoletja, pred začetkom Justinijanove vojne zoper Ostrogote je poenostavljena, a vendar ista: nad pokrajinami, ki leže ob morju (Dalmacija, Liburnija, Istra in »dežela Benečanov« (Venetiön he hóra), »ki se razteza do Ravene«, našteva v parih plemen v smeri proti notranjosti »Siscijce in Suave«, zahodno od njih »Karne in Noričane«, vzhodno pa »Dačane in Panonce« (te do Singidunuma in Sirmija).⁴ Do neke mere se da spraviti ta opis v sklad z opisom anonimnega geografa iz Ravenne, ki v glavnini podatkov sloni približno na istem času, čeprav izvirajo posamezni podatki (npr. o Bavarcih in Karantancih) šele iz srede 7. stoletja, nekatere oblike imen so nastale celo v še poznejšem prepisovanju ohranjenega besedila (npr. Carnich — Carnech, gl. AV 26, 1975, 255—258); žal so podatki delno nejasni in interpretacija sporna.

Povsem v skladu s tem stanjem sporočajo okrog l. 600 viri o Slovanih kot o novem ljudstvu, ki šele tedaj vdira proti zahodu v Italijo, Istro in ki se bojuje v zgornjem Podravju z Bavarci. Tako je zapisal papež Gregor Veliki julija l. 600 v pismu, ki ga je poslal salonskemu škofu Maksimu, in vzporedno z omembo tožbe tega škofa o Slovanih, ki prete zaledju Salone, tudi tole: »vznemirjen sem, ker so začeli siliti skozi istrski vhod že v Italijo«.⁵ Leto prej je pohvalil bizantinskega eksarha Kalinika, ko je odbil tak slovanski vpad v Istro. Tudi sporočila Pavla Diakona v Historia Langobardorum, najstarejšem viru, ki poroča o slovanskih vpadih od Istre do zgornjega Podravja, očitno poročajo o slovanskih napadih na področja, ki so pozneje postala slovenska, o osvojitvah, o predelih, ki so že postali slovanski (Zellia, Carniola), in o meji, ki se je izoblikovala v zvezi z boji z Bavarci ob Dravi zahodno od Agunta.⁶ Povsem opravičena je trditev Milka Kosa, da so ta poročila o slovanskih vpadih in bojih prav tako zvezana s slovanskimi selitvami in osvajanjem novega ozemlja, kot po vsebini enaka poročila bizantinskih avtorjev o vpadih Slovanov na Balkanski polotok. Te stvari so očitne vsakemu bralcu celotnega besedila Langobardske zgodovine Pavla Diakona in bodo kmalu znane tudi vsakemu bralcu slovenskega prevoda tega dela, ki bo dostopen prihodnje leto. Seveda tega ne bi posebej poudarčeval, saj so v izvlečkih stvari že 84 let dostopne v prvi knjigi Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku Franca Kosa in obravnavane v celi vrsti razprav, če se ne bi v zadnjih letih pojavile z znanstveno metodo skregane oživiljene Trstenjakove teorije, ki se jim je Davorin Trstenjak sam odrek pred smrtjo, ko se je seznanil z Miklošičevimi deli iz primerjalnega slovanskega jezikoslovja.⁷

³ P. Petru, Die ostalpinen Tauriskier und Latobiker, v Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, II, Principat, 6. Bd., 1977, 473—499; o Ambisontih Geschichte Salzburgs I/1, 1981 (red. H. Dopsch in H. Spatezenegger), 75—78.

⁴ Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I, št. 182, s. 224—225; Prokopij, De bello goth. I, 15 (prev. Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije I, 1955, 34), B. Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod, 1952, 406 sl.

⁵ Fr. Kos, Gradivo I, št. 131 (s. 171), 126 (167).

⁶ Paulus Diac., Historia Langobardorum (HL) IV 7, 10, 38, 39; o datiranju M. Kos, K poročilom Pavla Diakona o Slovencih, Srednjeveška kulturna, družbena in gospodarska zgodovina Slovencev, Ljubljana 1985, 157—169.

⁷ Sporočilo M. Murka, Veda I, 1911, 269; današnje teorije o avtoktonizmu (Bor in Savli) v resnem tisku ne zaslužijo navajanja niti v opombah.

V tem okviru naj spomnim le na najkrajši način na poglavitne etape naseljevanja Slovanov, iz katerih se je pozneje izoblikoval poseben slovenski narod. Slovenci se namreč niso naselili v novi domovini kot že izoblikovano posebno slovansko ljudstvo, marveč so se izoblikovali v novi domovini ob spajanju različnih slovanskih kolonizacijskih tokov, ostankov staroselcev, na katere so naleteli, in seveda ob sprejemanju in pretapljanju poznejših (zlasti nemških, pa po 15. stoletju tudi južnoslovanskih) priseljencev na današnje slovensko narodnostno ozemlje. Slovani so se širili v Vzhodne Alpe, Panonijo in na današnje slovensko ozemlje iz dveh smeri in v različnem času: že sredi 6. stoletja se širijo s severa (s področja razvoja zahodnoslovanske skupine) preko poznejše Spodnje Avstrije ob Murici in zgornji Muri v notranost Koroške, po 568 po mnenju arheologov, (glede na značaj prvotne karantanske kulture) tudi v Panonijo severno od Drave. Potem, ko so se Obri, ki so po pričevanju Teofilakta Simokate prav v tem času povezali v celoto ves slovanski pritisk proti jugu od Jadranskega do Črnega morja, po temeljnih uspehih proti Bizancu v letih 584 in 586 (obleganje Soluna in prodor na Peloponez) začeli obračati proti zahodu, je pred 1400 leti — med 586 in 588 — prišlo do glavnega slovanskega vdora od vzhoda v zgornje Posavje in Podravje; Slovani so osvajali novo ozemlje delno sami, ker so se hoteli odmakniti od novega težišča obrske naselitve v stepski Panoniji, delno pa so jih pri tem po pričevanju virov podpirali tudi Obri bodisi pri iskanju plena, bodisi s pomočjo zoper sovražnike, ki jih Slovani niso zmogli sami.⁸

Postopnost slovanskega širjenja kaže z ene strani ugašanje antičnih institucij, z druge strani spopadi ob zahodni meji, ki se postopno pomika k Furlanski ravnini in morju. Zdi se, da sta že pred 579 ugasnili škofiji v Poetovionu in Vjrunumu, vsaj do 588 škofiji v Celeji in Emoni, okrog 590 v Teurniji in Aguntu; za langobardsko postojanko na hribu nad vasjo Meglarje je dokazljiv obstoj do 584/85. Langobardi so ob svojem umiku v Italijo (568) sprva gotovo obdržali poleg zgornjega Podravja, ki se ni moglo opirati drugam kot na Italijo, tudi zgornje Posavje. Obri, ki so prišli v Panonsko kotlino v sodelovanju z Langobardi in 568 po sporazumu z njimi, prevzeli tudi Panonijo; so ohranili z njimi dobre odnose, nekako do srede 80-ih let 6. stoletja. Odtlej dalje pa nam dokazuje trikratno zaporedno sklepanje miru med Obri in Langobardi (592, 596, 602 — vselej v času, ko se morajo Obri zaradi bizantinskega pritiska močneje angažirati na svoji in slovanski jugovzhodni meji),⁹ da je prihajalo v časih, ko bizantinski pritisk popušča, do slovansko-obrskega pritiska in osvajanj na ozemlju pod langobardsko oblastjo ali nadzorstvom. V l. 587/88 prekrije ta osvajalni val Celjsko in Ljubljansko kotlino, Rož in Ziljo, do 591 še zgornjo dolino Drave, pred koncem stoletja pa je po Kosovem mnenju dosegel Sočo in preplaval tržaški Kras do doline Reke in robov kotla tržaškega ozemlja; v območju Vipavske doline so se po mnenju arheologov sprva ustavili nekako v območju Ajdovščine.

Drugi dejavnik ob oblikovanju slovenske zahodne meje na črti od Karnskih Alp do tržaškega območja, ki je obenem z istrskim polotokom zahodno od Rače ostal v bizantinskih rokah, je bila langobardska organizacija obrambe vzhodne meje. Medtem ko so prostor zgornjega Posavja mogli ohraniti le okrog četrto stoletja, priča Pavel Diakon, da so sistematično obrambo severovzhodne Italije organizirali šele na robu Furlanije iz Čedadu. Očitno so po Bizantincih zapahnil z vrsto utrdb vzhodne vhode ob vseh pomembnejših vodah, ki so prihajale iz hribov v ravnino, na način, ki so ga v severni Italiji uveljavili najprej Ostrogoti, ko so tako zamenjala Claustra (soteske) stari in že neučinkoviti Tractus Italiae circa Alpes.¹⁰ Po opisu obrambe ob

⁸ B. Grafenauer, Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov, Zgodovinski časopis (ZC) IV, 1950, 23–126; Proces doseljevanja Slovana na zapadni Balkan i u istočne Alpe, Simpozij Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slovena, ANU BiH, Posebna izdanja XII, 1969, 29–55; Naselitev Slovanov v Vzhodnih Alpah in vprašanje kontinuitete, Arheološki vestnik (AV) XXI–XXII, 1970–1971, 17–32.

⁹ B. Grafenauer, ZC IV, 1950, 86.

¹⁰ B. Grafenauer, Ustoličevanje, str. 389–436; Claustra Alpium Iuliarum I, Fontes (red. J. Sašel — P. Petru), Katalogi in monografije 5, 1971.

obrsko-slovanskem vdoru v Furlanijo okrog l. 610 (HL IV, 37) in po poznejših sledovih arimanov v Furlaniji¹¹ je tekla ta utrjena črta od Invillina v Carniji (Iplis v ravnini je vsekakor nezdržljiv s Pavlovim opisom) mimo krajev Venzone—Pušja vas in Gemona—Humin ob Beli, Artegna—Rtin, Tarcento—Tarčet ob Taru, Nimis—Neme ob Karnahiti, Fraelacco, Tricesimo in Reanna že v ozadju Nem, Cividale—Čedad ob Nadiži, Solkan ob Soči, nato pa v črti do morja Premoriacco, Krmin, Fara pri Gradiški in Potium ob ustju Soče; nekoliko v globino proti vzhodu in severo-vzhodu je segla obramba do Meglarij ob prehodu »Kanala« v Ziljsko dolino in do Castra (Ajdoščine) v Vipavski dolini (prva utrdba je padla pred 590 in bila pozneje obnovljena od okrog 625 do okrog 730, druga pa je padla verjetno okrog 610; lokalizacija bitke pri Flovius ali Fluvius z Obri v HL V, 19 s sklicevanjem na Fluvius Frigidus ni dokazljiva, kajti specifični del imena v drugem primeru je Frigidus in ne fluvius kot pri različnih Belih, Črnih, Bisticrah itd.).¹² Ta vrsta utrd (ob koncu sotesk, skozi katere se prebijajo vode v ravnino in po tem nosi sistem včasih, ime claustra Italiae, HL V, 2), ki jo smiselno njenemu položaju in zgodovinskemu pomenu imenujemo »langobardski limes«, pomeni hkrati mejo organiziranega področja furlanskega dukata in oblasti langobardske države. To kaže posebej osvojitve dolin Bele in Ziljice (tako omejuje regio Scavorum Zellia že Egger 1916)¹³ kot »slovanskega okraja« že okrog 625, medtem ko so hribe med limesom in Sočo uporabljali predvsem za pašo, kjer so se srečevali furlanski pastirji že s slovanskimi, čeprav je bil postavljen za nadzorstvo nad tem področjem poseben »skuldahis« (705 Argait) s sedežem ali v Briščah ali v Landarju. Šele iz spopadov med obojimi pastirji za pravico do paše okrog 705 se je — po večkratnih prejšnjih poskusih Slovanov, da si področje prisvoje — razvila vojna med sosedi, ki je na gori neznanega imena končala s popolnim langobardskim (furlanskim) porazom in prehodom hribov do »limesa« v slovenske roke. Tako je dobil »limes« trajen pomen za ustalitev slovansko-romanske etnične meje med Alpami in morjem, čeprav so segale slovanske vasi do konca srednjega veka ponekod bliže ravnini kakor danes.¹⁴

Le kratko naj orišem oblikovanje slovansko-romanske meje v območju zgodnje-srednjeveške Istre.¹⁵ Arheologi sicer večkrat trdijo, da je spadala pod Bizanc vsa poznejša srednjeveška Istra (do Vipavske doline, Postojne in Snežnika); v resnici se je bizantinska oblast širila le do Čičarije in preko Buzeta do tržaške kotline ob morju, kajti prejšnji obseg Istre se je obnovil šele pod frankovsko oblastjo po izročilu o obsegu tržaške škofije.¹⁶ Prvi slovanski val v Istro je že v 6. stoletju prekril vse njeno severno področje do vključno dolino Reke in robove, s katerih se Tržaški kras strmo spušča v neposredno okolico nekdanjega malega mesta pod hribom z baziliko sv. Justa in kastelom. Na zahodnem robu tega prostora so Slovani med Čičarijo in cesto iz Trsta proti Buzetu vpadali v Istro 598, ko jih je zavrnila bizantinska vojska, ki je prišla iz Ravenne skozi Koper, in prav tako 602 in okrog 610, ko so dvakrat oplenili »vso Istro«. Pravo napredovanje pa se je ustavilo severno od Buzeta, kjer so po pričevanju arheoloških najdb tudi Bizantinci zaprli pot z več postojankami, ki so se proti zahodu nadaljevale do Vižinade pri Kastelu v bližini Dragonje, proti vzhodu pa do Roča.¹⁷ Vnovič je prišlo do širjenja Slovanov v Istri šele

¹¹ HL IV, 37; M. Kos, K postanku (op. 2); M. Brozzi, Contributo per uno studio sugli stanziamenti longobardi in Friuli, Memorie storiche Forogiuliesi XLIV, 1960/61, 285—293, in Ce fastu? XXXVII, 1961, 16—20; isti, Il ducato longobardo del Friuli, 1976; Enciclopedia monografica del Friuli Venezia Giulia 3/1, La storia e cultura, 1978, 117.

¹² HL V 19; Fr. Kos, Gradivo I, 177 (str. 217) enači Flovius z vasjo Fiume v Furlaniji, ki pa vsekakor ni na poti v smeri Vipavska dolina—Čedad in je zaradi tega izenačevanje negotovo; J. Šašel, Claustra Alpium Iuliarum, str. 43.

¹³ R. Egger, Frühchristliche Kirchenbauten im südl. Norikum, 1916, 101; B. Grafenauer, Ustoličevanje, 473 sl.; isto mnenje je kasneje sprejel tudi G. Moro.

¹⁴ M. Kos, K postanku (op. 2) in zemljevid v prilogi v knjigi Srednjeveška zgodovina Slovencev, 1985.

¹⁵ M. Kos, O starejši slovanski kolonizaciji v Istri, Razprave razr. za zgodov. in društ. vede SAZU, I, 1950, 53—82; B. Grafenauer, Proces doseljavanja Slovena (op. 8), 40—46.

¹⁶ Za arheologe prim. D. Svoljšak — T. Knific, Vipavska dolina, Situla 17, 1976, 79—83 (večkrat je trdil podobno tudi J. Šašel); prim. tudi op. 14 in 15.

¹⁷ B. Marušič, Staroslovanske in neke zgodnesrednjeveške najdbe v Istri, AV 6, 1955, 97—133; Langobardski i staroslavski grobovi na Brešču i kod Malih Vrata ispod Buzeta u Istri, Arheološki radovi i rasprave (JAZU) II, 1962, 453—469; Istra u ranom srednjem vijeku, Pula 1960 (nem. prevod 1969).

okrog 800 v okviru frankovske kolonizacije Slovanov v naseljenih predelih, ki jo je vodil duks Ivan. Pri tem naseljevanju centralne Istre je bilo s severa naseljeno področje Buzeta (kjer do danes govorijo skupino notranjskega dialekta slovenskega jezika),¹⁸ z vzhoda pa področje Pazina. Čičarija je bila nato naseljena z Notranjskega in od Buzeta sem. Neposredno okolico Trsta vse do mestnega obzidja so naselili Slovani šele v 12. stoletju, ko je tržaško prebivalstvo opustilo poljedelstvo in se obrnilo k obrti in trgovini. V tem obdobju srednjeveške kolonizacije so se širili Slovani v tistem naseljevanju po zahodni Istri, kjer pričajo krajevna imena majhnih zaselkov o močni slovanski kolonizaciji med starejšimi romanskimi kraji. Meja med prevladovanjem severnega (jezikovno »slovenskega«) in vzhodnega (jezikovno hrvaškega čakavskega) dotoka je bila po Benussijevem mnenju pred velikimi spremembami zaradi poznejše beneške kolonizacije ob reki Mirni, po 15. stoletju pa se je predstavila na Dragonjo. To so sklepi, ki so se pokazali Milku Kosu »o starejši slovanski kolonizaciji v Istri« ob podrobnem študiju tipov vaških naselbin, tipov toponimov, podatkov o dialektih in seveda zlasti pisanih zgodovinskih virov v metodološko najbolj razvidni in dozoreli razpravi, ki jo je napisal s področja srednjeveške slovenske kolonizacijske zgodovine.¹⁹

Takšne so zgodovinske podlage trajnega poteka tiste romansko-slovenske jezikovne meje, ki jo je v celoti prvi opisal Peter Kozler v prilogi k svojemu »zemljevidu slovenske dežele« l. 1852 takole: »Kot mejni steber stoji veličanski Triglav ne dalje od tistih gor, poleg katerih se deželne meje Primorja, Koroškega in Beneškega kraljestva združujejo. Od todi se začne meja slovenskega jezika in pelje po gorah, ki so med roklansko in rezijansko dolino, v videmsko delegacijo na Italijanskega, obsega rezijansko dolino (s slovenskimi seli Bela, Rezija, Njiva, Osojan, Lipovec, Korito in Stolbica), pa gre čez hribe do izvira Tera (Torre) in do trga Terčēt (s seli Brezja, na Berdi, Platišče, za Verhom, Kernica, Presnid), na dalje proti izhodu poleg gričev nad kraji Nieme, Ahten, Fojda, Čevdat (Staro Mesto) in čez St. Goro (s slovenskimi seli Špjater, Ronč, Marsin, Terčmun, Dreka, Černiverh, Čenebla, Malina, Laze, Petlak i. v. d.) ter se združi z ilirsko deželno mejo v okraju korminskem. Od tod naprej gre meja v sredi med ravnino in griči pod slovenskima občinama: Mirnik, Medana in Cerovo proti Podgori, prestopi Sočo, objame slovenska sela Zdravšino in Doberdob nad Teržičem in se pri Štivani blizu Divina z morskim obrežjem sprime. Zdaj je kraj morja naravna meja do Perana, izuzemši samo mesta: Terst, Mile, Kopar, Izla (Otok) in Peran. Na tem poti, kakor je tu popisan, sta si slovenski in italijanski (laški) jezik sosed.« Pozneje k temu dodaja še zahodni del slovenske meje na Koroškem v Kanalski dolini: Od Brda v Ziljski dolini »se čez goro podá v Kanalsko dolino prek Potabla in zdaj teče z beneško in koroško deželno mejo, dokler se z mejo Primorja ne združi kjer smo jo začeli.«²⁰

Jezikovna meja, kakršna se je izoblikovala od konca 6. do začetka 8. stoletja, oprta na prirodno podlago meje med ravnino na zahodu in gorsko-hribovskim svetom na vzhodu ter na zgodovinsko podlago organizacije obrambe furlanskih Langobardov ob vzhodnem robu ravnine, seveda ni od vsega začetka delila dveh etnično (jezikovno) izčiščenih področij. Pregled po staroselcih prevzetih vodnih in krajevnih imen kaže, kako so se marsikje Slovenci oprli na to dediščino; vendar, čim bolj proti zahodu, tem več je je. Medtem ko so v notranjosti slovenskega ozemlja ohranile stara imena reke, daljše od 30 kilometrov, so jih ohranile v Posočju in zahodno od njega tudi krajše ter ponekod tudi potoki. Tudi krajevna imena se gostijo: ob Soči nad Solkanom nosijo staroselska imena po pravilu vsi trgi (npr. Kanal, Tolmin, Kobarid, Bovec) in le nekaj vasi, v Brdih in Beneški Sloveniji se zelo zgoste tudi vaška imena takega izvora. Ob morju se je ohranilo tudi pet maščanskih naselbin

¹⁸ P. Ivić, Srpskohrvatska dijalektologija u najnovijem periodu, Književnost i jezik IX, 1962, 15–20; isti, Srpski narod i njegov jezik, 1986, Dijalektiloška karta srpskohrvatskog područja u prilogi.

¹⁹ M. Kos, O starejši slovanski kolonizaciji (op. 15).

²⁰ P. Kozler, Kratak slovenski zemljopis, Na Duneju 1954, XIX–XXI; prvi natis »konec leta 1852« v letaku »Slovencom« samo »Narodopisa«, XVII–XIV in na posebnem listu grbi dežel.

iz antike, medtem ko so v notranjosti vsa mesta ob spremembi načina življenja propadla v pokrajini, ki je vnovič postala agrarno-živinorejska, vaška. Na preostanke Vlahov pa ne kažejo samo imena, marveč tudi njihov vpliv na nekatere poteze slovenskega kulturnega življenja, npr. pri pokristjanjevanju in nastanku novih središč krščanske organizacije v Karantaniji.²¹ Arheološki sledovi te pomešanosti (npr. staroselska plast grobišča na Pristavi na Bledu in dva novca iz 7. stoletja v Lajhu pri Kranju in na Rifniku [če je datiranje Petra Kosa zanesljivo]²² pa še kaj podobnega) so v primeri z vsem gornjim le borna dokumentacija te precej širše dokumentirane pomešanosti. Seveda je treba k temu poudariti, da se motijo arheologi, ki navedena dva novca razlagajo kot dokaz za organizirano langobardsko navzočnost v zgornjem Posavju do druge polovice 7. stoletja. Za vprašanje politične organizacije so pač pisani viri neprimerno zanesljivejši od arheoloških najdb in Pavel Diakon, čigar družinski spomin je segal nazaj do prve polovice 7. stoletja, je popolnoma jasen glede vprašanja, do kod je segala langobardska oblast v Furlaniji in njenih ozkih robovih.

Pa tudi na zahodni strani meje je tako. Seveda je tam od vsega začetka pomešano večinoma romansko prebivalstvo s plastjo gospodujočih Langobardov. Pozneje so se s srednjeveško kolonizacijo širili tja tudi Slovenci. O tem priča že nekaj arheoloških najdb, še razločneje in širše pa vnovič skupine krajevnih imen, zvezane s srednjeveškimi darovnicami in drugimi viri. Nekaj skupin slovenskih krajev v sami ravnini, ki se pojavljajo postopno v zgodovinskih virih po l. 1000 (okrog 40 v srednjeveških listinah, poleg tega še okrog 30. po filološki analizi o izvoru imen), leži v območju »ogrske ceste«, ob madžarskih napadih v prvi polovici 10. stoletja opustošenega pasu ozemlja, po katerem so prihajali Madžari skozi Furlanijo. Leta 967 je dobil oglejski patriarh to opustošeno ozemlje z nalogo, da poskrbi za njegovo kolonizacijo. Naselil ga je v znatni meri s slovanskimi podložniki s svojih gospodstev na vzhodu in listina iz l. 1001 že kaže prve uspehe te kolonizacije.²³

O različnih tokovih prebivalstva in njihovem socialnem položaju pričajo tudi različna prevzemanja imen: furlanska imena v Kanalski dolini (Trbiž, Naborjet, Pontabelj) so nemški kolonisti prevzemali po slovanski obliki prav tako kot imena različnih mest (Venezia — Pušja ves — Peuscheldorf; Udine — Viden — Weiden; Akvileja — Oglej — Aglay itd.) v Furlanski ravnini; toda imena gradov so v srednjem veku v Furlaniji prav tako v največji meri nemškega izvora kot v slovenskih deželah.

Izčiščevati se začenjajo stvari v močnejši meri, ko se konec srednjega veka in v beneško-habsburški vojni 1508—1516 razčisti vprašanje oblasti nad trajno razdeljeno nekdanjo Furlansko krajino: Za tristo let ustaljena meja med Benetkami in habsburško Goriško je sodelovala pri ustalitvi zahodne slovenske etnične meje med morjem in Alpami. Od Gorice proti morju so bili Slovenci omejeni tudi s to mejo na Brda in na kraški svet, pod Gorico so do Fara segali do Soče, nato pa se slovensko-romanska meja skoraj natančno ujema s potekom vzhodne meje beneške esklave okrog Tržiča. Severozahodno od Brd se je etnična meja oprla v območju čedajskega dela Furlanije na mejo obeh »sodolin« (Le due convalli), nadiške in mjske, ki sta za opravljanje vojaških dolžnosti uživali nekatere posebne pravice. Naprej proti Režiji je odločala pač priroda pokrajine; ob Karnati in Teru loči romansko od slovanskega ozemlja dovolj viden pas sotesk, slovenske vasi pa so povezane v trdnejšo celoto tudi v skrbi za smotrno upravljanje pašnikov. Obratno pa je tako zaradi značaja oblasti kot zaradi živahnejšega prometa po 1420, ko so Benetke prevzele politično dediščino oglejskega patriarha v tem prostoru, zalila hitro napredujoča romanizacija osamljene in od romanskega življa obdane slovenske vasi v ravnini, hitro pa je prodrla tudi v dolini Bele že v 15. stoletju vse do Pontablja, ki ga viri

²¹ B. Grafenauer, Die Kontinuitätsfragen in der Geschichte des altkarantesischen Raumes, *Alpes Orientales* V, 1969, 55—85 (tudi ostali prispevki v tem zborniku so posvečeni različnim vprašanjem kontinuitete).

²² P. Kos, Klefova novca?, *AV XXXII*, 1981, 584—587.

²³ Fr. Kos, *Gradivo II* 426 (str. 324—325); *III* 1 (str. 1—2).

kot »laškega« že razlikujejo do začetka 17. stoletja od »slovenskega« in nato od »nemškega«. Pogled na zemljevid s podatki številj 1910 ali celo v Schiffrerjevi komunicaciji s podatki 1921 jasno potrjuje ostrišo etnične meje, ki se je izoblikovala tako skozi stoletja.²⁴ Leta 1910 je znašala slovenska večina le v dveh mejnih občinah manj kot 90 %: v Devinu 82 % in v Podgori 87 %. Drugje je bilo povsod Slovencev nad 90 %, večinoma okrog 99 %. Tudi v notranjosti tega prostora so živeli skoraj sami Slovenci (1910 na Notranjskem 56.800 Slovencev brez Italijanov in Furlanov; v slovenskem delu Goriške — brez mesta Gorice — 142.225 Slovencev poleg 915 Italijanov in Furlanov, 1921 v Beneški Sloveniji 28.500 Slovencev poleg 557 Furlanov). Dediščina starega mešanja je bila navzoča seveda v mestih, zlasti v Trstu in Gorici. Trst je bil seveda večinsko italijanski. Ob njegovem hitrem gospodarskem razvoju od srede 18. stoletja naprej, ko se je povečalo njegovo prebivalstvo od 6400 l. 1758 na 226.458 (190.913 prisotnih domačih) prebivalcev l. 1910 pa ni postal le največje mesto na robu slovenskega ozemlja, marveč tudi največja mestna aglomeracija slovenskega prebivalstva (v mestu — brez okoliških vasi — je bilo tedaj 45.717 Slovencev, t. j. 26,76 % domačega prebivalstva; v Ljubljani so 1910 pomenili Slovence sicer 83,3 % prebivalstva mesta, a bilo jih je le 37.818). Pač pa je pomenil ta razvoj ob naraščanju mest naraščajočo nevarnost za slovensko težnjo po združitvi v skupno deželo: na ozemlju, v katerem je gledal Trst svoje najozje zaledje, se je od 1846 do 1910 povečalo število prebivalstva od 517.000 na 945.000, toda delež slovenskega podeželja v njem je upadel od 70 % na 55 %, tako da so mesta z italijansko večino svoj delež pomembno povečala (razmerje je bilo 1846 365.000 : 140.000, 1910 525.000 : 370.000; z vštetim prebivalstvom Reke [1846 12.000, 1910 50.000] bi se razmerje za slovensko podeželje še poslabšalo). Ta nevarnost se je živo izrazila po prvi svetovni vojni, ko je novi položaj za več desetletij premaknil dotlej ustaljene konstante opisanega razvoja.

Družbene in pravne interference kot posledice organizacije politične oblasti nad zahodnim delom slovenskega ozemlja

Do padca langobardske države (in z njo furlanskega dukata) pod frankovsko oblast (774—776) in do frankovske osvojitve bizantinske Istre (788) je pomenilo širjenje Slovanov proti zahodu hkrati rušenje langobardske oziroma bizantinske oblasti in obenem tudi vračanje zavzetih predelov k preprostejšemu življenju podeželske pokrajine brez potrebe po središčih, kakršna so predstavljala antična mesta. S frankovsko oblastjo so se stvari začele delno spreminjati. Pokrajinske meje — vzhodna furlanska in severovzhodna istrska — so se premaknile na črte, ki so živele v spominu romanskih inštitucij (škofije v Trstu) in ljudi, dale pa so se opreti tudi na prirodne danosti. Seveda nova oblast ni pomenila nikakršne hitre »družbene reforme«, marveč se je oprla na stanje, ki ga je našla, in iskala kvečjemu posamezne družbene skupine, na katere se je mogla opirati, dokler ni zgradila s počasnim širjenjem teritorialnih zemljiških gospostev (šele do 11. stoletja so prekrila slovensko zemljo) lastnih podlag oblasti nad osvojenim ozemljem.²⁵ V Italiji so bila opora te oblasti brez dvoma mesta, t. j. v slovenskem podeželskem svetu začetne oblike plemstva, ponekod kosezi; drugod župani kot predstavniki vaške samouprave v »župah«; državni namen organizacije oblasti nad tem podeželskim svetom pa je bila seveda postopna gradnja zemljiških gospostev kot v vseh področjih vzhodnega dela frankovske države.

Ob osvojitvi srednjega Podonavja do Donave je oblast mejnega grofa Furlanske marke segla daleč proti vzhodu: podrejeni so mu bili slovanski knezi na vsem ozem-

²⁴ C. Schiffrer, *Autour de Trieste*, 1946, in v zvezi s tem izdelan zemljevid Carta dei limiti nazionali italo-jugoslavi, redatta in base ai dati del censimento del 1921, integrati con quelli del 1910 ed altri fonti ufficiali. [F. Zwitter] Données statistiques sur la structure ethnique de la Marche Julienne [s. a. — 1946]; B. Grafenauer, *Enciklopedija Jugoslavije* 7, 1968, s. v. Slovenci, str. 231.

²⁵ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, *Zgodovina agrarnih panog*, II. Družbena razmerja in gibanja (ur. Blaznik — Grafenauer — Vilfan), 1980, posebej 9—42 in 75—148, a tudi drugod.

lju, ki je bilo osvojeno iz Italije, torej tudi Hrvaška, Slovinje med Savo in Dravo in spodnja Panonija do Donave in Rabe. Ob bolgarskem vdoru v frankovski prostor 827 se je pokazala ta ureditev kot zelo nesmotrna. Furlanska krajina s podrejenim ozemljem je bila 828 razdeljena v štiri krajine: Furlanijo, Istro, grofijo ob Savi in Spodnjo Panonijo severno od Drave (Slovinje je bilo tedaj pod bolgarsko oblastjo, Hrvaško pa so podredili neposredno pod oblast Lotarja, kralja v Italiji). Od naštetih štirih krajin so pridružili grofijo ob Savi in Spodnjo Panonijo vzhodnofrankovski vzhodni prefekturi, Istra in Furlanija pa sta ostali pod italjskim delom frankovske države. Ko so po smrti Ludvika Pobožnega leta 843 njegovi trije sinovi razdelili dediščino v tri samostojne države, je ostala meja med italjskim in vzhodnim delom frankovske države nespremenjena, le da je bila *dvignjena v državno mejo*.

Meja med tema dvema deloma frankovske države pa je pomenila v tem času mejo med dvema različnima pravnima oblikama fevdalnega reda: Oblast v Italiji se je hitro oprla — z določeno tradicijo antičnih upravnih oblik — na mestne inštitucije, ki so imele v različnih pogledih pravice pri sodstvu in še v nekaterih pogledih tudi nad širšim mestnim ozemljem v okolici pravega mesta; mest poleg tega ni nihče na novo ustanavljal in niso imela mestnih gospodov, marveč so v marsičem sama določala svoje pravno življenje po svojih samoupravnih organih. To je zoževalo pravice zemljiških gospodov na podeželju, ki je bilo podrejeno mestom. V vzhodno, frankovski državi je bila zemlja praktično razdeljena postopno med velike teritorialne zemljiške gospode. Na ozemlju, kjer so mesta v zgodnjem srednjem veku propadla, se je začela vnovič pot k večji delitvi dela, ki je šele postopno ustvarila pogoje za nov nastanek mest. Ker pa so nastajala z ustanovitvijo po velikih teritorialnih zemljiških gospodih (z deželnoknežjimi pravicami) se tudi po svoji ustanovitvi niso mogla izmuzniti ustanoviteljevi oblasti, ker je poslej kot mestni gospod odločal o stopnji mestnih samoupravnih pravic in oblikah njihovega uresničevanja. Skratka, dva pravna svetova — na večini slovenskega ozemlja izrazito fevdalen z zemljiškim gospostvom in plemstvom kot pglavitnim družbenim nosilcem, v primorju pa s postopno vse občutljivejšo omejitvijo tega sloja po mestih in po mestnem plemstvu kot pomembnim tekmečem za oblast nad podeželjem. Slovensko ozemlje je bilo razdeljeno med ta dva svetova in to stanje je ob oblikovanju slovenskega ljudstva prav gotovo pomenilo resno nevarnost za njegovo drobitev v manjše dele. Spričo tega pomeni pomembno vprašanje slovenskega srednjeveškega razvoja tudi problem, ali se bo prvi ali drugi sistem toliko razširil, da bo bistveno omejil področje svojega tekmeča pri organizaciji oblasti nad slovenskim ljudstvom.

Oblikovanje zemljiškega gospostva, ki je zajelo z delitvijo ozemlja med velike fevdalne gospode večino ozemlja slovenskega Primorja šele v 11. stoletju, je začelo širiti proti zahodu nemški fevdalni red. Značilna darovnica te vrste je leta 1001 poklonila oglejskemu patriarhu polovico vseh hiš in posestev med Sočo, Vipavo, Vrtovinjskim potokom in »alpskimi slemenici« (ali gre za Trnovsko planoto ali za Julijske Alpe?), medtem ko je že 967 patriarh dobil »grad, ki se imenuje Farra, z vsemi pritliklinami« od roba Dobrdojske planote na levem bregu Soče do ogrske ceste in vasi Ariis pri Codroipu ob Tagliamentu in je bila ta posest 1001 le potrjena z vsemi dotlej že obnovljenimi vasmii na opustelem območju.²⁶ V 11. stoletju, ko se je Henrik IV. oprl v prvem obdobju boja za investituro 1077 v področju karantansko-furlanskega prehoda v Italijo prav na oglejski patriarhat, je postal patriarh gospod največjih posestev (poleg naštetega še Tolminsko, velik del Beneške Slovenije, prvotni obseg Devinskega gospostva, podeljenega že 1100 v oglejski fevd Devinskim gospodom, pa tudi velika gospostva na Krasu — Senožeče, Prem, Planina — in seveda še globlje v notranjosti slovenskega ozemlja, kar nas pa tu ne zanima). Drugi veliki gospod v tem prostoru je bil od l. 1001 Goriški grof s pridobitvijo druge polovice ozemlja med Vipavo, Sočo in »alpskimi slemenici«; to je izhodišče oblikovanja strnjenege dinastičnega teritorija in poznejšega razvoja tega gospostva s širjenjem na

²⁶ Prim. op. 23; M. Kos, Urbarji Slovenskega Primorja, drugi del, 1954, 18—68.

račun patriarhata v poseben dominium (1271) oziroma deželo (Land, 1360), ki se je odcepila od Furlanije. Razvoju Goriških je posvečen poseben referat. Obsežno posest na Krasu (Vipava, Postojna) in v Istri od Milj do blizu Umag²⁷ je dobil istrski mejni grof (v prvi polovici 11. stoletja iz rodbine Šemtebersberških, nato iz rodbine Weimar-Orlamündē, ob izumrtju te dinastije pa so Vipavo in Postojno kot najpomembnejši del dobili Andeški, del istrskih posesti pa je prešel v roke oglejskega patriarha). Izmed samostanskih gospoств naj omenim le gospostvo l. 1119 ustanovljenega Možaca s pomočjo sklenjenega aloda grofa Kacelina, ki ga je daroval že 1084/86 za ta namen oglejskemu patriarhu: zemlja je zajemala vse porečje Bele in pritokov (tudi Rezijo) do koroške deželne meje. Tudi Bovško je prišlo v roke koroških zemljiških gospodov, čeprav razdrobljeno med različne fevdalce in ne kot celota. Na vsem tem ozemlju Slovenskega primorja nastane le eno mesto v 14. stoletju, ustanova Goriških grofov, Gorica; l. 1307 je dobila od mestnega gospoda celo poseben statut, ki se je delno zgledoval po statutih furlanskih mest, ni pa razširjal mestnih pravic na isti način preko mestnega obzidja na škodo mestnega gospoda.

Nemški fevdalni red se je torej v Primorju bistveno razširil in v Istri poznamo celo nekaj obdobj — že v frankovski dobi in še nekajkrat pozneje — ko so si fevdalni upravitelji grofije skušali zagotoviti nad mesti pravice, kakršne so imeli v notranjosti mestni gospodje, pa so prav s tem izzvali v mestih odpor in njihovo povezovanje z Benetkami. Tako se v končnem obdobju 14. in 15. stoletja to prepletanje in izpodirvanje dveh oblik fevdalnega družbenega in pravnega reda nadaljuje — po postopnem propadanju moči oglejskih patriarhov od srede 13. stoletja naprej — v tekmi in tudi bojih med Habsburžani in Benetkami za oblast nad Slovenskim primorjem. Na severu so Habsburžani do 1500/1509 osvojili vse Posočje in je v beneških rokah ostalo le ozemlje Beneške Slovenije. Pač pa se je Istra v tem razvoju razdrobila: mesta z mestnimi teritoriji od Milj do Pule in od Pule do Labina so ostala kot »marka« pod Benetkami in v italiskem tipu fevdalnega reda; Kras od Postojne do Trsta in notranjske Reke je podlegel organizacijskim oblikam zaledja. Med obema deloma Istre — mestnim in fevdalnim — pa se je razvila neka posebna oblika v Pazinski knežiji in na ozemlju tja do Kastava z značilnimi in močnimi oblikami vaške samouprave, ki je s svojimi pravicami v marsičem omejevala pravice zemljiškega gospoda. Tega ne bi poudarjal, če ne bi podobnih stvari — čeprav v drugačnih variantah — poznali tudi v Hrvaškem Primorju in še ponekod v Dalmaciji, z druge strani pa v oblikah vaške samouprave, ki prerašča tudi v širša razmerja, v bankah Beneške Slovenije in do prehoda pod habsburško oblast tudi na Tolminskem, kot nam je znano od odkritij Marije Verbičeve pred približno desetimi leti.²⁷

In prav tu moremo povezati ta vprašanja tudi s poznejšim oblikovanjem slovenske narodne zavesti. Regionalna samouprava dveh dolin Beneške Slovenije pod Benetkami, ki je zajemala vso deželo glede bistveno olajšanih davkov (beneški privilegij za opravljanje stražne in vojaške službe), z druge strani pa približno polovico vasi glede avtonomnega sodstva prve stopnje (landarska banka je bila hkrati prva prizivna stopnja za mjersko; landarska banka je imela pravico razsojati tudi kriminalne pravde, kjer je šlo za smrtno kazen, mjerska samo civilne), spričo pravice vsakega obsojenca do priziva na čedajske sodne oblasti (pri civilnih pravnih) ali na tamošnjega beneškega upravitelja čedajskega avtonomnega področja videnske pokrajine (pri kriminalnih pravnih) pa je bila ta sodna avtonomija seveda le formalna. Podobno avtonomijo so imeli — dokler so bili pod beneško oblastjo (do 1509) — tudi Tolminci: glede volitve županov, glede volilnega sodelovanja pri izbiri novih vikarjev in glede sodstva, ki je bilo po izsledkih dr. Verbičeve v bistvu podobno sodstvu obeh bank Beneške Slovenije. Po prehodu pod habsburško oblast je novi tolminski zakupnik Neuhauser začel hitro krčiti Tolmincem te avtonomne pravice in uveljavljati oblike zemljiškokogospodske organizacije v notranjosti slovenskega ozem-

²⁷ M. Verbič, Gospodarski in socialni položaj tolminskega kmeta v začetku 16. stoletja in upori tolminskih kmetov v letih 1513 do 1515, Zgodovinski časopis XXVIII, 1974, 3—44.

lja. Vzporedno z odpravo avtonomnih vaških pravic pri sodstvu, omejitvijo pravic pri volitvi županov in odpravo onih pri izbiri vikarjev je naraščala tudi kmečka obremenitev tako pri navadnih dajatvah kot pri sodnih kaznih. Tolminci so torej brez dvoma prišli pod trši fevdalni režim in pod bistveno okrepjeno oblast zemljiškega gospoda (zato je tudi hitro prišlo do prvega upora zoper graščaka). Benečani so svoje pravice ohranili (čeprav so tudi v Čedadu v začetku 17. stoletja predlagali njihovo bistveno okrnitev zlasti glede sodstva, češ da ustvarjajo te pravice popolno zmedo, vendar je druga beneška vojna te poskuse presekala).²⁸ Toda za Tolmince neugodni gospodarski in socialni razvoj v naslednjih stoletjih jih je vendar v vsem življenju trdno povezal z ostalim slovenskim ljudstvom in v 19. stoletju najdemo Tolminsko kot eno izmed pomembnih oporišč slovenskega narodnega gibanja. Beneške Slovence pa je njihov posebni, čeprav ugodnejši položaj od ostalih Slovencev delil, posebej ko so izgubili svoje pravice prav po propadu Beneške republike, ko so prešli pod habsburško oblast. Tudi v času, ko je bila v jezikovnem (etničnem) pogledu pokrajina povsem čista in enotna, je narodna zavest med njimi nerazvita in se pojavi z bistveno zakasnitvijo; v tem pogledu se začenja pri njih prelom v bistvu šele tedaj, ko se je v Italiji začel naskok na njihov domači slovenski jezik v cerkvi in v domači hiši; poseben pomen pa je imelo v tem pogledu tudi razširjenje partizanskega boja med Beneške Slovence, torej vojna oblika interference življenjskih oblik preko tedanjih meja.²⁹

Pokristjanjevanje in cerkvena organizacija oglejskega patriarhata

Oglejski metropolit (od druge polovice 6. stoletja naprej si je prisvojil naslov »patriarh«) je imel v 5. stoletju pod seboj območja »druge« Raetije, obrežnega in sredozemskega Norika in »prve« Panonije do Donave, poleg tega Savijo, Istró in Venetio, kar se je seveda že v 6. stoletju postopno krčilo s krčenjem oblasti Italije nad alpskimi in panonskimi področji; po pričevanju oglejskih patriarhov samih ob sporu s Salzburgom za oblast nad nekdanjim Norikom (v listini Karla Velikega 811) je trajala patriarhova oblast nad zunajitalskimi predeli patriarhata le do prihoda Langobardov; omejitvev patriarhove oblasti »in finibus gentis Langobardorum« v 8. stoletju potrjujeta v ostalem tudi tako odločba papeža Gregorja III. 723 (v varstvo področja Gradeža v Istri) in prepoved Ratchisovih zakonov 746 pošiljanja kogačkoli zunaj langobardskega ozemlja sine *iussione* regis (tudi »in Avaria« ter »Bagoaria«).³⁰ Začetkov oglejske misijonske akcije med Karantanci, kot so se tedaj imenovali Slovenci ali slovenski predniki, torej zanesljivo ni mogoče ločiti od širjenja frankovske oblasti, ko je Oglej dobil l. 796 misijonsko področje južno od meja Karantanije in v Panoniji južno od Drave; l. 803 in 811 se je po sporu s Salzburgom razširilo oglejsko misijonsko področje do Drave tudi v Karantaniji, vendar je bila odločba uresničena v 9. stoletju proti zahodu le do področja Beljaka, v ozki dolini od Beljaka do Lienza pa šele ob ureditvi cerkvene organizacije v 11. stoletju.³¹ Že te ureditve pomenijo za tiste čase nekoliko nenavadno neskladnost političnih in cerkvenih meja — ne le v izrazito kompromisni razdelitvi Karantanije, marveč tudi po ureditvi vzhodne prefekture (poznejšega t. im. »Karantanskega kraljestva«), čigar celotni jug je bil podržen pod cerkveno oblast škofa zunaj vzhodnofrankovske države. Prva oglejska misijonska akcija v tem prostoru spada gotovo že v 9. stoletje, čeprav o njej ne vemo skoraj ničesar in je njeno boljše poznanje odvisno brez

²⁸ Relazioni dei rettori Veneti in Terraferma, V. Provveditoriato di Cividale del Friuli, red. A. Tagliaferri, 1976, XV—LXXX, 1—138; B. Grafenauer, La vita economica e il problema dell'autonomia locale della Slavia Veneta nel periodo della Repubblica, Atti del Convegno Venezia e la Terraferma attraverso le Relazioni dei Rettori, 1981, 179—190.

²⁹ Bolje kot zgodovinske razprave kaže na ta dejstva neposredno pričevanje vikarja iz te dežele: A. Cuffolo, Moj dnevnik. La seconda guerra mondiale vista e vissuta nel focolaio della canonica di Lasiz, 1985.

³⁰ Fr. Kös, Gradivo I 251 (str. 245—246); B. Grafenauer, Priključitev Karantanije na zahod, Čas 36, 1942, 30 in 39.

³¹ Erläuterungen zum Historischen Atlas der österr. Alpenländer II/8 Kärnten, 1. Kärnten südlich der Draü, W. Fresacher, 2. izd., 1966.

dvoma le od kakih novih, srečnih, arheoloških najdb, morda kvečjemu še od novih in poglobljenih študijev patrocinijev na oglejskem področju. Vendar nam kaže, primer južne Koroške, kjer madžarski vdori niso zrušili karolinške cerkvene organizacije kot v zgornjem Posavju, da je na oglejskem področju cerkvena organizacija počasnejša in bolj odvisna od lastniških cerkva kot na salzburskem območju severno od Drave.³² Le štiri prafare, (Šmohor, Št. Janž pod Dobračem, Marija na Zilji, morda še podjanski Škocijan) so verjetno v karolinško dobo segajoče oglejske ustanove, vse druge poznejše pražupnijske cerkve pa so se razvile iz lastniških cerkva velikih fevdalcev (tudi npr. Rožek in Kapla na Dravi za Rož, Dobrla vas in Šmihel pri Pliberku za večino Podjune, enako sv. Pankracij nad Starim trgom za Slovenjgraško kotliño). Pogodbe med Oglejem z ene strani ter Brixenom za Bled (1067) in freisingo škofijo (1074) za Loko o tamošnjih desetinah³³ kažejo, da spada ureditelj pravih oglejski cerkvi podrejenih pražupnij — in nato organizacija arhidiakonátov šele v konec 11. in začetek 12. stoletja. Slovensko ozemlje pod Oglejem je bilo razdeljeno med sedem arhidiakonátov, jedro Notranjske je spadalo pod tržaško škofijo, zaledje Kopra pod koprsko. Cerkevna organizacija skoraj vsega današnjega slovenskega ozemlja je bila torej neposredno urejena iz romanskega sosodstva ali iz obrobni mest z romansko večino prebivalstva. Dejstvo je gotovo pomembno, čeprav je s tem položajem in z nekdanjim zmotnim mnenjem, da smo Slovenci izgubili večino svojega ozemlja v Alpah v nemško korist že v karolinški dobi zaradi tedanjih političnih in vojaških neuspehov, zvezani mit o prvenstvenem pomenu Ogleja za širjenje krščanstva med Slovenci (npr. Grudén) seveda neutemeljen. Vsekakor pa je to stanje zahtevalo od oglejskega patriarha tudi skrb za slovensčine sposobno duhovščino. Zaostajanje za farno organizacijo na ozemlju severno od Drave pa se kaže še nekaj časa v velikosti pražupnij: južno od Drave so znatno večje, kar priča še nekaj časa o močnejšem misijonskem značaju tukajšnje pražupnijske organizacije; nekaj primerov iz tega začetnega časa: vsa Kanalska dolina je spadala pod prafaro v Žabnicah, ozemlje od Radovljice do Dovjega (do 14. stoletja celo do Rateč) in do Bohinjskega jezera pod župnijo Rodine—Radovljica, vsa Tolminska pod faro v Tolminu, župnija Marija na Zilji je merila 20 km zračne črte od Ziljice do Beljaka: in do 14. stoletja le malo manj od Beljaka do Rateč in Kranjske gore; župnija Dobrla vas je bila dolga 31 in široka 11 km itd. Šele oblikovanje vikarijato (npr. na Tolminskem štirih) pa tudi posameznih novih manjših župnij (neredko iz lastniških cerkva) je zgostilo cerkveno organizacijo. Tudi v tem se najbrže kažejo posebne težave cerkvene organizacije, ki je prihajala iz drugačnega sveta in je postajala učinkovitejša šele vzporedno s spreminjanjem lastnega značaja (Ogleja v velikega zemljiškega gospoda in deželnega kneza v slovenskih deželah). Poseben pomen prav časa po koncu madžarskih vpadov za oglejsko organizacijo in njegove vplive na slovenskih tleh kaže tudi razvoj patrocinijev: cerkve s patroni, katerih češčenje je prihajalo k nam iz zahodne Evrope in Italije (oziroma preko Italije), so nastajale pri nas zlasti od konca 11. do začetka 13. stoletja, pri čemer so značilni italijanski svetniki najpogostejši od srede 12. stoletja naprej. Šele od 13. stoletja naprej pa do okrog 1500. so se najmočnejše uveljavljali svetniki, značilni za Bavarsko in za Porenje (tudi v zvezi s smerjo romanj v tem času).³⁴

Čeprav pomenijo novi samostani od 12. stoletja naprej na slovenskih tleh,³⁵ ustanovljeni večinoma od matičnih samostanov na severu, nekako interferiránje oglejskih vplivov z vplivi od drugod (ne le iz nemškega, marveč tudi iz francoskega prostora), ostaja oglejski vpliv prevladujoč vse do zloma patriarhove posvetne moči in samostojnosti. Odkar je bil patriarh s sedežem v Vidnu beneški podložnik, sku-

³² Prim. Fresacherjevo delo (op. 31) z 2. (Ost- und Mittelkärnten nördlich der Drau, 1958) in 3. delom (Oberkärnten nördlich der Drau, 1959) iste publikacije; Geschichte Salzburgs, Stadt und Land 1/2, ed. H. Dopsch, 1983, 983—1001.

³³ Fr. Kos, Gradiivo III 227 (str. 139—140), 284 (str. 174—175).

³⁴ E. Klebel, Zur Geschichte der Pfarren und Kirchen Kärntens, III. Filialen und Patrozinien, Carinthia I 117, 1927, 81—144.

³⁵ Zbornik: Redovništvo na Slovenskem: benediktinci, kartuzijani, cistercijani, Ljubljana 1984.

šajo Habsburžani svoje dežele osvoboditi njegovega vpliva (to je bil tudi namen ustanovitve ljubljanske škofije 1461/63, čeprav je le delno uspel). Poslej se je oglejski vpliv v slovenskem področju patriarhata uveljavil močnejše le še dvakrat: najprej z vizitacijami konec 15. stoletja v težkih časih turških vpadov in cerkvenega razkroja vsaj v organizacijskem pogledu (toliko težjega zaradi vernosti ljudstva, značilno povečane zaradi negotovih in težkih razmer), in drugič še v prvem obdobju protireformacije z vizitacijami v 80-ih in 90-ih letih 16. stoletja, pri čemer je patriarh sodeloval tudi že pri prvi fazi prave protireformacije v Beljaku l. 1593.³⁶

Nato pa so se razmere hitro obrnile. Leta 1628 je — hkrati z zaključnimi koraki protireformacije — Ferdinand II. prepovedal svoji duhovščini stike s patriarhom, patriarhove vizitacije na svojih tleh in obiskovanje patriarhovitih sinod po duhovščini svojih dežel. Čeprav je bila protireformacija začetek najmočnejšega italijanskega kulturnega vpliva v slovenskih deželah glede umetnosti, jezuitskega šolstva in siceršnjih kulturnih vplivov (tudi glede jezika med meščanstvom), nosilec teh vplivov ni bil več patriarhat. Pot deželnega cerkvenstva za zavarovanje pred vplivi iz tujine se je končala 1751 z razdelitvijo patriarhata med goriško in vidensko nadškofijo.

Ob vsem tem zgodovinskem razvoju pa se vendarle kaže v zgodovinoписju še neko pomembno vprašanje. Že dolgo se pojavlja vprašanje, kako da se je ustalila slovensko-nemška narodnostna meja zelo blizu nekdanje meje med področji oglejskega patriarhata in salzburške nadškofije; zahodno od Beljaka nekoliko južneje od te, vzhodno pa do nemško-ogrske državne meje na severnem obrobju Dravske doline. Pojav je registriralo že prejšnje zgodovinoписje (Hanzič, Linhart), toda tudi po začetkih slovenskega znanstvenega zgodovinoписja so povezovali ta zgodovinski rezultat s podporo germanizacije s strani Salzburga in z drugačnim ravnanjem Ogleja, npr. Simon Rutar in Franc Kos 1892, pozneje tudi Josip Graden (DiS 1902) in Luschin v. Ebengreuth (1921);³⁷ pogosteje se seveda vidijo takšna mnenja v poljudnem zgodovinskem pisanju in publicistiki. Sergij Vilfan je po pravici presodil (1974), da na nobeni strani v srednjem veku ne moremo računati na namerno težnjo za germanizacijo ali proti njej.³⁸ Gre pač za posebnosti, ki jih je treba razložiti drugače — nemara tudi prav z vplivi razlik fevdalnega pravnega reda. Dejstvo je pač, da Romani v nobenem obdobju niso silili na slovenska tla kot agrarni kolonisti (celo med obema vojnama jih italijanska fašistična oblast ni mogla dobiti za ta namen). Očitno ni bilo pogojev za to kolonizacijsko gibanje, drugače kot za pritisk kmečkega življa pri koloniziranju Vzhodnih Alp po posvetnih in cerkvenih gospodih, ki so pri gospodarskem dviganju redko naseljenih gospoств dovajali kmete s svojih starih gospoств na nemških tleh, kadar jim je primanjkovalo domačih kolonistov v večji bližini. Salzburški nadškof je bil le eden med njimi. Najbrže pa res ni bilo nepomembno, da so se na jugu vrhovi posvetne in cerkvene zemljiškogospoств oblasti jezikovno pogosto razlikovali, medtem ko so na severu pripadali isti jezikovni skupini; temu sicer gotovo ne smemo pripisovati posebne zgodovinske teže, povsem zanemariti pa tega dejstva tudi ni mogoče. Pač pa je Vilfan postavil vprašanje, ali ni oboje — cerkvena meja kot tudi poznejša jezikovna meja — izraz globljih in preprostejših vsakdanjih povezav v prometu, kakršna se (po pričevanjih, ki segajo že v 14. stoletje) kažejo v Dravi kot meji med tržiščem severne kamene soli iz Ausseeja (nekdanje salzburške posesti) ter med morsko soljo iz solin v severni Istri in pri Trstu. Takšne prometne zveze pa so seveda mogle pospeševati in meje te vrste do neke mere omejevati tudi

³⁶ Za vizitacije na slovenskem ozemlju prim. J. Gruden, Cerkevne razmere med Slovenci v petnajstem stoletju, 1908, 72 do 84, in Doneski k zgodovini protestantstva na Slovenskem, IMK XVII, 1907, 1—15, 54—65, 121—140; za dogodke v Beljaku I. Koller-Neumann, Die Gegenreformation in Villach, Neues aus Alt-Villach 13, 1976.

³⁷ S. Rutar in Fr. Kos sta to mnenje izrazila v razpravah v Ljubljanskem zvonu, ki stojita na začetku slovenskega zgodovinoписja (1882); J. Gruden vendarle dve desetletji pozneje, Akvilejska cerkev med Slovenci v dobi njihovega pokrščevanja, Dom in svet XV, 1902, 19—23, 96—101, 148—154, 218—222, 289—294; A. Luschin v. Ebengreuth, Die Zerreiβung der Steiermark, 1921, 11—12.

³⁸ S. Vilfan, Die deutsche Kolonisation nordöstlich der oberen Adria und ihre sozialgeschichtlichen Grundlagen, v Vorträge und Forschungen XVIII: Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte, 1974, 567—604, posebej 582—584.

kolonizacijske tokove. Prav menjavanje žita za sol v primorskih mestih je pač ena izmed zgodnjih oblik povezovanja slovenskega prostora (do Drave!) v gospodarskem pogledu.

Gospodarsko preseganje meje

S tem smo se dotaknili že vprašanja gospodarskega preseganja meje v obliki meščanske in kmečke trgovine, ki jo moremo slediti že od 13. oziroma 14. stoletja naprej. Tem vprašanjem so posvečena štiri posebna predavanja in se jim morem skoraj popolnoma izogniti. Vredno je opozoriti le na dve strani tega razvoja. Kmečka trgovina na dolge razdalje, ki je bila po Gestrinovih dognanjih obrnjena v veliki meri proti zahodu in po njegovi sodbi po obsegu ni bila manjša od meščanske, je velikemu delu kmečkega prebivalstva prinesla spoznanje, do kod se je mogoče sporazumevati z lastnim jezikom in od kod dalje je treba znati še drugega. Za kmečko trgovanje z nemškimi deželami na severu imamo o tem pojavu (tudi o učenju nemškega jezika po »slovenskih tovarnikih« — Windische Säumer) ohranjena pismena pričevanja; nobenega vzroka ni, da bi razmere na zahodu presojali drugače. To je torej neke vrste spoznavanje obsega prostora domačega, slovenskega jezika. Spoznanje pa je zvezano prav z dejstvom, da trgovanje jezikovno mejo presega.

Drugo dejstvo je zvezano s posebnim pomenom Trsta za njegovo bližnje zaledje, odkar se v 18. stoletju začneja razvijati v poglavitno pristanišče habsburških dežel, vključeno v gospodarski načrt njihove urejenosti. Že priprave na ta razvoj z gradnjo »komercialnih cest« na nov način povežejo ves slovenski prostor; pravno izenačenje vprašanj, ki jih zastavljajo nove oblike trgovine in denarništva, prav tako simbolizira to povezovanje, kot odprava notranjih carinskih in mitniških meja. Skratka, tržaški razvoj je bil — zlasti do izgradnje železnic, ki so za slovensko zaledje stvari nekoliko spremenile in bistveno zmanjšale tudi podeželski zaslužek od naraščanja tržaške trgovine in druge gospodarske dejavnosti — eden izmed poglavitnih povezovalcev vsega slovenskega prostora. Gotovo je bilo to, eno izmed pomembnih dejstev pri dozorevanju slovenskega naroda sredi 19. stoletja.

Preseganje meje v kulturnem razvoju

V to področje spada seveda že širjenje krščanstva na današnjem slovenskem ozemlju in njegova organizacija, saj je oboje pomenilo pridruževanje tedanji evropski kulturi. Etnična meja v teh pogledih — niti pri knjižnem jeziku in širjenju knjig in znanja, še manj pri širjenju umetnostnih pobud — ne pomeni nikakršne meje, pri knjigi vsaj dotlej, dokler se ne uveljavlja ljudski jezik za potrebe višjega kulturnega življenja, v visoki književnosti in zlasti v znanosti, ki je jezikovno najdlje ostajala mednarodna. Prehajanje slovensko-romanske meje v kulturnem pogledu se izraža vse močneje zlasti od humanizma in renesanse, bodisi po študentih, bodisi po sestavi knjižnic na naših tleh, kot se kaže v sestavi inkunabul in različnih knjižnic, popisanih v zapuščinskih aktih po graščinah in župniščih. Šele v 18. stoletju se ta smer močneje zapre v korist bistveno okrepljenim nemškim vplivom s severa. V umetnosti je drugače. Tu ostane pri močnih vplivih tudi iz Italije ne le pri različnih vrstah likovne umetnosti, ki jim je namenjen poseben referat, marveč tudi pri gledališču, ki ga v slovenskih mestih pogosto obiskujejo italijanske igralske družine.

Razvoj domačega središča pomeni v 19. stoletju tudi v teh pogledih trganje starih vezi, kot je za to obdobje in prvo polovico našega stoletja nasploh značilno zaostrovanje in dviganje pomena meja. Prav v zadnjih desetletjih se pri slovenskih mejah stvar obrača. Koncept skupnega slovenskega kulturnega prostora je z ene strani simbol za preseganje državnih meja, ki dele slovensko etnično ozemlje, z druge strani pa pomeni nujno preseganje etničnih meja v marsikateri potezi kulturnega in gospodarskega življenja, kajti brez tega je tudi preseganje državnih meja nemogoče.

Zusammenfassung

SLOWENISCH-ROMANISCHE GRENZE — SCHEIDUNGS — UND VERBINDUNGSLINIE

Bogo Grafenauer

Die Zusammenfassung einiger wesentlichen Charakteristiken der Geschichte und der geschichtlichen Rolle der slowenisch-romanischen Grenze durch 14 Jahrhunderte war als Einführung in die diesbezügliche Arbeit der XXIII. Tagung der slowenischen Historiker in Tolmin (1.—3. Okt. 1986) gedacht; denselben Fragen, nach nämlich auch eine Reihe von spezialisierten Beiträgen gewidmet. Mehrere Fragen sind deshalb in diesem Beitrag nur angeschnitten oder in der Form kurzer grundlegenden Thesen angezeigt. Das Wesentliche ist geteilt in mehrere Problemkreise:

1. Zuerst wird die Entstehung der slowenisch-romanischen Grenze in Verbindung mit der fortschreitenden Ansiedlung der Slawen (Slowenen) gezeigt (bis zur Ostgrenze der friulanischen Ebene vom 6. bis zum 8. Jhd., in der Ebene im 10. Jhd., in Istrien vom 6. bis zum 12. Jhd.) wobei auch die Interferenzen angeschnitten werden (Römerreste und ihre Einflüsse bei der slowenischen Geschichte, slowenische Kolonisationsströmungen im romanischen Gebiet und in den Städten), was mit den bedeutendsten Resultaten dieser slowenisch-romanischen Begegnung im 19. und 20. Jhd. beschlossen wird, (ethnische bzw. sprachliche Strukturen nach den amtlichen Zählungen seit 1846 bis 1910).

2. Im zweiten Teil der Abhandlung wird die Begegnung von zwei verschiedenen Typen der Feudalgesellschaft (des italischen und des fränkisch-deutschen) untersucht. Ihre Grenze durchschneidet das slowenische Gebiet im 9. Jahrhundert (nach 843) annähernd an der Stelle der Save—Soča Wasserscheide, während der mittelalterlichen Entwicklung wurde aber ziemlich weit nach Westen (durch die Zerschlagung der ehemaligen Mark Istrien in drei Teile, wovon nur der venetianische im Rahmen der rein italienischen Einflüsse verblieb; im Norden wurde diese Scheidungslinie an die Görz-Friaulgrenze nach Westen verschoben). Im Anschluß wurde auch die Bedeutung dieser Entwicklung für die Bildung des slowenischen Volksbewusstseins bis ins 20. Jhd. erörtert.

3. Am weitesten reichten die Einflüsse aus dem romanischen Gebiet in slowenische im Anschluß an die Ausbreitung des Christentums und der Ausbildung der kirchlichen Organisation, wo im ganzen slowenischen Gebiet südlich der Drau seit ca. 800 Aquileia mit ihren Patriarchen das entscheidende Mittelpunkt war; erst seit der Gegenreformation wurden diese Einflüsse durch die Einwirkungen der staatskirchlichen Konzeptionen stark behindert und begrenzt. In Verbindung mit den kirchlichen Fragen wird auch die mehrmals aufgestellte Frage angeschnitten, welche Momente wurden entscheidend, daß die slowenisch-deutsche ethnische Grenze heute so nahe der fast tausendjährigen Grenze der aquileischen und salzburgischen Kirchenprovinzen verläuft.

Im 4. und 5. Abschnitt werden nur kurz die wirtschaftlichen und kulturellen Einflüsse und die Grenze überschreitende Begegnungen angezeigt; sie wurden von verschiedenen anderen Referenten später sehr umfangreich behandelt.

Zusammenfassung

DIE TOLMINER GEGEND

Hinko Ursič

Der Verfasser stellte den Teilnehmern der Tagung in Form eines kurzen Abrisses den Charakter dieser Landschaft dar. Er hob deren tektonische Lage zwischen den Julischen Alpen und dem Dinara—Gebirge hervor, deren Offenheit in Richtung Süden und gliederte sie in drei Einheiten auf: die von Kobarid, von Most na Soči und im engeren Sinne die von Tolmin.

TOLMINSKA DEŽELA

(Pokrajinski opis)

Referat na 23. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Tolminu 1. 10. 1986.

Obseg tolminske dežele se je pogosto spreminjal. V svojem kratkem opisu sem se omejil na nekatere značilnosti osrednjega dela.

Med Dinarskim gorstvom, in Julijskimi Alpami tje globoka udorina, ki sta jo ustvarili idrijska in cerkljanska prelomnica. Med njima se je ozemlje znižalo do povprečno 200 m nadmorske višine. Prelomnici sta nastali zaradi zniževanja jadranske plošče in dvigovanja alpskega sveta. Brazda med prelomnicama sega od Breginja do Trebuše. Pripada ji obrobni gorski svet. Severno obrobje je predgorsko hribovje Julijskih Alp in sega od Breškega Jalovca 1615 m; Muzca 1611 m, prek Stola 1668 m, Glave 1353 m, Starijskega vrha 1136 m; Volnika 793 m, Pleč 1304 m, Mrzlega vrha 1360 m, Vodela 1044 m; Zabiškega vrha, Tolminskega Triglava 980 m do Kobilje glave 1475 m. Vsi ti vrhovi ne morejo zastreti še višjih vzpetin Kaninskih gora, Krna in tolminske-bohinjskega grebena, peči in golih skalnih vrhov, ki so dolgo v pomlad pokriti s snežno odejo, tako da tvorijo lep okvir, severni, strani globoko zarezanih dolin. Krn gošpoduje v tem okviru; saj se nad Kobaridom dviguje za 2000 m in je najbolj izrazita gora naše pokrajine. Maja meseca že vidiš na južni strani grebena kopna pobočja, duhteče trave, prve cvetove in belo toplo skalo, na bohinjsko stran grebena pa so istočasno še z debelim snegom zravnani podi. Smo izrazito pod vplivom mediteranskih zračnih gmot, ki se mešajo z vdori hladnega zraka.

Južni rob doline, ki ga je izoblikovala idrijska prelomnica, zapirajo Mija 1236 m, Matajur 1643 m, Kuk 1243 m, Kolovrati, Bučenica 509 m, Selsko Cvetje 588 m in planota Banjščica z Velikim vrhom 1071 m nad Grudnico. Od njih se hribovita slemena znižujejo v bližino Jadranskega morja in v Furlansko nižino.

To globoko dolinsko brazdo razčlenimo v tri enote. Na zahodu je kobariška s podaljškom v breginjski Kot, središča je tolminska, na vzhodu je mostarska kotanja.

Kobariško zajema vas Trnovo ob Soči navzgor do znamenitega podora Kuntri (530 m). Nato obsega razsežno, spočetka zakraselo, potem s flišem in morenami pokrito podkrnsko ozemlje okoli Drežnice, vzhodno od Volnika pa podkrnske planine in na nižjih pomolih stoječe vasi Krn, Vrsno in Libušnje. Od Kobarida ob Soči navzdol so na terasah njenega levega brega vasi Ladra, Smast, Kamno in Selce, na desnem bregu pa Mlinsko in Idrsko. V širokem prevalu med Kukom in Matajurjem stoje livške vasi in zaselki. Najvišje so Livške Ravne 1043 m. Pod kobariško spadajo tudi vasi Starijskega podolja Svino, Sužid in Staro selo, kjer odteka preko nekdanjega močvirja Blata rečica Idrija v Sočo. V dolinskem dnu so še vasi krejskega podolja Robič, Kred, Potoki in Podbela. To pa že pripada porečju Nadiže, ki s svojim pritokom Belo ruši prisojni flišni in morenski svet, pod Stolom, kjer so vasi Borjana, Stanovišče, Homec, Sedlo, Breginj, Logje in še Robidišče. V ta Kot sega tudi najzahodnejša točka naše države 13°23'EG. Nadiža se pri Robiču obrne proti Furlanski nižini in je ob njej najkrajša in hkrati najstarejša cestna povezava Čedad—Kobarid in naprej ob Soči v gorski svet Bovškega.

Kobarid je središčno naselje tega dela doline. Med gričem sv. Antona s kostnico italijanskih vojakov iz prve svetovne vojne in Gradom ter Ozbenom in Volnikom na drugi strani se prebija Soča v globoki zajedi iz bovške in serpeniško zagarske kotline na kobariško. Soča se počasi umirja in odlaga tja do Tolmina ogromne količine proda, peska in mivke. To so znana kobariška in tolminska prodišča.

Vzhodni del kotanje je Mostarsko področje. Med Ključem in Bučenico se razširi v Modrejsko in Modrejčansko polje. Nekaj uravnanelega sveta je še na Stopcu in ob

Idrijci do Slapa. Nato pa se iznad globokih grap dvigajo planote Banjščice s Tolminskim in Kanalskim Lomom, Trnovski gozd s strmim robom nad Trebušo. Bolj odmaknjeni sta Šebreljska in Vojskarska planota. Na desni strani Idrijce je Šentviška planota, ki pada strmo proti dolini Bače. Na teh planotah so kar debele plasti plodne zemlje, kjer so uspevali bob, krompir in zelje.

Še v prejšnjem stoletju so pomilovali neveste, ki so odhajale v dolino na manj rodovitne peščene in manjše kmetije. Razgledišče pri cerkvi sv. Ivana 533 m na robu Šebreljske planote ti razkaže ves razgibani planotasti svet, ki ga na severu omejuje gora Kojca.

Mostarski pokrajini pripada Baška grapa. Od izliva Bače v Idrijco do Koritnice se nekajkrat razmakne; od tod navzgor, od starih rimskih zapornic Zarakovcem, se obdelovalne površine umaknejo v višje lege, vendar so železniška proga in železniški predor na bohinjsko stran edina ter hkrati najkrajša cestna povezava Tolminskega prek Petrovega brda v ljubljansko kotlino, ustvarili iz Podbrda nekoliko večje naselje.

Središčno naselje v tem delu Tolminske je Most na Soči. V nadmorski višini 165 m je strnjeno občestno naselje nad sotočjem Idrijce v Sočo, ki tu reže gorski obod proti jugozahodu v neprehodni soteski. Njegov ključni položaj je bil posebno poudarjen v predrimski in rimski dobi, v fevdalizmu pa je moral vodilno vlogo prepustiti komaj 5 km oddaljenemu Tolminu.

Osrednji del opisovane doline je ožja Tolminska kotlina, ki sega od Ključa do Kamnega, kjer se soška dolina ponovno zoži, ker so podkrnski hudourniki nasuli vršaj, ki je potisnil strugo Soče pod vznožje Kolovrata. Današnje površje so ustvarili trije vršaji stranskih pritokov Soče. Tako je Tolminka izpod Peskov v krnskem pogorju in iz Pologa nanosila ogromno proda, ki ga je, spremenjenega v konglomerate, razrezala in ustvarila svojo dolino, ki je danes vzhodni okvir Tolminskemu mestnemu prostoru.

Drugi vršaj je poljubinski, ki ga je ustvarjal kratki hudourniški potok Godiča, ko je podiral pobočja Ročišča. Tolminka in Godiča sta s temi nanosi prisilili Sočo, da teče tik pod strmimi pobočji Bučenice. Na poljubinskem polju je dobila prostor tolminska industrija.

Tretji vršaj je oblikovala Kamenca, ki je ob robu ledenika tekla po Zajčji dolini na Čiginjsko stran in začela zasipavati Volčansko polje, v kolikor ga ni potoček Hotenje s kraškim izvirom v pobočjih Ježe odnašal v Sočo. Tu so ob glavni soški cesti Volče, največja vas na Tolminskem, pod Mengorami pa Čiginj in Kozaršče. Takó dno Tolminske kotline tvorijo v terase razrezano Volčansko, Poljubinsko in Tolminsko polje v višini 160 do 210 m ter soške terase, naslonjene na Dujem na Senico, na prisojni strani doline pa na vznožje Mrzlega vrha z vasmi Zatolmin, Dolje, Gabrje, Volarje in Selišče. Sredi kotline je osamljen stožec Kozlov rob ali Grad 425 m, ki se dobrih 200 m dviguje nad Tolminom in je omejil skoraj v celoti naseljeni prostor med dolinama Soče in Tolminke.

Tolmin se je razvil iz majhnega naselja ob desnem bregu Tolminke. Breg, Klānec in okolica Dvora je najstarejši del mesta, Stavbe čedajskega kapitlja in tolminske gosposke so ustvarjale današnji trg maršala Tita in prvomajski trg. Soška fronta je z rušenjem spremenila prvotno podobo trga, ki je postal z nastanitvijo številne italijanske vojske kar gosto naseljen. Po osvoboditvi se je urbanistično razmaknil. Nekdanji trg je postal mesto z nekaj manj kot 4000 prebivalci. Z novo cesto je stari del ločen od novega, ki se je razširil do Kozlovega roba. Tolmin je središče po ozemlju največje občine v Sloveniji. Ta občina meji na Italijo, meji pa tudi na Triglavski narodni park, ki mu pripada del občine. Tolmin bi bil lahko središče širšega okolja, saj je le 40 km do Bovca, do Čedadada, do Nove Gorice in do Idrije, tako pa je le suburban pastorek Nove Gorice. 180 dijakov se redno vozi z mesečnimi vozovnicami, 180 ljudi na delo — sproti plačujejo, 2 avtobusa vozita delavce v Anhovo (eden iz Podbrda, drugi iz Kobarida).

Marjan Rozman

TOLMINSKO DANES

Referat na 23. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Tolminu, 1. oktobra 1986.

Uvodne besede zborovanja so namenjene kratki predstavitvi kraja in občine gostitelja: V kratkem času, ki mi je odmerjen, je moč povedati le nekatere podatke o razvoju tolminske občine in zelo skopo opredeliti njeno mesto v okviru Slovenije danes. Naj poudarim nekaj dejstev iz tolminske preteklosti, da bi lahko razumeli tokove razmišljanj Tolmincev.

Tolminska je bila vedno mejna pokrajina in področje križanja raznih interesov — prehodno ozemlje, kjer se skozi predalpsko hribovje odpirajo pota v Furlansko in Goriško nižino in čez alpske prelaze proti Kranjski in Koroški. Različna ljudstva in vojske so iz vseh smeri prečkale to ozemlje od davnine do 20. stoletja. Sledove so pustili Iliri, Rimljani, Langobardi. Slovani so dosegli robove Furlanske nižine. Vrstili so se spopadi med fevdalnimi gospodi; oglejski patriarhi, goriški grofje, Benečani, habsburški vazali so si svojili pokrajino. Prečkali so jo Turki, Napoleonove vojske. Krvave sledove in ruševine je pustila Soška fronta v I. svetovni vojni. Sledila je fašistična Italija, Nemci in ob koncu II. svetovne vojne še njihovi vzhodni podrepniki in kvizlingi.

Za osvajalci so ostali grobovi, grobišča, kostnice kot neme priče te preteklosti. V vsem tem času je bil tolminski človek kmet, živinorejec bolj kot poljedelec, v stalnem spopadu z naravo za golo preživetje, obrnjen proti gospodarskim središčem v Gorici in Furlanski nižini, brez priložnosti, da razvije višje oblike gospodarstva in večja urbana središča.

Bil je upornik — vrstili so se upori v 16., 17. stoletju. Veliki punt 1713. leta proti gosposki in državnim davkom je presegel okvire tolminskih hribov in dolin. Spoznal je krvavo rihto oblastnikov na Travniku v Gorici. Kljub temu, da je Tolminska na robu slovenskega narodnostnega ozemlja, so bili njeni prebivalci zgodaj narodno osveščeni — ena prvih čitalnic na Slovenskem je bila tolminska. Obšlo ga ni taborsko gibanje. Sledove sta pustila Lavrič in Tuma; skladatelj Volarič. Iz te deželice je izšel bard primorske poezije Simon Gregorčič. Zgodovinsko preteklost je v Zgodovini Tolminske opisal Simon Rutar. Fašistična okupacija je Tolminsko pustila osiromašeno in še bolj revno. Pokrajina ni mogla prehraniti svojih prebivalcev. Izseljevanje, ki se je začelo kot beg pred grozotami soške fronte, se je zaostriilo v ekonomsko in politično emigracijo. Prebivalstvo je razvilo vse vrste odpora — od državljanske nepokorščine, tajnih društev, ohranjanja tradicije in slovenskega jezika do podtalnega delovanja organizacije TIGR.

Vstaja slovenskega naroda 1941. leta je hitro našla somišljenike na Tolminskem, na robu fašistične Italije pod »Monte Nerom« in »Tricornom«. Med prvimi štirimi partizanskimi četami na Primorskem je bila tudi Tolminska. 1942. leta deluje Tolminski bataljon, tu se organizirata Gregorčičeva in Gradnikova brigada, bijejo se bitke na Golobarju in Fonih, brigadi odideta na svoj prvi pohod v Beneško Slovenijo na rob slovenskega etničnega ozemlja. V Kobaridu po kapitulaciji Italije nastane veliko osvobojeno ozemlje — Kobariška republika, ki seže do vrat Čedadu in v Brda. V Gorenji Trebuši je ustanovljen IX. korpus, ki težišče svojih akcij usmerja na železniško progo po Baški grapi. Čez Tolminsko se proti Koroški prebija motorizirani odred IV. armije. Tolminska je osvoboditev pričakala v zanosu in odločni volji, da po svojih močeh pomaga izboriti priključitev k matični domovini in odpravi za-

časno razdelitev po Soči na cono A in B. Po priključitvi k Jugoslaviji Tolminska, do srede 50. let ostaja okvirjena v stoletni način življenja — živinoreja ostaja glavna in skoraj edina gospodarska panoga. Izseljevanje se nadaljuje, le smeri se spreminjajo — Nova Gorica, Jesenice, Kranj, Ljubljana in hitreje se razvijajoča Slovenija. Tolminska ni imela nikakršne, industrijske tradicije, nima tudi strokovnega kadra. Sredi 50. let nastanejo prvi obrtno-industrijski obrati, iz katerih zraste vsa današnja industrija, ki je tudi glavna gospodarska panoga v občini, zaposluje 7000 delavcev. Pravega kmečkega prebivalstva je le še 6 %.

leto	Družbeni proizvod v mio din	DP/na preb.	Narodni dohodek v mio din	ND/na preb.	IND doseganja rep. povp.		Zaposleni na dan 30. 9.
					DP/preb. v %	ND/preb. v %	
1965	109	4.762	102	4.442	65	66	
1970	214	9.608	195	8.772	65	66	4.518
1975	460	30.135	565	26.599	64	64	5.503
1980	1.826	86.163	1.633	77.029	65	65	6.533
1985	13.851	624.000	12.272	553.000	65	65	6.962

Prebivalstvo po popisu:

Leto	Število preb.	Delež kmečkega prebivalstva*
1869	32.072	
1948	24.602	60,8 %
1961	23.503	37,2 %
1971	21.936	22,0 %
1981	21.426	6,0 %

* Podatki o kmečkem prebivalstvu med posameznimi leti popisa niso primerljivi zaradi različnosti definicije kmečkega prebivalstva.

Podoba Tolminske se je spremenila. Večajo se lokalna urbana središča Tolmin, Kobarid, Bovec in okoliške vasi, nezadržno pa se praznijo hribovske vasi in zaselki. Število prebivalstva se je ustalilo šele v zadnjih letih, vendar se še vedno kažejo trendi rahlega upadanja in odpirajo nova področja izseljevanja. Baška grapa, Trenta, Log pod Mangrtom, Gorenja Trebuša in Livške vasi ob meji so tista področja, ki so najbolj ogrožena.

TABELA 1: Obseg prebivalstva občine Tolmin v zadnjih 100 letih

Naselje	Leto	1869	1948	1961	1971	1981	IND 1948/81
Območje							
MIKROREGIJA BOVEC							
(1—13)		6.201	4.221	3.968	3.753	3.583	85
1. Bavščica		82	73	50	22	13	18
2. Bovec		1.657	1.255	1.314	1.408	1.581	126
3. Čezsoča		651	388	404	388	335	66
4. Kal-Koritnica		323	235	178	203	173	74
5. Lepena		168	102	99	63	44	43
6. Log Čezsoški		164	110	113	233	215	59
8. Plužna		251	155	147	135	117	76
9. Soča		672	435	356	270	214	49
10. Srpenica		608	277	255	256	234	85
11. Strmec		27	34	29	21	15	44
12. Trenta		357	281	260	183	157	56
13. Zaga		684	514	494	464	387	75

Naselje Območje	Leto	1869	1948	1961	1971	1981	1948/81
MIKROREGIJA BREGINJSKI KOT (1-8)		2.538	1.925	1.485	1.038	997	52
1. Breginj		608	469	410	304	301	64
2. Borjana		480	388	314	233	242	62
3. Homec		62	39	26	17	12	31
4. Logje		386	264	199	138	125	47
5. Podbela		274	203	148	99	84	41
6. Robidišče		178	186	109	43	39	21
7. Sedlo		331	244	175	133	127	52
8. Stanovišče		219	132	104	71	67	51
MIKROREGIJA BAŠKA GRAPA (1-24)		4.865	3.378	3.523	3.093	2.614	77
1. Bača pri Podbrdu		270	136	120	90	52	38
2. Grahovo ob Bači		406	262	307	269	211	81
3. Grant		136	92	84	57	38	41
4. Hudajužna		181	158	174	152	133	84
5. Kal		102	71	52	32	19	27
6. Koritnica		266	259	276	237	222	86
7. Kuk		80	70	54	52	51	73
8. Klavže		89	162	152	132	101	62
9. Knežke Ravne		56	50	43	36	21	42
10. Kneža		481	259	264	236	215	83
11. Lisec		59	44	30	10		
12. Logaršče		262	200	189	144	102	51
13. Loje		50	52	30	16	2	4
14. Obloke		130	89	78	60	52	58
15. Petrovo brdo		61	69	60	134	126	183
16. Podbrdo		319	379	781	814	800	211
17. Podmelec		281	166	182	144	124	75
18. Porezen		180	109	82	56	27	25
19. Rut		330	208	167	116	99	48
20. Stržišče		326	169	117	83	64	38
21. Sela nad Podmelcom		131	76	51	33	21	28
22. Temeljine		283	144	97	76	39	27
23. Trtnik		299	85	77	68	43	51
24. Znojile		107	69	56	46	35	51
MIKROREGIJA KOBARID (1-26)		6.848	5.231	4.804	4.518	4.510	86
1. Avsa		194	138	119	98	91	66
2. Drežnica		328	296	283	253	264	89
3. Drežniške Ravne		309	233	197	175	147	63
4. Idrsko		494	458	429	384	355	76
5. Jevšček		132	103	79	54	42	41
6. Jezerca		73	69	60	47	41	59
7. Kamno		430	370	298	274	262	71
8. Kobarid		767	670	825	1.035	1.201	179
9. Koseč		154	125	105	89	88	70
10. Kred		297	196	163	124	140	71
11. Krn		168	143	124	104	67	47
12. Ladra		212	173	154	156	176	102
13. Libušnje		99	95	70	65	60	53
14. Livek		225	196	208	157	158	81
15. Livške Ravne		118	67	52	54	36	54
16. Magozd		126	127	98	83	65	51
17. Mlinsko		74	67	51	43	50	76
18. Potoki		194	129	107	87	80	62
19. Robič		84	56	50	43	35	63
20. Selce		59	42	33	37	23	55
21. Smast		260	194	166	176	172	88

Naselje Območje	Leto	1869	1948	1961	1971	1981	IND 1948/81
22. Staro selo		333	176	169	168	163	93
23. Sužid		264	170	163	137	128	75
24. Svino		145	96	93	99	83	87
25. Trnovo ob Soči		353	226	221	180	181	80
26. Vrsno		276	228	173	157	142	62
MIKROREGIJA TOLMIN (1—32)		8.010	7.016	7.393	7.664	8.211	117
1. Bača pri Modreju		271	250	258	256	207	83
2. Cadrj		179	132	104	63	35	26
3. Čiginj		320	264	231	234	194	74
4. Dolje		246	232	207	193	173	75
5. Dolgi Laz		88	74	39	44	27	36
6. Drobočnik		48	53	52	38	33	62
7. Gorenji Log		136	88	93	100	65	74
8. Kozmerice		40	46	47	38	29	63
9. Grudnica		114	93	63	43	20	22
10. Gaberje		160	123	114	111	113	92
11. Idrija pri Bači		403	328	373	357	344	105
12. Kanalski Lom		385	243	214	206	141	58
13. Kozaršče		153	123	109	105	105	85
14. Ljubinj		280	195	195	174	167	86
15. Modrej		218	171	178	158	220	129
16. Modrejce		207	143	136	145	141	97
17. Most na Soči		353	326	380	386	405	124
18. Poljubinj		522	398	385	379	389	98
19. Prapetno		136	89	93	79	93	106
20. Postaja		24	136	191	157	129	95
21. Selišče		57	55	40	32	28	51
22. Sela pri Volčah		195	129	133	121	90	70
23. Tolmin		846	1.320	1.965	2.661	3.563	267
24. Tolminski Lom		277	162	142	112	100	62
25. Tolminske Ravne		101	70	42	32	22	31
26. Volčanski Ruti		201	129	83	65	39	30
27. Volarje		321	263	241	233	257	98
28. Volče		770	562	557	546	517	92
29. Zadlaz-Čadrg		143	129	101	77	51	40
30. Zadlaz-Zabče		202	103	82	66	41	40
31. Zatoľmin		433	418	386	317	318	76
32. Zabče		181	165	159	136	155	91
MIKROREGIJA SENTVIŠKA PLANOTA (1—11)		2.562	1.773	1.540	1.282	1.145	65
1. Bukovski vrh		119	97	77	58	36	37
2. Daber		90	61	48	44	35	57
3. Gorski vrh		131	95	48	24	11	12
4. Pečine		312	346	234	197	183	53
5. Polje		81	58	64	44	36	62
6. Ponikve		652	348	352	280	253	72
7. Prapetno brdo		228	155	155	147	115	74
8. Slap ob Idrijci		353	244	223	187	243	99
9. Sentviška gora		331	199	183	162	123	62
10. Zakraj		84	70	59	49	40	57
11. Roče		181	100	97	90	70	70
TREBUŠKA MIKROREGIJA (1—3)		1.628	1.446	1.104	816	608	42
1. Dolenja Trebuša		712	615	486	360	311	51
2. Gorenja Trebuša		668	584	419	296	195	33
3. Stopnik		248	247	199	160	102	41
Občina Tolmin — SKUPAJ:		32.072	24.602	23.503	21.936	21.426	87,1

Da bi zaustavili migracije iz hribovskih vasi, so OZD s področja občine odprle dislocirane obrate v Gorenji Trebuši, Lomu, Pečinah, Livku, Breginju, Soči, Rutu, Vrsnem in idrijski Kolektor v Drežnici. Podpiramo hribovske kmetije, vitaliziramo ponekod že opuščene pašnike, vzpodbujamo kmečki turizem. Krajevne skupnosti v občini so veliko storile v ureditvi vasi, kanalizacijskih napravah, telefonskem omrežju, zlasti v času odpravljanja posledic potresa in s samoprispevki in prostovoljnimi delom. Posebno mesto v razvojnih načrtih ima turizem, kjer ambicije opiramo na lepote alpskega sveta in dolino Soče. Enakovredno razvijamo zimski in letni turizem. Kaninski smučarski sistem, kajakaštvo na Soči in pritokih, in planinarjenje v neokrnjeni naravi so osnove za hitrejši razvoj turističnega gospodarstva.

Na področju družbenih dejavnosti se lahko pohvalimo z dokaj visokim družbenim standardom — imamo nove šole, kulturne dvorane, prelepo knjižnico, zdravstveni dom in še vrsto telesno-kulturnih objektov, kar pa zahteva visoke prispevne stopnje iz OD in obremenitve OZD.

Kljub hitremu in evidentnemu razvoju občine pa še vedno ostajajo in se v zadnjem času zastrujejo nerešena vprašanja skoraj na vseh področjih gospodarskega in družbenega življenja, ki imajo svoje korenine v preteklosti in tudi v sedanjem družbenopolitičnem trenutku v Sloveniji in Jugoslaviji.

Problemi:

— OZD s področja industrije se otepajo s problemi zastarele opreme, neakumulativnimi programi in proizvodi z nizko ceno, na tržišču (rekli bi lahko s prepuščenimi programi iz razvitejših okolij), proizvodnjo, ki zahteva relativno malo vloženega znanja in enostavno delo. Skoraj celotno prejšnje srednjeročno razdobje ni bilo večjih investicijskih vlaganj. Kapital se niti solidarnostno ne preliva iz razvitejših delov Slovenije.

— Občine se drži vzdevek »tozdovska« občina, kar je lahko sinonim za odvisnost od DO, ki imajo sedež izven občine in so centri moči, kjer se koncentrira kapital, kadri, razvoj in poslovne funkcije. Gibanja kažejo na siromašitev možnosti zaposlovanja, visokokvalificiranega kadra v občini in njegovo izseljevanje; kar se je v preteklosti že dogodilo.

— Neprimerna je cestna povezanost s Slovenijo; makadamska cestišča na prehodih na Gorenjsko in razdrapana magistralna cesta Tolmin—Idrija—Kalce preveč očitno nakazujejo perifernost Tolminske v odnosu na ostalo Slovenijo. Nerazvita je telefonija, ki ne dopušča kvalitetnega izkoriščanja računalniških terminalov v OZD in povezave turističnega Bovca s svetom. Poleg teh nevšečnosti ne moremo mimo belih lis I. RTV programa.

— Visoke prispevne stopnje za družbene dejavnosti, ki zmanjšujejo že tako nizek dohodek OZD in njegovo akumulacijsko sposobnost, in znižujejo OD delavcev krepko pod republiško poprečje. Še vedno je prisotno podcenjevanje solidarnosti pri financiranju osnovnih programov v zdravstvu in šolstvu tudi iz zornega kota prestolnične Ljubljane in razvitejših območij Slovenije. Velikost občine in oddaljenost posameznih krajev od občinskega središča zvišuje stroške teh dejavnosti.

— Sedanje usmerjeno izobraževanje, ki zaradi specializacije programov odteguje mladino Šolskemu centru Vojvodina in se sooča s problemi obstoja zaradi vse manjšega vpisa in se iz regijske spreminja v občinsko šolo.

— Kot osnovna precizacija razvojnih načrtov pa ostaja razreševanje vprašanj, ki so vezana na ustvarjanje kvalitetnejših možnosti za življenje na območju občine, ki bo omogočalo sproščanje ustvarjalnih sil mladim in porabo njihovega znanja. Želimo doseči, da bi se naši kraji v hribovitešem področju ne praznili, da bi meja bila poseljena in živa, in skušamo animirati slovensko javnost, da se bolj osredotoči tudi na razreševanje problemov na svojem robu.

THE TOLMIN REGION TODAY

Marjan Rozman

The Tolmin region has from former times been a frontier land and a sphere of crossing of different interests. Various peoples and armies have from all directions been crossing this territory from ancient times up to the twentieth century.

From the annexation to Yugoslavia on to the middle fifties the Tolmin region keeps its long before determined way of living — cattle breeding remains the main and nearly only economic branch. Emigration to more developed parts of Slovenia continues. Not before the middle fifties the first manufactory-industrial works arose from which all the industry of the region has developed and presents today — with 7000 workers — the main economic branch of the region. Today only 6 percent of the population are peasants. The local urban centres are growing, the highland farms are being abandoned. The number of population is still in slight decrease. Of special importance is tourism (mountaneering, skiing).

Zveza zgodovinskih društev Slovenije je maja 1982 izdala kot posebno publikacijo razpravo, ki jo je za »Zgodovinski časopis 1-2/1981« pripravil Franc Sebjanič

SOLNIK IN DOMOLJUB ADAM FARKAS (1730—1786)

Publikacija o doslej skoraj nepoznanem zaslužnem prekmurskem protestantskem učenjaku in rektorju šopronskega liceja je v manjšem številu izvodov še na voljo na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Cena knjižice znaša 200 din (za članе ZZDS 150 din, za študente 100 din).

ZGODOVINA LJUBLJANE

zbornik s posvetovanja o zgodovini Ljubljane, ki je bilo v Ljubljani 16. in 17. novembra 1983. Zbornik v obsegu 595 strani je uredil prof. dr. Ferdo Gestrin, v njem pa objavlja 48 avtorjev, ki v svojih razpravah obravnavajo preteklost Ljubljane od najstarejših časov do sodobnih dni. Knjigo sta izdala »Kronika«, časopis za slovensko krajevno zgodovino in Zgodovinsko društvo Ljubljana. V prosti prodaji stane 1600 din, v Zgodovinskem arhivu Ljubljana (Mestni trg 27) in na Oddelku za zgodovino filozofske fakultete (Aškerčeva 12) pa jo je mogoče dobiti za 1100 din.

Branko Marušič

TOLMINSKA V ZGODOVINOPISJU

Referat na 23. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Tolminu, 2. oktober 1986.

Pred štiriinpetdesetimi leti, v nedeljo 18. septembra 1932, so se v Tolminu zbrali na svoje redno letno zborovanje člani videmskega Kraljevega društva za krajevno zgodovino (Regia Deputazione per la storia patria del Friuli).¹ Zborovanje, ki je bilo bolj podobno občnemu zboru, je nosilo izrazite poudarke potrjevanja in dokazovanja italijanstva ozemlja, v katerega središču so se takrat zbrali furlanski zgodovinarji in njihovi gostje.

Predsednik društva, sicer znani furlanski zgodovinar Pier Silverio Leicht — le mimogrede, bil je mladostni prijatelj slovenskega pravnega zgodovinarja Vladimírja Levca² — je pozdravljal Tolminsko, »kjer je Rim postavil svoje utrdbe, da bi branil latinsko civilizacijo, ki jo tudi danes Italija ljubosumno brani.« In prav temu italijanstvu naj bi utrjevala pot sicer tudi za nekatere italijanske zgodovinarje močno dvomljiva zgodba o bivanju pesnika Danteja Alighierija v Tolminu. O tem je na zborovanju v Tolminu govoril Giovanni Lorenzoni.³

Slovenski zgodovinarji prvič zborujejo v Tolminu leta 1986. Pred tem so dvakrat bili v Novi Gorici (1948, 1968). In prav v zvezi s prvim zborovanjem slovenskih zgodovinarjev na tleh Tolminske je potreba poudariti osnovno vsebino zborovanja, ki je problematika slovenska zahodna meja. V razdobju dobrega pol stoletja gosti torej Tolmin dve zborovanji zgodovinarjev. Najprej Italijane (Furlane), ki žele v duhu takrat vladajočega režima in seveda tudi v duhu vseh njegovih idejnih predhodnikov utrjevati s primeri iz preteklosti vzhodno mejo italijanskega naroda in države. Leta 1986 se v Tolminu sestanejo slovenski zgodovinarji, ki svoje zborovanje nameenjajo obravnavi zahodne meje slovenskega ozemlja (etnična in državna meja se seveda ne ujemata). Med obema sestankoma je bila, vmes vojna, ki je reševala tudi vprašanja meja. Tolminska torej ni bila nikakor slučajno izbrana za taka srečanja. Tudi po njenem ozemlju se je v preteklosti prepletal problem zdaj vzhodnih, zdaj zahodnih etničnih meja. In prav ti izbiri sta seveda ena pglavitnih značilnosti tolminske krajeve zgodovine. Te značilnosti se potrjujejo tudi v zgodovinopisju. Lahko še pristavimo, da je Tolminska zgodovinska dežela in da se njene nekdanje meje razlikujejo od današnjih upravnih.

Tja do srede 19. stoletja dolgujemo še tisto skromno pisanje o Tolminski predvsem italijanskemu (furlanskemu) zgodovinopisju. Tolminska je pri teh obravnava vključena v sklop sosednjih italijanskih ozemelj, ko se v delih zgodovinarjev naglašajo oglejska posest in cerkvena oblast čedajskega kapitlja. Furlansko zgodovinopisje začneja pravzaprav okoli leta 1500,⁴ v 17. stoletju pa je pisal tudi že goriški zgodovinar p. Martin Bavčer.

¹ Il convegno del 18 settembre 1932 a Tolmino. Memorie storiche forogiuliesi, 27—29/1931—1933, 395—398.

² B. Marušič, Slovensko-furlanski kulturni stiki. Jadranski koledar 1986, 33—36.

³ L'idea del popolo (Gorizia), 23. 9. 1932, št. 39.

⁴ Furlansko zgodovinopisje bi lahko pričeli s Pavlom Diakonom. Vendar se zgodovinopisje, ki skuša preseči kronike, začneja v 15. in 16. stoletju. Med furlanske zgodovinarje (in kroniste) tega prvega obdobja štejemo: Giovanni Candido (o. 1450—1528), Pietro Passerino (1450—1523), Giovanni Partenopeo (1470—1543), Jacopo di Porcia (1463—1538), Giovanni Belloni (1479—1554), Jacopo Valvason di Maniago (1499—1570), Ercolo Partenopeo (ok. 1530—1615), Enrico Palladio degli Olivi (1580—1629), Gian Francesco Palladio degli Olivi (—1669). Navedene pisce je zanimala predvsem zgodovina oglejskega patriarhata, kot kronisti pa so ohranili tudi poročila o sodobnih dogodkih (na primer o turških vpadih). Njihove podrobnejše biografije in oznake podaja tudi G. Marchetti v delu Il Friuli. Uomini e tempi (Udine 1959¹, 1974², 1979³).

Po svojih izsledkih in aktivnosti je bolj bogato 18. stoletje. Poleg enciklopedičnega G. G. Liruttija⁵ nastopajo tudi drugi pisci⁶. V Gorici pišeta krajevno zgodovino v 18. stoletju predvsem Rudolf Coronini-Cronberg⁷ in Carlo Morelli.⁸ Knjigo tolminskega rojaka zdravnika Antona Muznika »Clima goritiense« (1781) raje uvrstimo med zgodovinske vire.⁹

V prvi polovici 19. stoletja je bil morda znani zbiralec arhivskega gradiva Giuseppe Bianchi med prvimi, če že ne prvi tujec, ki je na Tolminskem spoznaval drugorodnost tamkajšnjega slovenskega prebivalstva. Imel ga je za »surove gorjane«, ki govore »barbarski jezik«.¹⁰ Toda Bianchi je bil tudi prvi, ki je ovrigel domnevo o bivanju pesnika Danteja v Tolminu in seveda tudi na Furlanskem. Kako uspešen je bil pri tem, smo že v uvodu povedali. Le mimogrede: leta 1929 so Italijani odkrili v Tolminu Dantejev spomnik. To dejanje razumemo kot imperativ časa, težko pa razumemo tolminsko turistično društvo, ki je leta 1966 postavilo Danteju ploščo z afirmativnim napisom pred vhodom v Zadlaško jamo.¹¹

Podobno kot drugod na Slovenskem se tudi na Tolminskem zanimanje za krajevno zgodovino pojavi okoli leta 1850 kot kulturno in narodnoosveščevalno dejanje. Leta 1854 je v ljubljanskih »Novicah« najverjetneje prav Ivan Kuk vabil duhovnike, naj bi se lotili pisanja zgodovine Tolminske.¹² V resnici se je še pred tem klicem lotil dela goriški semeniški profesor Štefan Kociančič. Svoje izsledke je objavljajl v slovenskem tisku tistih dni: v zagrebškem Arhivu za povjestnico jugoslavensku,¹³ Kociančič je na Tolminskem za sodelovanje pridobil svetolucijskega župnika Tomaža Rutarja.¹⁴ V krog prvih raziskovalcev tolminske preteklosti pri Slovencih se je uvrstil tudi duhovnik Jakob Filip Kaffol, ki je opisal vas Pečine na Šentviški planoti.¹⁵ Sledil je Kociančiču, ki je vas Rut (takrat tudi Nemški rut) opisal deset let pred tem.¹⁶

Potlej narašča zanimanje za tolminsko preteklost. Duhovnik Anton Červ je bil prvi Slovenec, ki je opisal dolino Trente.¹⁷ Duhovnik Alojz Carli-Lukovič piše o krajevni zgodovini,¹⁸ ko pa slušbuje pri Sv. Luciji (danes Most na Soči), skrbi za arheološke najdbe vse dotlej, ko prevzame zanje skrb arheološka veda. Na preloma sedemdesetih in osemdesetih let opiše Kociančič v nadškofijskem listu zgodovino kuracije Logje pri Breginju in fare Sv. Lucija (Most na Soči).¹⁹

Leta 1882 je izšla Rutarjeva Zgodovina Tolminskega. Knjiga je rezultat zbiranja gradiva in njegovega proučevanja, kar je avtor opravljal že izza gimnazijskih

⁵ Gian Giuseppe Liruti, *Notizie delle vite e delle opere scritte dai letterati del Friuli. I-IV, Venezia-Udine 1760-1830* (ponatis Bologna 1971); *Notizie delle cose del Friuli. I-IV, Udine 1776-1777* (Ponatis Bologna 1971).

⁶ Lucrezio Treo (1667-1748), Francesco Beretta (1678-1740) in zlasti Bernardo de Rubeis (1687-1775).

⁷ Tentamen genealogico-chronologicum promovendae seriei Comitum et rerum Goritiae. Viennae 1752.

⁸ *Istoria Contea di Gorizia. I-IV, Gorizia 1854-1855* (ponatis Bologna 1974). Prvi del Morellijeve zgodovine je prvič izšel leta 1773.

⁹ B. Marušič, *Goriški protomedik Anton Muznik (1726-1803). V: Primorski čas pretekli, Koper 1985, 242-253.*

¹⁰ *Del preteso soggiorno di Dante in Udine ed in Tolmino. Udine 1844, 193.*

¹¹ Problem Dantejevega dozdnevnega bivanja v Tolminu je zanimal tudi Slovenec. Ivan Kuk je na primer leta 1855 objavil povest Dantova jama (Priatelj 1855, 41-52). Rutar (Zgodovina Tolminskega, Gorica 1882, 82, 225-226; Mladika 1921, 272-273) je sledil Bianchiju (op. 10). Podobno tudi M. Kos (Dantejevi sledovi med Jugoslovani. V: Dante. Ljubljana 1921, 269-276; tudi v italijanščini: Dante fra ali Jugoslavi. V: Dante. Gorizia 1921, 153-160). Članek Gradivo o zalaški ali Dantejevi jami je objavil Janez Dolenc v Tolminskem zborniku (1975, 223-233). Gradivo o Dantejevem spomeniku in Dantejevi plošči v Tolminu objavlja Goriški letnik (6/1979, 342-343). O Dantejevi jami tudi: A. von Mailly, *Leggende del Friuli e delle Alpi Giulie. Gorizia 1936, 167, 237-238.*

¹² 2. 9. 1854, 278.

¹³ Zgodovinske drobtinice po Goriškem nabrane v letu 1853. 3/1854, 173-222; Odgovori na vprašanja društva na jugoslavensko povestnico. 3/1854, 259-309.

¹⁴ Odgovori na nekoja vprašanja društva za jugoslavensko povestnico. Arhiv za povjestnico jugoslavensku 3/1854, 310-313.

¹⁵ *Cerkvica sv. Mohora na Tominskih Pečinah. Slovenske večernice 8, Celovec 1863, 3-28.*

¹⁶ Nemški Rovt na Tominskem. Slovenska bčela 1853, 53-55, 68-70; Še nekaj od Nemškega Rovta na Tominskem. Arhiv za povjestnico jugoslavensku 3/1854, 234-235.

¹⁷ *Trenta. Glas 1874, št. 42-44, 46-47, 49-50.*

¹⁸ M. Filli, Alojz Carli-Lukovič in njegov spis »Tolmin kot kraj in okraj«. Tolminski zbornik 1975, 277-287.

¹⁹ *Lonch. Foliom periodicum archidioeceseos Goritiensis 1879, 25-27, 33-36; Parochia S. Luciane ad pontem. Ib. 1881, 88-92, 125-128, 159-160, 190-195, 220-223, 252-257, 287-289, 316-319, 345-348.* Kociančič je pisal o kraju Logje v Glasu (8. 11. 1872, št. 19) kot odgovor na jezikoslovno razpravo, ki jo je objavila Soča (31. 10. 1872, št. 44; sledi odgovor Soče 5. 12. 1872, št. 49).

let.²⁰ Pred tem je Rutar v tisku objavil nekaj krajših člankov o preteklosti domačih krajev.²¹ Njegovo delo o zgodovini Tolminske velja še danes za prvo temeljno monografijo o neki ožji slovenski pokrajini v slovenskem zgodovinoписju. Kasneje se Rutar ni več intenzivno ukvarjal z zgodovino svoje rodne dežele, bil pa je prvi med Slovenci, ki je odkrival njeno arheološko podobo. O Tolminski je pisal še v monografiji o Goriško-Gradiščanski ter v knjigi o Beneški Sloveniji.²² Rutar pa ni bil le goli razlagalec preteklosti. Njegova dela imajo izrazit narodnoobrambni značaj in so mestoma polemična predvsem do italijanskih piscev. Živel je namreč v času, ko je italijanski nacionalizem tudi s pomočjo zgodovinarjev postavljajl ozemeljske zahteve.

Ob profesionalcu Rutarju je raslo in delovalo bolj ali manj uspešno nekaj krajevnih ljubiteljskih zgodovinarjev (domoznancev). Bili so to na primer tolminski dekan Jožef Kragelj,²³ duhovnik Simon Gregorčič (mlajši),²⁴ bovški dekan Peter Kobal.²⁵ Tolminska je seveda še dalje ohranjela svoje mesto v tujejezičnih obravnava h furlanske (G. Bianchi, A. S. Minotto, F. Manzano, P. Antonini)²⁶ in zlasti goriške zgodovine (G. D. Della Bona, C. Czörnig).²⁷

Ze pred prvo svetovno vojno je zanimanje za Tolminsko pokazal z objavo razprave o tolminski gastaldiji Milko Kos,²⁸ z objavo tolminskega urbarja (1377)²⁹ pa je izpolnil svoje zanimanje za preteklost gornjega Posočja. Tudi kasneje se je profesor Milko Kos še povrnil k tolminski zgodovini.³⁰

Pred prvo svetovno vojno je po Tolminskem proučeval hišne arhivalije kobariški notar Miroslav Premrou.³¹ Objavil je več arhivskega gradiva, vendar so med njegovimi objavami na tolminsko preteklost vezani le prevodi nekaterih dokumentov o velikem kmečkem puntu leta 1713.³² Ta je seveda zanimal tako slovenske kot italijanske zgodovinarje,³³ njegovo pravo podobo pa je prvi podal Bogo Grafenauer.³⁴

S tem našim kar se da bežnim pregledom smo prišli v čas, ko se v slovenski historiografiji pomnoži število del, kjer najde svoje mesto tudi tolminska preteklost. Na italijanski strani bomo omenili spise in knjige Pier Silveria Leichta³⁵ in Pia

²⁰ B. Marušič, Simon Rutar in njegova »Zgodovina Tolminskega«. V: S. Rutar, Zgodovina Tolminskega (reprint, Nova Gorica 1972), V—XVI.

²¹ Kdaj in kako je prišel Tolmin pod goriške grofe? Soča 1875, št. 33 in 34; Kozlov rob. Soča 1879, št. 35—38; Zgodovinske črtice o Bovškem. Soča 1879, št. 22—23, 25, 27—32.

²² Rutarjeva bibliografija je objavljena v Goriškem letniku 4—5/1977—1978, 139—183 (avtor B. Pleničar).

²³ Priredil je članek o tolminskem puntu leta 1713 (Domovina, 1867, št. 17, 19—22). Samostojno objavil Zgodovina tolminske šole (Gorica 1901) in nekaj člankov, od katerih je izrazilo zgodovinski Arhidiaconat tolminski (Voditelj v bogoslovnih vedah 12/1909).

²⁴ Trentarske pripovedke. Soča 1884, št. 36, 42, 44. Ponatis v Bovško berilo, Nova Gorica 1971, 83—93.

²⁵ Bovec in njegova okolica. Soča 1878, št. 19, 26, 28. Ponatis v Bovško berilo. Nova Gorica 1971, 34—46.

²⁶ Pregled zgodovinske literature o Furlaniji podaja G. Valentinielli, Bibliografia del Friuli. Venezia 1861. Samo za objave s področja zgodovine nadaljuje za pregled G. Occioni-Bonaffons v Bibliografia storica friulana. I—III, Udine 1883—1899, in sicer za čas od 1861 (ko neha Valentiniellijev seznam) do 1895. Kasnejših historičnih bibliografij za področje Furlanije ni, opozoriti pa velja na G. Fornasir, Indice delle Memorie storiche forogiuliesi (1905—1984); osrednja furlanska zgodovinska revija je objavila seveda pretežni del člankov in razprav o furlanski preteklosti.

²⁷ Bibliografije zgodovinskih del o Goriški ni. Omeniti pa velja dva pregleda o slovenskem (B. Marušič, Saggio di bibliografia slovena sul Goriziano. Studi goriziani 1964, 35, str. 61—76) in nemškem zgodovinoписju o Goriški (F. Krollner, Saggio di bibliografia in lingua tedesca sul Goriziano. Ib. 1966, 39, str. 9—41). Opozoriti je treba tudi na kazalo osrednje goriške domoznanske revije Gorizia nella cultura. 40 volumi di »Studi Goriziani« (1923—1966). Gorizia 1967.

²⁸ Tolminska gastaldija leta 1377. Carniola 8/1917, 147—162.

²⁹ Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Zvezek drugi. Urbarji Slovenskega Primorja. I, Ljubljana 1948.

³⁰ Gospodarska problematika Bovškega v preteklosti. Geografski zbornik 9/1965, 247—255.

³¹ B. Marušič, Pesnik Gregorčič v dnevnih zapisih Miroslava Premrouja. V: Primorski čas pretekli. Koper 1985, 320—333.

³² Dokumenti: kmetске pobune na Goriškem leta 1713 (takozv. Tolminski punt). Edinost 1926, št. 42, 52, 54, 72, 76, 81.

³³ Bibliografijo zgodovinskih del o puntu je objavil B. Marušič (Zgodovinoписna literatura o tolminskem puntu) v Veliki tolminski punt leta 1713, Tolmin 1973, 38—45 (cikl.). K bibliografskim navedbam pa bi morali še dodati dve samostojni objavi: B. Marušič, Veliki tolminski punt leta 1713. Trst 1973; Id., Po poteh velikega tolminskega punta 1713. 1—2, Maribor 1976.

³⁴ Veliki tolminski kmečki punt. Kronika 2/1954, 81—89.

³⁵ Predvsem knjiga Breve storia del Friuli (Udine 1923,¹ 1930,² 1951,³ 1970,⁴ 1976⁵). Leichtova bibliografija je objavljena v Atti dell'Accademia di scienze lettere e arti a Udine (s. 6, v. 14) 1964—57, 287—307. Več o Leichtu pa v Atti del convegno per il centenario della nascita di Pier Silverio Leicht e di Enrico del Torso (Udine 1977).

Paschinija,³⁶ Tolminska pa zanima tudi tuje arheologe, zemljepisce in umetnostne zgodovinarje.³⁷

Čas po prvi svetovni vojni je odprl tudi novo poglavje v zgodoviniopisju. Doga-
janja na bojiščih soške fronte so pobudila vrsto knjižnih objav, spominskih člankov
in podobnega. Tolminska se tako pojavlja bodisi v objavah, ki obravnavajo celotno
frontno območje, bodisi tam, kjer je pripoved osredotočena na določeni sektor bo-
jišča. Pri vseh teh objavah pa imamo Slovenci skromen izkupiček.³⁸ Marljivejši so
bili celo Srbi, saj sta dva srbska avtorja opisala dvanajsto soško ofenzivo v razmaku
petindvajsetih let.³⁹ Mnogo več so pisali Italijani⁴⁰ in Nemci, manj Čehi in Madžari.

Podobno kot prva je tudi druga svetovna vojna in njena predzgodovina odprla
novo smer zgodovinskih raziskav — zgodovino narodnoosvobodilnega boja. Razisko-
vanje celotne tolminske preteklosti je po drugi svetovni vojni dobilo poseben razmah
v pisani besedi in v nekaterih krajevnih ustanovah, ki so v Tolminu nastale po osvo-
boditvi in priključitvi. Omeniti moramo predvsem knjižnico in muzej, ki ga je leta
1951 ustanovilo Muzejsko društvo v Tolminu.⁴¹ To društvo danes ne deluje več, pač
pa je njegov naslednik Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, ustanovljeno leta
1978. V petdesetih letih je v Tolminu uspešno delovala skupina poklicnih zgodovi-
narjev in ljubiteljev zgodovine (H. Uršič, M. Rutar, F. Ceklin, N. Mozetič). Ta sku-
pina je opravila nekaj uspešnih akcij, na primer odkritje spominske plošče Simonu
Rutarju na njegovi domačiji v Krnu (1951); takrat so prvič prišli na Tolminsko v več-
jem številu slovenski zgodovinarji in zemljepisci. Pomembno dejanje je bil tudi izid
prvega Tolminskega zbornika (1956), ki je nato izšel še dvakrat (1975, 1980).⁴² Po
vojni se je začela razvijati tudi arhivska služba, ki ji je prva napotila zapisal Modest
Golia.⁴³ Danes upravlja arhivske naloge Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, prav tu
imata sedež Goriški muzej in Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Go-
rica, ki opravljata varovanje premične in nepremične kulturne dediščine tudi na ob-
močju Tolminske.

Povojni čas je seveda poleg posebne skrbi za zgodovino novejših časov pozor-
nost posvečal tudi starejši zgodovini. Med pomembne dosežke štejemo razpravo Jaro-
mirja Berana o pravnozgodovinskih razmerah na Bovškem po letu 1500.⁴⁴ Ivo Juvan-
čič je obravnaval zgodovino Tolminske od srednjega veka do narodnoosvobodilnega
boja.⁴⁵ Poleg Kosove že omenjene objave tolminskega urbarja je za starejšo zgodo-
vino Tolminske pomembna tudi objava mitninske protiknjige, iz mitninskega urada
Bača pri Modreju (1536).⁴⁶ Med mlajšo generacijo je omeniti Petra Štiha, ki se po-

³⁶ Predvsem knjiga *Storia del Friuli. I—III, Roma 1934—1936*, Udine 1963—1964, Udine 1975.³ Več o Paschinijevem delu v *Rivista di storia della Chiesa in Italia* 17, 1963, str. 181—221, 259—304 in v *Atti del convegno di studi su Pio Paschini nel centenario della nascita 1878—1978* (Udine 1979).

³⁷ O delu raziskovalcev tolminske arheologije: Most na Soči 1880—1980. Sto let arheoloških izko-
pavanj: Tolmin 1981; S. Gabrovec — D. Svoljšak, Most na Soči (Sv. Lucija). I. Ljubljana 1983; Pregled
zemljepisne literature podaja A. Melik: Slovenski alpski svet. Ljubljana 1964, 590—593 (in: Slovensko Pri-
morje. Ljubljana 1960, 531—534). Skromnejši je seveda delež umetnostnih zgodovinarjev, vendar je omeniti
vsaj: L. Planiscig, *Denkmale der Kunst in den südlichen Kriegsgebieten, Isonzoebene, Istrien, Dalmatien, Südtirol*.
Wien 1915; A. Morassi, *Monumenti d'arte in Val d'Isonzo. Atti della Società italiana per il pro-
gresso delle Scienze. Roma 1922*; Id., *Chiese gotiche in Val d'Isonzo. Architettura e arti decorative* (Roma
1923); M. Gortani, Gorizia con le vallate dell'Isonzo e del Vipacco. Udine 1930.

³⁸ B. Marušič, *Spremna beseda. V: V. Gradnik, Krvava Posočje. Koper-Trst 1977, 289—294*; Id., *La
storiografia slovena sulla prima guerra mondiale. Quaestoria 1986, št. 1—2, 260—266*.

³⁹ A. Daskalović, *Bitka kod Kaporeta. Beograd 1925*, Split 1926, Zagreb 1932; M. Zelenika, *Bitka
kod Kobarida. Beograd 1950*.

⁴⁰ G. Bertuzzi, *Alcune indicazioni bibliografiche sulla Grande Guerra: la storiografia italiana e lo-
cale. Quaestoria 14/1906, št. 1—2, 233—249*.

⁴¹ M. Rutar, *Tolminski muzej. Kronika 7/1959, 125—127*.

⁴² Zbornik iz leta 1980 nosi naslov *Potršeni zbornik. Nekaki zborniki so tudi ciklostilne izdaje
Goriškega muzeja: Bovško berilo (1971), Berilo o Rutu (1972), Veliki tolminski punt leta 1713 (1973)*.

⁴³ Arhivske zbirke v tolminskem okraju. *Arhivist 1/1951, zv. 3, str. 72—93*.

⁴⁴ Doneski k zgodovini prava na Goriškem: Zbornik znanstvenih razprav, Pravna fakulteta, Ljub-
ljana 1959, 28, str. 5—50.

⁴⁵ M. Breclj, *Bibliografija dr. Iva Juvančiča. Goriški letnik 6/1979, 11—27*. Dodati pa je potrebno
vsaj še dva Juvančičeva članka: *Steze v Zlatorogov raj* (Goriški letnik 8/1981, 286—310) in *Križarska vojna
proti Kobaridcem. Zgodovinski časopis 38/1984, 49—55*, ki ju bibliografija ne zajema.

⁴⁶ F. Gestrin, *Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem. Ljubljana 1972, 101—126*.

sveča tudi krajevni zgodovini,⁴⁷ kot da bi sledil napotilom prof. Boga Grafenauerja ob predstavitvi ponatisa Rutarjeve Zgodovine Tolminskega v vasi Krn 21. maja 1972.⁴⁸

Obdobje narodnoosvobodilnega boja na Tolminskem še ni obdelano na monografski način. Veliko je sicer objavljenih spominov, drobnih zapiskov in v nekaterih temeljnih delih o NOB na Primorskem najde ustrezno mesto tudi Tolminska. Izmed cele vrste takih del omenimo vsaj knjige Staneta Petelina⁴⁹, Franja Bavca⁵⁰, Franca Črnučja,⁵¹ Toneta Ferenc⁵² in Borisa Mlakarja.^{52a} Politično zgodovino je obravnaval Ciril Zupanc v poskusu monografije o Zapadnoprimorskem okrožju,⁵³ Anica Stucin pa je obdelovala predvsem ljudsko oblast na Cerkljanskem.⁵⁴ Pri družbenopolitičnih organizacijah občine Tolmin so že pred časom postavili posebne odbore z nalogo, da zbirajo najrazličnejše gradivo predvsem za obdobje NOB; podobno tudi v občini Idrija. Podobne odbore so imele in še imajo vojaške enote; tudi na Tolminskem so opravili pomembno delo in pomagali zlasti piscem vojaških monografij. Da bi pa delo pri pisanju novejših zgodovine potekalo bolj organizirano, je občinska konferenca SZDL v Tolminu imenovala posebno skupino, ki naj bi pod vodstvom Borisa Mlakarja pripravila pregled zgodovine Tolminske v 20. stoletju.

Seveda pa se pobude porajajo tudi drugod: Anton Rutar je zbral veliko gradiva o delovanju organizacije TIGR na Tolminskem.⁵⁵ Za proučevanje je postal zanimiv tudi čas po drugi svetovni vojni, o katerem piše Ciril Zupanc na že omenjenem mestu, nekaj gradiva pa je tudi v knjigi Julija Beltrama Tukaj, je Jugoslavija (Koper 1983).

Ta naš pregled seveda ne more pozabiti krajepisov in vaških kronik. Tega gradiva je še veliko neobjavljenega (šolske in župnijske kronike). Obširno monografijo imajo Šebrelje.⁵⁶ Veliko je bilo napisanega tudi o Rutu,⁵⁷ izšel je celo slovar nemškega govora v tem naselju, ki je sedaj povsem slovensko.⁵⁸ Opisana je Trenta, zlasti pa njena planinska zgodovina.⁵⁹ V opisih Breginja so bolj kot zgodovinski vidiki prisotni etnološki in sociološki.⁶⁰ Krajšo epizodo v Volčah in Modreju v 15. stoletju je v italijanščini priobčil Bruno Staffuzza.⁶¹ To vrsto nadaljujemo z navedbo samostojnih izdaj in člankov o Cerkljanskem,⁶² Sentviški planoti,⁶³ o Kobarškem in Bovškem

⁴⁷ Poskus orisa razvoja mej Tolminskega od 11. do 16. stoletja. Goriški letnik 9/1981, 55–61; Tolminsko gospodarstvo po urbarju iz leta 1598. Ib., 11/1984, 95–115.

⁴⁸ Magnetofonski zapis hrani Goriški muzej, Nova Gorica.

⁴⁹ Na primer: Med Triglavom in Trstom. Ljubljana 1963; Gradnikova brigada. Nova Gorica 1966, Ljubljana 1984; Vojkova brigada. Nova Gorica 1968, Ljubljana 1980; Enaintrideseta divizija. Ljubljana 1986.

⁵⁰ Bazoviška brigada. Ljubljana 1970.

⁵¹ Na zahodnih mejah 1943. Briškobeneški odred in 3. soška (20.) brigada. Ljubljana 1986.

⁵² Na primer: Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943. Ljubljana 1967; Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi leta 1940. Ljubljana 1978; Satan, njegovo delo in smrt. Ljubljana 1979; Primorska pred vseljudsko vstajo 1943. Ljubljana 1983.

^{52a} Domobranstvo na Primorskem 1943–1945. Ljubljana 1982; Pohod 30. divizije NOV in POJ v Be-neško Slovenijo. Ljubljana 1984.

⁵³ Zapadno-primorsko okrožje. Ob 30-letnici Kobarške republike. Tolmin 1973.

⁵⁴ Cerkljanska v narodnoosvobodilni borbi. Jadranski koledar 1964, 212–218; (skupaj z O. Ljpužič), Gradivo za zgodovino OF na Idrijskem in Cerkljanskem (1941 do april 1943). Idrijski razgledi 23–24/1978–1979, 3–147 (tudi separatno). Sicer je o Cerkljanskem med NOB izšlo veliko gradiva (glej tudi op. 62).

⁵⁵ Kratek pregled delovanja organizacije TIGR na Tolminskem 1927–1940. Tolminski zbornik 1975, 315–361.

⁵⁶ A. Pagon-Ogarev, Šebrelje skozi stoletja. Ljubljana 1976. O NOB v Šebreljah piše brošura Šebreljsko v NOB (Ljubljana 1983).

⁵⁷ Gradivo je zbrano v Berilu o Rutu. Nova Gorica 1972.

⁵⁸ E. Kranzmayer — P. Lessiak, Wörterbuch der deutschen Sprachinselmundart von Zarz /Sorica und Deutschrut/Rut in Jugoslawien. Klagenfurt 1983.

⁵⁹ T. Wraber, Trenta. Ljubljana 1976; B. Marušič, Iz zgodovine Trente. Trst-Nova Gorica 1977, Nova Gorica 1980, tretja (1982) in četrta izdaja imata naslov: Iz zgodovine Trente in Soče; T. Strojina, Prvi čez steno. Nova Gorica 1986. V izbranih spisih J. Abrama, Moja Trenta (Gorica 1972) je veliko gradiva o Trenti, prav tako v Triglavski narodni park. Vodnik; Bled 1985.

⁶⁰ Breginj. Nova Gorica 1975; I. Miklavčič-Brezigar, Zivljenje v Breginju pred potresom leta 1976 in po njem. Goriški letnik 10/1983, 39–60.

⁶¹ Vertenza tra Modrea e Volzana ai primi del 1419. Gorizia 1978.

⁶² J. Kavčič, Dekanija Cerkno in rihtarija Plužnje v 14. stoletju. Idrijski razgledi 19/1974, št. 1–2, str. 30–36; Seznam škofijskih duhovnikov, rojenih v dekaniji Cerkno od XVIII. stoletja dalje. Cerkno 1977; Cerkno. Ljubljana 1980; M. Masterl, Partizanske smučine — Cerkno 1945. Ljubljana 1985.

⁶³ B. Marušič, Sentviška planota. Maribor 1980.

med NOB,⁶⁴ o partizanski bolnišnici Franji,⁶⁵ o Poreznu med NOB,⁶⁶ vendar s tem naše naštevavanje še ne more biti končano.⁶⁷

Zgodovinar ne more obiti rezultatov na polju drugih družboslovnih in humanističnih strok. Nekoliko skromni so rezultati pri raziskovanju in poznavanju umetnostnozgodovinske podobe,⁶⁸ podobno bi lahko zapisali za etnologijo.⁶⁹ Veliko delo so opravili arheologi, zlasti pri raziskavi svetolucijskega najdišča.⁷⁰ Veliko so o Tolminski pisali tudi zemljepisci. Slovencem in Italijanom so se pridružili celo Angleži.⁷¹ Literarna zgodovina je obdelala nekatere znamenite tolminske književnike Simona Gregorčiča,⁷² Ivana Preglja,⁷³ Franceta Bevka,⁷⁴ Cirila Drekonjo⁷⁵ in Cirila Kosmača.⁷⁶ V samostojni obliki so izšle tudi biografije Staneta Žagarja⁷⁷ in Andreja Manfreda.⁷⁸ Avtobiografski podatki, vezani za rodno deželo, so v spominih Andreja Gabrščka,⁷⁹ Iva Šorlija,⁸⁰ Jože Lovrenčiča,⁸¹ Franceta Bevka,⁸² Andreja Kobala⁸³ in Franca Kurinčiča.⁸⁴ O Tolminski najdemo veliko gradiva v avtobiografiji Henrika Tume.⁸⁵ Svojevrstna pričevanja (predvsem o Trentarjih) je zapustil Julius Kugy.⁸⁶ Seveda je tako naštevavanje nepopolno in bi ga morali še dopolniti.⁸⁷ K temu lahko dodamo, da je bilo življenje in delo Simona Rutarja prikazano na posebnem simpoziju v Tolminu (oktober 1976),⁸⁸ da je bila na podoben način osvetljena v Rimu septembra 1986 življenjska pot goriškega nadškofa Franciška B. Sedeja⁸⁹ in da sta bila posebne

⁶⁴ Kobarška republika 1943–1983. Kobarid 1983; I. Mlekuž, Osvobojeno ozemlje v Gornjem Posočju po kapitulaciji Italije in delovanje Bovške čete. Borec 38/1985, št. 6–7, str. 323–362.

⁶⁵ S. Bevč, Prispevek k bibliografiji SVPB »Franja« 1945–1982 (marec). V: Partizanska bolnišnica »Franja« 3. 12. 1943–5. 5. 1945. Idrija 1983, 389–398.

⁶⁶ 1945–1975. 30 let svobode. Ljubljana 1975.

⁶⁷ Na primer: A. Gala, Partizanska bolnišnica pod Krnom 1943. Nova Gorica 1978; V. Močnik; Baška grapa. Ljubljana 1974.

⁶⁸ V. Bele, Cerkev sv. Justa v Kosežu pri Drežnici. Jadranski almanah 1924, 117–121; Id.; Cerkev sv. Danijela pri Volčah. Ib., 122–133; A. Premrl, Cerkev Trenta Soči. Freske Tone Kralj. Soča 1979–1980. Sicer je omeniti razprave F. Steleta in E. Čevca, zlasti knjigo F. Stele, Umetnost v Primorju, Ljubljana 1960.

⁶⁹ Na prvem mestu velja omeniti delež Marije Rutarjeve, ki je popisav v Goriškem letniku 7/1980, 285–288 (avtor N. Križar). Več gradiva je v Zborniku 18. kongresa jugoslovanskih folkloristov, Bovec 1971. Ljubljana 1973. I. Sedej je objavil knjigo Etnološki spomeniki na območju občine Tolmin (Ljubljana 1974).

⁷⁰ D. Svoljšak, Raziskovanje prazgodovinske naselbine na Mostu na Soči. Goriški letnik 1974, 5–32; Id., O novih najdbah grobov na Mostu na Soči. Goriški letnik 2/1975, 5–27; O drugih najdiščih: D. Svoljšak, Novejša arheološka izkopavanja na Tolminskem. Tolminski zbornik 1975, 209–221; D. Svoljšak, Tolmin. La necropole de l'âge du fer ancien. 1974; S. Gabrovč, Zeleznodobna nekropola v Kobaridu. Goriški letnik 3/1976, 44–64; B. Teržan — F. Lo Schiavo — M. Trampuž-Orel, Most na Soči (S. Lucia) II. Ljubljana 1985.

⁷¹ Intenzivno raziskovalno delo so za področje Tolminske po letu 1960 razvili slovenski geografi. Gradivo njihovega zborovanja (26.–28. 9. 1975) je izšlo v zborniku Zgornje Posočje (Ljubljana 1978). Med objavami v tujih jezikih omenimo vsaj: A. E. Moodie, G. J. Fuller, M. M. Cole, G. J. Butland, The Upper Soča Valley. Geographical studies (London) II, n. 2, 1965; A. Sturm, L'insediamento umano e la casa rurale nell'alta val d'Isonto. Studi Goriziani 1965, 37, str. 77–115.

⁷² Ob nekaterih pomembnih razpravah o delu in življenju Simona Gregorčiča se kot temeljna monografija predstavlja knjiga F. Koblar, Simon Gregorčič. Njegov čas, življenje in delo (Ljubljana 1962), ki seveda prinaša veliko gradiva tudi o Tolminski v drugi polovici 19. stoletja.

⁷³ F. Koblar, Ivan Pregelj. Poskus monografije. V: I. Pregelj, Izbrana dela. 7. Celje 1970, 403–520; M. Dolgan, Kompozicija Pregljevega pripovedništva. Koper 1983; K temu je dodati še avtobiografsko knjigo Moj svet in moj čas (Buenos Aires 1964) in spomine Bazilije Pregelj, Moj oče (Ljubljana, 1983).

⁷⁴ Ob številnih krajših člankih je doslej o Bevku še najboljširne pisal F. Koblar (Delo Franceta Bevka) v F. Bevč, Izbrani spisi. 1. Ljubljana 1951, 5–64.

⁷⁵ M. Breclj, Življenje in delo Cirila Drekonje. Tolminski zbornik 1975, 363–398.

⁷⁶ H. Glušič, Pripovedna proza Cirila Kosmača. Ljubljana 1975; I. Cesar, Poetika pripovedne proze Cirila Kosmača. Koper-Ljubljana 1981.

⁷⁷ Narodni heroj Stane Žagar. Ljubljana 1982.

⁷⁸ V. Vremec, Andrej Manfreda. Ljubljana 1973.

⁷⁹ Goriški Slovenci. I–II. Ljubljana 1932–1934.

⁸⁰ Moj roman. Ljubljana 1940.

⁸¹ Med Scilo in Karibdo. Gorica 1954.

⁸² Otroška leta. Ljubljana 1949; Pot v neznanu. Ljubljana 1970; Mrak za rešetkami. Koper 1958;

Pot v svobodo. Ljubljana 1963.

⁸³ Svetovni popotnik pripoveduje. I–II, Gorica 1975–1976; Slovenec v službi FBI in druge zgodbé ameriških Slovencev. Gorica 1981.

⁸⁴ Na tej in oni strani oceana. Ljubljana 1981.

⁸⁵ Iz mojega življenja. Ljubljana 1937.

⁸⁶ Aus dem Leben eines Bergsteigers. München 1925 (slov. prevod: Iz življenja gornika. Maribor 1968); Arbeit-Musik-Berge. Ein Leben. München 1931 (slov. prevod: Delo, glasba, gore. Maribor 1966); Aus vergangener Zeit. Graz 1943 (slov. prevod: Iz minulih dni. Maribor 1971).

⁸⁷ Na primer: S. Rutar, Dnevnik. 1869–1874. Nova Gorica-Trst 1972; F. Povšič, Bibliografija Franca Močnika. Ljubljana 1966; J. Perat, Umirajoči čas. Koper 1970; Id., Golo upanje. Koper 1976; Id., Odločitev v puščavi. Koper 1980; P. Simac, Na divjih rekah Bolivije. Ljubljana 1984.

⁸⁸ Gradivo objavljeno v Goriškem letniku 3/1976, 5–43.

⁸⁹ O Sedeju pišeta na primer dve manjši brošuri: Našemu nadpastirju ob 25-letnici škofovanja 1906–1931. Gorica 1931; J. Sedej, Dr. Francišek Borgia Sedej. Zagreb 1971.

strokovne obdelave deležna tudi pisatelja France Bevk (Nova Gorica, november 1980)⁹⁰ in Ivan Pregelj (Ljubljana, oktober 1983).⁹¹

Predvsem povojni čas je prikazan v nekaterih priložnostnih publikacijah gospodarskih organizacij in nekaterih društev. Veliko domoznanskega gradiva so objavila šolska glasila; veliko predvsem etnografskega gradiva objavlja Tolminski verski list. Tolminska je zelo močno zastopana tudi v člankih, ki jih objavljata Goriški letnik in Idrijski razgledi.

Ko se to naštevaje bliža svojem koncu, bi bilo vredno omeniti še svojevrsten prispevek, ki so ga pri poznavanju tolminske preteklosti dali književniki Ivan Pregelj, Ivo Šorli, Joža Lovrenčič, France Bevk, Andrej Budal, Ciril Kosmač in Saša Vuga. Bevkov in Pregljev odnos do zgodovine rodnih krajev so zgodovinarji že analizirali.⁹² Pregelj je v svojem romanu Tolminci lahko zgodovinski vir, saj objavlja gradivo, ki ga zgodovinarji v arhivskih fondih še niso odkrili.⁹³ Seveda pri tem zgodovinarjeva kritičnost niha med dvomi, ali so nepoznana dejstva plod pisateljeve domišljije ali pa rezultat branja doslej še neznanih virov. Bevk in Pregelj sta ustvarjala domišljij-sko podobo tolminske preteklosti, ki se nato bralstvu vrača v obliki povratne informacije kot pravo zgodovinsko dejstvo.

Ta kratek pregled ne more biti bibliografija; zato tudi velika nepopolnost pri navedbah avtorjev in njihovega dela. Ni nobenega dvoma, da je temeljno delo za poznavanje tolminske zgodovine tja do srede 19. stoletja še vedno Rutarjeva zgodovina. Rutarja je sicer za čas srednjega veka močno presegel Milko Kos in deloma tudi italijansko zgodovinopisje. Kmečko uporniško gibanje je proučeval predvsem Bogo Grafenauer, pri tem pa je pomemben tudi delež Marije Verbičeve.⁹⁴ Za čas po letu 1400 manjka celovitejša podoba razmer. 20. stoletje bo prikazano, ko bo realiziran projekt, o katerem smo zgoraj govorili. Tolminska preteklost nudi vsekakor še veliko raziskovalnega dela.

Končal bi rad z neko mislijo, a ker je sam ne znam povedati, sem se zatekel k Ivanu Preglju.⁹⁵ Veliko jih ima, težko je izbirati; kar vam bom povedal, je iz leta 1921:

Vstal je mož iz groba, ki je bil naš, a sem mu komaj spoznal obraz. On pa je bil veder in me tolažil: »Ne boj se zanje, ki so ti bratje in ne obupuj zaradi zemlje, ki so jo užil v mladosti svoji. Glej! Vojvoda Ferdulf jih je pestil, in so ga topli, in vojvoda Rathis jim je udrl v deželo, da bi plenil, pa so ga pognali, da je sramotno bežal. Pa še povem! Tlako so trpeli, opravke, desetino in raboto. A umrli niso. In v tolažbo je bil vstal prerok iz njih in videl v deželi grobove tujcev, včeraj, danes, jutri!«

Mož, ki je bil v tolažbo vstal iz groba, je ugasnil. Šele tedaj sem mu spoznal domače tolminsko lice in ime: Simon Rutar.

⁹⁰ Gradivo je objavljeno v France Bevk. Borec in pisatelj. Ljubljana 1983.

⁹¹ Gradivo objavljeno v Pregljev zbornik. Ljubljana 1984.

⁹² B. Marušič. O tolminskih kmečkih puntih in o zgodovinskosti v Bevkovem delu. V: France Bevk. Borec in pisatelj. Ljubljana 1983, 62–67; B. Grafenauer, Pregljevi zgodovinski tolminski romani in zgodovinska resničnost. V: Pregljev zbornik. Ljubljana 1984, 51–55.

⁹³ B. Grafenauer, Veliki tolminski kmečki punt. Kronika 2/1954, 81–89; Id., Kmečki upori na Slovenskem. Ljubljana 1962, 315–327, 466–467. O razmerju Preglja do arhivskih virov piše predvsem: M. Češčut, Nekaj zgodovinskega gradiva k Pregljevimi »Tolmincem«. Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1973, 125–128; Id., Pregljevi »Tolminci« v luči arhivskih virov. V: Veliki tolminski punt leta 1713. Tolmin 1973, 95–99. Problem zastavlja tudi B. Grafenauer, Problematika slovenskih kmečkih uporov v sodobni historiografski obdelavi. V: Kmečki upori v slovenski umetnosti. Ljubljana 1974, 9–22.

⁹⁴ Gospodarski in socialni položaj tolminskega kmeta v 16. stoletju in upori tolminskih kmetov v letih 1513 do 1515. Zgodovinski časopis 28/1974, 3–44; Id., Puntarsko gibanje na Tolminskem 1513–1515. Tolminski zbornik 1975, 133–137.

⁹⁵ Iz glose Bratom v tolažbo (Mladika 1921, 213). Ponatis v I. Pregelj, Izbrana dela, 7, Celje 1970, 107.

IL TERRITORIO DI TOLMIN, (TOLMINO) NELLA STORIOGRAFIA

Branko Marušič

L'articolo tratta della parte avuta dal territorio di Tolmino, come regione storica slovena, nella storiografia.

La storia di Tolmino venne, trattata dapprima dalla storiografia italiana (friulana) soprattutto per il fatto che la regione faceva parte del possesso territoriale e politico del patriarcato di Aquileia: La storiografia slovena comincia ad interessarsi del territorio di Tolmino intorno all'anno 1850. Nel 1852 il storico Simon Rutar (1851—1903) pubblicò la prima, e piuttosto ampia, storia di Tolmino. In seguito Rutar non fu più imitato: gli storici non fecero altro che completare le sue ricerche. Su Tolmino scrissero, naturalmente, innanzitutto gli storici italiani (P. S. Leicht, P. Paschini), e anche tedeschi, specialmente trattando di avvenimenti nell'Isontino durante la prima guerra mondiale. Tuttavia fino ad oggi non è stata ancora scritta una compiuta storia moderna di Tolmino. Il momento attuale sembra più favorevole alla trattazione dei fatti più recenti che non di quelli del passato, particolarmente di quelli che si riferiscono alla storia della lotta di liberazione. Nell'articolo vengono citate anche alcune opere fondamentali riguardanti l'aspetto geografico, etnologico, storico-artistico e letterario di questa regione slovena la cui posizione di frontiera si specchia negli avvenimenti passati e quindi anche nella storiografia.

Ob 21. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Celju je Kulturna skupnost občine Celje v sodelovanju z Zvezo zgodovinskih društev Slovenije in z Zgodovinskim društvom v Celju izdala knjigo

Nada Klaič

ZADNJI KNEZI CELJSKI V DEŽELAH SV. KRONE

Knjiga je izšla kot posebna izdaja Celjskega zbornika. Avtorica — ugledna hrvaška zgodovinarica in profesorica zagrebškega vseučilišča je na podlagi novih ali doslej malo koriščenih arhivskih virov podala novo in popolnejšo podobo delovanja Celjskih, posebej še v ogrskih deželah.

Clani zgodovinskih in muzejskih društev lahko knjigo po znižani ceni prejmejo na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije.

Drago Svoltjak

TOLMINSKA V ARHEOLOŠKIH OBDOBJIH (skica)

Referat na 23. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Tolminu, 1.—3. oktobra 1986.

Tolminska (občina Tolmin) je arheološko nadvse zanimiva in tudi dosedanja bera je v tem delu Posočja dovolj bogata in raznolika, da so že možne prve ali pa že kar dodelane sodbe o naseljenosti in njenem mestu v arheoloških obdobjih: Tolminska arheološka primadona je Most na Soči, v strokovni arheološki literaturi bolj znan kot Sv. Lucija, arheološko najdišče evropskih razsežnosti, ki nečimrno priklepa pozornost nase in je aktualno dandanes prav toliko, ali pa še bolj, kot pred stoletjem, ko so tam raziskovali takšni mojstri kot sta bila dr. C. Marchesetti¹ in J. Szombathy.² Most na Soči je najbolje raziskani pričevalec ekonomskega, kulturnega in organizacijsko-upravnega vzpona Posočja v prazgodovini, natančneje v starejši železni dobi, katerega korenine pa je iskati že v stoletjih pred tem.

Starejša obdobja tolminske prazgodovine so, slabše raziskana, tudi najdišč je manj; prav verjetno ta gorati in z dolinami prepreženi svet ob Soči in njenih pritokih ni bil vselej za bivanje in preživljanje primeren. Paleolitski lovci so imeli svojo postajo in taborišče na lovskih in nabiralniških pohodih v jami Divje babe pri Šebreljah, danes visoko nad strugo Idrijce (od leta 1980 dalje jo raziskuje Inštitut za arheologijo ZRC SAZU), ki je bila tudi pribežališče in, brlog jamskega medveda v srednjem in mlajšem paleolitu (datirana med 70.000 in 35.000 pred sedanjostjo).³

Most na Soči, železnodobna hiša

¹ Prim. Primorski slovenski biografski leksikon 9, 1983, 352 ss.

² S. Gabrovec, Josef Szombathy, Varstvo spomenikov 12, 1967, 63 ss.

³ I. Turk, Arheološka izkopavanja v Divjih babah pri Šebreljah, Zbornik, Idrijski razgledi 29-31, 1984-1986, 5 ss.

To je seveda še čas, ko o strnjeni poselitvi gorate Tolminske še ne moremo govoriti. Divje babe so tačas še tudi edino paleolitsko najdišče, resda nadvse obetavno in donosno. O trajnejšem in načrtnem naseljevanju moremo govoriti od mlajše ali morda že od srednje bronaste dobe dalje (14.—13. stol. pr. n. št.), predstavnika tega časa sta Robič s Kovačevo jamo in gradiščem Sv. Volar in Most na Soči, odkoder poznamo že tudi prve šestavine takratnega stavbarstva.⁴ Ni še povsem dorečeno, v kakšnem odnosu je bilo Posočje in z njim Tolminska s kraško kaštelirsko kulturo, vendar ni malo takšnih prvin, ki mu odmerjajo samosvoje mesto v trikotniku Kras—Furlanija—Posočje. V mlajšo bronasto dobo sodijo tudi meč iz Strmca (Ha A1-A2, okoli 1100 pr. n. št.) in sekiri iz Kobariškega stola in Kozmeric (Ha A); skupaj z dosti mlajšim Tolminom (Ha B3, okoli 800 pr. n. št.) so predstavniki kulture žarnih grobišč, ki je prinesla pomembno novost — sežiganje umrlih, običaj, ki je na Tolminskem ostal v veljavi tisočletje.⁵

Žarnogrobiščna skupnost je na Tolminskem, oplemenitenata s svežimi impulzi železne dobe, bila spočetje ene izmed osrednjih vzhodnoalpskih železnodobnih kultur — posoške svetolucijske halštatske kulturne skupine, umeščene med venetiskim prostorom na zahodu in ilirskim vplivnim področjem na vzhodu, in je obvladovala danes že dokaj natančno zamejen prostor. Njegova sredica se pokriva z današnjo Tolminsko, obsegal pa je tudi železarsko prestižni, in zato strateško in ekonomsko pomembni Bohinj ter prometno najbolj odprto Vipavsko dolino. V jedru so zrastle njena največja naselja — Kobarid, Tolmin, Most na Soči, slednji v njeno središče, ki je za svoj razvoj do popolnosti izrabilo ugodno lego v prometnem vozlu treh alpskih dolin in hkrati zasnovalo na tem rečnem obroču svojo obrambo. Njegovo varnost so smiselno dopolnjevale naselbine — zapore na najbolj pomembnih pristopih v posoško železnodobno jedro: Koritnica v Baški grapi, Ravelnik na Bovškem, Robič z gradiščema Der in Sv. Volar na prehodu v dolino Nadiže, Sv. Katarina na spoju Vipavske doline s soško.⁶ Te nakazujejo tudi glavne smeri prometnih žil, povezanost Posočja in Tolminske s sosledvi, kar se dovolj izrazito izpričuje tudi v samem arheološkem gradivu, hkrati pa je takšna razmestitev naselij priča urejene skupnosti, ki je bila sposobna ne le preživetja, temveč tudi plodnega ustvarjanja. Najbolj očitni izrazi te njene svojskosti so v načinu pokopa, v njenem stavbarstvu in bivanjski kulturi, pa tudi v drobnih, svetolucijski fibuli.⁷

Svojo moč je ta posoška skupnost dokazala tudi s tem, da je, čeprav znatno oslabiljena in osiromašena, preživela porazni konec vzhodnoalpskega halštata, ki so mu ob notranjih slabostih odločilno pripomogli sveži in prodorni Kelti. To novo obdobje, latenski čas, je na Tolminskem zaznamovano s samosvojo sprego starega, svetolucijskega, z novim, latensko-keltskim, ki je zaobjeto v pojmu idrijska kulturna skupina, povzetem po doslej najbolj reprezentativnem predstavniku — Idriji pri Bači.⁸

Iz tega najdišča (v to skupino sodijo še Volarji, Logaršče, Slap ob Idrijci, Reka pri Cerknem, Kobarid, Modrej, Kozmerice),⁹ še bolj izrazito pa na novem grobišču na Mostu na Soči (nekropola II)¹⁰ so na eni strani očitni svetolucijski prežitki (raba nakita, način pokopa), tisto pa, kar jo od predhodnice ločuje in jo opredeljuje kot novost v posoški (tolminski) prazgodovini pa je pojav poljedelskega orodja v grobovih ali prilaganje orožja v grobove, kar je nedvoumen dokaz o prelomu s tradicijo in o vnašanju novega, ki ima, tako se zdi, tudi drugačen etnični predznak. Po etnično anonimni svetolucijski kulturi, ki ji italijanska arheologija išče in do-

⁴ D. Svoljšak, Bronasta doba v Posočju, Arheološki vestnik 37 (v tisku).

⁵ D. Svoljšak, Prazgodovinsko grobišče v Tolminu, Arheološki vestnik 24, 1973, 397 ss.

⁶ D. Svoljšak, Most na Soči in njegovi obrambni sistemi, Materiali 22, 1986, 50 ss.

⁷ Za Most na Soči prim. S. Gabrovac, D. Svoljšak, Most na Soči (S. Lucia) I, Katalogi in monografije 22, 1983 (z najpomembnejšo literaturo).

⁸ S. Gabrovac, Srednje-latensko obdobje v Sloveniji, Arheološki vestnik 17, 1966, 169 ss.

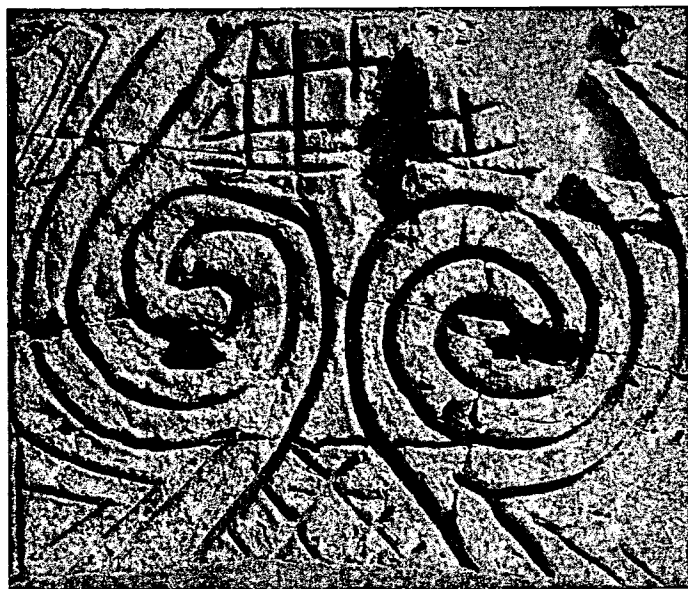
⁹ Prim. D. Svoljšak, Kovačevše, naselje idrijske skupine v Vipavski dolini, Goriški letnik 10, 1983, 5 ss, s karto najdišč (sl. 5).

¹⁰ D. Svoljšak, B. Zbona Trkman, Načini pokopa v prazgodovini Posočja, Materiali 20, 1985, 87 ss.

kazuje venetsko navezo, naša slovenska pa poudarja njeno mejnost, v 1. stoletju pr. n. št. že lahko idrijsko skupino poistovetimo z noriškim Ambisonti.¹¹

Že sredi 2. stoletja pr. n. št. so v Posočje in na Tolminsko zašli rimski vplivi, ki jih je sem izžarevala leta 181 pr. n. št. ustanovljena Aquileia, vendar pa mlajša železna doba tod traja vse do srede 1. stol. n. št. Prav v tej retardaciji se že izraža novi položaj tega, težko prehodnega predalpskega sveta, postaja namreč vse bolj prometno osamljen in odmaknjen od glavnih prometnic, ki so tekle po Vipavski dolini na jugu in po dolini Bele na zahodu. Znova je Tolminska, zaživela v 4. stoletju, v času izgradnje obrambnega sistema Claustra Alpium Iuliarum, katerega odsek je zapiral dolino Bače pri Zarakovcu, nedaleč stran od prazgodovinskega selišča v Koritnici.¹² Vse kaže na to, da je bil tačas ponovno Most na Soči središčno selišče (ob Kobaridu, Robiču, Podbeli).

Razmere na Tolminskem po zatonu antike se komajda megleno nazirajo. Še povsem neodkrita je staroselska poselitev,¹³ značilna in samosvoja v Vipavski dolini in onstran alpskih prelazov v blejskem kotu. Po Baški grapi bi nekateri radi pripeljali del Langobardov v Italijo leta 568, potrditev tej ideji, naj bi bilo zgodnje-srednjeveško grobišče in naselje v Podmelcu,¹⁴ prvi materialni dokaz slovanske prisotnosti na Tolminskem pa je nakit, značilen za ketlaško kulturo 9. in 10. stoletja, iz Tolmina.¹⁵

Most na Soči, omet iz železnodobne hiše

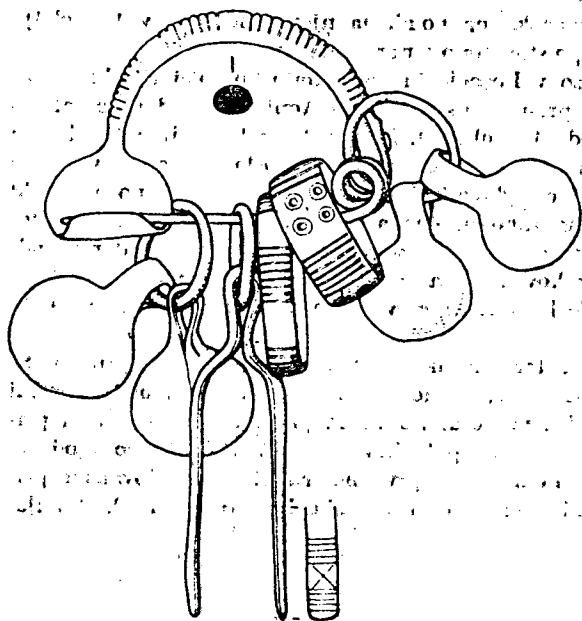
¹¹ J. Sašel, Zur Erklärung der Inschrift am Tropaeum Alpium (Plin. n. h. 3, 136—137. CIL V 7817), *Ziva antika*, 1972, 140 ss.

¹² Claustra Alpium Iuliarum I, Fontes, Katalogi in monografije 5, 1971, 82, T. IX.

¹³ Kulturna opredelitev skeletnih grobov iz Pečin, za katere je značilen staroselski pokop, je še nezanesljiva. Prim. T. Knific, D. Svoljšak, Pečine, Varstvo spomenikov 22, 1979, 325 ss.

¹⁴ V. Sribar, Zgodnjesrednjeveško grobišče in naselbina v Podmelcu — Baška grapa, *Arheološki vestnik* 18, 1967, 377 ss.

¹⁵ S. Gabrovec, Nekaj staroslovanskih najdb, *Arheološki vestnik* 6, 1955, 134; N. Mozetič, Tolmin, Varstvo spomenikov 7, 1958—1959, 287; D. Svoljšak, Tolmin, Varstvo spomenikov 13—14, 1970, 176.

Most na Soči, svetolucijska fibula (6.—5. stol. pr. n. št.)

Most na Soči, keltski srebrnik, sreda 1. stol. pr. n. št.

Most na Soči, bronzasta miš iz rimskodobne stavbe

Riassunto

IL TOLMINESE NEI PERIODI ARCHEOLOGICI

Drago Svoljšak

Con le più recenti scoperte della grotta di Divja baba presso Šrebrlje la storia della colonizzazione del Tolminese si amplia di molto per risalire al periodo da 70.000 a 30.000 anni fa (prima metà dell'era glaciale), pur tuttavia di una colonizzazione durevole e ininterrotta di questa regione alpestre e solcata da una serie di valli si può parlare soltanto a partire dalla media o tarda età del bronzo in poi (Most na Soči, Robič). La cultura delle necropoli delle giare (Tolmin, Strmec, Kozmerice, Kobariški stol) è la vera antecedente della cultura dell'età del ferro di Sveta Lucija che per il Tolminese e l'Isontino rappresenta in genere uno degli apici evolutivi. Il cui centro era a Most na Soči, Sveta Lucija appunto, donde anche la denominazione della cultura. Insedamenti di una certa importanza erano inoltre a Kobariid (Caporetto), Tolmin, Koritnica, sull'altopiano di Sentvid... Caratteristica di questa cultura la coerente cremazione nelle ampie necropoli nonché una notevolmente sviluppata edilizia e cultura abitazionale. Tramontata questa cultura vi si sostituì nel Tolminese, o ne fu il proseguimento, la cultura lateniana (celtica) di Idria (Idrija pri Bači) di cui sono etnicamente portatori anzi tutto gli Ambisonti del Norico. Già nel corso della sua fioritura, si erano fatti sentire, molto probabilmente irradiati da Aquileia, gli influssi romani ma la tradizione dell'età del ferro permangono viva ancora per i primi decenni a. C. Nell'ambito dell'organizzazione dello stato romano il Tolminese rimase per così dire periferico finché non tornò ad acquistare importanza nella tarda antichità con la chiusa della valle della Bača, parte integrante del sistema dei Claustra Alpium Iuliarum. Le prime testimonianze dell'insediamento slavo ci vengono da Tolmin (Sveti Urh) ma risalgono soltanto ai secoli IX e X (cultura di Kötlach).

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332-611, int. 209

vas vabi, da kot redni član vstopite v eno izmed slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev

Društveni člani po nižji ceni prejema osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Za leto 1987 znaša društvena članarina 400 din, članarina z naročnino na »Zgodovinski časopis« pa 3000 din. Za študente je društvena članarina z naročnino polovična — 1500 din. Popust imajo tudi upokojenci, dolgoletni člani društva, za katere naročnina s članarino znaša 2250 din. Člani pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društev upravi »Zgodovinskega časopisa« poravnajo le naročnino v višini 2600 (upokojenci 1950 din), če so članarino za tekoče leto že vplačali pri matičnem društvu.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12, 50101-678-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, Filozofska fakulteta, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptuj, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije — organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika

Zgodovinsko društvo v Slovenskih Konjicah, 63210 Slovenske Konjice
Klub slovenskih zgodovinarjev in geografov na Koroškem, Postf. 38, 9020 Celovec/Klagenfurt, Avstrija

Zgodovinsko društvo za Pomurje, Pokrajinski muzej, 69000 Murska Sobot, Trubarjev drevored 4

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!

Peter Štih

GORIŠKI GROFJE IN OBLIKOVANJE POKRAJINE OB SOČI IN NA KRASU V DEŽELO

Referat na 23. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Tolmin, 1.—3. 10. 1986.

Eno glavnih komponent slovenske zgodovine od 12. do 15. stoletja predstavlja boj velikih fevdalnih rodbin za oblast nad posameznimi obsežnimi teritoriji.¹ Zgodovinski rezultat tega razvoja, končanega v 15. stoletju, je v končni fazi nastanek dežel — nove državnopravne oblike, ki reši nasprotje med krajino in teritorialnim gospostvom,² v smislu, da je vse plemstvo (deželani) nove pokrajine (dežele) podvrženo zlasti sodni in vojaški oblasti gospoda dežele (deželnega kneza).³

Poti, po katerih so se posamezni dinasti dokopali do položaja deželnega kneza, oziroma smeri, po katerih se je posamezno ozemlje razvilo v deželo, sta dve. Prva je bila tista, po kateri so posamezni nosilci javne oblasti v pokrajini, podeljene s strani države (krajšnik, grof, vojvoda), skušali to — s pozicije moči v pokrajini — formalno oblast spremeniti v realno tako, da so na različne načine povečevali in izgrajevali svojo zemljiško posest in jo skušali postopno izenačiti s pokrajinskimi mejami. Od takšnega dinastičnega teritorija do dežele je bil nato samo še korak. Drugo pot so ubirali dinasti, ki niso imeli javne oblasti v pokrajini, pač pa je bil v njihovih rokah obsežen dinastični teritorij. Spričo moči na teh teritorijih so si prilaščali in tudi izvajali tisto oblast, ki je praviloma šla krajšniku oziroma vojvodi, in zanjo kasneje dosegli tudi vladarjevo potrditev. S tem so bili ustvarjeni pogoji za odcepitev takšnega ozemlja od stare pokrajine in nastanek nove dežele.⁴

Kot bomo videli, je prav zgodovinski razvoj posesti goriških grofov ob Soči in na Krasu v grofijo in deželo eden najizrazitejših primerov druge poti razvoja v deželo pri nas. Glavna momenta pri oblikovanju dežele v začetni fazi sta bila torej v bistvu dva: oblast krajinskega kneza oziroma vojvode na eni strani in oblast teritorialnega zemljiškega gospostva na drugi. Od njunega razmerja je bil odvisen razvoj.⁵ Seveda v praksi ta dva momenta nista nastopala tako ostro ločeno. Ne samo, da je imel krajinski knez v določeni pokrajini svoja gospostva, ampak je bil v nekaterih pokrajinah obenem tudi glavni teritorialni gospod, kar je seveda olajšalo in pospešilo razvoj v deželo. Najizrazitejši tak primer je gotovo Karantanska krajina, iz katere se je razvila Štajerska.⁶ Ugodna izhodišča za razvoj v tej smeri je ob koncu 11. stoletja imel tudi oglejski patriarhat v Furlaniji.⁷

Še pojasnilo, preden preidemo na konkretno problematiko. Prispevek bo omejen (kot je razvidno že iz naslova) predvsem na prikaz razvoja goriških posesti in pravic ob Soči in na Krasu ter v Furlaniji, čeprav je goriško gospostvo (dominium) daleč presevalo te meje in ni nikoli, niti prvotno, bilo omejeno samo na ta prostor. Omejitev se zdi upravičena iz več razlogov, od katerih sta pomembna zlasti dva. Obsežno goriško gospostvo se ni nikoli razvijalo v enotno deželo, ampak so se nji-

¹ B. GRAFENAUER, Zgodovina slovenskega naroda II, Ljubljana 1965², 340; M. KOS, Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja, Ljubljana 1955, 242.

² S. VILFAN, Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije, Ljubljana 1961, 142.

³ S. VILFAN, Pravni položaj kranjskih deželnih stanov in njegov vpliv na reformacijo v Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije, Ljubljana 1986, 9.

⁴ Glej B. GRAFENAUER, Zgod. slov. narod. II, 341, 384.

⁵ S. VILFAN, Pravna zgodovina Slovencev . . . , 140.

⁶ M. KOS, Zgodovina Slovencev . . . , 173.

⁷ Glej zlasti H. SCHMIDINGER, Patriarch und Landesherr, Graz—Köln 1954, 19—55, ki daje genezo oglejskih posesti, dohodkov, pravic.

hove posesti v Furlaniji, Istri, na Kranjskem in na Koroškem razvijale v štiri različne »dežele«, katerih notranji razvoj je potrebno obravnavati pri vsaki posebej.⁸ Prav razvoj goriških posesti ob Soči in na Krasu pa je pustil najotipljivejše sledove in posledice v poznejši upravni razdelitvi slovenskega ozemlja. In nenazadnje je bila Gorica sedež grofovskega rodu, ki se je imenoval po njej, in center njihove uprave, kar daje tem krajem še posebno težo in veljavo.

Stanje, na katerega so naleteli grofje, bodoči goriški grofje, v trenutku, ko se pojavijo ob Soči, gledano iz perspektive izhodišča in bodočega razvoja v smeri dežele, zanje gotovo ni bilo ugodno. Njihove nove posesti, koncentrirane okrog Gorice, so bile del grofije Furlanije,⁹ pokrajine, ki je ležala na geografsko izredno občutljivem in pomembnem področju in ki je že v tistem času posedovala bogato »upravno« tradicijo. Ta je kontinuirano segala najmanj v langobardsko dobo, ko so takratni novi gospodarji Italije tam organizirali svojo prvo vojvodino,¹⁰ v kateri je po ugotovitvah Milka Kosa¹¹ in arheološki potrditvi v obliki odkritega langobardskega grobišča¹² bila poznejša posest goriških grofov okrog Gorice in Solkana del langobardskega limesa. Z nastopom karoliške dobe je bila nato Furlanija v skladu s frankovskim sistemom spremenjena v marko, katere pomen, obseg in oblika so se nato sicer spreminjali še skozi celo otosko dobo,¹³ vendar je Furlaniji kljub temu uspelo ohraniti svojo identiteto. V takšni Furlaniji so se zlasti po koncu madžarskih vpadov, ki so pokrajino močno prizadeli,¹⁴ začeli z načrtno politiko širjenja in povečevanja svojih posesti in pravic uveljavljati oglejski patriarhi. Postali so največji zemljiški gospodje v Furlaniji,¹⁵ občutne pa so bile njihove pridobitve tudi v sosednjih pokrajinah.¹⁶ Vrh je ta razvoj dosegel leta 1077, ko je bila tej ekonomski moči dodana v zvezi z bojem za investituro s strani cesarja še javna oblast v pokrajini.¹⁷ Oglejski patriarhi so postali — čeprav tega naslova niso nikoli nosili¹⁸ — furlanski grofje. S tem so imeli v rokah vse vzvode za razvoj v smeri dežele: izoblikovati se je začela tako imenovana Patria.¹⁹

Sorodstvene vezi vežejo goriške grofe na odstavljenega bavarskega palatinskega grofa Hartvika in njegova sinova Ariba in Bota,²⁰ ki so se v drugi polovici 11. stoletja uspeli zasidrati na zgornjem Koroškem, v Pustertalu in Lurngauu, kjer so usta-

⁸ Privilegija goriškega grofa Alberta (iz istrske veje), podeljena plemstvu v Slovenski marki z Metliko in v Istri, iz leta 1366, pričata o razvoju teh dveh področij v deželo. Podoben razvoj je zajel tudi goriška posestva na Koroškem, kjer so v Lienzu v 15. stoletju nastajali zametki posebnih deželnih stanov za »predno grofijo Gorico«: O. BRUNNER, Land und Herrschaft, Wien 1943, 251 sl.; B. GRAFENAUER, Zgod. slov. narod, II, 385.

⁹ Tako so v neki listini iz 1070—1080 posestva v Gorici lokalizirana: *predia qualia regno Italico comitatu Forulanense loco Gorizia ... habuit et possedit*. F. KOS, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku III, Ljubljana 1911, št. 260.

¹⁰ PAULUS DIACONUS, *Historia Langobardorum* II/9; F. KOS, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I, Ljubljana 1902, št. 71; glej tudi C. G. MOR, *Dal Ducato longobardo del Friuli alla Marca franca*, *Memorie storiche foregiuliesi* XLII, 1956—57.

¹¹ M. KOS, *K postanku slovenske zahodne meje*, *Razprave Znanstvenega društva za historične vede* 5—6, 1930, 359 sl.

¹² D. SVOLJSAK, T. KNIFIC, *Grobovi langobardskih vojščakov iz Solkana (Nove Gorice)*, *Arheološki vestnik* XXXV, 1984, 277—292.

¹³ L. HAUPTMANN, *Postanek in razvoj frankovskih mark ob srednji Donavi*, *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* II, 1920, 210—250; *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1979, zemljevida *Upravna razdelitev ozemlja alpskih Slovanov pod Franki med leti 796 in 828* na str. 127 in *Politična razdelitev slovenskih pokrajin v IX. stoletju* na str. 133; H. SCHMIDINGER, O. c., 59 sl.

¹⁴ Madžari so v času med 898 in 954 zagotovo vsaj petnajstkrat vdrli v Italijo preko slovenskega ozemlja in nato Furlanije; P. ŠTIH, *Madžari in slovenska zgodovina v zadnji četrtini 9. in prvi polovici 10. stoletja*, *Zgodovinski časopis* 37, 1983, 191 sl.

¹⁵ Zlasti močno je povečala oglejsko posest kraljeva podelitev tistih vasi, ki so jih patriarhi na novo kolonizirali v času obnove Furlanije po prenehanju madžarskih vpadov; F. KOS, *Gradivo*, III, št. 1.

¹⁶ Poleg Furlanije je imel patriarhat svoja posestva zlasti še v Istri, nekaj na Kranjskem, pa tudi na Koroškem. Glej H. SCHMIDINGER, O. c., 22—55; M. KOS, *Oglejski patriarhi in slovenske pokrajine do srede 13. stoletja s posebnim ozirom na vladno patriarha Bertolda iz roduvine Andechs*, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 13, 1917, 1—44.

¹⁷ F. KOS, *Gradivo* III, št. 327; P. PASCHINI, *Storia del Friuli* II, Udine 1935, 8; H. SCHMIDINGER, O. c., 63.

¹⁸ S. FERLAN, *La Contea di Gorizia: Problemi giuridici e amministrativi*, *Studi Goriziani* XXXV, 1964, 46.

¹⁹ H. SCHMIDINGER, O. c., 66.

²⁰ H. WIESFLECKER, *Die politische Entwicklung der Grafschaft Görz und ihr Erbfall an Oesterreich*, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 54, 1948, 331; ISTI, *Meinhard der Zweite, Tirol, Kärnten und ihre Nachbarländer am Ende des 13. Jahrhunderts*, *Innsbruck* 1955, 7 in zlasti A. M. SCHEIBER, *Zur Genealogie der Grafen von Görz*, *Adler* 15, 1947, Heft 2—4.

novili samostan v Millstattu.²¹ V dvajsetih letih 12. stoletja že srečamo člana tega rodu, Majnharda, kako nosi naslov goriškega grofa²² in (oglejskega) odvetnika.²³ Kako je rod prišel v Furlanijo in Gorico, ni jasno. Zaradi lukenj v virih se nobene predpostavke, ki jih je od slovenskih zgodovinarjev rezimiral Milko Kos,²⁴ ne da dokazati. Več trdnih podatkov imamo za izvor posesti, katero je ta rod tu dobil. Njen začetek sega v leto 1001, ko je bila do tedaj kraljeva zemlja v spodnji Vipavski dolini in širši okolici Gorice z dvema darovnicama podeljena oglejskemu patriarhatu,²⁵ ki je za svoj kos dobil tudi imunitetno pravico,²⁶ in furlanskemu grofu.²⁷ Po mnenju Werunškega ni povsem jasno, ali je pri tej podelitvi sploh šlo za realno delitev, ali pa sta prejemalec delila le dohodke.²⁸ Kakorkoli že, ta posest, na kateri so nato od začetka 12. stoletja sedeli goriški grofje, se kar v treh dokumentih iz časa okrog 1130,²⁹ 1150³⁰ in 1202³¹ označuje kot oglejski fevd. Odlični poznavalec furlanske zgodovine Pietro Silverio Leicht, je na podlagi teh dejstev domneval, da je patriarhat prišel do grofove polovice te posesti leta 1077 hkrati z podelitvijo grofije,³² kar pa je praktično nemogoče. Kajti približno v istem času je neki plemeniti Henrik podelil svoja lastna dedna posestva, ki jih je imel v Gorici in okoliških krajih, brikenski cerkvi.³³ V Henrikovem alodu moramo videti tisto polovico, ki je leta 1001 pripadla furlanskemu grofu. Teško si je namreč predstavljati, da bi si Oglej posest, za katero je imel tudi imunitetno pravico, popolnoma odtujil,³⁴ pa tudi kasneje se, kot smo videli, javlja kot edini lastnik te celotne posesti. Druga polovica goriške posesti je torej padla Ogleju v roke preko Briknsa; goriški grofje pa so na njej sedeli kot fevdniki in ne lastniki.³⁵ Leicht je šel celo tako daleč, da je to posest imel za službeni fevd oglejskega odvetnika,³⁶ kar je seveda mogoče in celo verjetno, ni pa dokazljivo. Kaže pa na možnost, ki je Milko Kos ni upošteval,³⁷ kako bi lahko goriški grofje prišli do teh posesti. Še posebej, če vemo, da so ti sprva imeli oglejsko odvetščino v (pod)fevdu od sorodnikov Peilsteincev,³⁸ ki so bili tesno povezani z oglejskim patriarhom Sigehardom,³⁹ ki je leta 1077 pridobil za Oglej že znane pravice. Možno bi torej bilo, da je odvetniška služba pripeljala plemiški rod iz zgornje Koroške v Furlanijo. Prav tako je jasno, da se goriški grofje, ki nosijo ta naslov od svojega

²¹ Aribo je bil mož Liutkarde, vdove ali hčerke grofa v Pustertalu: H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung ... 331. Glej tudi genealoško tabelo VIII v B. GRAFENAUER, Zgod. slov. naroda II, kjer je Liutkarda označena kot hčerka lurnskega grofa Majnharda.

²² Listina, v kateri se kot priča omenja Meginhardus comes de Goerze, je datirana z 9. junijem 1117. Toda med pričami se na prvem mestu omenja koroški vojvoda Engelbert Spanheimski, ki je ta naslov lahko nosil šele po smrti svojega brata Henrika 13. 12. 1123. Listina je torej bila izgotovljena po zadnjem datumu. Glej: H. WIESFLECKER, Die Regesten der Grafen von Görz und Tirol, Pfalzgrafen in Kärnten, I. Bd. 967—1271, Innsbruck 1949, št. 176; F. KOS, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku IV, Ljubljana 1915, št. 84.

²³ F. KOS, Gradivo IV, št. 87. Zanimivo je, da H. WIESFLECKER, Die Regesten der Grafen ..., nima objave te listine.

²⁴ M. KOS, Srednjeveški urbarji za Slovenijo 3, Urbarji slovenskega Primorja II, Viri za zgodovino Slovencev 3, Ljubljana 1954, 18—23. Goriški naj bi do furlanskih posesti prišli ali po poti dedovanja ali pa v zvezi z izhodom boja za investituro.

²⁵ F. KOS, Gradivo III, št. 1; podrobnejšo analizo listine ima M. KOS, Urbarji slov. Primorja II, 18.

²⁶ H. SCHMIDINGER, O. c., 44; K. CAPUDER, Nastoj grofije Goriške, Carniola 5, 1914, 36.

²⁷ F. KOS, Gradivo III, št. 2.

²⁸ E. WERUNSKY, Oesterreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, Wien 1894, 484.

²⁹ H. WIESFLECKER, Die Regesten der Grafen ..., št. 192, 193.

³⁰ H. WIESFLECKER, Die Regesten der Grafen ..., št. 230; F. KOS, Gradivo IV, št. 267.

³¹ H. WIESFLECKER, Die Regesten der Grafen ..., št. 317; F. KOS - M. KOS, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku V, Ljubljana 1924, št. 13.

³² P. S. LEICHT, La Costituzione provinciale goriziana al tempo dei Conti, Memorie storiche fongliesi XVIII, 1922, 139.

³³ H. WIESFLECKER, Die Regesten der Grafen ..., št. 101; F. KOS, Gradivo III, št. 260; glej M. KOS, Urbarji slov. Primorja II, 19, ki tega Henrika upravičeno smatra za brikenskega ministeriala; K. CAPUDER, O. c., 36; E. KLEBEL, Die Ahnen der Herzoge von Kärnten aus dem Hause der Spaenheimer, Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 24/25, 1936, 47—66, slednji tudi za opombi 20 in 24.

³⁴ E. WERUNSKY, O. c., 486.

³⁵ Da so bili goriški grofje uradno oglejski vazali, je nesporno (glej op. 29—31); kakšen je bil ta odnos v praksi, pa je drugo vprašanje. Goriške grofe označujejo kot lastnike (in ne fevdnike) ozemlja ob srednji Soči med drugimi: C. CZOERNIG, Das Land Görz und Gradisca, Wien 1873, 492; M. KOS, Urbarji slov. primorja II, 23; ISTI, Zgod. Slovencev, 261 sl.; B. GRAFENAUER, Zgod. slov. narod. II, 160, 348.

³⁶ P. S. LEICHT, Le Costituzione provinciale goriziana ..., 140; ISTI, Gorizia: v Enciclopedia Italiana; glej tudi H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung ..., 333.

³⁷ M. KOS, Urbarji slov. Primorja II, 20, 21.

³⁸ H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung ..., 331 sl.; M. KOS, Urbarji slov. Primorja II, 22.

³⁹ V genealoški tabeli XII a v A. JAKSCH, Monumenta historica ducatus Carinthiae 4/2, Klagenfurt 1906 so Hartvik, pregnani bavarski palatinski grof, oglejski patriarh Sigehard in Peilstanec Friderik označeni kot bratje.

pojava na Soči, ne imenujejo po neki grofiji Gorici, ker ta takrat še ni obstajala⁴⁰ in je bilo to ozemlje del furlanske grofije in trdno v rokah furlanskih grofov — oglejskih patriarhov. Goriški so se grofje imenovali po grofovskih pravicah, ki so jih imeli na zgornjem Koroškem, od koder so izviral⁴¹.

Bolj kot vse drugo je posedovanje odvetniških pravic nad oglejskim patriarhatom dajalo njihovemu položaju v Furlaniji veljavo in predvsem moč.⁴² Ne samo, da so s to službo prišli v njihove roke pomembni kraji in z njimi zvezana posest v Furlanski nižini, kot so Latisana, Belgrado, Flambro, Precenico, Codroipo in Castelnovo, ki so raztreseni ležali po celem patriarhatu in ob Tagliamentu,⁴³ ampak so si goriški grofje kot oglejski odvetniki odprli pot do tistih pravic glede sodstva in uprave, ki so mogle postati oporišče pri oblikovanju samostojne dežele.⁴⁴ Iz takšnih izhodišč so se poskušali Goriški, duhu časa odgovarjajoče, okoristiti predvsem na račun okoli ležečih cerkvenih sosedov, pri čemer to početje ni zadevalo samo patriarhata, ampak so trpeli tudi manjši svetni gospodje, kot samostana v Rožacu in Možacu, kapitlja v Čedadu in Ogleju in podobno. Njihove tendence so bile — po ugotovitvah Hermana Wiesfleckerja⁴⁵ — že od začetka usmerjene v širjenje alodov, fevdov in raznih pravic; poskušali so svoja raztrčena posestva zaokrožiti v zaključena gospodarstva in goriško ozemlje deželno in fevdopravno izločiti iz patriarhata. Na kakšen brezobziren način so grofje uresničevali to svojo politiko, nam lepo kaže listina iz leta 1150,⁴⁶ v kateri patriarh Pelegrin toži, da je njegov odvetnik Engilbert plenil posestva, ropal cerkve in pokopališča, delal škodo kmetom in pustošil deželo. Vse to je seveda vodilo do pravih vojn med patriarhi in njihovimi odvetniki, ki bi morali — kakšna ironija — ščititi oglejske interese. Te vojne so postale skoraj družinska tradicija goriške hiše.⁴⁷ Tako je bil že prvi oglejski odvetnik iz rodu goriških grofov Majnhard I. v sporu s patriarhom glede svojih kompetenc.⁴⁸ Njegov sin Engilbert II. je nadaljeval to politiko in je imel za kratek čas patriarha celo zaprtega. Toda Oglej je bil v tistem času za goriške grofe še pretrd oreh in pogodba, sklenjena ob premirju leta 1150, je bila vse prej kot ugodna za oglejskega odvetnika.⁴⁹ Patriarhi so imeli odtlej pol stoletja mir, Goriški pa so svoj pogled usmerili v Istro, kjer so si pridobili velika posestva.⁵⁰ Do odločilnega preobrata je prišlo v začetku 13. stoletja, ko je Majnhard II. izkoristil spor med patriarhatom in mestom Trevisom ter primoral Oglej v revizijo pogodbe iz leta 1150. V pogodbi iz začetka leta 1202⁵¹ je podelil patriarh goriškim grofom Gorico in Možberk na Koroškem v dedni fevd po moški in ženski liniji.⁵² Prav tako so ostale Goriškim vse posesti, ki so jih imeli v času okrog 1180 »sive iuste sive iniuste«.⁵³ S to pogodbo je goriška posest »de

⁴⁰ K. CAPUDER, O. c., 39; M. KOS, Goriški grofje, geslo v Enciklopediji Jugoslavije.

⁴¹ M. KOS, Zgod. Slovencev, 180; H. WIESFLECKER, Meinhard der Zweite, 7.

⁴² E. WERUNSKY, O. c., 486; A. LUSCHIN v. EBENGREUTH, Oesterreichische Reichsgeschichte des Mittelalters, Bamberg 1914, 95; o Goriških kot oglejskih odvetnikih glej tudi zelo podroben prispevek E. SGUBIN, L'avvocazia dei conti di Gorizia nel Patriarcato d'Aquileia, Studi Goriziani XXIII, 1963, 95—154 in G. HUGES, L'istituto dell'avvocazia, con particolare riguardo a quella dei Conti di Gorizia, Studi Goriziani XXIV, 1963, 109—117.

⁴³ H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung . . . 333, vidi prav v tem raztresenem položaju goriških posesti po celem patriarhatu in vzdolž meja dokaz o službenem karakterju teh fevdov (Amtslehen). Glej tudi op. 38.

⁴⁴ B. GRAFENAUER, Zgod. slov. narod. II, 348.

⁴⁵ H. WIESFLECKER, Meinhard der Zweite, 9.

⁴⁶ H. WIESFLECKER, Die Regesten der Grafen . . . , št. 230; F. KOS, Gradivo IV, št. 267.

⁴⁷ H. WIESFLECKER, Meinhard der Zweite, 8.

⁴⁸ H. WIESFLECKER, Die Regesten der Grafen . . . , št. 192, 193; E. WERUNSKY, O. c., 487; C. CZO-ERNIG, O. c., 498 in op. 2; E. SGUBIN, O. c., 104.

⁴⁹ H. WIESFLECKER, Die Regesten der Grafen . . . , št. 230; F. KOS, Gradivo IV, št. 267; glej M. KOS, Oglejski patriarhi in slovenske pokrajine . . . , 37.

⁵⁰ M. PIZZININI, Die Grafen von Görz und die Terra — ferma — Politik der Republik Venedig in Istrien in der 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts, Veröffentlichungen des tiroler Landesmuseum Ferdinandeum 54, 1974, 183—211; H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung . . . , 336. Engilbert III. Goriški se je leta 1170 poročil z Matildo Andeško, hčerko istrskega krajišnika Bertolda in vdovo po Frideriku Hohenburškem, ki je tudi imel v Istri bogata posestva. V zakon je prinesla bogato doto. Tako se že 1177 omenja Majnhard (Goriški?) kot comes Istriae.

⁵¹ H. WIESFLECKER, Die Regesten der Grafen . . . , št. 317; F. KOS, Gradivo V, št. 13. Glede posameznih določil te pogodbe npr. E. SGUBIN, O. c., 112 sl.

⁵² S to razliko, da so pri Gorici iz pogodbe izvzeti oglejski ministeriali.

⁵³ Posestno stanje, določeno v pogodbi, se nanaša na čas zadnjih let vlade patriarha Ulrika II. in prvih let Gotfrida. Prvi je bil patriarh v letih 1161—1182, drugi pa v času 1182—1194: H. SCHMIDINGER, O. c., 79, 166.

jurec še vedno ostala oglejski fevd, saj se v primeru izumrtja goriškega rodu tudi v ženski liniji podelitve vrnejo Ogleju; »de facto«, pa ta pogodba ustoličuje goriške grofe kot prave gospodarje.⁵⁴

Nadaljnji razvoj je te pridobitve vse bolj utrjeval in hkrati počasi, a nezadržno krhal vezi med goriškim gospostvom ter oglejskim patriarhatom in Furlanijo. Tako je Gorica dobila leta 1210⁵⁵ neposredno iz rok cesarja pravico tedenskega sejma, s čimer je bil realiziran eden pomembnih predpogojev za dvig goriških grofov med državne kneze.⁵⁶ Temu so leta 1234 dodali še cestni regal,⁵⁷ ki je dal »revni prehodni grofiji povsem nove razvojne in življenjske možnosti«,⁵⁸ kovali pa so tudi že svoj denar.⁵⁹ Vse to se je navzven manifestiralo v preprostem dejstvu, da so goriška posestva in pravice ob Soči in na Krasu dobila novo ime: 1217 se prvič v listinah omenja goriška grofija (comitatus Goritiensis).⁶⁰

Obdobje prve polovice 13. stoletja je bilo tako odločilno — to lahko trdimo — za preoblikovanje goriškega dinastičnega teritorija v posebno deželo poleg Furlanije, saj so bili doseženi prvi vidni rezultati v tej smeri. Kako samosvoje in samozavestno so Goriški že v tem času ravnali s fevdi in kako zelo so se že obnašali kot samostojni deželni gospodje, nam prepričljivo kaže listina iz leta 1237, v kateri je Majnhard Goriški dal, v fevd svojemu tastu Albertu Tirolskemu vse fevde, katere je dobil od oglejskega patriarha in koroškega vojvode, ne glede na to, kje ti ležijo.⁶¹ V listini ni niti glasu o kakšnem privoljenju njihovih fevdnih gospodov. Položaj goriških grofov pa se je v drugi polovici 13. stoletja še izboljšal. Na eni strani je leta 1251 umrl eden zadnjih močnih in pomembnih oglejskih patriarhov Bertold Andeški in sledila mu je vrsta slabotnih patriarhov romanskega rodu, katerim je bila cesarjeva bližina in naklonjenost nedosegljiva in pod katerimi je patriarhat gospodarsko in politično vse bolj tonil.⁶² Na drugi strani pa so goriški grofje dedovali in si v dveh fazah pridobili celotno tirolsko dediščino,⁶³ kar jih je v trenutku dvignilo med najmočnejše gospode na jugu nemške države.⁶⁴ Dejansko so dosegli položaj, ki jim je bil formalno priznan šele približno sto let kasneje (1365), ko je moč goriških grofov že krepko padala in ko so bili povzdignjeni v državne kneze.⁶⁵

V skladu s tem razvojem goriškega dinastičnega teritorija v goriško grofijo oziroma deželo se je začela izoblikovati posebna uprava, katere sledove lahko zasledimo že proti koncu 13. stoletja⁶⁶ in na čelu katere je stal capitaneus kot grofov namestnik v sodstvu in upravi.⁶⁷ Uprave goriški grofje niso radi prepuščali v dedno službo svojemu nižjemu plemstvu, ampak so rajši razvijali uradniški upravni sistem in tako

⁵⁴ Glej npr. S. RUTAR, Poknežna grofija Goriška in Gradiščanska, Ljubljana 1893, 37; C. CZOERNIG, O. c., 505; H. SCHMIDINGER, O. c., 79; H. WIESFLECKER, Meinhard der Zweite, 11; S. FERLAN, O. c., 51.

⁵⁵ H. WIESFLECKER, Die Regesten der Grafen . . . , št. 355; F. KOS, Gradivo V, št. 168.

⁵⁶ H. WIESFLECKER, Meinhard der Zweite, 11. Če bi nominalna fevdna odvisnost Goriških od Ogleja tudi dejansko veljala, bi moral oglejski patriarh pri podelitvi tržnih pravic Gorici sodelovati vsaj kot intervent, a to ni. Cesar je namreč leta 1214 pisemsko potrdil — kar je kot običajno pravo že prej bilo v veljavi — izključno pravico patriarha, da na svojem ozemlju podeljuje tržne privilegije. Gorica je torej bila neodvisna od patriarhata: H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung . . . , 337, op. 19.

⁵⁷ H. WIESFLECKER, Die Regesten der Grafen . . . , št. 459; F. KOS, Gradivo V, št. 620. O pomenu tega regala glej: O. STOLZ, Das Zoll- und Geleitsrecht der Grafen von Görz im oberen Draugebiet, Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 24—25, 1936, 67—74.

⁵⁸ H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung . . . , 337.

⁵⁹ E. WERUNSKY, O. c., 515; M. KOS, Zgod. Slovencev, 251.

⁶⁰ H. WIESFLECKER, Die Regesten der Grafen . . . , št. 379; F. KOS, Gradivo V, št. 277; K. CAPUDER, O. c., 38.

⁶¹ H. WIESFLECKER, Die Regesten der Grafen . . . , št. 468; F. KOS, Gradivo V, št. 681; glej H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung . . . , 338.

⁶² M. KOS, Oglejski patriarhi in slovenske pokrajine . . . , 44; ISTI, Zgod. Slovencev, 262; B. GRAFENAUER, Zgod. slov. narod. II, 385.

⁶³ Majnhard IV. Goriški je bil poročen z Adelajdo, eno od obeh dedinj zadnjega tirolskega grofa Alberta. Po njegovi smrti 1253 jim je pripadlo pol tirolske dediščine; po izumrtju drugih dedičev Hirschbergov nedolgo zatem pa so dobili še njihovo polovico tirolske dediščine.

⁶⁴ H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung . . . , 338.

⁶⁵ Regesta imperii VIII, No. 4123.

⁶⁶ E. WERUNSKY, O. c., 504 sl.

⁶⁷ Glede uprave in sodstva in njunih organov glej še: C. CZOERNIG, O. c., 635—703; P. S. LEICHT, Le Costituzione provinciale goriziana . . . , 142—145; ISTI, I Conti di Gorizia e la formazione del Comune Goriziano, Gorizia nel Medioevo, Secondo supplemento agli Studi Goriziani, 1956, 9—22; F. SPESOT, Le Convocazioni di Gorizia e Gradišca, Studi Goriziani XVI, 1954, 66.

držali svoje upravne funkcionarje v strožji odvisnosti.⁶⁸ Počasi se je formiralo tudi deželno plemstvo, ki je v veliki večini izhajalo iz vrst vazalov goriških grofov,⁶⁹ vendar temu razvoju zaradi pomanjkanja virov ne moremo prav slediti. Predvsem se pozna odsotnost deželnih ročinov. Čeprav sta za dve drugi goriški gospodstvi, Slovensko-marko z Metliko in Istro, ki pa sta spadali pod istrsko vejo goriškega rodu, znana dva takšna privilegija, podeljena leta 1366, pa za ožjo Goriško ročin, verjetno ni obstajal,⁷⁰ ampak so se v grofiji kot pravni vir bolj uveljavile Constitutiones Patriae Forojulii, kodificirane za časa patriarha Markvarda leta 1366.⁷¹ Pri tem je pomembno, da naj bi že v 14. stoletju obstajal v Gorici nemški prevod teh konstitucij, v katerem je bilo patriarhovo ime zamenjano z grofovim,⁷² kar seveda daje v danem primeru tem pravnim normam povsem nov pomen. Pozno so se razvili tudi deželni stanovi, ki so prav zaživeli šele pod habsburško oblastjo, njihove sledove pa lahko najprej zaznamo v drugi polovici 15. stoletja, za časa zadnjega goriškega grofa Lenarta.⁷³

Svojo dokončno podobo — tako zunanjo kot notranjo — je torej dežela Goriška grofija dobila šele v 16. stoletju; pod novo oblastjo, ko je goriški rod že izumrl. Zrasla in razvila pa se je iz stare goriške posesti ob srednji Soči in na Krasu. Zgornje Posočje oziroma Tolminska za časa goriške vladé nikoli ni bila sestavni del te grofije, čeprav so si jo skušali grofje pridobiti. V 14. stoletju so jo večkrat za krajši čas tudi že imeli v svojih rokah,⁷⁴ a se jim je vedno izmuznila. Z oblastjo nad njo bi bil namreč položen ključni kamen v mostu, ki bi povezoval goriške posesti v Furlaniji z onimi v dolini Drave na Koroškem.⁷⁵ Tako pa je bila priključena goriški grofiji šele, ko se je ustalila meja med Beneško republiko in habsburškimi deželami, v začetku 16. stoletja po končani habsburško-beneški vojni.

Zusammenfassung

Die Grafen von Görz und die Entwicklung der Gegend an der Soča und auf dem Karst zu einem Land

Peter Štih

Das aus Oberkärnten stammende feudale Geschlecht, das in der Geschichte den Namen Grafen von Görz trug, tauchte das erste Mal am mittleren Wasserlauf der Soča, in Görz und im unteren Vipava-Tal zu Beginn des 12. Jahrhunderts auf. Infolge mangelnder Quellen ist es nicht gänzlich geklärt, auf welche Weise sie zu den dortigen Besitzungen und Rechten gekommen waren. Mehr ist uns über den Ursprung des Besitzes bekannt, auf dem sie später ansässig waren. Man kann es zurückverfolgen bis in das Jahr 1001, als das bis dahin königliche Land um Görz durch zwei Schenkurkunden zu einem Teil dem Patriarchat von Aquileia und zum anderen Teil dem Grafen von Friaul verlihen wurde. Der gesamte Grundbesitz, auf dem seit Anfang des 12. Jahrhunderts die Grafen von Görz ansässig waren, wird in den drei Urkunden aus den Jahren 1130, 1150 und 1202 als das aquileiesische Lehen bezeichnet. Das bedeutet, daß die Grafen von Görz rechtmäßig aquileiesische Vasallen waren und daß dem aquileieschen Patriarchat in der Zeit vor 1130 auf irgendeine Weise noch jene Besitzhälfte zugekommen sein mußte, die dem friaulischen Grafen im Jahre 1001 verlihen worden war. Mit Hinsicht auf die Tatsache, daß seit 1077 der Patriarch von Aquileia gleichzeitig auch friaulischer Graf war, kam z. B. P. S. Leicht zum Schluß, daß sie zu jener Zeit auch diese zweite Hälfte des »Görzler«

⁶⁸ S. VILFAN, Pravna zgodovina Slovencev, 215.

⁶⁹ E. WERUNSKY, O. c., 497.

⁷⁰ A. LUSCHIN v. EBENGREUTH, O. c., 172 sl.

⁷¹ S. VILFAN, Deželni ročini kot vir naše ustavne zgodovine, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo XXV—XXVI, 1944—45, 65, op. 1.

⁷² C. CZOERNIG, O. c., 701; A. LUSCHIN v. EBENGREUTH, O. c., 172; S. FERLAN, O. c., 51.

⁷³ P. S. LEICHT, Le Costituzione provinciale goriziana . . . 145; P. CALDINI, Gli Stati provinciali goriziani, Memorie storiche forogiuliesi XXVI, 1930, 75—150; F. SPESOT, O. c., 65—93.

⁷⁴ Glej S. RUTAR, Zgodovina Tolminskega, Gorica 1882, 50 sl.

⁷⁵ H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung . . ., 344.

Besitzes erworben hätten. Das ist allerdings praktisch unmöglich. Zur selben Zeit nämlich (zwischen 1170 und 1180) verließ ein gewisser Heinrich sein Allodium in Görz und der Umgebung der Kirche von Brixen. Da das gesamte Görzer Land im Jahre 1001 auf zwei uns-bekannte Besitzer geteilt wurde und es praktisch undenkbar ist, daß sich Aquileia einen Besitz, für den das Patriarchat auch das Immunitätsrecht besaß, — und auch später kommt es als alleiniger Eigentümer dieses gesamten Besitzes vor —, vollkommen entfremden ließe, müssen wir in Heinrichs Allodium jene Hälfte sehen, die im Jahre 1001 dem Grafen von Friaul zugefallen war. Wie er dazu gekommen war, bzw. ob er allein die Funktion des friaulischen Grafen innehatte, bleibt weitgehend offen. Jedoch eindeutig ist, daß Aquileia diese zweite Besitzhälfte über Brixen erworben hat.

Die Ausgangspunkte für die Entwicklung des Landes »Görzer Grafschaft« waren zu dieser Zeit, als an der Soča das Görzer Geschlecht auftauchte, keinesfalls günstig. Die Besitzung an der Soča um Görz bildete einen Bestandteil der Grafschaft von Friaul, die Patriarchen waren die größten Grundbesitzer und zugleich Träger der öffentlichen Macht im Lande und außerdem noch Senioren der Görzer Grafen. Die greifbarste Grundlage, die den Grafen von Görz in Friaul Geltung und vor allem Macht sicherte, war der Besitz der Advokatenrechte über das Patriarchat von Aquileia. Jene bahnten ihnen den Weg zu den Rechten im Gerichts- und Verwaltungswesen, die zu einer wichtigen Stütze beim Herausbilden eines selbständigen Landes wurden. Zu gleicher Zeit vergrößerten sie auf Kosten ihrer Nachbarn die Allodien und Lehen und waren bemüht, ihre zerstreuten Besitzungen in einem abgeschlossenen Grundbesitz abzurunden, und das Görzer Gebiet landesmäßig und lehensrechtlich aus Friaul und dem Patriarchat auszusondern. Zu einer entscheidenden Wende kam es in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts, als das Patriarchat (1202) de facto (und nicht de iure) die Selbständigkeit der Görzer Besitzungen anerkannte. Im Sinne der Stärkung der Unabhängigkeit erlangte die Stadt Görz im Jahre 1210 das Recht zum Wochenmarkt. Diesem Recht gesellte sich im Jahre 1234 noch das Zoll- und Geleitsrecht zu und man prägte bereits auch schon eigene Münzen. Nach außen hin manifestierte sich diese Entwicklung in der Tatsache, daß im Jahre 1217 Comitatus Goritiensis zum erstenmal urkundlich erwähnt wird. Die Lage verbesserte sich in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts noch. Einerseits starb im Jahre 1251 einer der letzten bedeutenden aquileiesischen Patriarchen Bertold von Andechs, der von einer Reihe von eher durchschnittlichen Patriarchen romanischer Abstammung abgelöst wurde, unter denen das Patriarchat eine Krise erlebte. Andererseits erbten die Grafen von Görz in zwei Phasen das gesamte Tiroler Erbe, wodurch sie gleichzeitig zu den stärksten Herren im Süden des deutschen Reiches wurden. Tatsächlich erlangten sie einen Status der Reichsfürsten, der ihnen allerdings erst nach etwa hundert Jahren (1365) formal anerkannt wurde, als ihre Macht bereits im Niedergang begriffen war.

Im Zusammenhang mit der Entwicklung dieses dynastischen Territoriums zum Land begann sich auch eine besondere Verwaltung zu entfalten und durchzusetzen. Langsam bildete sich ein Landadel heraus, der in hohem Maße aus den Reihen der Görzer Vasallen abstammte. Das besondere Landesrecht fand seinen Niederschlag in den — für die Bedürfnisse von Görz — bearbeiteten Constitutiones Patriae Forojulii. Von der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts an können wir erste Spuren von Landesständen wahrnehmen, die allerdings erst unter den Habsburgern zum Tragen kommen.

Sein endgültiges Bild — sowohl das innere als auch das äußere — bekam das Land »Görzer Grafschaft« erst im 16. Jahrhundert, und zwar unter der neuen Macht, als das Geschlecht der Görzer Grafen bereits ausgestorben war. Aufgekommen und entwickelt aber hat es sich aus dem alten Görzer Besitz am mittleren Lauf der Soča und im Karst.

ZGODOVINSKI ČASOPIS (ZČ)

— osrednja slovenska historična revija
— glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 12/I, telefon (061) 332 611, int. 209, lahko dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

ZČ 1/1947 (ponatis 1977) — 1000 din	ZČ 26/1972, št. 3-4 (ponatis 1984) — 960 din
ZČ 2-3/1948-49 — razprodan	ZČ 27/1973, št. 1-2 — razprodan
ZČ 4/1950 — pred ponatisom	ZČ 27/1973, št. 3-4 — pred ponatisom
ZČ 5/1951 — pred ponatisom	ZČ 28/1974, št. 1-2 — razprodan
ZČ 6-7/1952-53 (ponatis 1986) — 4000 din	ZČ 28/1974, št. 3-4 — 1100 din (kmalu razprodan)
ZČ 8/1954 — razprodan	ZČ 29/1975, št. 1-2 — 800 din
ZČ 9/1955 — razprodan	ZČ 29/1975, št. 3-4 — 760 din
ZČ 10-11/1956-57 — razprodan	ZČ 30/1976, št. 1-2 — 640 din
ZČ 12-13/1958-59 — 2600 din (kmalu razprodan)	ZČ 30/1976, št. 3-4 — 560 din
ZČ 14/1960 — 1400 din (kmalu razprodan)	ZČ 31/1977, št. 1-2 — 760 din
ZČ 15/1961 — razprodan	ZČ 31/1977, št. 3 — 600 din
ZČ 16/1962 — razprodan	ZČ 31/1977, št. 4 — 440 din
ZČ 17/1963 (ponatis 1978) — 1100 din	ZČ 32/1978, št. 1-2 — 640 din
ZČ 18/1964 (ponatis 1980) — 1100 din	ZČ 32/1978, št. 3 — 440 din
ZČ 19-20/1965-66 (ponatis 1985) — 1400 din	ZČ 32/1978, št. 4 — 440 din
ZČ 21/1967 — 1800 din (kmalu razprodan)	ZČ 33/1979, št. 1 — 600 din
ZČ 22/1968, št. 1-2 (ponatis 1983) — 800 din	ZČ 33/1979, št. 2 — 520 din
ZČ 22/1968, št. 3-4 — 1100 din (kmalu razprodan)	ZČ 33/1979, št. 3 — 480 din
ZČ 23/1969, št. 1-2 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 4 — 400 din
ZČ 23/1969, št. 3-4 — razprodan	ZČ 34/1980, št. 1-2 — 760 din
ZČ 24/1970, št. 1-2 (ponatis 1981) — 720 din	ZČ 34/1980, št. 3 — 320 din
ZČ 24/1970, št. 3-4 — pred ponatisom	ZČ 34/1980, št. 4 — 320 din
ZČ 25/1971, št. 1-2 (ponatis 1985) — 920 din	ZČ 35/1981, št. 1-2 — 640 din
ZČ 25/1971, št. 3-4 (ponatis 1986) — 1100 din	ZČ 35/1981, št. 3 — 360 din
ZČ 26/1972, št. 1-2 (ponatis 1980) — 1000 din	ZČ 35/1981, št. 4 — 320 din
	ZČ 36/1982, št. 1-2 — 560 din
	ZČ 36/1982, št. 3 — 320 din
	ZČ 36/1982, št. 4 — 320 din
	ZČ 37/1983, št. 1-2 — 520 din
	ZČ 37/1983, št. 3 — 320 din
	ZČ 37/1983, št. 4 — 360 din
	ZČ 38/1984, št. 1-2 — 680 din
	ZČ 38/1984, št. 3 — 480 din
	ZČ 38/1984, št. 4 — 520 din
	ZČ 39/1985, št. 1-2 — 840 din
	ZČ 39/1985, št. 3 — 720 din
	ZČ 39/1985, št. 4 — 680 din
	ZČ 40/1986, št. 1-2 — 1280 din
	ZČ 40/1986, št. 3 — 1000 din
	ZČ 40/1986, št. 4 — 1200 din

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 3000 dinarjev, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštnini nad 250 dinarjev zaračunamo dejanske poštno stroške.

Ponatis vseh zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu po posebni nižji prednaročniški ceni.

Za prvih petindvajset letnikov ZČ je na voljo bibliografsko kazalo.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

Reinhard Härtel

VIRI ZA SREDNJEVEŠKO ZGODOVINO SLOVENIJE IZ FURLANSKIH ARHIVOV

Referat na 23. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Tolminu, 1. oktobra 1986.

Leta 1979 so začeli v okviru Raziskovalnega inštituta za temeljne zgodovinske vede Univerze v Gradcu (Forschungsinstitut für Historische Grundwissenschaften der Universität Graz) pripravljati izdajo Knjige listin oglejskega patriarhata (Urkundenbuch des Patriarchats Aquileia). Poročevalec je pregledal približno 80 arhivov in knjižnic, po večini v Furlaniji, poleg tega pa tudi drugod v Italiji, v Jugoslaviji in v Avstriji. Zbiranje sicer še dolgo ni končano, kljub temu pa je del doslej pridobljenih izsledkov znanosti že na voljo.¹ Zbira se v glavnem material, nastal do leta 1365, v prvi vrsti pa do srede 13. stoletja. Naslednje poročilo zato zadeva le to obdobje; le mestoma je avtor napravil izjemo. Doslej in v prihodnje najdeni viri, ki zadevajo slovensko zgodovino, so torej le stranski produkti povsem drugače zasnovanega projekta. Kljub temu pa lahko prej ali slej pričakujemo, da bo tudi gradivo, zadevajoče srednjeveško zgodovino Slovenije, zbrano v dokaj popolnem obsegu.

To poročilo izhaja iz domneve, da bodo za slovensko zgodovinsko raziskavo zanimive tri vrste informacij: prvič: podatki o vrsti in obsegu doslej najdenih virov, drugič: izgledi, da se bodo še našli novi viri, tretjič: napotki o tem, kako bodo te najdbe dostopne slovenskim raziskovalcem.

Začnimo torej z vrsto in obsegom dosedanjih odkritij. Pri tem ne gre za doslej popolnoma neznane listine. Kot vsak poznavalec razmer ve, Furlanija — drugače kot Slovenija in sosednje avstrijske dežele — ne razpolaga z nobeno obširno kolikor toliko zadostno zbirko svojih srednjeveških virov. Celo podatki, ki jih je v svojem pomembnem delu Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku iz furlanskih arhivov in knjižnic zbral Franc Kos, izvirajo praviloma iz druge roke.² Zbiranje gradiva za Knjigo listin oglejskega patriarhata je zato pomenilo pridobitev v štirih pogledih:

Prvič so se dejansko še našle popolnoma neznane listine oziroma take, ki so bile objavljene na povsem odročnih mestih in so tako ostale tako rekoč neznane. Najsrečnejše naključje te vrste je bilo v prid svetni zgodovini Izole. Ponovno se je izkazalo, da tudi v sicer domnevno znanih in izčrpanih fondih še lahko naletimo na presenečenja. Tu gre za Otium Foroiuliense Giandomenica Guerra iz srede 18. stoletja. Temu priloženi, doslej neupoštevani, v nekem smislu privatno nastali arhivski inventar iz 18. stoletja je omogočil, da se je število znanih srednjeveških listin (do leta 1526), kolikor zadevajo razmerje Izole do samostana sv. Marije v Ogleju, več kot podvojilo. Poleg že objavljenih 39 listin imamo zdaj še 55 doslej povsem neznanih. Žal je le v sedmih primerih ohranjeno bolj ali manj celotno besedilo, pri ostalih 48 pa se moramo zadovoljiti z regesti. Njihova vrednost pa je ravno zato precejšnja, ker pogosto dokumentirajo razvoj izolske komune, medtem ko doslej znane listine navajajo v glavnem podatke o desetini. Dopolnitve pa so tudi za celotno slovensko listinsko izročilo zelo pomembne. Petemu delu Kosovega Gradiva (1201—1246) lahko s tem prištejemo 11 številčk. To pomeni, da se je doslej znano

¹ Prim. podrobno avtorjevo delovno poročilo: Il progetto di ricerca e di edizione Urkundenbuch des Patriarchats Aquileia (Codice diplomatico del patriarcato di Aquileia) (Aggiornato fino a gennaio 1985) v Memorie storiche forogiuliesi 64 (1984) 177—186.

² Avtor se opira zlasti na Kosovo Gradivo in se zaveda, da je lahko spregledal eno ali drugo od tlej objavljeno listino oziroma siceršnjo ustrežno publikacijo.

slovensko listinsko gradivo iz tistega časa — samo z neznanimi listinami iz Izole povečalo za več kot en odstotek.³ Izola pa ni edini kraj, katerega zgodovinsko izročilo se s tem virom razširi.

Nekaj podatkov je tudi za Piran.⁴ Poleg tega so se našle še posamezne doslej neznane listine. Med novoveškimi spisi samostana Možac (Moggio) se je našlo neznanu besedilo patriarhove listine iz leta 1166. V prvi vrsti zadeva sicer Oprtalj neposredno ob slovenski meji v hrvaškem delu Istre, omenja pa vsaj eno — povrhu še popolnoma neznanu — pričo iz Slovenije, namreč Hartmuta z Bleda.⁵ Neobjavljena papeževa listina iz leta 1236 za samostan Beligna pri Ogleju, ki je, kot vse kaže, ohranjena le v enem samem novoveškem prepisu (v zasebnih rokah), zadeva med drugim Medano v občini Nova Gorica.⁶

Druga možnost za izboljšanje fonda virov slovenske srednjeveške zgodovine je v najdbi boljših rokopisnih izročil, kot jih je znanost doslej morala uporabljati oziroma jih še mora. Tudi tu so primer listine, ki zadevajo zgodovino Izole.⁷ Včasih se tudi najdejo rokopisi listin, ki so nam bile znane sploh le v tiskani obliki: Tako je bilo na primer z listino oglejskega patriarha Ulrika II., izdano leta 1174 v Görnjem gradu, ki zadeva Slovenjgradec⁸, in z listino patriarha Gottfrieda iz leta 1192, ki zadeva Tolmin.⁹ Obe listini sta bili izdani za že omenjeni samostan Beligna. Omeniti je še listino patriarha Ulrika I., ki naj bi jo ta izdal leta 1106 za Francisca de Guerciis iz Kopra.¹⁰ Izdaje, ki jih imamo, vse povzemajo izdajo Gianrinalda Carlja iz leta 1791.¹¹ Obstoja pa še en rokopis, namreč v Libri commemorantium v beneškem državnem arhivu.¹² Publikacija te listine v regestu v Kosovem Gradivu še ni bila upoštevana.¹³ Rokopis v Benetkah je toliko pomembnejši, ker je v njem odločilno mesto drugače napisano in zato nikakor ne more več veljati kot najstarejši zapis istrskega volgare.¹⁴ Še mlajši rokopis listine je v Collezione Fontanini v Civica Biblioteca Guarneriana v kraju San Daniele del Friuli.¹⁵

In zdaj, še k tretji možnosti, kako bi priprave Knjige listin za oglejski patriarhat lahko postale zanimive za slovensko zgodovinsko znanost. V zvezi z izdajo virov je potrebna tudi diplomatska obdelava zaključenih provenienčnih skupin, z njo so bile nekatere listine že zdaj na novo ocenjene ali časovno opredeljene. Za Slovenijo je na tem mestu zlasti zanimiva tako imenovana oporoka grofa Kazelina, z njo naj bi se začelo ustanavljanje samostana Možac. V oporoki opisana vzhodna meja Vršič—Kanin ustreza slovenski zahodni meji. Franc Kos o pristnosti te listine

³ Avtor je te najdbe pred kratkim objavil: Aggiunte al Codice diplomatico istriano v Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, Nuova serie 32 (= 84 della raccolta) (1984) 173—213.

⁴ Cividale, Museo archeologico nazionale: Otium Foro-Julienne 59, str. 86—87 in 127. Tam imenovane listine so le deloma znane; prim. Camillo De Franceschi, Chartularium Piranense I (Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria 36 = Anno 41), Parenzo 1924. Drugi del je izšel v nadaljevanjih: Atti e memorie 43 = Anno 48 (1931) 1—96; 44 = Anno 49 (1932) 271—320; 45 = Anno 50 (1933) 255—320; 46 = Anno 51 (1934) 107—192; 47 = Anno 52 (1935) 123—230; 50 = Anno 55 (1938) 171—200.

⁵ Prim. Reinhard Härtel, Die älteren Urkunden des Klosters Moggio (bis 1250) (Publikationen des Historischen Instituts beim österreichischen Kulturinstitut in Rom 2/6/1), Wien 1985, 94—96 Nr. U 20.

⁶ V zborniku Diplomata Aquil. I v Biblioteca Florio, Persereano (brez paginacije).

⁷ Prim. Aggiunte (kot v op. 3), 188, št. 1 (na zadnjem mestu navedena izdaja po srednjeveški predlogi je že sad dela na Urkundenbuch des Patriarchats Aquileia), 189, št. 3 in 4, 190 št. 6, 191 št. 9.

⁸ Prim! Franc Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku 4, Ljubljana 1915, 276, št. 544. Takrat je bil Fontaninijev natis edini znani zapis te listine. Leta 1933 je Reiner Puschnig v svojem nenatisnjem dunajskem inštitutskem delu Das Urkundenwesen der Patriarchen von Aquileia opozoril na (razmeroma mlad) prepis v Collezione Fontanini v Biblioteca Guarneriana v San Danielu. Obstoja pa še precej starejši prepis, in sicer iz 16. stoletja, v Cod. 54 Archivio capitolare, Udine.

⁹ Prim. Kos, Gradivo 4 (kot v op. 8), 404, št. 814. Takrat je bil De Rubeisov tisk edini znani zapis te listine. Za rokopise, ki so bili medtem najdeni, velja isto, kot v op. 8.

¹⁰ Prim. Kos, Gradivo 4, 7 s., št. 12.

¹¹ Gianrinaldo Carli, Appendici di documenti spettanti alla parte quarta delle antichità italiane, Milano 1791, 23 ss., št. 6 (iz verjetno izgubljenega notarskega prepisa iz leta 1417); Franz Schumi, Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain I, Laibach 1882/83, 76 ss., št. 68; Gregorz de Totto, Feudi e feudatari nell'Istria veneta in Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria 51/52 (= Anno 56/57, 1939/40) 101 f. Doc. A (nepopolno).

¹² Venezia, Archivio di Stato: Commemorantium liber XXII, fol. 107^v—110^r, št. 141.

¹³ Regest pri R. Predelli, I libri commemorantium della Republica di Venezia. Regesti 6 (Monumenti storici pubblicati dalla R. Deputazione veneta di storia patria, ser. 1: Documenti 11), Venezia 1903, 259 s., št. 145.

¹⁴ Prim. opombe B. Benussi, Nel medio evo. Pagine di storia istriana, Parenzo 1897, 258 op. 190.

¹⁵ Ms. 259, str. 219 in 217 (1).

še ni dvomil. Imamo pa oprávka s ponaredbo iz 14. stoletja.¹⁶ Kar pa zadeva ustavnostno listino oglejskega patriarha Ulrika I. za isti samostan Možac — poleg drugega zadeva tudi Solkan pri Gorici — je že Franc Kos ugotovil, da imamo oprávka s kompilacijo iz različnih dokumentov. Kos pa je še mislil, da je bila to avtoriziran odpravek listine istega patriarha Ulrika, česar pa danes, po ponovnem pregledu listine, ni več moč trditi. Nedvomno pa je, da je patriarh samostanu podaril posest v Solkanu.¹⁷ O drugi nepristni listini Ulrika I. pa Kos še ni dvomil, prav tako pa tudi noben drug izdajatelj pred njim ali za njim. Mislim na že omenjeno listino za Francisca de Guerciis, ki naj bi bila iz leta 1106.¹⁸ Listino so splošno obsodili že posamezni raziskovalci,¹⁹ pa tudi primerjava z ohranjenimi pristnimi listinami tega patriarha kaže očitno nepristnost.²⁰

S slovenskega stališča manj pomembni popravki so potrebni zaradi novega vrednotenja listine, s katero je bila Izola podarjena samostanu sv. Marije v Ogleju. Kos se je takrat mogel opirati le na dela De Rubeisa in Kandlerja, v katerih pa je le ponarejeno besedilo listine in ne avtentično besedilo. Avtentična listina se glede Izole od ponarejene razlikuje le v nebitvenih podrobnostih, ne glede na to, da jo moramo datirati z letom 1036 in ne 1031 oziroma 1041.²¹

Četrto možnost razširitve listinske podlage za zgodovino Slovenije v srednjem veku nudijo tudi pregledi večjih listinskih fondov, ki vodijo k novi identifikaciji oseb in krajev v listinah, ki jih, sicer že poznamo, pa jih v zvezi s Slovenijo še niso upoštevali. Tako npr. »Scrilach«, ki ga je dobil v dar leta 1064 oglejski kapitelj, gotovo ni vas v hribih nad Čedadom, temveč današnje Skrilje, zahodno od Ajdovščine v Vipavski dolini.²²

Odpira se torej veliko možnosti za razširitev in izboljšavo listinske podlage za slovensko srednjeveško zgodovino. Seveda niso vsa dopolnila enakovredna. Nekatere izboljšave bodo verjetno — vsaj kot se more na hitro oceniti — služile vsaj jezikoslovcem in sicer v prvi vrsti raziskovalcem krajevnih imen ali pa zgodovinski topografiji, vsekakor tudi genealogiji in posestni zgodovini. V drugih primerih pa vendar najdemo pomembna pojasnila, zlasti glede ustavne in upravne zgodovine. Seveda bodo v okviru Slovenije prišle nove najdbe v furlanskih arhivih in knjižnicah v prvi vrsti prav za Primorsko.

Drugo tehtno vprašanje je: kakšne najdbe, ki zadevajo slovensko srednjeveško zgodovino, je še moč pričakovati v furlanskih arhivih? Po dosedanjih izkušnjah lahko rečemo: ne smemo pričakovati gradiva, ki bi dosedanje izsledke postavilo na glavo. Verjetno pa se bo našlo nekaj originalov in nekaj drugega listinskega gradiva, ki mu bo treba dati prednost pred doslej znanim. Kolikor pridejo na dan povsem neznane listine, bo šlo po večini za prepise in regeste v aktih in zbirkah iz 16. do 18. stoletja. Spomnimo se, da je ravno doslej največja najdba — neznane srednje-

¹⁶ Prim. Kos, Gradivo 3, Ljubljana 1911, 214, št. 367 (s pomotnim navajanjem virov). Prim. k temu Härtel, Moggio (kot v op. 5), 47–52.

¹⁷ Prim. Kos, Gradivo 4, 29, št. 56, zlasti str. 31, op. 1. Prim. k temu Härtel, Moggio (kot v op. 5) 34–46.

¹⁸ Glej zgoraj op. 10–13 in 15.

¹⁹ Prim. Walter Lenel, Venezianisch-Istrische Studien (Schriften der Wissenschaftlichen Gesellschaft in Straßburg 9), Straßburg 1911, 120, op. 1 (»grobe Fälschung«) in H(ans) Pirchegger, Überblick über die territoriale Entwicklung Istriens v delu Kärnten, Krain, Görz und Istrien (Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer 1/4) Wien 1929, 521, št. 18 (»angeblich schon 1106«).

²⁰ Primerjali smo naslednje listine (navajamo le natis): Cesare Scalon, Diplomi patriarcali. I documenti dei patriarchi aquileiesi anteriori alla metà del XIII secolo nell'Archivio capitolare di Udine (Quaderni e dispense dell'Istituto di storia dell'Università degli studi di Udine 8), Udine 1983, 23 s., št. 2, 25 s., št. 3 (le podpis) in 27 s., št. 4; August von Jaksch, Die Kärntner Geschichtsquellen 811–1202 (Monumenta historica ducatus Carinthiae 3), Klagenfurt 1904, 198 ss., št. 501 (le potrditev in podpis); Pietro Kandler, Codice diplomatico istriano, k 108... (tako!).

²¹ Prim. Kos, Gradivo 3, 58, št. 87. Kos se je na tem mestu odločil za Kandlerja in proti De Rubeisu za leto 1031. Prim. Reinhard Härtel, Die Urkunden des Patriarchen Poppo von Aquileia für das Nonnenkloster S. Maria und für das Kapitel zu Aquileia, Römische Historische Mitteilungen 26 (1984) 107–180.

²² Lokalizacija blizu Čedada je po: Herman Wiesflecker, Die Regesten der Grafen von Görz und Tirol, Pfalzgrafen von Kärnten 1: 957–1271 (Publikationen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung 4/1/1), Innsbruck 1949, 26, št. 80. Prim. zdaj Friedrich Hausmann, Carinziani et Stiriani in Friuli, Atti del Convegno internazionale di studio »Il Friuli dagli Ottoni agli Hohenstaufen« Udine, 4–8 dicembre 1983, Udine 1984, 573.

veške listine iz Izole — bila skrita v taki zbirki. Velika neznanka pa so doslej nezadovoljivo obdelani zasebni arhivi in knjižnice. Centro di Studi Storici Giacomo di Prampero v Vidmu (Udine) pa se je vendarle začel brigati zanje, kar bo iskanje precej olajšalo. Nima pa veliko pomena, pod sedanjimi pogoji v furlanskih arhivih in knjižnicah sistematično iskati neznana slovenica.

Tretje vprašanje pa bi bilo, v kakšni obliki bi doslej in v prihodnje najdeni viri mogli biti na razpolago slovenskim raziskovalcem? Običajno preteče pri vsakem ediranju te vrste precej časa, preden izide prvi zvezek. Ravno na Furlanskem nas velika raztresenost gradiva, pa tudi veliko število res pomembnih, tudi zasebnih, zbirk prepisov, sili k daljšim pripravam. To bi pomenilo, da bi veliko neizdanih virov — tudi k furlanski zgodovini — ležalo desetletja neizrabljenih v omari, čeprav bi medtem utegnili biti zelo koristni enemu ali več raziskovalcem.

Prav zato so se pri izdaji Knjige listin oglejskega patriarhata odločili za poseben način objavljanja. Obdelali bodo posamično listinsko gradivo za zgodovino neke inštitucije, ki ga bodo kot predpublikacijo dali na razpolago raziskovalcem. Avstrijska akademija znanosti je v ta namen začela objavljati posebno serijo. Prvi zvezek je že izšel. Vsebuje listine samostana Možac v Železni dolini (Canal del Ferro) do srede 13. stoletja.²³ Kot drugi zvezek je v načrtu izdaja starejših listin samostana sv. Marije v Ogleju, v tretjem zvezku sledi predvidoma izdaja starejših listin oglejskega kapitlja in samostana Beligna. Vsi ti zvezki bodo vsebovali tudi slovenica.

Tako srečno naključje, kot je bila najdba številnih listin za srednjeveško zgodovino Izole, zasluži seveda posebno publikacijo še prek srede 13. stoletja.²⁴ Tako naj bi ostalo tudi v prihodnje. Tudi za posamezne posebno pomembne listine bodo seveda kot doslej izhajale posebne raziskave.²⁵

Problem pa predstavljajo številne manjše dopolnitve in izboljšave, ki bi — kot rečeno — utegnile biti prav tako za genealogijo, posestno zgodovino ter zlasti za topografijo in raziskavo krajevnih imen. Izdaja tega gradiva bi bila le neka nepovezana in nepregledna zmes zapiskov in prav dobro vemo, kako se *Addenda et corrigenda* izmuznejo pozornosti raziskovalca.

Ne za krajevna imena kot taka, temveč za osebna imena in z njimi povezana krajevna imena bo vendarle v doglednem času omogočen lažji pristop tudi za raztreseni material. Na istem graškem raziskovalnem inštitutu za temeljne zgodovinske vede je namreč v pripravi prosopografska banka podatkov, ki naj bi vsebovala vse v virih vsebovane osebe, ki so živele v visokem srednjem veku v jugovzhodnih deželah nekdanjega regnum Teutonicum; se pravi na Bavarskem, v deželah današnje Avstrije, v Sloveniji in v Istri, pa tudi v Furlaniji. Z naraščanjem gradiva za Knjigo listin oglejskega patriarhata se bo seveda polnila z njim tudi banka prosopografskih podatkov. S tem bodo hkrati postala hitro dostopna na novo najdena imena oseb iz Slovenije, vsekakor kolikor bomo iskali določena imena, urade ali pa zvezo z določenimi kraji.

Dokler bo ta sistem še tičal v poskusnem stadiju in bo bolehal na otroških boleznih, seveda ne bo posebno lahko, hitro in — ustrezno vsakokratnemu stanju zbirke — izčrpno odgovarjati na morebitna vprašanja o določenih osebah ali krajih. Kljub temu pa lahko upamo — in to je tudi v lastnem interesu graškega projekta — da bo s pomočjo teh elektronskih pripomočkov mogoče priti v Gradcu hitreje in lažje do informacij o listinah (oziroma njihovi vsebini) iz furlanskih arhivov in knjižnic, kot pa v Furlaniji, in to v dokaj doglednem času.

(Prevedla Irena Vilfan-Bruckmüller)

²³ Glej zgoraj v op. 5!

²⁴ Glej zgoraj v op. 3!

²⁵ Glej zgoraj v op. 21!

Zusammenfassung

NEUE QUELLEN ZUR MITTELALTERLICHEN GESCHICHTE SLOWENIENS
AUS FRIULANISCHEN ARCHIVEN

Reinhard Härtel

Im Rahmen des »Forschungsinstituts für Historische Grundwissenschaften« der Universität Graz wird ein Urkundenbuch des Patriarchats Aquileia vorbereitet. Alle Quellenfunde zur slowenischen Geschichte im Rahmen dieser Unternehmung sind also Nebenfrüchte eines ganz anders angelegten Projekts.

Welchen Gewinn hat dieses Unternehmen für die mittelalterliche Geschichte Sloweniens bisher erbracht? Zum einen gab es noch völlig unbekannte Quellen. Der größte Glücksfall dieser Art ergab sich für die Geschichte von Izola mit 55 bisher unbekanntem mittelalterlichen Urkunden. Einige Nachrichten gibt es auch für Piran. Dazu kommen noch Einzelfunde: der Text einer Patriarchenurkunde von 1166 mit der Nennung eines bisher unbekanntem Hartmut von Bled, eine unedierte Papsturkunde von 1236 betreffend Medana bei Nova Gorica. Eine zweite Verbesserung der Quellengrundlage zur mittelalterlichen Geschichte Sloweniens ergibt sich durch die Auffindung besserer Überlieferungen als jener, auf welche die Forschung bisher angewiesen war. Auch hierfür bieten die Urkunden betreffend Izola einige Beispiele. Zu mancher bisher nur im Druck bekannten Urkunde fanden sich handschriftliche Überlieferungen. Das ist bei Urkunden des Klosters Beligna aus dem 12. Jahrhundert der Fall, sie betreffen Slovenj Gradec und Tolmin. Dasselbe gilt für eine Urkunde von angeblich 1106 für einen Bewohner von Koper (ansonsten betrifft sie allerdings den kroatischen Teil Istriens). Drittens hat die im Zug der Edition notwendige diplomatische Bearbeitung einzelner Provenienzgruppen für einzelne Urkunden eine neue Bewertung bzw. einen neuen Zeitansatz erbracht. Hier sind das sogenannte Testament des Grafen Kazelin und die Stiftungsurkunde des Patriarchen Ulrich I. für Moggio zu nennen. Sie betreffen die heutige Westgrenze Sloweniens und Solkan bei Nova Gorica. Auch die schon erwähnte, Koper angehende Urkunde gehört hierher. Eine Neubewertung ergibt sich auch für jene Urkunde, mit welcher Izola dem Kloster St. Maria zu Aquileia geschenkt worden ist. Eine vierte Möglichkeit für eine Erweiterung der Quellenbasis zur mittelalterlichen Geschichte Sloweniens ist dadurch gegeben, daß die Überschau über größere Urkundenbestände zu neuen Identifikationen von Personen und Orten führen kann und Urkunden, die bisher Slowenien nicht zu betreffen schienen, nun doch Slovenica enthalten.

Sind aus den friulanischen Archiven noch weitere solche Funde zu erwarten? Nach den bisherigen Erfahrungen eher ja. Wenn völlig unbekannte Urkunden zutage treten, wird es sich aber zumeist um Abschriften oder Regesten in Akten und Sammlungen des 16. bis 18. Jahrhunderts handeln. Eine große Unbekannte — und zugleich eine große Hoffnung — sind die bisher noch ungenügend erfaßten privaten Archive und Bibliotheken.

In welcher Form stehen diese Quellenfunde der slowenischen Forschung zur Verfügung? Es wird jeweils das urkundliche Material zur Geschichte einer bestimmten Institution aufgearbeitet und als Vorauspublikation zum eigentlichen Urkundenbuch der Forschung zur Verfügung gestellt. Im Rahmen der österreichischen Akademie der Wissenschaften ist hierfür eine eigene Publikationsreihe begonnen worden. Glücksfälle wie die Entdeckung zahlreicher Urkunden zur mittelalterlichen Geschichte von Izola verdienen natürlich eine besondere Publikation. Über einzelne besonders interessante Urkunden werden wie bisher Spezialuntersuchungen erscheinen. Ein Problem stellen die zahlreichen kleinen Ergänzungen und Verbesserungen dar. Deren Publikation ist wenig sinnvoll. Mittelfristig zeichnet sich aber auch hier eine Lösung ab. An demselben Grazer Institut ist eine prosopographische Datenbank im Aufbau, welche unter anderem auch das Material des Aquileier Urkundenbuchs enthalten wird. Wenigstens die in den neu aufgefundenen Urkunden enthaltenen Personen aus Slowenien werden mit Hilfe dieser Datenbank bequem zur Verfügung stehen.

O ČEM SMO PISALI...

... pred štirimi desetletji?

»Ni pa gotovo, ali so tudi vsi drugi župani hranili mestno skrinjico doma. Iz zapisnikov se ne da nič sklepati. Župan Janez Dorm je umrl v soboto 23. aprila 1552 med eno in drugo uro ponoči — to je v sejnem zapisniku (fol. 142) točno povedano. O skrinjici pa ni govora, čeprav je navedeno, da so volili novega župana Jurija Tiffreerja »po mestnem običaju«. V sejnem zapisniku 25. julija 1552 (fol. 161) pa beremo, da je odstopajoči sodnik Andrej Estrer izročil mestnemu svetu »srebrno sodno palico in ključe od mestne skrinje« (Schlissl Zu der Stot lad). Enako je izročil srebrno palico in ključe (»Mit Vberandtwörtung des Silbrern Stab vnd Schlusl«) pri svojem odstopu 25. julija 1568 sodnik Mihael Pisanec (m. s. z., 117), naslednje leto isti dan pa njegov naslednik Janez Phanner. Tu je izrecno rečeno, da je razen sodne palice izročil svetu dva ključa.«

(V. Fabjančič, Ljubljanski mestni arhiv, ZČ 1947, str. 175)

... pred tremi desetletji?

»Glede rokodelcev so mestni zastopniki vztrajali pri načelu, da sme biti pri vseh deželnoknežjih mestih in Škofji Loki v razdalji ene nemške milje samo po en kovač, čevljar, krojač in ena krčma brez vsake izjeme, kakor je bilo določeno leta 1492. Ako bi dovolili naselitev različnim rokodelcem v podeželju, se bodo izselili tudi rokodelci iz mest, ker jim v podeželju ni treba nositi številnih bremen, ki težijo obrtnike v meščanskih naselbinah.«

(J. Zontar, Nastanek, gospodarska in družbena problematika policijskih redov, ZČ 1956—57, str. 39)

... pred dvema desetletjema?

»Pravice, ki si jih je pridobil slovenski jezik v času revolucije in ki so ostale ohranjene v dobi Bachovega absolutizma, so bile skromne. Avstrija je priznala Slovence kot posebno etnično enoto pri statistikah prebivalstva po jeziku, in s tem, da so odslej vsi zakoni prevajani v slovenščino. V osnovnih šolah naj bi veljalo načelo, da je učni jezik vsaj v začetku pouka materinski jezik otrok; vendar pa pozna to načelo mnogo izjem zlasti v mestih in v obmejnih pokrajinah. V srednjih šolah je slovenščina samo učni predmet, a tudi to ne na vseh srednjih šolah, sicer je pa ves pouk v nemščini. V državni administraciji je slovenščina omejena v glavnem le na ustno občevarjevanje uradnikov s slovenskimi strankami, zelo redki so dopisi in odločbe v slovenščini, notranji jezik uradov je pa seveda nemški in je s tem zmagal odpor avstrijske birokracije proti uvajanju slovenščine.«

(F. Zwitter, Slovence in habsburška monarhija, ZČ 1967, str. 55)

... pred desetletjem?

»Pri ocenjevanju množične vstaje v Gorenjski sredi decembra 1941 so nekateri napačno menili, da je bila že takrat, ko se je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja odločalo, da jo pripravi oziroma da si narodnoosvobodilno gibanje izbojuje osvobojeno ozemlje, dilema, ali je to bolje storiti v Gorenjski ali v Dolenjski in Notranjski oziroma natančneje na Kočevskem. Sôdim, da novembra 1941 še ni moglo biti te dileme, saj takrat razmere tam še niso bile zrele za takšno akcijo. Iz natančnejše razčlembе virov je tudi mogoče ugotoviti, da je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja imelo za množično vstajo v Gorenjski sredi decembra 1941 en načrt, za spomladansko vstajo 1942, katere težišče naj bi bilo tudi v Gorenjski, pa drugega, in to precej zahtevnejšega. Ob pripravi drugega načrta v drugi polovici marca in začetku aprila 1942 so bile res razprave in stališča, ki so zagovarjala nastanek osvobojenega ozemlja v ljubljanski pokrajini, vendar ta stališča niso zmagala.

(F. Ferenc, Nekaj značilnosti NOB na Slovenskem, ZČ 1977, str. 123)

To in še mnogo drugega zanimivega poiščite v starejših številkah ZČ, ki jih dobite na upravi ZČ.

Janko Pleterški

MEJA NA SOČI V NOTRANJNJIH ODNOSIH JUGOSLOVANSKEGA GIBANJA MED PRVO SVETOVNO VOJNO

Referat na 23. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Tolminu, 1. oktobra 1986.

Slovensko-italijanska narodnostna meja postane v času prve svetovne vojne meddržavno vprašanje, namreč, kje bo začrtana meja med bodočo jugoslovansko državo in Italijo. Podobno je bilo že v prejšnjih časih, vsakokrat, kadar je jugoslovansko gibanje stopilo iz območja zamisli na tla dejanske politične dejavnosti. In ob vsaki takšni priložnosti se je pokazalo, da se v odnosu posameznih nacionalnih dejavnikov jugoslovanskega gibanja — hrvaškega, srbskega, slovenskega — do tega vprašanja izražajo tudi problemi odnosov med njimi samimi. Slo je za to, ali in kako se med seboj enakopravno in enakovredno upoštevajo. Slo je za usklajevanje njihovih posameznih in skupnih nacionalnih interesov, za dogovorno določanje, kaj ima v skupnih interesih prednost. To je pač izvirna vsebina jugoslovanske ideje.

Problem slovensko-italijanske narodnostne meje kot jugoslovanske zahodne meje je bil večplasten. Predvsem je bilo treba računati na aspiracije italijanskega iredentizma, naznanjene že veliko pred dejanskim zedinjenjem Italije. Posebno aktualne so postale v 1859. letu, ko se je od habsburške monarhije odtrgala Lombardija, in še bolj neposredno v 1866. letu, ko so se Italiji pridružile Benetke z Benečijo, vključno ozemlje beneških Slovencev. Še 1858 je Giuseppe Mazzini v imenu skupnega boja narodov proti Avstriji postavljala zedinjeni Italiji mejo na Sočo, torej načeloma in dejansko na narodnostno mejo. A to ni obveljalo, kakor tudi ni obveljala ideja o skupnem boju narodov. V italijanskem iredentizmu čedalje bolj prevladuje smer, ki v bistvu ni nasprotna Avstriji (kot sistemu, ki ovira svobodo narodov), marveč vidi v Avstriji le posestnika ozemelj, ki morajo pripasti Italiji. Obstoj Avstrije kot takšne za ta iredentizem ni več vprašljiv in s tem zanj tudi ni več aktualna in zanimiva svoboda narodov v njenem prostoru.¹ Njihova osvobodilna gibanja bi prihajala v poštev kot zavezniki le v primeru, da že vnaprej pristajajo na iredentistične aspiracije, ki zadevajo njihova narodnostna ozemlja.

Jadranski iredentizem je na stiku med italijanskim in slovenskim narodnostnim ozemljem dosledno zahteval (poleg Dalmacije in otokov) za Italijo celotno ozemlje avstrijskega Primorja (Istro, Trst, Goriško) in del Kranjske. »Slovenski Narod« je 24. decembra 1870 (št. 150), torej v času, ko je bila v zraku izjava ljubljanskega jugoslovanskega kongresa, navajal pisanje ideologa iredentizma Pacifica Valussija v uradnem listu Italije (Gazzeta ufficiale del Regno, d'Italia, januar 1870), da si mora Italija pridobiti Trst, vso Goriško, pol Kranjskega in Istro in da se morajo tukaj Slovani z italijanskim orožjem podvreči italijanski kulturi.² Že vsaj od takrat je bilo jasno, da mora vsako jugoslovansko gibanje, ki računa z razpadom habsburške monarhije, opredeliti svoje stališče do teh zahtev.

¹ Za sklop mejnih vprašanj v zvezi z italijanskim jadranskim iredentizmom upoštevati: Oko Trsta, ured. Viktor Novak in Fran Zwitter, Beograd 1945; Angelo Vivante, Irredentismo Adriatico. Contributo alla discussione sui rapporti Austro-Italiani, Firenze 1912 (in več poznejših izdaj); Slovensko Primorje in Istra. Boj za svobodo skozi stoletja. Ured. Juraj Hrzenjak, Beograd 1953.

² Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovnostna zgodovina 1848-1895, 3. knj., Ljubljana 1958. Tudi: Janko Pleterški, Trst v slovenski politični misli do prve svetovne vojne (z italijanskim prevodom), Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 17, Ljubljana, Trst 1979. (Objavljeno tudi v knjigi istega avtorja, Studije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Maribor 1981.)

Uradna Italija je bila že od 1881, pa potem vse do 1915. leta, povezana z zavezniško pogodbo z Avstroogrsko in tudi z Nemčijo. Zato uradno kakih teritorialnih zahtevkov do svoje zaveznice ni postavljala. Stvari so se začele spreminjati po enostranski aneksiji Bosne in Hercegovine, ki jo je Avstroogrška izvršila, ne da bi si poprej pridobila soglasje Italije v smislu zavezniške pogodbe. V konkretno fazo pa so prišle z začetkom prve svetovne vojne, ko je Italija ostala nevtralna in ko se je začel diplomatski boj obeh sovražnih taborov, Nemčije z Avstroogrsko na tej in držav Antante na oni strani, da bi si pridobili Italijo kot zaveznico v vojni. Tedaj je Italija postavljala zahteve Avstroogrski po njenem državnem ozemlju, in ta jih je postopoma tudi sprejemala. Že je bila pripravljena Italiji odstopiti Trentin in ozemlje zahodno od Soče pod Gorico, nakazala je možnost odstopiti tudi mesto Gorico, Trst pa bi v mejah Avstroogrške dobil položaj svobodnega mesta in pristanišča.³ V tem času pa se je Italija že bila zavezala antantnim državam, da vstopi v vojno na njihovi strani. To je bil tisti zloglasni tajni londonski pakt, sklenjen 26. aprila 1915. Vlade Francije, Anglije in Rusije so Italiji obljubile veliko denarja, zaščito pred vplivom Vatikana na mirovni konferenci, posebno pa obilo ozemelj. Med drugim mejo na Brennerju, mejo na Julijskih Alpah po razvodnici med Jadrantom in Črnim morjem doli do Kvarnerja, vključno notranjski Snežnik in izključno Reko, vključno pa severno Dalmacijo z večino otokov. Vojskovanje, ki bi imelo za posledico zmago nad Avstroogrsko (niti ne kar njeno razbitje), je po tem paktu pomenilo vojskovanje za usodno razkosanje slovenskega in tudi hrvaškega narodnostnega ozemlja. Stvari bi utegnil na tem območju spremeniti samo kak neodločen izid vojskovanja, morebiten posebni mir z Avstroogrsko, ali pa — in k temu je že bilo usmerjeno srbsko središče jugoslovanskega gibanja, postopoma pa tudi hrvatsko in slovensko — pojav novega, z mednarodnimi pogodbami še neobremenjenega in od Avstroogrške ločenega, neodvisnega mednarodnopravnega subjekta. Skratka, nova jugoslovanska država. Seveda pa bi ta novi subjekt moral že od začetka in dosledno vztrajati pri načelu državne razmejitve po narodnostni črti.

Glede tega pa so obstajale določene (slabe) izkušnje še iz prejšnjih časov. Samo omenjamo izkušnjo iz časa okrog 1870. leta, ko se je pokazalo razpoloženje, da bi se jugoslovansko vprašanje omejilo na Srbe in Hrvate. Vprašanje razmejitve z Italijo in z zedinjeno veliko Nemčijo bi v takem primeru bilo rešeno kar z zgodovinsko mejo ogrske (in hrvatske) krone na zahodu, sploh brez Slovencev.⁴

Slaba izkušnja (predvsem za primorske Slovence in istrske Hrvate) se je ponovila ob novi aktualizaciji jugoslovanskega vprašanja v letih 1905/1906. Tedaj se je »novi kurz« hrvatske (in srbske) politike taktično oprl na madžarsko (protidunajsko) opozicijo in iskal oporo tudi pri iredentistični opoziciji v Italiji. Prišlo je do pogajanj z mazzinijanci o delitvi ali celo prepustitvi celega avstrijskega Primorja (Istre, Trsta, Goriške) italijanskemu političnemu območju (v perspektivi pač Italiji). To se je dogajalo brez vednosti Slovencev in istrskih Hrvatov. Ko pa je prišlo v javnost, je povzročilo pri njih ogorčenje in zamero, pa tudi strah pred prihodnostjo, če se med dejavniki jugoslovanskega gibanja ta vprašanja ne bi razčistila.⁵ Strah je ostal živ še po navdušenju nad prvo balkansko vojno. Še bolj po drugi balkanski vojni, ko je postalo očitno, da tudi v jugoslovanski politiki odločajo posamezni interesi in razmerja moči.

Z vidika interesov je tik pred prvo svetovno vojno razčlenil jugoslovansko vprašanje Janez E. Krek. Prišel je do sklepa, da Srbija potrebuje in želi mir in normalne odnose z Avstroogrsko in da je zato treba (tačas) jugoslovansko vprašanje v habsburški monarhiji obravnavati kot samostojno vprašanje. Toda, tudi če bi

³ Leo Valiani, *La dissoluzione dell'Austria Ungheria*, Milano 1966.

⁴ O jugoslovanskem kongresu 1870 v Ljubljani je objavljenih več študij, deloma polemičnih, Koste Milutinovića, Dušana Kermavnerja in Frana Zvittra v *Zgodovinskem časopisu* 10—11, 1956—57, 14, 1962 in 16, 1962 do 20, 1966. O vlogi tega kongresa v jugoslovanski politiki: Janko Pleterski, *Narodi, Jugoslavija, revolucija*, Ljubljana 1986, srbskohrvatska izdaja, Beograd 1985.

⁵ Janko Pleterski, *Politika »novog kursa«, jadranski kompromis i Slovenci*, *Jugoslovanski istorijski časopis*, Beograd 1975, št. 3—4 (slovenska objava v knjigi istega avtorja pod opombo 2).

znotraj njenih meja prišlo do kake federalizacije (in s tem do ustanovitve jugoslovanske federativne enote), bi vprašanje slovenske tj. jugoslovanske zahodne meje ne bilo kar rešeno. Opozoril je, da celo najbolj strpni dejavniki na nemški strani, avstrijsko-nemška socialna demokracija, goji razmejitvene načrte, ki so za Slovence problematični. Omenil je načrt dr. Karla Rennerja, ki predvideva neposreden ozemeljski dostop nemške Avstrije do Trsta vzdolž tursko-bohinjske železnice.⁶ Ob že tako problematični razmejitvi na severu bi se Slovenci torej tudi na zahodu morali odreči vsemu, kar je zahodno od črte Beljak, Jesenice, Bohinjska Bistrica, Sv. Lucija, Gorica, Nabrežina, Trst, pač z vsemi imenovanimi kraji vred.

V času svetovne vojne je vprašanje o zahodni meji imelo zelo pomembno vlogo v notranjih jugoslovanskih odnosih, takorekoč od začetka do konca. Referat se omejuje na to, da naznači tiste priložnosti, ko je takšna vloga tega vprašanja posebno vidna.⁷

1. Oba vodilna hrvaška politika, ki sta v emigraciji pripravljala ustanovitev jugoslovanske države, Ante Trumbić in Frano Supilo, sta bila pred leti pobudnika hrvaške politike »novega kurza«. Seveda nista mogla pozabiti na spor s primorskimi Slovenci in na pomembnost narodnostne meje z Italijani. Potem ko se je vlada Kraljevine Srbije z niško deklaracijo (7. december 1914) nedvoumno izrekla za jugoslovanski program, ki bi obsegal vse Srbe, Hrvate in tudi Slovence, sta Supilo in Trumbić prišla do sklepa, da je udeležba Slovencev v jugoslovanski državi nujno potrebna prav za Hrvate. Brez Slovencev bi namreč Hrvati, posebno v banski Hrvatski-Slavoniji, tako je ugotovil Trumbić, »ne hoteli pod srbskega kralja«. Zato mora biti »vogelni kamen« jugoslovanske politike hrvatske emigracije, da »morajo vse slovenske in hrvatske dežele biti v isti državi, katerikoli že.« (Pismo Trumbića Supilu 31. decembra 1914.) Izkusnja iz 1906. leta ju je poučila, kako bistveno važno je za Slovence vprašanje meje z Italijo. Zlasti Trumbić se je zato zavzel za to, da jugoslovanska emigracija načelno zahteva pri vladah Antante mejo Jugoslavije v skladu z etnično mejo na Soči. O takšnem stališču je Trumbić obvestil vodilne može »Edinosti« v Trstu. Še več. Ko je nevtralna Italija neuradno in neobvezno prvič poskusila pridobiti primorske slovenske in hrvaške politike za priključitev k Italiji, je Trumbić le-tem svetoval, naj nikakor svojevoljno ne odstopajo od etnične meje. (Dogajanje okrog znanje »misije« Carla Gallija.) To stališče je bilo sprejeto tudi na tajnem sestanku hrvatskih in slovenskih politikov iz Istre in Trsta, pa tudi nekaterih (t. j. brez klerikalnih in frankovskih) iz Gorice, Ljubljane in Zagreba, 11. aprila v Trstu. Udeleženci sestanka so ugotovili, da je cilj Slovencev in Hrvatov doseči neodvisnost v zedinjenju južnoslovanskih narodov, hkrati pa so poudarili, da ne bodo nikoli pristali, da bi njihovo sedanje suženjstvo (pod Avstroogrsko), ki ga smatrajo kot začasno, zamenjali s smrtjo, ki bi jih čakala pod dokončno oblastjo Italije; zato se bodo v primeru potrebe tudi z orožjem uprli temu, da bi bili podrejeni Italiji. Taki sklepi (ki jih je pritisk ruske diplomacije nemudoma omajal) niso bili samo posledica Trumbićevih nasvetov, marveč jim je realno podlago dajalo tudi upanje, da se bo v prid meje na Soči zavzela v mednarodni diplomaciji Kraljevina Srbija. Njeni prečudenljivi vojaški uspehi so vzbujali zaupanje, da bo dovolj močna in vplivna pri vladah Antante. Ničče ni pri tem pomislil, da slovenska politika ni tja do vojne storila ničesar, da bi odgovorne v Srbiji bolj natanko seznanila, kakšni so interesi Slovencev na meji z Italijo. To nalogo naj bi opravil šele v 1915. letu Bogumil Vošnjak, v emigraciji. Takrat pa je bilo že prepozno.

⁶ Janez E. Krek, O jugoslovanskem vprašanju, Zora, 20, 1913/14.

⁷ Za dogajanje v prvi svetovni vojni obstaja zelo številna literatura. Za vprašanje zahodne meje je pač najpomembnejše delo Dragovan Sepić, Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914—1918, Zagreb 1940, ki izčrpno navaja vire in literaturo. Upoštevati je treba še knjigi Dragoslav Janković, Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine, Beograd 1967 in pa Srbija i jugoslovensko pitanje 1914—1915. godine, Beograd 1973. Za Slovence posebej: Dragovan Sepić, Slovenci i jadransko pitanje u prvom svjetskom ratu, Zgodovinski časopis, 23, 1969, 257—273. In: Janko Pleterški, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Ljubljana 1971 (srbohrvatska izdaja: Beograd 1976). Za politiko Nikole Pašića glej Đorđe Dj. Stanković, Nikola Pašić, saveznici i stvaranje Jugoslavije, Beograd 1984 (nekoliko razširjena izdaja, Beograd 1985, 1—2 knj.).

2. Na podoben način se je tudi v delu hrvatske in slovenske politično dejavne duhovščine pojavil up, da bi bilo mogoče odvrniti s pomočjo Kraljevine Srbije aspiracije Italije na hrvatska in slovenska ozemlja. Gre za tajno konferenco (skrivno pred avstroogrskimi oblastmi) predstavnikov te duhovščine in pa voditelja istrskih Hrvatov Matka Laginje konec marca 1915 na Reki. Posebej pa gre za njene tajne sklepe (skrivne pred škofi, Jegličem in Mahničem v prvi vrsti). Izrecna namera sestanka je bila, sestaviti spomenico na papeža glede usode Hrvatov in Slovencev. Odposlanci s sestanka so naslednji mesec obiskali v Rimu papeža, na skrivaj pa tudi Trumbića. Sporočili so mu, in prek njega tudi Rusiji, da so hrvaški in slovenski duhovniki, predstavljeni na sestanku na Reki, pripravljeni na državno zedinjenje Hrvatske in Slovenije s Srbijo, in tudi na priznanje dinastije Karadorđevićev. Sprejemajo Supilov program, kajti pglavitna nevarnost je, da Italija razkosa južne Slované. — Še danes ni tolmačenje tega sporočila med zgodovinarji v Jugoslaviji enotno. Nekateri kar ne morejo verjeti, da bi tisti katoliški duhovniki bili zmožni takšnega narodnega stališča. Dejstvo, da je Trumbić takšno sporočilo dobil, pa ni sporno.⁸

3. Zaupanje v rešilno vlogo Srbije je bilo možno, ker nikomur izmed prizadetih ni bilo znano, da je srbska vlada že 21. septembra 1914 svojim diplomatom naročila, naj se za bodočo jugoslovansko državo zavzemajo na zahodu za mejo, ki bi obségla Kranjsko, nato pa se spustila v Istro, to pa bi bilo mogoče deliti z Italijo, če bi takoj stopila v vojno. Seveda, v vojno proti Avstroogrski, ki je tedaj Srbijo smrtno ogrožala. O takem stališču je bil obveščen tudi italijanski poslanik v Beogradu Nicolò Squitti. Stvar je že znana, odkar so po oktobrski revoluciji bili objavljeni dokumenti diplomacije carske Rusije. O njej so pisali Ante Mandić (1958), Milan Marjanović (1960), Dragovan Šepić (1960), Vojislav Vučković (1962) in Dušan Kermavner (1965). Omenil jo je tudi Dragoslav Janković (1973) v svoji knjigi o Srbiji in jugoslovanskem vprašanju 1914—1915. leta, ne da bi upošteval Kermavnerjeva opozorila, da gre za odstopanje Slovenskega Primorja in ne le za delitev Istre. Zato je Janković zapisal, da je Pašićeva instrukcija zahtevala vse slovenske dežele in da je dopuščala možnost delitve z Italijo le glede Istre. Kermavner je nemudoma polemčno reagiral in opozarjal, da gre za odpisovanje ne le Istre, temveč tudi Slovenskega Primorja, in očital Dragoslavu Jankoviću in Miloradu Ekmečiću (ta je zadevo vključil istega 1973. leta v svojo knjigo o vojnih ciljih Srbije), da sploh ne poznata pojma Slovensko Primorje.⁹ Resnično. Kljub objavljenim in nespornim dokumentom nastaja v jugoslovanskem zgodovinospisju nesporazum, ker imajo nekateri zgodovinarji, po tradiciji svojega okolja navado, da pod imenom Istra pojmujejo celotno ozemlje avstrijskega Primorja, torej tudi Trst in Goriško, ne le deželo, Istro samo. Odkod ta neustrezna raba, ni pojasnjeno, gotovo pa je kriva zmede in nepotrebnih polemik. Zmeda ostaja, saj podobno rabo najdemo tudi v najnovejši knjigi Đorđa Stankovića o Pašiću (1985)¹⁰, in se avtor sploh ne zaveda, da tu, kak problem obstaja. Prizadeti avtorji bi se vsemu izognili, če bi upoštevali knjigo Dragovana Šepića iz leta 1970, ki je vprašanje solidno obdelala in vsebuje celo zemljevid, ki jasno pokaže, da se črta Pašićeve instrukcije drži meja Kranjske, to se pravi, da prepušča Italiji celo Goriško-Gradiško in Trst, poleg zahodne Istre.

Lahko bi se vprašali, ali srbski vladi (Pašiću) morda ni bil znan dejanski potek slovensko-italijanske etnične meje na Soči. Če to lahko dopuščamo za september 1914, tega več ne moremo le malo pozneje, ko je slovenski etnograf Niko Župančič, ki je v Srbiji živel in se tam strokovno uveljavil, napisal (potem ko ga Pašić ni hotel sprejeti) promemorijo o Slovencih in njihovih mejah za rusko poslanstvo,

⁸ Dragoljub R. Zivojinović, Vatikan i prvi svetski rat 1914—1918, Cetinje 1978 in pa knjiga istega avtorja, Vatikan i stvaranje jugoslovenske države 1914—1920, Beograd 1978. S slovenskega vidika knjiga avtorja referata pod op. 2).

⁹ Dušan Kermavner, O slovenskih zadevah v knjigi D. Jankovića ..., Jugoslovenski istorijski časopis, 13, Beograd 1974, št. 3—4.

¹⁰ Đorđe Dj. Stanković, Nikola Pašić i jugoslovensko pitanje, 1—2, Beograd 1985. Glej 1. knj., 190—199.

kopijo pa izročil tuzanjemu ministrstvu Srbije. Tu je kot slovensko ozemlje označil ne le Goriško-Gradiško, Trst in Istro, temveč tudi Beneško Slovenijo, onstrañ avstrijske državne meje. Pašić je podatke iz Županičeve promemorije, kot piše Stanković »prav gotovo obilno uporabil.« V pismu regentu Aleksandru, ko se je ta pripravljaj, da sprejme angleške zgodovinarje, je Pašić predlagal, naj točno opredeli etnično mejo; in sicer tako, da »Gorica in Gradiška s Trstom pridejo v sestavo te (jugoslovanske) države; naprej pa, po morju do reke Semeni v Albaniji«. To pomeni, da bi meja zajela tudi celo Istro, Reko in seveda Dalmacijo. To so bile, maksimalne zahteve, pripominja Stanković in gotovo upravičeno dodaja: »Vprašanje pa je, ali je Pašić bil mnenja, da je ta ozemlja in meje, mogoče tudi dejansko, braniti in dobiti na diplomatskem in bojnem (?) polju.«

Pašić je očitno zdržema računaj le na kompromisno mejo; naznačeno, že v okrožnici 21. septembra 1914. Značilen je postopek, ko je po ameriški mirovni akciji in potem, ko so antantne vlade 10. januarja 1917 opredelile svoje vojne cilje (v njih so vprašanje obnove Srbije ločili od vprašanja /južnih/ Slovanov v Avstro-ogrski); Pašić 2. februarja 1917 poslal navodila srbskim poslanikom v zavezniških državah obenem z natančnim opisom meja bodoče države. Treba je najprej poudariti, da Pašić ni prešel na stališče Antante, in je vztrajal na celotnosti jugoslovanskega programa. Mejo na zahodu je natančno opisal kot »etnografsko mejo med Slovenci in Italijani«, vključno z Beneško Slovenijo, mestom Gorico in obrežjem zahodne Istre. To je bila informacija o etničnem stanju na zadevnem ozemlju, ne pa instrukcija za mejni zahtevek. Poslana je bila »za osebno informacijo poslaničkov«, s poudarkom; da ni namenjena »nikakršni uporabi«. Pašić je odklanjal londonski pakt, ker njegova določila »ne slone na načelu narodnosti« in izražal stališče, da je mejo med Italijo in Jugoslavijo treba določiti samo na podlagi »posebnega sporazuma med predstavniki Italije in predstavniki Jugoslovanov (!)«. Đorđević temu dodaja: »Kot tudi v prejšnjih načrtih je tudi tokrat srbska vlada izrazila pripravljenost, da se Trst in zahodna Istra s Puljem prepusti Italiji«. Ne omenja Goriške, pač v skladu s staro terminološko navado, a gotovo tudi to razume pod »Istro«. — Stališče srbske vlade o možni delitvi Istre in prepustitvi Slovenskega Primorja Italiji, se pozneje še ponovi v stikih Pašića z italijanskimi državniki, tako poleti 1917 kot končno še poleti 1918. Kontinuiteta tega koncepta in njegove osnove še niso posebej obdelane. Razume pa se, da je up na etnično mejo na Soči, vsaj kar zadeva stališče Srbije, bil neutemeljen že od vsega začetka.

4. Toda zgodovinsko dejstvo je, da se je Srbija diplomatsko in javno uprla antantnim obljubam Italiji na račun jugoslovanskih ozemelj. Javni odpor je izprisan konec aprila in v začetku maja 1915, zlasti na manifestacijah v Nišu. Rezultat tega je tudi brošura Dragotina Gustinčiča »Trst i ostali italijanski zahtevi na našem krajnjem zapadu«, izdana še istega leta v Nišu. O manifestacijah je pisal tudi avstrijski tisk in je to gotovo spodbudno vplivalo na zaskrbljeno slovensko javnost.

5. Znotraj emigrantskega Jugoslovanskega odbora so se razlike glede meje z Italijo na zahodu pokazale poleti 1915, ko je (2. julija) predstavnik angleškega zunanjega ministrstva nakazal delegaciji odbora, da je treba računati na delitev Istre in sploh Primorja. Podobno mnenje je tedaj izražala tudi vrstá britanskih publicistov, ki so sicer podpirali akcijo Jugoslovanskega odbora:

Slovenski člani odbora so predlagali, naj bi JO s posebno spomenico zavezničkom pojasnil položaj Slovencev v zvezi s temi mejnimi vprašanji. Supilo je bil proti takšni spomeniči. Menil je, da je zavezniki ne bi sprejeli z razumevanjem. Trumbić pa je predlog podprl. Pač zaradi dobrega odnosa s Slovenci, ne zato, ker bi kaj bolj kot Supilo upal na uspeh. Tako je JO 2. avgusta 1915 »slovensko spomenico« vendarle poslal vladam Antante. Zahtevala je mejo z Italijo na etnični črti. Poudarila je narodno posebnost Slovencev in ugotovila, da bi po zavaznikih predvidena meja izročila Italiji eno tretjino slovenskega naroda.

6. Po okupaciji Srbije, umiku kralja, vlade in vojske v Albanijo in, nato v Grčijo, se je upanje na dejavnik Srbije močno zmanjšalo. Jugoslovanski odbor je imel manj možnosti, da bi s politiko jugoslovanskega zedinjenja s Srbijo spodbijal veljavnost londonskega pakta pri Antanti. Zašto pa postanejo bolj pomemben kot samostojen politični predstavnik južnih Slovanov habsburške monarhije. Dejstvo, da se je JO odrekel organiziranju lastnih vojaških enot in da je jugoslovanske prostovoljce, ki jih je zbiral, vključeval v vojsko Kraljevine Srbije, mu je preprečevalo, da bi v naslednjih letih mogel zase kaj odločneje zahtevati mednarodno priznanje. To je dajalo več možnosti politiki Pašičeve vlade, ki si je vedno vztrajno prizadevala, da obdrži in še bolj utrdi položaj Kraljevine Srbije kot edinega mednarodno priznanega predstavnika interesov Slovencev, Hrvatov in Srbov habsburške monarhije. Pašičeva vlada se je odločno upirala možnosti, da bi zavezniki priznali Jugoslovanski odbor kot zakonitega predstavnika Jugoslovanov (to je takrat bilo zbirno ime za južne Slovane v Avstroogrski, v razlikovanju od Slovanov v Srbiji). Obenem je Pašičeva vlada tudi odklanjala Trumbičevo mnenje, da je glavni interes Srbije na Jadranu, da naj Srbija potemtakem popušča v Makedoniji, na območju Egejskega morja. Seveda se je obči položaj Jugoslovanskega odbora spričo poraza Srbije in Črne Gore močno poslabšal. V teh razmerah je Supilo presodil, da je nujno potrebno sporazumeti se z Italijo, da bi odstopila od svojega nasprotovanja jugoslovanskemu zedinjenju. Na lastno pest, brez odobritve JO in Trumbiča, je konec marca 1916 s posredovanjem reformističnih socialistov v Italiji poskusil priti v stik z italijanskimi državniki in doseči kompromis v jadranski razmejitvi, mimo londonskega pakta. Šlo mu je za Dalmacijo, medtem ko bi Trst, Istro in Goriško »v obilni meri« priznal Italiji. Obljubil bi tudi »delati na tem, da bi naši vojaki na Soči odvrkli orožje in pomagali Italijanom.« Ni mogoče trditi, da je poznal razpoloženje slovenskih vojakov na tej »Gregorčičevi« fronti. Toda, saj je v Italijo odhajal, po lastnih besedah, »zaradi Hrvatske«. To je bil začetek Supilove ločitve od Jugoslovanskega odbora in njegovega spora s srbsko vlado, s katero se je razhajal v vprašanju lastnosti bodočih notranjih jugoslovanskih odnosov.

7. Prizadevanja Antante za posebni mir z Avstroogrsko, v razmerah po februarški revoluciji v Rusiji in po vstopu ZDA v vojno proti Nemčiji, so pospešila pripravljenost srbske vlade in JO za sporazum. Sklenjena je bila skupna krfska deklaracija (20. julij 1917). Formulacija deklaracije je puščala odprta vrata za mejni kompromis z Italijo, a očitno ne v zvezi z Dalmacijo. To je vplivalo na razpoloženja na domačih tleh, zlasti na Primorskem. Tržaška »Edinost« je to nejasnost deklaracije posebno poudarila. List je nasproti krfskemu dogovoru, ki je nejasen v tem za Slovence ključnem vprašanju, postavil deklaracijo Jugoslovanskega kluba (majniško) in ugotovil, »da spada v okvir te (majniške) deklaracije tudi naše Primorsko, izključivši edinole furlansko ravnino« (15. avgust 1917). Izredni občni zbor političnega društva »Edinost« je potem 28. avgusta 1917 sklenil resolucijo proti aspiracijam Italije, a tudi proti vsakemu drugemu, ki bi to vprašanje skušal reševati brez soglasja prizadetega prebivalstva! Resolucija je izrecno opozorila na pogajanja med Pašičem in italijansko vlado o jadranskem kompromisu. Danes vemo, da je Pašič v začetku avgusta 1917 v Londonu povedal italijanskim predstavnikom, da bi Srbija Italiji lahko priznala Trst, Pulj in Valona. K temu pripominja Šepić, da Pašič v svojih izjavah ni šel dalje od tistega, kar je že prej ponujal za sporazum z Italijo! Primorski Slovenci so po teh in takšnih novicah reagirali ne le z resolucijo, marveč tudi dejavno: začeli so z manifestacijami v podporo majniški deklaraciji, spodbudili so tisti pomembni pojav v slovenski in jugoslovanski zgodovini, ki ga imenujemo deklaracijsko gibanje.

8. Nasprotje v notranjih odnosih med jugoslovanskimi političnimi subjekti, ki je imelo najpomembnejše posledice za bodočo Jugoslavijo, potencialno pa tudi za zahodno mejo, je bilo nasprotovanje srbske vlade vsakršnemu mednarodnemu priznanju Jugoslovanskega odbora. V juniju 1918. leta so zavezniške vlade priznale

Češkoslovaški narodni svet in Poljski narodni odbor kot mednarodnopravne subjekte, kot nosilce lastne državnosti. V zvezi z našo temo je treba ugotoviti, da bi mednarodno priznanje Jugoslovanskega odbora pomenilo, med drugim, možnost revizije veljavnosti londonskega pakta. Neka podlaga za to je v Italiji bila že dosežena na kongresu zatiranih narodov Avstroogrške v Rimu 8. aprila 1918 in s sporazumom Trumbić-Torre. Predvsem pa je tu bilo dejstvo, da ZDA niso bile vezane na londonski pakt in da so poudarjale razmejitve po etničnih črtah (Wilsonove točke). Uradna Italija je neomajno vztrajala na londonskem paktu. Pred zavezniki je to branila tako, da je trdila, da na jugoslovanski strani ne obstaja avtoritativen organ, s katerim bi se italijanska vlada o mejnem vprašanju mogla dogovoriti! (Na pogovorih med italijanskimi in jugoslovanskimi zgodovinarji 1964 v Taormini je to stališče ponovil Angelo Tamborra, Leo Valiani pa je odvrnil, da bi se italijanska vlada, če bi se res hotela, lahko mirne duše obrnila na vlado Srbije oziroma na Pašića in bi to tudi veljalo.) Če bi Jugoslovanski odbor bil mednarodno priznan, bi ta argument odpadel, če že nič drugega. Vse proti priznanju odbora pa je storila Pašićeva vlada in ni čudno, da je nastal spor med njo in JO. Prav v času tega spora, avgusta 1918, je Pašić obiskal Rim in italijanskega zunanjega ministra Sonnina. Italijanska tiskovna agencija Stefani je objavila, da se je v pogovoru pokazalo, da med državnikoma ni razlik v pogledih! Kaj je bila dejanska vsebina pogovora, tega ni pojasnila niti najnovejša, sicer zelo akribično pisana monografija o Pašiću in nastanku Jugoslavije Đorđa Stankovića.

Vprašanje, kako je bilo z možnostjo ali nemožnostjo priznanja Jugoslovanskega odbora kot mednarodnopravnega subjekta, kakšne so bile posledice tega izostalega priznanja, je še premalo preučeno. Gotovo pa je to, da se v primeru priznanja zavezniki ne bi bili mogli ob sklepanju premirja na italijanski fronti z Avstroogrsko obnašati, kot da se v habsburški državi ni nič spremenilo, kot da Jugoslavija Narodnega sveta ne obstaja. Tako pa je Italija dobila pravico zasesti ozemlja svojih aspiracij kot sovražno ozemlje poražene Avstroogrške. Povejmo še, da spričo tega tudi ni moglo biti govora o kaki razmejitveni črti med Jugoslavijo in Nemško Avstrijo na Koroškem in Štajerskem.

9. Negativni vpliv italijanske zasedbe Slovenskega Primorja, delov Kranjske, Koroške in pa severne Dalmacije na značaj državnopravnega dejanja, s katerim je bilo 1. decembra 1918 izvršeno zedinjenje in s tem tudi vpliv na poznejše notranje odnose v Kraljevini SHS, je nekaj, kar tukaj le omenjamo. O tem je marsikaj zapisanega, a sistematične študije še ni. Kako skrhana je bila v tistem položaju samozavest Slovencev, še pravkar tako mogočno izpričana v deklaracijskem gibanju, lahko ponazori sicer znano dejstvo, da je že napisana in od kulturnih delavcev vseh smeri podpisana izjava za slovensko kulturno avtonomijo v Jugoslaviji morala ostati v predalu. Preprečila jo je slovenska liberalna stranka 23. novembra 1918, sklicujoč se na ozemeljsko ogroženost »slovenskega plemena« in s presojo, da je »srbski rod edini, ki ima danes na slovanskem jugu voljo in moč naše sile organizirati na uspešen odpor.« Vse to je zgodovina. Vemo, kje je bila potem potegnjena rapalska meja, poznamo vse v zvezi s tem pozneje. Zato se je treba čuditi, da se danes lahko jugoslovanskemu zgodovinarju pripeti, da napiše, kako pozitiven učinek na jugoslovansko razpoloženje Hrvatov in Slovencev, da je takrat imela italijanska nevarnost!¹¹ Problemi v pojmovanju jugoslovanskih odnosov v zvezi z zahodno mejo živijo še kar naprej.

¹¹ Đorđević, knjiga o Pašiću iz 1984, 294.

Zusammenfassung

**DIE GRENZE AM ISONZO (SOČA) ALS KONFLIKTFALL
IN DER JUGOSLAWISCHEN BEWEGUNG WÄHREND DES ERSTEN WELTKRIEGE**

Janko Pleterski

Die slowenisch-italienische ethnische Grenze wurde zur Zeit des Ersten Weltkriegs zu einer wichtigen politischen Frage, als die Diskussion der Grenzziehung zwischen dem künftigen Jugoslawien und Italien aktuell wurde und sich auf die Beziehungen zwischen den Subjekten der jugoslawischen Bewegung auswirkte, dem Königreich Serbien, dem Jugoslawischen Ausschuss sowie den politischen Vertretungen und Parteien in der Heimat. Bei dieser Gelegenheit wurde offenbar, daß es unter diesen Subjekten keine identischen Standpunkte gab. Die Frage der westlichen Grenze war für die Slowenen und Kroaten von ganz anderer Bedeutung als für das Königreich Serbien, das von Anfang an bereit war, das Slowenische Küstenland abzutreten und Istrien mit Italien zu teilen. Die Diplomatie des Königreichs Serbien widersetzte sich dem Londoner Vertrag, der Italien für dessen Kriegseintritt auf seiten der Entente jugoslawische Gebiete versprach, ihr Widerstand galt allerdings der Abtretung von Dalmatien, während sie hinsichtlich des slowenischen Küstenlandes und Istriens beim ursprünglichen Kompromißstandpunkt blieb. Zu Gegensätzen hinsichtlich der Grenze am Isonzo kam es auch innerhalb des Jugoslawischen Ausschusses, was im Jahre 1916 F. Supilo dazu bewog, sich von ihm zu trennen und ein Abkommen mit Italien auf ähnlicher Grundlage zu suchen wie es die Regierung Serbiens tat. Als sich Mitte 1918 die Möglichkeit zeigte, daß die Alliierten den Jugoslawischen Ausschuss als internationales Subjekt anerkennen würden, das den Staatswillen der Habsburger Jugoslawen vertreten sollte, protestierte die Regierung Serbiens gegen eine solche Anerkennung. Dadurch entfiel die Möglichkeit, daß das neue staatliche Subjekt die Gültigkeit des Londoner Vertrags in Frage stellen könnte. Der Waffenstillstand mit Italien wurde geschlossen, ohne daß die Alliierten die Entstehung eines neuen Staates der Slowenen, Kroaten und Serben auf dem ehemaligen Gebiet Österreich-Ungarns gebilligt hätten. Italien wurde das Recht zugesprochen, slowenische und kroatische Gebiete als feindliches Gebiet des besiegten Österreich-Ungarns zu besetzen.

VESTNIK KOROŠKIH PARTIZANOV

glasilo Osrednjega odbora koroških partizanov

Vestnik koroških partizanov — VKP izhaja v Ljubljani že od leta 1967. Iz organizacijskega glasila se je kmalu razvil v strokovno revijo, ki poleg zgodovine koroškega partizanstva obravnava tudi druga vprašanja iz zgodovine in sodobne problematike koroških Slovencev. VKP občasno z obsežnejšimi pregledi dopolnjuje tudi poročanje dnevnega tiska o drugih delih slovenskega zamejstva ter o splošni manjšinski problematiki v svetu.

Ob uvajanju bralne značke Karla Prušnika-Gašperja v naše šole naj posebej opozorimo na bibliografijo tega koroškega partizana in borca za pravice koroških Slovencev ter na bibliografijo prvih petnajstih letnikov VKP; obe bibliografiji je pripravila Marija Suhodolčan, izšli pa sta kot posebna številka VKP.

Vestnik koroških partizanov lahko naročite pri njegovem izdajatelju in založniku: Osrednji odbor koroških partizanov, YU-61000 Ljubljana, Titova 123, p. p. 501.

Drago Sedmak

KRVAVO POSOČJE

PREGLED VOJAŠKIH DOGODKOV NA SOŠKI FRONTI 1915—1917

Nagovor ob otvoritvi razstave »Krvavo Posočje« (avtor † Vladimir Gradnik), v avli kinogledališča v Tolminu, 1. oktobra 1986.

Vojaški dogodki prve svetovne vojne so zajeli tudi slovensko etnično ozemlje. Od konca maja leta 1915 do konca oktobra leta 1917 je ozemlje ob reki Soči, med morjem in Bovcem, postalo prizorišče vojaškega spopada med italijansko in avstro-ogrsko armado. Področje, kjer so se odvijali boji in vseh dvanajst velikih bitk, po katerih dogajanja na soškem bojišču tudi periodiziramo, je bilo pravo bojišče brez civilnega prebivalstva, ki so ga z obeh strani vojne črte preselili predvsem v begunska taborišča. V slovenskem zgodovinsko-pisju je bila vojaška zgodovina dogodkov Posočja razmeroma skromno obravnavana.¹ Soške fronte so se sicer spomnili v spominih nekateri udeleženci (I. Matičič, M. Peterlin, V. Gaberc, J. Prešeren itd.) v objavah različnega obsega. Prvi daljši poskus zgodovinskega pregleda v Posočju pa je šele iz leta 1960, napisal pa ga je Jurij Mušič.² Sledi mu reportažna knjiga Janeža Mesesnela — Ivan Himelak: *Soška fronta 1915—1917* (Koper 1968) in knjiga Vladimira Gradnika: *Krvavo Posočje* (Koper—Trst 1977). Parcialnih prispevkov ne bomo posebej omenjali. Vse drugačna je slika historiografije pri Italijanih in Nemcih.³ Pričujoči pregled je kompilacija informativnega značaja, ki more znova naglasiti, da Slovenci na zgodovinski prikaz bojev v Posočju in z njimi povezanih dogodkov (begunstvo, življenje v neposrednem vojnem zaledju, udeležba slovenskih vojakov, pa tudi vojakov iz ostalih jugoslovanskih dežel itd.) še vedno čakamo.

Ko je 23. maja 1915 Italija napovedala nekdanji zaveznici vojno, je avstro-ogrski generalštab že imel pripravljen načrt vojaškega ukrepanja, saj mu ni ostal skrit odnos Italije do antantnih sil; tudi ozemeljska izsiljevanja in zahteve, da bi ostala Italija nevtralna, so mu bila znana. Zato je formiral že posebno armadno skupino, katere naloga je bila zavarovanje okrog 600 kilometrov dolge meje od prelaza Stelvio do Jadranskega morja. Njene naloge v začetku maja 1915 so bile zadrževanje začetnega italijanskega sunka, dokler ne bi prispеле okrepitev z ostalih front. Za poveljnika sektorja fronte ob Soči je bil imenovan pehotni general-Svetozar Borojevič. Njegova 5. armada je imela nalogo zavarovati območje od črte Krn—Trigljav do hrvaško-dalmatinske meje. Čeprav je avstro-ogrski generalštab računal na vzpostavitev fronte na reki Savi, v centralni Sloveniji, so ga razmere, zlasti pa še odpoved nemške pomoči v vojaštvu, primorale k odločitvi, da se pri obrambi nasloni na naravne danosti teritorija. Tako je bila zasnovana obrambna črta, ki je tekla po vrhovih Rombona, Ravelnika, Javorščka, Lipnika, Vršiča, Vrat, Krna in Mrzlega vrha ter Vodil vrha ter se pri vasi Dolje spustila na reko Sočo ter po njenem levem bregu tekla do morja.

Izjemi sta bili tolminsko in goriško mostišče, kjer je avstrijska obrambna črta prešla na desni soški breg. Tolminsko mostišče naj bi se branilo na črti: reka Soča pod Doljami—Sv. Danijel—Mengore—Kota 588—Selo, kjer je obramba zopet prestopila Sočo. Za branilce je bil pomemben železniški kolodvor Sv. Lucija (Most na

¹ B. Marušič, Spréмна beseda. V: *Krvavo Posočje*, Koper—Trst 1977, 289—294. Id., La storiografia slovena sulla prima guerra mondiale. *Qualestoria* 14/1986, št. 1—2, 260—266.

² Boji za Gorico (1915—1916). *Kronika* 8/1960, 200—204; Obramba na Soči v letih 1915—1917. *Kronika* 14/1966, 36—52, 110—123, 173—184.

³ Pregled italijanskih del je podal G. Bertuzzi, Alcune indicazioni bibliografiche sulla Grande Guerra: la storiografia italiana locale. *Qualestoria* 14/1986, št. 1—2, 233—248.

Soči), proga proti Podbrdu ter cestne povezave z Ljubljansko kotlino čez Idrijo in Čepovan.

Tudi pri obrambi goriškega mostišča, katerega obrambna črta je potekala od Sabotina čez Oslavje, Podgoro na Kalvarijo, je branilec zapiral smer proti Vipavski dolini, računal pa je tudi na psihološki moment, na zaščito Gorice, kajti njena osvojitve bi napadalcu veliko pomenila.

Med obema mostiščema so se branilci odločili, da bo njihova obrambna črta potekala na pobočjih Banjške planote tik nad levim bregom Soče. Od goriškega mostišča do morja je branilec nameraval izkoristiti kraško planoto, ki se kot naravna prepreka, visoka 100—150 metrov, dviga med levim bregom Soče, Vipavsko dolino in morjem.

Na italijanski strani sta proti 5. armadi nastopali 2. in 3. italijanska armada, katerih začetni potencial je sestavljalo okoli 250.000 mož. Taki sili se 18 avstrijskih bataljonov prve in 6 bataljonov druge bojne črte vsekakor ni moglo uspešno upirati na meji, ampak so se umaknili na že omenjeno obrambno črto in s tem zavestno žrtvovali velik del ozemlja, ki je segalo od italijansko-avstrijske meje do obrambne linije.

Od začetka vojne do sredine junija 1915 je napadalcem uspelo osvojiti le tisto ozemlje, ki so jim ga prepustili branilci. Izjema je bila italijanska zasedba grebena Vršič—Vrata, vrha Krna, zveznega grebena Krn—Vrata in Kožljaka. Kljub premoči so bili ti prvi uspehi, zlasti pa neuspehi vzrok, da je general Luigi Cadorna, vrhovni poveljnik italijanske armade, menil,⁴ da ima premalo sil, da bi dosegel večji uspeh. Zato je ukazal 2. in 3. armadi, naj počakata z ofenzivo, dokler ne bosta dobili okrepitev. Tudi mnogokrat kasneje (v vseh italijanskih enajstih ofenzivah) je prav ta neodločnost bila glavni vzrok, da italijanske sile niso uspеле zlomiti branilcev.

V prvi soški bitki, ki je trajala od 23. junija do 7. julija 1915, so napadalci načrtovali osvojitve Tolminske ter prodor na črto od Plavi do morja; vendar jim razen delne zasedbe zahodnega roba kraške planote ni uspelo izpolniti načrtov.

V drugi soški bitki od 18. junija do 10. avgusta 1915 so Italijani ponovno osredotočili napad na kraško planoto in goriško mostišče, vendar kljub velikim izgubam niso dosegli nič pomembnega. Na Krasu so osvojili pas, širok 200 do 600 korakov med Sv. Martinom in Grižo. Na goriškem mostišču so bili odbiti; na Tolminskem, na področju Krna jim je uspelo osvojiti koto 2163.

Ze dva dni po koncu druge soške ofenzive, 12. avgusta 1915, so italijanske sile poizkusile vojno srečo na ozemlju med Tolminom, Bovecem in Rombonom z namenom osvojiti Krnski masiv, tolminsko mostišče in Bovško kotlino. Na področju Krna so že po treh dneh bojov prenehali napadati ter spoznali, da so branilci in teren prehuda ovira. Zato so se od 16. avgusta do srede oktobra 1915 osredotočili na preboj tolminskega mostišča, zlasti na koto 588, Kozaršče in Mengore, ter na osvojitve Vršiča, Lipnika in Javorščka pa tudi Bovške kotline z Rombonom. Zaradi hudega pritiska so branilci morali zapustiti prednje postojanke v Bovški kotlini in 22. avgusta 1915 so italijanske enote vkorakale v Bovec. S tem so si napadalci odprli pot do avstroogrskih položajev na odseku Rombon—Viš. Ti položaji so v avgustu in septembru nekajkrat menjali gospodarja, končni rezultat pa je bil ta, da so branilci obdržali vrh Rombona. Kljub ogromnim žrtvam je branilec uspelo, da so na tem ozemlju od Rombona do tolminskega mostišča zadržali ključne položaje in otopili ost italijanskih napadov.

Tudi v tretji soški bitki, ki je trajala od 10. oktobra do 4. novembra 1915, je bil italijanski koncept napadanja enak prejšnjim: frontalni napad na celotni fronti od morja do Rombona. V zgornjem Posočju napadalcem ni uspelo kaj bistvenega. Osvojili so le prvi obrambni jarek na področju Mrzlega vrha. Odločili so se, da dajo

⁴ Vrhovni poveljnik italijanske vojske je sicer bil kralj Viktor Emanuel III, general grof Luigi Cadorna pa je bil načelnik štaba vrhovnega poveljstva italijanskih oboroženih sil in s tem pravi in odgovorni poveljnik.

prednost napadom na Doberdobski planoti in na goriškem mostišču; ter so poizkusili pri Plavah prodreti na Banjško planoto. Rezultat v tretji ofenzivi je bil, da so napadalci osvojili nekaj strelskih jarkov na Krasu, kar pa ni odtehtalo izgub. Italijani so izgubili okoli 65.000 vojakov, Avstrijci pa okoli 42.000.

V četrti soški bitki — zadnji v letu 1915, od 10. novembra do 2. decembra 1915 — je osnovni cilj napadalcev postalo mesto Gorica, kot moralna zmaga. Fronta je tokrat bila skrčena na 33 kilometrov in je segala od Plavi do morja, oziroma do Sv. Mihaela, vendar je topniška priprava zajela celotno fronto. V zadnjem delu ofenzive, od 26. novembra do 1. decembra 1915, je bil Tolmin močno bombardiran in mnogo hiš je bilo poškodovanih.

Vremenske razmere, deloma pa tudi položaj na drugih evropskih bojiščih, niso na Soški fronti omogočale, da bi se tu razvile večje operacije. Za ta čas, od konca četrte ofenzive pa vse do marca 1916, so značilne le posamezne praske ter stalno topniško obstreljevanje avstrijskih položajev s strani napadalcev. Branilci pa so v tem času izvedli nekaj organizacijskih sprememb. Najpomembnejša pa je ta, da so Borojeviči 5. armadi zmanjšali ozemlje, na katerem je delovala.

Za peto italijansko ofenzivo, ki je trajala le 5 dni (od 11. do 16. marca 1916), je značilno, da je bila slabo pripravljena, da ni imela enotnega vodstva in da je bila sestavljena iz lokalnih napadov. Italijani so želeli ustreči obleganim enotam Antante pri Verdunu, pa tudi preprečiti avstrijsko ofenzivo v Tirolah. Rezultat vsega tega pa je bilo le nekaj osvojenih jarkov z italijanske strani na Krasu, Avstrijcem pa je uspelo zavzeti nekatere strelske jarke v Krnskem pogorju (Vrata — kota 1870).

Med peto in šesto ofenzivo je zaradi dogodkov na drugih frontah vladal ob Soči relativen mir, ki so ga motili spopadi med posamičnimi enotami. Bolj aktivni so bili tokrat Avstrijci, ki so v maju z demonstrativnimi napadi skušali onemogočiti prevoz italijanskih enot v Tirole, kjer je potekala avstrijska ofenziva. Izredno težke razmere na položajih na Krasu so bile vzrok, da so branilci posegli po bojnih plinih. 29. junija 1916 je proti italijanskim položajem bilo izpuščenih okoli 900.000 litrov plina. Pomoril je okoli 6500 italijanskih vojakov in častnikov, njihovemu topništvu pa je uspelo, da je zadržalo avstroogrške vojake, da niso prodri v prazne italijanske položaje. Vrsta napadov italijanskih enot v juliju 1916 je že pomenila uvod v novo, šesto ofenzivo. S temi napadi so si Italijani hoteli pridobiti boljše izhodiščne položaje.

Šesta ofenziva je trajala od 4. do 16. avgusta. Napadalcem je prinesla poleg vojaškega tudi velik moralni uspeh. Italijanske sile so 9. avgusta 1916 vkorakale v Gorico in prisilile branilce k umiku na Krasu, zlasti še na Doberdobski planoti. Tu so jih branilci zadržali šele na tretji obrambni črti, ki pa je bila šele v zasnovi. Čeprav so imeli na južnem delu bojišča izredno težke razmere, je branilcem uspelo, da so v srednjem in zgornjem Posočju ohranili večino položajev. V drugi fazi ofenzive jim je uspelo preprečiti italijanski prodor na Banjško planoto, s tem vdor v Vipavsko dolino in obkolitev enot na Krasu.

Slab mesec po koncu šeste soške bitke so Italijani začeli 14. septembra sedmo ofenzivo, ki jo je italijansko vrhovno poveljstvo načrtovalo potem, ko je spoznalo, da je s prekinitvijo šeste ofenzive storilo napako. Uvidelo je, da avstrijska stran še ni imela utrjene tretje obrambne linije in da bi z nadaljevanjem bojev v avgustu 1916 lahko doseglo veliko večji uspeh kot sicer. Želeli so Trst in v ta namen so se odločili, da ga bodo skušali doseči direktno, po najkrajši poti. V štiridnevni ofenzivi med reko Vipavo in morjem je napadalcem uspelo zasesti mirenški grad ter vdreti 500 do 1000 metrov globoko v branilčevo ozemlje med Lokvico in Debelim vrhom. Branilcem pa je uspelo, da so zavrnili napade in onemogočili prodor italijanskih čet skozi Rožno dolino in čez Sv. Mark ter čez Fajti hrib proti Trstelju.

Prav Fajti hrib in Trstelj sta bila cilja naslednje, osme italijanske ofenzive, ki je trajala od 10. do 12. oktobra 1916. Za izpolnitev načrtovanih nalog so napadalci razpolagali z 220.000 možmi, 1000 topovi in 500 bombardami. Dejansko je bilo na

ozemlju od Škabrijela do morja angažiranih 166.000 italijanskih vojakov. Branilci so na istem ozemlju razpolagali z okoli 100.000 možmi, 450 topovi in 250 minometi. Med Trsteljem in Fajtim hribom, kjer je potekal glavni napad, so Italijani angažirali 46.000 mož na odseku, dolgem 4000 metrov. Rezultat je bil, da so se branilci morali umakniti na naslednjo obrambno linijo, ki je tekla med Lovnico—Hudim logom in Lukatičem. Severneje, med reko Vipavo in Gorico je branilec uspelo ohraniti skrajse položaje.

Tudi deveta soška bitka je bila sorazmerno kratka, saj je trajala od 31. oktobra do 4. novembra 1916, zajela pa je ozemlje od Plavi do morja. Končni cilj je bil zopet Trst.

Na severnem delu kraške planote, na predelu med Volkovnjakom in Hudim logom je italijanski pritisk bil tako hud, da so razbili prednje avstrijske položaje, ki jih Avstrijci s protinapadi niso mogli ponovno osvojiti. Uspelo pa jim je zadržati italijanske enote na črti Veliki Fajti hrib (Kota 464) —Kostanjevica. Prav tako je branilec uspelo, da so na južnem delu kraške planote zadržali prvotne položaje. V tej bitki je italijanskim enotam uspelo zasesti kakih 15—20 km² ozemlja.

Med deveto in deseto ofenzivo, ki se je začela 12. maja 1917. leta pa orožje na fronti ni mirovalo. Značilni so lokalni spopadi in akcije. Aktivni sta bili tudi obe topništvi, prednjačilo pa je italijansko.

Čeprav si je italijanska stran prizadevala dobiti od antantnih zaveznikov vojaško pomoč za skupno ofenzivo na soški fronti v začetku leta 1917 in so ji Angleži celo bili pripravljeni ustreči, je ambiciozni general Nivelle, ki je zamenjal generala Joffrea v francoskem vrhovnem poveljstvu, dosegel, da je prodril njegov koncept skupne anglofrancoske ofenzive na francoskem ozemlju. Dejanski rezultati zavezniških ofenziv v Franciji pa so bili nični. Celo 1917. leto so francoski in angleški vojaki plačevali davek nepremišljenosti Nivella in v ofenzivah, katerih namen je bil prikriti Nemcem obupno stanje na zavezniški strani, plačevali velik krvav davek. Samo angleške enote so od aprila do konca leta 1917 imele čez 600.000 mrtvih, nemške enote pa 280.000. Pomagali jim niso, tudi tanki, ki so jih Angleži uporabili na višavju Chemin des Dames. Istočasno s temi ofenzivami je potekala reorganizacija francoske armade, ki jo je izvajal novi poveljnik, general Pétain. On je 17. maja 1917 zamenjal generala Nivella.

Čeprav je Cadorna predlagal, da bi vsaka izmed zahodnih zaveznic poslala po 4 divizije, se je moral zadovoljiti le z nekaj topniškimi baterijami. Italijanski načrti so predvidevali, da bodo boji potekali na celotni črti od morja do Avč, dolgi kakih 50 kilometrov. Napadom bi bile najbolj izpostavljene avstrijske postojanke vzhodno od Gorice (Kuk, Sv. Gora, Škabrijel, Sv. Danijel), v kasnejših fazah pa tudi položaji med Trsteljem in Grmado.

Uvod v deseto ofenzivo je bilo topniško obstreljevanje med morjem in Tolminom. Trajalo je kar 60 ur. Položaje branilcev je obstreljevalo 2500 topov in 1500 minometov. 14. maja 1917 so napadle italijanske enote, razporejene med reko Vipavo in Plavami ter med Volkovnjakom in Fajtim hribom. V šestdnevih bojih je napadalec uspelo pri Plavah razširiti mostišče na levem bregu Soče ter prodreti proti Solkanu, Zagori, Kuku in Vodiciam, Škabrijela pa jim kljub večkratnim poskusom, ni uspelo osvojiti. Z njegovo obrambo ter obrambo Rožne doline in Sv. Marka so branilci zopet preprečili prodor italijanskih sil v Vipavsko dolino. Branilec je tudi uspelo, da so v svojih rokah zadržali tudi višine Sv. Gore.

Druga faza desete ofenzive se je začela 23. maja 1917 in je zajela ozemlje, razprostrto kakih 13 kilometrov med Trsteljem in Volkovnjakom na severu ter Grmado na jugu. Trajala je do 27. maja ponoči. Napadalec so se utrdili na črti, ki je tekla pred Fajtim hribom, Kostanjevico, Hudim logom, Selom, Medjo vasjo in po reki Timav pred vasjo Štivan. Do 29. maja 1917, ko je bilo najhujših bojev konec, so Italijani poizkusili doseči čimugodnejše izhodiščne položaje z vrsto napadov v smeri

Sv. Gore in Vodice ter med Paňovcem in Biljami; vendar nobena izmed bojujočih se strani ni uspela doseči premoči.

Tretjo fazo desete soške bitke pa pomeni avstrijski protiudar 4. in 5. junija 1917 na ozemlju med Gorico in morjem, in sicer tam, kjer so bili njihovi položaji najbolj ogroženi: na jugu pred Grmado, pri Jamljah ter pri Fajtem hribu na severu kraške planote. Medtem ko so na jugu dosegli uspeh, so bili na severu odbiti.

Edini pomembnejši rezultat te ofenzive je bilo italijansko zavzetje ugodnejših izhodiščnih položajev za 11. ofenzivo med Sv. Goro in Zagoro. Na ostalih sektorjih fronte krvni davek ni odtehtal zasedenega ozemlja. Italijanske sile so angažirale za to ofenzivo okoli 280.000 mož, izgubile pa so jih 159.000, od tega 27.000 ujetnikov. Branilci so angažirali 176.000 mož, izgubili pa 76.000 mož, od tega je bilo 23.400 ujetih.

Kljub ugodnim izhodiščnim položajem iz desete ofenzive ter mnenju poveljnikov 3. in 2. italijanske armade, generalov vojvode D'Aoste in Capella, naj bo glavni cilj te ofenzive Banjška planota, se je general Cadorna odločil za politični in ne vojaški cilj. Ponovno ni mogel prrediti pri zaveznikih, da bi se ob Soči organizirala skupna ofenziva. Tokrat se je zapletlo pri angleškem zavezniku. Najpomembnejša njihova zagovornika te ofenzive sta bila ministrski predsednik Lloyd George in novi minister za strelivo in orožje Winston Churchill, saj v Franciji kljub več ofenzivam ni bilo mogoče doseči kaj bistvenega. Toda tudi britanska vlada ni bila enotna, saj je šef britanskega vrhovnega poveljstva general Robertson, skupaj s poveljnikom britanskih sil v Franciji, generalom Haigom, zagovarjal ofenzivno taktiko v Franciji in ne v Italiji. Celo več. Na sestanku v Parizu julija 1917, so predstavniki Francije in Velike Britanije zahtevali od generala Cadorne, naj italijanske sile porazijo avstroogrške enote na soški fronti v dveh ofenzivah. Cadorna je pristal le na eno italijansko ofenzivo, ki naj bi jo organizirali v avgustu 1917. Upal je, da bo z doseženim uspehom pomiril javno mnenje v Italiji, nasprotja med armado in parlamentom ter v italijanski armadi sami.

Italijanski načrt je predvideval napad na celotni fronti od morja do Bovca in na tem ozemlju se je zbralo 51 in pol divizij (600 bataljonov), 3566 topov ter precej minometov. Težišče napadov pa bi bilo zopet usmerjeno na kraško planoto ter na ozemlje med Škabrijelom in Tolminom. Takemu načrtu so botrovale želje italijanskih politikov ter javnega mnenja (zavzetje Trsta); predvidel pa je, da bi z zavzetjem Banjše planote odprl pot proti Tolminski kotlini, ter čez Trnovski gozd proti Vipavski dolini in dolini Idrije.

Enajsta italijanska ofenziva se je pričela 17. avgusta 1917 z obstreljevanjem topov 2. italijanske armade; naslednji dan se mu je pridružilo še topništvo na ostalih odsekih fronte. Težišče italijanskih napadov je zopet nosila 3. armada na Krasu in ponovili so se prizori iz desete ofenzive, rezultati pa so bili zopet pičli in nobena stran ni dosegla odločilne prednosti. Ker pa je italijanskim enotam uspelo v noči med 18. in 19. avgustom 1917, da so pri Avčah, Desklah, Morskem in Kanalu postavile pontonske mostove in prekorale Sočo ter v naslednjih petih dneh prisilile branilce k postopnemu umiku, je Cadorna 23. avgusta zaukazal konec italijanske ofenzive na Krasu. Nadejal se je uspeha na sektorju 2. italijanske armade — na Banjški planoti.

Siloviti prodor pa je izčrpal tudi napadalce, in ker je poveljstvo 2. armade predvidelo reorganizacijo nekaterih enot, je prav za 23. avgust 1917 zaukazalo premor na celotni fronti. To je koristilo tudi branilcem, ki so se 24. avgusta ponoči organizirano umaknili na novo obrambno črto, ki je bila od napadalcev oddaljena 4—5 kilometrov in je potekala od Škabrijela na Zagorje, Madone, Podlako, Kal, Hoje, Mešnjak in Log. S tem manevrom so se izognili uničujočemu topniškemu ognju napadalcev, katerih težki topovi so bili ostali na desnem bregu Soče, zmanjšali so si preskrbovalne poti; utrditev na novih položajih naj bi branilcem pripomogla

k boljši obrambi. Branilci so prostovoljno prepustili napadalcem kakih 100 km² ozemlja.

Ko so italijanski topničarji v naslednjih dneh začeli obstreljevati namišljene cilje in ko so napadalne enote začele zasedati zapuščeno ozemlje, so ugotovile prevaro in se zavedle, da so trošile strelivo zaman. Ob prihodu italijanskih enot pred branilceve nove položaje so se srditi boji nadaljevali, vendar se je ofenziva na tem sektorju 29. avgusta končala kljub angažiranju večine italijanskih enot. Poleg Banjške planote so enote 2. italijanske armade skušale prodreti tudi skozi tolminsko mostišče ter med Škabrijelom in reko Vipavo. Na tolminskem mostišču so jih branilci uspeli zaustaviti tako na Mrzlem vrhu in Vodil vrhu kot na Slemenu. Na Krnu pa sta obe strani kopali tunel, da bi z miniranjem uničili nasprotnikove položaje in vojake v njih. Avstrijci so bili hitrejši in so v svoji nameri uspeli. Krater je še danes viden.

Kljub temu, da so bili naskoki med Škabrijelom in reko Vipavo neuspešni in da je italijansko vrhovno poveljstvo zaukazalo 29. avgusta 1917 konec enajste ofenzive, je poveljnik 2. italijanske armade, general Capello upal, da bo na tem sektorju uspel ter nadaljeval z napadi. Boji, v katerih sta obe strani zagrizeno vztrajali, so se nadaljevali do 13. septembra 1917. Kljub temu, da so italijanske sile zavzele nekatere višine (Sv. Katarina) in da so imele v rokah dve tretjini Škabrijela in na njegov vrh 10. septembra tudi prišle, je branilcem v protinapadu uspelo, da so jih od tam pregnali. Čez dva dni se je stvar ponovila, vendar so branilci ostali na vrhu Škabrijela. Cena zato pa je bila izredno visoka. Od avstroogrške divizije je ostalo le 1000 mož, 1. bataljon 87. pešpolka (Štajerci) pa je štel le še 185 mož. Tudi v tej bitki so avstroogrške enote izvedle protinapad, in sicer na Krasu, kjer so od 4. do 6. septembra uspele dobiti skoraj vse položaje, izgubljene za časa 11. italijanske ofenzive. Le razvaline vasi Selo so ostale v rokah italijanskih enot.

Ob koncu enajste bitke so na bojišče ob Soči prišle enote, ki so jih Avstrijci lahko sprostili na ruskem bojišču. Práv tako je prišlo do reorganizacije Boroevičeve 5. armade, ki je bila razdeljena na 1. in 2. Soško armado, armadni skupini pa je še nadalje poveljeval Boroevič. Spremembe v organizacijskem smislu pa niso mogle spremeniti stanja na jugozahodni fronti. Branilci so se zavedali, da nove italijanske ofenzive ne bodo mogli vzdržati in zato so se odločili za lastno ofenzivo. Napad bi lahko izvedli iz Tirol, Karnije ali Posočja. Odločitev je padla na zadnjo od naštetih. Zaradi pomanjkanja lastnih enot, je avstrijsko poveljstvo zaprosilo za pomoč nemškega zaveznika in po vrsti pogajanju v avgustu in septembru 1917 so izdelali načrte za skupno protiofenzivo, katere geslo je bilo Waffentreue — Zvestoba v orožju. Poleg 1. in 2. Soške armade, ki sta bili razporejeni ob Soči, so bile na to ozemlje prepeljane še enote 14. skupne nemško-avstrijske armade, katere skupna moč je bila 12 divizij. Poleg tega pa je bila predvidena za ofenzivo tudi 10. avstroogrška armada.

Enote 14. armade so bile razporejene na ozemlju med Tolminom in Rombonom. Na njenem desnem boku je bila razporejena 10. avstroogrška armada, na levem pa 2. soška armada. Na levem boku 2. soške armade so bile razmeščene enote 1. soške armade.

Tak načrt je zahteval ogromne organizacijske napore, saj je bilo med 18. septembrom 1917, ko so bile sprejete osnovne smernice te skupne protiofenzive, in 15. oktobrom, ko naj bi se začela, sorazmerno malo časa. Prepeljati je bilo potrebno 9 novih divizij s kompletno opremo, strelivo, gradbeni in sanitetni material, živino za prehrano; zgraditi je bilo potrebno vrsto komunikacij, žičnic, skladišč itd.

Napori so obrodili uspeh. Sicer je začetek ofenzive motilo slabo vreme, vendar se je 24. oktobra 1917 pričela. Tudi nemško-avstrijske enote so najprej začele s topniško pripravo, le da so na Bovškem med rušilne granate vključili tudi plinske. Tu so tudi uporabili bojni plin fosgen. Pomoril je vse, ki niso uporabili plinskih mask. Ko je nastopila pehota 14. armade, ji je v prvem naletu uspelo prebiti italijanske

obrambne jarke pri Bovcu, v dolini Soče in pri Tolminu. Kasneje so posamezne enote imele različen uspeh. Medtem ko so nekatere enote zasedle Bovec in napadle že tretjo italijansko obrambno črto, drugim še do večera 24. oktobra ni uspelo zavzeti italijanskih položajev na Rombonu, pa tudi v Bovški kotlini samitso imele manjše uspehe. Na tolminskem mostišču med Krnom in Kozarščami sta bili prebiti prva in druga italijanska obrambna linija v južnem krnskem pobočju. Pri Volčah so doseženi uspehi omogočili prodor ostalih enot s tolminskega mostišča in še isti dan, 24. oktobra popoldne, je bil zavzet Kobarid. Ponoči med 24. in 25. oktobrom 1917 je bila južno od Robiča dosežena državna meja: 24. oktobra so bili prebiti tudi italijanski obrambni položaji pred Cigiñjem, zvečer pa je bil uničen tudi splet obrambnih utrdb na Ježi.

Na severnem delu Banjske planote je 24. oktobra 1917 desno krilo 2. Soške armade sicer začelo napadati italijanske položaje, vendar ni doseglo nikakršnega uspeha.

Po prvem dnevu nemško-avstrijske ofenzive so enote 14. armade uspeli pretrgati in dobro načeti italijanske položaje na fronti, široki 32 kilometrov, in deli posameznih italijanskih korpusov so bili že odrezani od glavnine enot, zlasti vzhodno od Soče in v Krnskem pogorju. Napadalec si tudi ni prizadeval, da bi uničeval posamezne utrjene točke, kjer so italijanske enote nudile odpor, ampak je zato že načel drugi in tretji italijanski položaj. Ker je 24. oktobra zvečer grozilo severnemu krilu 2. italijanske armade popolno uničenje in ker je bila v nevarnosti celotna armada, je italijansko vrhovno poveljstvo ukazalo enotam na Banjski planoti, naj se umaknejo in utrdijo na črti Globočak—Vrh—Sv. Gora. Z dodatnimi enotami pa je 2. armada skušala zaustaviti nasprotnikovo ofenzivo na več zaporednih črtah v Karniji in v Benečiji.

Vendar tudi ti premiki niso zaustavili prodiranja enot 14. armade, saj so 25. oktobra zjutraj zasedle Žago in začele napadati Stol, važno in utrjeno italijansko postojanko. Po štiriindvajseturnem boju so ga tudi osvojile. Rombon pa so italijanske enote same zapustile, padel je tudi Skutnik. Ze 25. oktobra ponoči so napadalne enote zasedle italijanske utrdbe na Meji, ter greben Kolovrata in Matajur in si tako odprle pot proti Čedadu. Prekoračena je bila tudi reka Idrija, mejna reka med Avstroogrsko in Italijo.

Uspehi na severu so omogočili tudi ostalim enotam lažje delo in tako so deli 2. Soške armade lahko na Banjski planoti izvedli napad in 25. oktobra 1917 zasedli položaje na črti Log—Vrh—Madoni. Ze 26. oktobra so avstrijsko-nemške napadalne enote uspeli prodreti kakih 20 kilometrov globoko; na fronti široki 50 kilometrov, med Rombonom in Sv. Goro pa so bile zavzete vse pomembnejše italijanske obrambne točke. To pa je narekovalo za italijansko vojsko katastrofo velikih razmer. Zato so v noči s 26. na 27. oktober 1917 italijanske sile izvedle splošen umik na reko Tilment. Njihovi zahodni zavezniki so jim morali poslati v pomoč svoje enote. Prišli sta ena francoska in ena angleška armada, skupno 12 divizij.

2. italijanska armada je doživela popoln polom in italijansko vrhovno poveljstvo ni imelo več nobenih rezerv, ki bi lahko zadržale prodor enot 14. armade proti zgornjemu Tilmentu. Istočasno pa so enote 10. avstrijske armade začele prodirati ob Tilmentu proti jugu in v noči s 27. na 28. oktober 1917 prišle v Furlansko nižino ter se usmerile proti Vidmu. Za njimi so ostali osvojeni Čedad, Humin in Čenta. 27. oktobra 1917 je prešla v ofenzivo tudi 1. Soška armada. Glavniha njenih napadov je bila med Škabrijelom in Fajtim hribom in še isti dan so Avstrijci zasedli Gorico. Posledica tega napada in razmer na fronti pa je bil splošen umik enot 3. italijanske armade s Krasa naslednji dan 28. oktobra 1917. Tudi reka Tilment ni zadržala ofenzive avstrijsko-nemških enot, ki se je nadaljevala vse do 16. novembra 1917. Ustavila se je ob reki Piavi, kjer so italijanske enote, skupaj z zavezniškimi, na njenem desnem bregu organizirale novo obrambno črto. S tem se je frontna črta skrajšala za

kakih 200 kilometrov. V Posočje, čeprav opustošeno, pa so se kmalu začeli vračati begunci, začela se je obnova in celitev vojnih ran.

Tu se seveda pregled vojaških dogodkov v »kravavem Posočju« neha. V porušene kraje se začnjo polagoma vračati civilno življenje; pričenjajo se prve akcije za obnovo. Tudi to sodi v zgodbo o »kravavem Posočju« kot še druga problematika: selitev upravnih enot (občin, glavarstev, deželnega vodstva) v zaledje in njih delovanje tam, ukrepi vojaškega karakterja (popis živine, živil, živilske karte, zaprta območja, različne prepovedi), izgradnja novih komunikacij, namenjenih za fronto, finančno poslovanje občin, razširitev različnih bolezni, ki jih je prenašalo vojaštvo, odmev vojne v likovnih delih (I. Vavpotič, F. Tratnik, M. Gaspari, F. Pamberger in tuji slikarji itd.), v književnosti (od Slovencev naj naštejemo le A. Gradnika, A. Resa, P. Voranca, F. Bevka, D. Feigla, A. Lokarja, imamo pa jih tudi v tujih književnostih), posebno mesto ima begunska problematika itd. O tem ne bomo razpravljali, zahtevalo bi posebno obravnavo tudi zato, ker se mu doslej zgodovinopisje ni posvečalo. Izjema je le begunsko šolstvo.⁵ Nekoliko bolj so tudi osvetljene splošne razmere na Goriškem v zadnjih mesecih vojne leta 1918.⁶ Opozorimo pa naj na zanimivo problematiko sodelovanja ameriških enot v sklopu italijanske vojske, ki so bile prve mesece 1919. leta nastanjene v nekaterih krajih Primorske. Tako je pred zgodovinarji obširna problematika vojaških dogajanj prve svetovne vojne v Posočju, in nalog je še veliko.

Zusammenfassung

BLUTIGES LAND AM ISONZO — ÜBERSICHT MILITÄRISCHER EREIGNISSE AUF DER ISONZOFRONT 1915—1917

Drago Sedmak

In der militärischen Auseinandersetzung Österreich-Ungarns und Italiens, die 29 Monate lang dauerte vom 23. Mai 1915 bis 28. Oktober 1917), versuchten die italienischen Truppen in elf Offensiven auf der 94 km langen Front, vom Rombon bis zur Triester Bucht reichend, zum Durchbruch zu kommen. Diese Front ist unter dem Namen Isonzofront in die Weltgeschichte eingegangen, deren letzte, d. h. die zwölfte Offensive, die österreichisch-deutsche Gegenoffensive ist als Durchbruchsschlacht bei Bovec—Tolmin (Flitsch—Tolmein) aufgezeichnet worden. Diese Ereignisse sowie die etwa eine Million an Toten, Verwundeten, Erkrankten, Verschollenen und Gefangenen bildeten das Thema der kurzen Information, die der Verfasser auf der Tagung slowenischer Historiker in Tolmin vorgetragen hat.

Trotz dessen, daß es sich hier nur um eine Übersicht von militärischen Tatsachen handelt, muß darauf hingewiesen werden, daß dieser Zeitabschnitt und diese Thematik sowie dieses Gebiet in der slowenischen Geschichtsschreibung nur mangelhaft behandelt sind. Es bestehen zwar einige Denkschriften sowie literarische und bildkünstlerische Werke zu diesem Themenkreis, eine ganzheitliche Darstellung liegt jedoch noch nicht vor.

Hier denken wir besonders an die völlige militärische Räumung des Gebiets, auf dem die Kämpfe stattfanden sowie an die Abwanderung der Bevölkerung, die auch in Flüchtlingslager in Österreich und Italien untergebracht wurde, ferner an das Leben im unmittelbaren militärischen Hinterland, an die Verlegung des Sitzes von Verwaltungseinheiten (Gemeinden, Bezirkshauptmannschaften, Landesregierung) ins Hinterland und deren Tätigkeit dort, an die Fürsorge des Staates für die Flüchtlinge. Ebenso wenig behandelt ist die Problematik der Erneuerung der zerstörten Orte sowie die Verwüstung des Gebiets, auf dem die Kämpfe stattgefunden haben, ferner das Verhältnis der Militärbehörde zur Zivilbevölkerung, verschiedene Restriktionen, Not und Elend der Bevölkerung im Hinterland und damit im Zusammenhang verbreitet auftretende Krankheiten.

Trotz dessen, daß es sich um einen zeitlichen Abstand von siebzig Jahren handelt, ließ diese Front in der Bevölkerung einen unvergleichbar nachhaltigeren Ein-

⁵ A. Savli, Naše goriško in istrsko begunsko šolstvo v prvi svetovni vojni. Zbornik za historiju školstva i prosvjete 7/1972—1973, 87—135.

⁶ B. Marušič, Na Goriškem v drugi polovici leta 1918. Primorski dnevnik 1964, št. 38—39, 41—45.

druck zurück, als es bis heute angenommen wurde. Die Front bot aber auch eine Verdienstmöglichkeit für die ärmeren Einwohner, die sich durch das Aufsammeln von Überresten, so u. a. von Eisensplittern sowie auch durch das Öffnen von Fundmunition und das Verkaufen der gewonnenen Bestandteile das wirtschaftliche Elend in den dreißiger Jahren und auch später zu lindern versuchte. Wie bekannt ist, setzten dabei viele ihr Leben bewußt aufs Spiel und würden, obwohl sogar nach dem letzten Krieg geboren, noch zu Opfern des längst vergangenen Krieges. So bergen zahlreiche Militär- und Zivilfriedhöfe auf dem Gebiet des Isónzo (Soča), ungeachtet der heutigen politischen Grenzen, die Opfer dieses Krieges.

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Od leta 1960 izdaja revijo **Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (PZDG)**, ki je doslej izšla v 25 letnikih (1964 ni izšla). Revija objavlja razprave, članke, historično dokumentacijo, poročila o simpozijih, knjižna poročila in recenzije, različne bibliografije in tekočo bibliografijo sodelavcev inštituta. V prvih letih izhajanja je bila revija izrazito usmerjena v zgodovino naprednega delavskega gibanja in NOB, vedno bolj, pa je širila krog svojega objavljanja tudi na širša področja slovenske zgodovine. Zdaj lahko rečemo, da je to revija za novejšo slovensko zgodovino. Uredništvo se trudi, da bi bila revija pestra, kvalitetna in sodobna. V letniku 1985 naj posebej opozorimo na razprave o fojbah v Julijski krajini, na stenografski zapisnik seje IOOF iz leta 1950, na pregled javno publiciranih stališč KP STO in KPI do londonskega memoranduma iz 1954, kot tudi na razpravo o programu Zedinjene Slovenije v letu 1848 in oblikovanju slovenske nacionalne države leta 1918 ter ne nazadnje na bibliografijo revije Pod lipo.

Prilagamo seznam še dostopnih letnikov in cene zanje, pri čemer opozarjamo, da sta letnika 1962 in 1973 že razprodana, nekaj letnikov, pa je že skoraj razprodanih. Revijo lahko naročite pri založbi Partizanska knjiga, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 13, kupite pa pri vseh slovenskih knjigarnah.

PZDG 1960/1 — 12 din	PZDG 1974 — 200 din
PZDG 1960/2 — 12 din	PZDG 1975/76 — 270 din
PZDG 1961/1-2 — 12 din	PZDG 1977 — 170 din
PZDG 1963/1-2 — 25 din	PZDG 1978/79 — 150 din
PZDG 1965/1-2 — 25 din	PZDG 1980 — 220 din
PZDG 1966/1-2 — 36 din	PZDG 1981 — 250 din
PZDG 1967/1-2 — 36 din	PZDG 1982 — 900 din
PZDG 1968/69, 1-2 — 50 din	PZDG 1983 — 900 din
PZDG 1970/1-2 — 50 din	PZDG 1984 — 1900 din
PZDG 1971/72 — 100 din	PZDG 1985 — 3000 din

SLOVENSKA MATICA, Ljubljana, Trg osvoboditve 7, (061) 214 190

in Zveza zgodovinskih društev Slovenije imata sklenjen dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prostorih Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih med njimi bo v kratkem času pošla!):

Slovenska matica 1864—1964 (zbornik razprav in člankov)	3300 din
Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1864—1964	2500 din
Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1964—1983	2500 din
Koroški plebiscit (zbornik razprav in člankov)	3550 din
Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem	2700 din
Vojeslav Molè: Iz knjige spominov	2100 din
Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta	2200 din
Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom	2200 din
Francè Koblar: Moj obračun	2200 din
Franc Petek-Janko Pleterski: Spomini koroškega politika	2400 din
Edvard Kocbek: Peščena ura. Pisma Borisu Pahorju 1940—1980	2200 din
Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja	3500 din
Alojz Rebula: Zeleno izgnanstvo (roman o tržaških letih Eneja Silvija Piccolominija)	2600 din
Andrej Capuder: Rapsodija 20 (roman o obdobju med obema vojnama)	2200 din
Anton Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije (komentiran prevod knjig iz let 1788 in 1791)	2800 din
Karel Clarici: Knjiga moje mladosti (spominski opis grajskega in meščanskega življenja na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja)	2500 din
Josip Vošnjak: Spomini (uredil in opombe napisal Vasilij Melik)	3100 din
Franc Kos: Izbrano delo (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)	2800 din
Ivan Hribar: Moji spomini I. (izbral in uredil Vasilij Melik)	3100 din
Ivan Hribar: Moji spomini II. (izbral in uredil Vasilij Melik)	3400 din
Marjan Rožanc: Roman o knjigah (avtobiografsko delo)	2100 din
Boris Pahor: V labirintu (avtobiografski roman iz časa 1946—1949)	3000 din
Lojze Kovačič: Prišleki, 1. in 2. del (avtobiografska pripoved o obdobju 1938—1945)	2400 din
Lojze Kovačič: Prišleki, 3. del (obdobje 1945—1948)	2700 din
Milko Kos: Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)	3750 din
Anton Novačan: Jeruzalem—Kairo. Spomini 1942—1945	4900 din
Peter Mohar: Med nebom in peklom. Pričevanje iz plebiscitnega leta	5000 din

Slovenska matica pripravlja za prihodnja leta med drugim vrsto izdaj temeljnih del slovenske historiografije in nekaterih najzanimivejših starejših slovenskih memoarnih del.

Slavica Plahuta

FAŠISTIČNA STRANKA V GORIŠKI POKRAJINI (1941—1943)

Referat na 23. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Tolminu, 1. oktobra 1986.

Goriška pokrajina je bila najseverovzhodnejša italijanska pokrajina. Njeno prebivalstvo je bilo v večini slovensko — »tujerodno«. Pokrajinska meja, ki se je iz političnih razlogov med obema vojnama spreminjala, se je ustalila po obnovitvi pokrajine v začetku leta 1927.¹ Na vzhodu je tekla po bivši jugoslovansko-italijanski meji do Kalc. Na jugu se je nadaljevala mimo Hrušice in Nanosa, obkrožila Vrabče ter se nadaljevala mimo Vrhov, ki jih je pustila v Tržaški pokrajini, in se usmerila proti jugu, pri Velikem Repnu pa proti zahodu. Tekla je mimo Velikega Dola, prečkala Doberdobsko planoto in se nadaljevala južno od Zagraja do sotočja Soče in Tera. Zahodna meja je tekla po Teru, pri Verši se je usmerila proti severu, obkrožila Brda in se nadaljevala po Kanalskem Kolovratu, nato mimo Livka, po Matajurju, za tem je obkrožila Breginjski kot in se nadaljevala čez Kanin, Predel in Mangart, kjer je dosegla jugoslovansko-italijansko mejo. Pokrajina je merila 272.995 ha. Po ljudskem štetju iz leta 1936 je v njej živele 227.653 prebivalcev. Lavo Čermelj navaja, da jih je bilo 8571 manj kot ob ljudskem štetju leta 1910. Od tega je bilo po strogo zaupnem štetju o etnični strukturi 81.997 Italijanov (9079 več kot 1910) in 144.620 Slovencev (14.606 manj kot leta 1910). V pokrajini je bilo 42 občin.²

V prispevku »Fašistična stranka v Goriški pokrajini 1941—1943«, ki je ožja tema iz preučevanja osrednjega dela Slovenskega Primorja med NOB, želim prikazati organizacijo in dejavnost fašistične stranke na Goriškem, še posebno njen odnos do druge svetovne vojne in do NOB slovenskega naroda na Primorskem, pri katerem sta v obravnavanem obdobju naraščala antifašizem in narodnoosvobodilno razpoloženje.

Temeljni viri za preučevanje teme so bili glasilo Posoške federacije borbenih fašijev Voce fascista — Foglio d'ordini della Federazione dei fasci di combattimento dell'Isonzo, ki je kot štirinajstnevnik ali kot tednik izhajalo v Gorici od 28. oktobra 1939 do padca fašizma (25. julija 1943),³ in posamezni dokumenti federalnega tajnika, ohranjeni v fondih goriške kvesture in prefekture ter zbirka poročil političnih sekretarjev borbenih fašijev iz Goriške pokrajine. Gradivo hranita arhiva Vojnogodovinskega inštituta v Beogradu in Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Skromne podatke vsebuje tudi Il Piccolo za Tržaško pokrajino, izdaja za Goriško pokrajino za to obdobje pa žal ni ohranjena.

Organizacija fašistične stranke v pokrajini

Politična ureditev fašistične Italije, ki ji je dajala ton fašistična stranka, je bila v tesnem sožitju z upravnoadministrativno ureditvijo. Obe sta imeli enako in med seboj tesno povezano organizacijsko strukturo. V svojem vrhu — to je, v šefu vlade (capo del governo) in v vodji stranke (duce del partito), sta se združili. Sožitje je poosebljala dvojnost organov države in stranke. Županu občine je tako ustrezal politični sekretar borbenega fašija, prefektu v pokrajini pa federalni sekretar fede-

¹ Zakonski dekret je izšel 2. januarja 1927.

² Lavo Čermelj, Slovenci in Hrvači pod Italijo, Ljubljana 1965. Lavo Čermelj, Julijska Krajina, Beneška Slovenija in Zadrška pokrajina, imenoslovje in upravno-politična ureditev, Beograd, 1945. Lavo Čermelj, Politično upravni in sodni pregled ob koncu 1928, Poljudnoznanstveni zbornik Luč, 1929/IV., str. 15—35. La provincia di Gorizia nelle sue vicissitudini, Gorica, april 1966.

³ Casnika hranita Biblioteca statale Isoncina v Gorici in Biblioteca civica v Trstu.

racije borbenih fašijev. Ob redni kraljevi vojski (reale esercito) je stranka imela prostovoljno milico za narodno varnost (Milizia volontaria per la sicurezza nazionale — MVSN). Njena 62. legija -posoških črnih srajc (62. Legione CC NN d'Isonzo) je imela sedež v Gorici. V obračunavanem obdobju sta bila njena poveljnika Giorgio Caioli Carrara in Pietro Recci. Poleg rednih državnih sodišč je delovalo strankino posebno sodišče za zaščito države (Tribunale speciale per la difesa dello stato), vzgojnoizobraževalnemu sistemu v državi pa je ustrezala množična mladinska politična organizacija GIL (Gioventù italiana del Littorio) s sekcijami. Stranka je bila popolnoma vključena v državno ureditev in je bdela nad celotnim javnim življenjem.⁴

Temeljne organizacijske enote fašistične stranke so bili borbeni fašiji (Fascio di combattimento), ki so praviloma delovali za območje posameznih občin, oziroma za teritorialno zaključene dele občine. Vodili so jih politični sekretarji v skladu z direktivami in ukazi federalnega tajnika, ki jih je tudi imenoval. V letih 1941—1943 je goriški federalni tajnik imenoval tudi komisarje borbenih fašijev ali izredne komisarje. To so bili običajno višestopenjski strankini funkcionarji. Po večini so bili iz vrst članov federalnega direktorija ali federalni inspektorji con, ki so nadomeščali začasno odsotne — skoraj praviloma pa v vojsko vpoklicane ali pa tudi kako drugače premeščene ali odpoklicane politične sekretarje. Borbeni fašiji so se delili na odseke (setto) in oddelke (nucleo). Goriški mestni borbeni fašij pa se je delil na pet fašističnih rajonskih skupin (gruppo rionale).⁵ Odseke in oddelke so vodili vodje (capo), rajonske skupine pa zaupniki rajonskih skupin (fiduciario gruppo rionale). Najvišji politični organ borbenih fašijev je bil direktorij. Predsedoval mu je fašistični sekretar, sestavljali pa so ga politični podsekretarji, administrativni sekretar in člani. Pri borbenih fašijih je delovala tudi disciplinška komisija, ki jo je vodil politični podsekretar. V Goriški pokrajini je bilo 49 borbenih fašijev, ki so se po teritorialnem principu združevali v petnajst federalnih fašističnih con: prva cona: Kobarid, Breginj, Bovec in Soča; druga cona: Most na Soči, Tolmin, Grahovo; tretja cona: Cerklje, Idrija, Črni vrh; četrta cona: Vipava, Št. Vid (Podnanos), Ajdovščina, Col; peta cona: Šempas, Črniče, Sv. Križ (Vipavski križ), Dol-Otlica; šesta cona: Dornberk, Rihemberk (Branik), Štanjel; sedma cona: Opatje selo, Temnica, Komen; osma cona: Šempeter pri Gorici, Renče, Miren, Štandrez; deveta cona: Fara ob Soči, Zagrad, Gradiška, Villesse; deseta cona: Medea, Mariano del Friuli, Romans; enajsta cona: Krmin, Dolenje v Brdih, Dobrovo, Smartno; dvanajsta cona: Anhovo, Kanal, Kal nad Kanalom; trinajsta cona: Podgora, Ločnik, Kopriva, Solkan; štirinajsta cona: Trnovo, Grgar, Čepovanj; petnajsta cona: rajonske skupine mestnega fašija.

Aprila 1941 so Šempeter vključili v trinajsto cono in zamenjali trinajsto in štirinajsto cono. Ob koncu leta 1941 so ukinili še eno cono, ostale pa notranje preuredili.⁶ Cone so vodili federalni conski politični in administrativni inspektorji. Najvišji strankin pokrajinski organ v Goriški pokrajini je bila Posoška federacija borbenih fašijev (Federazione dei fasci di combattimento dell'Isonzo), ki je imela sedež v Gorici. Vodil jo je zvezni sekretar (segretario federale). Njen najvišji politični organ je bil federalni direktorij. V začetku leta 1941 so ga vskladili z določili statuta fašistične stranke in notranje preuredili — analogno nacionalnemu direktoriju. Sestavljali so ga trije federalni podtajniki in osem članov, od katerih je pet članov članstvo opravljalo po funkciji. To so bili: pokrajinski poveljnik GIL, se-

⁴ Piero Calamandrei, La funzione parlamentare sotto il fascismo, Il regime fascista, Società editrice il Mulino, Bologna, str. 45—57.

⁵ Fašistične rajonske skupine v goriškem mestnem fašiju so bile: Filippo Coridoni, G. Favetti, G. Maniaco, A. Mighetti in F. Sottosanti.

⁶ Ob notranji preureditvi federalnih fašističnih con novembra 1941 so Col iz četrte cone vključili v tretjo, četrti coni so priključili Dol Otlico, ki je bila prej v peti coni. Renče so iz osme cone vključili v šesto, deveta cona je postala osma in je izgubila fašij v Villesse. Ta se je priključil k novi deveti coni, ki je nastala iz desete in pridobila še fašij iz Koprive, izgubila pa fašij iz Medeje. Tega so priključili novi deseti coni, deseta cona je nastala iz enajste, dvanajsta pa je postala enajsta. Prejšnja štirinajsta cona je postala dvanajsta, trinajsta cona je izgubila Koprivo, Miren in Štandrez. Petnajsta cona je postala štirinajsta. Prim. Voce fascista, 4. 6. 1941; 1. 12. 1941.

kreter GUF, poveljnik 62. legije črnih srajc, predsednik Instituta za fašistično kulturo (I. C. F.), predsednik pokrajinskega odbora CONI. Organa federacije borbenih fašijev sta bila še disciplinska komisija, ki ji je predsedoval eden podsekretarjev, in Urad za tisk. V obravnavanem obdobju sta bila v vodstvu goriške federacije borbenih fašijev dva federalna sekretarja. Novinar Luigi Molino je funkcijo sprejel 8. decembra 1940. Vodstvene politične izkušnje si je pridobil kot federalni sekretar v Bellunu. Bil je tudi generalni poddirektor italijanskega tiska pri ministrstvu za narodno kulturo. Kot fašist pa je bil škvadrist, udeležil se je pohoda na Rim, bil je prostovoljec bataljona Val Cismon in borec na francoskem zasedbenem območju in na grški fronti. Dne 15. maja 1943 je Molino postal član nacionalnega direktorija PNF. V vodstvu federacije mu je sledil Antonio d'Este.

V pokrajinskem merilu so delovale tudi organizacije stranke: OND (Opera nazionale dopolavoro), GIL (Gioventù Italiana del Littorio), GUF (Gruppi fascisti universitari), FF FF (Fasci femminili) s sekcijama Kmečke žene (Massaie rurali) in Hišne pomočnice (Operaie lavoranti a domicilio) in razna fašistična združenja: Associazione fascista della scuola, Associazione fascista del publico impiego, Associazione fascista dei postelegrafici in Associazione fascista degli addetti alle aziende industriali dello Stato. Fašistični stranki so pripadala še nekatera združenja in zveze,⁸ ki so jih po potrebi organizirali v pokrajini.

Borbene fašije so organizirali v vseh dvainštiridesetih občinah. Iz doslej zbrane gradiva pa ni bilo mogoče ugotoviti natančne moči goriškega fašizma v letih 1941—1943. Iz poročil političnih sekretarjev in iz vesti o življenju borbenih fašijev v pokrajini, ki jih je objavljalo glasilo Voce fascista, je razvidno, da so bili člani stranke skoraj praviloma italijanski priseljenci — javni uslužbenci in koloni, ki so bili tudi nosilci osrednjih funkcij v strankinih organih tako v občinskem kot v pokrajinskem merilu. Zlasti med nižjimi strankinimi funkcionarji so bili tudi Slovenci (npr. Lapanje, politični sekretar v Št. Vidu, Coradazzi, politični sekretar v Rihemberku). Redkeje so se slovenska imena pojavljala med funkcionarji pokrajinskih organov: Bratina, Velicogna, Bertossi (Bratuž). Med Slovenci v Julijski Krajini, ki so bili protifašistično razpoloženi in narodno zavedni, fašizem ni pognal gostih in globokih korenin. Nasprotno, sami člani fašistične stranke so bili, kot je to zelo vidno iz pisma tržaškega fašista Bruna Matosel-Loranija tržaškemu federalnemu sekretarju Emiliju Grazioliju 26. junija 1940, do Slovencev nezaupljivi, saj je navedel: »izjemo redkih primerov, se ne bodo nikoli pustili duhovno osvojiti, vedno bodo naši sovražniki, pripravljeni, da nam vpadejo v hrbet... Zato je tudi predlagal, da bi »iz narodnostnih potreb — bližnjih in bodočih — izselili z obmejnega območja vse Slovence v osrčje njihove države ali pa jih razpršili po vsej Italiji, da jih bi nekega dne popolnoma absorbirali. Sem pa bi pripeljali naše zveste ljudi iz katerekoli italijanske dežele.«⁹ Federalni sekretar goriške federacije Molino pa je po svojem devetmesečnem vodenju federacije kritično poudaril, da je bil najhujši problem goriškega fašizma strnjena večina tujerodnega prebivalstva, od katerega je stranka vključila v svoje vrste le zanemarljiv procent, ta pa se zaradi napačnega vrednotenja ni vključil v delo stranke; velika večina prebivalcev je ostala stranki sovražna, drugi manjši del pa je nanjo gledal z nezaupanjem in neprizadetostjo. V takih razmerah se stranka ni mogla razviti v resnično središče dogajanja v pokrajini, ampak je postala le formalni dodatek ostalih vladnih organov — prefekture, kvesture, javnih varnostnih organov in tudi njenih lastnih organizacij, npr.

⁷ Voce fascista, št. 17, 7. 6. 1943.

⁸ Associazione fascista famiglie caduti, mutilati e feriti per la rivoluzione, Unione nazionale ufficiali in congedo d'Italia, CONI (Comitato olimpico nazionale italiano), La lega navale italiana, Unione nazionale fascista del senato, ICF (Istituto nazionale di cultura fascista), Associazione nazionale mutilati e invalidi di guerra, Associazione nazionale famiglie caduti in guerra, Gruppo medaglie d'oro al valor militare, La legione volontari d'Italia, La legione garibaldina, Reparti arditi d'Italia, Reparti d'arma, Associazione musulmana del littorio, Comitato nazionale forestale. (Prim. Poenostavitev stranknega statuta iz leta 1938, Zakonski dekret 12. 2. 1941, Alberto Aquareone, L'organizzazione dello stato totalitario, Torino, G. Einaudi, 1965, str. 591).

⁹ Navedeno pismo, Arhiv Instituta za zgodovino delavskega gibanja Ljubljana (nadalje Arhiv IZDG), fasc. 1024 a.

sindikata, ki je nasproti stranki celo ohranil svobodo akcije in skoraj neodvisnost. Stranka se je skoraj absolutno ukvarjala z informativno službo in s policijskimi manirami pri ocenjevanju razmer. Prebivalci pa so v njej upravičeno videli podružnico varnostnih organov, ki so delovali proti Slovincem.¹⁰

Dejavnost stranke

Z nastopom federalnega sekretarja Molina se je zaključilo triletno obdobje naglega menjavanja federalnih političnih sekretarjev v Goriški pokrajini. Zaradi kratkotrajnosti vladanja niso uspeli dovolj utrditi svojega položaja in položaja stranke. Dvoipolletnemu Molinovemu vladanju je zato dajalo ton prizadevanje, da bi utrdil položaj in ugled fašistične stranke v pokrajini ter v čim večji meri opravičil vojaško akcijo države ter ublažil težave, ki sta jih prinašala vojna in osvobodilno gibanje slovenskega prebivalstva v pokrajini, ki se je nezadržno širilo in mu je bila zvesta večina prebivalstva.

Notranje utrjevanje stranke

Ob ugotovitvi, da je položaj goriške posoške federacije borbenih fašijev, in še posebno njenih podeželskih organizacijskih enot težak, je Molino kmalu po svojem nastopu izdelal akcijski načrt za notranjo preureditev federacije in za njeno uveljavitev v javnem življenju. V poročilu o položaju v stranki iz septembra 1941 je za poglobitve vzroke za težke razmere navedel pomanjkanje zvestih in sposobnih sodelavcev, tujerodno in sovražno razpoloženo slovensko prebivalstvo in tujerodno duhovščino, ki je bila antifašistična in je v njej videl centre slovenske propagande. Akcijski načrt, ki ga je poskušal uresničevati do pomladi 1942, je predvidel penetracijo stranke s pomočjo njenih množičnih organizacij, (GIL, FF FF, OND) med tujerodno prebivalstvo in njegovo pritegovanje v delo stranke. Poudarjal je okrepitev strankinih nižjih organov s kadri iz mladinskih organizacij (léva fascista) in iz vrst moralno neoporečnih in uglednih oseb, zlasti učiteljev in drugih javnih uslužbencev, ki bi jih poslali v pokrajino, zlasti na podeželje, iz osrednjega dela države. Računal je tudi na osebnosti med tujerodci. V politiki do Slovincem je načrt zavračal nasilje, zavzemal se je za milejšo, vendar prefinjeno demografsko politiko. Zaradi visoke natalitete med Slovinci, ki je po njegovem mnenju grozila furlanskemu in italijanskemu delu pokrajine, da se bo v »prihodnosti zadušil v tujerodnem elementu«, se je federalni sekretar zavzemal za teritorialno revizijo pokrajine, pri čemer bi razširili italijanskofurlanski del. Od stankinih funkcionarjev je zahteval strogo disciplino, za nevarno tujerodno duhovščino pa pazljivo nadzorovanje. K notranji utrditvi stranke naj bi pripomogle tudi zunanje manifestacije in aktivnosti ter tesnejša zveza s podeželskimi borbenimi fašiji ter s preurejenimi strankinimi množičnimi organizacijami, še posebno GIL, GUF, OND, FF FF.¹¹

Na podlagi akcijskega načrta je federalni sekretar kmalu po svojem nastopu pričel temeljito preurejati federacijo borbenih fašijev in njene organe ter organe strankinih podrejenih organizacij. Zamenjal je tudi številne politične sekretarje borbenih fašijev, ki svojih nalog niso opravljali dovolj odgovorno in zavzeto.¹² Organiziral je tudi vrsto zunanjih manifestacij, še posebno ob napadu Italije na Jugoslavijo in ob praznovanju državnih in strankinih obletnic. Uvedel je tudi nenehne stike z nižjestopenjskimi strankinimi funkcionarji in prebivalstvom, zlasti s svojci vpoklicanih v vojsko.

Po določilih v januarju 1941 spremenjenega strankinega statuta so aprila 1941 preuredili federalni fašistični direktorij. Da bi ga organizirali analogno nacional-

¹⁰ Poročilo federalnega sekretarja L. Molina o razmerah v stranki, 10. 9. 1941. Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo.

¹¹ Prav tam.

¹² Prim. Redna poročila o dejavnosti borbenih fašijev v Voce fascista. Navedeno poročilo federalnega sekretarja, 10. 9. 1941, Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo.

nemu direktoriju PNF, je strankin sekretar na predlog federalnega sekretarja vanj vključil federalne podtajnike in osem članov. Ker so bili nekateri člani kmalu vpoklicani v vojsko, je namesto njih imenoval namestnike. Na novo so imenovali tudi federalne inspektorje con, upravne inspektorje in inspektorje s posebnimi nalogami,¹³ obnovili so tudi disciplinsko komisijo¹⁴ in organe goriškega mestnega fašija, ki mu je po določenih statuta načeloval federalni tajnik.¹⁵ Ob zamenjavi je sekretar Molino zapisal v strankinem glasilu, ki ga je tudi sam urejal, da je za nove funkcionarje zbral tiste fašiste, ki so med njegovim štirimesečnim vodenjem stranke v pokrajini pokazali najboljše rezultate pri delu. Po večini so ti bili bivši škvadrasti ali prostovoljni borci, nekaj funkcionarjev pa je izšlo iz mladinskih fašističnih organizacij, kar je bilo po njegovem mnenju jamstvo za uspešno delo in krepitev goriškega fašizma.¹⁶ Preureditev je zajela tudi fašistične množične organizacije. Sredi januarja 1941 je federalni sekretar ratificiral nov federalni direktorij GUF,¹⁷ posebno skrb pa je posvetil mladinski fašistični organizaciji. Njegov akcijski načrt je GILu nalagal predvsem skrb za koordinacijo dela med mladino, še posebno izvenšolsko, in med mladino delavskih središč, ki ni bila več vključena v mladinske organizacije GILA¹⁸ in je bila v nenehni nevarnosti pred drugo politično propagando. Da bi odraslo mladino v čimvečjem številu vključili v dejavnost stranke,¹⁹ so pričeli razvijati široko propagando. V sodelovanju s podjetji je federalno poveljstvo GIL razmišljalo o oblikovanju posebnih fašističnih institucij v delavskih rajonih mesta (Ritrovi per le giovani operaie), kjer bi se zbirale in vzgajale mlade delavke.²⁰ Dne 10. februarja 1941 je goriško federalno poveljstvo GIL dobilo novega federalnega podpoveljnika Agnella di Napoli-Ettoreja. Poveljnik federalnega poveljstva je bil federalni sekretar.²¹

Največjo vlogo pri širjenju fašizma med tujerodnim prebivalstvom je novo strankino vodstvo v pokrajini dajalo pokrajinskemu dopolavoru (OND) za Goriško. Da bi vzpostavili čim tesnejšo zvezo s stranko, je federalni tajnik Molino v dogovoru s sekretarjem fašistične stranke in predsednikom OND aprila 1941 prevzel predsedstvo te množične organizacije v pokrajini. Imenovali so tudi novega sekretarja pokrajinskega OND Nicola Manganara.²² Organizacijsko preurejeni pokrajinski dopolavoro naj bi do popolnosti opravljal vzgojno in rekreativno delo med delavci.²³ V začetku junija 1941 so oblikovali tudi sovet ženskih fašijev. V njem so bili poleg federalnega sekretarja in pokrajinske zaupnice ženskih fašijev (Alfonsi)

¹³ Ob preureditvi 16. aprila 1941 so federalni direktorij sestavljali: podsekretarji: Stefano Burnelli, Ferruccio Bernardis, Mario Gamba, podpoveljnik GIL: Agnello di Napoli — Ettore, pokrajinski predsednik GUF: Gianni Marani, poveljnik 62. legije črnih srajc Giorgio Carrara Caioli, predsednik ICF Giovanni Zanetti, predsednik deželnega odbora CONI Emilio Casanego, člani: Giancarlo Avogadro, Bruno Zanello, Luigi Gino Maniaco. — Federalni conski politični inšpektorji con so bili: Vilfrido Vivareli (prva cona), Giuseppe Serafin (druga cona), Gaspere Trizzino (tretja cona), Angelo Furlani (četrt cona), Alessandro Godeas (peta cona), Lauro Lanzani (šesta cona), Mario Deferrri (sedma cona), Giuseppe Beuzar (osma cona), Rino Russolo (deveta cona), Alessandro Visca (deseta cona), Giuseppe Savorgnan (enajsta cona), Fedele Cova (dvanajsta cona), Mario Bocini (trinajsta cona), Armando Buccini (štirinajsta cona), Luciano Bratina (petnajsta cona). — Upravna inšpektorja con sta bila: Piernario Tognella in Giuseppe Nardini. Inšpektorji s posebnimi nalogami so bili: Aimeone Ricconi, Pietro Giuliano in Carlo Gottardi.

¹⁴ Člani disciplinske komisije: Mario Gambarà — predsednik, Romigio Balloni, Mateo Morsano, Giovanni Calnaro, Giuseppe Savorgnan, Armando Bucci, Antonio Bertossi, Umberto Bosi, Pier Grassi, Paolo Barbasetti, Cesare Bader, Edoardo Trencia — tajnik.

¹⁵ Člani mestnega direktorija so bili: Luciano Bratina — vicesekretar, Carlo Bresciani di Blas, Luigi Tantarelli, Ivan Caniato, Luigi Piemonti, Luigi Uria Mulloni, Carlo Ventini (prim. Voce fascista, št. 23, 16. 4. 1941). Zaupniki rajonskih skupin: Luciano Velicogna — »F. Coridoni«, Felice Bisiach — »G. Favetti«, Lucio Pagliari — »G. Maniaco«, Cenari Francesco — »A. Mighetti«, Lodovico Lodatti — »F. Sottosanti«.

¹⁶ Voce fascista, št. 23, 16. 4. 1941.

¹⁷ Federalni direktorij GUF so sestavljali: federalni tajnik dr. Giovanni Maroni, člani: dr. Edoardo Piccinini (podsekretar in federalni inšpektor za politične tečaje), dr. Enio Pascoli (predsednik sekcije diplomantov), dr. Carlo Gottardi (predsednik urada za tisk), Edoardo Trencia (predsednik urada za kulturo in umetnost), Lidio Vizin (predsednik sindikata) in Ezio Tesla (predsednik športne sekcije). Prim.: Voce fascista, št. 11, 18. 1. 1941.

¹⁸ Sekcije mladinske organizacije so bile: Figli della Lupa — Figlie della Lupa, Ballila — Piccole Italiane, Avanguardisti (moschietieri) — Giovani Italiane, Giovani fascisti — Giovani fasciste).

¹⁹ Moško mladino so vključevali v PNF ali v MVSN, žensko pa v ženske fašije (FF FF).

²⁰ Poročilo federalnega sekretarja 10. 9. 1941, Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo, Voce fascista, št. 12, 25. 1. 1941.

²¹ Voce fascista, št. 15, 17. 2. 1941.

²² Voce fascista, št. 18, 10. 3. 1941.

²³ Navedeno poročilo političnega sekretarja Luigia Molina.

še predstavnice ženskih sekcij, združenj in društev.²⁴ S pomočjo sosveta naj bi stranka aktivnejše prodirala med žensko prebivalstvo, poenotili in koordinirali naj bi politično delo in mobilizacijo žensk za pomoč vojakom na frontah in njihovo vključevanje v proizvodno delo v okviru civilne mobilizacije, ki jo je določala državna zakonodaja.²⁵

Zunanje manifestacije stranke, še posebno obiski federalnega sekretarja pri podeželskih fašijih, sestanki z lokalnimi fašističnimi funkcionarji in nadzorovanje njihovega dela so bili pomembna sredstva za približevanje stranke prebivalstvu. Ob napadu na Jugoslavijo aprila 1941 se je pokrajinskemu strankinemu vodstvu nudila ugodna prilika za široko politično akcijo med množicami. Z izkazovanjem vsestranske pomoči in solidarnosti z begunci, ki so prihajali iz Jugoslavije, z evakuiranci z obmejnega območja in vojsko, ki je napadala in osvajala jugoslovanske Slovenije, pri čemer so se po gorečnosti najbolj odlikovale članice ženskih fašijev (Donne fasciste), mlade fašistke (Giovani fasciste) in člani dopolnavora, ki so celo potovali za enotami na jugoslovansko ozemlje in jim nudili pomoč, je vodstvo stranke poudarjalo svojo privrženost osvajalnim državnim ciljem in svojo socialno čutečnost do prebivalcev pokrajin, ki jih je prizadela vojna. Vojaške uspehe v Jugoslaviji je štelo za veliko zmago italijanskega fašizma.²⁶ Ta miselnost pa je bila v pravem nasprotju z gledanji večine slovenskega prebivalstva, ki je v vojni sicer videlo hudo materialno nesrečo; toda v spopadu z Jugoslavijo je v svojem zaupanju do jugoslovanske vojske čutilo edinstveno priliko, da se osvobodi in pridruži matičnemu narodu. Razsulo jugoslovanske vojske in razkolanje države sta bila za Primorce hud udarec, od katerega so si opomogli šele ob širjenju vesti o podtalnem osvobodilnem gibanju v Sloveniji.²⁷

Aktivnosti za notranjo utrditev stranke so prenehale spomladi 1942. Načrtovana bliskovita vojna se je sprevrgla v dolgočasno, ki je moralno in gospodarsko izčrpavala državo ter terjala mnoge človeške žrtve. Udarce strankinim prizadevanjem so zadajali nenehni vpoklici v vojsko, kar jo je kadrovsko siromašilo in sililo v nenehna preurejanja organov. Dne 1. decembra 1941 so ponovno preuredili federalne cone in disciplinsko komisijo²⁸ ter imenovali dva nova člana mestnega direktorija. Zaradi odhodov v vojsko so v začetku junija 1942 ponovno popolnoma preuredili federalni direktorij.²⁹ Tudi osvobodilno gibanje slovenskega naroda na Primorskem se je nezadržno širilo in udarjaló po članih fašistične stranke in organizacij. Njegova rast in moč sta bila dokaz za neuspela prizadevanja za širjenje in uveljavljanje stranke med tujerodnim prebivalstvom.

Fašistična stranka in vojno gospodarstvo v pokrajini

Aktivna udeležba Italije v svetovnem spopadu, njegovo širjenje in vzdrževanje ogromnega vojaškega aparata, na drugi strani pa pomanjkanje surovin, delovne sile in transportnih sredstev so pripeljali Italijo v težek gospodarski položaj. Voce fascista je 5. januarja 1942 zapisal, da je vojna pobrala državi eno tretjino narodnega dohodka, gospodarska proizvodnja pa je padla na raven iz leta 1936. Težke gospodarske prilike, ki so se z nadaljevanjem vojne še stopnjevale, so se najizraziteje kazale v pomanjkljivi oskrbi s trgovskim in industrijskim blagom, v kritičnem pomanjkanju osnovnih živil. Z uveljavljanjem popolnega t. i. ammassa (to je oddaje

²⁴ Voce fascista, št. 30, 10. 6. 1941.

²⁵ Voce fascista, št. 15, 15. 12. 1941.

²⁶ Voce fascista, št. 24, 23. 4. 1941.

²⁷ Izjava Franca Lavrenčiča — Grenkega, Arhiv Goriškega muzeja.

²⁸ Člani disciplinske komisije, ki so jo preuredili 1. decembra 1941: Mario Gamba, predsednik, Romigo Ballori, dr. Matteo Marsano, Lauro Lanzani, Mario Boccini, Giuseppe Savorgnan, Umberto Grignetti, Paolo Babasetti, Giuseppe Beuzzar, Cesare Bader, Pasquale Lo Bello, Rafaele Sabato, tajnik komisije.

²⁹ Federalni podsekretarji: Mario Gamba, Giovanni Zanetti, Savorgnan di Montaspro, Ettore Agnelo di Napoli (podpoveljnik GIL), Antonio Bertossi (federalni sekretar GUF), Pietro Recci (poveljnik 62. legije MVSN), Edoardo Piccinini (predsednik ICF), Edoardo Trencu (predsednik CONI), Giancarlo Avogardo, Bruno Zanello, Luciano Bratina. Prim.: Voce fascista, št. 32, 15. 6. 1942.

pridelane hrane) in obveznih oddaj živine (raduna) se je slabšal položaj kmetov, na trgu je pričela cveteti špekulacija, dnevno je naraščala draginja, ki je prizadela predvsem nižje sloje prebivalstva. Glasilo Voce fascista, ki je iz propagandnih razlogov sicer omiljevalo težek položaj v gospodarstvu, je večkrat zapisalo, da je med prebivalstvom naraščalo nezadovoljstvo. Na to so opozarjala tudi redna kvestorjeva poročila o gospodarskopoličnih razmerah v pokrajini. V takih okoliščinah so gospodarski problemi, predvsem vprašanje hrane in življenjskega standarda postali važno politično vprašanje, ki ga ni bilo več mogoče reševati s sklicevanjem na domovinsko in strankino zavest, ampak je zahtevalo naglo in učinkovito akcijo. Kot velevnik časa so jo izvajali strankini in državni organi na celotnem državnem ozemlju. Ob temeljnih načelih, da se do kraja izpelje sistem gospodarske avtonomije, da se do kraja izrabijo gospodarske možnosti in se do minimuma zmanjša poraba, da se okrepijo gospodarske inicijative, ki se na terenu tudi praktično uresničijo, da se strogo upošteva disciplino pri oblikovanju cen in razdeljevanju temeljnih življenjskih potrebščin, je stranka v sodelovanju z državnimi oblastmi po vsej državi sredi junija 1941 izdala vrsto gospodarskih predlogov in ukrepov, oblikovala je tudi nekatere lastne organe, s čemer je vpeljala svoj popolni nadzor nad gospodarsko proizvodnjo, porabo in cenami. Osrednja problema, s katerima se je stranka ukvarjala, sta bila zagotavljanje hrane in omejeitev nekontroliranega naraščanja cen. V pokrajini je vpeljala strogo racionirano razdeljevanje živil na podlagi t. i. živilskih kart (carta annonaria) in nadzorovanje cen blaga na trgu. Oba sta prišla v pristojnost pokrajinske sekcije za prehrano, ta pa je maja 1941 prešla iz pokrajinskega korporacijskega sveta v federacijo borbenih fašijev in pokrajinskega odbora za koordinacijo in kontrolo discipline cen, ki so ga sredi julija 1941 analogno centralnemu odboru, ki je deloval pri nacionalnem direktoriju PNF, oblikovali pri federacijah borbenih fašijev. Avgusta 1941 so občinske odbore za kontrolo in disciplino cen oblikovali tudi pri borbenih fašijih. Odločitve odborov so imele izvršno moč. Zlorabe so strogo kaznovali, ugotavljale pa so jih t. i. prehrabene kontrolne čete (squadre annonarie di controllo) iz fašistov in v ženskih fašijih organiziranih žensk ter fašistični funkcionarji ob inšpekcijskih pohodih in kontroli cenikov in maloprodaje. Ugotavljali so jih tudi na podlagi podatkov iz reklamacij, zbranih v posebnih skrinjicah pri rajonskih fašističnih skupinah. Za kršilce, ki jih je dnevni tisk stalno odkrival, so bile predvidene zaplembe predmetov in celo podjetij, predvidene, so bile tudi obsodbe pred posebnim sodiščem za zaščito države. Da bi dosegli ravnotežje na področju cen hrane v državi, so pri njihovem določanju živila razdelili v tri kategorije. V prvo so sodila osnovna živila, za katera je bil predviden enoten nacionalni trg. Cene je določil centralni odbor za cene pri PNF. V drugo kategorijo so pripadala živila nacionalnega trga, vendar s pokrajinskimi vplivi (prevozi). Cene zanje so določali pokrajinski odbori po izhodiščih centralnega odbora za kontrolo cen. Živila v tretji kategoriji so imela značilnosti lokalnega trga, njihove cene so oblikovali pokrajinski odbori. Da bi omogočili lažjo koordinacijo in potem kontrolo cen, so Goriško pokrajino po vzoru državne gospodarske ureditve avgusta 1941 razdelili v štiri homogene gospodarske cone. Vodili so jih fašistični conski inšpektorji. Prva cona je obsegala nižinske občine (Kopriva, Krmin, Fara, Gorica, Gradiška, Romans, Zagraj). Vodil jo je Luciano Bratina. Druga cona je obsegala Brda in Krás (občine: Dobrovo, Komen, Dolenje, Opatje selo, Štanjel, Smartno v Brdih, Temnica), vodil jo je Giuseppe Savorgnan. Tretjo cono, ki je obsegala Vipavsko dolino (občine: Ajdovščina, Črnič, Doberberk, Rihenberk = Branik, Šempas, Sveti Križ = Vipavski Križ, Št. Vid = Podnanos), je vodil Lauro Zažzani. Četrto cono s hribovitim območjem (Breginj, Kal nad Kanalom, Kanal, Kobarid, Čepovan, Cerčno, Grgar, Grahovo, Idrija, Črni vrh, Bovec, Sv. Lucija = Most na Soči, Soča, Trnovo, Tolmin, Col) pa je vodil Aimone Riecci. Cenike so morali stalno obnavljati in registrirati.³⁰

³⁰ Prim.: Voce fascista, št. 11, 18. 1. 1941. Voce fascista, št. 27, 15. 5. 1941. Voce fascista, št. 34, 7. 7. 1941. Voce fascista, št. 35, 14. 7. 1941. Voce fascista, št. 37, 28. 7. 1941. Voce fascista, št. 38, 4. 8. 1941. Voce fascista, št. 40–41, 25. 8. 1941.

Ob uresničevanju ostalih ciljev vojnega in avtarkičnega gospodarstva je stranka izpeljala široko propagando za lastno proizvodnjo hrane. Pri tem je dajala velik poudarek razvoju raznih vej kmetijske dejavnosti, zlasti gojenju povrtnin in krepitvi živinoreje, še posebno v pašnih območjih. Poleti 1941 je pričela kampanijo za gojenje drobnih dvoriščnih živali (kunci, perutnina). Za krepitev poljedelstva so propagirali organizirano setev in pospravljanje pridelkov ter gojenje avtarkičnih kultur (žitarice, fižol, ricinus). Za žetev in mlatve so leta 1941 oblikovali posebno komisijo za koordinacijo žetve in mlatve, s čemer naj bi se izognili prekupčevanju in omogočili čim natančnejšo izpeljavo obvezne oddaje pridelka v skupna skladišča. Strogo kontrolo so vpeljali tudi nad mletjem.

V zvezi z uresničevanjem gospodarske avtarkije in izrabljanja gospodarskih možnosti so že leta 1941 pričeli propagirati tako imenovane vojne in ljudske vrtove (Orti di guerra, Orti di popolo). Organizirali so jih v javnih parkih ali na neizrabljenih zemljiščih ob naseljih in tovarnah, lahko tudi v centrih mest. V Goriški pokrajini so jih širili v Gorici in v ostalih večjih naseljih. Posejali so jih z avtarkičnimi kulturami, obdelovali pa z dijaki, predstavniki GIL-ovskih organizacij in meščani.

Za uspešno uresničevanje gospodarskih načrtov je stranka organizirala tudi delovno silo. Na podlagi zakona o disciplini prebivalstva v času vojne (24. 5. 1940) so pri federaciji oblikovali federalne centre za civilno mobilizacijo. Ti so na podlagi povpraševanja po delavcih zbirali prostovoljce iz vrst GIL in ženske, predvsem tiste, ki so se urile na posebnih tečajih za civilno mobilizacijo, ki jih je prav tako organizirala stranka v tako imenovanih strankinih šolah. Organizirali so tečaje za vrtnarstvo, za poljedelško mehanizacijo, za gospodinjstvo itd. in tudi tečaje za usposabljanje v industrijski proizvodnji in trgovini. Za boljše delovne rezultate so vpeljali tudi tekmovanje za liktorski znak (Littoriali del lavoro).³¹

V začetku leta 1942 je prenehala neposredna strankina dejavnost za usmerjanje in nadzor gospodarstva — zlasti prehrane. Sekcija za prehrano je ponovno prešla v pristojnosti prefekture, njeno vodenje je prevzel prefekt. Fašistični stranki so ostala le politična sredstva in ilegalni nastopi, s katerimi je poskušala vplivati na poslušnost in upoštevanje predpisov. Sklicevala se je na odpovedi in solidarnost z vojsko, na domovinsko zavest in opravičevala vojaška bremena. Propagirala je nabiralne akcije (volneni izdelki, kovine, paketi za vojake, pomoč sirotam vojne itd.) in spremembe prehranjevalnih režimov.³²

Fašistična stranka in NOB na Goriškem

Osvobodilno gibanje se je v Slovenskem Primorju pričelo širiti že v letu 1941. Pod vplivom organizacijskega dela prvih organizatorjev NOB, po večini bivših primorskih emigrantov, ki jih je osrednje slovensko vodstvo NOB poslalo na Primorsko, so se oblikovala prva njegova žarišča. Iz njih so se širile organizacije OF in KPS, ki so v naslednjem letu prerastle v mrežo zaupnikov in odborov OF in KPS. V začetku leta 1943 se je organizacija OF razširila na celotno slovensko narodno ozemlje na Primorskem. Hkrati s širjenjem politične organizacije se je ob začetni izdatni pomoči iz osrednje Slovenije razvijalo tudi partizansko gibanje.

Osvobodilno gibanje je svoja prva zunanja znamenja pokazalo jeseni 1941. Diverzantske akcije (iztirjenje vlaka pri Kilovčah, poskus diverzantske akcije pri Premu in druge) v južni Primorski so vznemirile fašistične oblasti, ki so jeseni 1941 ob odkritju dejavnosti Oskarja Kovačiča v Trstu izsledile tudi politično gibanje. V Goriški pokrajini oziroma na njeni meji so italijanske oblasti razmeroma pozno odkrile osvobodilno gibanje, in sicer šele na prehodu v leto 1942. Drugi tržaški proces de-

³¹ Voce fascista, št. 49, 20. 10. 1941. Voce fascista, št. 15, 10. 2. 1942. Voce fascista, št. 24, 13. 4. 1942. Voce fascista, št. 27, 5. 5. 1942.

³² Voce fascista št. 16, 17. 2. 1942. Voce fascista, št. 18, 3. 2. 1942.

cembra 1941 je spremljala obsežna listkovna akcija v okolici Trsta, na Pivškem in tudi na Krasu ter v spodnji Vipavski dolini.³³ Fašistični inspektor cone in sekretar štanjskega fašija Toccafondi je 23. januarja 1942 poročal, kako prebivalci Dornberka sočustvujejo z obsojenci.³⁴ Decembra 1941 je prva primorska četa likvidirala izdajalca Pavla Potovega pri Erzelju. Dne 3. februarja 1942 je skupina partizanov, ki jih je vodil Janko Premrl-Vojko v Štanjelu napadla čuvaja ob železniški progi in odnesla mitraljez SIA s 300 naboji.³⁵ Pet dni pozneje se je skupina partizanov Prve primorske čete, ki je taborila na mejnem območju med Goriško in Tržaško pokrajino spopadla z oboroženimi silami v okolici Griž. Pri spopadu, ki je po italijanskih virih trajal dvajset minut, so se partizani umaknili v smeri Štjaka.³⁶ V odgovor na spopad so italijanske oblasti predvidele in izpeljale koordinirano očiščevalno akcijo, ki jo je notranje ministrstvo zaupalo poveljstvu Teritorialne obrambe Videm. Ta je bila poleg Teritorialne obrambe Trst najvišji vojaški organ v Slovenskem primorju po odhodu enot Druge armade aprila 1941 v Jugoslavijo.³⁷ Dne 18. februarja 1942 so predstavniki vojaških in policijskih sil ter 59. legije črnih srajc, ki je imela svoj sedež v Sežani, pričeli očiščevalno operacijo, ki z izjemo aretacij oseb, ki so sodelovale z uporniki, ni dala nikakršnih rezultatov. Enote so po ofenzivi pustile svoje oddelke po vaseh v Vrheh, v Šentvidu (Podnanosu) pa je ostal poveljnik Goriške vojaške podcone major kraljevih karabinjerjev Bianchi, da bi usmerjal policijske operacije.³⁸ Sočasno z vojaškimi aktivnostmi so fašistične oblasti vznemirili »subverzivni napisi« z oznako OF, ki si je sprva niso znale pojasniti. Napisi so se pojavili na območju Anhovega, v Solkanu, Podnanosu in v Vipavi.³⁹ V. marcu in aprilu so se podobni napisi ponovno pojavili v Vipavi in tudi v Volčji Dragi in v Šempetru. Partizanska dejavnost v pokrajini je bila očitna. Da bi jo zaježili, je generalni inspektorat policije za vojaške zadeve pri generalnem štabu kraljeve vojske 6. marca 1942 določil ukrepe za protipartizansko dejavnost. Predlagal je naglo oblikovanje treh pomičnih policijskih enot iz kraljevih karabinjerjev in agentov javne varnosti, ki bi okrepili dotedanjo premalo učinkovito policijsko službo. Dve enoti je predvidel za območje Teritorialne obrambe Trst, eno pa za območje Teritorialne obrambe Videm. Za njihovo oblikovanje in vodenje je generalni inspektorat policije imenoval posebnega komisarja (commissario capo designato) Fortunata Lo Castra, ki se je namestil v Vipavi. Za svoje delo je imel na voljo posebne sile in sredstva in ni bil odvisen od kvestorja. Razvil si je informativno službo. Ko niso bili možni razgovori z generalnim štabom, je lahko tudi samostojno nastopal tako v operativnem kot v represivnem smislu. Notranje ministrstvo pa ga je moralo opremiti s transportnimi sredstvi.⁴⁰

Na partizansko dejavnost v pokrajini je odgovarjal tudi goriški federalni sekretar in 4. marca 1942 prosil poveljnika Goriške vojaške cone Giuseppa Beata za informacije o »četniških bandah« in o njihovi dejavnosti.⁴¹ Ta pa ga je v pojasnilih v odgovoru poprosil, naj naroči podrejenim političnim sekretarjem fašijev, naj sodelujejo pri akcijah vojaške policije in javljajo politično zadržanje posameznikov do novega gibanja.⁴² Nekakšen mejnik pri nastopanju goriških fašistov do osvobodilnega gibanja v pokrajini je bil napad na vipavskega občinskega slugo in člana vipavskega fašističnega direktorija Andreja Lavrenčiča iz Dupelj pri Vrhpolju.

³³ Prim. Dugulin Avgust — Maks Potokar, Spomini. Arhiv Goriškega muzeja. Može Jože, Izjava. Arhiv Goriškega muzeja. Spacapan Avgust-Strnad, Spomini. Arhiv Goriškega muzeja.

³⁴ Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo.

³⁵ Poročilo o slavokomunistični dejavnosti na območju teritorialne obrambe Videm. Arhiv Vojaško-zgodovinskega instituta Beograd (nadalje Arhiv VZ1), fasc. 908/1, brez datuma.

³⁶ Prim. Poročilo skupine kraljevih karabinjerjev Trst, 9. 2. 1942. Arhiv IZDG, fasc. 1024 a.

³⁷ Prim. Telegram ministra Senise, 13. 2. 1942. Arhiv IZDG, fasc. 1024 a.

³⁸ Poročilo poveljnika vojaške cone, 6. 3. 1942. Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo.

³⁹ Prim. Poročilo sekcije kraljevih karabinjerjev Kanal, 19. 2. 1942. Arhiv IZDG, fasc. 999. Poročilo federalnega tajnika, Gorica, 25. 2. 1942. Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo. Židanič Jožica, Spomini. Arhiv Goriškega muzeja.

⁴⁰ Dopis generalštaba kraljeve vojske poveljstvu teritorialne obrambe Videm, 6. 3. 1942. Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo.

⁴¹ Dopis federalnega sekretarja 4. 3. 1942. Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo.

⁴² Dopis poveljnika vojaške cone Gorica, 6. 3. 1942. Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo.

Napad je organiziral in vodil Janko Premrl 10. aprila 1942.⁴³ Med napadom je bil Andrej ranjen, njegov sin Jurij pa je ranam podlegel. Po uspešnih akcijah preurejenih čet v Brkinih, t. j. Prve primorske in Špacapanove čete, ki je sredi marca 1942 prišla iz osrednje Slovenije (justifikacija izterjevalca davkov upokojenega častnika Enrica Mecozzija 31. marca 1942, napad blizu Košane, ko sta padla brigadir Giuseppe Lonte in poročnik Giacomo Zani iz Postojne),⁴⁴ je bil to prvi napad in uboj fašističnega funkcionarja v Goriški pokrajini. Uboj je zelo odmeval med fašisti Goriške pokrajine. Lavrenčiča so proglašali za mučenika, federalni sekretar pa je izdal ukaz za slovesen pogreb.⁴⁵

Partizanski akciji v Vrhpolju in vestem o navzočnosti partizanov na Nanosu je 18. aprila 1942 sledila obsežna ofenzivna operacija čiščenja na to območje, ki (kot znano) italijanskim oboroženim silam ni prinesla željenih uspehov. Partizani, ki so sicer utrpeli hude človeške žrtve, so se prebili iz obkolitvenih obročev in se po bitki preuredili. Vipavski četi, ki je delovala v Vipavski dolini in v Trnovskem gozdu, so se pridružile nove partizanske skupine na Krasu, v Brdih, na Cerkljanskem in v spodnji Vipavski dolini. Avgusta 1942 se je oblikoval prvi primorski partizanski bataljon Simona Gregorčiča. Partizanske enote, ki so opravljale mnoge akcije, ki so nadalje vznemirjale fašistične oblasti, in vključevanje primorskih mladeničev v partizanske vrste, so dali vedeti, da partizani niso le prišleki iz Ljubljanske pokrajine, ampak da so to tudi domačini, ki jih je primorsko ljudstvo z veseljem sprejemalo in tudi podpiralo.

Podpora partizanskemu gibanju, manifestativno praznovanje prvega maja 1942, zlasti na območju Kraša in spodnje Vipavske doline, listkovne akcije, subverzivni napisi, ki so se vse bolj širili po vsej pokrajini, so kazali na širjenje osvobodilnega gibanja med civilnim prebivalstvom. To pa je globoko vplivalo na vzdusje goriških fašistov in drugih privržencev režima. Dne 2. septembra 1942 ga je pesimistično označila Generalna direkcija javne varnosti v obširnem informativnem dopisu goriškemu prefektu, kjer je strnila posamezna poročila iz pokrajine. Dopis pravi, da so mnoge vesti, ki so prihajale iz Goriške, potrjevale, da italijansko prebivalstvo v pokrajini živi v nenehnem strahu in v paniki pred nevarnimi dogodki, da v Gorici zaradi strahu pred terorističnimi akcijami niso mogli več spati. Dopis opozarja, da so se tujerodne mase in tudi mnogi domačini neslovenskega rodu postavljali proti Italijanom, da so Slovenci dobesedno oblegali Gorico in so bili vse bolj sovražni do Italijanov ter da so širili v mesto svojo, iredentistično propagando, mesto pa oškodovali za najpomembnejše predmete za oskrbo in vidno pomagali četniškim bandam pri organiziranju in številni rasti. Nadalje je poudarjal, da so uporniki v popolnem sožitju s prebivalstvom, ter opozarjal, da so se naselili tudi v okolici Gorice. V vsakem slovenskem kmetu, trgovcu in v vsakem Slovencu v mestnih kvartih so videli sokrivca ali vsaj podpornika upornikov. Dopis je označil tudi območja, kjer je bila uporniška dejavnost najbolj razširjena.⁴⁶

Pod vtisom velike moči osvobodilnega gibanja so bili le redki podeželski fašisti pripravljani, da bi se zoperstavili partizanski dejavnosti. V varovanju svoje osebne varnosti so se spreminjali v podaljšano roko policijske službe in postali njeni vneti informatorji. Večina poročil fašističnih tajnikov zato govori o partizanski dejavnosti, o strahu pred uporniki ter o zahtevah za zagotovitev večje varnosti. Komisar renškega fašija Antonio Tonini je v poročilu 18. decembra 1942 za svoje fašiste celo navedel, da so popolnoma odsotni in da je temu vzrok strah, da bi bili tedaj ali pozneje podvrženi represalijam. Poudaril je tudi, da je mladina popolnoma odpovedala. Temu so bili vzrok številni vpoklici v vojsko in tudi odklonilno stališče, da bi se vključevali v fašistično gibanje. Mir med prebivalci je označil za

⁴³ Voce fascista, št. 24, 13. 4. 1942. Voce fascista, št. 25, 20. 4. 1942. Poročilo goriškega kvestorja generalnemu inspektorju policije za vojaške zadeve, 10. 4. 1942. Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo.

⁴⁴ Prim. Il Piccolo, št. 6941, 8. 4. 1942. Il Piccolo, št. 6970, 12. 5. 1942. Il Piccolo, št. 7007, 24. 6. 1942.

⁴⁵ Voce fascista, št. 25, 20. 4. 1942.

⁴⁶ Arhiv IZDG, fasc. 1035.

navidezen, kajti obvestila da so kazala, da so ljudje duhovno zelo razgibani in da se novo gibanje predvsem širi med ženskami, ki so bile zelo nevarne.⁴⁷

Da bi zaježili osvobodilno gibanje, so državne oblasti sprejele vrsto vojaških, policijskih in administrativnih ukrepov. Vodstvo fašistične stranke v pokrajini, ki je spomladi 1942 v glavnem prenehalo z velikimi in organiziranimi aktivnostmi, se je posvečalo zlasti vzgoji in delovanju množičnih organizacij — posebno GIL. V boju proti partizanski dejavnosti in političnemu gibanju med civilnim prebivalstvom so mu ostala le legalna politična sredstva. Širilo jih je v sredinah, kjer je imelo svoje privrženca. Proti ostalim pa je ubralo nove, oziroma povrnilo se je k starim ilegalnim metodam iz dvajsetih let tega stoletja, ko so z znanimi škvaldrističnimi pohodi v slovenske kraje terorizirali slovensko prebivalstvo.

Strankino glasilo je zelo pasivno spremljalo širjenje osvobodilnega gibanja. Partizansko dejavnost je prvič označilo ob uboju Jurija Lavrenčiča. Partizane je označilo za delikvente, nepoštena elemente in barbare.⁴⁸ Drugič govori o partizanski dejavnosti ob objavi razpisa, nagrade, ki jo je goriška prefektura 31. avgusta 1942 ponudila tistim, ki bi ujeli živega ali mrtvega Janka Premrla-Vojka. Tudi njega je glasilo označilo za nevarnega delikventa, ki ga je posebno sodišče za zaščito države že obsodilo na smrt, vendar je še nadalje povzročal nevarna dejanja v pokrajini.⁴⁹ Dne 18. avgusta je glasilo objavilo razglas o zatemnitvi v nekaterih občinah pokrajine, kjer je bila najbolj razširjena partizanska dejavnost,⁵⁰ dne 7. septembra 1942 pa ukaz o prepovedi lova. Tudi ta je veljal le za »najbolj ogrožene« občine v pokrajini.⁵¹ Največje in tudi edino politično akcijo goriške federacije, da bi zaustavili partizansko gibanje v pokrajini, je glasilo označilo 24. septembra 1942. To je bil manifest goriške federacije borbenih fašijev z dne 20. septembra.⁵² Federacija ga je odposlala že 18. septembra fašističnim tajnikom v pokrajini in zaupnikom rajonskih skupin v Gorici. Z njegovo vsebino je seznanila tudi člane direktorija, federalne inspektorje in podsekretarja goriškega fašija. Manifest je nastal kot posledica mnogih skupinskih odhodov primorskih mladeničev letnika 1923 v partizanske vrste, ki so avgusta in septembra 1942 močno vznemirili italijanske oblasti.⁵³ Manifest je spremljala tajna okrožnica. Federalni sekretar je v njej zahteval, da morajo prejemniki v 24 urah, pri sedežih fašijev ali v drugih lokalih sklicati vse starejše pripadnike GIL (avanguardisti, giovani fascisti, giovani fasciste), vse člane fašija, članice ženskih fašijev in njihovih sekcij, ter ljudstvo in jim prebrati manifest. Okrožnica je naglašala, naj imata branje in razlaga dokumenta moralizatorski značaj za mladino in grozilni za osebe, ki so se po mnenju fašistov predale »nezdрави propagandi«. Manifest naj bi jih odvrnil od namer, da bi se pridružile uporniškimi bandam. Njegova vsebina je predvsem, obsojala partizansko gibanje, ki ga je označila za novo in brezdomno. Partizane so imenovali bandite, ki ustvarjajo nered, sejejo teror, se omadežujejo z zločini in so neusmiljeni. V gnevu do osvobodilnega gibanja je vodstvo goriške federacije omenilo tudi mladeniče, ki so v zadnjih dneh zapustili domove in se priključili upornikom ter s svojim nevednim dejanjem zapisali sebe in svojece izobčenju. V prvem delu manifest je izbranimi najgršim izrazi opisal še partizansko življenje. V drugem delu manifesta je tajnik opozarjal svojece upornikov, da jim bodo zaplenili imetje in jih internirali. Enaka usoda naj bi doletela osebe, ki bi podpirale partizansko gibanje, ki bi z uporniki imele zveze, jim dajale hrano in orožje, jih skrivale ali jim kakorkoli pomagale.

⁴⁷ Prim.: Poročilo sekretarja borbenih fašijev Renče, 23. 12. 1942. Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo.

⁴⁸ Voce fascista, št. 24, 13. 4. 1942.

⁴⁹ Voce fascista, št. 40, 2. 9. 1942.

⁵⁰ Voce fascista, št. 38, 18. 8. 1942.

⁵¹ Voce fascista, št. 41, 9. 9. 1942.

⁵² Voce fascista, št. 43, 24. 9. 1942.

⁵³ Goriška skupina kraljevih karabinjerjev je 17. septembra 1942 poročala, da se je samo tiste dni oddaljilo od doma 57 mladeničev iz občin Grahovo (vsi iz Koritnice), Sempeter, Renče, Miren, Dornberk in Opatje selo. Za vse so sumili, da so se priključili partizanom: Poročilo skupine kraljevih karabinjerjev Gorica, 17. 9. 1942. Arhiv VZI Beograd, fasc. 486/7.

Prebivalstvo je povabil, naj se oklene oboroženih sil, ki so imele nalogo, naj uničijo »komunistične bande«. Manifest se je zaključil z obvestilom o prefektovem ukazu o amnestiji ubežnim partizanom, ki bi se v predpisanem roku vrnili na svoje domove.⁵⁴

Federacija je predvidela branje manifesta v vseh slovenskih občinah v pokrajini. V pokrajini so izvzeli le borbene fašije iz občin Kopriva, Krmín, Fara, Gra-diška, Ločnik, Međa, Mariano, Romans, Zagraj in Villese.⁵⁵ Podrejeni funkcionarji borbenih fašijev pa so po končanih zborovanjih morali telegrafsko poročati o poteku zborovanj. Zbore fašistov so organizirali v vseh označenih občinskih središčih v Goriški pokrajini. Glasilo Voce fascista je 2. oktobra podrobno poročalo o vsakem zboru posebej in pri slehernem naglašalo »odločnost ljudstva in fašistov« za sodelovanje z oblastmi pri vzpostavljanju miru in odkrivanju »delikventov, infiltriranih z druge strani meje, ki so širili slovenski iredentizem«, ter zagrozilo s fašistično pravico, ki je neuklonljiva do tistih, ki so gojili bolne ideje.⁵⁶

Akcija goriškega fašizma ni imela nikakršnega učinka pri zaježitvi partizanskega gibanja v pokrajini. Po izdatni vojaški in politični kadrovski pomoči (prihod ubežnikov iz Gonarsa, prihod Loškega odreda, prihod vojaškega in političnega inštruktorja IO OF, CK KPS in GŠ dr. Aleša Běblerja) ter po prvi pokrajinski partijski konferenci decembra 1942 še je osvobodilno gibanje utrđilo in nezadržno širilo po vsej pokrajini. Protipartizanska akcija je bila predvsem v rokah policije in vojaških oblasti. Fašistična stranka z izjemo legij črnih šrajc, ki so sodelovale z oboroženimi silami, ni imela nikakršne legalne moči za nastopanje. Njene propagandne akcije pa niso bile učinkovite. Mnogo hujše so bile ilegalne akcije, ki so jih proti osvobodilnemu gibanju propagirali nekateri goreči fašisti v pokrajini. Fašistični sekretar v Št. Vidu (Podnanosu) Luigi Lapanja je 26. julija 1942 predlagal oblikovanje protipartizanskih band, ki bi jih vodili organi javne varnosti.⁵⁷ Štajnjski fašistični tajnik Toccafondi se je celo sam ponujal za vodjo ene protipartizanskih skupin, da bi z akcijami maščeval svoje kolege.⁵⁸ Dne 16. julija 1942 je federalni tajnik Molino v tajnem dopisu sporočil sekretarju fašistične stranke Aldu Vidussoliniju, da so po partizanski akciji v Vrhpolju pri Vipavi 10. aprila izpeljali nasilne represalije proti osebam, osumljenim protifašistične dejavnosti v nekaterih občinah pokrajine. Vodili so jih goriški škvadristi. Posebno ostre so bile v občinah Vipava, Šentvid (Podnanos) in Renče, na ožemlju, kjer je prišlo do uboja Jurija Lavrenčiča in do komunističnih prvomajskih manifestacij. Federalni sekretar je nadalje poročal, da so v teh krajih pretepli nekaj desetih antifašistov, ki so jih potem odpeljali v lokalne zapore. Poročal je tudi, da je škvadristično akcijo spremljala sočasna intenzivna propaganda med tujerodnim prebivalstvom, da bi mu pojasnili, da je bila fašistična akcija naperjena zgolj proti »komunističnim bandam«.⁵⁹ Napade goriških škvadrstov podrobneje označujejo tudi ohranjeni spominski zapisi. Marija Brezavšček, rojena Curk iz Poreč pri Podnanosu, ki je bila leta 1942 gospodinjska pomočnica pri Premrljih v Podnanosu, je v svojih spominih navedla, da so še isti dan, ko je Janko Premrl napadel Lavrenčiča v Vrhpolju, pridrveli na njegov dom škvadristi in odpeljali starše in starejšo sestro v Gorico v zapor. Curkova je ostala sama z delavci. Življenje je bilo zelo mučno. Fašisti so jih zasliševali, vdiral so v hišo, razdejali in uničevali so gospodarjewe premičnine. Delo so nadaljevali 5. junija. Po končanem šikaniranju so požgali Premrlv dom. Dne 22. julija so v svoji besnosti požgali rojstno hišo Curkove.⁶⁰ V vipavski kroniki je navedeno,

⁵⁴ Prim.: Manifest goriške federacije borbenih fašijev. Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo. Voce fascista, št. 43, 24. 9. 1942.

⁵⁵ Prav tam.

⁵⁶ Voce fascista, št. 44, 1. 10. 1942.

⁵⁷ Dopis fašističnega tajnika iz Podnanosa, 26. 7. 1942. Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo.

⁵⁸ Dopis političnega sekretarja G. Toccafondi federaciji borbenih fašijev v Gorici, 3. 3. 1943. Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo.

⁵⁹ Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo.

⁶⁰ Curk Marija, Izjava. Arhiv Goriškega muzeja, M 29/2.

da so po napadu na Lavrenčičeve množično lovili sumljive osebe po Vipavi in okolici in so poleg Premrlovih zaprli še osem oseb.⁶¹ Renški pohod škvadristov je povzročilo praznovanje prvega maja 1942. Pokojni Franc Brumat je zapisal, da so renški mladinci dobili nalogo za praznovanje prvega maja 1942. Alfred Rusjan in Damjan Brumat sta morala postaviti dvometrsko zastavo na cipreso med dvema hišama v Renčah, kjer sta bivala dva zagrizena fašista. Drevo sta pripravila že 29. aprila, naslednjo noč pa sta nanj privezala zastavo. Ta je naslednje jutro v lahнем vetru lepo plapolala in zbudila fašista. Po njenem naročilu so zastavo že zgodaj sneli z drevesa, toda našli so sledi v slani, kjer sta mladeniča hodila. Vodife so do sosedovega vrta. V nedeljo 3. maja so prišli v vas škvadristi iz Gorice z dvema avtobusoma, in rešilnim avtomobilom in pričeli loviti osumljene osebe, ki so jih imeli na seznamu, ki ga je najbrž pripravil fašistični tajnik. Aretirali so Stanka Fornazariča, Davida Arčona, Janka Vodopivca, Mila Vižintina, Stojana Vižintina; Franca Martinuča in druge. Aretirane so v kasarni zasliševali in topli do omedlelosti. Franc Martinuč je za posledicami celo umrl.⁶² Novo ostro represivno akcijo so goriški škvadristi organizirali 16. julija 1942 v Vipavskem Krizu. Sledila je napadu Zgornje Vipavske čete na karabinjersko patroljo med Ajdovščino in Vipavskim Krížem, ko je padel karabinjer Ernesto Chianti,⁶³ eden pa je bil ranjen. Federalni sekretar je poročal, da so ob akciji v občini zajeli in zaprli desetino oseb, osumljenih zvez s partizani. Rázdejali so tudi njihova bivališča, delno z uničenjem notranjščine, delno s požigi. Iz napadenih hiš so odnesli tudi dva radijska sprejemnika, ki so jih darovali vojaški bolnišnici; odnesli so tudi varovalke radijskega sprejemnika za kratko valovno dolžino. Plenili so tudi v župnišču, kjer sta bivala dva duhovnika, ki ju je fašistični sekretar označil za antiitalijana in propagatorja londonskega radia. Molino je še navedel, da so bile tedaj v teku še druge represivne škvadristične akcije v pokrajini.⁶⁴ Šest dni za tem so goriški škvadristi skupaj z oddelki kraljeve vojske izvedli nasilno akcijo v krajih šentviške občine, katerih prebivalce so osumili, da so povezani z uporniki. Pohod je bil maščevanje za napad Zgornje vipavske čete na vojaški kamion, ki se je vračal z Nanosa 21. julija 1942. Ob partizanskem napadu je bilo ubitih dvoje častnikov in pet vojakov.⁶⁵ Ubit je bil tudi partizan Anton Nabergoj-Srečko. Med represalijo, ki je sledila, so fašistični napadalci mučili in nato ubili pet domačinov iz Podgriča in enega iz Erzelja. Svojce mladeničev, ki so 28. maja odšli k partizanom, so ponovno zaprli, požgali so nekaj hiš na Lozicah, poropali imetje in živino, ter strahovali vaščane.⁶⁶ Škvadristični napadi so se nadaljevali tudi v letu 1943 (Šempeter po napadu na pilota Zvonimirja Žiberno). Zanje je bilo značilno hudo nasilje. Organi, ki jim je bila zaupana javna varnost, jih niso odobrvali. Dne 31. marca 1942 je goriški kvestor v svojem trimesečnem poročilu o gospodarskem in političnem položaju v pokrajini celo navedel, da stranka včasih pretirava s svojo misijo in prehaja meje svojih pristojnosti. Včasih si tudi prisvoja pristojnosti policijskih oblasti in sprejema neustrezne ukrepe, ki povzročajo negotovanje med tuje-rodci, kar prispeva rasti njihovega nasprotja do Italije in režima.⁶⁷

Vsa prizadevanja stranke partizanskega gibanja niso zajezila, nasprotno, domači in svetovni dogodki so se razvijali v škodo italijanskega fašizma. Dne 25. julija je fašizem v Italiji razpadel, poldrugí mesec pozneje pa je kapitulirala še italijanska armada. Oba dogodka sta bila velik mejnik v osvobodilnih prizadevanjih in boju primorskega ljudstva pod Italijo.

⁶¹ Vipava, Topografija NOB, Goriški muzej.

⁶² Brumat Franc, Fornazarič Stanko, Izjavi. Renče, Topografija NOB, Goriški muzej.

⁶³ Prim.: Telegram karabinjerske postaje Ajdovščina, 14. 7. 1942. Arhiv VZI Beograd, fasc. 906/4.

⁶⁴ Dopis federalnega sekretarja Luigija Molina sekretarju PNF Aldu Vidussoniju, 16. 7. 1942. Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo.

⁶⁵ Dopis tržaškega federalnega tajnika Pietra Pive prefektu Tamburiniju, 24. 7. 1942. Arhiv IZDG, fasc. 1024 a.

⁶⁶ Izjava Antonije Andlovic, Lozice. Topografija NOB Goriškega muzeja.

⁶⁷ Poročilo kvestorja Goriške pokrajine, 31. 12. 1942. Arhiv VZI Beograd, fasc. 906/5.

Riassunto

IL PARTITO FASCISTA NELLA PROVINCIA DI GORIZIA (1941—1945)

Slavica Plahuta

L'ordinamento politico dell'Italia fascista corrispondeva pienamente a quello amministrativo. Ambedue avevano uguale, e tra loro strettamente collegata, struttura organizzativa. Il supremo organo in provincia era la Federazione dei fasci di combattimento dell'Isonzo. Nel periodo di cui si tratta esso era capeggiato da due segretari federali, Luigi Molino e Antonio d'Este. Nella federazione c'erano 49 fasci di combattimento che, secondo l'ordinamento territoriale, venivano riuniti in quindici zone federali; la quindicesima formata da sei gruppi regionali fascisti. La struttura interna del partito fascista e delle organizzazioni di massa da essa dipendenti, furono, nel 1941, conformate con il rinnovato statuto del partito. Gorizia era pure sede della 62 Legione CC NN dell'Isonzo. Nel periodo di cui si tratta essa era capeggiata da Giorgio Caioli Carrara e da Pietro Recci.

Negli anni 1941—1943 la federazione dei fasci di combattimento prestava molta attenzione ai tre problemi fondamentali che allora tormentavano la provincia e il partito.

Dopo aver constatato che la situazione della federazione goriziana e delle sue organizzazioni si presentava difficile specialmente nel contado, il segretario federale si adoperò per riordinare il partito nella provincia al suo interno e a far sì che esso avesse un maggior peso nella vita pubblica. Basandosi sul progetto d'azione formulato nel 1941 operò numerosi cambiamenti di quadri. Numerosi di questi cambiamenti erano dovuti alla riduzione numerica dei quadri a causa della chiamata alle armi. Egli organizzò pure numerose manifestazioni politiche, in collaborazione con le organizzazioni rurali.

Come nel resto d'Italia così pure a Gorizia il partito intervenne attivamente nell'amministrazione economica provata dalla guerra. Formulò numerose proposte e provvedimenti creando alcuni organi propri con i quali ebbe un completo controllo sulla produzione economica, sul consumo e sui prezzi. Introdusse un severo razionamento nella distribuzione dei viveri in base alle cosiddette carte annonarie, nonché il controllo sui prezzi al mercato.

Il partito intervenne attivamente anche nella nuova situazione creatasi in provincia, dovuta al movimento della lotta di liberazione della nazione slovena (Si servì in ciò di mezzi legali, specialmente di propaganda (stampa, opera di convincimento...), però con scarsi risultati. Dopo l'assalto armato partigiano contro la casa Lavrenčič a Vrhpolje presso Vipava (Vipacco) il 10 aprile 1942 il partito intraprese a servirsi anche di mezzi illegali violenti secondo il modello delle spedizioni e degli assalti squadristi degli anni venti. La 62 Legione delle camicie nere collaborava attivamente nella lotta contro i partigiani assieme all'esercito regolare regio e alle forze di polizia.

Ivan Katardžiev

ETNIČNO IN DRŽAVNO RAZMEJEVANJE
V EGEJSKI MAKEDONIJIRazširjeno besedilo referata na 23. zborovanju
slovenskih zgodovinarjev v Tolmini okt. 1986.

Sedanja državna meja med SFR Jugoslavijo in Republiko Grčijo ter med SFR Jugoslavijo in LR Bolgarijo oziroma med LR Bolgarijo in Republiko Grčijo deli ozemlje geografske in etnične Makedonije na tri dele: Vardarsko Makedonijo, t. i. Socialistično republiko Makedonijo, Egejsko Makedonijo, v okviru Republike Grčije, in na Pirińsko Makedonijo, ki je v okviru LR Bolgarije. Ta meja ni ne geografska ne etnična ne zgodovinska ne ekonomska. Ne upošteva teženj in boja makedonskega naroda, ampak je rezultat imperialističnega tekmovanja malih balkanskih držav Bolgarije, Srbije in Grčije, katera bo zavzela večji del turškega ozemlja na Balkanu oziroma bo vladala Makedoniji, ki ima pomemben strateški položaj za dominacijo na Balkanu, ne upoštevajoč teženj in boja makedonskega naroda.

Zgodovina tega tekmovanja med posameznimi balkanskimi narodi je dolga. Njen pomen za sodobne odnose pa je v zvezi s pojavom buržoazije pri balkanskih narodih, s pojavom narodnoosvobodilnih gibanj za osvoboditev izpod turškega jarma in ustanovitev lastnih nacionalnih držav. Z drugimi besedami, le-ta se je začel v sredini 19. stoletja in prehajal skozi različna navzkrižja: kulturna, četniška in vojaška.

V prvem primeru gre za težnjo, da se prek cerkve in izobraževanja zadrži ali razširi lastna, nacionalistična prevlada nad makedonskim narodom. V drugem primeru se to uresničuje s formiranjem državnih četniških enot, ki so se na območju Makedonije med seboj bojevale za razširitev svojega vpliva, hkrati pa so se, praktično vse skupaj bojevale proti makedonskemu narodnoosvobodilnemu gibanju, proti njegovim ciljem za osvoboditev in ustanovitev makedonske države. V tretjem primeru gre za prizadevanje, da se s pomočjo vojske uresniči nacionalistična pričakovanja posameznih balkanskih držav, da se zajame celotno ali delno ozemlje Makedonije. Posledice rivalskih navzkrižij sosednjih balkanskih nacionalističnih in državnih propagand ter vojaških obračunov na ozemlju Makedonije so bile katastrofalne.

V obdobju narodnostnega prebujanja in narodnoosvobodilnega boja je tuja propaganda z vsemi sredstvi ovirala proces narodnostne homogenizacije in konsolidacije makedonskega narodnoosvobodilnega gibanja. Eden od vzrokov za neuspeh ilindinske vstaje je prav v škodljivem vplivu te propagande. Nadaljnje tekmovanje, kdo bo vladal v Makedoniji, je pripeljalo do medsebojnih nasprotij v drugi balkanski vojni in do razdelitve Makedonije med balkanske države. Dejansko so to tudi najtežje posledice večletnih nacionalistično-šovinističnih spopadov sosednjih balkanskih držav na ozemlju Makedonije. Porušena je bila ekonomska in geopolitična enotnost Makedonije. Podrti so bili naravni tokovi makedonskega gospodarstva, uničena je bila njegova notranja povezanost ter razbita enotnost revolucionarnih gibanj. Umetne meje so povzročile, da se je morala celotna trgovina preusmeriti, da je bilo treba poiskati nove poti, nove trgovske partnerje, kar ni lahko v normalnih razmerah, kaj šele v razmerah uničenega gospodarstva, ki ga je povzročila vojna. Umetne meje so povzročile tudi spremenjeno politično situacijo in nerazvite cestne komunikacije. Vsekakor so bile posledice razdelitve Makedonije najtežje za nadaljnji razvoj makedonske skupnosti kot samostojnega, nacionalnega in političnega dejavnika na Balkanu. Razdelitev Makedonije ni povzročila samo rušenje ekonomske in relativne narodnostne enotnosti makedonskega naroda, ampak je odprla možnost za popolno

denacionalizacijo in asimilacijo in za spremembo etnične podobe Makedonije. V tem smislu se je v najtežjem položaju znašla Egejska Makedonija, ki je prišla pod grško oblast. Od skupaj 67.741 km², kolikor meri geografska Makedonija, ki ustreza etnografski razširjenosti makedonskega naroda, je Grčija dobila 35.169 km², kraljevina Srbija 25.774 km² in Bolgarija 6.798 km².

Glavni grški cilj v obdobju širjenja nacionalistične propagande v Makedoniji je bil denacionalizacija in asimilacija makedonskega naroda oziroma pogrčenje Makedonije. Takšna politika ni dosegla pričakovanih rezultatov v času balkanskih vojn in prve svetovne vojne, prav tako kakor tega nista dosegli bolgarska in srbska propaganda, toda z vključitvijo Egejske Makedonije v Grčijo je politika sprememb demografskih značilnosti tega dela Makedonije popolnoma uspela.

S kakšno vztrajnostjo, sistematičnostjo in krutostjo si je grška buržoazija prizadevala pogrčiti Makedonijo, priča ravnanje grške vojske v času balkanskih vojn in prve svetovne vojne. Medtem ko je bilo v prvi balkanski vojni na področju Bitole, Lerina, Ostrova, Drame, Seresa itd. na udaru turško prebivalstvo, se je z začetkom medzavezniške vojne leta 1913 začel pritisk na makedonski narod. Izpostavljena so bila predvsem tista središča, ki so imela pomembno mesto v boju za nacionalni preporod in v nacionalno-revolucionarnem gibanju. Najizrazitejši primer je popolnoma makedonsko mesto Kukuš, rojstni kraj Goce Delčeva, eno od središč nacionalnega prebujanja. 4. julija 1913 je bilo to mesto skupaj s še približno 40 makedonskimi vasmi porušeno in požgano. Po rezultatih ankete Carnegieve komisije je grška vojska v Egejski Makedoniji požgala približno 16.000 hiš. V istem času je zaradi politike terorja nekaj deset tisoč Makedoncev zapustilo svoje domove.

Velike spremembe narodnostne sestave prebivalstva Egejske Makedonije so se začele v času vojn od 1913 do 1920. Toda resnično možnost, da enkrat za vselej reši makedonski (in ne samo ta) problem v Egejski Makedoniji v svojo korist in da ustvari etnično čisto grško ozemlje, je država dobila, ko je bila v Parizu sklenjena mirovna pogodba z Bolgarijo. Na podlagi te pogodbe je bila med Grčijo in Bolgarijo 27. novembra 1919 sklenjena »Konvencija o prostovoljni izmenjavi prebivalstva«. S to konvencijo je Grčija dobila možnost, da se čimprej znebi makedonskega prebivalstva.

Možnost za hitrejšo in učinkovitejšo spremembo etničnih značilnosti Egejske Makedonije je Grčija dobila po porazu s Turčijo leta 1922. Rezultat tega grškega poraza je bil ta, da je morala Grčija sprejeti veliko pravoslavnega prebivalstva iz Turčije. Približno 540.000 tega prebivalstva se je naselilo na ozemlju Egejske Makedonije, s tem pa je bila dosežena radikalna sprememba etničnega značaja tega dela Makedonije.

Od leta 1896 do let 1941—1942 je tekел proces kontinuiranega zmanjševanja števila makedonskega prebivalstva v Egejski Makedoniji. Po nepopolnih podatkih je v letu 1896 v tem delu Makedonije živelo približno 354.000 Makedoncev, leta 1920 307.000, v letih 1941/42 pa 251.000. Pri turškem prebivalstvu so rezultati še poraznejši. Nasprotno pa so pri grškem prebivalstvu rezultati pozitivni. Tako je bilo na primer leta 1896 Grkov približno 84.000, 1920 107.000, 1941/1942 pa približno 630.000.

Ta proces zmanjševanja števila makedonskega prebivalstva v Egejski Makedoniji se je nadaljeval v času druge svetovne vojne in še zlasti po njej, po koncu grške državljanske vojne (1948—1949). Po podatkih KPG je makedonski narod, ki je pred vojno štel približno 250.000 ljudi, imel v državljanski vojni 21.000 žrtev, približno 50.000 Makedoncev pa je emigriralo. Največ — približno 30.000 se jih je naselilo v Jugoslaviji, približno 20.000 pa v vzhodnoevropskih državah. Proces nasilnega raznarodovanja egejskega dela Makedonije se je nadaljeval tudi po državljanski vojni in traja še do danes. Največ Makedoncev se je izselilo v čezoceanske države, Avstralijo, Kanado in Severno Ameriko.

Praktično je na ozemlju Egejske Makedonije od naselitve makedonskih Slovanov na Balkanu do danes med makedonskim in grškim življenjem stalno obstajalo nasprotje. Osnovna vsebina tega nasprotja je: za Makedonce težnja, da obstanejo in da se uveljavijo kot kulturni, nacionalni in politični subjekt na poti k formiranju enotne države na celotnem makedonskem ozemlju; za Grke težnja, da izvajajo svojo dominacijo z raznarodovanjem in asimilacijo makedonskega slovanskega elementa, z namenom, da pogrčijo Egejsko Makedonijo in jo spremenijo v etnično čisto grško ozemlje. Čeprav ima spopad izključno mednacionalni značaj, je v posameznih obdobjih dobival tudi razredno nacionalno vsebino.

Primorski del Makedonije, ki se je po razdelitvi Makedonije začel imenovati Egejska Makedonija, zavzema vodilno mesto v družbenem in kulturno-političnem razvoju makedonskega naroda in Makedonije. Zaradi možnosti, ki jih daje morje, je najprej tukaj začel nastajati kapitalizem v Makedoniji. Ekonomski razvoj ga je napravil za središče prebujanja, oziroma boja za kulturno-prosvetno samostojnost makedonskega naroda, za njegovo odcepitev od vplivov grške patriarhije, za ustanovitve lastne makedonske cerkvene organizacije. V Solunu so bili prvi začetki narodnostno-revolucionarnega gibanja za osvoboditev Makedonije. V egejskem delu Makedonije je rojstni kraj Goce Delčeva, ki je bil organizator narodnoosvobodilne revolucije v Makedoniji. V Solunu so bili leta 1893 postavljeni temelji VMORO, ki je v temelju spremenila narodno in politično življenje makedonskega naroda. Tukaj je središče socialističnega gibanja v Makedoniji. Tukaj so se bojevali proti vsem tujim propagandam, predvsem pa proti grški. Zaradi tega je tudi prišlo do silovitega rušilnega pohoda pogrčenja v času balkanskih vojn in prve svetovne vojne za izkoreninjenje makedonskega naroda v tem delu Makedonije, kar je pogoj za etnično čisto območje.

Razdelitev Makedonije leta 1913 oziroma 1919 na tri dele, ki so prišli v tri različne države, z različno družbeno, politično in kulturno tradicijo, toda z enotnimi cilji asimilirati makedonski narod, je prinesla velike spremembe v življenju makedonskega naroda. Namesto enega zasužnjevalca, enega narodno političnega tlačitelja in izkoriščevalca — turške države — so se pojavili trije: Grčija, Srbija (Kraljevina Jugoslavija), Bolgarija, lahko pa štejemo zraven tudi Albanijo, v kateri je živel precej številna makedonska manjšina. V takšnih razmerah se je makedonsko narodnoosvobodilno gibanje znašlo pred zapleteno nalogo, bojevati se ne le za osvoboditev in združitve celotne Makedonije kot enotne nacionalne in državne politične celote, ampak predvsem ohraniti narodnostno identiteto pred nasilnim raznarodovanjem. Praktično je bil v tem obdobju boj proti raznarodovalni in asimilatorski politiki tlačiteljskih režimov boj za nacionalno in socialno osvoboditev. V teh okoliščinah se je kljub vsem prizadevanjem, da se ohrani enotnost boja, le-ta sčasoma vse bolj izgubljala. Od boja celotnega makedonskega naroda je prešla v posamezne boje makedonskega naroda proti vsaki konkretni tlačiteljski državi. Razumljivo je, da zaradi tega delnega boja ni postala vprašljiva zgodovinska zavest, ki je bila zgrajena v prejšnjem revolucionarnem boju, niti enotnost ciljev osvobodilnega boja: osvoboditi in združiti Makedonijo. Odpor makedonskega naroda proti raznarodovalni politiki, ki jo je izvajala grška država in boj za nacionalno identiteto sta najzgovornejši dokaz za to.

Povezujoč se z delavskim in komunističnim gibanjem, kjer je našlo podporo in razumevanje, kljub temu, da se tudi politika KPG ni odlikovala s konzistentnostjo v principih nacionalnega vprašanja, je makedonsko narodno in razredno gibanje v Egejski Makedoniji v obdobju med dvema svetovnima vojnama premoglo dovolj moči, da predstavi svetovni javnosti položaj, v katerem se je znašlo, in cilje, za katere se je bojevalo. Na straneh legalnega časopisa KPG Rizospastis je bilo veliko informacij o dejavnosti VMRO(Ob), o odporu proti politiki pritiska in diskriminacije in tudi o lastnih političnih ciljih.

Toda bilo je tudi obdobje, ko so se gradili programski cilji skupnega boja KPG in makedonskega naroda v Egejski Makedoniji proti fašizmu, za demokratično preoblikovanje grške države, za nacionalno-politično svobodo Makedoncev v novi demokratični Grčiji. Možnosti, ki so nastale z antifašističnim bojem zaslužjenih narodov v Evropi, antifašističnim bojem jugoslovanskih narodov in narodnosti pod vodstvom KPJ in Josipa Broža Tita, uspehi makedonskega naroda v Vardarski Makedoniji v antifašistični in narodnoosvobodilni vojni — formiranje makedonske vojske, ustanovitev ASNOM, ki je bilo najvišje predstavniško telo makedonskega naroda itd., antifašistični boj grškega naroda pod vodstvom KPG so povzročili, da se je makedonski narod v Egejski Makedoniji množično udeleževal tega boja. Makedonci v tem delu Makedonije so si prizadevali za ustanovitev posebnih makedonskih nacionalno-političnih in vojaških struktur.

Od začetka narodnoosvobodilnega boja leta 1941 do kapitulacije Demokratične armade Grčije leta 1949 je bilo ustanovljenih 9 množičnih političnih organizacij, med katerimi so posebno pomembne: 1. Slavomakedonska narodnoosvobodilna fronta Kosturskega in Lerinskega okraja (1943); 2. Politična komisija Makedoncev pod Grčijo (1944); 3. Narodnoosvobodilna fronta Makedoncev Egejske Makedonije; 4. Narodnoosvobodilna mladinska zveza v Egejski Makedoniji (1945); 5. Antifašistična fronta žensk v Egejski Makedoniji (1945); 6. Makedonska komunistična organizacija v Egejski Makedoniji (1945); 7. Komunistična organizacija Egejske Makedonije (1949).

V istem času se je kot izraz prizadevanja, da se formira samostojna makedonska revolucionarna vojska, del skupne revolucionarne armade preoblikoval v različne makedonske vojaške enote, kot so Makedonska partizanska skupina na Kosturskem (1943), Slovansko-makedonska narodnoosvobodilna vojska (1944), Lerinsko-Kosturska brigada (1944) in Prva egejska udarna brigada (1944). Med bojem so bili postavljeni temelji različnih izobraževalnih in kulturnih makedonskih institucij. Na osvobojenem ozemlju je bilo osnovno izobraževanje v makedonskem jeziku.

V istem času so se v vseh oblikah revolucionarnih organov, ki jih je ustanavljala KPG, in to od oblasti in vojske do množičnih političnih organizacij, formirali posebni mehanizmi, ki so se ukvarjali z makedonsko problematiko, s pravicami in enakopravnostjo Makedoncev v revoluciji. Višek predstavlja pridobitev enega ministrskega mesta za Makedonce v začasni demokratični grški vladi (23. 12. 1947).

Enotno opredeljevanje makedonskega naroda v Egejski Makedoniji za revolucijo — od 60.000 vojakov, kolikor jih je bilo v demokratični vojski Grčije, je bilo več kot 20.000 Makedoncev — ustanavljanje političnih, vojaških, kulturno-izobraževalnih in drugih institucij v času devetletnega boja (1941—1949) predstavlja najmočnejši izraz njegovega nacionalnega oblikovanja. Dejstvo, da je bilo največ teh institucij po obliki, vsebini in imenu podobnih organizacijam, ki so bile v revoluciji ustanovljene na ozemlju Vardarske Makedonije, je dokaz enotnega boja makedonskega naroda za narodno in socialno osvoboditev, dokaz za popoln neuspeh politik, ki so jo 20 let izvajale države, tlačiteljice Makedonije.

Položaj makedonske narodne manjšine v Grčiji po drugi svetovni vojni

Druga svetovna vojna je odprla širok prostor za demokratizacijo družbenih odnosov v svetu in za reševanje nacionalnega in kolonialnega vprašanja. Dejstvo je, da je obdobje od konca druge svetovne vojne do danes čas popolne uveljavitve nacionalnih posebnosti tlačenih narodov. Res pa je, da ta proces ni neboleč, temveč poln velikih nasprotij. Bistveno pa je, da se tega procesa ne da ustaviti. Odraža se nedvomno tudi v položaju narodnih manjšin, to je tistega dela naroda, ki se nahaja izven okvirov lastne države. Ti procesi so brez izjeme vidni tudi na Balkanu in veljajo skoraj za vse manjšine jugoslovanskih narodov, ki živijo v sosednjih državah, ne glede na različno zgodovinsko preteklost in njihov mednarodni položaj.

Za jugoslovanske narode je narodnoosvobodilni boj proti fašističnim okupatorjem odprl možnosti za združitve razdeljenih narodov, za trajno rešitev nacionalnega vprašanja v okviru enakopravne skupnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti in za izboljšanje položaja narodnih manjšin jugoslovanskih narodov, ki so ostale izven meja nove Jugoslavije. Makedonski narod je prvič v svoji zgodovini po večstoletnem boju dobil v skupnem boju jugoslovanskih narodov in narodnosti pod vodstvom KPJ in Josipa Broza Tita zgodovinsko možnost za osvoboditev in ustanovitev svoje države v okviru federacije jugoslovanskih narodov in narodnosti.

Poudariti pa moramo, da se je v makedonskem narodu ne glede na razdelitev Makedonije v Bukarešti leta 1913, ki je bila potrjena na mirovni konferenci v Parizu leta 1919, in izvajanje politike raznarodovanja in asimilacije, ki so jo izvajale sosednje balkanske države, neodvisno od različnih pogojev, v katerih se je znašel in sodeloval v antifašističnem boju, popolnoma izkazala enotnost ciljev tega boja: nacionalna osvoboditev in združitve, čeprav ta cilj programsko ni bil nikoli definiran kot konkretna naloga. V Egejski Makedoniji je bil to eden od osnovnih motivov za množično udeležbo Makedoncev v antifašističnem boju in v državljanski vojni. To dejstvo je, v marsičem vplivalo na položaj, v katerem se je znašel makedonski narod v tem delu Makedonije ob koncu druge svetovne vojne, to je po neuspehu državljanske vojne (1945—1949). Seveda pa so na položaj makedonske narodne manjšine v Grčiji in v drugih državah, kjer je le-ta živel, v Bolgariji in Albaniji, vplivali tudi drugi elementi: odnosi med državami ljudske demokracije po vojni, zaostrovanje mednarodnih odnosov med nacifašističnimi koalicijami, objavljanje resolucije informbiroja proti KPJ in FLRJ leta 1948, ki je ideologizirala mednarodne odnose med socialističnimi državami, pojavljanje blokov, mednarodni položaj Jugoslavije ipd. Vse to je vplivalo na položaj vseh jugoslovanskih manjšin v sosednjih državah, ne glede na njihov ugodnejši mednarodni položaj.

Ko govorimo o razvoju mednarodnih odnosov nove demokratične Jugoslavije z državami tako imenovane ljudske demokracije, ki pomembno vpliva na položaj makedonske narodne manjšine v sosednjih državah Balkana, zgodovinska metoda zahteva, da se natančno določi periodizacija tega razvoja. Le-ta se lahko razdeli v dve obdobji: prvo, od konca vojne do objave resolucije informbiroja, in drugo, od resolucije dalje. V prvem obdobju se položaj makedonske narodne manjšine v Grčiji — natančneje povedano njegove večine — na svobodnem ozemlju ni mnogo razlikoval od položaja Makedoncev v Pirinski Makedoniji in v Albaniji. Zaradi visoke stopnje razumevanja med KPJ in KPG, ki se je gradila na takratnih enakih veljavnih idejnih osnovah, je imela makedonska manjšina na svobodnem ozemlju v Egejski Makedoniji, prav tako pa tudi v Pirinski Makedoniji in Albaniji, možnost, da sistematično razvija svojo nacionalno kulturo — rezultat pridobitev lastne udeležbe v boju za demokracijo in osvoboditev. To je čas, ko so bile množice navdušene nad bližnjo združitvijo z LR Makedonijo oziroma nad ustanovitvijo Makedonije.

Resolucija informbiroja je prinesla radikalne spremembe v politične odnose med Jugoslavijo in sosednjimi državami ter med KPJ in drugimi partijami. To je vplivalo tudi na položaj makedonske manjšine v sosednjih državah. Nastopilo je obdobje reakcije, ki svojo skrajnost doživlja v zadnjih letih. Pojav resolucije IB v Grčiji sovпада s porazom demokratične vojske v državljanski vojni, katerega posledice so katastrofalne predvsem za makedonsko narodno manjšino v Egejski Makedoniji. Po neuspehu grških demokratičnih sil v državljanski vojni se je bes grške buržoazne reakcije z vso silovitostjo znil na makedonski narod. Cilj je bil jasen: izkoreniniti pridobitve, ki jih je izbojeval makedonski narod v antifašističnem boju in državljanski vojni za nacionalno identiteto, in še z večjo strastjo nadaljevati politiko raznarodovanja in asimilacije. Tako bi se makedonski problem enkrat za vselej odpravil. Osnovni cilj je spremeniti etično sliko tistega dela Egejske Makedonije, kjer živi makedonsko prebivalstvo strnjeno. Eno od preverjenih sredstev za to je izkoristiti poraz in tako pregnati čim večje število Makedoncev z njihovih domov.

Predpostavlja se, da je bilo na ta način izgnanih približno 50.000 Makedoncev. Največ, kot že rečeno, približno 30.000, jih je emigriralo v Jugoslavijo, nekaj pa v vzhodnoevropske države. V tem času je bilo na tisoče Makedoncev zaprtih ali interniranih na nenaseljene otoké v Egejskem morju. V predelih, kjer je živelo strnjeno makedonsko prebivalstvo, je bil uveden vojaški režim. Sprejeti so bili različni diskriminacijski ukrepi in zakoni, katerih osnovni cilj je bil, da se uničijo življenjski interesi makedonskega naroda, in sicer: konfiskacija premoženja pregnantih, odvzem državljanstva, prepoved vstopa v državo. Nekateri ukrepi so po prihodu sedanje vlade PASOK na oblast še ostrejši, na primer zakon o repatrijaciji. Ta dovoljuje vračanje samo Grkom oziroma tistim, ki se opredelijo za Grke. Ta politika izvajanja pritiska na makedonsko manjšino v Grčiji na žalost ni samo značilnost grške nacionalistične in šovinistične buržoazije. Tako politiko vodi tudi KPG do makedonskih emigrantov v vzhodnih evropskih državah. KPG želi takšne svoje postopke proti makedonskim emigrantom ideološko obarvati in pojasniti kot boj proti »titoističnim agentom«, proti »titoizmu« in še naprej vztraja v takšnem svojem delovanju. Da bi bila drama še večja, so zaradi svojih razlogov takšno politiko nacionalističnega pritiska na makedonske emigrante iz Egejske Makedonije začele izvajati tudi nekatere države vzhodne Evrope, v prvi vrsti Bolgarija, ki zahteva od njih, da se opredelijo za Bolgare. Zgodovina si še ne upa javno povedati vsega, kar preživljajo makedonski emigranti iz Egejske Makedonije v državah vzhodne Evrope.

Kljub nekaterim navedenim dejstvom o položaju makedonske narodne manjšine v Egejski Makedoniji in v državah vzhodne Evrope ob koncu druge svetovne vojne in neuspehu državljanske vojne nikakor ne smemo preprosto sklepati, da se takšna politika izvaja povsod. Izvajanje takšne politike ni enostavno in ni brez odpora. Takšni politiki se je uprl makedonski narod v celoti, predvsem pa manjšina. Izvajanje takšne politike je tudi odvisno od notranjega in mednarodnega položaja vsake konkretne države ter od položaja SFRJ v svetu in na Balkanu, od razvoja SRM, od njenega uveljavljanja v svetu kot kulturne in narodnostne identitete, od krepitve narodnostne zavesti, od uveljavljanja makedonske problematike v širši jugoslovanski javnosti in, če le-ta sprejme to problematiko za svojo, od odločnosti, oziroma neodločnosti jugoslovanske politike, da brani pravice makedonske narodne manjšine itd.

Ne da bi obravnavali podrobneje problematiko varstva pravic jugoslovanskih narodnih manjšin v sosednjih državah v povojnem obdobju in konkretno makedonske manjšine, splošna obravnava teh odnosov nedvomno kaže pri bolj ali manj uspešnem vodenju te politike na dvoja faktorjev: na demokratizacijo mednarodnih odnosov ter na notranji in mednarodni položaj Jugoslavije. Kadar je v povojnem obdobju prihajalo do zaostrovanja mednarodnih odnosov, se je krepil položaj konzervativnih in reakcionarnih sil v svetu in v sosednjih balkanskih državah. Právila se je v takih primerih poslabšal položaj makedonske narodne manjšine v teh državah. Značilen takšen primer je bil po objavi resolucije IB in po zmagi reakcije v Grčiji leta 1949. Ni naključje, da se je v tej državi po letu 1950, začel nov val preganjanja makedonske manjšine, ki se je množično, izseljevala v čezoceanske države Kanado, ZDA in predvsem v Avstralijo. Grška reakcija je izkoristila slabe mednarodne odnose in tudi položaj Jugoslavije po napadu vzhodnoevropskih držav in je začela z vso močjo izvajati svojo politiko uničenja makedonske manjšine v egejskem delu Makedonije oziroma njenega pogrčenja. In obratno, vedno, kadar je nastopilo popuščanje v mednarodnih odnosih, so se okrepile demokratične sile v svetu, okrepil se je položaj SFRJ, s tem pa so se izboljšale tudi možnosti za odprt dialog v izboljšanju položaja makedonske narodne manjšine v sosednjih državah.

Da je bilo od položaja Jugoslavije v svetu, od njene notranje situacije in povezanosti odvisno prizadevanje naše države, da bi se izboljšal položaj makedonske narodne manjšine v Grčiji, najbolj priča reševanje tega problema v času Josipa Broza Tita in po njem. V tem smislu moramo posebej omeniti politiko vlade Milke

Planinc. Če sodimo po pisanju grškega vladnega tiska, in ni razloga, da mu ne bi verjeli, je predsednica ZIS med svojim obiskom v Grčiji v duhu jugoslovanske načelne politike postavila vprašanje o izboljšanju položaja makedonske narodne manjšine v Grčiji. Predlog je bil podan v duhu pozitivnih mednarodnih dogovorov in konvencij, v duhu deklaracije o človekovih pravicah in sklepov konference za varnost v Helsinkih, predvsem pa v interesu dobrih odnosov med dvema državama. Toda dve leti kasneje, ko je obiskal našo državo predsednik grške vlade Papandreu, se jugoslovanska stran ni samo odpovedala pogovorom o tem vprašanju, ki ima trajen značaj v odnosih med dvema državama, ampak je po pisanju grškega tiska, pod pritiskom grške strani iz pozdravnega govora predsednika zveznega izvršnega sveta na večerji, prirejeni v čast predsednika grške vlade, bil črtan edini izraz, s katerim se kaže na odprt problem v odnosih med dvema državama, to se pravi, na položaj makedonske manjšine v Grčiji.

Kampanja proti makedonskemu narodu, proti vsemu, kar je makedonsko, v kateri sodelujejo najvišje inštitucije grške republike vključno s svojim predsednikom, ima globalen značaj. Vodijo jo na Balkanu, v središčih makedonskih izseljencev v Avstraliji, Kanadi in Ameriki, kjer živi največ egejskih Makedoncev, ki se bojujejo proti tej kampanji, potem v Evropi med makedonskimi delavci iz tega dela Makedonije. Z eno besedo, kampanja se vodi vsepovsod, kjer se misli, da lahko škoduje emancipaciji in afirmaciji makedonskega naroda, ki je enakopraven nacionalni subjekt na Balkanu. Ta gonja si z vso drznostjo prizadeva, da bi prodrla tudi v jugoslovansko skupnost, prepričana, da lahko tukaj zada najobčutljivejši udarec uveljavljanju makedonskega naroda. Nesmiselno je, toda resnično: čim bolj se makedonsko ime, znanost, kultura uveljavljajo na mednarodnem področju, večja je tudi brezobzirnost in neukrotljiva antimakedonska ofenziva grškega šovinizma.

Šovinistično gonjo v Grčiji proti makedonski narodni manjšini v tej državi makedonski narod v socialistični republiki Makedoniji in povsod, kjer živijo Makedonci, doživlja kot dramo z jasno določenim koncem: stalno zmanjševanje etničnega prostora makedonskega naroda, demakedonizacija Egejske Makedonije, spreminjanje državne meje med SFRJ in Grčijo v etnično mejo med makedonskim in grškim narodom.

Vprašanje varstva pravic makedonske narodne manjšine v Egejski Makedoniji, ki je v okviru Grčije, ima s strani SFRJ kot državne skupnosti narodov in narodnosti splošen jugoslovanski pomen. To je vprašanje demokracije in napredka. Razumljivo je, da v SRM ni nobenih dilem o tem, da je SFRJ, ki je skupnost jugoslovanskih narodov in narodnosti, edini in resnični zaščitnik pravic makedonske narodne manjšine na Balkanu, prav tako pa tudi pravic drugih jugoslovanskih manjšin v sosednjih državah. Tega se zavedajo in čutijo tudi makedonski izseljenci v čezoceanskih državah. Vsako nenačelno pragmatično nihanje v določenih postopkih jugoslovanske diplomacije in v delu tiska, kakršno je bilo opaziti med letošnjim obiskom predsednika grške vlade Papandreuja v Jugoslaviji, zato makedonska javnost sprejema z vznemirjenostjo in negodovanjem. Značilen primer predstavljajo tudi diskusije nekaterih delegatov na nedavnem 9. kongresu ZKM, v katerih je prišel do izraza občutek, da ima jugoslovanska diplomacija dvoje meril pri varovanju pravic jugoslovanskih manjšin: eno za makedonsko: konjunkturno oportunistično, drugo za ostale: načelno. Pri tem se pogosto izražajo zahteve za večjo solidarnost, večjo enotnost jugoslovanskih narodov in narodnosti pri varstvu pravic makedonske narodne manjšine na Balkanu po vzoru varstva pravic slovenske narodne manjšine v Italiji in Avstriji. Podobne razprave so prišle do izraza tudi v diskusijah makedonskih delegatov na 13. kongresu ZK Jugoslavije.

Makedonski narod in država, kot del SFRJ, je za mir in medsebojno sodelovanje z vsemi sosedi. Upošteva vse mednarodne dogovore in je nasprotnik vsakega rušenja ozemeljske celovitosti katerekoli balkanske države. Njegovemu bistvu, ki izvira iz revolucije za svobodo in neodvisnost, je tuja vsaka velikodrjavna ideologija in pro-

paganda. S simpatijami in podporo gleda na vsako prizadevanje za izboljšanje položaja narodnih manjšin katerekoli države in naroda. Hkrati pa je tudi nedvomno, da ne more nihče zanikati pravic makedonskega naroda, da skrbi za položaj svojih etničnih delov v sosednjih državah in da si prizadeva za njihovo izboljšanje v duhu veljavnih mednarodnih dogovorov. Ta pravica izhaja iz rezultatov revolucije, iz avnojskih določb, iz bistva jugoslovanske skupnosti, iz napredka.

Mi smo optimisti. Verjamemo, da čas dela za nas. Naše izkušnje so bogate, težke in polne preizkušenj. Na tem ozemlju obstojamo zatirani, toda nepremagani že več kot 15 stoletij. V tej temi z redkimi revolucionarnimi iskrami gradimo svojo kulturno nacionalno obliko, ki je z vso svojo veličino pod vodstvom Josipa Broza Tita vzplamenela med NOB, med drugo svetovno vojno, kateri rezultat je SRM, bratska skupnost v okviru SFRJ. Že 40 let gradi makedonski narod skupaj z narodnostmi v SRM svojo lastno usodo, hkrati pa tudi usodo celotne jugoslovanske skupnosti enakopravnih narodov in narodnosti. Na podlagi te in takšne skupnosti in na podlagi boja za zmago napredka, zdravega razuma pred apokalipso medsebojnega uničenja gradi makedonski narod svoj optimizem za lepši jutri, v katerem ne bo ovire za Makedonca, kjerkoli bo živel, da bo lahko rekel, da je Makedonec in dober državljan v okolju in državi, v kateri bo živel. Hkrati bo to bogat prispevek k razvoju medbalkanskega sodelovanja, osvobojenega dediščine nacionalizma.

(Prevedla Tatjana Mirt)

Zusammenfassung

ETHNISCHE UND STAATLICHE GRENZZIEHUNG IM ÄGÄISCHEN MAZEDONIEN

Ivan Katardžiev

Mit dem zweiten Balkankrieg, mit dem Friedensvertrag von Bukarest im Jahre 1913 wurde Mazedonien unter die drei benachbarten Balkanstaaten aufgeteilt: Griechenland, Serbien und Bulgarien. Durch die damals festgelegten Grenzen in diesem Balkanteil fand sich eine zahlenmäßig große mazedonische Minderheit auch in Albanien wieder. Die Friedenskonferenz von 1919 in Paris bestätigte diese Aufteilung nur bis auf einige kleine Veränderungen. Dadurch bekam Griechenland 35.169 km², Serbien 25.774 km² und Bulgarien 6.798 km². Durch diese Teilung wurde die ökonomische und geopolitische Einheit des Landes zerstört, der natürliche Fluß der mazedonischen Wirtschaft verändert, deren innerer Zusammenhang vernichtet sowie die Einheit der revolutionären Bewegung vereitelt.

Die Teilung Mazedoniens bot gleichzeitig die Möglichkeit für eine noch wirksamere Durchsetzung einer Politik der Entnationalisierung und Assimilierung des mazedonischen Volkes.

In der schwierigsten Lage fand sich der ägäische Teil unter griechischer Herrschaft. Motiviert durch eine Politik, die so schnell wie möglich den ethnischen Charakter des Ägäischen Mazedoniens verändern wollte, unterzeichnete Griechenland zuerst mit Bulgarien (am 27. November 1919) in Paris, später aber noch mit der Türkei (1923) in Lausanne eine internationale Konvention und Verträge, die ihm eine wirksame Durchsetzung der Entnationalisierungspolitik in diesem Teil Mazedoniens ermöglichten. Aufgrund dieser Verträge wurden auf dem Gebiet des ägäischen Teils Mazedoniens nach dem Jahre 1922 etwa 540.000 Vertriebene aus der Türkei angesiedelt, während die Zahl der mazedonischen Bevölkerung um mehr als hunderttausend vermindert wurde, von 354.000 auf 251.000. Dieser Prozeß eines ständigen Rückgangs der Zahl der mazedonischen Bevölkerung im ägäischen Teil Mazedoniens wird bis in die heutige Zeit fortgesetzt. Besonders intensiv war er nach der Niederlage im griechischen Bürgerkrieg, als über 50.000 Mazedonier unter dem Druck der griechischen Behörden in osteuropäische Staaten flüchten mußten.

Unter solchen Bedingungen stand die mazedonische Bewegung für die nationale Befreiung vor einer schwierigen Aufgabe: es galt für die Erhaltung der nationalen Identität zu kämpfen, für die Befreiung und Vereinigung Mazedoniens. Die Kraft

dieser Bewegung kam zur Zeit des antifaschistischen Kampfes und des Nationalen Befreiungskampfes noch besonders zum Ausdruck. In der Zeit von 1941 bis 1949 formierten die Mazedonier im Ägäischen Mazedonien neun politische Massenorganisationen und zahlreiche militärischen Einheiten. Ebenso wurden auf dem befreiten Gebiet verschiedene mazedonische Bildungs- und Kulturinstitutionen eingerichtet.

Die überaus hohe Beteiligung der mazedonischen Bevölkerung aus dem ägäischen Teil Mazedoniens am Befreiungskampf zur Zeit des Zweiten Weltkrieges war ein eindeutiger Beweis für den Mißerfolg der griechischen Entnationalisierungspolitik. Gerade deswegen setzten alle Regierungen der Nachkriegszeit in Griechenland die Entnationalisierungspolitik kompromißlos fort, ungeachtet ihrer Beziehungen zur SFRJ, der Deklaration der Vereinten Nationen über die Menschenrechte, der internationalen Verpflichtungen des griechischen Staates, ungeachtet des humanistischen Gedankens und des Fortschritts in der Welt.

Der Schutz der Rechte der mazedonischen nationalen Minderheit im ägäischen Teil Mazedoniens (ist von allgemeiner jugoslawischer Bedeutung. Das mazedonische Volk, ungeachtet dessen, wo es lebt, weiß, daß die SFRJ als staatliche Gemeinschaft jugoslawischer Völker und Völkerschaften einziger Staat auf dem Balkan) die Rechte der mazedonischen Minderheit schützt sowie auch die Rechte anderer jugoslawischen Minderheiten in benachbarten Staaten.

Gerade aus diesen Gründen rufen einige nicht am Prinzip orientierte, opportunistische und pragmatische Verfahren der jugoslawischen Diplomatie in der letzten Zeit und in einem bestimmten Teil der Presse ein schmerzliches Echo in der mazedonischen Öffentlichkeit hervor.

GORIŠKI LETNIK — ZBORNIK GORIŠKEGA MUZEJA

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Doslej je izšlo trinajst števil. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v deželi Furlaniji-Julijski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, YU-65001 Nova Gorica.

Ali ste že poravnali letošnjo članarino za zgodovinsko oziroma muzejsko društvo in naročnino za »Zgodovinski časopis«? Če ne — storite to čimprej in olajšajte delo društvenemu odboru in upravi revije!

Ste že izpopolnili svojo zbirko starejših letnikov »Zgodovinskega časopisa«? Večina letnikov je na voljo pri upravi revije na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12 (telefon: (061) 332-611, int. 209). Podrobne informacije o zalogi in o cenah so objavljene v vsaki številki »Zgodovinskega časopisa«.

Opozarjamo tudi na možnost prednaročila na ponatis vseh sedaj razprodanih starejših letnikov ZČ. Do sedaj je izšla v ponatisu že vrsta letnikov revije: marca 1977 ponatis prvega zvezka z letnico 1947, septembra 1978 ponatis 17. letnika za leto 1963, januarja 1980 ponatis 18. letnika za leto 1964, septembra 1980 ponatis št. 1-2/1972, decembra 1981 ponatis št. 1-2/1970, marca 1983 ponatis št. 1-2/1968, julija 1984 ponatis št. 3-4/1972, februarja 1985 ponatis št. 1-2/1971, oktobra 1985 ponatis 19./20. letnika za leti 1965—66 in marca 1986 še ponatis št. 3-4/1971 »Zgodovinskega časopisa«.

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije (oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, telefon (061) 332 611, int. 209) lahko naročite še večino letnikov predhodnika »Zgodovinskega časopisa« — revije »Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo«. V Glasniku je objavljena vrsta razprav, ki so še danes ohranile svojo znanstveno vrednost. Vsem ljubiteljem zgodovinskega branja, posebej pa še raziskovalcem naše zgodovine zato priporočamo, da si omislijo komplet dostopnih števil »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo« (GMDS).

Cene so razprodajne in so za posamezne številke naslednje:

GMDS 1/1919-20 — 40 din	GMDS 16/1935, št. 3-4 — 120 din
GMDS 2-3/1921-22 — razprodan	GMDS 17/1936 — 240 din
GMDS 4-6/1923-25 — 40 din	GMDS 18/1937, št. 1-2 — razprodan
GMDS 7-8/1926-27 — 60 din	GMDS 18/1937, št. 3-4 — razprodan
GMDS 9/1928 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 1-2 — 200 din
GMDS 10/1929 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 3-4 — 200 din
GMDS 11/1930 — razprodan	GMDS 20/1939 — 440 din
GMDS 12/1931 — razprodan	GMDS 21/1940 — 240 din
GMDS 13/1932 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 1-2 — 200 din
GMDS 14/1933 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 3-4 — 60 din
GMDS 15/1934 — razprodan	GMDS 23/1942 — 120 din
GMDS 16/1935, št. 1-2 — razprodan	GMDS 24/1943 — 80 din
	GMDS 25-26/1944-45 — 60 din

Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo velja 100 dinarjev.

Člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta GMDS odobravamo poseben popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek in dejanske poštno stroške.

Ferdo Gestrin

KARTA OBSOŠKE POTI IZ 17. STOLETJA

Referat na 23. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Tolmin, 1.—3. oktobra 1986.

Sprva so bili na obsoški poti pomembnejši nekateri odseki kakor pa celotna pot. Skozi ves srednji vek in še prek njega je bil izredno važen severni del te poti, ki je povezoval Koroško prek Trbiža; Predela, Bovca in Kobarida po dolini Nadiže s Čedadom, Furlanijo in Italijo. Na to tako imenovano bovško pot so se sprva povezovale tudi prečne poti s sedanjega slovenskega ozemlja. Iz Škofje Loke je šla pot po Poljšanski dolini na Cerkno in nato v dolino Bače blizu Grahovega, oziroma po Selški dolini čez Sorico in Petrovo brdo v dolino Bače. Sem je vodila tudi manj uporabljana pot čez Bohinj. Odtod je šla pot proti Tolminu in ob levem bregu Soče dosegla Kobarid, nato pa po bovški poti čez Staro selo v dolino Nadiže proti Čedadu. Ta stara mestna naselbina je bila še tja v 16. stoletje skozi ves srednji vek važno tržišče pa tudi središče proizvodnje, od 14. stoletja dalje še posebej za predelavo železa iz Koroške.¹

Ozemlje med Tolminom in Bovcem je bilo torej geografsko-prometno zelo važno za trgovino iz zaledja proti Čedadu. Zavaljo tega so si Čedadci proti koncu 70 let 14. stoletja (1377/9) pridobili od oglejskega patriarha v zakup celotno tolminsko gastaldijo in so poslej imeli svoje kapitane v Bovcu in Tolminu. S tem so povsem obvladovali poti in promet proti svojemu mestu. Leta 1396 si je Čedad kljub odporu Vidma (Udine) pri patriarhu zagotovil tudi pravico, da odpre pot od Beljaka čez Predel in Bovec na Čedad. V sporazumu s habsburškima vojvodama Viljemom in Albrehtom in z bamberskim škofom je mesto leta 1399 prešlo k popravilu poti na odseku Trbiž—Bovec, ki so ga zaključili 1404. leta. Ob tej poti so nato pobirali posebne prometne pristojbine po sistemu protivožnje, kar je najstarejša oblika tovrstnih mitnin na našem ozemlju, ki jo doslej poznamo.² Odslej dalje je bovška pot (strada di Plez) prevladovala v trgovskem prometu med Furlanijo in velikim delom Koroške (zlasti v trgovini z železom in drugimi kovinami v eno smer ter z vinom in italijanskimi pridelki in proizvodi v drugo smer) ter severozahodnim delom Kranjske skoraj dvoje stoletij.

Kmalu v visokem srednjem veku je postal bolj frekventiran najjužnejši del obsoškega območja od Gorice in iztoka Vipavske doline navzdol. Odtod so se ob prečni poti po Vipavski dolini čez Gorico v Italijo usmerjale poti proti morju čez Kras in po ravnici ob Soči proti obmorskim mestom in krajem. Ena teh poti je vodila po Doberdobskem dolu proti Štivanu ter Devinu in Trstu. Pri začetku te poti je kot ena izmed mitnic na poteh čez Kras proti morju nastala mitnica v Peči. Mitnico so imeli leta 1322 v zakupu ljubljanski Porgerji skupaj z mitnicami v Latisani v Furlaniji ter v Lokvi in Rupji, ki so jih nato imeli ljubljanski Židje oziroma njihova družba.³ Dokaz za povečan promet po tej poti so tudi številni obiskovalci in dosegljenci z Goriškega (de Goritiā) v Piranu že od okoli srede tega stoletja dalje.

Vendar vse to ne pomeni, da promet ni tekel že tedaj od Tolminskega navzdol po vsej obsoški poti do morja. Toda pot je bila mestoma težko prehodna — zlasti

¹ F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja, Ljubljana 1965, str. 209 sl.; P. Paschini, Le vie commerciali del Friuli nel Medio Evo, Memorie Storiche Forogiuliesi 20, 1924, str. 123 sl.; G. Grioni, Delle antiche vie commerciali per la Valle del Natosone, Udine 1897.

² Prim. Arch. Tr. 15, str. 88; Arch. Tr. 17, str. 31 in 308; AS, vic. a. F/1 88 — 1569 s. d.; S. Rutar, Beneška Slovenija, 1899, str. 147; M. Kos, Urbarji 2, str. 44 sl.; Relazioni dei rettori veneti in terraferma V, Provveditorato di Cividale del Friuli. Provveditorato di Marano, A cura dell'Istituto di Storia Economica dell'Università di Trieste, Milano 1976, str. XXVII sl.; F. Gestrin, o. c., str. 211.

³ J. Zontar, Banke in bankirji v mestih srednjeveške Slovenije, GMS 13, 1932, str. 26.

po soteski blizu Ročinja (Canale Ronzina) blizu Kanala — in je dopuščala le tovarni (peš, konj) promet. Že omenjene povezave s primorskimi mesti kažejo na promet po tej poti. Leta 1377 pa so na mišninskih postajah v Cerknem in Koritnici pobirali po en denarič za vsak tovor blaga, ki je šel proti Gorici in Brdom ali je od tam prihajal.⁴ Še več prometa je pot ob Soči navzdol pritegnila zopet potem, ko je leta 1398 Gorica postala mesto. Bistveno se je nato spremenilo stanje obsoški poti v korist tedaj, ko so Habsburžani leta 1500 podedovali Goriško in so nato v Maksimilijanovi beneški vojni pridobili še Tolminsko. S tem so Habsburžani postali gospodarji celotnega ozemlja vzdolž obsoške poti in razmere so se začele odločneje spreminjati v korist prometu po tej poti.

Z izgubo Tolmina, ki so se mu Benečani dokončno odrekli šele s pogodbo v Trentu (1535), se je začelo za razvoj Čedad in bovške poti novo obdobje. Prekinila se je politična zveza med Soško in Nadiško dolino in Čedad ni mogel več uveljavljati prisile glede bovške poti kakor doslej. Zavaljo tega so se začele trgati tudi trgovske povezave Čedad s Koroško. Poleg tega so začele beneške oblasti pospeševati promet po Kanalski dolini (Canal del Ferro) na Videm in dalje v Portogruaro, torej po t. i. pontabeljski poti (strada di Pontebba). Benečani so dopuščali okoli srede 16. stoletja Čedadu le toliko prometa z železom iz Koroške, kolikor ga je potreboval za svoje fužine, od katerih pa, so živeli mnogi prebivalci mesta.⁵ Hkrati so začeli tudi Habsburžani usmerjati promet v svoja pristanišča, ne samo v Trst proti beneškim istrskim mestom, zlasti proti Kopru, marveč tudi v Štivan in Devin; s tem pa so favorizirali seveda tudi poti v teh smereh. Zato jim je postajala ne glede na nasprotja do Benetk obsoška pot vse pomembnejša. Okoli srede stoletja so tudi v Čedadu že razbrali težnjo na habsburški strani po izgradnji vozne poti od Tolminskega, po Soči navzdol, ki so se je Čedadci silno bali; vendar do tega tedaj še ni prišlo.⁶

Čedad je vendar pravilno presojal situacijo, kajti na popravljeno, oziroma na novo zgrajeno obsoško pot ni bilo treba prav dolgo čakati: Prvo pobudo za zgraditev nove poti po dolini Soče so dali deželnemu knezu goriški deželni stanovi že leta 1549. Je pa naletela še na gluha ušesa, čeprav so predlagatelji opozarjali na fiskalne koristi tako za kneza, kakor deželo in habsburška pristanišča.⁷ Z nastankom Notranje Avstrije pa so vendar zmagali fiskalni interesi novega deželnega kneza, in nadvojvoda Karel se je leta 1576 odločil zgraditi obsoško pot. Proti koncu 80. let je bila cesta že zgrajena. Leta 1585 so po poročilu furlanskega rektorja Petra Grittija beneški vladi cesto še gradili,⁸ a že pred sredo leta 1587 je bila dograjena.⁹ Pot, ki je bila poprej le običajna tovarna pešpot, je postala sedaj vozna pot in je šla od Kobarida na Volče, Sela, sotesko Ročinj, Kanal, Solkan, Gorica in dalje do morja pri Štivanu in Devinu.¹⁰

⁴ F. Gestrin, o. c., str. 211.

⁵ Relazioni dei rettori V, o. c., str. XLVIII, str. XLIX: «... non ostante la parte del ferro pubblicata de, qui in Cividale... senza che la Magnifica comunità habbi questo disturbo di andar a Venetia, che se possi condur per la strada de Plezzo che vien per canal de Nadison tanto ferro che faccia per uso de la Città et territorio solamente e non altramente».

⁶ Relazioni dei rettori V, o. c., str. XLVI: «... ma quello che più importa, Dio non voglia, che a loro venga in mente di asiciar quella strada che va da Volzana per il canal Ronzina a Gorizia, perchè poi tutti li carri grandi e di vino e d'altro potreberbo con facilità andarvi. Et già li protti di Sua Maestà sono stati a vederla e hanno fatto il disegno».

⁷ Relazioni dei rettori V, o. c., str. XLIX.

⁸ Relazioni dei rettori veneti in terraferma I, Patria del Friuli (Luogotenenza di Udine), Milano 1973, str. 105: «... oltre che (et ciò molto importa) deviarla la strada, che con diligenza; et studio grande tuttavia si va facendo dall Arciduca, Carlo;... — Pietro Gritti — 1585 julij».

⁹ Relazioni dei rettori V, o. c.; str. 5 sl. Francesco Soranzo — 1587 jul. 2.

¹⁰ Relazioni dei rettori I, o. c., str. 108: «... principalmente per la strada di Plez novamente fatta dal Serenissimo Arciduca Carlo in quei confini del suo Stato per la quale transitano molte merci, et vittuarij schivando di passar per i luochi sottoposti a i datij di Vostra Serenità... — Carlo Corner, 1587 okt. 12; str. 125 sl.: «... L'altra (strada) continuando il camino più longo a canto al Lisonzo sbocca a Goritia, e questa è quella strada nominata del Plez fabricata già pochi anni dai arciducali, et fatta rotabile, che prima era poeca per li pedoni, e con molto studio da quella natione vien mantenuta per il frutto, che ne cavano nella condotta delle loro merci al mare di Trieste... — Tommasso Morosini, 1601 jun. 14; Relazioni dei rettori V, o. c., str. 52: «... perchè essi hanno trovato modo, se bene con molta spesa; et molta difficoltà di fare una strada in loco, che dove prima potevano a pena andar li pedoni, et cavalli, hora caminano con gran frequenza li carri, et carrettoni, la quale principiando a Caporetto viene a Volzana, poi a Sela, a Ronzina, a Canale, a Solcano, et a Goritia, et di là alle rive della marina di Duino, et di San Zuanne, tutti luochi arciducali, correndo di continuo essa strada con ferramenti di più sorte... — Francesco Baldù, 1602 sept. 9; prim. še ibidem Andrea Pisani, 1610 avg. 18».

« Posledice novozgrajene poti so bile takoj vidne in za Čedad neprijetne. Močno sta upadla trgovina in promet proti Čedadu, kajer je bila prizadeta še posebej fužinarska dejavnost, znižali pa so se tudi beneški dohodki od mitnin. Nasprotno pa je zavoljo nove poti močno napredovala Gorica, kamor so sedaj prihajali po nakupih železa celo Čedadci, in se je povečal pomorski promet v Štivanu in Devinu. Se sredi leta 1587 je čedadski providur Francesco Soranzo poročal beneški vladi, da je promet v Čedad upadel, obogatela pa je Gorica, kamor se usmerja vsa korist nove ceste. Podobno poročajo še vrsto let tudi drugi providurji iz Čedada.¹¹ Seveda je promet po soški poti deloma napajal tudi Trst, ki je v tem času ob podpori delželnih knežov pritegnil večji del prometa iz svojega zaledja v škodo beneških istrskih pristanišč.¹² »

Novo vozno pot po dolini Soče od Trbiža do Tržaškega zaliva prikazuje karta, ki jo bomo skušali tu prikazati.¹³ Karta je kolorirana in narisana bolj v tehniški skicē; dolga je okoli 3,5 m. Po vsebinski plati je precej bogata, po kartografski strani pa ne najbolj natančna. Ker je karta nedatirana, je pred nami vprašanje, kdaj je nastala? Zato jo poskušajmo časovno opredeliti. Spodnja časovna meja karte je nedvomno leto 1587, ko je bila vozna soška pot zgrajena. Malo je verjetno, da bi nastala okoli srede 16. stoletja ob prvih pobudah za gradnjo poti (glej op. 6). Toda glede na vsebino bi mogli vendar zaključiti, da je karta nastala nekoliko pozneje, torej po zgraditvi nove poti. Postavljamo jo v 17. stoletje. Bolj natančno opredelitev nastanka karte nam omogoča dejstvo, da karto hranijo v dunajskem Haus-, Hof- und Staatsarchivu, kar kaže, da je nastala po letu 1619, ker bi sicer verjetno bila v odgovorjajočem arhivu v Gradcu. Zgornjo časovno mejo nastanka karte pa verjetno določa podatek, da so obsosko pot v letu 1680 temeljito popravili in jo napravili zopet bolj prehodno za trgovino.¹⁴ Ker na karti, kljub raznim drugim pripombam, ni nikjer nič povedano ne o obnovi poti ne o eventualnih novih objektih na njej, sodimo, da je karta nastala pred tem letom. Postavljamo jo v čas okoli srede 17. stoletja, ko je promet po poti že močno porasel.

Težje je vsaj približno določiti avtorja karte. Ker karta po vsebini sodeč ni bila namenjena zgolj prikazu prometne poti in vsebuje še marsikaj drugega, celo približne orografske elemente pokrajine z gozdom, je bil avtor karte verjetno kak deželno knežji uslužbenec, odgovoren za ceste. Po poklicu bi vsekakor mogel biti gradbenik oziroma arhitekt. Karta je v celoti vendar dovolj strokovno narisana. Avtor bi mogel biti tudi italijanskega porekla, ki pa je obvladal tudi nemščino. Takih strokovnjakov tedaj v habsburških deželah ni manjkalo, zlasti ne v deželno knežjih službah. Da gre verjetno za italijanskega avtorja, nas potrjuje tudi dejstvo, da je večina krajev in pripomb na karti napisana v italijanščini.

Karta prikazuje vozno pot po dolini Soče od Trbiža, Kljuž in Bovca vse do izliva Soče oziroma do morske obale. Hkrati je zajela še Tržaški zaliv s Trstom na njegovi vzhodni ter z Gradežem in Maranom na severozahodni obali. Pot je zgolj s črto in

¹¹ Relazioni dei rettori V, o. c., str. 5 sl. — Francesco Soranzo, 1587 jul. 2; ibidem str. 15 — Vincenzo Bollani, 1588 okt. 29; ibidem str. 25 — Fantin Lippomano, 1592 dec. 10; ibidem str. 42 — Alvise Marcello, 1599 jul. 5; ibidem str. 88: «... vi è Goritia luogo nuovamente fatto, molto ricco per una strada rotabile data novamente alla mercantia del ferro, che viene di Carintia, et capitando per la via di Goritia con diverse altre merci passa a San Giovanni di Duino, et indi sotto vento di contrabando con grandissimo pregiudicio dell'entrate publiche, et della Città di Cividale, che tratteneva 2000 anime nell'essercitio delle fucine per via di questo negotio... » — Vincenzo Querini, 1613 okt. 25; ibidem str. 94: «... anzi che di ricchezze et d'habitationi ella /Cedad/ si tiene in gran parte scemata, da che fu chiusa la strada per la quale dalla Carinthia a Cividale un million e mezzo di ferro si conduceva l'anno, et ne fu aperta un'altra co' scalpelli da Caporetto a Goritia terra arciducuale, che per tal commercio è divenuta ricca et abondante facendo ella quei cambij di vini et altre merci, che prima faceva Cividale, et la Patria con utilità, et guadagnj emergenti... » — Girolamo Soranzo, 1615 marec 21.

¹² Relazioni dei rettori V, o. c., str. 41 sl.: «... si sono rissolti fabricar una strada sul mezzo della montagna per condur esse merci a Goritia et d'indi a Trieste sotto vento... », Alvise Marcello, 1599 jul. 5; ibidem I, str. 185 sl. — Giovanni Morosini, 1628 april 14.

¹³ Karto hrani Haus-, Hof- und Staatsarchiv: Oesterreichische Akten, Görz, fasc. 14 fol. 134 (Kolorierte Karte von Triest bis Flitsch).

¹⁴ Relazioni dei rettori I, o. c., str. 302 — Pietro Venier, 1680 okt. 2: «... ma perchè sul mio partir d'Udine, mi fu riferito che gl'imperiali habbino comandati 200 huomini per lavorare nella strada di Plez, a fine di riddarla (come tante volte hanno procurato) in stato transitabile, e farvi passar per quella le mercancie;... »

zelo približno zarisana glede na potek. Gre od Trbiža prek neimenovanega, le orografsko nakazanega prelaza (Predel) po velikem ovinku mimo Ključ v Bovec. Južno od Bovca, morda že pri Kobaridu, ki ni označen, je prešla na levi breg Soče in je zarisana po tem bregu, večkrat precej oddaljena od reke, vse do Gorice, kamor je pripeljala pod Sveto goro (danes Skalnica) in skozi Solkan. Iz Gorice je šel nato en krak poti v širšem loku po levem bregu Soče, nato prešel prek reke, verjetno z brodom ali so jo prebrodili, ker mostu na karti ni, blizu Manize na desni breg in je nato prek Fare pripeljal v Gradiško. Drug krak poti je vodil prek mostu pri Gorici, šel po desnem bregu Soče ter se blizu Fare priključil prvemu kraku poti za Gradiško. Od tod pa je zarisana ena pot prek Tržiča v Štivan in Devin, druga pa v Oglej.

Razdaljo poti od morske obale (kraja sicer ni označil, a verjetno gre za izliv Soče v morje) do izvira Soče, ki pa na karti ni točno zarisan, je avtor ocenil na 14 leg in 1 italijansko miljo, kar bi skupaj zneslo 43 milj ali približno sprejemljivih 96 km. S posebnimi pripombami je nato označil samo razdalje na relaciji Gorica—Bovec. Od Gorice do Kanala, pa od Kanala do Tolmina, dalje od Tolmina do mostu blizu Kobarida ? (ponte di chiauare) in od tega mostu do Bovca je po karti vsakokrat po dve legi ali šest milj. Pri teh razdaljah pridemo v nasprotje z drugimi v virih označenimi razdaljami. Po naši karti bi bilo od Gorice do Tolmina vsega skupaj štiri lege ali 12 milj (slabih 27 km), a po nekem sočasnem podatku naj bi bila razdalja od Volč blizu Tolmina do Gorice kar okoli 22 milj (ali 49 km), od Čedadada do Gorice pa 16 milj (35,7 km).¹⁵ Ker je po avtorju karte znesla celotna razdalja od Gorice do Bovca 8 leg ali 24 milj, potem naj bi bilo od morja do Gorice vsaj 3 lege in pol in več, a od Bovca do izvira Soče približno 2 legi in pol, kar pa ne bi bilo v pravem razmerju. Kako je avtor karte prišel do teh izmer, bi trenutno ne mogli razložiti.

Cez Sočo so po karti tedaj vodili štirje mostovi. Še v zgornjem toku reke je bil most (morda blizu Kobarida?), ki ga je izdelovalec karte označil kot »ponte di chiauare«. Sledil je nato most v današnjem Mostu na Soči, ki je bil zidan in se na karti označuje v nemščini kot »maur pruk«. Izredno jasno in dimenzionalno prevelik je označen most v Kanalu, speljan z dvema lokoma prek reke. Zadnji, četrti most je bil na karti blizu Gorice; na desnem bregu ga je čuval velik okrogel stolp (la tor del ponte). Po Soči navzdol od tod ni bilo nobenega mostu več. Pač pa sta bila na Vipavi dva mosta, prvi blizu Scubia (?) (prukh vber die Wipach), drugi nekoliko nad izlivom reke v Sočo.

Poleg teh prometnih objektov so bili ob reki in na njej na karti označeni mlini, žaga in jez (la rosta). Za mline in žago so bili iz Soče speljani posebni vodni tokovi. Najsevernejši mlini na karti so bili južno od Gorice na obeh straneh Soče blizu Podgore. Kmalu pod Gorico je Sočo v obliki razpotegnjene črke S od desnega do levega brega zajezil jez in po posebnem rečnem koritu je bila soška voda speljana k mlinom, najprej k skupini mlinov in niže korita še na mlin s štirimi kolesi (molini... molino de graia). Na desnem bregu reke sta bila podgoriški mlin in zopet ob posebni mlinščici mlin s štirimi kolesi. V bližini Fare sta bila ob (iz Soče speljani) mlinščici velik mlin s štirimi kolesi in nekoliko niže še žaga kot edini tovrsten objekt na Soči. Nekoliko nad Fiumiselo je bil iz Soče proti soškemu pritoku Mondini speljan vodni kanal, po katerem pa v tem času ni več tekla soška voda. Tik pred izlivom rečice Mondine v Sočo je bil v strugi poseben greben (hächl — hechel). Poleg Soče so na karti zarisane in označene Tolminka (Tolmina, fiume), il fiume Rošne, Vipava (Vipau fiume) in Mondina. Posebej je označena Sdobbba, eden izmed dveh rokavov, v katera se Soča deli pred izlivom v morje.

Številni so kraji, ki jih je naš kartograf vključil v karto. Naštejmo jih po vrstnem redu, kakor slede na karti od severa proti jugu: Bela peč (Weisnfelss), Trbiž (La Taruisa), Kljuže (La Chiusa de Plez), Bovec (Plez), Chiauare, Tolmin (Castelo de Tulmino), Kanal (Canale), Idrija (Ydria), Vipava (Wipach), Sveta gora, danes Skalnica (S. Maria in sul monte), Solkan (Salcan), Sv. Valentin (S. Ualentin), Gorica

¹⁵ Relazioni dei rettori V, o. c., str. XLVI in LI.

Izsek poti ob Soči

(Karto hrani Haus-Hof- und Staatsarchiv. Österreichische Akten, Görz, fasc. 14 fol. 134)

(Goritia), Križ v Vipavski dolini (Creuz), Podgora (Podgore), Luzinis, Maniza, Fara (Farra), Gradiška (Gradischa), Viles, S. Maria de Sfoian, Tržič (Monte Falcon), Ava, Škocjan (S. Cancian), Starancan, Štivan (S. Zuane de Duino), Devin (Castelo de Duino), Trst (Trieste), Oglej (Aquilea), Barbano (S. Maria de Barbana), Gradež (Grado) in Marano.

Niso pa na karti nikjer označene mitninske postaje, čeprav jih je že v 16. stoletju bilo dovolj. Poleg mitnice v Trbižu, kjer so že v tem stoletju z nižjimi-prometnimi pristojbinami usmerjali promet iz Koroške na obsoško pot, so tedaj obstajale še mitnice v Rablju, v Ključah, Bovcu, Kobaridu, Kanalu in Gorici.¹⁶

Karta je prvi doslej znani specialni prikaz celotne Soške doline in poti v njej ter je zavoljo tega že sama po sebi tudi pomemben zgodovinski vir.

Zusammenfassung

EINE KARTE DER ISONZO-STRAÙE AUS DEM 17. JAHRHUNDERT

Ferdo Gestrin

Der nördliche — die sogenannte »strada di Plez« — und der südliche Abschnitt der Isonzo-StraÙe wurden bereits im frühen Mittelalter zu zwei bedeutenden Verkehrsadern. Insbesondere gilt das für die »strada di Plez«, über die Handel und Verkehr über Kobarid durch das Natisone (Nadiža)-Tal nach Cividale, Friaul und Italien geleitet wurden. Cividale fiel dabei eine wichtige Rôle zu. Der südliche Teil der StraÙe (mit mehreren Nebenwegen) versorgte verschiedene Hafenorte in der Triester Bucht. Erst am Ende des Mittelalters fiel dem mittleren Teil der Isonzo (Soça)-StraÙe — und damit der gesamten StraÙe — eine größere Rolle zu. Eine wahre Wendé in Umfang und Richtung des Verkehrs auf der Isonzo-StraÙe bedeutet der Ausbau eines Fahrweges, der aus der Tolminer Gegend bis nach Görz führte und in den Jahren 1576/87 gebaut wurde; dieser Teil des Weges bestand früher nur aus einem Saumweg. Die Isonzo-StraÙe wurde dadurch auf der ganzen Strecke befahrbar und der Verkehr darauf wickelte sich von da an in Richtung der Habsburger Häfen S. Giovanni (Štivan), Duino (Devin) und Trieste ab. Nach dieser Zeit muß — der Meinung des Verfassers zufolge — die undatierte, 3,5 m lange kolorierte Karte entstanden sein, die im Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchiv aufbewahrt wird. Aufgrund einer Analyse von Berichten venezianischer provveditori jener Zeit in Friaul und in Cividale, und natürlich aufgrund einer Analyse der Karte selbst vertritt der Verfasser die Meinung, daß die Karte Mitte des 17. Jahrhunderts entstanden ist. Außer einer Aufzeichnung der Isonzo-StraÙe und der Verkehrsobjekte daran liefert die Karte noch eine Reihe verschiedener (orthographischer, hydrographischer, topographischer und anderer) Angaben für das Isonzo-Tal und stellt dadurch eine wertvolle historische Quelle dar.

¹⁶ F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja, o. c., str. 211.

PUBLIKACIJE INSTITUTA ZA ZGODOVINO CERKVE

YU-61000 Ljubljana, Poljanska 4

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 1, 1979, 188 strani. Instrukcija papeža Klemen VIII. iz leta 1592 (Benedik); Opravičilno pismo škofa Janeza, Karla Herbersteina iz leta 1786 (Dolinar); Spomenica, salzburškega nadškofa Tarnoczyja o novi razdelitvi škofij na Štajerskem in Koroškem iz leta 1858. (Grafenauer); Izvirna poročila in zapisi jezuitskih misijonov v kraji med Muro in Rabo v letih 1607—1730 (Škafar). **Razprodano**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 2, 1980, 231 strani. Maksimilijan Jezernik, Friderik Baraga. **Razprodano**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 3, 1981, 172 strani. Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov; Francé M. Dolinar, Zapisi škofa Janeza Tavčarja o stanju v Ljubljanski škofiji; Ivan Škafar, Gradivo za zgodovino, kalvinizma in luteranstva na ozemlju belmurskega in beksinskega arhidiakonata. **300 din**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 4, 1982, 257 strani. Jože Gregorič, Pisma Petra Pavla Glavarja Jožetu Tomlju 1761—1784. **500 din**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 5, 1983, 331 strani. Jože Mlinarič, Prizadevanja škofov Martina Brennerja in Jakoba Eberleina za katoliško prenovno na Štajerskem; Ivan Zelko, Gradivo za prekmursko cerkveno zgodovino; Ivan Zelko, Frančiškani v Murški Soboti. **500 din**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 6, 1984, 225 strani. Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov (nadaljevanje); Jevnikar Martin, Ivan Trinko 1902—1923; Novak Vilko, Ivanu Škafarju v spomin; Ivan Škafar, O delovanju luteranov na Petanjcih 1592—1637. **800 din**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 7, 1985, 288 strani. Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih. Ob 1100-letnici Metodove smrti. Conversio Bagoariorum et Carantanorum (Grafenauer); Italska legenda (Perko); Pisma rimskih papežev Hadrijana II., Janeza VIII. in Štefana V. (Dolinar); Žitje Konstantina, Žitje Metoda (Benedik); Pohvala sv. Cirila in Metoda (Dolinar); Anonimna ali Metodova pridiga v Clozovem glagolitu (Zor). **1800 din**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 8, 1986, 400 strani. Rajko Bratož, Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske Cerkve od začetkov do nastopa verske svobode. **3500 din**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 9, 1987. Jože Mlinarič, Župnije na Slovenskem Štajerskem v okviru salzburške nadškofije v vizitacijskih zapisnikih arhidiakonata med Dravo in Muro 1656—1764.

Redovništvo na Slovenskem, 1. zvezek: Benediktinci, kartuzijani, cistercijani. Zbornik predavanj na simpoziju: Stična, Pleterje, Kostonjeva, 23. do 25. maja 1984, Ljubljana 1984, 250 strani. **1000 din**

Vinko Rajšp

CESTE NA GORIŠKEM V DRUGI POLOVICI 18. STOLETJA

Referat na 23. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Tolmin, 1.—3. okt. 1986.

Do začetka šestnajstega stoletja je predelska cesta propadla v navadno tovarniško pot. Glavna povezava med Koroško in Benetkami je bila pontabeljska cesta. Goriški stanovi so si v prvi polovici 16. stoletja prizadevali za preusmeritev trgovine iz Koroške preko svoje dežele po bovški ali predelski cesti. Ta prizadevanja so med drugim naletela na nasprotovanje tudi v deželi Kranjski. Proti njej so bili kranjski stanovi in še posebej kranjski meščani.¹ Vendar so prizadevanja goriških, deželnih stanov rodila sadove v drugi polovici 16. stoletja, ko jih je podprl nadvojvoda Karel. Takrat so predelsko cesto, ponovno, usposobili za vozni promet. Kot glavno trgovsko blago so po njej prevažali železo iz Koroške proti morju, in vino v obratni smeri.² Vendar je še v tem času, kakor tudi v naslednjih dveh stoletjih, predelski cesti uspešno konkurirala pontabeljska cesta kot povezava z Benetkami in z Gorico. Povezava Gorice s Koroško je bila sicer za dobrih šestdeset kilometrov daljša od one po predelski cesti, vendar prikladnejša, ker so Benečani skrbeli, da je bila v boljšem stanju kot predelska cesta.³ Bistveno se položaj predelske ceste ni spremenil niti v času merkantilistične politike cesarja Karla VI. Po razglasitvi Trsta in Reke za svobodni pristanišči 1719. leta sta njen pomen zasenčili komercialna cesta iz Koroške preko Gorenjske do Ljubljane in dunajska iz Štajerske skozi Ljubljano, Vrhniko, Logatec, Razdrto, Sežano, Opčine v Trst in iz Ljubljane do Reke.

Cesti med Ljubljano in Gorico je že v sedemnajstem stoletju dajala neko prednost pošta, ki je bila v Gorici ustanovljena 1588. leta, in je bila ta cesta obenem še poštna cesta.⁴ Od šestnajstega stoletja naprej sta se na Goriškem uveljavili dve glavni prometni smeri, pomembni kot vpadnici na Goriško in kot tranzitni cesti, ki povezujeta Goriško s sosednjimi deželami in ostalimi deli države. Cesta iz Kranjske skozi Ajdovščino v Gorico in naprej v Italijo je bila že iz rimskih časov uveljavljena smer. Povezava Gorice s Koroško ob Soči preko Tolmina pa je bila nova. Goriški deželni stanovi so jo začeli uveljavljati predvsem od šestnajstega stoletja naprej. Zunanjepolitični vzrok za to so bile vojne med Benečani in Habsburžani, zato so Habsburžani podpirali cesto, ki bi peljala le po avstrijskem teritoriju in se izognila beneškemu. Goriški stanovi so jo podpirali tudi zaradi tega, ker je notranje povezovala deželo od severa na jug.

Bovško cesto med Čedadom in Trbižem, ki je peljala preko Tolmina, Bovca in Predela, so zgradili že v štirinajstem stoletju meščani mesta Čedada. Ob koncu štirinajstega stoletja je bila ta cesta primerna za vozni promet. Politično jo je takrat podpiral oglejski patriarh.⁵ V srednjem veku je predstavljala pomembno prometno povezavo med Škofjo Loko in Čedadom pot po dolini Bače.⁶ Ta trgovska povezava se v naslednjih stoletjih ni razvila v pomembnejšo cestno povezavo. Do osemnajstega stoletja je ohranila značaj tovarniške poti.⁷

¹ Arhiv Slovenije, stanovski arhiv, fasc. 527, 18. 3. 1572.

² C. Czörnig, Das Land Görz und Gradiſca, Görz 1873, str. 309.

³ S. Rutar, Zgodovina Tolminskega, Gorica 1882, str. 156—158.

⁴ S. Rutar, Zgodovinske črtice iz poknežene grofije Goriške, Gorica 1895, str. 74.

⁵ Oskar Wanka v. Rodlow, Der Verkehr Über den Pass von Pontebba — Pontafel und den Predil im Alterthume und Mittelalter. V: Prager Studien aus dem Gebiete der Geschichtswissenschaft, str. 39—49.

⁶ P. Blaznik, Prometne zveze preko Poljanske doline v freisinski dobi, Loški razgledi 13/1966, str. 37—42.

⁷ Jože Sorn, Modernizacija cestnega in vodnega omrežja v času od leta 1713 do 1830 na ozemlju današnje socialistične republike Slovenije. V: Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci 1977, Maribor 1977, str. 80.

Na zemljevidu iz leta 1756⁸ so označene glavne cestne povezave na Goriškem. Proti Trstu je peljala cesta preko Standreža, kjer se je odcepila cesta proti Gradiški in proti zahodu, naprej proti Trstu pa preko Mirna in Štivana. Proti vzhodu je tekla cesta skozi Šempas, Ajdovščino, Vipavo in Razdrto, proti severu pa skozi Solkan, Kanal, Kobarid, Bovec, Predel v Trbiž. Stranske poti na tem zemljevidu niso označene. Na zemljevidu J. K. Kindermann⁹ iz 1797. leta, kjer so označene glavne komercialne ceste, ostale komercialne ceste in stranske ceste, ne najdemo na Goriškem nobene ceste, ki bi spadala v prvo kategorijo. V kategorijo ostalih komercialnih cest so spadale: cesta proti Trstu, cesta na zahod proti Palmanovi, cesta na vzhod proti Ajdovščini in Vipavi ter cesta proti severu do Solkana. V tretjo vrsto stranskih cest je spadala cesta iz Solkana naprej skozi Kanal, Kobarid, Bovec, čez Predel v Trbiž in cesta iz Volč, skozi Tolmin, Poljubinj, Ljubinj in Podbrdo, do deželne meje s Kranjsko.

V nadaljevanju bom predstavil ceste in poti na Goriškem v drugi polovici 18. stoletja po vojaškem opisu za Notranjo Avstrijo.¹⁰ Ti vojaški opisi so zanimiv vir za naše dežele iz zadnje četrtine 18. stoletja. Opisane so bile dežele za vojaške potrebe, opisane zgradbe v posameznih krajih, prometne povezave: ceste in poti, mostovi, reke in potoki ter ostale pomembnejše vode, gozdovi in večkrat še pokrajina kot taka.

Predstavil bom predvsem opise cest, poti in mostov na Goriškem. V šestdesetih letih osemnajstega stoletja so pripravljali temeljito prenovo in posodobitev predelske ceste. O tem nam pričajo debeli fascikli gradiva v arhivu dvorne komore na Dunaju.¹¹ Vendar do nastanka našega vojaškega opisa ta prizadevanja niso rodila vidnejših sadov. Cesto iz Predela skozi Log pod Mangartom prikazuje poročevalec z izredno črnimi barvami. Piše, da ima cesta sicer trdno kamnito podlago, vendar je skoraj vedno težko prehodna. Za takšno stanje ceste so bile v veliki meri krive naravne razmere. Cesta je vodila ob potoku Predelici. Ob močnih nalivih je nanašala voda velike količine kamenja s hribov. Poročevalec piše, da je cesta po takih nalivih tako uničena, da ni prehodna niti za vozove niti za jezdece. Pozimi je bila cesta izpostavljena snežnim zametom in tako zopet neprehodna. Zaradi teh naravnih razmer poročevalec ni videl možnosti, da bi se dale razmere na tej cesti izboljšati. Ostale poti v okolici so bile še za pešhojo le težko prehodne steze. Cesta iz Predela je bila v slabem stanju do Loga pod Mangartom. Od tam naprej je bila vsaj prehodna. V slabem stanju so bile tudi okoliške zgradbe v Logu pod Mangartom. Cerkevica je bila sicer zidana iz kamna, vendar bi jo lahko že en sam topovski strel onesposobil za obrambo. Ob izlivu Predelice v Koritnico je bil čez Koritnico dober lesen most. Tudi naprej do trdnjave Kluže je bila deželna cesta v podobno slabem stanju kot pred Logom pod Mangartom.

Cesta iz Bovca v Plužno je bila prevozna, dalje v hribe pa so vodile težko prehodne steze. V Plužni ni bilo nobenih solidnih zgradb. Deželna cesta skozi Bovec je imela trdno podlago, bila je v dobrem stanju in na vseh mestih prehodna za naložene vozove. Cesta, ki se je odcepila od deželne ceste in vodila preko Koritnice skozi Kal v Trento, je bila prevozna do žage pod mlinom, ki je bil desno pod Kalom. Od tod naprej je bila cesta v soteski ob Soči na nekaterih krajih za vozove neprehodna, predvsem ob deževnem vremenu, ko je nanesla voda s kamnitih strmin veliko kamenja. Cesta naprej ob Soči v Trento je sicer še ohranila trdno podlago, vendar je, potem ko je propadlo železarstvo v Trenti, še cesta tako propadla, da je bila komaj prevozna za ozke domače vozove. Pot ob potoku Vrsnici je bila udobna pešpot, dokler je vodila po dolini, naprej v skale pa je bila še za pešca nevarna.

⁸ Kriegsarchiv Wien, Görz und Gradisca B IX 3188.

⁹ Isti arhiv, Görz und Gradisca B IX a 323.

¹⁰ Isti arhiv, Länderkenntnis: Innerösterreich, Militärische Landesbeschreibung ... Görz, sekcije: 132, 133, 154, 156, 157, 180, 181, 186.

¹¹ Haus- Hof und Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, Strassenwesen Görz.

Na področju Trente je bil čez Sočo lesen most, preko katerega so lahko tudi vozili. V bližini kraja Soča sta bila dva lesena mostova, ki sta bila primerna le za pešce. Izven teh mostov Soča na tem področju ni bila prehodna ne za vozove ne za pešce. Tudi prehod čez potok Vrsnico je bil mogoč le preko dveh lesenih mostov. Deželna cesta naprej do Žage je imela trdna naravna tla. Na njej ni bilo strmin; v splošnem je bila v dobrem stanju in za natovorjene vozove vedno prevozna. Poti, ki so se med Bovcem in Žago odcepile od deželne ceste in vodile v hribe, so bile v glavnem le steze za pešhojo. V slabem stanju je bila cesta, ki je vodila iz Žage na Beneško, saj je potreboval popotnik, da jo je premagal; tri ure, ko bi, če bi bila v dobrem stanju, glede na oddaljenost potreboval le eno uro. V bližini Žage ni bilo nobenega mostu. Soča se je široko razlivala, v poletnih mesecih pa je bila skoraj popolnoma izsušena in prehodna brez mostov. Naprej skozi Serpenico in Trnovo je bila Soča zopet globoka in je brez mostov ni bilo mogoče prestopiti. Le v Kobaridu je vodil čez Sočo slab lesen most. Cesta iz Kobarida v Staro selo je imela trdno podlago in je bila vedno prevozna. V slabšem stanju je bila cesta naprej proti Robiču in Kredi. Ta je bila ob deževnem vremenu prevozna le z lahkimi vozovi. Poti od Robiča in Krede naprej so bile zelo slabe. Ob nalivih sta jih uničevala potoka Podbela in Nadiža tako, da so bile večkrat še za pešhojo izredno težke. Potoka Nadiža in Podbela sta naraščala predvsem ob dežju. V suhem vremenu so ju prečkali brez mostov. Če sta bili vodi dovolj nizki, so po njunih strugah tudi vozili. »Ko voda naraste, je z vožnjo konec. Na splošno slabe poti, slaba stanovanja, nihče si pa tudi ne nalaga truda, da bi jih popravljali«, je zapisal poročevalec. Potok Idrija je bil v bližini Kobarida prehodan brez mostu, više pa zaradi skalnate struge le preko mostu. Cesta iz Kobarida v Sužid je potekala deloma po mehkem terenu, vendar je bila prevozna. Iz Kobarida čez Sočo, v Drežnico, Drežniške Ravne in Magozd so vodile ozke in strme poti, neprikladne za kakršnokoli vožnjo. Iz Kobarida v Idrsko je bilo četrť ure pešhoje, do Volč pa tri ure in četrť. V Kobaridu je bila zidana cerkva, hiše pa deloma zidane, deloma lesene. Deželna cesta iz Kobarida do Volč je bila dobro utrjena in v glavnem v dobrem stanju. To dobro stanje so prekinjali le potoki, ki so tekli iz Kolovrata in so prinašali kamenje na cesto ali jo celo trgali in odnašali. Ti potoki so bili ob lepem vremenu prehodni brez mostov, ob dežju pa je bilo enostavno potrebno počakati na lepo vreme. Najhujšo oviro sta predstavljala Potočec in Beli potok. Na področju Idrskega je bila Soča ob lepem vremenu prehodna brez mostu, ko pa je ob deževju narasla, je bila popolnoma neprehodna; spodkopavala in uničevala je tudi deželno cesto, ki je tekla blizu nje. Cesta, ki se je odcepila v Idrskem od deželne ceste in peljala skozi Livek na Beneško, je bila podobna pešpoti in je bila v zelo slabem stanju.

Deželna cesta skózi Volče je bila v dobrem stanju. Čez potok Kámnico je bil v tem času dober lesen most, čez potok Hotevlje pa kamnit most. V Volčah je bila zidana cerkev sv. Daniela, zidano je bilo enonadstropno župnišče, gostilna in nekaj hiš.

Poti, ki so vodile od Soče in deželne ceste desno v hribe, čez Volčanske Rute. Pušno in Srednjo, so bile deloma prevozne, v glavnem pa strme in kamnite. Na goro Kolovrat so bile poti še posebno slabe.

Cesta iz Volč v Kozarišče je bila prevozna za lahke vozove. Čez hribe v Modrejco je vodila gozdna cesta, ki je bila le za silo prevozna. Naprej v hribe so vodile le slabe, kamnite pešpoti. Iz Volč do Tolmina je vodila dobra prevozna cesta. Čez Sočo je vozil brod.

V Tolminu so bili zidani: grad, cerkev sv. Janeza in večina hiš, med katerimi so bile številne tudi enonadstropne. Čez reko Tolminko je bil zgrajen dober lesen most. Tolminka je bila prehodna le preko tega mostu. Cesta iz Tolmina v Prapretno, Modrej, Most na Soči je bila ob lepem vremenu prevozna za lahke vozove, ob dežju pa jo je Soča tako uničevala, da je bila še za pešhojo nevarna. Iz Tolmina je vodila

pešpot skozi Žabče in Tolminske Ravne čez skale v Böhinj. Ta pešpot je bila uporabna le v pôletnih mesecih.

V Mostu na Soči so bile zidane mitnica, cerkev sv. Lucije in cerkev sv. Mavra, ki je bila že izven vasi. Blizu vasi je vodil čez Bačo zidan most. Cesta ob Idrijci proti Bači je bila slabá, za silo prevozna le za lahke vozove, sicer pa primerna le za tovarne konje. Od te ceste so se cepile številne tovarniške poti v hribe: Idrijča je bila ob lepem vremenu za jezdece prehodna brez mostov. Čez Bačo je vodil v Klavžah pred Knežo zidan most. Cesta naprej ob Bači v Sorico je bila primerna le za tovarne konje, poti, ki so se od nje cepile, so bile še slabše, bile so le težavne pešpoti.

Deželna cesta iz Volč do Kanala je bila v dobrem stanju. V dobrem stanju je bila tudi naprej skozi trg Kanal. V prav tako dobrem stanju je bil tudi most čez Sočo v Kanalu. Poročevalec opisuje ta most, ki je bil zgrajen v čnem loku iz dolgega kamnja, kot enega največjih in najbolj umetelnih mostov na tem območju. V trgu Kanal je bil trdno grajen grad, zidanih je bila tudi večina hiš, ki so bile enonadstropne.

Iz Kanala v Bódrež je vodila slabá pot, primerna le za pešce in tovarne konje. Prav tako so bile poti čez Kanalski vrh, Mrčinje in Trušnje ter pot iz Kanalskega vrha v Bate. Bile so le navadne pešpoti, v tovarnem prometu primerne le za tovarne konje. Prav tako slabe so bile tudi poti v Kal nad Kanalóm in Kanalski Lom ter pot iz Avč v Levpo.

Deželna cesta skozi Solkan v Gorico je bila v dobrem stanju. Prav taka je bila cesta naprej proti Trstu in cesta skozi Šempas in Vipavo proti Razdrtemu. Na tej cesti so bili čez potoke zgrajeni solidni kamniti mostovi.

Cesta iz Solkana do Grgarja je bila dobra. Cesta iz Grgarja čez Fobški Kal, Puštale in naprej po Čepovanski dolini je bila prevozna v glavnem za lahke vozove. Največjo oviro na njej je predstavljal hrib med Grgarjem in Fobškim Kalom.

Cesta iz Grgarja preko Ravniče do poštné ceste (Vipava—Gorica) je bila prav tako prevozna za lahko naložene vozove, ostale poti v okolici pa so bile le kamnite pešpoti in jahalne poti.

Večina poti v Trnovski gozd, Trnovo, Lokve, so bile gozdne poti, ki so bile prikladne največkrat le za ježo. Prevozna pa je bila cesta iz Lokév do Čepovana.

Pot iz Trebuše na Vojsko je bila primérna le za tovarne konje, ostale poti v okolici so bile navadne pešpoti.

Poti v Goriška Brda so bile predvsem ob deževnem vremenu zaradi zmeččanih ilovnatih tal težko prevozne. Po teh poteh so vozili v glavnem s kmečkimi vozovi in volovskimi vpregami.

Takšne so bile ceste in poti na Goriškem v drugi polovici osemnajstega stoletja. V tem času so skrbeli predvsem za glavne ceste, nad katerimi je že bdela državna roka, medtem ko je bilo slabše, ali skoraj nič poskrbljeno za stranske ceste. V goratih predelih je imelo še vedno pomembno vlogo v tovarnem prometu tovarništvo, v osebem prometu pa pešhoja.

Zusammenfassung

DIE STRABEN IM LAND GÖRZ IN DER ZWEITEN HÄLFTE
DES 18. JAHRHUNDERTS

Vinko Rajšp

Die Straße von Bovec (Flitsch) oder Predel wurde vor allem vom 16. Jahrhundert an zu einer bedeutenden Verkehrsader des Landes Görz. Der obere Teil der Straße zwischen Cividale und Tarvis (Tarvisio, Trbiž) stellte bereits im Mittelalter eine wichtige Verkehrsverbindung dar. Angesichts der veränderten politischen Verhältnisse im ersten Viertel des 16. Jahrhunderts sollte dieser Straßenteil als Verbindung zwischen Görz und Kärnten dienen und sollte weiter, in Richtung Triest, Kärnten direkt mit dieser Stadt und deren Häfen verbinden. Wegen der strategischen Bedeutung dieser neuen Verkehrsverbindung setzten sich die Görzer Landstände für diese ein, im sechzehnten Jahrhundert wurden sie noch von Erzherzog Karl politisch und finanziell unterstützt. Doch da es in den darauffolgenden Jahrhunderten keine solche politische und vornehmlich finanzielle Unterstützung mehr gab, konnte diese Straße nicht mehr mit der besser instandgehaltenen Straße von Pontebba (Pontafel, Tablja) konkurrieren. So geht aus einer militärischen Beschreibung dieser Länder, die sich im Wiener Kriegsarchiv befindet, hervor, daß diese Straße in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts noch immer in einem schlechten Zustand war. Auf der Strecke zwischen Bovec und Predel trugen in hohem Maße natürliche Gegebenheiten die Schuld. Die weitere Straße bis Görz und Triest war in gutem Zustand. Auf Grund derselben militärischen Darstellung beschreibt der Verfasser auch andere Wege und Straßen in Görz. In einem guten Zustand war die Straße, die aus Razdrto (Präwald) durch Vipava (Wippach) und Ajdovščina (Haidenschaft) nach Görz und weiter nach Friaul führte. Die übrigen Verkehrswege im Lande waren kaum befahrbar, meist handelte es sich nur um Saumpfade. Nicht einmal die vom Mittelalter her bedeutende Verkehrsverbindungen zwischen Friaul und Skofja Loka (Bischof-lack) durch das Bača-Tal hat sich in dieser Zeit zu einer Fahrstraße entwickeln können. Brücken über die Soča (den Isonzo) und die übrigen Flüsse und Bäche wurden vor allem dort gebaut, wo diese wegen ihrer tief eingeschnittenen Wasserläufe sonst unpassierbar waren. Wo sich ein Wasser überqueren ließ, geschah das bei Schönwetter; bei Regen jedoch waren solche Flußbetten unpassierbar.

PROPOSTE E RICERCHE

a. IX (1986) fasc. 17
secondo semestre

Sommario

L'agricoltura marchigiana nel XVII secolo: a proposito di »crisi del Seicento«, a cura di Renzo Paci. Contributi di: Corrado Leonardi, Investimenti terrieri nella erezione della diocesi di Urbania: 1636; Marco Moroni, Formazione e vicende di un podere lauretano; Renzo Paci, L'agricoltura marchigiana nella crisi del Seicento: il caso di Montenovio; Augusta Palombarini, L'incremento della grande proprietà nobiliare: i Marchesi Ricci di Macerata; Carlo Verducci, »... Alberate su terreni altrui«: aspetti dell'agricoltura fermana tra Seicento e Settecento; Emanuela Di Stefano, La crisi del Seicento nell'area appenninica: il territorio camerte; Luigi Rossi, Linee evolutive della proprietà terriera nel Fermano; Carlo Verducci, Trend demografico marchigiano nel Seicento: crisi, tenuta o progresso?; Elena Termite, Produzione e vendita di grani nell'azienda della Santa Casa di Loreto; Sergio Anselmi, A proposito di »crisi« di lungo periodo e di aree semiperiferiche.

Adele Rondini, *La cucina dopo la scoperta dell'America, al filtro di Costanzo Felici da Piobbico*

Ercole Sori, *Evoluzione demografica a Montacuto di Ancona: 1600—1900*

Patrizia Sabbatucci Severini, *La storia dell'industria nelle Marche: note e riflessioni*
Viviana Bonazzoli, *Mutamenti nella struttura della proprietà fondiaria nelle Marche, 1946—1971*

Roberto Schiattarella, *La piccola impresa e le Marche negli anni Settanta*

Carlo Carboni, *Classi sociali, mercato e cultura del lavoro nelle Marche: appunti*

Folclore piceno, *Storie di fate, sibille, spose, crespigni e fagioli nel racconto e negli stornelli di Lucia e Adalgisa, contrada Tiritufo di Montefortino. Registrazione*

Attività »PR«, convegni, notizie: *La giornata di studio sul Seicento agricolo marchigiano* (Morro d'Alba, An, 17 maggio 1986); *Arti e manifatture nella Marca dei secoli XI—XVIII* (Matelica, Mc, 16—17 novembre 1985; v. c.); *Il bosco nel Medio Evo* (Bagnidi Lucca, 16—19 maggio 1986, v. b.); *Verso il Piano Paesaggistico Ambientale delle Marche: gli aspetti storico-culturali ed estetici; La tutela del suolo e delle acque nelle Marche: la proposta di legge regionale n. 81, presentata il 10 luglio 1986 dal consigliere Gianluigi Mazzufferi*

In memoria, *Giacinto Pagnani e Bruno Ciaffi*

Rassegna bibliografica

Proposte e Ricerche izdaja Sezlone di storia dell'agricoltura e delle società rurali del Centro Beni Culturali Marchigiani della Università degli Studi di Urbino. Naslov: Sergio Anselmi, 60010 Scapezano di Senigallia (AN), Italia.

Eva Holz

CESTNE POVEZAVE GORIŠKE IN KRANJSKE V 19. STOLETJU

Referat na 23. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Tolmin, 1.—3. okt. 1986.

Prometna povezava med dvema deželama, pa čeprav v okviru iste države, je povzročala v 19. stoletju precej problemov. Čeprav je bilo za gospodarski položaj tako Goriške kot Kranjske jasno, da je medsebojna povezanost (v prvi polovici stoletja predvsem cestna, kasneje cestna in železniška) potrebna, so ob dogovarjanju za gradnjo posameznih cestnih zvez nastajali različni nesporazumi in očitanja. Očitki, da sosed slabo gradi ali vzdržuje tako potrebno cesto, so se vrstili v enaki meri z ene in druge strani. Še težje je bilo dogovarjanje s hrvaško stranjo.

Ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja so se čez naše ozemlje pomikale različne armade, ki so se gibale predvsem po državnih cestah in jih primerno uničevale.¹ Po končanih vojaških pohodih je državna oblast pazila predvsem na to, da so bile v primernem stanju glavne trgovske zveze, za stranske dovozne poti pa naj bi skrbeli kantoni, ki so imeli neposredno korist od tega, da jim kolovozi niso propadali. V času Francozov so se ceste, ki so križale naše ozemlje, delile v tri razrede: ceste splošnega trgovskega pomena, ceste nacionalnega pomena, ki so povezovale posamezna mesta, in ceste lokalnega pomena. Ceste prvega in drugega razreda bi morala vzdrževati vlada, pa ni imela dovolj denarja. Za ceste tretjega razreda so morale denar zbrati občine, vlada je bila dolžna preskrbeti le smodnik in orodje za delo, včasih hrano za delavce. Cestno omrežje v Ilirskih provincah je bilo zelo neenakomerno razvito. Kranjska je bila dovolj dobro prepletena s cestami. Goriško sta križali dve pomembni cesti: cesta proti Kranjski in cesta proti Koroški. Povezava proti Kranjski je bila del tržaške ceste. Pri Razdrtem se je odcepila in preko Vipave—Ajdovščine—Črnič prišla v Gorico. Spadala je med ceste drugega razreda. Bila je slabo vzdrževana, posebno na področju postojnske intendance. Sicer so jo popravljali že od leta 1807, vendar je vedno primanjkovalo denarja, svoje pa je dodala tudi malomarnost obcestnih posestnikov. Povezava proti Koroški je šla po soški dolini. Tudi na tej cesti so bile večne težave, predvsem na odcepu med Tolminom in Kobaridom, kjer so cesto odnašale poplave. Ceste na Goriškem so v tem času v glavnem propadale, generalnega intendanta so o tem večkrat obveščali, rezultata pa ni bilo. Še v slabšem položaju so bile lokalne ceste, ki so postajale le še smeri.

Po propadu Ilirskih provinc so naše dežele ponovno prišle pod habsburško monarhijo. Že leta 1815 je vlada opozarjala na koristi, ki jih ima ljudstvo, če so glavne ceste dobro povezane s stranskimi. Glavne cesarske ceste so vzdrževali s tlako, ki so jo na Kranjskem odpravili leta 1830, ostala pa je tlaka za posipanje in popravila okrajnih, soseskih in drugih manjših poti. Na cesarski cesti so pobirali mostnino in cestnino. Revolucija sredi stoletja je po svoje vplivala tudi na vzdrževanje neerarških cest. Dokler se ni ustalila nova upravna ureditev in se razdelile kompetence, so uradi prelagali obveznosti drug na drugega in odlašali s popravili neerarških cest.²

¹ Zgodovina cest na Slovenskem. Ljubljana 1972, str. 156, AS — GUB. ARH. 1795—1809, fasc. 54, AS — Deželna vlada 1810, fasc. 29—33.

² Melitta Pivec-Stelè: La vie économique des Provinces Illyriennes (1809—1813). Paris 1930, str. 80, 85 in 87. Josip Mal: Zgodovina slovenskega naroda. Ljubljana 1928, str. 547—548. A. Dimitz: Bau-Strassen-Brückenwesen während der französischen Zwischen-Regierung in Illyrien. Mitteilungen des historischen Vereins für Krain. Laibach 1861, str. 38—39. AS — Glavni intendant Ilirskib provinc 1809—1813, fasc. 58. Novice 15. 5. 1850, 22. 5. 1850.

V drugi polovici 19. stoletja so se ceste v monarhiji delile v javne (državne, deželne, okrajne in občinske, kasneje tudi železniške dovozne ceste) in v zasebne ceste. Državne ceste so bile praviloma komercialne ceste iz 18. stoletja, ceste, po katerih je potekala tudi poštna povezava. Za redno vzdrževanje teh cest je morala skrbeti država. Med deželne ceste so spadale tiste, ki jih je za take zaradi njihovega pomena razglasil deželni zakon. Denar za gradnjo novih in vzdrževanje že obstoječih deželnih cest so prispevali dežela in okraj, skozi katere je cesta potekala. To je bilo določeno za vsako cesto posebej. Iz deželnega zaklada so plačevali upravne stroške in mezde cestarjev. Za vzdrževanje je prispeval polovico deželni zaklad, polovico pa okraj in občina, skozi katere je cesta potekala. Tudi okrajne ceste je določil deželni zakon. Lahko so jih določili tudi s sklepom deželnega zbora. Skladovni okrajji so bili dolžni skrbeti za njihovo izdelavo in vzdrževanje. Okraj je moral skrbeti za posipanje z gramozom, za kidanje snega, za zidarska dela, za plačo cestarjev in njihovih pomočnikov. Za ta denar so prispevale vse občine skladovnega okraja, s priklado na neposredne davke. Za vzdrževanje okrajnih cest so se smeli dovoljevati tudi prispevki iz deželnega zaklada, če so stroški presegle finančne moči okraja ali če je bil okraj v primeri z drugimi okraji prehudo obremenjen. O teh vsotah sta sklepala deželni zbor in deželni odbor. Občinske ceste in poti so tudi spadale med javne ceste, omogočale so promet znotraj občine, s sosednjimi občinami ali s cestami višje kategorije. Občine so smele za vzdrževanje kosov cest, ki so jim bili dodeljeni, dovažati gramoz na stroške skladovnega okraja, odstranjevati blato s cest, pripravljati potrebne snežne drogove, odstranjevati ovire, ki jih je na cesto nanoslo neurje, saditi in vzdrževati drevje ob okrajnih cestah na občinskem ozemlju. Jeseni so lahko pobrali sadče s teh dreves. Od teh del so se občine lahko odkupile.³

Goriško področje so v 19. stoletju križale tri pomembne cestne zveze. Ena smer je šla po soški dolini. Ta je povezovala Goriško s Koroško čez Predel. Cesta je šla ob Soči v Gorico in naprej v Trzič, Nabrežino, Prosek, Trst. Povezavo s Kranjsko je omogočala državna cesta Dunaj—Trst. Od te ceste se je v Kalcah odcepila goriška državna cesta, ki je vodila v Gorico preko Hrušice in Cola. V Razdrtem se je od tržaške ceste odcepil krak državne ceste, ki je po Vipavski dolini potekal proti Gorici ter naprej v Gradišče in Furlanijo. Tržaška državna cesta je potekala naprej preko Gabrka, pri Senadolah prešla deželno mejo ter skozi Štorje, Sežano in Opčine prišla v Trst.⁴ Vse deželne ceste na Kranjskem, ki so bile važne iz strateških vzrokov in so vodile proti Italiji, so bile v državni oskrbi.⁵

Glavna zveza med Kranjsko in Primorsko je bila cesarska cesta Dunaj—Trst. Ob koncu 18. stoletja so že nastajali načrti, kako bi se izognili najbolj neprijetnim čestnim odsekom. Posebno pozimi je hrib Gabrk oviral promet. Inženir Jožef Schermerl je v letu 1785/86 napravil načrt preložitve ceste, da bi se izognili snežnim zametom in burji.⁶ Iz Ljubljane je šla cesta preko Vrhnike—Logatca—Planine—Postojne—Razdrtega—Senožec—Senadol do deželne meje pri Štorjah, nato naprej proti Sežani in Trstu. Cesta je bila široka 24—30 čevljev (7,5—9,5 m). Čeprav je bila to cesarska cesta, so na njej tudi v 19. stoletju nastajali različni problemi. Posebno težaven je bil predel okrog Senožec do Dolskega mostu. Burja je tu nanosla tudi do 2 m visoke zamete, v katerih je zmrznilo nekaj potnikov. Zaradi teh problemov so skušali najti lažje smeri, vendar se je zataknilo pri vzdrževanju. Tako je kljub nevarnosti smer ostala. Pri Postojni se je od tržaške ceste odcepila še reška cesta.

³ Zakoni in ukazi o cestnih stvarih. Ljubljana 1905, str. 4—30. Zakon z dne 28. julija 1889 o napravljanju in vzdrževanju javnih neearških cest in poti, veljaven za vojvodino Kranjsko.

⁴ S. Rutar: Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska, prirodnozanski ... opis, Ljubljana 1892, str. 95.

⁵ Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani. 8. 6.—13. 7. 1880. Priloga 72, str. 738.

⁶ AS — GUB. ARH. 1787—1794, fasc. 258.

⁷ Novice, 18. 6. 1873, Bericht der Handels- und Gewerbekammer für das Kronland Krain für die Jahren 1854, 1855, 1856. Laibach 1857, str. 93. Dr. Fran. Juriševič: S pošto skozi preteklost Slovenskega Primorja in Istre. Koper 1981, str. 53.

seja, 6. 2. 1897, Bericht der Handels- und Gewerbekammer für das Kronland Krain für die Jahren 1854, 1855, 1856, Laibach 1857, str. 95.

Široka je bila 10—20 čevljev (3,16—6,9 m). Šla je skozi Matenjō vas—Radohovo vas—Zagorje—čez Globovnik—Trnovo—Ilirsko Bistrico in prišla do deželne meje med poštnima postajama Lipa in Ilirska Bistrica. Na to cesto je bilo vezanih približno 8000 prebivalcev bližnjih in daljnih vasi. Cesta je bila obremenjena zaradi izvoza lesa iz šneperškega gozda, saj so računali, da gre po njej približno 30.000 voz lesa, poleg tega so po tej cesti tovorili tudi poljedelske pridelke v Trst in na Reko. Kljub železnici je na tej cesti ostalo še 18.000 voz letno, kadar pa so izvažali les, so računali tudi po 100 do 120 voz na dan. Čeprav je bila cesta zelo potrebna, pa vseeno niso uspeli urediti nevarnega klanca čez Globovnik. O tem problemu so v kranjskem deželnem zboru razpravljali sedem let (od 1890 do 1897), nazadnje pa so predlagali zakon za preložitve tega dela ceste.⁸

Kranjsko in Goriško je povezovala t. i. goriška državna cesta. Od tržaške državne ceste se je en krak odcepil pri Kalcah, šel po prečej sušnem predelu ob Hrušici, nato mimo vasi Hrušica—Podkraj—Col do vasi Šturje, kjer se je povezal s krakom, ki je potekal po Vipavski dolini. Cesta je bila široka 16—22 čevljev (5—6,9 m). Tudi ta povezava ni bila povsem brez težav. Na senčnatih področjih je sneg obležal tudi do pol leta. Vozniki so se pritoževali, da je cesta preozka in so se je raje ogibali.⁹ V Razdrtem se je od tržaške ceste odcepil drugi krak goriške državne ceste. Ta krak je peljal po strmi Rebernici—ob Nanosu—skozi Šentvid (današnji Podnanos) cv. Vipavo. Pri potoku Hubelj, pri mostu med Šturjami in Ajdovščino se je povezal z zgornjim omenjenim krakom in državna cesta je prešla deželno mejo. Ta cestni krak je bil širok 18—22 čevljev (5,6—6,9 m). Tudi ta povezava je kazala več napak. Problem za vse, ki so jo uporabljali, je bila burja. Druga težava je bil dokaj strm vzpon čez Rebernico. Cesta se je na nekaterih mestih vzpela za 13—14 col na dunajsko klawtro (kar je približno 15 %). To je pomenilo veliko oviro pri vzponu, še večjo pa pri spustu. Potrebovali so tudi do trikratno priprago. Leta 1805, ko se je iz Italije umikala armada pred Napoleonom, so vojaki na tem delu ceste odmetavali ali zakopavali vse, česar niso nujno potrebovali, da so zmogli strmi vzpon. V času Ilirskih provinc je sicer nastal načrt za izboljšavo tega dela ceste, vzpona bi bilo le 3 col na dunajsko klawtro (kar je približno 7,5 %), vendar je načrt obležal v Ljubljani. Občine Vipavske doline so v letih 1817 in 1818 spraševale, kdaj se bo začela rekonstrukcija, predlagale so tudi, da bodo prispevale delo s tlako, ko bodo enkrat narejena strokovna dela. V letih 1826 do 1840 so se ta vprašanja in želje ponavljale, oblasti so jih sprejemale kot zelo primerne in potrebne, iz nepojasnjenih vzrokov pa niso ukrepale. Leta 1850 so bili spet vojaški premiki čez Rebernico, dnevno so baje potrebovali 100 do 170 parov volov za priprago. Ko so popravili krak državne ceste čez Hrušico, se je zdelo, da bodo uredili tudi ta del, pa ni bilo nič. Novo upanje je zbudila železniška proga, vendar tudi tokrat ni bilo nič.¹⁰ O nadaljevanju ceste proti Ajdovščini je bilo v kranjskem deželnem zboru precej govora, predvsem zato, ker je bila slabo vzdrževana. Po tej cesti so vozili les iz gozdov grofa Lanthierija in kneza Windischgrätzta. Poleg tega je cesto uporabljala tudi vojska.¹¹ Zato je v začetku 20. stoletja postajala vse pomembnejša povezava po dolini Branice. Cesta je bila deželna. Goriška si je prizadevala, da bi na svojem področju napravila cesto čim položnejšo in da bi jo do kranjske strani zavarovala pred burjo.¹² Leta 1900 so to cesto dogradili. Iz Gorice je šla čez Dornberk—Rihemberk (Branik) v braniško dolino do kranjske meje.¹³

Povezava med Goriško in Kranjsko po Poljanski dolini je bila že tradicionalna. Bili sta dve možnosti: sovođenjska ali kopačniška cesta. Ze ob koncu 18. stoletja so

⁸ Obravnave ... 14. 10.—25. 11. 1890. 6. seja, 31. 10. 1890. Obravnave ... 28. 12. 1896—6. 3. 1897. 5.

⁹ Obravnave ... 9. 9.—18. 10. 1884. 13. seja, 17. 10. 1884. Bericht der Handels- und Gewerbekammer für das Kronland Krain für die Jahren 1854, 1855, 1856. Laibach 1857, str. 96.

¹⁰ Laibacher Zeitung, 1. 4. 1851, 2. 4. 1851. Bericht der Handels- und Gewerbekammer für das Kronland Krain für die Jahren 1854, 1855, 1856. Laibach 1857, str. 95.

¹¹ Obravnave ... 28. 12. 1911—22. 2. 1912. 8. seja, 15. 2. 1912. Dodatek, str. 313; 10. seja, 16. 2. 1912.

¹² Obravnave ... 28. 12. 1899—5. 5. 1900, 15. seja, 4. 5. 1900.

¹³ Obravnave ... 27. 3. 1908—29. 10. 1910, 32. seja, 28. 10. 1910.

se občine Žiri, Poljane, Oselica upirale. gradnji prej omenjene ceste čez Hrušico. Zagovarjale so staro smer povezave med Goriško in Kranjsko, ki se je preko kranjskega mostu nadaljevala proti Ljubelju.¹⁴ V 19. stoletju je sovodenjska cesta potekala po Poljanski dolini do Hotavelj, nato je šla na Sovodnje, proti Novi Oselici na Kladije in odtod na Cerčno.¹⁵ Kranjski deželni zbor je v 80-tih letih 19. stoletja sklenil, da je popraviljanje sovodenjske ceste, ki je bila okrajna, predrago, in da je treba oživiti staro povezavo po dolini Kopačnice. Cesta je šla od Škofje Loke po Poljanski dolini, pri Hotavljah je zavila desno, potem pa v smeri srednjeveške trgovske poti po dolini Kopačnice. Šla je večinoma ob reki (potoku), do Cerknega, odtod čez Bukovo do Grahovca, nato pa ob Soči navzgor proti Kobaridu in dalje proti Čedadu.¹⁶ O tej cestni povezavi so se precej pogovarjali, v letu 1883 pa le še niso začeli graditi, ker so bili zadržki na goriški strani. Kopačniško cesto je na kranjski strani podpirala deželna vlada, c. in kr. vojno ministrstvo in c. kr. ministrstvo notranjih zadev. Edini pogoj je bil, da bo zagotovljena povezava na goriški strani. Namestništvo v Trstu ni takoj odgovorilo na pobude kranjske strani.¹⁷ V letu 1884 so cesto obravnavali v kranjskem deželnem zboru. Tokrat so se pogovarjali o finančnih zadevah ter govorili, da bo posebno težko pokriti stroške gradnje, ki so bili preračunani na 27.641 gld 82 kr. Za pokritje te vsote pa so imeli na razpolago: 10.000 gld državne podpore, 7000 gld deželne podpore in 1500 gld od cestnega okraja. Ker je bil deželni zbor prepričan, da je zbranega denarja premalo, je sklenil prošiti c. kr. notranje ministrstvo, naj posreduje, da se bo državna podpora povečala, ker je cesta za državo odločilnega pomena. Zamisel pa ni rodila uspeha. Kranjskemu deželnemu zboru so odgovorili, naj pri gradnji ceste varčuje.¹⁸ Glede uvrstitve kopačniške ceste se v tem letu še niso odločili. Sovodenjska cesta je še veljala za okrajno, dveh okrajnih cest pa si loški cestni okraj ni mogel privoščiti.¹⁹ Cesto so končno le začeli graditi in jo do leta 1888 tudi dogradili. Takoj se je pokazala vrsta pomanjkljivosti. Gradnja je bila dražja, kot je bilo predvideno, dela niso bila dobro izvedena, postavljali so lesene mostove namesto kamnitih. Tudi glede vzdrževanja in plačevanja cestarja ni bilo vse jasno. Ker je ta cesta pomenila edino zvezo med Goriško in Kranjsko na tem področju, naj bi bilo v državnem interesu, da ne spada med okrajne. Poslanec Dežman je zahteval, naj bo okrajna, deželni predsednik Winkler je zagovarjal mnenje, da mora postati deželna. Debato je zaključil poslanec Poklukar z ugotovitvijo, da ceste sedaj, ko je narejena, nihče ne mara. Dežela jo ponuja državi, ki je ne mara, cestni okrajni odbor se je otepa, oštane torej deželi v breme.²⁰ In res so jo uvrstili med deželne ceste. Ob prvem deževju se je pokazalo, da bo cesta poplavljena in morda tudi težje poškodovana. Ob cesti se je podrlo več podpornih zidov in nanjo je spolzela zemlja. Poleg tega je prišlo na dan, da je cesta od Cerknega dalje slabo vzdrževana, da ni niti posuta, da posestniki, ki trebijo svoje laze po bregovih naokrog, znašajo na njo kamenje in druge smeti. Kranjski deželni odbor je o vsem tem obvestil goriški deželni odbor in mu sporočil, da na Kranjskem spada ta cesta med deželne. Prosil je, naj goriški deželni odbor ukrene vse potrebno, da bi cesto tudi po goriškem ozemlju vzdrževali v dobrem stanju, ker je le tako možna povezava med obema deželama.²¹ Končno je obveljalo mnenje, da so cesto gradili bolj iz strateških kot trgovskih vzrokov. Popolnoma je izgubila pomen.²² V začetku 20. stoletja so v kranjskem deželnem zboru poročali, da propada tudi, na kranjski strani, saj po njej skoraj ni prometa.²³

¹⁴ AS — GUB. ARH. 1787—1794, fasc. 258.

¹⁵ Novice, 24. 7. 1861.

¹⁶ Obravnave ... 4. 9.—9. 10. 1882, 12. seja, 6. 10. 1882.

¹⁷ Obravnave ... 25. 6.—20. 10. 1883, 13. seja, 7. 10. 1883.

¹⁸ Obravnave ... 9. 9.—18. 10. 1884. Letno poročilo, str. 54—56.

¹⁹ Obravnave ... 9. 9.—18. 10. 1884, 14. seja, 18. 10. 1884.

²⁰ Obravnave ... 24. 11. 1887—23. 1. 1888, 12. seja, 10. 1. 1888.

²¹ Obravnave ... 10. 10.—23. 11. 1889. Letno poročilo, Občila, str. 110—112.

²² Obravnave ... 10. 10.—23. 11. 1889, 10. seja, 8. 11. 1889.

²³ Obravnave ... 25. 10. 1905—29. 12. 1907. Letno poročilo 1905, Občila, str. 134, Letno poročilo 1907, Občila, str. 154.

Sredi 19. stoletja so se na severnem Goriškem vneli prepiri o tem, kje naj poteka povezava tega dela dežele s Kranjsko. Del prebivalstva se je zavzemal za cesto, ki naj bi potekala ob Idrijci. Za to smer so se potegovali Cerkljani. Tolminci so zagovarjali smer ob Bači.²⁴ V goriškem deželnem zboru je tolminski poslanec sprožil predlog za to cesto. Različice povezave so pripravljali že deset let. Ena predlagana smer naj bi bila Tolmin—Poljubinj—Hom—Podmelec—Kneža—Grahovo—čez bukovski hrib v Reko, Ravne in Želin. Tu bi se cesta cepila, en krak bi šel v Idrijo—Logatec, drugi pa v Cerkno in dalje proti Škofji Loki. Druga predlagana smer pa je bila Sv. Lucija (Most na Soči)—Bača—Idrija ob Bači—Slap—Spodnja Tribuša—šemviška grapa—Reka—Ravne—Želin, od tod naprej pa enako kot prva varianta. Prepiri so se iz goriškega deželnega zbora prenesli tudi v časopisje.²⁵

V začetku 20. stoletja se je začela izboljševati povezava Goriške s Kranjsko po Selški dolini. Šlo je za cesto od Škofje Loke do Železnikov, Zalega loga, Podrošta do deželne meje na Petrovem brdu. Od Podbrda proti Sorici so začeli z gradnjo ceste na goriški strani in želeli, da bi se nadaljevala na Kranjskem. Kranjski deželni odbor se je o gradnji te ceste pozanimal pri goriškem deželnem odboru. Zanimalo ga je predvsem, kdo bo gradil na goriški strani, ali bo to okrajna ali državna cesta, kolikšna bosta prispevka države in dežele, kdaj bo cesta dodelana do kranjske meje. Goriški deželni odbor je odgovoril, da bo cesta od Podbrda do Bače okrajna, prav tako kategorijo pa bo imela tudi povezava s kranjsko deželo čez Petrovo brdo. Tolminski cestni odbor bo prispeval 10 % proračunanih stroškov, ostalo bo krila država, ki je tudi prevzela gradnjo. Predvidevajo, da bo cesta dodelana v dveh do štirih letih.²⁶ V letu 1903 so govorili, da bi se kranjski del uvrstil med deželne ceste. Seveda bi se morala cesta prilagoditi glede izvedbe in širine cestišča (4,5 m), važna je izpeljava klancév, zidava podpornih zidov in odtočnih kanalov.²⁷ Kranjski deželni odbor je sklenil, da je cesta zgrajena zahtevnemu terenu primerno in da se del (8 km) ceste Železniki—Zali log—Podrošt—Sorica uvrsti med deželne ceste.²⁸ V letu 1905 so obravnavali prevzem ceste Podrošt—Petrovo brdo na kranjski strani. O cesti so imeli vrsto pripomb, češ da je bila grajena v naglici in prilagojena delom na bohinjski železnici. Na kranjski strani jo je treba temeljito popraviti, preden bodo izročili vsoto, ki jo je deželni zbor odobril za ta del ceste.²⁹

Idrija je bila povezana z okrajno cesto z Žirni in preko Hotedršice z Logatcem, kjer se je ta cesta priključila na državno cesto. V letu 1880 so se začele priprave za povezavo Idrije na primorsko stran do Vrščeva in do Želina.³⁰ V letu 1882 je okrajni cestni odbor lahko poročal, da se bo začel promet po tej cesti, vendar pa da se bodo nadaljevala dela še v letu 1883. Goriški deželni odbor bo moral poskrbeti, da se bodo dela nadaljevala od Vrščeva do Želina že v letu 1882. V prvi polovici oktobra je bil promet mogoč tudi z goriške strani.³¹

Potovanje po cestah, tudi državnih, je bilo v začetku 19. stoletja precej tvegano. Ob cestah so se potikali cestni roparji, ki so izgubili pomen šele sredi 19. stoletja, ko so bile ustanovljene orožniške postaje. Poleg roparjev so se ob cestah potikali tudi pobegli kaznjenci, ki so jih iz notranjosti monarhije vodili v Trst in dalje proti Gradiški. Zadnja priložnost za pobeg so bili gozdovi okrog Postojne in Razdrtega.³² Proti koncu 19. stoletja so se uporabniki cest srečevali z novimi težavami. Tako so na okrajni cesti, ki je čez Orehek in Presiraneke povezovala tržaško in reško

²⁴ Novice, 1. 8. 1860.

²⁵ Rapporto generale della Camera di Commercio ed Industria del Circolo di Gorizia rassegnato all'eccelso Ministero del Commercio. Gorizia 1860. Novice 1. 8. 1860, 29. 5. 1861, 5. 6. 1861, 19. 6. 1861, 3. 7. 1861, 10. 7. 1861, 24. 7. 1861.

²⁶ Obravnave . . . 19. 12. 1900—17. 7. 1901. Letno poročilo, Občila, str. 150.

²⁷ Obravnave . . . 22. 9.—7. 11. 1903. Letno poročilo, Občila, str. 148—150.

²⁸ Obravnave . . . 22. 9.—7. 11. 1903. Priloga 32, str. 355—359.

²⁹ Obravnave . . . 25. 10. 1905—29. 12. 1907, 12. seja, 24. 11. 1905. Slovenski Narod, 11. 4. 1900.

³⁰ Obravnave . . . 24. 9.—22. 10. 1881, 6. seja, 11. 10. 1881; 11. seja, 20. 10. 1881. Priloga 28, str. 475—486.

³¹ Obravnave . . . 4. 9.—10. 10. 1882. Letno poročilo, str. 78.

³² Rudolf Dostal: Razbojniki v naših krajih nekdanj. Jutro, 31. 12. 1939. Dnevnik Antona Globočnika, ko je bil okrajni glavar v Postojni. Kopijo dnevnika hrani ZIMK ZRC SAZU.

državno često, imeli, vozniki težave z ovirami, ki so rjih čez često polagali hlapiči žrebčarne v Prestranku, da jim ne bi pobegnili konji. Omeniti je treba, da je okrajna cesta tekla po sredi posestva, tako da so bili na eni strani hlevi, na drugi pa kali, kamor so vodili konje napajat.³³ Z okrepitevijo cestnega prometa v začetku 20. stoletja so ponekod pomenili težavo tudi cestno-prometni predpisi. Te težave so se pokazale na mejnih predelih med Goriško in Kranjsko in med Kranjsko ter Hrvaško. Šlo je za vprašanje smeri vožnje, umikanja in prehitevanja. Na Kranjskem je od leta 1824 veljal predpis, ki so ga kasnejši zakoni o cestno-prometnih predpisih še potrdili, to je: umikanja na levo in prehitevanja po desni. Ta predpis je na Kranjskem veljal do 1926. Na Goriškem je veljalo ravno nasprotno pravilo. Leta 1900 je bilo v kranjskem deželnem zboru govora o tem problemu, ker so očitno postajale razmere na cestah vse bolj nejasne in nastopi med vozniki vse živahnejši. Deželni zbor je zato sprejel resolucijo, naj se deželni odbor obrne do cesarske vlade s prošnjo, naj ukrene vse potrebno, da se prilagodijo cestno-prometni predpisi na Kranjskem, Primorskem in Hrvaškem. Na to prošnjo je c. kr. namestništvo v Trstu odgovorilo, da je predloge z razumevanjem sprejelo na znanje in jih skrbno preučilo. Da je potrebno sistemu, ki je vpeljan na Kranjskem in v večini cesarstva, iz praktičnih razlogov dati prednost, da pa vendar glede na nasprotno, na Primorskem obstoječo šego sedaj ne more ugoditi razlogom kranjskega deželnega zboru ter sprožiti prenarédbe, že ukoreninjenih razmer. C. kr. deželno predsedstvo je tudi odgovorilo, da iz državno-pravnih razlogov ne more posredovati želje kranjskega deželnega zbora na Hrvaško.³⁴

V prvem desetletju 20. stoletja so tudi v naših krajih spoznali pomen dobrih cestnih povezav. Prizadevali so si, da bi bilo čim več cest v rokah dežele in države ter da bi se uskladila cestna in železniška mreža. Vse te poskuse pa je prekinila prva svetovna vojna.

Zusammenfassung

STRASSENVERBINDUNGEN ZWISCHEN GÖRZ UND KRAIN IM 19. JAHRHUNDERT

Eva Holz

Für die Entwicklung der Wirtschaft gewannen gute Verkehrsverbindungen immer größere Bedeutung. Im 19. Jahrhundert spielten daher Straßenverbindungen eine wichtige Rolle zunächst für die Binnenkommunikation eines Gebiets, sodann auch als Verbindung nach außen mit anderen Ländern. Obwohl sich die Behörden dieser Tatsache bewußt waren, gab es bei Instandhaltung und Neuanlage von Straßen immer Schwierigkeiten. Der Bau einer Straße dauerte meistens lange, der Kostenvoranschlag wurde in der Regel überschritten, schließlich stellte sich bei der Kollaudierung noch heraus, daß die Straße schlecht gebaut worden war und Reparaturen vorgenommen werden mußten, — natürlich zu Lasten des Unternehmers, der die Arbeit übernommen hatte —, bevor die Straße für den Verkehr freigegeben werden konnte. Die Straßenverbindungen zwischen Görz und Krain bildeten dabei keine Ausnahme. Trotz dieser Schwierigkeiten gab es zu Beginn des 20. Jahrhunderts bereits viele solcher Verbindungen, deren weitere Entwicklung allerdings vom Ersten Weltkrieg vereitelt wurde.

³³ Obravnave . . . 28. 12. 1898—16. 5. 1899, 18. seja, 10. 5. 1899.

³⁴ Obravnave . . . 29. 12. 1899—5. 5. 1900, 15. seja, 4. 5. 1900. Josip Mal: Zgodovina slovenskega naroda. Ljubljana 1928, str. 550. Zakoni in ukazi o cestnih stvarih. Ljubljana 1905. Zakon z dne 26. 9. 1874, veljaven za vojvodino Kranjsko, s katerim se razpisuje cestni policijski red javnih nedržavnih cest, str. 53. Zakoni in ukazi o cestnih stvarih. Ljubljana 1900. Razglasilo c. kr. deželnega predsednika na Kranjskem z dne 28. junija 1893, dež. zak. št. 24, s katerim se na podstavi obstoječih zakonov in predpisov z dovoljenjem c. kr. ministrstva za notranje stvari razglašajo cestno-policijski red, veljaven za deželne ceste v vojvodini Kranjski, str. 60. Zakoni in ukazi o cestnih stvarih. Ljubljana 1905. Razglas. c. kr. deželnega predsednika na Kranjskem z dne 23. 10. 1903, str. 67. Ukaz c. kr. deželnega predsednika na Kranjskem z dne 6. 7. 1907, str. 78.

Janez Cvirn

**FINANČNO POSLOVANJE DRUŽINE
MARKA VINCENCA LIPOLDA V LETIH 1867—1871
IN 1878—1883**

UVOD

Marko Vincenc Lipold se je rodil 19. januarja 1816 v Mozirju, v dokaj premožni svobodniški družini.¹ Kot tretji sin uglednega tržana in kasnejšega mozirskega župana Marka Jurija Lipolda je bil določen za študij. Glavno šolo (1824—1827) in gimnazijo (1827—1833) je končal v Celju, filozofijo v Gradcu (1833—1835), pravne študije pa v Gradcu (1835—1838) in na Dunaju (1838—1839), kamor se je iz neznanih vzrokov preselil leta 1838. Po uspešno opravljenem študiju prava (1839) se je vpisal tudi na rudarsko akademijo v Banski Štiavnici in jo dokončal v letu 1842, ko je 30. septembra opravil absolutorij z odličnim uspehom. Kljub dvema končanima fakultetama sprva ni dobil stalne zaposlitve. Tako je najprej dobil mesto praktikanta (Schichtenmeister) v solnem rudniku v Hallu na Tirolskem (tu je v prvi polovici leta 1842 opravil tudi študijsko prakso), februarja 1844 je bil prestavljen na rudarsko sodišče v Steyr, septembra istega leta pa v montanistični muzej na Dunaju, kjer je v zimskih mesecih 1845 opravil tečaj iz mineralogije in geognostike pri znamenitem mineralogu Haidingerju. Julija 1845 je bil prestavljen na rudarsko sodišče v Plajberk (Bleiberg), septembra 1846 k dvorni komori na Dunaj, julija 1847 pa končno dobil prvo stalno mesto kot rudarski mojster v solini Hall na Tirolskem z letno plačo 600 gld. Oktobra 1849 je bil imenovan za rudarskega mojstra v solnem rudniku Aussee, z dekretom z dne 14. decembra istega leta pa za prvega terenskega geologa pravkar ustanovljenega državnega geološkega zavoda na Dunaju z letno plačo 1500 gld. Na tem delovnem mestu je ostal do srede leta 1856, ko je z odlokom z dne 15. maja 1856 postal drugi geolog državnega geološkega zavoda z nazivom rudarski svetnik in letno plačo 1600 gld ter 300 goldinarskim dodatkom za stanovanje. Junija 1867 se je preselil v Idrijo, kjer je kot ravnatelj idrijskega rudnika služboval vse do svoje smrti 22. aprila 1883. Za več kot uspešno delo pri vodenju rudnika ga je leta 1881 poljedelsko ministrstvo imenovalo za dvornega svetnika, tik pred smrtjo (26. marca 1883) pa je bil za svoje velikanske zasluge na področju geologije in modernizacije idrijskega rudnika odlikovan z redom železne krone III. razreda in povzdignjen v viteški stan.²

Marko Vincenc Lipold je že v času študija pričel voditi dnevnike, ki danes predstavljajo prvovrsten vir za preučevanje njegovega geološkega dela in načina življenja

¹ Celotno gradivo rodbine Lipold iz Mozirja (1707—1976), ki ga je v času med obema vojnama zbrala in uredila Ivanka Lipold, rojena Balon (1893—1976), se od leta 1982 nahaja v Pokrajinskem muzeju Celje (I. Lipold ga je PMC zapustila v oporoki) in sicer v urejenem stanju in podrobno popisano. K fondu je dodana tudi kopija rokopisne kronike družine Lipold iz Mozirja, ki jo je na podlagi zbranega gradiva napisala Ivanka Lipold (174 tipkanih strani), v njenem uvodu pa podala še jedrnat historiat fonda.

² Najpopolnejši prikaz življenja in dela Marka Vincenca Lipolda (z bibliografijo Lipoldovih strokovnih člankov in seznamom obstoječe literature in virov) najdemo v razpravi Antona Ramovša in Vande Kochansky-Devidé: Marko Vincenc Lipold (1816—1883), prvi slovenski geolog — življenje in delo (Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 8, Ljubljana 1985), ki pa kljub temu vsebuje nekaj manjših napak. Avtorja sta jih verjetno zagrešila zaradi tega, ker pri pisanju nista uporabljala originalnega gradiva, temveč le podatke iz že omenjene kronike družine Lipold in pa 11 zvezkov izpiskov iz dnevnikov in korespondence, ki jih je iz originalov prepisala in prevedla Ivanka Lipold. Na tem mestu popravimo le njuno trditve, da je ob tristoletnici idrijskega rudnika 1881 ministrstvo ... podelilo Lipoldu naslov dvornega svetnika in plemstva. Kot je razvidno iz Lipoldovega dnevnika, je takrat dobil le naziv dvornega svetnika (Hofrat), ne pa tudi plemiškega naslova. V viteški stan pa je bil Lipold povzdignjen šele s cesarskim odlokom z dne 26. 3. 1883 (nekaj dni pred smrtjo!), ko je bil odlikovan z redom železne krone III. razreda.

od leta 1850 dalje.³ Ker pa je v njih vestno beležil tudi vse svoje prihodke in izdatke — od najmanjših do največjih — in na koncu leta izdelal še bilanco, v kateri je po mesecih razčlenil redne, izredne in začasne prihodke in izdatke ter pregled realnih izdatkov, ki ga je največkrat predstavil v dvanajstih večjih postavkah,⁴ najdemo v njih tudi obilo podatkov o finančnem stanju njegove družine in o cenah v navedenem obdobju. Ti podatki so izredno zanimivi, zato si pogledjmo nekatere postavke iz časa, ko je živel v Idriji (1867—1883). Podatki od januarja do konca junija 1867 se nanašajo na Dunaj. Dnevniki za leta 1872—1877 manjkajo.⁵

PRIHODKI

1. Redni prihodki

V času bivanja na Dunaju je Lipold uvrstil med redne prihodke plačo in dodatek za stanovanje, kasneje, v Idriji, pa poleg plače še dodatek na funkcijo (Funktionszulage), aktivnostni dodatek (Aktivitätszulage), konjski pavšal (Pferdepauschalle) in lovsko odškodnino (Jagdentschädigung), medtem ko je dodatek za stanovanje izgubil, saj je imel kot ravnatelj idrijskega rudnika na razpolago brezplačno stanovanje na idrijskem gradu, poleg tega pa še pravico uporabe 1506 kvadratnih klafter vrta in 3552 kvadratnih klafter travnikov ter tudi ribiško pravico.⁶ Ker je vse postavke ob koncu vsakega leta tudi podrobneje specifikiral, si jih na kratko oglejmo.

V zadnjem letu službovanja na Dunaju je Lipold imel 1680 gld letne plače in 315 gld dodatka za stanovanje letno. Plačo je prejemal točno vsakega prvega v mesecu (140 gld), dodatek za stanovanje pa je dobival po delih, na začetku vsakega kvartala po 78,75 gld. Ker si je julija 1866 najel posojilo v višini 420 gld,⁷ je od avgusta 1866 do vključno julija 1867 prejemal le po 105 gld plače na mesec, saj je dolg vračal v 12 rednih mesečnih obrokih po 35 gld. Ob preselitvi v Idrijo je višina njegove plače ostala ista (140 gld), izgubil pa je dodatek za stanovanje. Vendar, pa

³ Na žalost so Lipoldovi dnevnik ohranjeni šele od leta 1850 dalje. Ker pa prvi ohranjeni zvezek nosi zaporedno številko 41, je popolnoma jasno, da je moral pričeti s pisanjem dnevnikov že veliko prej, verjetno že v času študija. V PMC so ohranjeni naslednji Lipoldovi dnevnik:

10/1 Journal No. 41, 1850. In Altaussee — Reise nach Salzburg und Wien. Monat Jänner bis incl. 11. April.

10/2 Journal No. 43, 1850. In Salzburg — Geologische Reisen. Monat July incl. September.

10/3 Journal No. 44, 1850. In Salzburg — Reise nach Wien—Wien (Neumarkt N. 500). Monat October incl. December.

10/4 Journal No. 45, 1851. In Wien-zu geologische Reise in Österreich. Jänner—December 1851.

10/5 Journal No. 46, 1852. In Wien — Geologische Reise nach Salzburg. Jänner bis Mai.

10/6 Journal No. 48, 1853. In Wien — und Reise nach Hallein. Von Jänner bis incl. Mai.

10/7 Journal No. 49, 1853. Geologische Reisen im Salzburg'schen — Wien. Von Juni bis incl. October.

10/8 Journal No. 51, 1854. In Wien und Kärnten. Von Jänner bis incl. Juni.

10/9 Journal No. 53, 1855—1856. In Wien — Kärnten und Krain. Von Jänner bis incl. December.

10/10 Journal No. 54, 1857, 1858, 1859. Jahr 1857 — In Wien — Reise in Unterkrain. Jahr 1858 — In Wien — Reise in Küstenland. Jahr 1859 — In Wien — Reise in Böhmen.

10/11 Journal No. 55, 1860—1863. Jahr 1860 — Reise in Böhmen. Jahr 1861 — Reise in Böhmen. Jahr 1862 — Reise in Böhmen. Jahr 1863 — ?

10/12 Journal No. 56, 1864—1867. Jahr 1864 — Reise in Nied. Österr. (Kirchberg). Jahr 1865 — dt. in Schemnitz. Jahr 1866 — dt. in H. . . . Jahr 1867 — Wien—Idria.

10/13 Journal No. 57, 1868—1871. Idria.

10/14 Journal No. 59, 1878—1880. Idria.

10/15 Journal No. 60, 1881—1883. Idria.

⁴ Pregled realnih izdatkov je Lipold največkrat razčlenil v naslednjih 12 postavk: 1) gospodinjstvo; 2) gotovina ženi in otrokom; 3) obleka; 4) zabave in gostilne; 5) potovanja; 6) davki, pošta, koliki; 7) darila, milodari, napitnine; 8) knjige, društva, časopisi; 9) pohištvo, premičnine, popravila; 10) obutev; 11) tobak in kadilski pripomočki in 12) kalo in razno. Leta 1867 je poleg teh navedel še naslednje postavke: 1) stanovanje; 2) kurjava; 3) zdravstvene usluge in zdravila; 4) stroški poroke z Roso; 5) ekstra; 6) več plačil banki; 7) poračun z bratom Janezom. Zaradi boljše preglednosti sem v tabeli (II.) prvi dve postavki priključil k postavki gospodinjstvo, vse ostale pa k postavki razno in kalo. V letih 1880—1882 pa je poleg navedenih 12 postavk posebej navajal še postavko: perilo, posteljnina, prti, ki sem jo v tabeli priključil k postavki obleka.

⁵ Vse postavke v pričujoči razpravi so povzete iz zadnjih štirih ohranjenih Lipoldovih dnevnikov (Journal No. 56, 57, 59, 60), zato jih v opombah posebej ne navajam.

⁶ PMC, Rodbina Lipold iz Mozirja (1707—1976), sig. 10/42, Službene tabele M. V. Lipolda 1868, 1872, 1879, 1880.

(Kvadratni seženj meri 3,59 m²; o tem: S. Vilfan: Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero (16.—19. stoletje), ZC VIII/1954, str. 67.)

je poleg plače dobil še 210 gld. funkcijskega dodatka, 210 gld konjskega pavšala in 52,50 gld lovske odškodnine letno, seveda pa teh dodatkov v letu 1867 ni dobil izplačanih za celo leto, podobno kot je dobil na Dunaju dodatek za stanovanje. Za prve tri kvartale. Julija 1867 je z odbitkom 35 gld od (nekoliko zmanjšanega) dodatka za stanovanje za III. kvartal povrnil zadnji obrok posojila in dobil že polno plačo 140 gld. Ker pa je junija zaradi stroškov selitve ponovno najel posojilo oziroma predujem (Besoldungsvorschuss) v višini 420 gld (t. j. treh mesečnih plač), ki ga je vračal v 20 rednih mesečnih obrokih po 21 gld, je od avgusta 1867 do vključno marca 1869 prejemal le po 119 gld plače na mesec.

Tudi v letu 1868 znaša njegova mesečna plača 140 gld, oziroma zaradi vračanja posojila (predujma) 119 gld, na začetku vsakega kvartala pa dobi še pavšalije v višini 118 gld. S februarjem 1869, ko postane definitivni direktor rudarske direkcije v Idriji z nazivom višji rudarski svetnik,⁸ se njegova plača zviša na 208,33 gld mesečno (2500 gld letno), vendar pa zaradi tega izgubi dodatek na funkcijo (210 gld) in lovske odškodnine (52,50 gld), konjski pavšal pa prejema še naprej v isti višini (210 gld).

Do konca leta 1872 ostane njegova plača nespremenjena (2500 gld letno, oziroma 208,33 gld mesečno + konjski pavšal 210 gld letno), z januarjem 1873 pa se mu ponovno zviša in sicer na 2800 gld letno. Ob tem izgubi 210 gld konjskega pavšala, namesto njega pa mu dodelijo 160 gld aktivnostnega dodatka (Aktivitätszulage) na leto. Od januarja 1874 znaša njegova plača 3200 gld letno (292,50 gld mesečno), poleg nje pa dobi še 160 gld aktivnostnega dodatka in 150 gld potnin (Ganggeldpau-schall) letno. Plačo v tej višini prejema do konca leta 1878; z januarjem 1879 pa se mu plača ponovno zviša in sicer na 3600 gld letno (325,83 gld mesečno), medtem ko ostanejo dodatki isti. Takšno plačo prejema vse do svoje smrti, s tem, da januarja 1880 najame predujem v višini 600 gld, ki ga vrača v dvanajstih rednih mesečnih obrokih po 50 gld in od februarja 1880 do vključno januarja 1881 prejema le po 275,83 gld na mesec.⁹

2. Izredni prihodki

Med izredne prihodke je Lipold uvrščal povračila potnih stroškov, ki jih je imel na svojih službenih potovanjih, nadalje obresti od državnih in privatnih obligacij, nagrade (remuneracije) finančnega ministrstva, dohodke zasebnega dela in še nekatere druge prihodke. Višina izrednih prihodkov je iz leta v leto različna, in razen v letu 1867 nikoli ne presega rednih prihodkov. Tako znašajo izredni prihodki v letu 1868 58,15 % rednih, leta 1869 35,54 %, leta 1870 24,31 %, leta 1871 18,26 %, leta 1878 36,75 %, leta 1879 8,84 %, leta 1880 18,41 %, leta 1881 8,70 % in leta 1882 13,52 %. Nadpovprečno visoki izredni prihodki v letu 1867 so posledica dejstva, da je Lipold zaradi visokih stroškov selitve z Dunaja v Idrijo¹⁰ v denarni stiski prodal obligacije (nominalna vrednost 2079 gld) za 1362 gld.

Lipold je tudi izredne prihodke podrobneje specificiral, zato si pogledjmo njihovo strukturo po posameznih letih.

Kot smo že povedali, je Lipold zaradi selitvenih stroškov v letu 1867 prodal obligacije in zanje dobil 1362 gld. Ta znesek predstavlja največji del med izrednimi prihodki v navedenem letu, pomembno postavko pa predstavlja tudi remuneracija finančnega ministrstva v višini 400 gld. Obresti od obligacij so mu prinesle 311 gld,

⁷ Dne 17. 7. 1866 je Lipold wegen der preussichen Kriegsgefahr prejel 3 mesečne plače vnaprej (za avgust, september in oktober), ki pa jih je najel kot posojilo. Vračal ga je v 12 rednih mesečnih obrokih.

⁸ Lipold je dne 4. 1. 1869 prejel dekret o imenovanju po novem statutu za direktorja idrijskega rudnika z naslovom višji rudarski svetnik. Dne 7. 1. 1869 je bil pri deželnem predsedniku Conradu von Eibesfeldu slovesno zaprisežen.

⁹ Zanimivo je primerjati Lipoldovo plačo s plačami idrijskih rudarjev; o tem glej: Ivan Mohorič: Rudnik živega srebra v Idriji, Idrija 1960, str. 232–236.

¹⁰ Ko je Lipold dne 6. 6. 1867 v muzeju (neformalno) izvedel, da je imenovan za predstojnika idrijskega rudnika, a brez povračila selitvenih stroškov, je še isti dan napisal prošnjo na južno železnico za brezplačno vožnjo do Idrije. Sodeč po navedenih izdatkih je bila njegova prošnja neuspešna.

Tabela I. Pregled prihodkov in izdatkov M. V. Lipolda v letih 1867—1871 in 1873—1883

LETO	PRIHODKI				IZDATKI			
	Redni	Izredni	Začasni	Skupaj	Realni	Začasni	Skupaj	Ostane
1867	2230	2393,50	1455	6078,50	4617,50	1455	6072,50	24
1868	1900	1105	66,50	3071,50	2945	66,50	3011,50	84
1869	2644,34	940,66	—	3585	3633	—	3633	36
1870	2710	659,40	—	3369,40	3190,40	55	3245,40	160
1871	2710	495,73	—	3205,73	3249,58	96,15	3345,73	20
1875					4078			
1876					3504			
1877					3466			227
1878	3510	1290	—	4800	3634,10	62,90	4697	330
1879	3910	346	—	4256	4208	376	4584	2
1880	3959	729	—	4688	4287	301	4588	102
1881	3860	336	—	4196	3968	263	4231	67
1882	3910	529	—	4439	3809	375	4184	322
1883	977,49	?	?	1001,92	?	?	1009,78	314,14

* Marko Vincenc Lipold je umrl. 22. 4. 1883, dnevnik pa je zaradi bolezni vodil le do 16. 3. 1883. Zato se podatki za leto 1883 nanašajo le na to obdobje. Vsi ostali podatki so vzeti iz bilanc za posamezna leta, ki jih je izdelal Lipold sam. Opozarjam, da so za posamezna leta številke nekoliko zaokrožene.

v povračilo potnih stroškov za službena potovanja je dobil 72,50 gld, z zasebnim delom pri Kőrösiju v Ivniku (Eibiswaldu) in Hörzingerju v Neudorfu pa je zaslužil 180 gld.

Leta 1868 je dobil od finančnega ministrstva remuneracijo v višini 400 gld, za potne stroške 195 gld, obresti od obligacij so mu prinesle 288 gld, prodaja obligacij 60 gld, z varčevanjem s pisarniškim materialom, za katerega je dobival poseben dodatek (Kanzleipauschale), pa je pridobil 41,50 gld. Poleg tega je dobil, z oddajo travnika 4,50 gld zakupnine, s prodajo mleka (z živinorejo se je ukvarjala njegova žena Rosa) je zaslužil 52 gld, s prodajo rib 37 gld in s prodajo pohištva in knjig na Dunaju 27 gld.

Leta 1869 so znašali njegovi izredni prihodki 940,66 gld, od česar so največje postavke: remuneracija finančnega ministrstva 300 gld, deželnozborske dnevniče (Landtagsdiäten) 218 gld, obresti od obligacij 203,66 gld, prihranek pri pisarniškem materialu 47 gld, prodaja mleka 95 gld in prodaja knjig 5 gld.

Leta 1870 so se njegovi izredni prihodki ponovno zmanjšali in so znašali le 659,40 gld. Od tega so največje postavke: remuneracija finančnega ministrstva 300 gld, obresti od obligacij 183,30 gld, prodaja mleka 119 gld in ostanek pisarniškega pavšala 41,82 gld.

Leta 1871 je njegov izredni prihodek padel na 495,73 gld. Od tega so mu obresti obligacij prinesle 220,80 gld, prodaja mleka 160 gld, za potne stroške je dobil 64,52 gld, na pisarniškem materialu pa je privarčeval 44,70 gld.

Leta 1878 so njegovi izredni prihodki ponovno precej visoki, saj znašajo 1290 gld. Od tega odpade na Lipoldovo zasebno delo za Trboveljsko premogokopno družbo 500 gld, na potne stroške 438,70 gld, na obresti 176,80 gld in prodajo mleka 126 gld. Poleg tega je dobil še 6 gld zakupnine za oddajo zemlje, ostanek od pisarniškega pavšala pa mu je prinesel 42,50 gld.

Leta 1879 njegovi izredni prihodki spet padejo (346 gld), njihova struktura pa je naslednja: 176,40 gld; prodaja mleka 121 gld, prihranek na pisarniškem materialu 42,60 gld in zakupnina za zemljo 6 gld.

Leta 1880 znašajo njegovi izredni prihodki 729 gld, od česar odpade na remu-neracijo finančnega ministrstva 300 gld, na prodajo mleka 140 gld, na obresti 125 gld in potne stroške 108 gld. Prihranek na pisarniškem materialu mu je prinesel 50 gld, zakupnina za zemljo pa 6 gld.

Leta 1881 znašajo njegovi izredni prihodki le 336 gld, kar je najnižji iznesek v celotnem obravnavanem obdobju. Od tega so mu prinesle obresti 126 gld, prodaja mleka 147 gld, varčevanje s pisarniškim materialom 47 gld in zakupnina 6 gld.

Leta 1882 je struktura njegovih izrednih prihodkov (529 gld) naslednja: obresti 122 gld, prodaja mleka 223 gld, zasebno delo 130 gld, prihranek na pisarniškem materialu 47 gld in zakupnina 5 gld.

Kot vidimo, se med izrednimi prihodki skoraj vsako leto pojavljajo dohodki od obresti, prodaje mleka, prihranka na pisarniškem materialu in zakupnine za oddajo travnikov oziroma obdelovalne zemlje. Pogoste pa so tudi remuneracije finančnega ministrstva kot nagrada za uspešno delo v preteklem letu in tudi povračila potnih stroškov na službenih potovanjih. V zvezi s tem velja poudariti, da je višina potnih stroškov bistveno nižja kot v času njegovega službovanja na Dunaju, saj je imel Lipold kot direktor idrijskega rudnika manj časa za delo na terenu. Bolj redki pa so tudi zneski, ki jih je dobil za privatno delo za razne naročnike, kajti, kot je zapisal v pismu sinu Konradu marca 1869, so v Idriji možnosti postranskega zaslužka mnogo manjše kot na Dunaju.¹¹ Med ostalimi izrednimi prihodki naj omenimo le 218 gld deželnozborskih dnevnic iz leta 1869, ki jih je dobil kot deželni poslanec v kranjskem deželnem zboru. Lipold je bil izvoljen za deželnega poslanca v idrijskem mestnem volilnem okraju marca 1869, vendar je zaradi preobremenjenosti na delovnem mestu že 1. decembra 1869 mandat odložil.¹² Na nadomestnih volitvah 22. januarja 1870 pa je na prigovarjanje Slovencev ponovno kandidiral in bil izvoljen z glasovi narodnjakov, medtem ko so se Nemci, zlasti uradniki, vzdržali volitev. Dan po volitvah je v pismu Konradu zapisal, da ne bo sprejel mandata, če bodo slovenski poslanci zapustili državni zbor, ker smatra, da je federalizem za Kranjsko škodljiv¹³ in še v začetku aprila (potem ko so slovenski poslanci skupaj s Poljaki, primorskimi Italijani in Romunom Petrinom 31. 3. 1870 že zapustili državni zbor) si ni bil povsem na jasnem, ali naj sprejme mandat ali ne.^{13a} Po razpustitvi državnega in vseh deželnih zborov 21. 5. 1870, Lipold ni kandidiral za deželnega poslanca, idrijski Slovenci pa so kljub temu postavili njegovo kandidaturo v idrijskem volilnem okraju.^{13b} Nekaj časa je omahoval, kratko pred volitvami pa kandidaturo odklonil, in sicer zaradi tega (tako je zapisal v pismu sinu Konradu dne 22. julija 1870),¹⁴ ker so Slovenci preveliki federalisti, pa tudi zato, ker nima dovolj časa. Po mnenju Novice je bilo prav njegovo omahovanje vzrok za volilni poraz Slovencev v Idriji.^{14a}

3. Začasni prihodki in izdatki

Med začasne prihodke (Interims-Aufnahme) je Lipold uvrščal predvsem pri banki najeta posojila in leta 1868 tudi pisarniški pavšal v celoti. Tako je imel leta 1867 kar 1455 gld začasnih prihodkov, od tega 700 gld bančnih posojil in za 749 gld

¹¹ PMC, 10/74. Pisma M. V. Lipolda sinu Konradu 1869; pismo z dne 2. 3. 1869.

¹² PMC, 10/74. Pisma M. V. Lipolda sinu Konradu 1869; pismo z dne 9. 12. 1869.

¹³ PMC, 10/75. Pisma M. V. Lipolda sinu Konradu 1870; pismo z dne 31. 1. 1870. (Med drugim je zapisal: »... Ob ich das Mandat annehmen, ist zweifelhaft; Gewiss dann nicht, wenn die sloven. Abgeordneten den Reichsrath verlassen, da ich den »Föderalismus« für Krain schädlich halte...«.)

^{13a} PMC, 10/75. Pisma M. V. Lipolda sinu Konradu 1870; pismo z dne 7. 4. 1870. (Konradu je med drugim zapisal, da glede svojega deželnozborskega mandata še ni ničesar sklenil in da še vedno razmišlja, ali naj ga sprejme. Obenem pa je dodal: »Ich glaube aber kaum, weil ich mit der Flucht der Slovenen aus dem Reichsrathe nicht einverstanden bin...«.)

^{13b} PMC, 10/75. Pisma M. V. Lipolda sinu Konradu 1870; pismo z dne 23. 6. 1870. (»... Um eine Abgeordnetenstelle kandidire ich nicht, und man hat mich ohne meine Candidatur auf die Liste der Abgeord. gestellt. Gewählt werde ich wahrscheinlich werden; allein ich bin noch nicht entschlossen, die Wahl anzunehmen...«.)

¹⁴ PMC, 10/75. Pisma M. V. Lipolda sinu Konradu 1870; pismo z dne 22. 7. 1870. (»... Ich habe das Mandat in den Krain. Landtag abgelehnt, weil mir die Slovenen zu föderalistisch gesinnt sind, und ich auch zu wenig Zeit habe, mich in Laibach herumzubalgen...«.)

^{14a} Novice, 6. 7. 1870. Po volitvah. (»... Da smo v Idriji padli, temu je prvi vzrok, da je g. Lipold le malo časa pred volitvijo naznanil, da poslanstva ne prevzame...«.)

obligacij, ki mu jih je prinesla v zakon druga žena Rosa. V letu 1868 je med začasne prihodke štel le 66,50 gld predujma na pisarniški pavšal, medtem ko v ostalih letih ni imel začasnih dohodkov. Podobne postavke pa srečamo tudi v rubriki začasnih izdatki. Tako je v letu 1867 imel začasnih izdatkov kar 1455 gld, torej toliko kot začasnih prihodkov. To je posledica dejstva, da je bančne kredite povrnil še v istem letu, ženi Rosi pa kupil poročno darilo v višini vrednosti obligacij, ki jih je ta prinesla v zakon. Od leta 1870 dalje se med začasnimi izdatki pojavlja tudi postavka 62,90 gld za zavarovalnino pri zavarovalnici Gresham, kjer se je življenjsko zavaroval za 1000 gld, te pa v oporoki zapustil ženi Rosi.¹⁵ Med ostalimi postavkami omenimo še nakup vrednostnih papirjev v višini 313 gld (1878), hranilne vloge v hranilnici (leta 1881 200 gld na račun hčere Brigitte, leta 1882 300 gld) in nakup rente v višini 313 gld (1879), ki pa jo je kasneje dal sinu Konradu.

IZDATKI

1. Gospodinjstvo

V postavki gospodinjstvo, ki je med realnimi izdatki v vseh letih daleč največja, so zajeti stroški za hrano, pijačo, urejanje vrta, hlevsko gospodarstvo, kurjavo, gospodinjsko pomočnico in guvernanto. Med njimi gotovo največja postavka hrana, vendar pa te Lipold ni posebej specificiral. Tako lahko o tem, koliko je njegova sedemčlanska družina¹⁶ porabila za hrano, samo ugibamo, saj se tega ne da ugotoviti niti s podrobnejšo analizo dnevnikov oziroma vsakodnevnih izdatkov, ker je Lipold zapisoval samo skupne vsote, ki jih je (ponavadi večkrat na mesec) izročil za gospodinjstvo v celoti gospodinji (na Dunaju) oziroma ženi. Te vsote se v celotnem obdobju gibajo okoli 100 gld na mesec, čeprav so včasih precej manjše (npr. 60 gld v maju 1867) ali pa tudi bistveno višje (npr. 180 gld v juniju in juliju 1879). Kljub vsemu pa lahko specificiramo nekatere druge postavke, ki so vključene v gospodinjstvo, in na ta način dobimo vsaj približno predstavo o tem, koliko je sedemčlanska družina porabila za hrano in koliko za ostale potrebščine.

V letu 1867 je Lipold za gospodinjstvo, najemnino stanovanja na Dunaju in za kurjavo porabil skupaj 1855 gld.¹⁷ Od tega je za najemnino za stanovanje na Dunaju (januar—avgust) plačal 208 gld, za kurjavo pa 117 gld. Od preostalih 1530 gld jih je 840 porabil na Dunaju, 690 pa v Idriji, kamor se je celotna družina (razen sina Konrada) preselila 15. avgusta 1867. Med drugim je v Idriji porabil 62 gld za ureditev vrta, za vino v kleti pa je plačal 20,40 gld.

Leta 1868 je za gospodinjstvo porabil 1201 gld. Od tega je dal za drva 46 gld, za vino in pivo 64 gld, guvernanti Magdi pa je plačal 96 gld.

Leta 1869 je za gospodinjstvo porabil 1138 gld. Od tega za drva 86 gld, za vino in pivo 77 gld, za hlevsko gospodarstvo, ki ga je vodila njegova žena Rosa, pa 55 gld.

Leta 1870 je za gospodinjstvo izdal 1238 gld in sicer: za drva 91 gld, za vino in pivo 121 gld (ob tej postavki je v dnevniku zapisal: »im Hause!«), za hlevsko gospodarstvo 63 gld in za guvernanto 64 gld.

Leta 1871 je za gospodinjstvo porabil 1240 gld. Od tega za drva in les 168 gld, za vino in pivo 106 gld, za hlevsko gospodarstvo 90 gld, guvernanti pa je plačal 108 gld.

Leta 1878 je porabil za gospodinjstvo 1478 gld in sicer: za drva in les 100 gld, za vino in pivo 186 gld in za guvernanto 122 gld.

¹⁵ PMC, 10/45. Oporoka M. V. Lipolda z dne 4. 11. 1881.

¹⁶ V prvem zakonu s Floro, rojeno Harnisch, je imel Lipold 5 otrok: sina Konrada (rojen 1849) ter hčere: Ulriko (rojeno 1853), Desiderijo (rojeno 1855), Antonijo (rojeno 1857) in Brigito (rojeno 1859). Avgusta 1867 se je znova poročil in sicer s sorodnico svoje pokojne žene Flore, Roso Webern.

¹⁷ K tej postavki sem priključil tudi 208 gld za stanovanje in 117 gld za kurjavo, ki jih je Lipold v pregledu realnih izdatkov za to leto navedel posebej (glej op. 4). Tako na gospodinjstvo v ožjem smislu padde le 1530 gld.

Leta 1879 je za gospodinjstvo izdal 1662 gld. Od tega za drva 84 gld, za vino in pivo 220 gld, za hlevsko gospodarstvo 154 gld, za guvernanto pa 124 gld.

Leta 1880 je za gospodinjstvo porabil 1465 gld in sicer: za drva in les 133 gld, za vino in pivo 257 gld, za hlevsko gospodarstvo 140 gld in za guvernanto 136 gld.

Leta 1881 je za gospodinjstvo porabil 1317 gld. Od tega za drva 33 gld, za pijačo 108 gld, za hlevsko gospodarstvo 181 gld in za guvernanto 110 gld.

Leta 1882 pa so izdatki za gospodinjstvo (1614 gld) naslednji: drva in les 116 gld, pijača 227 gld, vrt in hlevsko gospodarstvo 224 gld, guvernanta 119 gld.

Vsi navedeni zneski so povzeti iz grobih specifikacij, ki jih je Lipold beležil pri pregledu realnih izdatkov ob koncu vsakega leta. Sedaj pa si pogledjmo nekatere postavke še malce bolj podrobno.

Po smrti svoje prve žene Flore januarja 1866 je za vodenje celotnega gospodinjstva najel gospodinjsko pomočnico, gospo Girod, ki je bila pri njem zaposlena do srede avgusta, t. j. do preselitve družine v Idrijo. Njena mesečna plača je v tem obdobju znašala 10 gld mesečno, seveda pa je v hiši imela brezplačno hrano in stanovanje. Po preselitvi v Idrijo je celotno gospodinjstvo vodila njegova druga žena Rosa, njej pa je pomagala guvernanta Magda, ki je imela prav tako okoli 10 gld mesečne plače ter brezplačno hrano in stanovanje.

Približno enako visoki kot izdatki za gospodinjsko pomočnico oziroma guvernanto, so tudi stroški za kurjavo. Iz dnevnikov lahko ugotovimo, da je Lipold na Dunaju za kurjavo uporabljal poleg drv tudi premog. Tako je npr. 18. 1. 1867 plačal za deset centov premoga 9,90 gld, 9. 4. 1867 pa za pet centov premoga 4,95 gld. V Idriji je za kurjavo uporabljal samo drva, ki jih je v glavnem kupoval od rudnika, verjetno po nižji ceni. Tako je 18. 9. 1867 plačal za 8 klafter drv 30,80 gld, isto vsoto za isto količino drv pa je izdal tudi 3. 9. 1868 itd.¹⁸

Zanimive so tudi vsote za vino in pivo, ki so skoraj v vsakem letu višje kot stroški za kurjavo. Vino je kupoval v večjih količinah (po eno ali dve vedri naenkrat)¹⁹ in pri različnih proizvajalcih. Tako je npr. 31. 8. 1867 prejšnjemu direktorju idrijskega rudnika plačal za vino v kleti 20,40 gld, in sicer za 80 bokalov (Mass) bizeljčana 14,40 gld (18 kr za bokal) in za 15 bokalov boljšega vina iz Črešnjevca pri G. Radgoni (Kerschbacher), vstekleničenega v 32 buteljkih, 6 gld ali 40 kr za bokal. Dne 15. 2. 1868 je za 50 bokalov ljutomerčana plačal 12 gld (24 kr za bokal), 28. 5. 1868 za 8 bokalov budimskega vina 5,32 gld; 17. 1. 1869 za 22 bokalov namiznega rdečega vina 4,40 gld (20 kr za bokal), 22. 1. 1869 za 28 bokalov rdečega vina 3,92 gld (14 kr za bokal), 26. 5. 1869 za 73 bokalov namiznega rdečega vina 10,22 gld (14 kr za bokal), 26. 8. 1869 za 28 bokalov namiznega rdečega vina 3,92 gld (14 kr za bokal) itd. V letih 1878—1882, ko Lipold v dnevnikih navaja količine kupljenega vina že v litrih,²⁰ so zanimive še naslednje postavke: dne 19. 3. 1878 je plačal za vedro (56,6 l) tirolskega vina 15,89 gld (28 kr za liter), 30. 7. 1878 za isto količino enakega vina 14,25 gld (25 kr za liter), dan prej pa za 10 buteljk rizlinga 8,50 gld. Dne 13. 6. 1879 je plačal za 62 litrov namiznega rdečega vina 9,30 gld (15 kr za liter), 21. 10. 1879 za 62 litrov dolenskega vina (Unterkrainer Wein) 10,54 gld (17 kr za liter), 8. 11. 1879 za 48 buteljk (po 0,73 litra) tokajca 48 gld, 19. 1. 1880 za vedro rdečega vöslauerja, ki ga je naročil na Dunaju, 31,92 gld, dne 4. 10. 1880 pa za 62 litrov dolenskega vina 13,64 gld ali 22 kr za liter. Od časa do časa pa si je privoščil tudi šampanjec in npr. 1. 8. 1870 plačal za 16 buteljk 27,20 gld (1,70 gld za buteljko), 3. 12. 1878 pa za 5 buteljk 8,50 gld ali 1,70 gld za buteljko.

Precej je popil tudi piva, ki ga je sprva naročal direktno iz Kozlerjeve pivovarne v Ljubljani, kasneje pa ga je kupoval pri idrijskih gostilničarjih. Tako je npr. 22. 1. 1868 poslal Kozlerju v Ljubljano 6,50 gld za 1 vedro piva ležaka. Dne 26. 12.

¹⁸ Cena lesa je v celotnem obravnavanem obdobju sorazmerno stabilna, zato izdatkov za les ne navajam več.

¹⁹ S. Vilfan, n. d., str. 52. (Vedro znaša 56,5890 oziroma 56,6 l, bokal (mass) pa 1,4147 oziroma 1,4 l).

²⁰ S 1. 1. 1876 je v Avstriji začel veljati metrski sistem in Lipold je takoj začel količine navajati v litrih.

1868 je pri Kozlerju ponovno kupil 1 vedro piva (ležaka) in zanj plačal 6,10 gld, 23. 1. 1870 pa je za vedro Kozlerjevega piva (ležaka) ponovno plačal 6,50 gld. V letih 1878—1882 je pivo kupoval v Idriji, pri lokalnih gostilničarjih. Sprva ga je kupoval pri Tujcu, od konca leta 1879 pa pri Didiču, kjer je bilo pivo nekoliko cenejše. V dnevniku se pojavljata dve vrsti piva: navadno in boljše, graško pivo. Cena navadnega se v tem obdobju giblje od 4,20 do 4,50 gld za pol hektolitra, s tem, da je največkrat 4,20 gld. Cena graškega piva pa se giblje od 8,40 do 8,60 gld za pol hektolitra, največkrat pa je 8,40 gld.

Zanimive so še naslednje postavke: dne 20. 12. 1867 je kupil 6 steklenic gleichenberške mineralne vode za hči Ulriko in plačal zanjo 1,95 gld; 27. 1. 1868 je za 100 steklenic za stekleničenje posebno kvalitetnih vin plačal 5 gld; 24. 8. 1871 je za 6 kobalov (Metzen = 61,49 l) pšenice plačal 24 gld, za 6 kobalov rži pa 18 gld; 19. 7. 1867 je kupil 51 kosov pralnega mila po 20 kr za kos, 6. 8. 1867 pa je odštél za 5 kosov boljšega, kokosovega mila 2,10 gld. Za ureditev poti na vrtu je 12. 7. 1867 plačal 12 gld, za pesek za posutje poti pa 10,50 gld. Zo postavitev lesene mize na vrtu in les zanj je 25. 7. 1867 odštél 8 gld, za 3 sadike jablane 24. 8. 1867 pa 1,50 gld itd.

2. Gotovina ženi in otrokom

Postavko gotovina ženi in otrokom (v obliki, kot je razvidna iz naslova) je Lipold vodil le do leta 1871, v letih 1878—1883 pa je k njej priključil še sredstva, ki jih je izdal za obleko in obutev za ženo in otroke. Tako postavka obleka v letih 1867—1871 zajema sredstva, ki jih je porabil za obleko celotne družine, v letih 1878—1883 pa so v okviru te postavke evidentirana le sredstva, ki jih je porabil za obleko zase ter za posteljino celotne družine. Zaradi tega so zneski, ki jih je izdal v letih 1878—1883 precej višji kot pa v prejšnjem obdobju, saj so poleg prišteti še stroški za obleko in obutev vseh članov družine.

Najprej si pogledjmo postavke po letih, kot jih je razčlenil Lipold v pregledu realnih izdatkov ob koncu vsakega leta.

Leta 1867 je pod to postavko zabeležil le sredstva, ki jih je porabil za otroke (sina Konrada ter hčere Ulriko, Brigito, Desiderijo in Antonijo) skupaj (276 gld), na žalost pa jih ni posebej specificiral.

Leta 1868 je v ta namen porabil 614,50 gld in sicer: za Konrada 420 gld, za ženo Roso 48,50 gld in za hčere skupaj 146 gld.

Leta 1869 je porabil za ženo in otroke 732 gld. Od tega za Konrada 302 gld, za ženo 96 gld in za hčere skupaj 334 gld.

Leta 1870 je v ta namen izdal 856 gld in sicer: za sina Konrada 182 gld in za hčere skupaj 591 gld.

Leta 1871 je izdal 698 gld in sicer: za Konrada 70 gld, za ženo 62 gld, za Ulriko 73 gld, za Desiderijo (v Ljubljani) 130 gld ter za Desiderijo in Antonijo skupaj 357 gld.

Leta 1878 je porabil za ženo in otroke 1516 gld, pri čemer je, kot smo že poudarili, v ta znesek vštet tudi obleka in obutev. Za Konrada je porabil 51 gld, za ženo Roso 168 gld, za Ulriko 282 gld, za Desiderijo 30 gld, za Antonijo 627 gld (od tega samo za balo 524 gld) ter za Brigito 334 gld.

Leta 1879 je v ta namen porabil 1148 gld. Od tega za Konrada 156 gld, za ženo Roso 168 gld, za Ulriko 230 gld, za Desiderijo 28 gld, za Antonijo 550 gld (za balo 412 gld) in Brigito 108 gld.

Leta 1880 je za ženo in otroke porabil 1484 gld. Od tega za Konrada 42 gld, za ženo Roso 168 gld, za Ulriko 240 gld, za Desiderijo 25 gld, za Antonijo 571 gld in Brigito 440 gld.

Leta 1881 je za ženo in otroke porabil 968 gld. Od tega za Konrada 74 gld, za ženo 153 gld, za Ulriko 211 gld, za Desiderijo 21 gld, za Antonijo 385 gld in Brigito 124 gld.

Leta 1882 pa je v ta namen izdal 878 gld in sicer: za Konrada 8 gld, za ženo 187 gld, za Ulriko 150 gld, za Desiderijo 22 gld, za Antonijo 385 gld in Brigito 121 gld.

Iz tega pregleda je razvidno, da je največji porabnik očetovega denarja (če odmislimo večje zneske za Antonijo v letih 1878—1882, ki so vezani na njeno poroko) sin Konrad, še zlasti v prvem obdobju. Po preselitvi družine v Idrijo avgusta 1867 ostane Konrad na Dunaju in se najprej zaposli v trgovini pri Feldnerju. Ker ima sprva, kot pripravnik, precej nizko plačo, rad pa živi preko svojih zmožnosti, mu oče vsak mesec pošilja na Dunaj denarno podporo. Sprva mu pošilja po 10 gld mesečno, od leta 1869 dalje pa po 15 gld na mesec. Vsaj dvakrat letno pa mu pošlje še po 40 ali 50 gld za nabavo obleke. Tako mu npr. 1. 10. 1868 pošlje 55 gld, od tega 10 gld mesečne podpore, 45 gld pa za nakup zimske obleke.²¹ Dne 2. 3. 1869 mu pošlje 50 gld za nabavo obleke in ga opozarja, naj oblačila skrbno čuva, saj mu dveh oblek letno ne more kupiti, ker ima v Idriji zaradi vračanja posojila (predujma), ki ga je najel ob selitvi, nižje dohodke, pa tudi postranskih zaslužkov je manj kot na Dunaju.²² Kljub temu pa mu 28. 9. 1869 ponovno pošlje 40 gld za nabavo zimske obleke, obenem pa ga posvari pred dolgovi, ki so prvi korak k pokvarjenosti.²³

Poleg redne mesečne denarne podpore in dodatka za nabavo obleke (ponavadi dvakrat letno) pošlje Lipold sinu od časa do časa še večje ali manjše vsote denarja, ki ga Konrad veselo zapravlja. Tako mu 20. 10. 1867 piše, da je od njegove gospodinjice izvedel, da ni poravnal stanarine (8 gld) za september, in ga sprašuje, ali ni bilo dogovorjeno, da bo kriil stroške za stanovanje iz lastnih sredstev.²⁴ Dne 7. 7. 1868 mu piše, da mu ne more poslati 10 gld, za katere ga je prosil, ker ima še nizko plačo, saj svojega službenega mesta, še nima dokončno definiranega.²⁵ Dne 7. 1. 1870 mu piše, da mu je pripravljen še naprej pošiljati 15 gld mesečne podpore, ne pa tudi več, zato naj varčuje.²⁶ Dne 30. 1. 1870 mu piše, da je obupan nad novico, da so mu na mitnici ukradli 165 gld Feldnerjevega denarja in ogorčeno odbije sinovo prošnjo, naj mu posodi navedeno vsoto. Ob tem pravi, da ni nikakršen posrednik, ki posoja denar na obresti, temveč njegov oče, in dodaja, da bo poravnal dolg njegovemu delodajalcu.²⁷ Vendar pa mu denarja ni treba vrniti, saj Feldner konec februarja piše Lipoldu, da bo Konradu povišal plačo na 60 gld, s tem, da mu bo izplačeval le 50 gld na mesec, ostanek pa bo za poravnavo dolga.²⁸ Dne 22. 11. 1870 pošlje Lipold sinu 5 gld za god, v pismu pa zapiše, da mu ne more dati več, ker se ne ve, ali bo dobil remuneracijo.²⁹ Ko se konec leta 1871 Konrad iz Feldnerjeve trgovine prestavi v Vereinsbanko, je oče tega dokaj vesel. Nikakor pa ni vesel tega, da njegov sin igra na borzi, kar je v tistih časih sicer splošno v navadi. Dne 6. 3. 1872 mu v pismu odsvetuje borzne spekulacije in ga svari pred nevarnostmi, ki so z njimi povezane.³⁰ Gledé njegove dediščine po materi mu sporoča, da mu jo bo izročil v božjem imenu.³¹ Dne 8. 4. 1872 ga roti, naj dediščino dobro naloži.³² Vendar pa sin ne posluša očetovega nasveta in zaigra vso dediščino (800 gld) na borzi. Dne 9. 5. 1873 mu oče ogorčeno piše zaradi njegove lahkomišelnosti in ga z bojznijo sprašuje, ali ni zaigral tudi 200 gld, ki mu jih je poslal za poroko.³³ Na očetovo veselje pa se Konrad 29. 5. 1873 res poroči, vendar pa po izbruhu krize ostane brez zaposlitve, saj je v tistem času odpuščenih okoli 7000 bančnih uradnikov.³⁴ Zato mu Lipold še naprej

²¹ PMC, 10/7. Pisma M. V. Lipolda sinu Konradu 1868; pismo z dne 1. 10. 1868.

²² PMC, 10/74. Pisma M. V. Lipolda sinu Konradu 1869; pismo z dne 2. 3. 1869.

²³ PMC, 10/74. Pisma M. V. Lipolda sinu Konradu 1869; pismo z dne 28. 9. 1869.

²⁴ PMC, 10/72. Pisma M. V. Lipolda sinu Konradu 1867; pismo z dne 20. 10. 1867.

²⁵ PMC, 10/73. Pisma M. V. Lipolda sinu Konradu 1868; pismo z dne 7. 7. 1868. (Poslal pa mu je 5 gld in mu svetoval naj varčuje.)

²⁶ PMC, 10/75. Pisma M. V. Lipolda sinu Konradu 1870; pismo z dne 7. 1. 1870.

²⁷ PMC, 10/75. Pisma M. V. Lipolda sinu Konradu 1870; pismo z dne 30. 1. 1870.

²⁸ PMC, 10/75. Pisma M. V. Lipolda sinu Konradu 1870; pismo z dne 3. 3. 1870.

²⁹ PMC, 10/75. Pisma M. V. Lipolda sinu Konradu 1870; pismo z dne 22. 11. 1870.

³⁰ PMC, 10/77. Pisma M. V. Lipolda sinu Konradu 1872; pismo z dne 6. 3. 1872.

³¹ prav tam.

³² PMC, 10/77. Pisma M. V. Lipolda sinu Konradu 1872; pismo z dne 8. 4. 1872.

³³ PMC, 10/78. Pisma M. V. Lipolda sinu Konradu 1873; pismo z dne 9. 5. 1873.

³⁴ PMC, 10/78. Pisma M. V. Lipolda sinu Konradu 1873; pismo z dne 25. 7. 1873.

pošilja sredstva za preživljanje njegove družine, obenem pa mu preko zvez poskuša najti službo. Tako mu 26. 10. 1873 pošlje 180 gld, ker je še vedno brezposeln, manjše vsote pa mu pošilja tudi Lipoldova druga žena Rosa.³⁵ Novembra 1873 si Konrad končno najde zaposlitev pri neki rudarski družbi in od tega časa so očetovi izdatki bistveno manjši.³⁶

Poglejmo si še nekatere druge izdatke, ki jih je imel Lipold s svojimi hčerami in ženo.

Na Dunaju je za šolnino za hčere plačeval po pol goldinarja na mesec za osebo. Ker se mu je zdela idrijska šola preslaba,³⁷ je oktobra 1869 vpisal Antonijo in Desiderijo v uršulinski samostan v Skofji Loki, kjer naj bi dobile primerno izobrazbo in se naučile lepega vedenja. Za 5 mesecev bivanja v samostanu je za obe dekleti plačal 125 gld za hrano in 50 gld za ostale stroške. Oktobra 1870 je v uršulinski zavod vpisal poleg Antonije in Desiderije še Brigito in plačal za bivanje v samostanu za 5 mesecev 187,50 gld (12,50 gld mesečno na osebo), poleg tega pa še 67,50 gld dodatka za ostale stroške. Isto vsoto (188 gld) brez dodatka je poslal v uršulinski samostan tudi 1. 3. 1871, dne 30. 9. 1871 pa je plačal za bivanje v samostanu za Antonijo in Brigito (za en semester) 125 gld in 40 gld dodatka za ostale stroške.

Od leta 1878 dalje je Lipold k postavki gotovina ženi in otrokom prišteval tudi vse izdatke za obleko in obutev za člane družine (razen zase), zato si pogledjmo nekaj najzanimivejših postavk.

Dne 16. 11. 1878 je v Ljubljani kupil 3 pare krznenih čevljev za 12 gld (4 gld par) in 2 para usnjenih čevljev za Roso po 2,75 in 1,50 gld. Dne 30. 3. 1879 je plačal blago za obleke v skupni vrednosti 47,08 gld. Od tega je dal za blago za 2 obleki za Roso 20,35 gld, za dve obleki za Brigito 10,78 gld, za 1 obleko za Antonijo 8,48 gld in za 1 obleko za Desiderijo 7,47 gld. Dne 12. 9. 1879 je v Ljubljani kupoval za Antonijo, ki se je nameravala poročiti. Med drugim je kupil pri ljubljanskem trgovcu Meyerju naslednje: 2 odeji 8 gld, 1 prešito odejo 3,50 gld, 2 triko odeji (Trickot-decken) 13 gld, poročno obleko za 19,20 gld, blago za žimnico (Matrazengradl) za 4,95 gld, blago za domačo haljo (Schlafrock) 6,30 gld in še več drugih stvari v skupni vrednosti 149,50 gld. Pri trgovcu Kollmanu pa je Antoniji kupil med drugim naslednje: 24 krožnikov za 3,60 gld, stekleni servis (kozarci) za 12 oseb za 27,70 gld, jedilni servis za 12 oseb (84 kosov) 52 gld, servis za kavo za 12 oseb za 11,20 gld, čajni servis za 12 oseb 12,50 gld, beli jedilni servis za 6 oseb (35 kosov) 13,20 gld, 1 ogledalo 17,50 gld, pekač za kruh 2,70 gld, dve garnituri za pranje 13,20 gld, mlincek za kavo 2,10 gld, petrolejko 2,45 gld, tri pločevinaste pladnje 4,95 gld . . . in še nekatere druge stvari v skupnem znesku 163,88 gld. Naslednjega dne je Antoniji v Ljubljani kupil še 6 parov rokavic za 6,60 gld in pa tri pare čevljev za 15,20 gld.

Na koncu še povejmo, da je v tej postavki beležil tudi vse manjše zneske, ki jih je dajal ob različnih priložnostih v gotovini svojim otrokom in ženi. Ti zneski so precej nizki in le redko presegajo višino 1 gld. Večji so samo ob rojstnih dnevih ali godovih, ko da otrokom tudi po nekaj goldinarjev (nikoli pa več kot 5 gld), ženi pa tudi 15 gld (30. 8. 1871 za god) ali celo 20 gld (14. 1. 1878 za rojstni dan).

3. Obleka, perilo, posteljina

V letih 1867—1871 je Lipold pod to postavko zajel stroške za obleko, za vse člane družine, od leta 1878 dalje pa le zneske, ki jih je porabil za obleko zase ter za perilo in posteljino celotne družine, medtem ko je izdatke za obleko in obutev

³⁵ PMC, 10/78. Pisma M. V. Lipolda sinu Konradu 1873; pismo z dne 26. 10. 1873.

³⁶ PMC, 10/78. Pisma M. V. Lipolda sinu Konradu 1873; pismo z dne 24. 11. 1873. (Konrad (1849—192) se je maja 1873 poročil z Ano Sieber, zavedno Cehinjo iz Pardubic in po mnenju I. Lipold (Kronika družine Lipold, str. 101), se je že kmalu pokazalo, da je bila ta poroka zanj prava sreča. »Kar niso zmogli strogi oče, predobra mati, šole in vzgojitelji, je dosegla dobra žena. Postal je resen in skrben . . . Konrad je do upokojitve služboval kot bančni uradnik na Dunaju in bil dober mož svoji ženi, ki je umrla 1902. V njunem zakonu ni bilo otrok, zato sta posinovila svojega sorodnika Vladimirja Lipolda, ki je kasneje postal inženir geologije.

³⁷ PMC, 10/74. Pisma M. V. Lipolda sinu Konradu 1869; pismo z dne 28. 9. 1869.

Tabela II. Pregled realnih izdatkov M. V. Lipolda v letih 1867—1871 in 1878—1882

	1867	1868	1869	1870	1871	1878	1879	1880	1881	1882
Gospodinjstvo	1855	1201	1138	1238	1240	1478	1662	1465	1317	1614
Gotovina (ženi in otrokom)	276	614,50	732	856	698	1516	1123	1484	968	878
Obleka	550	246	567	258	360	96	149	96	179	96
Zabava in gostilne	112	143	206	179	152	183	136	115	123	129
Potovanja	486	217	258	148	215	719	475	469	706	406
Davki, pošta, kolki	91	84	308	133	136	177	136	227	207	208
Darila, milodari, napitnine	85	69	92	87	105	121	109	107	171	250
Knjige, časopisi itd.	65	91,50	67	85	96	85	111	105	134	94
Pohištvo, premičnine itd.	470	94	97	76	64	88	71	68	61	9
Obutev	54	78	72	53	30	20	7	10	5	9
Tobak	70	60	76	51	90	81	81	90	84	96
Razno	503	47	20	29	63	70	87	51	13	20
Skupaj	4617	2945	3633	3193	3249	4634	4208	4287	3968	3809

za ženo in otroke vodil pod postavko gotovina ženi in otrokom. Zaradi tega so zneski v letih 1867—1871 precej višji kot v naslednjem obdobju, ko se zvišajo zneski postavke gotovina ženi in otrokom. Poglejmo si izdatke po posameznih letih, kot jih je v pregledu realnih izdatkov specificiral Lipold sam.

Leta 1867 je za obleko, perilo in posteljnino za vse člane družine porabil 550 gld. Od tega zase 151 gld (za novo uniformo), za Konrada 102 gld, za dekleta skupaj 155 gld, za ženo Roso 55 gld in za prte 55 gld.

Leta 1868 je za obleko za vse člane družine porabil 246 gld in sicer: zase 38 gld, za ženo 60 gld (samo za krzno 32 gld) in za dekleta skupaj 127 gld.

Leta 1869 je za obleko izdal 567 gld in sicer: zase 160 gld, za ženo 47 gld, za dekleta skupaj 267 gld, za posteljnino in prte pa 93,24 gld.

Leta 1870 je za obleko za vso družino porabil 258 gld. Od tega zase 45 gld, za dekleta skupaj pa 153 gld.

Leta 1871 je v ta namen porabil 360 gld in sicer: zase 92 gld, za Ulriko 19 gld, za Desiderijo in Brigito skupaj pa 146 gld.

Leta 1878 je za obleko zase porabil 83 gld, za prte pa 13 gld.

Leta 1879 je v ta namen porabil 149 gld in sicer: obleka zase 62 gld, posteljnina in prti 87 gld.

Leta 1880 je v ta namen porabil 96 gld. Od tega za obleko zase 83 gld, za posteljnino in prte pa 13 gld.

Leta 1881 je v ta namen porabil 179 gld in sicer: za obleko zase 143 gld (nova uniforma), za perilo, posteljnino in prte pa 36 gld.

Leta 1882 pa je v ta namen porabil 96 gld in sicer: za obleko zase 43 gld, za posteljnino, prte in perilo pa 53 gld.

Na podlagi podatkov iz dnevnikov lahko posamezne izdatke še preciziramo. Tako je npr. 21. 1. 1867 na Dunaju kupil moške rokavice in zanje odštel 1,10 gld. Dne 14. 3. 1867 je kupil Desideriji blago za obleko (s škotskim vzorcem) in plačal zanj 3,20 gld. Dne 18. 4. 1867 je kupil sinu Konradu in sebi klobuk in za vsakega odštel po 3,50 gld. Dne 19. 4. 1867 je kupil Konradu 1 par rokavic za 70 kr. Dne 3. 8. 1867 (pred poroko) si je na Dunaju kupil kravato in zanjo odštel 80 kr. Dne 4. 1. 1868 je v Ljubljani kupil 1 par rokavic zase (1,70 gld) in 1 par rokavic za Roso (1,40 gld). Dne 25. 10. 1867 je v Ljubljani kupil obleko za ženo (15 gld), Ulriko (15 gld) in za ostale tri hčere (25 gld). Dne 16. 7. 1880 si je v Ljubljani kupil 6 parov nogavic in zanje odštel 4,35 gld, za moški dežni plašč pa plačal 7,80 gld. Dne 11. 7. 1867 je na licitaciji v Spodnji Idriji kupil 6 brisač za 1,90 gld, 16 serviet za 3,65 gld in 1 izvezen prt za 3,85 gld.

4. Zabave in gostilne

Pod to postavko je Lipold vodil stroške, ki jih je imel ob obiskih gledaliških predstav, plesov, tombol, raznih slavnosti in ob domačih obiskih ter na ekskurzijah, jour-fixih in v gostilnah. Ob koncu vsakega leta je to postavko razčlenil takole:

Leta 1867 je v ta namen porabil 112 gld in sicer na Dunaju 70 gld in v Idriji 42 gld. Med drugim se je na Dunaju udeležil 7 koncertov, dvoje plesov in bil dvakrat v Praterju.

Leta 1868 je porabil za zabavo in gostilne 210 gld, vendar pa postavke ni posebej razčlenil.

Leta 1869 je v ta namen porabil 206 gld in sicer za 6 plesov, 3 ekskurzije, 3 tombole in dve slavji. Leta 1870 je za zabavo porabil 179 gld in sicer za 10 gledaliških predstav, 11 plesov in 3 tombole. Leta 1871 je v ta namen porabil 152 gld in sicer za 6 plesov ter obisk Cecilije in Silvestra. V ostalih letih pa postavke zabava in gostilne ni razčlenil, ampak je v pregledu realnih izdatkov navedel le skupni znesek za celo leto. Seveda pa lahko na podlagi dnevnikov nekatere izdatke še specificiramo.

Tako na Dunaju kot tudi v Idriji je skoraj vsak dan hodil v gostilne, bodisi na vrček ali dva piva ali pa na kavo. Pri tem je ponavadi zapravil le po nekaj krajcarjev (največkrat med 10 in 15 kr), vendar pa iz teh zneskov ni vedno razvidno ali je spil eno ali dve (mali) pivi oziroma kavi. Manjše vsote je porabil tudi na jour-fixih, plesih, tombolah in na raznih slavnostih, ki so se v tem času kar vrstile. Tako je bil npr. 4. 1. 1867 na jour-fixu in porabil 1,54 gld. Istega dne je bil tudi v kavarni in plačal za kavo 15 kr. Dne 22. 1. 1867 je bil na volilnem zborovanju deželnozborskega kandidata dr. Koppa³⁸ (na volitvah nekaj dni kasneje je glasoval zanj) in spil vrček piva za 12 kr. Dne 2. 2. 1867 sta šla s Konradom v Burgtheater na predstavo Romeo in Julija in za vstopnino za oba je plačal 80 kr, 10 kr pa je odšel še za rezervacijo sedežev. Dne 16. 2. 1867 je šel na maškerado in porabil za pivo 20 kr. Dne 25. 4. 1867 je šel z dekleti in gospodinjo gospo Giröd v Prater in za vrtiljak ter drugo zabavo porabil 4 gld. Dne 3. 6. 1867 je s hčerami šel v Sofienbad in tam med drugim kupil 12 kopalških vstopnic (2,40 gld) za Desiderijo, plačal pa je tudi 12 učnih ur plavanja (3 gld) in dal honorar plavalnemu mojstru 1 gld.

V Idriji je skoraj vsak dan hodil v gostilno Zemlja ali pivnico Adler. Tu je porabil manjše zneske za pivo, v povprečju okoli 10 kr. Zvečer je hodil v Kazino in do leta 1870 tudi v Čitalnico, dokler ni iz nje izstopil. Tako je npr. 15. 9. 1867 šel s Tomanom v pivnico Adler in za pivo porabil 15 kr. Dne 21. 2. 1868 je v Kazini igral biljard in za 6 iger porabil 42 kr (ena igra 7 kr). Dne 23. 2. 1868 je šel na tombolo in porabil 1 gld. Dne 24. 3. 1868 je šel zvečer v Čitalnico, kjer je za pivo porabil 20 kr, pri igranju taroka pa izgubil 1,80 gld. (V dnevniku je ob tem znesku pripisal debel klicaj). Dne 7. 5. 1868 je bil v gostilni Zemlja in porabil za pivo 10 kr, dva dni kasneje pa je v pivnici Adler odšel za pivo 9 kr. Dne 6. 3. 1869 je bil na deželnozborskih volitvah izvoljen za deželnega poslanca (dobil je 67 glasov od 75 možnih) in po volitvah šel (kot da se ni nič zgodilo) na pivo v gostilno Zemlja (10 kr). Zvečer pa je šel v Kazino, kjer je bilo volilno zborovanje, in po govoru, v katerem je razgrnil svoj politični program, porabil za pivo 30 kr.³⁹

5. Potovanja

V okviru postavke potovanja je vodil Lipold stroške za službena in družinska potovanja. Pri tem je evidentno, da v letih 1867—1871 prevladujejo izdatki za službena, v letih 1878—1882 pa za družinska potovanja, kar je pač posledica dejstva, da je Lipold zaradi bolehnosti opuščal terensko delo.

Najprej si oglejmo skupno porabo po posameznih letih, kot jo je razčlenil Lipold v pregledih realnih izdatkov ob koncu vsakega leta.

Leta 1867 je za potovanja porabil 486 gld. Od tega za transportne stroške za pohišstvo in prtljago z Dunaja v Idrijo 300 gld, za selitev družine z Dunaja v Idrijo 100 gld, za službeno potovanje v Ivnik (Eibiswald) in od tam preko Celovca v Mözirje 30 gld, za pot z Dunaja v Idrijo (preko Celovca) 23,33 gld, za pot iz Idrije na Dunaj 7,77 gld, za službeno pot iz Idrije v Toplice 10,26 gld in za pot v Ljubljano 14,95 gld.

Leta 1868 je za potovanja skupaj porabil 217 gld. Od tega za službena 150 gld in za družinska 67 gld.

Leta 1869 je za potovanja skupaj porabil 258 gld. Od tega za pot v Ljubljano januarja 1869 32 gld, za družinski izlet v Zagorje avgusta 1869 44 gld, za potovanje žene Rose na Koroško septembra 1869 47 gld, za pot v Škofjo Loko oktobra 1869

³⁸ Dr. Josef Kopp (1827—1907), doktor prava in politik. Leta 1867 je bil izvoljen v dunajski občinski svet, v naslednjem letu pa v nižjeavstrijski deželni zbor. Leta 1869 je na Dunaju ustanovil Nemško društvo, ki ga je vodil do leta 1884. Bil je predsednik na nemško-avstrijskih strankinih dnevih leta 1870, 1871, 1873 in 1880. V letih 1873—1881 je bil eden izmed načelnikov Naprednega kluba v državnem zboru (vanj je bil izvoljen 1873), nato pa je bil član kluba Združene leveice, Nemško-avstrijskega kluba in Kluba združene nemške leveice. Leta 1897 se je pridružil Nemškemu naprednemu klubu in ostal njegov član vse do svoje smrti.

³⁹ Ker se podobne postavke v dnevnikih stalno ponavljajo, jih ne navajam več.

23 gld in za pot v Ljubljano ter za večdnevno bivanje v hotelu Slon (ob zasedanju deželnega zbora septembra in oktobra 1869) 112 gld..

Leta 1870 je za potovanja porabil 148 gld. Od tega za pot v Škofjo Loko (obisk hčera za Veliko noč) 34 gld, za pot v Škofjo Loko konec julija 27 gld ter za pot v Mozirje (preko Škofje Loke, Ljubljane in Celja) v oktobru 87 gld.

Leta 1871 je za potovanja porabil 215 gld, vendar pa zneska ni posebej specificiral. V pregledu realnih izdatkov je ob postavki potovanja zabeležil le to, da je bil trikrat v Škofji Loki, Ljubljani in Logatcu, enkrat pa v Mozirju.

Leta 1878 je za potovanja porabil 719 gld, kar je najvišji znesek v celotnem obravnavanem obdobju. Od tega je na službenih potovanjih porabil le 253 gld, na družinskih pa kar 466 gld.

Leta 1879 je za potovanja porabil 475 gld, leta 1880 469 gld, leta 1881 706 gld (samo ob obisku sina Konrada na Dunaju 223 gld) in leta 1882 406 gld. Pri tem je značilno, da se vsi navedeni zneski nanašajo na družinska potovanja.

Poglejmo si nekaj postavk, ki nam nudijo bogate podatke zlasti o cenah prevozov, hotelov, hrane in pijače po raznih krajih na Slovenskem.

Ker mu ob zamenjavi službe niso povrnili selitvenih stroškov, jih je moral kriti v celoti iz lastnega žena. Tako je za prevoz pohištva in prtljage z Dunaja v Idrijo (z železnico do Logatca in z vozovi do Idrije) plačal 300 gld, 100 gld pa so znašali stroški selitve njegove družine. Sam je prišel v Idrijo že 24. 6. 1867 in prespal v pivnici Adler. Naslednji dan je za prenočišče plačal 30 kr, nato pa se je seznanil z rudniškimi osebjem, prevzel posle od prejšnjega direktorja rudnika in si v naslednjih dneh uredil stanovanje na gradu. Dne 31. 7. 1867 je odpotoval na Dunaj, da organizira prevoz pohištva in prtljage v Idrijo. Na poti je porabil 7,77 gld, ker se ni nikjer ustavil. Po poroki (12. 8. 1867) v Mozirju, je z ženo Roso in hčerami odpotoval iz Mozirja (14. 8. 1867) proti Idriji. Na poti so se ustavili v Ljubljani in prespali v hotelu Slon, za kar je naslednji dan plačal 6,60 gld, t. j. 1,10 gld na osebo. Dne 23. 10. 1867 je odšel v Ljubljano sam in v Slonu plačal za kosilo 63 kr; za dva dni bivanja v hotelu pa odštel 1,60 gld. Za vlak od Ljubljane do Logatca je plačal 1,66 gld (II. razred), sprevodniku pa je dal 7 kr napitnine. Od Logatca do Idrije se je peljal z enovprego in za prevoz plačal 1 gld.

V začetku januarja 1868 se je udeležil letnega zborovanja montanistov v Ljubljani. Dne 4. 1. 1868 zjutraj se je iz Idrije s kočijo odpeljal proti Logatcu in kočijažu plačal 90 kr. Ob pol dvanajstih je v Logatcu vstopil na vlak za Ljubljano in plačal za vozovnico (za II. razred) 1,66 gld, sprevodniku pa dal še 14 kr napitnine. V Ljubljani se je nastanil v hotelu Slon in proti večeru odšel po nakupih. Med drugim si je kupil 1 par rokavic (1,70 gld) in slovensko-nemški slovar (pri Giontiniju) za 1,50 gld, za ženo Roso pa 1 par krznenih čevljev (2,30 gld) in 1 par rokavic za 1,40 gld.

Naslednjega dne (5. 1. 1868) je v Slonu zajtrkoval in za zajtrk plačal 24 kr. Ob pol desetih se je udeležil zborovanja montanistov, proti večeru pa s Trinkerjem in Langerjem (vsi trije so praznovali 25-letnico službovanja) v restavraciji hotela Slon spil nekaj steklenic šampanjca, in pri tem zapravil 3 gld. Dne 6. 1. 1868 je za zajtrk v Slonu plačal 20 kr, za ogled gledališke predstave 35 kr, na zaključnem slavlju montanistov v hotelu Slon pa zvečer porabil 70 kr za pijačo in 10 kr za skodelico kave. Dne 7. 1. 1868 je v Slonu po zajtrku spil malo pivo in zanj odštel 10 kr. Opoldan je za kosilo v Slonu plačal 70 kr, za prenočišče za tri dni pa odštel 4,30 gld. Popoldan se je z vlakom odpeljal do Logatca (1,66 gld za vozovnico II. razreda) in se nastanil v gostilni pri Sicherlu. Za prenočišče z zajtrkom je naslednji dan plačal 50 kr, nato pa se je s kočijo Sicherlove prevozniške družbe odpeljal po velikem snegu do Godoviča. Tu je kosil z nekim prijateljem in za dve kosili odštel 1,20 gld. Okoli 13. ure pa se je odpeljal naprej proti Idriji in plačal kočijažu 1,50 gld z napitnino vred.

V dneh od 7. do 19. novembra 1868 je bil Lipold na službenem potovanju v Rablju in je na poti porabil 93,42 gld. Dne 7. 11. 1868 je odpotoval iz Idrije v Lo-

gatec in plačal kočijažu 1 gld, zraven pa mu je dal še 30 kr napitnine. Iz Logatca se je z vlakom odpeljal proti Maribóru (7,86 gld-voznica za II. razred, 7 kr prtljaga, 50 kr napitnina), kjer je drugo jutro predsedel in se z vlakom odpeljal proti Beljaku (6,82 gld za II. razred). Ob postanku vlaka je v Celovcu kosil in za kosilo plačal 86 kr, po prihodu v Beljaku pa je v gostilni Pošta za večerjo odštel 70 kr. Ob 18. uri se je iz Beljaka z izletniškim vozom (Stellwagen) odpeljal proti Trbižu (1,60 gld) in tja prišpel ob 11. uri zvečer. V Trbižu je prespal in naslednji dan (9. 11. 1868) plačal prenočišče z zajtrkom 1 gld, gostilničarju pa je dal še 20 kr napitnine. Nato se je s kočijo odpeljal v Rabelj (1 gld) in se nastanil v gostilni pri Fercherju. V Rablju je bil 7 dni in dne 16. 11. 1868 plačal za prenočišče 4,90 gld (70 kr na noč), za hrano v gostilni Bauer za 8 dni pa 12,84 gld. Dne 16. 11. 1868 se je s kočijo odpeljal proti Beljaku in na poti porabil 7 gld. V Beljaku se je nastanil v gostilni Pošta in naslednji dan plačal za prenočišče z zajtrkom (z napitnino vred) 2,15 gld. Ob 6. uri zjutraj (17. 11. 1868) pa se je z vlakom odpeljal v Feldkirchen (81 kr), kjer se je srečal z Moritzem Webernom, bratom žene Rose. Odtam se je peljal s kočijo v Celovec (2,20 gld) in večerjal v gostilni Sandwirth za 50 kr. Naslednji dan (18. 11. 1868) je v imenovani gostilni plačal za prenočišče in zajtrk 1,10 gld, nato pa se je z vlakom odpeljal preko Maribora do Ljubljane (11,79 gld). Prespal je v hotelu Slon in naslednji dan (19. 11. 1868) plačal za sobo 90 kr, za zajtrk 20 kr in za kosilo 76 kr. Po kosilu pa se je z vlakom odpeljal v Logatec (1,66 gld), večerjal pri Sicherlu (38 kr) in nadaljeval pot s kočijo do Idrije (1 gld).

V avgustu 1869 se je Lipoldova družina (Lipold, njegova žena Rosa in vse štiri hčere) odpravila na krajši izlet v Zagorje. Dne 11. 8. 1869 so se s kočijo odpeljali do Logatca (1 gld) in prespali pri Sicherlu. Naslednjega dne zjutraj so se z vlakom peljali do Zagorja (voznice za II. razred 7,35 gld), si dodobra ogledali kraj in se ob 20. uri z vlakom vrnili v Ljubljano (4,08 gld) ter prespali v Slonu. Naslednje jutro (13. 8. 1868) so se v Ljubljani odpravili po nakupih in Lipold je v ta namen izročil ženi 30 gld, sam pa si je med drugim kupil klobuk (4,30 gld), 2 kravati (2,80 gld) in dežnik za 30 kr. Popoldan pa so se — potem ko je Lipold v hotelu Slon plačal prenočišče z zajtrkom 5,60 gld — z vlakom odpeljali do Logatca in prespali pri Sicherlu. Za prenočišče z zajtrkom je Lipold plačal 3,74 gld, za prevoz s kočijo do Idrije pa 1 gld.

Aprila 1870 se je Lipold z ženo Roso, hčerama Ulriko in Brigito ter nečakom Karloš odpravil v Škofjo Loko, na obisk Desideriji in Antoniji, ki sta obiskovali šolo v uršulinskem samostanu. Dne 18. 4. 1870 so se s kočijo odpeljali iz Idrije v Škofjo Loko, kjer so se nastanili v gostilni pri Kroni, nato pa šli obiskat Desiderijo in Antonijo. Naslednji dan (19. 4. 1870) so po zajtrku ob 7. uri odšli k maši v uršulinski samostan, od tam pa skupaj z Desiderijo in Antonijo s kočijo v Kranj. V Kranju so kosili v gostilni pri Stari pošti (4,40 gld) in se po krajšem ogledu mesta ob 16. uri vrnili v Škofjo Loko. Za prevoz s kočijo iz Škofje Loke do Kranja in nazaj je Lipold plačal 2 gld. Dne 20. 4. 1870 so se vrnili v Idrijo. Račun pri Kroni je znašal 12,71 gld (prenočišče, zajtrk, večerja), Lipold pa je gostilničarju dal še 1 gld napitnine. Za prevoz s kočijo iz Idrije do Škofje Loke in nazaj je plačal 10 gld ter dal 1,50 gld napitnine vozniku.

V letu 1878 se je Lipoldova družina (Lipold, žena Rosa ter hčere Desiderija, Antonija in Brigita) odpravila na izlet v Benetke in na njem (od 31. 8. do 8. 9. 1878) porabila okroglih 466 gld. Dne 31. 8. 1878 zjutraj so se s kočijo odpeljali do Logatca (prevoz 2 gld, napitnina kočijažu 30 kr), kjer so vstopili na vlak proti Trstu in se peljali do Sežane. Za 5 voznic za III. razred in za prtljago je Lipold plačal 10,05 gld. V Sežani so se nastanili v gostilni Stadt Triest in se že zgodaj odpravili spat. Naslednjega dne so vstali ob 6. uri zjutraj in v gostilni zajtrkovali. Za prenočišče z zajtrkom je Lipold plačal 6,50 gld. Ob 7. uri so se z dvema enovpregama odpeljali proti Trstu in že na poti do Opčin (tja so prišli ob 9.30) porabili 1,40 gld, med drugim tudi za čokolado. Ob 10.15 so prispeli v Trst in se nastanili v hotelu Europa.

Za vožnjo iz Sežane do Trsta je Lipold plačal 5 gld, kočijažema pa je dal še po 1 gld napitnine. Proti večeru so se v Antonijevi cerkvi sv. Antona udeležili maše, potem pa so šli v kavarno Tomasso na kavo (1,20 gld). Naslednji dan (2. 9. 1878) so se zbudili že ob 5. uri zjutraj, zajtrkovali in se peš odpravili proti železniški postaji. Za prenočišče z zajtrkom v hotelu Europa je Lipold plačal 5 gld (torej 1 gld na osebo), za vozovnice za III. razred do Krmina pa je odštel 9 gld. V Krminu je Lipold doplačal razliko za II. razred in kupil vozovnice do Benetk (40 gld). Ob postanku vlaka so v Vidmu kosili ter za juho in kruh plačal 1,72 gld. V Benetke so prišli ob 13.30 in se nastanili v hotelu Italija. Naslednji dan so si ogledovali mesto in za ogled doževe palače je npr. plačal 2,40 gld (za vso družino), za vožnjo z gondolo pa porabil 10 kr. Popoldan so se s parnikom odpeljali na Lido in za vožnjo tja in nazaj je odštel 1,44 gld. Dne 4. 9. 1878 so si ponovno ogledovali mesto in sicer pod vodstvom vodiča Ferrarija. Pri tem je Lipold samo za prevoze z gondolami porabil 1,60 gld, vodiču pa je za dva dni vodenja plačal 3,20 gld. Lipold in njegova žena sta si ogledala tudi Markov stolp in plačala za vstopnino 30 kr. Tudi naslednji dan so si ogledovali mesto in se fotografirali na Markovem trgu. Za fotografije je Lipold odštel 4 gld, gondoljerju pa za 3 ure vožnje plačal 1,60 gld. Popoldan je Lipold poravnal račun v hotelu Italija in za prenočišče odštel 12 gld, za postrežbo pa 3,60 gld. Zvečer se je celotna družina odpeljala s parnikom Milano proti Trstu, kamor so prispeli naslednjega dne (6. 9. 1878) ob 7.30 uri, in za vozovnice in dodatek za prtljago porabili 35 gld. V Trstu so se ponovno nastanili v hotelu Europa, zaradi utrujenosti pa so odšli najprej spat, nato pa na krajši sprehod po mestu (med drugim so si ogledali Miramar). Dne 7. 9. 1878 so bili še ves dan v Trstu in porabili nekaj goldinarjev za manjše nakupe, naslednji dan pa so se odpravili proti domu. Za prenočišče z zajtrkom v hotelu Europa (za 2 dni) je Lipold plačal 14 gld, za vozovnice do Logatca 16,50 gld, na vlaku pa je sprevodniku dal še 50 kr napitnine. V Logatcu so kosili in za 4 kosila (Desiderija se je z vlakom peljala do Ljubljane) je odštel 3,60 gld. Nato so se s kočijo odpeljali proti Idriji in za prevoz je Lipold odštel 2 gld.

Tudi v letu 1879 je Lipoldova družina odšla na daljše družinsko potovanje in sicer na krožno pot preko Tirolske, Salzburga, Štajerske in Koroške nazaj v Idrijo. Pot je trajala od 8. 8. do 12. 9. 1879, na njej pa so porabili 393,58 gld. Poleg Lipoldove žene Rose so se potovanja udeležile tudi njegove hčere Brigita, Antonija in Desiderija, ki pa je potovala na lastne stroške. Dne 8. 8. 1879 so se s kočijo odpeljali do Logatca (1,60 gld z napitnino vred), vstopili na vlak do Ljubljane (6,39 gld za vozovnice za III. razred) in na ljubljanski železniški postaji kupili vozovnice za krožno potovanje. Za 4 vozovnice III. razreda je Lipold odštel 105 gld, Desiderija pa si je vozovnico kupila iz lastnih sredstev. Ob 13. uri so se iz Ljubljane odpeljali proti Beljaku in tja prišli ob 17.30 uri. Tam so prenočili in naslednji dan je Lipold za prenočišče z zajtrkom plačal 6,56 gld. Nato so nadaljevali pot čez Klausen v Innsbruck (12. in 13. avgust), Salzburg (15. in 16. avgust), Ischl (17. in 18. avgust) Aussee (19. in 20. avgust), Lölling (21. in 22. avgust) in nazaj v Celovec, kamor so prišli 23. avgusta 1879. V Celovcu so se nastanili v gostilni Weises Lamm in naslednji dan je Lipold za prenočišče z zajtrkom plačal 6,40 gld, za kosilo v isti gostilni pa 90 kr na osebo. Popoldan so se z vlakom odpeljali do Prevalj (5,92 gld za II. razred), od tam pa se napotili v Leše na obisk k sorodniku Antonu Webernu. Tam so bili do 7. septembra 1879 in niso zapravili skoraj nič denarja. Dne 8. 9. 1879 so se z vlakom odpeljali v Pliberk in tam ostali dva dni. Za prenočišče z zajtrkom je Lipold odštel 5,16 gld na noč. Dne 11. 9. 1879 so se napotili proti Ljubljani. Za kosilo v hotelu Slon je Lipold plačal 56 kr na osebo, za večerjo v istem hotelu 1,40 gld za vse skupaj, naslednje jutro pa je plačal za prenočišče z zajtrkom 5,92 gld itd.

Med zanimivejšimi postavkami si pogledjmo še naslednje:

Dne 1. 6. 1868 se je Lipold z ženo Roso ter hčerama Desiderijo in Ulriko odpravil na enodnevni izlet v Postojno. Na poti so se ustavili v Planini in za kosilo za 4 osebe je odštel 2,70 gld. Za vstopnino za ogled postojnske jame je plačal 4 gld

(torej 1 gld na osebo); za vožnjo s kočijo iz Postojne do Planine 2,20 gld, od Planine do Idrije pa 2 gld.

V dneh od 25. 9. do 24. 10. 1878 pa se je Lipold z ženo Roso odpravil na daljše potovanje po Koroški in Štajerski. Večino časa sta preživela pri svojih sorodnikih v Mozirju, Šmartnem pri Velenju itd., zato na potovanju nista zapravila veliko denarja. Kljub temu pa lahko navedemo nekaj zanimivih postavk, ki nam nudijo podatke o cenah prevozov in gostilniških storitev. Tako je npr. 25. 9. 1878 za prevoz s kočijo od Ljubljane do Kamnika Lipold plačal 7 gld, za nočitev z zajtrkom pri Frölichu v Kamniku je naslednji dan odštel 3,90 gld, za kočijo iz Kamnika, preko Črničva in Gornjega grada do Mozirja pa 8 gld. Dne 5. 10. 1878 je plačal za prevoz s kočijo od Šmartnega pri Velenju (tu sta bila na obisku pri župniku Janezu Lipoldu)⁴⁰ do Celja 5 gld, za ogled celjske kmetijske razstave 40 kr in za kosilo v hotelu Engel 75 kr na osebo. Dne 6. 10. 1878 je v celjski gostilni Dejeuner dal za porcijo klobas 50 kr, za prenočišče za zajtrkom za dva dni pa je v celjskem hotelu Engel plačal 3,40 gld.

6. Davki, pošta, kolki

V okviru te postavke je Lipold vodil stroške za pošne storitve (pisma, telegrami), za kolke in davke. Na koncu vsakega leta je vsoto razčlenil, tako da lahko dobimo razmerje med posameznimi postavkami, iz dnevnikov pa je razvidna tudi višina davkov.

Leto	Davki	Pošta	Kolki	Skupaj
1867	40	30	21	91
1868	54	18	12	84
1869	263	30	15	308
1870	105	16	12	133
1871	90	33	13	136
1878	130	33	14	177
1879	133	36	28	197
1880	?	?	?	227
1881	162	28	17	207
1882	162	31	15,5	208,5

Lipold je davke plačeval točno vsakega prvega v mesecu, v obravnavanem obdobju pa so se gibali takole: do januarja 1869 znaša višina davka 2,69 gld na mesec, ko pa mu s 1. februarjem 1869 zvišajo plačo, davek naraste na 7,50 gld. Lipold plačuje davek v tej višini do leta 1872 oziroma do zvišanja plače leta 1874.⁴¹ V letu 1878 in prvih štirih mesecih leta 1879 znaša višina davka 10,83 gld, od 1. maja 1879 do konca leta 1879 11,11 gld, od leta 1880 dalje pa 13,50 gld na mesec.⁴²

Med ostalimi zneski v okviru te postavke naj omenimo še tole: za kolke ob izdaji Florinega mrliškega lista (25. 5. 1867), ki ga je potreboval pred poroko, je plačal 1,05 gld; za telegram iz Ljubljane v Idrijo (25. 3. 1878) 50 kr, za pisemsko ovojnico (1. 7. 1878) pa 1 gld.

7. Darila, milodari, napitnine

V okviru te postavke so navedeni izdatki ob nakupih daril, pa tudi milodari in napitnine. Ker je v pregledu realnih izdatkov ob koncu vsakega leta večje postavke specificiral, si jih lahko (vsaj za posamezna leta) nekoliko podrobneje ogledamo.

⁴⁰ Janez Lipold (1842–1898), duhovnik in deželni poslanec, sin Markovega brata Janeza Lipolda, deželnega in državnega poslanca ter mozirskega župana.

⁴¹ Čeprav dnevnik za leta 1872–1877 manjkajo, lahko sklepamo, da se mu davek zviša s povišanjem plače leta 1874.

⁴² Pri tem pa je treba upoštevati, da je v okviru te postavke beležil poleg davkov še razne službene takse, tako da je npr. znesek v letu 1869 izredno visok.

Leta 1867 je v ta namen porabil 72 gld. Med drugim je porabil za darila ob Novem letu 20 gld, Glasbenemu društvu v Idriji je daroval 10 gld, sestri Mariji Ani (Nani) pa je dal 11 gld.

Leta 1868 je od skupaj 69 gld porabil za okrasitev božičnega drevesca in nakup daril 12 gld, idrijski godbi je podaril 3 gld za nakup činel, sestri Nani pa je dal 15 gld.

Leta 1869 je porabil 92 gld. Od tega je dal sestri Nani 15 gld; sorodnikom v Mozirju pa 7 gld.

Leta 1870 je v ta namen porabil 87 gld. Od tega je dal sestri Nani 19 gld, idrijski Čitalnici za nakup zastave pa 12 gld.

Leta 1871 je v ta namen porabil 105 gld. Od tega je dal sestri Nani 34 gld, za milodare pa je porabil 23 gld.

Leta 1878 je v ta namen porabil 121 gld; leta 1879 109 gld, leta 1880 pa 107 gld, na žalost pa zneskov ni specificiral.

Leta 1881 je v ta namen izdal 171 gld. Od tega je dal nečakoma Janezu in Uršuli Pirkovič 15 gld, celjskim dijakom pa 10 gld.

Leta 1882 pa je za darila, milodare in napitnine porabil 250 gld. Od tega je dal 20 gld nečaku Pirkoviču, 30 gld sestri Nani in 40 gld nečakom in nečakinjam v Mozirju.

Iz teh grobih specifikacij je razvidno, da je Lipold redno podpiral svojo sestro Marijo Nano (pa tudi ostale sorodnike) in da je ob Novem letu oziroma Božiču vedno obdaroval svoje bližnje. Ostali zneski odpadejo na napitnine in milodare, ki jih sicer ob koncu leta ni posebej specificiral, zato pa jih je vestno beležil v dnevniku.

Napitnine je Lipold dajal skoraj vedno in ob različnih priložnostih. Tako se npr. na železnici, na poti iz Logatca do Ljubljane, velikokrat pojavlja napitnina 7 kr sprevodniku, ki pa je včasih tudi bistveno višja. Napitnino je redno dajal tudi kočijažu in sicer od nekaj deset krajcarjev do 1,50 gld. Nekako v isti višini se gibljejo napitnine tudi v gostilnah in hotelih, pri poravnavanju računov za razne storitve itd. Najvišje napitnine, ki so razvidne iz dnevnikov, pa so: 3 gld slugam deželnega predsednika Conrada von Eibesfelda januarja 1869, ko je bil Lipold definitivno postavljen za direktorja idrijskega rudnika (po slovesni zaprisegi), 5 gld vrtarju idrijske Čitalnice 3. 1. 1870 in (na isti dan) 2 gld služabnikom Čitalnice.

Med ostalimi postavkami navedimo še naslednje: dne 16. 2. 1867 je beračem na Dunaju dal 50 kr, pri čemer je v dnevniku pripisal debel klicaj. Dne 28. 8. 1867 je dal nekemu popotnemu študentu 1 gld. Dne 12. 8. 1867 je v Mozirju (na dan svoje poroke) počastil z vinom mozirske dijake in študente za 12,40 gld. Dne 11. 10. 1869 je dal v Ljubljani za društvo ubogih študentov 1 gld. Dne 6. 6. 1870 je idrijski Čitalnici podaril 12 gld za nakup zastave.

8. Knjige, časopisi, društva, fotografije

V pregledih realnih izdatkov Lipold ni razčlenil izdatkov, ki jih je imel z nakupi knjig, članarinami za društva, naročninami za časopise itd., razen leta 1870, ko je navedel, da je od skupnega zneska izdal za članarino za Kasino 6 gld, za Čitalnico 4 gld in za fotografije 14 gld, prav tako pa leta 1881, ko je navedel, da je porabil za fotografije 29 gld. Ker pa je vse tozadevne izdatke beležil v dnevnikih, si jih lahko pogledamo tudi nekoliko od bliže.

Precejšnje postavke predstavljajo naročnine za različne časopise in revije. Tako je npr. 1. 1. 1867 plačal letno naročnino za Oesterr. Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen 8 gld. Dne 30. 3. 1867 je plačal dvomesečno naročnino (april, maj) za Neue freie Presse 2,80 gld, 31. 5. 1867 pa še za junij 1,40 gld. Na Presse je bil naročen do konca junija 1867, po preselitvi v Idrijo pa se je naročil na več slovenskih časopisov. Tako je npr. 28. 3. 1868 plačal četrletno naročnino za Slovenski Narod (2,60 gld), isto vsoto pa tudi 25. 6. 1868. Od leta 1869 naprej pa je naročnino za Slovenski Na-

rod plačeval za pol leta (5 gld) ali leto (10 gld) vnaprej. Dne 28. 2. 1869 se je naročil na Allg. Familien-Zeitung in plačal zanj 42 kr, 3. 3. 1869 pa je v Trst poslal naročnino (35 kr) za list Juri s puško. Dne 4. 6. 1870 se je naročil na Slovenski pravnik in poslal Razlagu 2 gld letne naročnine. Dne 8. 8. 1870 je Lipolda obiskal urednik lista Tourist Walter in ga prepričal, da se je naročil na omenjeni časopis. Za celoletno naročilo mu je Lipold izplačal 5,40 gld. Dne 1. 1. 1871 je poleg celoletne naročnine za Slovenski Narod (10 gld) plačal še letno naročnino za Bazar (za ženo Roso) 8 gld, Slovenski pravnik 4,20 gld in Vrtec 2,60 gld. Dne 3. 1. 1871 se je ponovno naročil na N. F. Presse in za prvo četrtletje plačal 2 gld, isto vsoto pa poslal na Dunaj tudi 15. 4. 1871.

Dne 1. 1. 1880 je plačal letno naročnino za Frauenzeitung 7,40 gld, polletno naročnino za list Le Danube 3,40 gld in letno naročnino za Beamtenzeitung 4 gld. Dne 15. 7. 1880 je plačal polletno naročnino za Laibacher Tagblatt 1,50 gld, 25. 9. 1881 letno naročnino za Heimat 5,80 gld, 28. 10. 1881 pa enomesečno naročnino (za november) za Wiener Allg. Zeitung 2,35 gld. Dne 1. 1. 1882 je plačal naročnino za Illustrierte Frauenzeitung 7,20 gld, za Laibacher Wochenblatt 5 gld in Beamtenzeitung 4 gld. Dne 28. 11. 1882 se je naročil tudi na Kmetskega prijatelja in dr. Edvardu Glantschniggu v Celje poslal 1,50 gld.⁴³

Lipold je bil tudi član različnih društev, od strogo strokovnih, pa vse do družabnih. Članarino zanje je poravnava! ponavadi že v prvih dneh januarja vsakega leta. Letna članarina za Oesterr. Alpenverein je znašala v navedenem obdobju 3 gld, za Naturwissenschaftlicher Verein 2 gld, za Geološko združenje 5 gld, za Antropološko združenje na Dunaju, kateremu je pristopil februarja 1870, 5 gld, za Kranjsko kmetijsko družbo (od 1878 dalje) 2 gld, za Slovensko matico 2 gld (oziroma v letih 1878—1882 2,10 gld) in za Tehnično društvo za Kranjsko, kateremu je pristopil januarja 1883, 3 gld.

Dne 3. 7. 1867 je Lipold pristopil idrijski Kazini in za pristopnino odštel 1 gld, mesečna članarina pa je v letih 1867—1871 znašala 60 kr in v letih 1878—1883 1,20 gld. Dne 26. 8. 1867 pa je pristopil tudi idrijski Čitalnici (pristopnina 2 gld) in do septembra leta 1870 (ko je iz društva izstopil)⁴⁴ plačeval članarino v višini 50 kr na mesec. Od julija 1868 je bil član idrijskega Godbenega društva (40 kr mesečne članarine) in od leta 1882 verjetno tudi član Deutscher Schulvereina, čeprav je dne 6. 1. 1882 ob postavki 5 gld za omenjeno društvo v dnevniku pripisal: »Sammlung von mehrere Casino-Mitglieder«.

Podatkov o nakupih knjig je v dnevnikih izredno malo, kar je verjetno posledica dejstva, da je strokovno literaturo dobival brezplačno ali pa jo prebral na službenem mestu. Tako je npr. 13. 6. 1867 dal sinu Konradu za nakup angleškega učbenika 1 gld. Dne 6. 8. 1867 je kupil beležke (Notizbücheln) zase in za gospodinjstvo in zanje odštel 2,05 gld. Dne 4. 1. 1868 je pri Giontiniju v Ljubljani odštel za slovensko-nemški slovar 1,50 gld, dne 17. 2. 1868 pa za Janežičev Lehrbuch der slovenischen Sprache 1,50 gld.⁴⁵ Dne 25. 5. 1869 je dal za 3 zvezke beležk (Familienbücheln) 1,30 gld. Dne 23. 7. 1871 je poslal Schwarzbauerju na Dunaj 2 gld za zbirko njegovih pesmi. Dne 16. 9. 1878 je dal za Berg und Hütten-Kalender 1,70 gld. Dne 27. 12. 1880 je poslal Beckovi knjigarni na Dunaju 3,35 gld za knjigo Holubs Reise in Afrika. Dne 18. 9. 1881 je poslal sinu Konradu na Dunaj 7,50 gld, da mu kupi Largenfeldovo knjigo Frauenleben der Erde. Dne 19. 12. 1882 je v Ljubljani kupil Jamesov angleško-nemški slovar za 2,70 gld.⁴⁶

⁴³ Poleg tega pa si je Lipold časnike izposojal tudi v Kazini in npr. dne 2. 4. 1879 plačal društvu za izposajo časopisov za II. in III. kvartal 5,31 gld.

⁴⁴ Ko je Lipold 25. 5. 1870 odklonil ponovno kandidaturo, so mu idrijski Slovenci to zamerili. In ko je 31. 7. 1870 priredila Čitalnica svoj društveni izlet, so mu vabilo poslali neposredno pred odhodom. Bil je užalen in prijavil je svoj izstop iz društva. Od septembra 1870 dalje ni več plačeval članarine.

⁴⁵ Lipold ob prihodu v Idrijo ni povsem obvladal slovenskega jezika, zato je zaprosil šolskega upravitelja Juvana za pouk slovenščine. Pouk je trajal od januarja 1868 (17. 1. 1868 prva učna ura po Janežičevi slovenski čitanki) do srede 1869.

⁴⁶ Lipold je dajal tudi knjige in časopise v vezavo. Tako je npr. 11. 2. 1867 plačal knjigovezu Pitinkerju na Dunaju za vezavo knjig 3,80 gld. Dne 13. 4. 1870 je plačal za vezavo 6 letnikov Illustrierte Zeitung 2,40 gld, dne 16. 9. 1878 pa za vezavo 4 letnikov časopisa Heimat 5,80 gld.

Lipold je v dnevnikih posebej navajal tudi zneske za fotografije. Tako je npr. 15. 4. 1868 plačal za fotografije rudarskih uradnikov 4,12 gld, dne 20. 4. 1868 za fotografije občinskega sveta 1 gld, dne 26. 6. 1878 za 16 kosov fotografij Idrije 2,40 gld (torej 15 kr za kos) in dne 2. 7. 1878 za 4 fotografije uradnikov rudnika 2,80 gld.

V okviru te postavke pa je Lipold vodil tudi izdatke za tiskanje posetnic in med drugim 7. 6. 1867 na Dunaju plačal za 100 posetnic 1,70 gld, dne 15. 1. 1869 pa Blazniku v Ljubljani odštel za isto število posetnic 2 gld.

9. Pohištvo, premičnine, popravila

V pregledu realnih izdatkov na koncu vsakega leta je Lipold to postavko razčlenil le v letih 1867—1871. Tako je leta 1867 porabil v ta namen kar 470 gld in sicer: za njegov in Florin portret 40 gld, za posodje 36 gld, za srebrno zajemalko z etuijem 17 gld in za ogledalo 10 gld. Leta 1868 je v ta namen izdal 94 gld, med drugim 10,50 gld za nočno mizico za Roso; 24 gld za dvocevno puško in 41 gld za razno pohištvo. Leta 1869 je porabil skupaj 97 gld, od tega samo za različno posodje in kozarce 18 gld. Leta 1870 je v ta namen porabil 76 gld, od tega 2 gld za popravilo divana. Leta 1871 pa je porabil v ta namen 64 gld, od tega samo za nakup divana 34 gld, za žlice 8 gld in nov potovalni kovček 6 gld.

V letih 1878—1872 Lipold posameznih postavk ob koncu leta ni posebej specifikiral, seveda pa lahko iz dnevnikov dobimo še precej zanimivih podatkov.

Tako je npr. 12. 3. 1867 na Dunaju plačal za popravilo Ulrikine torbice 20 kr, dne 6. 4. 1867 pa za popravilo svoje ure 1,50 gld. Dne 6. 5. 1867 je dal za popravilo potovalnega kovčka 80 kr, za etui za kompas pa je odštel 80 kr. Dne 15. 6. 1867 je na Dunaju kupil etui za srebrni servis za 6 oseb in zanj odštel 7 gld, dne 11. 7. 1867 pa je rudniški uradnik Zazula zanj kupil na licitaciji v Spodnji Idriji med drugim naslednje: 1 okroglo mizo za 3 gld, malo mizo za 2,50 gld, 1 nočno omarico za 1,40 gld in 1 posteljo za 3,50 gld. Dne 17. 7. 1867 je poslal mizarju Kurnigu v Ljubljano denar za izdelavo zofe (17 gld), tri dni kasneje pa je odštel 2,70 gld za tri nočne posode in 3 pljuvalnike, 7,10 gld za stroj za makarone (Makaronsmaschine), 11,60 gld za porcelansko posodje in 11 gld za navadno kuhinjsko posodje. Dne 3. 8. 1867 je na Dunaju kupil tapete za špansko steno za 1,80 gld, dne 28. 9. 1867 je dal za mizo za deklško sobo 3 gld, dne 9. 12. 1867 za visečo petrolejsko svetilko za Rosino delovno sobo 13,45 gld, za 1 petrolejko za svojo pisarno pa 2,75 gld itd.

10. Obutev

Do leta 1871 je Lipold v to postavko vključil zneske za nakup in popravilo čevljev celotne družine, v letih 1878—1882 pa le zneske za lastno obutev, medtem ko je porabo ostalih članov družine beležil v postavki gotovina ženi in otrokom. Za leta 1867—1871 je Lipold zneske specifikiral takole: leta 1867 je od 54 gld porabil za obutev zase 3 gld, za sina Konrada 14 gld in za hčere 37 gld. Leta 1868 je od skupaj 78 gld porabil za obutev zase 16,50 gld, za ženo Roso 3,50 gld in za hčere 58 gld. Leta 1869 je od skupaj 72 gld porabil zase 8 gld, za hčere pa 64 gld. Leta 1870 je od skupaj 53 gld porabil zase 25 gld in za hčere 28 gld. Leta 1871 pa je od skupaj 30 gld porabil zase 14 gld in za hčere 16 gld. (Vsote iz let 1878—1882, ki so razvidne iz tabele, je v celoti porabil zase, zato jih ne bomo posebej navajali.)

Nekaj zneskov, ki jih je Lipold porabil za nakupe čevljev, smo navedli že v postavki gotovina ženi in otrokom (1878—1882), iz dnevnikov pa so razvidni še naslednji podatki: dne 5. 4. 1867 je dal za čevlje za Konrada 5 gld, za dve hčeri skupaj pa 3,60 gld. Dne 11. 7. 1880 je za dva para čevljev zase odštel 9,50 gld, dne 2. 7. 1882 pa je za 1 par novih čevljev plačal čevljarju Grommu 4,40 gld itd.⁴⁷

⁴⁷ Iz navedenih zneskov je razvidno, da so bile cene čevljev dokaj različne, pač odvisne od vrste in kakovosti izdelka.

11. Tobak in kadilski pripomočki

Ker je bil Lipold strasten kadilec — kadil je tako pipo, kot tudi cigarete in zlate cigare — pomenijo precejšnjo postavko tudi stroški za tobak in kadilske pripomočke. Kot je razvidno iz tabele, se ti zneski gibljejo od 51 gld v letu 1870 pa do 96 gld v letu 1882 in so skoraj vedno višji od stroškov za obutev.

Poglejmo si nekatere postavke, ki so razvidne iz dnevnikov.

Kadilni tobak je Lipold ponavadi kupoval po 2 zavitka naenkrat. V letih 1867—1871 je znašala cena dveh zavitkov 2,10 gld (tako na Dunaju kot tudi v Idriji), v letih 1878—1882 pa cena tobaka niha od 1,88 do 2,40 gld, s tem da je še vedno največkrat 2,10 gld.

Poleg pipe je Lipold kadil tudi cigarete. Tako si je npr. 20. 1. 1867 na Dunaju kupil 200 kosov cigaret in zanje odštel 3,60 gld, dne 8. 3. 1867 na Dunaju ter 6. 8. 1868 in 28. 10. 1868 v Idriji, pa je za 100 cigaret odštel 1,80 gld. Od konca leta 1868 se zneski za nakup cigaret v dnevnikih ne pojavljajo več, zato pa so zneski za nakup cigar pogostejši kot v prejšnjem obdobju. Iz dnevnikov je razvidno, da je kadil več vrst cigar, pri čemer je zanimivo, da ostanejo cene cigar v celotnem obravnavanem obdobju skoraj nespremenjene. Tako je npr. 6. 4. 1867 na Dunaju kupil 100 cigar Regalias No. 1 za 5,50 gld, dne 7. 6. 1867 pa za 100 cigar Cabanos odštel 5,50 gld. Dne 21. 6. 1868 je dal za 100 havank spet 5,50 gld, za 200 kosov navadnih inozemskih cigar pa 3,60 gld. Cena havank in navadnih inozemskih cigar ostane vse do leta 1871 ista, v letih 1878—1882 pa so cene cigar že nekoliko drugačne, pri čemer je zanimivo, da so se havanke nekoliko pocenile. Tako je npr. 15. 1. 1878 dal za 200 kosov Cuba cigar 7,30 gld, kar je bistveno manj kot v prejšnjem obdobju. Navadne inozemske cigare, ki jih še vedno kadi, vendar v manjšem obsegu (sedaj v glavnem kadi havanke — verjetno zaradi nižje cene), pa še vedno stanejo 1,80 gld za 100 kosov, kar je ista cena kot v letih 1867—1871.

Od časa do časa si Lipold nabavi tudi cigare Virginia (4,60 gld za 100 kosov) in cigare Regalia No. 1 (3,20 gld za 100 kosov), ki se v primerjavi s prejšnjim obdobjem tudi precej pocenijo. Na koncu še povejmo, da Lipold od aprila 1882 dalje kupuje Cuba cigare direktno od Tobačne tovarne v Ljubljani. Tako je bil 21. 4. 1882 pri njem na obisku zastopnik Tobačne tovarne Otto in od njega je kupil 300 Cuba cigar za 10,95 gld, dne 9. 11. 1882 pa je v Tobačno tovarno poslal 20 gld za 500 kosov cigar.

12. Razni in kalo

V okviru te postavke je Lipold beležil manjše zneske, ki jih ni uvrstil v nobeno drugo postavko (kalo), stroške za urejanje groba prve žene Flore in še nekatere manjše izdatke. Leta 1867 je znesek (503 gld), kot sem ga navedel v tabeli, previsok, saj sem vanj (zaradi boljše preglednosti) uvrstil tudi nekatere druge postavke, ki se pojavljajo samo v pregledu realnih izdatkov v letu 1867, ne pa tudi kasneje. Tako sem v to postavko vključil 244 gld, ki jih je porabil ob poroki z Roso, nadalje 59 gld za zdravnika in zdravila, več plačil banki 100 gld, poracun z bratom Janezom 38 gld, ekstra 12 gld, pod razno in kalo pa odpade le 50 gld. Nekako v tej višini pa se giblje omenjena postavka tudi v naslednjih letih: od 13 gld leta 1881 do 87 gld leta 1879.

Poglejmo si nekaj postavk, kot jih je razčlenil Lipold v pregledih realnih izdatkov ob koncu vsakega leta.

Leta 1868 je v ta namen porabil 47 gld, od tega samo za ureditev Florinega groba 12 gld. Leta 1869 je od skupaj 20 gld dal za ureditev Florinega groba 10 gld, za sveto mašo pa 3 gld. Leta 1870 je od skupaj 29 gld porabil za ureditev Florinega groba 10 gld in za kavcijo za ribiško zakupnino 3 gld, 7 gld pa je bilo kala. Leta 1871 je od skupaj 63 gld porabil za ureditev groba 15 gld, za pogrebne stroške urednika Slovenskega Naroda Tomšiča je prispeval 5 gld, kala pa je bilo 6 gld. Leta 1878

je od skupaj 70 gld porabil 10 gld za Florin grob, 12,50 gld pa je dal rekviem za bratom Janezom. Leta 1879 je od skupaj 62 gld dal 11 gld za lovsko zakupnino, za Florin grob pa 10 gld. V naslednjih letih pa je navedel le postavko 10 gld za ureditev Florinega groba, ne pa tudi drugih zneskov.

Zusammenfassung

FINANZIELLE HAUSHALTSFÜHRUNG DER FAMILIE LIPOLD IN DEN JAHREN 1867—1871 UND 1878—1883

Janez Cvirn

Der berühmte slowenische Geologe Markus Vinzenz Lipold (1816—1883) begann bereits während seiner Studienzeit Tagebücher zu führen, die heutzutage eine ausgezeichnete Quelle zur Erforschung seines Wirkens als Geologe und seiner Lebensweise vom Jahre 1850 an darstellen. Da er darin auch, all seine Einnahmen und Ausgaben — von den größten bis zu den kleinsten — aufzeichnete und außerdem am Jahresschluß noch eine Bilanz und Übersicht der realen Ausgaben ausarbeitete, finden wir in seinen Tagebüchern auch viele Angaben über die finanzielle Lage seiner Familie sowie über die Preise in dem angeführten Zeitabschnitt. Der vorliegende Beitrag behandelt die finanzielle Haushaltsführung der Familie in den Jahren 1867—1871 und 1878—1883 (für die Jahre 1872—1877 fehlen die Tagebücher), als Lipold Direktor des Quecksilberbergwerks in Idrija war, und zwar sind zunächst die Einkommen dargestellt, dann aber noch die realen Ausgaben von M. V. Lipold nach den einzelnen Jahren, während bestimmte Posten, die von größerem Interesse sind, auch eingehender analysiert werden.

Lipold gliedert Einnahmen in regelmäßige, außerordentliche und zeitweilige auf. Zu den **regelmäßigen** Einnahmen zählt er sein Gehalt sowie verschiedene Zugaben (Wohnungsentschädigung, Funktionszulage, Aktivitätszulage, Pferdepauschale, Jagdentschädigung), die in dem behandelten Zeitabschnitt ständig wechseln. Zu den **außerordentlichen** Einnahmen, die außer im Jahre 1887 sonst nie die regelmäßigen Einnahmen überschreiten, zählt er die Rückerstattung für die Dienstreisekosten, weiterhin Zinsen von staatlichen und privaten Obligationen, Remunerationen des Ministeriums für das Finanzwesen, Einnahmen aus persönlicher Arbeit und noch einige andere Einnahmen, unter denen nur 218 Gulden erwähnt werden sollen, die er im Jahre 1869 als Landtagsabgeordneter als Taggeld bekommen hat und die mit seinem Mandat im Krainer Landtag zusammenhängen. Zu den **zeitweiligen** Einnahmen zählt Lipold vor allem Darlehen, die er bei der Bank aufgenommen hat sowie im Jahre 1868 eine Kanzleipauschale. Ähnliche Posten trägt er auch unter die Rubrik zeitweilige Ausgaben ein, wo vom Jahre 1870 an noch der Posten 62,90 Gulden als Prämie für die Versicherung bei der Versicherungsanstalt 'Gresham' auftaucht.

Die realen Ausgaben gliedert Lipold am Ende jedes Jahres (gewöhnlich) auf 12 größere Posten auf, die er meist im Großen und ganzen noch spezifiziert. Im Rahmen des Postens **Haushalt** führt er Ausgaben auf für Kost, Getränke, Heizung, Gartenpflege, Stallwirtschaft, für das Dienstmädchen und die Gouvernante. Darunter ist der Posten Ernährung bestimmt am größten, wird jedoch von Lipold nicht genauer spezifiziert. Doch da er in den Tagebüchern alle anderen Ausgaben auflistet, die unter dem Posten Haushalt aufkommen (Getränke, Heizung, Stallwirtschaft usw.), kann man sich daraus wenigstens ungefähr eine Vorstellung davon machen, wieviel eine siebenköpfige Familie für Ernährung und wieviel für andere Bedürfnisse verbrauchte.

Den zweiten größeren Posten: **Bargeld für die Frau und die Kinder**, führt er in der Form auf, wie aus dem Titel hervorgeht, nur bis zum Jahr 1871, während er in den Jahren 1878—1883 hier noch Mittel zurechnet, die er für Kleidung und Schuhwerk für Frau und Kinder ausgibt. Deshalb sind die Beträge aus den Jahren 1878—1883 wesentlich höher als im ersten Zeitabschnitt, wo er solche Ausgaben getrennt aufführt. Dabei tritt — vor allem in den Jahren 1867—1871 — als größter Verbraucher von Vaters Geld der Sohn Konrad auf, der nach der Umsiedlung der Familie nach Idrija 1867 in Wien bleibt und dort über seine Verhältnisse lebt.

Unter dem dritten Posten erfaßt Lipold Ausgaben für **Kleidung, Wäsche und Bettwäsche**, wobei er in den Jahren 1867—1871 im Rahmen dieses Postens Ausgaben

für die Kleider der ganzen Familie führt, in den Jahren 1878—1883 allerdings nur die Kosten für die eigene Kleidung sowie für die Bettwäsche und Wäsche der ganzen Familie.

In dem folgenden Posten (**Unterhaltung und Gasthaus**) erfaßt Lipold Ausgaben für Theaterbesuche, Teilnahme an Bällen, Tombolen, verschiedenen Feierlichkeiten, für Einladungen nach Hause sowie Exkursionen, für Jour-fixe und Gaststättenbesuch.

Unter dem fünften Posten sammelt er Ausgaben für **Reisen**, und zwar sowohl Dienst- als auch Familienreisen. Dabei ist es interessant, daß im ersten Zeitabschnitt die Dienstreisen überwiegen, vom Jahre 1878 an aber Familienreisen, gab Lipold doch aus Gesundheitsgründen den Außendienst allmählich auf.

Unter dem sechsten Posten erfaßt er Ausgaben für **Post, Gebührenmarken und Steuern**, wobei es interessant ist, daß die Ausgaben für Post und Gebührenmarken in dem behandelten Zeitabschnitt auf einem ungefähr gleichen Niveau bleiben, während die Höhe der Steuern ständig wächst, eben im Verhältnis zu Lipolds immer höherem Gehalt.

Unter dem siebten Posten erfaßt Lipold Ausgaben für **Geschenke, Wohltätigkeit und Trinkgeld**, unter dem achten die für **Bücher, Zeitungen, Vereine und Fotografien**, unter dem neunten für **Möbel, bewegliche Güter** und verschiedene **Reparaturen**, unter dem zehnten Ausgaben für das **Schuhwerk**, wobei er in den Jahren 1867—1871 diesem Posten noch die Ausgaben für den Ankauf und die Reparatur der Schuhe für die ganze Familie anschließt, in den Jahren 1878—1883 allerdings nur Beträge für das eigene Schuhwerk.

Unter dem elften Posten führt er Ausgaben für **Tabak und Rauchutensilien** (außer Pfeife rauchte er auch Zigaretten, vor allem Zigarren), unter dem zwölften Posten (Verschiedenes) zeichnete er kleinere Beträge auf, die sich unter keinem anderen Posten einordnen ließen (Kalo), weiterhin Kosten für die Pflege des Grabes seiner ersten Frau Flora und noch einige anderen kleinere oder größere Ausgaben wie z. B. 5 Gulden als Beitrag zu den Begräbniskosten für Herrn Tomšič, den Redakteur des Slovenski Narod, im Jahre 1871.

CASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko (v letu 1987 izide že njen 58. letnik) objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, YU-62001 Maribor, Partizanska 5.

SLOVENSKA MATICA, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 7,
med drugimi svojimi publikacijami zalaga in članom Zveze zgodovinskih
društev Slovenije nudi po svojih članskih cenah tudi

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 1/1971 — 4500 din.

Vsebina: Zmago Bufon — Naravoslovje v slovenskem narodnem prebu-
janju, Lavo Čermelj — Fizik Nace Klemenčič (1853—1901), Vladimir
Murko — Staro in novo o življenju in delu Josipa Resslera, Franc Minařnik
— Ptujске lekarnе, lekarnarji, in njihove hiše, Ante Stefančič — Kratak
pregled zdravstvenega nadzorstva živil nekoč in danes s posebnim po-
udarkom na Sloveniji;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 2/1974 — 4500 din.

Vsebina: Vladimir Murko — Starejši slovenski znanstveniki in njihova
vloga v evropski kulturni zgodovini — astronomi, Milko Matičetov —
Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci, France Adamič
— Naš prispevek k razvoju genetike in žlahtnjenja rastlin, Zmago Bufon
— Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju II;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 3/1975 — 4500 din.

Vsebina: Drago Mušič in Janez Batis — Življenje in delo J. M. Žagarja
(Sagarja), Peter Borisov — Sto dvajset let od ustanovitve naravnega
zdravilnega zavoda na Bledu, Velimir Zavrnik — Mariborski tekst na-
potkov mojstra Albranta za zdravljenje konj;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 4/1979 — 4500 din.

Vsebina: Janko Pučnik — Razvoj vremenoslovja na Slovenskem, Zmago
Bufon — Ivan Žiga Popovič kot naravoslovec in rodoljub, Karel Bajc —
Ivan Žiga Popovič predhodnik oceanografije, Franjo Sevnik — Žagarstvo
na Slovenskem, Jože Maček — Izbruh in širjenje krompirjeve plesni na
Kranjskem v 19. stoletju, France Adamič — Stoletnica rojstva profesorja
dr. Frana Jesenka.

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 5—6/1981 — 4700 din.

Vsebina: France Habe, Andrej Kranjc — Delež Slovencev v speleologiji,
Eman Pertl — Prvi slovenski zdravniki v Mariboru, France Adamič —
Razvoj agrotehničnih znanosti na Slovenskem, Srdan Turk — Masivne
in lesene konstrukcije na Slovenskem, Srdan Turk — Mihael Strukel
(Štrukelj) prvi redni univ. profesor med slovenskimi gradbeniki.

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 7/1983 — 4800 din.

Bleiweisov zbornik s prispevki Boga Grafenauerja, Vasilija Melika, Pe-
tra Vodopivca, Franca Rozmana, Franceta Adamiča, Srdjana Bavdka,
Milana Dolenca, Janeza Batisa, Petra Borisova, Bojana Štiha, Martine
Orožen, Dušana Moravca, Staneta Grande, Velimirja Gjurina, Štefana
Barbariča in Mirka Kambiča.

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 8/1985 — 4900 din.

Vsebina: Anton Ramovš, Vanda Kochanovsky-Devidé — Marko Vincenc
Lipold (1816—1883), prvi slovenski geolog, Janez Strnad — Kako je Jo-
žef Štefan odkril zakon o sevanju, Vladimir Murko — Resslerovi načrti za
izkoriščanje vetrne energije, Avgust Hribovšek, Eman Pertl — Dr. Šte-
fan Kočever, delavec za slovensko narodno in zdravstveno ledino, Alek-
sander Poznik — Osnovne Paracelsusove teze in njegovo bivanje v Ptuju,
Jože Zadravec — Fragmenti iz ljudske medicine v severovzhodni Slove-
niji.

ZAPISI

POSKUS PREGLEDA ZGODOVINOPISJA OB SLOVENSKI ZAHODNI MEJI

Zgodovino, ki obravnava problematiko zgodovinskih ozemelj, ali pa sedanjih upravnopolitičnih enot ob slovenski zahodni etnični meji (za opredeljevanje in poimenovanje tega ozemlja rabijo Italijani tudi izraz — *Il confine orientale*) in ki tod tudi nastaja, moremo porazdeliti na dve sestavini: na italijansko in na slovensko. Slednje je seveda, sestavni del slovenskega vobče, vendar ima neke posebnosti, ki pri razlikovanju med zgodovino in slovenskim v matici in onem pri manjšini, dajejo manjšinskemu močne poudarke idejnega in političnega pluralizma družbenega sistema, v katerem nastaja. Posebnost je tudi vpliv italijanske šole, ki se pokaže predvsem tam, kjer pišejo zgodovino v Italiji izšolani slovenski strokovnjaki.

V italijanskem zgodovino, ki obravnava problematiko zgodovinskih ozemelj, ali pa sedanjih upravnopolitičnih enot ob slovenski zahodni etnični meji (za opredeljevanje in poimenovanje tega ozemlja rabijo Italijani tudi izraz — *Il confine orientale*) in ki tod tudi nastaja, moremo porazdeliti na dve sestavini: na italijansko in na slovensko. Slednje je seveda, sestavni del slovenskega vobče, vendar ima neke posebnosti, ki pri razlikovanju med zgodovino in slovenskim v matici in onem pri manjšini, dajejo manjšinskemu močne poudarke idejnega in političnega pluralizma družbenega sistema, v katerem nastaja. Posebnost je tudi vpliv italijanske šole, ki se pokaže predvsem tam, kjer pišejo zgodovino v Italiji izšolani slovenski strokovnjaki.

Za italijansko nacionalno zgodovino, ki obravnava problematiko zgodovinskih ozemelj, ali pa sedanjih upravnopolitičnih enot ob slovenski zahodni etnični meji (za opredeljevanje in poimenovanje tega ozemlja rabijo Italijani tudi izraz — *Il confine orientale*) in ki tod tudi nastaja, moremo porazdeliti na dve sestavini: na italijansko in na slovensko. Slednje je seveda, sestavni del slovenskega vobče, vendar ima neke posebnosti, ki pri razlikovanju med zgodovino in slovenskim v matici in onem pri manjšini, dajejo manjšinskemu močne poudarke idejnega in političnega pluralizma družbenega sistema, v katerem nastaja. Posebnost je tudi vpliv italijanske šole, ki se pokaže predvsem tam, kjer pišejo zgodovino v Italiji izšolani slovenski strokovnjaki.

S problemi sodobnega zgodovino, ki obravnava problematiko zgodovinskih ozemelj, ali pa sedanjih upravnopolitičnih enot ob slovenski zahodni etnični meji (za opredeljevanje in poimenovanje tega ozemlja rabijo Italijani tudi izraz — *Il confine orientale*) in ki tod tudi nastaja, moremo porazdeliti na dve sestavini: na italijansko in na slovensko. Slednje je seveda, sestavni del slovenskega vobče, vendar ima neke posebnosti, ki pri razlikovanju med zgodovino in slovenskim v matici in onem pri manjšini, dajejo manjšinskemu močne poudarke idejnega in političnega pluralizma družbenega sistema, v katerem nastaja. Posebnost je tudi vpliv italijanske šole, ki se pokaže predvsem tam, kjer pišejo zgodovino v Italiji izšolani slovenski strokovnjaki.

¹ Tu opozorimo na dejavnost založbe Marzorati iz Milana, ki je izdala od šestdesetih let do danes nekaj obsežnih problemskih del: *Nuove questioni di storia antica* (1968); *Nuove questioni di storia medioevale* (1964); *Nuove questioni di storia moderna I—II* (1964); *Nuove questioni di storia del Risorgimento e dell'unità d'Italia I—II* (1961); *Nuove questioni di storia contemporanea I—IV* (1968—1985); *Nuovi metodi della ricerca storica* (1977); *Introduzione allo studio della storia I—II* (1970—1975); *La storiografia italiana negli ultimi vent'anni I—II* (1970).

² Na primer: *Storiografia del Risorgimento triestino*. Trieste 1955; *La resistenza nel Friuli e nella Venezia Giulia*. Guida bibliografica 1—2, Udine 1979; *La ricerca storica con particolare riguardo alla storia del Friuli*. Atti del convegno seminario. Udine, novembre 1983. Udine 1984.

³ Giulio Cervani se s historiografskimi problemi ukvarja že desetletja. Spočetka je sicer ocenjeval zgodovino, ki obravnava problematiko zgodovinskih ozemelj, ali pa sedanjih upravnopolitičnih enot ob slovenski zahodni etnični meji (za opredeljevanje in poimenovanje tega ozemlja rabijo Italijani tudi izraz — *Il confine orientale*) in ki tod tudi nastaja, moremo porazdeliti na dve sestavini: na italijansko in na slovensko. Slednje je seveda, sestavni del slovenskega vobče, vendar ima neke posebnosti, ki pri razlikovanju med zgodovino in slovenskim v matici in onem pri manjšini, dajejo manjšinskemu močne poudarke idejnega in političnega pluralizma družbenega sistema, v katerem nastaja. Posebnost je tudi vpliv italijanske šole, ki se pokaže predvsem tam, kjer pišejo zgodovino v Italiji izšolani slovenski strokovnjaki.

⁴ *Nuove prospettive della storia locale: fonti, metodi, problemi. Il caso giuliano*. Quaderni giuliani di storia 2/1981, št. 2, str. 7—39; *Problemi e prospettive di storia locale nel Friuli-Venezia Giulia*. Prav tam 3/1982, št. 2, str. 117—131; *Nuovi orientamenti e prospettive della storiografia friulana*. Atti dell'Accademia di scienze lettere e arti di Udine 76, 1983, 221—244; *I centri italiani di ricerche di storia regionale*. Quaderni giuliani di storia 5/1984, št. 2, 183—238.

⁵ Na primer: *Per una storia sociale dell'irredentismo italiano*. A proposito di un libro recente. Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria, NS, 24, 1976, 209—227; *Storiografia triestina*. Prav tam 25, 1977, 413—422; *Fonti e studi sulla storia religiosa dell'Istria nel XVI secolo*. Prav

riografskih pogledih in rezultatih je nedvomno pripomogel izjemen razmah zgodovinske vede, ki takorekoč samodejno išče neke orientacijske točke za retrospektivne analize in seveda napotila za bodočnost. Ocene raziskovalnih rezultatov postavljajo petdeseta leta kot mejnik, ki naj bi prelamljal s starim in odpiral pot novemu. Takrat naj bi s smrtjo Benedetta Croceja (20. novembra 1952) nastopil čas, ko je vse postalo zgodovina in je o vsem mogoče pisati zgodovino.⁶ Etičnopolitico (eticopolitico) zgodovinopisje je odstopilo mesto multidisciplinarni razpravi. Povojni čas je tudi sprejemal marksistično ideologijo, poprejšnjo zagledanost v nemški svet je nadomestilo vzorvanje pri francoskih *Annales*, pri poljski znanosti in po napotilih, ki so jih dajale ameriške in angleške univerze. Od tod tudi seveda zanimanje zgodovinarjev za demografijo, antropologijo, socialno psihologijo, psihoanalizo, srednjeveško in industrijsko arheologijo. Novi čas načena seveda tudi monolitnost zgodovinske stroke. Stare zgodovinske šole ne morejo več dohajati naglega teka in razvejanosti nove stvarnosti, ki seveda prav zato onemogoča najti vseobsegajočo formulo, s katero bi novo zgodovinopisje lahko označili.

Pravkar zapisana generalna usmeritev italijanske zgodovinske stroke po drugi svetovni vojni je seveda vplivala tudi na lokalne razmere (*moderna cultura storica giuliana*), ki imajo sicer svoje bogate tradicije v furlanskem zgodovinopisju že izza renesanse sem pa tudi v tržaških prizadevanjih, kjer se kot eden izmed temeljev v zadnjih dveh stoletjih postavlja Rossettijevo društvo *Minerva* in njegovo glasilo *Archeografo triestino* (izhaja nepretrgoma od leta 1829 dalje); ta revija je danes najstarejša italijanska zgodovinska periodična publikacija sploh. Kot smo že v uvodnih stavkih povedali, se današnje *julijško* zgodovinopisje zelo raznoliko predstavlja. V njem je še vedno močna prisotnost tradicionalizma, ki se metodološko in idejno vzoruje ali pa nadaljuje po poti, ki jo je utrdil razvoj stroke v drugi polovici 19. stoletja. Temu zgodovinopisju so bližje teme iz starejše zgodovine, pretirano je v njem poudarjanje italijanstva in očiten je nacionalizem v odnosu do slovanskih mejašev ob severovzhodnih obalah Jadrana. Skupina zgodovinarjev, ki se od takih pogledov in oblik dela odmika in išče nova pota, se seveda idejno različno opredeljuje. Močna skupina je tistih, ki se pod vplivom marksistične ideologije posvečajo predvsem problematiki 20. stoletja. Posebno mesto ima tudi zgodovinopisje, ki ga je zlasti z odporničkim gibanjem zoper nacizem in fašizem vzbudila druga svetovna vojna. Raznorodnost na področju italijanskega zgodovinopisja ob slovenski zahodni meji se očitno najbolj zrcali v posebnih zgodovinskih ali domoznanskih (kulturnih) revijah (te zbirajo ob sebi nekake stalne pisce) ter seveda v raziskovalnih središčih, ki so zasnovana profesionalno ali pa ljubiteljsko. Pregled historiografije ob slovenski zahodni meji bi lahko razširili na celotno področje današnje dežele Furlanije-Juljske krajine, vendar bomo izključili pordenonsko pokrajino, to je, zahodno Furlanijo (Friuli occidentale), kjer je sicer krajevno zgodovinopisje v nenehnem vzponu, a je vendar to ozemlje odmaknjeno od sedanje slovenske etnične meje. Za boljše poznavanje sedanjega stanja bi seveda kazalo z ocenjevanjem in analiziranjem rezultatov poseči nazaj čez ves čas po drugi svetovni vojni. Tako odgovorno nalogo prihranimo raje za drugo priložnost in bomo zato obravnavali le razmere v zadnjih nekaj letih.

Trst, ki je uradno središče, je s svojo univerzo, inštitucijami in revijami najpomembnejše raziskovalno središče na področju zgodovinske vede v deželi Furlanija-Juljska krajina. Če začnemo pri najstarejšem raziskovalnem jedru v zadnjem času, dvakratletni reviji *Archeografo triestino*, ugotovljamo, da sledi tradicionalni poti; zgodovina in sorodne stroke jo zanimajo le za čas, ki sega do prve svetovne vojne. Zelo podobno je zasnovana letna publikacija tržaškega muzeja *Atti dei musei civici di storia ed arte di Trieste* (izhaja s presledki že od leta 1886), vendar ima razumljivo nekatere izrazite muzejske poudarke. Istrski zgodovini je namenjeno v Trstu izhajajoče društveno glasilo *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* (izhaja od leta 1884) splošno kulturne revije kot so *Pagine istriane* (revija izhaja neredno od leta 1903, njen sedanji izdajatelj je Centro di cultura adriatica) in *Fiume* (izdaja jo Lega Fiumana v Rimu od leta 1952). Zelo bogata je izdajateljska vloga rovinjskega centra za zgodovinske raziskave (Centro di ricerche storiche), pomembno mesto ima tudi reška revija *La Battana* (od leta 1964). Istrske publikacije, ki izhajajo v Italiji, so pisane v duhu italijanskega nacionalizma; pro-

⁶ tam 29–30, 1981–1982, str. 83–105; La discussione storiografica sul Litorale nell'età teresiana. V: Da Maria Teresa a Giuseppe II. Gorizia, il Litorale, l'impero. Gorizia 1981, 209–231; G. I. Ascoli e la Venezia Giulia. Quaderni giuliani di storia 1/1980, št. 1, str. 51–68; Note e documenti ascoliani. Ib. 1/1980, št. 2, str. 115–120; Ascoli e glottologi giuliani tra cultura e politica. Note per una ricerca pluridisciplinare. Ib. 2/1981, št. 1, str. 61–72; G. I. Ascoli ed il suo epistolario. I. Il carteggio Ascoli-Teza. Ib. 3/1982, št. 1, str. 61–113; Ascoli, intellettuale del Risorgimento. Ib. 4/1983, št. 1, str. 99–122; Francesco di Manzano e la storiografia del suo tempo. Archivio storico italiano 112/1984, št. 2, 283–313.

⁷ F. Salimbeni, Appunti di storiografia. Iniziativa Isontina 26/1984, št. 82, str. 63–66.

blemi Istre skozi zgodovino se pojavljajo tudi v nekaterih beneških izdajah pa tudi drugod. Sodobnejšim tokovom v zgodovinopisju sledita predvsem dve tržaški, izrazito zgodovinski reviji: *Qualestoria* (trikrat letno), ki je začela izhajati leta 1973 kot *Bollettino dell'Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia* (spremenjen naslov od leta 1978), ter dvakrat letno glasilo tržaškega društva Deputazione di storia patria per la Venezia Giulia (ustanovljeno leta 1965), ki z naslovom *Quaderni giuliani di storia* izhaja v Trstu od leta 1980. *Qualestoria* je glasilo deželnega inštituta za zgodovino odpornišтва, objavlja predvsem gradivo o zgodovini 20. stoletja (delavsko gibanje, odpornišтво v NOB, čas po drugi svetovni vojni), objavljeno gradivo pa je pisano in zasnovano tudi v duhu nove zgodovine (*nouvelle histoire*). V reviji sodelujejo tudi slovenski zgodovinarji. Tržaški inštitut za zgodovino odpornišтва je razvil široko izdajateljsko delo. Že leta 1958 je pričel izdajati (pri založbi Del Bianco v Vidmu) knjižno zbirko *Lotta politica e resistenza nel Friuli-Venezia Giulia*, v zbirki je izšlo 11 knjig.⁷ Pri drugih založnikih je inštitut izdal več pomembnih publikacij.⁸ *Quaderni giuliani di storia* niso levičarska revija, ne sledijo tradicionalnim smerem in se tudi v odnosu do primorskih in istrskih Hrvatov ne vzorujejo pri nacionalističnem zgodovinopisju. Bibliografska dokumentacija, ki jo revija redno objavlja, upošteva tudi jugoslovanske objave.

Pogled na aktivnost Trsta na polju zgodovinopisja bi bil nepopoln, če ne bi omenili še nekaterih ustanov. V Trstu deluje tržaška in goriška podružnica osrednjega inštituta za zgodovino Risorgimento iz Rima (Comitato di Trieste e Gorizia dell'Istituto per la storia del Risorgimento italiano). Njuno najbolj zaznavno udejstvovanje je — poleg občasnih knjižnih objav in organizacije strokovnih srečanj — izdajanje knjižne zbirke *Civiltà del Risorgimento* (izhaja pri videmski založbi Del Bianco od leta 1965). V zbirki je doslej izšlo 26 knjig, katerih vsebina je seveda tesno povezana s slovensko zgodovino.⁹ Omenjena Deputazione di storia patria per la Venezia Giulia izdaja poleg revije še knjižno zbirko (sestavljeno iz dveh delov) *Fonti e studi per la Venezia Giulia*.¹⁰ Deželni center za cerkveno zgodovino (Centro studi

⁷ V zbirki so izšle (pri založbi Del Bianco v Vidmu) naslednje knjige: C. Ventura, *La stampa a Trieste 1943—1945* (1958); C. Silvestri, *Dalla resistenza al fascismo — Trieste 1918—1922* (1959¹, 1966²); E. Apih, *Dal regime alla resistenza — Venezia Giulia 1922—1943* (1960); G. Fogar, *Sotto l'occupazione nazista nelle provincie orientali* (1961); F. Vuga, *La zona libera in Carnia e l'occupazione cosacca* (1961); T. Sala, *La crisi finale nel Litorale adriatico* (1961); E. Maserati, *L'occupazione jugoslava a Trieste* (1963); G. Fogar, *Dall'irredentismo alla resistenza nelle provincie adriatiche: Gabriele Fosciatti* (1966); G. Padoan, *Abbiamo lottato insieme — Partigiani italiani e sloveni al confine orientale* (1965); P. Cresta, *Un partigiano dell'Osoppo al confine orientale* (1969); D. Virgili, *La fossa di Palmanova* (1970). Zbirka se je nadaljevala v novi seriji, vendar je izšla le ena knjiga: S. Bon Gherardi, *La persecuzione antiebraica a Trieste (1938—1945)* (1972). Kasneje je nastala nova zbirka *Saggi e documenti di storia contemporanea*, kjer je izšlo s številko 1 delo M. Fabbro, *Fascismo e lotta politica in Friuli (1920—1926)* (Padova 1974).

⁸ Na primer: *Nazionalismo e neofascismo nella lotta politica al confine orientale (1945—1975)* (Trieste 1977); *Storia di un esodo. Istria 1945—1956* (Trieste 1980); G. Fogar, *L'antifascismo operaio monfalconese fra le due guerre* (Milano 1902); G. Valdevit, *Politica internazionale e contesto locale: Le questioni di Trieste 1941—1954* (Milano 1985); *L'Istria tra le due guerre. Contributi per una storia sociale* (Roma 1985).

⁹ V zbirki so izšle naslednje knjige: G. Stefani, *Il problema dell'Adriatico nelle guerre del Risorgimento* (1965); C. Schiffrer, *La Venezia Giulia nell'età del Risorgimento. Momenti e problemi* (1966); *Il movimento nazionale a Trieste nella prima guerra mondiale* (1968); G. Cervani, *La borghesia triestina nell'età del Risorgimento. Figure e problemi* (1969); G. Cervani-L. Buda, *La comunità israelitica di Trieste nel sec. XVIII* (1973); R. Monteleone, *La politica dei fuorusciti irredenti nella Guerra Mondiale* (1972); G. Cervani, *Nazionalità e stato di diritto per Trieste nel pensiero di Pietro Kandler. Gli inediti del procuratore civico* (1976); L. Milazzi, *Politica scolastica ed irredentismo. I ricreatori comunali a Trieste* (1975); C. Schiffrer, *Le origini dell'Irredentismo triestino* (1979); S. F. Romano, *La monarchia degli Asburgo d'Austria dalla riforma protestante all'austromarxismo* (1981); L. Tosi, *La propaganda italiana all'estero nella prima guerra mondiale. Rivendicazioni territoriali e politica delle nazionalità* (1977); U. Del Bianco, *Il Lloyd Austriaco e la marina postale dell'Austria e dell'Ungheria. Le linee dell'Adriatico* (1976); U. Del Bianco, *Il Lloyd Austriaco e la marina postale dell'Austria e dell'Ungheria. La rete austriaca nel Levante ed il ruolo della società triestina* (1979); G. Tabacco, *Andrea Tron e la crisi dell'aristocrazia senatoria a Venezia* (1980); R. E. Coons, *I primi anni del Lloyd Austriaco. Politica di governo a Vienna ed iniziative imprenditoriali a Trieste (1836—1848)* (1983); G. Negrelli, *Al di qua del mito. Diritto storico e difesa nazionale nell'autonomismo della Trieste asburgica* (1978); R. Pupo, *La rifondazione della politica estera italiana: la questione giuliana (1944—1946). Linee interpretative* (1978); F. Cusin, *Appunti alla storia di Trieste* (1983); E. Maserati, *Momenti alla questione adriatica (1895—1913). Albania e Montenegro fra Austria e Italia* (1981); M. Dogo, *La dinamite e mezzaluna. La questione macedone nella pubblicistica italiana 1903—1908* (1983); U. Del Bianco, *Il Lloyd Austriaco e la marina postale dell'Austria e dell'Ungheria. I traffici lloydiani nei porti adriatici non austriaci* (1983); *La Favilla (1836—1846). Pagine scelte della rivista a cura di Giorgio Negrelli* (1985); O. Altieri, *La comunità ebraica di Gorizia: caratteristiche demografiche economiche e sociali (1778—1900)* (1985); M. Dassovich, *La diaspora fiumana nelle testimonianze di Enrico Burich* (1986); M. Morpurgo, *Valdirose. Memorie della comunità ebraica a Gorizia* (1986); A. Ara, *Fra Austria e Italia. Dalle cinque giornate alla questione alto-atesina* (1987).

¹⁰ Knjižna zbirka ima dve seriji. V okviru prve serije (Fonti) so izšle sledeče knjige: *Libro delle Riformazioni o Libro dei Consigli (1411—1429)* (1970); *Gli statuti di Muggia del 1420* (1971); *Le istituzioni di un comune medioevale. Statuti di Muggia del secolo XIV* (1972). V okviru druge serije (Studi) pa: *Studi Kandleriani* (1975); E. Apih, *Rinnovamento e illuminismo nel Settecento italiano. La formazione culturale di Gian Rinaldo Carli* (1973); G. Cuscito, *Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria* (1977); R. Pavanello, *L'amministrazione giudiziaria a Trieste da Leopoldo I a Maria Teresa. I. L'età anteriore al Porto Franco* (1982).

storico-religiosi del Friuli-Venezia Giulia) v Trstu objavlja serijo *Ricerche religiose del Friuli e dell'Istria*.¹¹

Pomembno raziskovalno središče je gotovo tržaška univerza, ki ni le pedagoška ustanova, vzgaja tudi raziskovalni kader, prireja strokovne sestanke in drugače izkazuje svojo raziskovalno vlogo. Pedagoška fakulteta univerze v Trstu ima posebno katedro za zgodovino Trsta in dežele. Izdajateljsko delovanje univerze je občasno.¹² Organizatorji raziskovalnega dela na področju zgodovine so tudi druge ustanove kot Državni arhiv v Trstu, Mestna knjižnica (tu ima sedež društvo Minerva, izdajatelj Archeografo Triestino), Associazione istriana di studi e storia patria, Ljudska univerza, Istituto nazionale per la storia di giornalismo, Istituto A. Gramsci, potem še nekatera društva, politične stranke, predvsem pa deželna uprava in drugi organi oblasti (pokrajina, mestna občina). Zanimive pobude imajo tudi nekatere založbe (na primer LINT), kulturne revije (na primer *Alpi Giulie* tržaške sekcije vsedržavnega planinskega društva), denarni zavodi in zasebniki. Knjige o tržaški (pa tudi deželni zgodovini) tiskajo nekatere osrednje italijanske založbe kot Vangelista, Franco Angeli, La Pietra v Milanu, Ediesse v Rimu, Aries v Vidmu itd. Članke in razprave o *julijski* zgodovini objavljajo tudi osrednje italijanske historične revije (Archivio storico italiano, Rassegna storica del Risorgimento, Rivista storica italiana, Italia contemporanea itd.).

Gorica se kot središče raziskovalnega dela na polju zgodovine ne more meriti s Trstom. Tu deluje pravzaprav le ena ustanova s temeljno nalogo raziskovanja preteklosti. Gre za leta 1982 ustanovljeni Istituto per la storia sociale e religiosa, ki je nastal spontano in tudi kot posledica primerne odmeva, ki ga je doživel prvi simpozij o goriških katoličanih v 20. stoletju.¹³ Institut je pripravil že več strokovnih sestankov, predavanj in simpozijev. Gradivo s teh srečanj objavlja v seriji *Fonti e studi di storia sociale e religiosa*.¹⁴ Sicer pa je bila vse do leta 1986 edina domoznanska revija v Gorici dvakratletno glasilo goriške državne knjižnice (Biblioteca Statale Isontina), ki kot *Studi Goriziani* izhaja od leta 1923. Leta 1986 je svoje glasilo *Annali di storia Isontina* dobil tudi pokrajinski muzej v Gorici; očitno gre za izdajo prestižnega pomena. Ustanova Incontri culturali mitteleuropei od leta 1966 naprej pripravlja vsakoletne sestanke o *srednjeevropski* problematiki; večkrat so bile na sporedu tudi izrazito zgodovinske teme. Gradivo z večine teh srečanj je bilo že objavljeno v knjižni obliki.¹⁵ Revija *Iniziativa Isontina*, ki izhaja od leta 1958, ima tudi zgodovinske članke. Ugotovitev, da se v Gorici premalo dela zlasti na zgodovini 20. stoletja (fašizem, odporništvo, NOB), je sprožila zamisel o posebnem inštitutu za zgodovino odporništva po zgledu tržaškega in videmskega; zamisel še ni realizirana. Sicer pa tako kot v Trstu delujejo tudi v Gorici marljivi posamezniki, ki se v svojih raziskavah posvečajo predvsem krajevni zgodovini (na primer pisanju krajevnih kronik, saj imajo domala vsi večji kraji v južnem Posočju take

¹¹ Ta zbornik razprav (doslej izšle 4 knjige) sodi v okvir publikacij centra; doslej je izšlo 17 knjig in sicer: M. M. Tacchella, Il cardinale Agostino Valier e la riforma tridentina nella Diocesi di Trieste. Udine 1974; P. Zovatto, Le origini del cristianesimo a Concordia. Udine 1975; R. Della Torre, L'Abbazia di Sesto in Sylvis. Udine 1979; P. Zovatto, Il monachesimo benedettino del Friuli. Quarto d'Altino 1977; G. Tretel, «Mysterium» e «Sacramentum» in S. Cromazio. Cittadella 1979; P. Zovatto, Mons. Antonio Santin e il razzismo nazifascista a Trieste (1938-1945). Quarto d'Altino 1977; Id., Pia Rimini 1938-1945 (Una vittima del razzismo) — Cittadella 1978; P. Zovatto-P. Passolunghi, Bibliografia storico-religiosa su Trieste e l'Istria. Roma 1978; P. Zovatto, Cattolicesimo a Trieste (appunti). Trieste 1980; Ricerche religiose del Friuli e dell'Istria. I. Roma 1981; G. Lettich, Le iscrizioni sepolcrali tardeociniche di Concordia. Trieste 1983; Ricerche religiose del Friuli e dell'Istria. II. Roma 1983; P. Zovatto, Ricerche storico-religiose su Trieste. Trieste 1984; F. Ferluga-Petronio, La chiesa in Slovenia. Analisi filologico-etimologica della gerarchia ecclesiastica con particolare riguardo ai testi del Cinquecento. Trieste 1984; Ricerche religiose del Friuli e dell'Istria. III. Trieste 1984; Trieste tra umanesimo e religiosità (Ricerche religiose del Friuli e dell'Istria. IV). Trieste 1986.

¹² V izdajateljskem delu tržaške univerze je omeniti vsaj tri zbornike centra za študij zgodovine Risorgimento: Scritti in onore di Camillo de Franceschi (Trieste 1951); Problemi del Risorgimento triestino (Trieste 1953) in Storiografia del Risorgimento Triestino (Trieste 1955). Serijo knjig je izdala (založba Del Bianco, Videm) tudi pedagoška fakulteta (Facoltà di magistero). Iz nove (3.) serije so zgodovini posvečene naslednje knjige (številka pred naslovom pomeni zaporedno mesto knjige v seriji): 2 — D. Bonamore, Il linguaggio dell'economia e della finanza a Venezia (Relazioni del Rettori in terraferma, 1500-1700) (1980); 5 — G. Cervani, Il Litorale austriaco dal Settecento alla «Costituzione di dicembre» del 1867 (1979); 12 — G. Cervani, Stato e società a Trieste nel secolo XIX (1983). V seriji izhaja tudi zbornik Miscellanea, ki je doslej izšel petkrat (1 — 1979, 6 — 1980, 9 — 1982, 11 — 1983, 13 — 1984) in prinaša tudi zgodovinske razprave.¹³

¹³ I cattolici isontini nel XX secolo. I. Dalla fine dell' 800 al 1918. Gorizia 1981; I cattolici isontini nel XX secolo. II. Dal 1918 al 1934. Gorizia 1982.

¹⁴ Doslej izšli dve knjigi: Stefano Kociancič (1818-1883). Un ecclesiastico al servizio della cultura fra Sloveni e Friulani. Gorizia 1984 (Gradivo z mednarodnega srečanja v Gorici 20. januarja 1984); Cultura e formazione del clero fra '700 e '800. Gorizia, Lubiana e il Lombardo-Veneto. Gorizia 1985 (Gradivo z okrogle mize v Gorici 15. marca 1985).

¹⁵ Navedene so le objave izrazito zgodovinskega gradiva (letnica pred naslovom označuje datum srečanja): 1969 — Mito e realtà della Mitteleuropa (Gorizia 1970); 1973 — La Mitteleuropa nel tempo (Gorizia 1981); 1979 — La attualità del pensiero (di G. I. Ascoli (Firenze 1986)); 1980 — Da Maria Teresa a Giuseppe II: Gorizia, il Litorale, l'Impero (Udine 1981); 1982 — Ebrei e Mitteleuropa: cultura, letteratura, società (Milano 1984).

objave.¹⁶ Goriški Istituto di sociologia internazionale (I. S. I. G.) je namenjen predvsem sociološkim študijem, seveda pa njegove izdaje koristijo tudi zgodovinarju (na primer vprašanje meja v preteklosti in sedanjosti).¹⁷

Videm je univerzitetno mesto: Osrednja videmska zgodovinska revija je glasilo furlanskega društva za krajevno zgodovino (Deputazione per la storia patria del Friuli); izhaja od leta 1905, najprej kot *Memorie storiche Cividalesi* (glasilo muzeja v Čedadu), nato pa je kmalu dobila današnji naslov *Memorie storiche forogiuliesi*. Društvo izdaja tudi knjige v zbirki *Pubblicazioni della Deputazione di storia patria per il Friuli*.¹⁸ Društveno glasilo (izdajati ga je začel Pier Silverio Leicht) je izrazito furlansko, novejša zgodovina pa vanj skoraj ne prodre. Zato pa je tej problematiki namenjena revija *Storia contemporanea in Friuli*. Začela je leta 1971 kot *Il movimento di liberazione in Friuli*, druga in tretja številka sta imeli naslov *Rassegna di storia contemporanea*. Izdaja jo že omenjeni Istituto friulano per la storia del movimento di liberazione v Vidmu. Furlanski inštitut za zgodovino odpornišva izdaja še knjižni zbirki *Studi e documenti in Quaderni dell'istituto*.¹⁹

Pomemben dejavnik krajevnih raziskav je tudi furlansko filološko društvo (Società Filologica Friulana) z vrsto različnih objav tudi s področja zgodovine (na primer vsakoletni zborniki o krajih, v katerih ima društvo svoje kongrese²⁰) ter revijama *Ce fastu?* (od leta 1925) in *Sot la nape* (od leta 1949). Moderno zgodovinopisje zastopa videmska revija *Metodi e ricerche* (od leta 1980), izdaja jo Centro di studi regionali; ni izrazito zgodovinska, vendar prodira vanjo zgodovina kot temeljni vsebinski sklop. Prav tako ima zgodovina pomembno mesto v vsakoletnih *Atti dell'accademia di scienze, lettere e arti di Udine* (prvič izšla za leti 1867—1868). Gre za zbornik objav predavanj, ki jih akademija priredi med koledarskim letom.

Videmska univerza (ustanovljena leta 1978) se razvija v izdajateljski center.²¹ Za Slovence je gotovo pomembna dejavnost videmskega univerzitetnega inštituta za

¹⁶ Pregled vseh teh izdaj kot tudi druge bibliografske navedbe objavlja revija Studi Goriziani od leta 1964 dalje: Segnalatore librario delle pubblicazioni recenti dell'interesse regionale acquistate dalla Biblioteca civica di Gorizia (od leta 1975 spremenjen naslov: Informatore librario delle pubblicazioni di interesse regionale acquistate dalla Biblioteca statale e civica di Gorizia...). Tržaško bibliografijo objavlja revija Archeografo Triestino, Bibliografia Friulana pa je naslov rubrike, ki jo objavlja revija Memorie storiche forogiuliesi.

¹⁷ Na primer: G. Valussi, Il confine nordorientale d'Italia. Trieste 1972.

¹⁸ Doslej izšlo 16 del in sicer: E. Carusi-P. Sella, Statuti di Udine del sec. XIV (1938); C. Cecchelli, I monumenti del Friuli (1943); G. Brusin-P. L. Zovatto, Monumenti paleocristiani di Aquileia e Grado (1957); Atti del convegno di studi longobardi (1970); G. B. Cavalcaselle, La pittura friulana del Rinascimento (1973); M. Brozzi, Il ducato longobardo del Friuli (1975); Atti del convegno per il centenario della nascita di Pier Silverio Leicht e di Enrico del Torso (1977); Atti del convegno di studio sui problemi della ricostruzione del patrimonio storico-culturale del Friuli e sul ricupero dei centri storici (1978); A. Tempestini, Martino da Udine detto Pellegrino da S. Daniele (1979); Atti del convegno di studio su Pio Paschini nel centenario della nascita (1878—1978) (1979); G. Fornasir-C. Medeot, Personalità marianesi: Adamo Zanetti e Tita Falzari (1982); Atti della cancelleria dei Patriarchi di Aquileia (1265—1420) (1983); Studi Forogiuliesi in onore di Carlo Guido Mor (1984); P. S. Leicht, Il parlamento della patria del Friuli (1975); P. Sarpi, Venezia, il Patriarcato di Aquileia e le Giurisdizioni nelle terre patriarcali del Friuli (1420—1620) (1985); G. M. Del Basso, Manoscritti in scrittura latina in biblioteche friulane datati o databili (1986).

¹⁹ V seriji Studi e documenti so izšle naslednje knjige: G. Angelli-N. Candotti, Carnia libera. La repubblica partigiana del Friuli (estate-autunno 1944) (1971); R. Jacumin, Le lotte contadine nel Friuli orientale 1891—1923 (1974); G. Renzulli, Economia e società in Carnia fra '800 e '900. Dibattito politico e origini del socialismo (1978); B. Colavizza, La diocesi di Udine 1891—1906. Fermenti innovatori e tendenze conservatrici (1979); P. Pallante, Il P. C. I. e la questione nazionale. Friuli-Venezia Giulia 1941—1945 (1980); C. Perco-Jacchia, Un paese la Resistenza. Testimonianze di uomini e donne di Lucinico-Gorizia (1981); T. Degan, Industria tessile e lotte operaie a Pordenone 1840—1954 (1981); Atti del convegno «Problemi di storia della resistenza in Friuli, I—II» (1984); L. Patat, Il Friuli orientale fra le due guerre. Il ruolo e l'azione del P. C. d'I. (1985); M. Candotti, Ricordi di un uomo in divisa. Naša Guerra Resistenza (1986). V seriji Quaderni dell'Istituto pa: F. Fabbroni, Tavagnacco 1900/1945. Storia contemporanea di un comune friulano (1980); L. De Cillia, Agostino Candolini. Biografia-scritti-discorsi (1983); F. Fabbroni, Le deportazioni dal Friuli nei campi di sterminio nazisti (1984); R. Meneghetti, Marco Ciani. Per il popolo e per la libertà (1985).

²⁰ Taki zborniki (Numero unico) so izšli za redne letne kongrese društva kot na primer: v Trstu z naslovom Trieste (1964), v Huminu z naslovom Gemone (1965), v Ogleju z naslovom Aquileia (1968), v Gorici z naslovom Guriza (1969), v Pušji vasi, z naslovom Venzon (1971), v Špetru Slovenov z naslovom Val Natisone (1972), v Krmini z naslovom Cormons (1974), v Gradišču ob Soči z naslovom Gardis'c'a (1977) in v Vidmu z naslovom Udin (1983).

²¹ Tako je katedra videmske fakultete za tuje jezike in književnosti tržaške univerze izdala tri zbornike Miscellanea (1971, 1973, 1974), v enem zvezku je izšel zbornik Studi storici e geografici (Pisa 1977). Inštitut za zgodovino univerze v Vidmu je pričel leta 1982 izdajati serijo knjižnih izdaj z naslovom Serie monografica di storia moderna e contemporanea. Izšlo je naslednje: Relazione di Rettori Veneti del Dogado. Podestaria di Chioggia. Milano 1982; Venezia e il Friuli. Problemi storiografici. Milano 1982; M. Brozzi, Peste, fede e sanità in una cronaca cividalese del 1598. Milano 1982; M. Del Bianco Cotrozzi, La comunità ebraica di Gradisca d'Isonzo. Udine 1983; A. Tagliaferri, Storia e immagini di una città nel Friuli (Cividale). Milano 1983; G. Platania, Lineamenti di scienza archivistica. Udine 1984; Gli Ebrei a Gorizia e a Trieste tra «ancien régime» ed emancipazione. Udine 1983; I ceti dirigenti in Italia in età moderna e contemporanea. Udine 1984; R. Celli, Longevità di una democrazia comunale. Le istituzioni di Bormio dalle origini del Comune al dominio napoleonico. Udine 1984; Ricerca storica e prospezione archeologica. Udine 1985; G. Perusini, Introduzione al restauro: storia, teorie, tecniche. Udine 1985; L. Di Biasio, Narcisso Pramper da Udene, prete eretico del Cinquecento. Udine 1986; V. Piuizzi, Il colle abbandonato di Castelraimondo. Udine 1987.

vzhodne jezike in književnosti; doslej je izdal dva zbornika *Esteuropa*.²² Članke o zgodovini Furlanije objavljajo tudi revije kot *La panarie* (od leta 1924) in *Quaderni della FACE* (od leta 1955). V Vidmu deluje tudi inštitut za cerkveno zgodovino (Istituto Pio Paschini per la storia della chiesa in Friuli), ki je doslej v zbirki *Fonti per la storia della chiesa in Friuli* objavil eno knjigo.²³ Tudi v Vidmu in njegovem okolišu deluje več zgodovinskoraziskovalnih središč (na primer: *Centro di studi storici Giacomo di Prampero* v Tavagnacu pri Vidmu), založb (zlasti Del Bianco, La nuova Base, Istituto per l'Enciclopedia del Friuli-Venezia Giulia, Aquileia itd.) ter posameznikov. Na muzejskem področju deluje Associazione udinese amici dei musei e dell'arte; društvo objavlja predvsem umetnostnozgodovinske in muzejske monografije. Videmski muzeji in mestna knjižnica izdajajo od leta 1962 skupno revijo *Udine*. Tako kot za Trst in Gorico deluje tudi za Furlanijo podružnica osrednjega inštituta za zgodovino Risorgimento v Rimu. Furlanska podružnica ima sedež v Vidmu, občasno izdaja knjige in prireja strokovne sestanke.

Med manjšimi središči v deželi je potrebno omeniti Čedad, kjer izdaja državni arheološki muzej svoje glasilo *Forum Iulii* (od leta 1977). Ravnatelj tega muzeja Amelio Tagliaferri, sicer profesor videmske univerze, vodi Centro di ricerca e documentazione sulla storia e l'economia regionale. Med leti 1973 in 1979 je v okviru inštituta za gospodarsko zgodovino tržaške univerze vodil objavo zbirke arhivskega gradiva *Relazioni dei rettori veneti in terraferma* (14 knjig). Svoje glasilo *Quaderni cividalesi* (izhaja od 1971—1972) ima Associazione per lo sviluppo degli studi storici ed artistici di Cividale. V Ogleju izdajata tamkajšnji arheološki muzej in Associazione nazionale per la Aquileia poleg monografij z arheološko vsebino še revijo *Aquileia nostra* (od leta 1930) in bilten *Aquileia chiama* (od leta 1954).²⁴

Krajevni zborniki izhajajo v nekaterih večjih krajih kot na primer v Ronkah (Ronchi dei Legionari) *Il Territorio* s knjižno zbirko *Quaderni* (od leta 1978); v mestecu Venzone (Pušja ves) od leta 1972 *Bollettino dell'Associazione amici del Venzone*. Izhajajo tudi nekatere krajevne revije kot *Borgolauro* v Miljah. Bilten *Castelli* izdaja posebna družba za ohranjanje gradov v deželi Furlanija-Julijska krajina (od leta 1978). Vsebinsko podobno so zasnovane izdaje Centro regionale per la catalogazione e l'inventario del Patrimonio culturale e ambientale del Friuli-Venezia Giulia, ki ima svoj sedež v Passarianu. Nekateri kraji imajo tudi svoje liste; izdajajo jih takoimenovani polivalentni centri (na primer Tržič-Monfalcone) in župnijski uradi.

Seznam bi seveda bil nepopoln, če ne bi omenili dejavnost rovinjskega centra, ki deluje kot ena ustanov italijanske narodnosti v Jugoslaviji, vendar je najtesneje povezan s tržaškimi ustanovami, zlasti z Ljudsko univerzo. Center marljivo dopolnjuje bogato dejavnost pri raziskovanju istrske zgodovine, kjer je sicer vključenih nekaj hrvaških istrskih ustanov (Arheološki muzej v Pulju, Čakavski sabor, zlasti s svojim Pazinskim memorijalom, Centar za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog Primorja i Gorskog kotara na Reki, raziskovalna centra JAZU na Reki in v Pulju, publikacije kot Jadranski zbornik, Liburnijske teme, Buzetski zbornik, Kastavski zbornik itd.). Publikacije centra sta zbornika *Atti* (od leta 1970 dalje) in *Quaderni* (od leta 1971 dalje) ter zbirki *Monografie* (od 1971) in *Documenti* (od 1972).²⁵ Center zbira v svojih izdajah italijanske (manjšinske in matične) in jugoslovanske zgodovinarje; ki se skupaj strpno posvečajo istrski preteklosti.

Preostane nam še beseda ali dve o slovenski historiografiji ob zahodni meji. O tisti, ki nastaja na jugoslovanski strani meje, ne bomo posebej govorili. Vse omembe vredna pa je dejavnost slovenske manjšine. Za raziskovanje zgodovine skrbita predvsem dve ustanovi; na prvem mestu Odsek za zgodovino pri tržaški narodni in študijski knjižnici ter Slovenski raziskovalni inštitut (Slori), ki ima svoji podružnici v Čedadu in v Gorici. Sodelavci obeh ustanov objavljajo svoje izsledke v manjšinskem in matičnem tisku ter samostojno, sicer pa ima Tržaška študijska knjižnica

²² Prvi zvezek (Udine 1984) s podnaslovom *Miscellanea slovenica* prinaša predvsem literarnozgodovinske in jezikovne študije in je posvečen prof. Martinu Jevnikarju ob njegovi 70-letnici. Drugi zvezek (Udine 1986) objavlja gradivo s simpozija o J. Sobieskem (1983).

²³ C. Scaloni, *Necrologium Aquileiense*. Udine 1982.

²⁴ Oglej je pomemben izdajateljski center za področje arheologije. Tu deluje tudi Centro di antichità altoadriatiche, ki od leta 1972 izdaja zbirko *Antichità altoadriatiche*. V njej je izšlo do leta 1986 že 28 knjig. Izdaje niso izrazito arheološke, marveč posegajo tudi v zgodovino zgodnjega srednjega veka. Poleg navedenega centra deluje v Trstu Società per la preistoria e protostoria della regione Friuli-Venezia Giulia, ki izdaja knjižni zbirki *Atti* in *Quaderni*. Na tem mestu je primerno omeniti še dejavnost umetnostnozgodovinskega inštituta tržaške univerze, ki izdaja zbornik *Arte in Friuli arte a Trieste*; izhaja od leta 1975 in je doslej izšlo 8 zvezkov.

²⁵ Poleg tega izdaja center še zbirko *Collana degli Atti Centro di ricerche storiche* (od leta 1977), v kateri je izšlo doslej 8 različnih del, v soizdajateljstvu z reškimi Centrom za historiju radničkog pokreta pa še zbirko *Acta historica contemporanea* (od leta 1981).

svoji letopis,²⁶ Slori izdaja pa bilten.²⁷ S proučevanjem zlasti krajevne zgodovine se seveda ukvarjajo posamezniki, pobude pa prihajajo tudi od gospodarskih ustanov,²⁸ od nekaterih društev (na primer *Virgil Šček* v Trstu²⁹ ali pa *Studenci* v Spletu Slovenov³⁰): in posebnih študijskih centrih (na primer *Nediža* v Spletu Slovenov³¹). Veliko nalogo so opravile tudi mnoge osnovne šole, prosvetna društva in skupine krajanov³²; v Sovodnjah pri Gorici je začel izhajati *Sovodenjski zbornik* (prvi zvezek izšel leta 1983). Važno mesto pripada tudi založbam kot so Založništvo tržaškega tiska v Trstu, Mohorjeva družba v Gorici (omenimo njeno redno letno izdajo *Primorski slovenski biografski leksikon*, ki izhaja od leta 1974 dalje) in zadruga *Dom* v Cedadu.³³ Slovensko manjšinsko zgodovinopisje je idejno različno usmerjeno, vendar mu je vsekakor skupna narodna obrambnost, ki je značilna za življenje manjšine. Tudi na tem mestu je potreba poudariti pomen tržaške in videmske univerze za proučevanje slovenske preteklosti. Proučevanje služi seveda najprej pedagoškim smotrom, vendar se tudi iz takega šolskega dela rode knjižne objave.³⁴

Izven manjšinskega prostora se v Italiji kot važno središče za študij slovenske zgodovine v zadnjih letih uveljavlja Rim, kjer se na papeških univerzah branijo disertacije iz slovenske zgodovine³⁵ in kjer deluje slovenski zavod *Slovenik*, ki že od leta 1982 dalje prireja redna vsakoletna zborovanja o osebnostih iz slovenske cerkvene zgodovine. Razprava o vsem tem pa ne sodi več v obseg tega pregleda.

Ob slovenski zahodni (ali ob italijanski vzhodni) meji je zgodovinopisje različno zaradi okoliščin, ki smo jih v uvodu našeli. Slovenec se lahko upravičeno vpraša o odnosu, ki ga ima italijanska julijska historiografija do Slovencev. Če sledimo besedam Fulvia Salimbenija — *Sodobna lokalna julijska zgodovina kaže, da je v obilju sprejela pobude, ki so prišle z osrednjih državnih raziskovalnih ustanov, da stopa v korak s sodobno historiografijo, da je prešla stare ideološke okvirje, da je sposobna spoznavati preteklost, ne da bi bila orodje šedanjosti, da je osvobodjena stare erudijske miselnosti in da se je učinkovito polastila novih metodoloških prijemov*³⁶ — naj bi tudi razmerje, ki je včasih burilo zgodovinopisje, našlo nove interpretacije. Problematika pa seveda ni enostavna in tako smo še danes pri Italijanih priča zastarelim razlagam in trditvam, ki so blizu iredentizmu druge polovice 19. stoletja: Vendar se v take zastarele in obrabljene kalupe vrinjajo spremembe, za njimi pa ne stojijo le levičarji, marveč tudi katoličani. Tako razumemo, da se od časa do časa srečujejo slovenski in italijanski zgodovinarji na strokovnih sestankih, ki jih organizira italijanska stran,³⁷ več sestankov nastaja v skupnem sodelovanju,³⁸ italijanski zgodovinarji sodelujejo na sestankih slovenskih zgodovinarjev.³⁹ Podobno velja tudi za sodelovanje v strokovnem tisku na obeh straneh meje. Z italijanske

²⁶ Knjižnica je izdala: Letopis za leto 1971 (Trst 1974) in Letopis za leta 1972–1976 (Trst, 1977). Med drugimi njenimi objavami je omeniti dvojezični Trst 1945 — Zbornik predavanj. Trieste 1945 — Atti delle conferenze (Trst 1985).

²⁷ Vestnik Slovenskega raziskovalnega inštituta (od leta 1979 dalje), od leta 1981 pa Informacije slovenskega raziskovalnega inštituta in Odseka za zgodovino pri NSK.

²⁸ Na primer: M. Terpin, Steverjan — poskus orisa zgodovine vasi ob stolpnici ustanovitve Slovenskega katoliškega prosvetnega društva St. Ferjanc. Steverjan 1984; M. Waltritsch, Slovensko bančništvo in posojilništvo na Goriškem. Gorica 1982.

²⁹ N. Maganja, Trieste 1945–1949: Nascita del movimento politico autonomo sloveno. Trieste 1980; A. Breclj, I gruppi politici autonomi sloveni a Trieste: 1949–1952. Trieste 1983.

³⁰ Društvo je na primer pripravilo srečanje o katoličanih in slovenskem vprašanju v videmski pokrajini ob 50-letnici prepovedi slovenščine v cerkvah (17. december 1983). Gradivo, važno za novejšo zgodovino Beneške Slovenije, je izšlo v Convegno di studio «Cattolici e la questione slovena in Provincia di Udine». Cras di Pulfero 1983.

³¹ študijski center »Nediža« iz Spleta Slovenov je razvil tudi izdajateljsko dejavnost, osredotočila se je predvsem ob izdaji gradiva z vsakoletnih Benečanskih kulturnih dnevov. Izrazito zgodovinske teme so imeli ti dnevi v sezoni 1974–1975, gradivo je izšlo v knjižni obliki: *La storia della Slavia italiana*. San Pietro Al Natosone — Trieste 1978 v zbirki Quaderni Nediža — Zbirka Nediža.

³² Vse te krajevne objave razdelimo na tri skupine: publikacije ob jubilejih prosvetnih in drugih društev (na primer brošure ob jubileju čitalnic iz tržaške okolice, izšle v letih 1968–1970), priložnostne izdaje ob odkritju spomenikov padlim v narodnoosvobodilnem boju (na primer: M. Pahor, Dol skozi boj do svobode. Dol pri Doberdolu 1972) in zborniki ob poimenovanju slovenskih šol na Tržaškem in Goriškem po uglednih imenih in slovenske kulturnopolitične zgodovine (na primer: Sv. Jakob, Zgodovinski razgledi po življenju Slovencev v tržaškem delavskem okraju. Trst 1980). Podrobne bibliografske podatke prinaša vsakoletni Jadranski koledar (Trst).

³³ Poleg štirinajstdnevnika *Dom* in Beneškega koledarja izdaja tudi knjige, na primer A. Cuffolo, *Moj dnevnik: z važnimi dogodki od leta 1938 do leta 1946*. Cividale del Friuli 1986.

³⁴ Primer objavljenih diplomskih nalog (doktorskih tez) sta knjigi: D. Jelinič, *Zgodovina SPD Trst: 1904–1984*. Trst 1984; T. Šimčič, *Jakob Ukmar (1878–1971)*. Sto let slovenstva in krščanstva v Trstu. Gorica 1986.

³⁵ J. Pirc, Aleš Ušeničnik in znamenja časov. Katoliško gibanje na Slovenskem od konca 19. do srede 20. stoletja. Roma 1986.

³⁶ Appunti di storiografia. Iniziativa Isontina 26/1984, št. 82, str. 66.

³⁷ Na primer: srečanje *La figura e l'opera di Camillo Medeo* v Gorici, 16. novembra 1983.

³⁸ Na primer: Italijansko-jugoslovanski zgodovinski študijski simpozij o temi Trst 1941–1947: od italijanskega napada na Jugoslavijo do mirovne pogodbe (Trst od 13. do 15. novembra 1986).

³⁹ Na primer: 19. in 23. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Mariboru 1978 in Tolminu 1986.

strani prihajajo pobude, naj bi Italijani spoznavali zgodovino in kulturo svojih vzhodnih sosedov.⁴⁰

Zadnje desetletje kaže na dovolj razvite medsebojne stike, ki so seveda zelo koristen člen v celoti, ki pa še vedno ni organizacijsko zastavljena in tudi ne tematsko opredeljena. Pomembno nalogo si je zadal goriški Istituto per la storia sociale e religiosa, ki mu bližina slovanskih sosedov narekuje posebno zanimanje za bližnje goriške slovenske sosedo, pa še več, za ves slovanski svet. Italijanska historiografija je na Goriškem, Tržaškem in v Furlaniji izredno bogata in gotovo vredna, da bi se Slovenci z njo sprotno seznanjali, a prav nenavadna je ob taki želji in napolnilu ugotovitev, da se slovenski zgodovinar ne more brez ovir seznanjati tudi z delom slovenskih zgodovinarjev onstran meje. Ta pomislek nas pripelje k Miroslavu Bertošu, ki je ob ugotovitvah francoskega zgodovinarja François Fureta, da pripada srečni generaciji francoskih zgodovinarjev, ker dolguje rezultate svojega dela homogenemu ustvarjalnemu okolju pomislil na istrske razmere rekoč: ... bili smo lišeni tih plodonosnih utjecaja, bez avantgardnog patrimonija, pretjerano vezani uz »klasični« klišé povijesne discipline, štoviše, i uz njezine političke implikacije...⁴¹ Nekaj teh ugotovitev bi lahko prinesli tudi na razmerje v slovenskem zgodovinospisju ob naši zahodni meji.

Branko Marušič

Riassunto

SAGGIO DI RASSEGNA STORIOGRAFICA DI FRONTIERA NELL'AREA SLOVENA OCCIDENTALE

Branko Marušič

L'articolo presenta la storiografia quale si sta evolvendo nell'area lungo il confine politico italo-jugoslavo e lungo la delimitazione tra il mondo sloveno e quello latino. Nell'articolo vengono presi in considerazione gli argomenti, nel campo di ricerca storica, di quasi tutto il territorio della regione del Friuli-Venezia Giulia (ne è eccettuata solo la provincia di Pordenone). L'autore rivolge il proprio interesse non tanto alle correnti ideologiche e alla metodologia quanto piuttosto ai più rilevanti centri e pubblicazioni di ricerca storiografica e riferisce per ordine la parte avuta da Trieste, da Gorizia e da Udine. Mette in rilievo, ovviamente, anche il contributo, nel campo della ricerca storica, della minoranza slovena in Italia. L'articolo è propriamente un abbozzo per una trattazione e un'analisi più ampia: e la varia e ricca storiografia italiana (e friulana) se la merita davvero! Pare del tutto superfluo sottolineare il significato e l'importanza della conoscenza dell'opera storiografica dell'area di confine per le comunità nazionali già da secoli viventi a contatto l'una con l'altra.

⁴⁰ Na primer: Seminar Cultura e arte degli Sloveni ne' Litorale; obsegal je 8 predavanj in se je odvijal od 7. oktobra do 7. novembra 1986.

⁴¹ N. Setić, »Ako u jednom starom arhivu neki historiča...« Razgovor z dr. Miroslavom Bertošom. Istra 1986, št. 5, str. 78.

* Razširjeno besedilo prispevka na okrogli mizi o zgodovinospisju na Slovenskem danes (Tolmin, 2. 10. 1986).

PROBLEMI IN DISKUSIJA

ZGODOVINOPISJE NA SLOVENSKEM DANES

Razpravljanje na okrogli mizi, ki je bila 2. oktobra 1986 popoldne v Tolminu, na 23. zborovanju slovenskih zgodovinarjev. Besedila so najpodlagi nekajega zapisa pripravili, posamezni udeleženci — večinoma so se držali zapisa, nekateri pa so svoje besedilo tudi popravili ali razširili.

Jera Vodušek:

Spoštovani kolegi in kolegice! Odkar smo se slovenski zgodovinarji zbirali na svojih zborovanjih, je bilo na njih govora o konceptualni zasnovi naše stroke in organiziranju izvedbe zastavljenega koncepta. Zadnja leta pa se je ustvaril videz, da je delo na sprejetem konceptu teklo, in v ospredje naše pozornosti so prišli drugi problemi, predvsem reforme solstva. Istočasno se vedno bolj glasno slišijo pripombe mlajše generacije slovenskih zgodovinarjev na obstoječi koncept. Vedno večkrat je slišati besede kriza, potreba po interdisciplinarnosti, projektiranje oziroma načrtovanje znanstveno-raziskovalnega dela, medinstitucionalno povezovanje in podobno. Vsem, ki o stroki razmišljamo in smo se prej ali slej prisiljeni soočiti z metodološkimi rešitvami, znanstveno etiko in kar je najtežje, z lastnim političnim stališčem, postaja vedno bolj jasno, da o stvarih veliko premalo premišljeno razpravljamo. Zato smo sklenili to razpravo zopet oživiti in to namenoma ravno v vrstah našega društva. Sekcija za sodobno zgodovino je v ta namen v pripravo na današnje-okroglo mizo vključila tiste slovenske zgodovinarje, ki so zadnje čase o teh problemih pisali ali govorili. Skupaj z njimi smo sklenili, da je najbolj potrebna razprava o tem, kje danes stoji slovenska historiografija, kateri koncept zasleduje in ali je ta koncept ustrezen. Ker je v tem sklopu najbolj problematična sodobna zgodovina oziroma zgodovina zadnjih dveh stoletij, naj bi naša razprava veljala predvsem temu, ne pa samo temu obdobju. Drug moment, ki naj bi bil iztočnica za današnjo razpravo, pa je ta, da se je od preteklih sto let slovenskega znanstvenega zgodovinopisja skoraj 40 let razvijalo po 2. svetovni vojni, kar tudi ni ostalo brez vpliva na strokovne koncepte. Da bi si poenostavili delo in seveda ohranili načelo, da vendarle vsak razpravlja o tematiki, ki jo najbolj obvlada, smo razpravo nekoliko vnaprej pripravili po problematiki in po časovnih razdobjih. Predlagam, da najprej poslušamo pripravljana uvodna razmišljanja in nato nadaljujemo z razpravo.

Bogo Grafenauer:

Pred štirimi leti sem na zborovanju v Celju govoril o nekaj vprašanih teme, kot stoji danes pred našo okroglo mizo (obj. v ZČ 36, 1982). 35 generacij študentov zgodovine je poslušalo predavanja iz uvoda v študij zgodovine, kjer je bilo nekaj teh stvari. O povojnem slovenskem zgodovinopisju sem objavil pregleda za desetletji 1955—1975 in nekaj kratkih problemskih karakteristik, kot je ona v uvodu v Zgodovino Slovencev Cankarjeve založbe (1979). Spriču tega bi pomenilo nepotrebno ponavljanje, če bi skušal vnovič podajati te že obravnavane stvari in kakorkoli sistematični obliki. Še posebej zaradi tega, ker je tu cela vrsta razpravljalcev, specialistov za posamezna obdobja, ki bodo podali svoje poglede na stanje različnih strani našega zgodovinopisja. Omejil se bom v bistvu le na eno vprašanje in skušal to vprašanje ponazoriti z nekaj metodološkimi vprašanji, ki se kažejo vedno znova pri razmišljanju o zgodovinarjevem delu, pa jih naša specializirana doba le prerada potiska v čim temnejše ozadje.

Vprašanje je problem sodobne zgodovine v slovenskem zgodovinopisju, ki je za zadnjih štirideset let za matico našega naroda preprosto nimamo v znanstveni obliki; obstojele različni publicistični pregledi, različne parcialne sociološke ali politološke analize in seveda tudi politično angažirana poročila za različne kongrese, vselej odmerjena po potrebah in pogledih trenutne politike; kritičen zgodovinski pogled pa vse to seveda ni. Drugače je le glede zamejskih Slovencev, glede katerih to delo bolj napreduje, tudi na širši fronti, čeprav se tudi tu ustavlja pero pri vprašanih, ki se dotikajo razvoja v matici in njenega razmerja do zamejskih Slovencev v različnih

kritičnih trenutkih. Dr. Dušan Nečak je nekajkrat v svojih publicističnih zapisih (npr. v Teleksu) ali pri intervjujih in okroglih mizah poudaril dejstvo, da ni sistematičnega dela na tem obdobju zgodovine, in razlagal to s tem, da se tega pač na fakulteti ne nauče, ker tega ni nihče predaval in sistematično gojil. Sistematičnih predavanj o tej dobi do začetka dela dr. Nečaka seveda res ni bilo. Vendar gre do predaleč trditve, da je bila ta problematika v našem zgodovinoisju odsotna. O teh vprašanjih je slišal vsak študent nekaj že pri uvodu v zgodovino (o posebnostih tega časa in o povezanosti preteklosti s sodobnostjo, Struktura in tehnika, str. 12—18; v uvodu o »temeljnih pojmih o zgodovini« v Svetovni zgodovini Cankarjeve založbe, 1976, so v sicer krajšem besedilu prav ta vprašanja precej obsežneje obravnavana in poglobljena, str. XXI—XXXI). Sicer pa sem od leta 1966 naprej, ko sem pred delovnim kolektivom Inštituta za zgodovino delavskega gibanja govoril posebej o »metodologiji najnovejše zgodovine« (Prispevki 1968—1969, 207—216 in 217—219), že nekajkrat opozarjal na nezdravo stanje, da zgodovine po 1945 nimamo napisane, in na dejstvo, da gre tu očitno za neko nezdravo zakonitost, ker isto velja tudi za vzhodnoevropske države socialističnega tabora, vključno s Sovjetsko zvezo. Poudarjal sem, da od 1898 naprej, ko je Apih podal pregled zgodovine Slovencev od 1848 do 1896, slovensko zgodovinoisje nikdar ni tako zaostajalo pri obravnavanju naše narodne zgodovine kakor zaostajamo danes. To se zdi zelo nesmiselno, če pomislimo, da teorija naše politike govori o znanstvenem predvidevanju bodočnosti in znanstvenih podlagah političnega ravnanja, pri tem pa znanstveno ne obravnavamo in kritično ne analiziramo že preko štirideset let preteklosti, vse od zmage socialistične revolucije naprej, iz katere bi morala znanstveno vodená politika izhajati. Toda ali gre pri tem res samo za neustrezno šolo?

Ako se spomnim na začetek svojega pisanja na znanstvenem in publicističnem področju, ko sem bil tretje leto študent zgodovine, moram naravnost reči, da je bila naša »šola« neprimerno bolj obrnjena v sivo preteklost, kot je bila ves čas po drugi svetovni vojni. Prav leta 1937/1938 so se šele začela predavanja tedanjega docenta Zwitterja (o francoski revoluciji in pri slovenski zgodovini o »problemih slovenske zgodovine v XVIII. stoletju«). Razen tega smo iz novega veka slišali le enkrat enourni tedenski kolegij prof. Kosa — »Zgodovina Slovencev od začetka narodnega preporoda do 1848« ter »Zgodovina Slovencev od leta 1848 do osvobojenja« v prvem letu mojega študija (1935/1936). Vse drugo je bilo srednji vek in antika. Razen seveda, kadar smo zašli k predavanjem prof. Ivana Prijatelja, a tudi ta niso šla preko meje 19. stoletja. Toda če gledam svojo pisarijo tistega časa, so z ene strani res stvari, s katerimi se začenja delo na stari zgodovini (zanjo sem imel šolo zdoma in na fakulteti pri prof. Kosu), pa tudi stvari o našem tedanjem svetu, o odprtih vprašanjih našega življenja, pisane res publicistično, a vendarle z zgodovinsko metodo in opaznanji, zaradi katerih še danes marsikdo z zanimanjem prebira Dejanje in išče v njem tudi odgovore za vprašanja našega današnjega vsakdana.

Torej le ne gre predvsem za snov predavanj, marveč za šolo v metodi dela in seveda za lastno zanimanje in branje. Kar sem tedaj vedel o sodobnem svetu, sem zvedel le z lastnim delom — na fakulteti sem se ob seminarjih in seveda z lastnim delom naučil predvsem, kako mora zgodovinar delati, da prodre od virov do zgodovinskih dejstev in njihove interpretacije. Priznam, da je današnji študent (in ne le študent) v težjem položaju. Tedaj o sodobnem svetu nismo imeli le enovite podobe, marveč različne in polemične med seboj, te podobe niso bile tako politično v isto usmerjene in časniki so objavljali več stvarnih informacij in manj politično angažiranih govorov, ki jih moramo po kategoriji virov šteti le v publicistiko — pa celo to ne najboljše vrste. Informacija današnjega študenta o svetu, v katerem živi, je torej gotovo bistveno slabša od nekdanje naše, posebej ker smo takrat imeli vendar tudi poskuse stvarnih, nepopolnih in pristranskih, a vendar faktooločo zanesljivih obsežnih pregledov za bližnja desetletja; treba je primerjati samo statistične publikacije tistih časov in našega časa, da se takoj vidi večja konkretnost, večja popolnost (in včasih — npr. pri publikacijah TOI zbornice tudi večja in konkretnjša kritičnost in nazornost razlik, npr. pri davčnem sistemu med različnimi deli Jugoslavije), kakor v sodobnih Statističnih letopisih z »odstotnim opisovanjem« gospodarskih sprememb, pri čemer je odprto, kaj pomeni izhodišče 100 % in kako se more meriti rast družbenega produkta z dinarjem, ki ga inflacija vsak čas razvrednotuje ali celo prepolavlja. Tu smo seveda pri problemu virov, pa tudi pri zgodovinarju kot subjektu. Opis razpoložljivih virov, njihova uporaba in analiza je v pomembni meri odvisna od zgodovinarjevega značaja in sposobnosti za to delo. Le pozitivizem je sodil, da je treba zgodovinska spoznanja samo dvigniti iz virov v zgodovinarjevo zavest in nič drugega. Današnja zgodovinska metodologija sodi drugače: vsako zgodovinarjevo spoznanje nastaja v zgodovinarju kot osebi, ki je določena s celo vrsto komponent svojega razvoja, miselnih in analitičnih sposobnosti, političnih in ideoloških prepričanj ali uver. In prav pri tem je v našem času navzoča bistvena hiba šolanja za zgodovinarstvo

znanstveno delo: seminarsko delo je zoženo le na bodočo specializacijo, izhodišče dela je preozko, v obdobja, ki ne spadajo v izbrano delovno področje, je obrnjeno samo učenje dejstev, ne pa metodično šolanje dela. Že večkrat sem povedal svoje globoko prepričanje: iz celote slovenske zgodovine se vidi drugače vsak njen posamezen del. V prevelikem obrezovanju izhodišča in zlasti omejevanju metodičnega šolanja na fakulteti je po mojem prepričanju, ki sem ga izrazil že pred štirimi leti, temeljna napaka oblikovanja zgodovinarjevega subjekta, ki se izraža zlasti pri obravnavanju najnovejše zgodovine. Brez globinskega zgodovinarjevega zasidranja v preteklosti se namreč obrača ali v faktografijo — do skrajnosti popolno in podrobno, a premalo premišljeno za močnejše odbiranje in razločevanje pomembnejšega in manj pomembnega, za samostojno posploševanje pri iskanju dokazljivih in razvidnih družbenih zakonitosti brez vnaprejšnjega zanašanja na ideološke ali po trenutni politiki narekovane interpretacije o zakonitosti vsega, kar se dogaja.

Iz tega izhodišča se seveda nadaljuje vprašanje s problemom t. i. »distance«, ki sem ga že analiziral dovolj podrobno, da tega ni treba ponavljati — omejim se le na pglavitna gesla — obravnavanje nedokončanih procesov, delna odvisnost presoje sodobnosti od nezgodovinarskega predvidevanja bodočnosti, nepopolnost ključnih virov, ideologiziranost večine razpoložljivih virov, kar vse še zaostre vprašanje miselne dozorelosti in kritičnosti zgodovinarja, pa tudi njegovega poguma, da se zanese le na tako dosežena spoznanja bodisi pri opisu rezultatov kritičnih strani raziskovanja, bodisi pri sistemiziranju svojih dognanj. Res pa je pri Slovencih v tem pogledu pglavitna zavora najbrž avtocenzura, kajti, doslej še ne vem za zgodovinarja, ki bi naletel na zid pri tem raziskovanju, seveda z izjemo zidu pred nekaterimi zbirkami arhivskega gradiva, ki so bile raziskovalcem nedostopne (po mojih obvestilih tudi Metodu Mikužu).

Le na hitro naj opozorim v zvezi s tem tudi na razliko med resnično zgodovinsko družbeno zakonitostjo in med tistim pojmovanjem družbenih zakonov, ki ga nedomišljeno in na hitro pogosto srečujemo v ideologiziranem obravnavanju družbenih vprašanj našega življenja. Tudi o teh razlikah sem že govoril v uvodu v Svetovno zgodovino CZ (str. XXIII sl.). Obsežno govori o teh vprašanjih Helmut Fleischer v svoji knjigi *Marxismus und Geschichte*. Družboslovno delo, ki verjame v večnost družbenih zakonov, in ne upošteva, da zgodovinar nikdar ne obravnava neosamljenih eksperimentalnih procesov kot naravoslovci, samo sebi izpodrezuje znanstveni značaj. Pri ugotavljanju zgodovinske zakonitosti ni zgodovinarju nič darovanega: vse je odvisno od lastnega konkretnega razumevanja in posploševanja konkretnih družbenih zgodovinskih procesov v vsej njihovi pogojenosti. Pri obravnavanju sodobne zgodovine, kjer je presoja zgodovinske sedanjosti še posebej odvisna tudi od šele predvidenih in neuresničenih teženj sodobnih struktur v bodočnosti, je ta naloga miselne samostojnosti pri vseh presojah še posebej pomembna in odgovorna. Ali ni prav tu notranji vzrok za zaostajanje obravnavanja kompleksne sodobne zgodovine v socialističnem svetu, kjer se narekujejo t. i. družbeno zakonite interpretacije poti v bodočnost s strani političnih vrhov? Zgodovina ima seveda pravico in dolžnost, da te interpretacije kritično preskuša in po potrebi polemizira z njimi. Naj spomnim na Marxa, ki je zapisal, da je razumevanje zgodovine »vselej enostransko«, dokler nova družba ni sposobna »do neke mere kritike za samo sebe... Tako je meščanska ekonomija razumela fevdalno, antično, vzhodno šele, kakor hitro je začela z lastno kritiko meščanske družbe.« Sprašujem se, ali je naša družba že dozorela do sposobnosti resnične kritike same sebe.

Janko Pleterški:

Pred kratkim sem odgovarjal na vprašanja o stanju v našem zgodovinopisju, ali tu obstaja kriza. Rekel sem, da se mi zdi, da je treba, če že govorimo o krizi, ločevati dve vrsti težav. Eno je stanje v stroki, drugo pa so težave, ki nastajajo iz krize v osebni ustvarjalnosti. Marsikdaj se odgovornost za osebne težave vali na neke splošne razmere. Temu bi tukaj dodal, da je možno tudi valjenje odgovornosti na politiko. To je dandanes zelo moderno. Seveda, tudi politika je za marsikaj odgovorna. Toda to nas vendarle ne odvzema odgovornosti za lastno pomanjkljivo ali celo slabo delo. Če že govorimo o krizi v stroki, se moramo držati njenih problemov, vprašanja, koliko jo gojimo, kultiviramo. Govori se o slabostih koncepta. Mislim, da ne gre za to, da koncepta ne bi imeli. Imamo ga. Imamo projekt zgodovine Slovencev, celo za najnovejši čas. Dober je toliko, kolikor smo ga z združenimi močmi spravili skupaj. Gotovo bi lahko bil boljši, kot vsaka stvar. Problem pa je drugje. Problem je v tem, koliko dogovorjeni koncept, organizirano ali kako drugače, uresničujemo. Tu so težave.

Če govorimo o trditvi, da nam manjka dober koncept, bi omenil, da obstaja tudi mnenje, da kak zavezujoč koncept za dobro delo sploh potreben ni. Na zborovanju

v Velenju 1970. leta sem v zasebnem pogovoru prav naivno vprašal pokojnega profesorja Milka Kosa, ali imajo na akademiji kak načrt za slovensko zgodovino. Kar malo hud je bil. Ne bomo vendar delali načrtov, ki bi ovirali ljudi v njihovi ustvarjalnosti, mi je dejal. Torej, tudi tako je mogoče gledati na vprašanje, ali imamo dober koncept, dober načrt. Načrt je lahko sam po sebi tudi omejevanje osebnosti in njene pobude.

Pa vendar. Morda bi bilo dobro, ko bi pri našem razmisleku, kako in kaj delati, tudi zgodovinarji upoštevali potrebo, da se uresniči misel o enotnem slovenskem kulturnem prostoru. Ta zamisel ima za zgodovinarje vsaj dve razsežnosti, ki sta hkrati tudi strokovna potreba. Ena je jugoslovanska razsežnost, druga mednarodna. Še daleč nisimo sistematično pregledali vseh zgodovinskih virov, ki se nanašajo na Slovenijo. Niti v arhivih v jugoslovanskih središčih in še manj smo izčrpali takšne virov v arhivih drugih držav, ki so tako ali drugače imele v zgodovini opravka z našim prostorom. To je temeljno delo, ki ga je mogoče opraviti samo organizirano in sistematično. Druga stvar je deloma organizacijsko, deloma pa konceptualno vprašanje: Morda bi na novo, ne z namenom, takoj vse podreti in vse drugače narediti, ampak vendarle na novo premisliti razdelitev dela med obstoječimi našimi znanstvenimi ustanovami; zlasti seveda med inštituti, pri čemer imam v mislih Znanstveni inštitut na Filozofski fakulteti, Inštitut za narodnostna vprašanja, Inštitut Milka Kosa na Akademiji, v prvi vrsti pa Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. Ali in kako je razdelitev dela med njimi z današnjega vidika smotrna, ali bi bilo treba kaj spreminjati, oziroma kako njihovo delo bolj združevati v skupni učinek. Te dni sem brač v časopisu, da je Inštitut za nacionalno zgodovino v Skopju dokončal serijo zgodovine makedonskega naroda. Še pravi, tu je rezultat nekega sistematičnega dela. Zdaj ne govorim ne o vsebini, ne kako so to naredili, ampak naredili so. Takega čisto evidentnega rezultata zaenkrat še nimamo. V zvezi s tem se mi zdi potrebno, da bi enkrat razpravljali tudi o metodološki koncepciji dela samega delovnega procesa v naših inštitutih. Zdaj imam samo nekatere pred očmi, ne poznam situacije vseh. Recimo ne poznam situacije v Inštitutu Milka Kosa. Danes je doba informatike in vsega modernega načina zbiranja in prirejanja podatkov. Mi pa smo malo zanemarili celo tisto v delu inštitutov, kar je že obstajalo pred 50-timi ali pa še več leti, ko so delali samo s svinčnikom in papirjem v rokah. Inštituti so predvsem organizacija, ki pripravljajo in skrbi za vse tisto, kar je potrebno za znanstveno delo. To ni samo neka manufaktura, kooperacija posameznih delavcev, ki delajo vsak na svoji tematici, pri tem pa ostaja nekako v ozadju ravno tista informativna baza, ki je potrebna za vsakršno sistematično delo. Tudi to samo omenjam kot predlog za razmišljanje.

Naš razgovor je tematsko usmerjen predvsem na čas po letu 1945. Tudi jaz sem hotel reči, da je zares prioriteta. Ze smo slišali, kaj tukaj pomeni resno oviro. Nimamo kadrov, ki bi delali na teh problemih, skušamo čim prej postaviti take kadre na noge. Večkrat sem že mislil in ob raznih prilikah tudi povedal, pa tvegam, da še enkrat tukaj povem, čeprav se mi zdi, da me boste najbrž smatrali za naivnega. Vseeno bi rekel takole. Metodologija dela na zgodovini po letu 1945 je seveda specifična, ampak vendar v bistvu ni drugačna kot metodologija dela na zgodovini, vsaj druge polovice 19. stoletja, pa začetka 20. stoletja, tja do 1941. leta. Še pravi, kdor je usposobljen za delo na teh problemih, ima vse pogoje za to, da lahko dela tudi na zgodovini po letu 1945. Dobro bi bilo sprejeti nek dogovor, da si vsak, ki je poklicno ali kakorkoli že tematsko usmerjen na zgodovino 19., 20. stoletja, vzame še kako temo iz časa po 1945, in da s svojo delovno izkušnjo na tej temi dela. To obratno velja tudi za tiste, ki so usmerjeni poklicno za čas po 1945. Naj si tudi oni kako reč vzamejo še iz starejše zgodovine in jo delajo. Mislim, da ni treba posebej razlagati, zakaj, bi to bilo dobro za vsakogar osebno, ampak dobro bi pa prav gotovo bilo za to zgodovino po 1945. letu, ki je nimamo. Dobili bi tudi mentorje mladim. Še nekaj. Tudi to je bilo že večkrat rečeno. Recimo, pokojni France Klopčič nas je čisto upravičeno opozarjal, da smo preveč zazrti v svojo lastno tematiko, da ne vidimo mednarodnih primerjav in razsežnosti. Mislim, da bi bilo dobro, vsako našo, temo zavestno postavljati v širši primerjalni kontekst. Jugoslovanski, svetovni, evropski, kakršenkoli že, tisti pač, ki se organsko na temo nanaša. Lep primer se mi zdi delo dr. Janka Prunka, ki je govoril o krščanskih socialistih na Slovenskem, pa je prešturiral celoten pojav tega gibanja in tendenc v Evropi. S tem bi kvaliteta našega dela pridobila in nikakor, ne bi imeli občutka, da smo tam nekje za vogalom. Dobili bi občutek, da plavamo v toku, kjer tudi drugi plavajo.

Na koncu bi rekel še to, da so še druge teme, ki bi jih morali v našem raziskovanju novejšo zgodovino imeti nekje v ospredju, in ob katerih lahko premagujemo tudi ta svoj strah pred širšim svetom, obenem pa izhajamo iz naše domače izkušnje. Recimo stalinizem. To je fenomen, o katerem se govori po celem svetu in o katerem je ne vem koliko teorij. Ampak stalinizem z vidika slovenske izkušnje! To je tista naša tema, ki bi bila zanimiva ne samo za nas, ampak tudi za druge v Jugoslaviji

in v svetu! Podobno, recimo, tema, ki je danes toliko politično zategnjena: Kominternina in jugoslovjansko komunistično gibanje. Ena takih tem, ki prav danes potrebuje še posebne spodbude, je študij fašizma na Slovenskem in v Jugoslaviji. Kajti dostikrat se še zdaj obnašamo, kot da fašizma sploh ni bilo, ko govorimo o revoluciji in problemih časa po 1945. letu. Fašizem obravnavamo v naši zgodovini v glavnem kot nevarnost, ki prihaja od zunaj. Imamo knjigo o fašizmu, ki so jo naredili v seminarju na Filozofski fakulteti, ki je zelo dobra, ampak ki absolutno ne upošteva naših domačih razmer in govori o fašizmu samo iz neke splošne evropske izkušnje. Mi pa, če hočemo vedeti, kako se je naša zgodovina razvijala v času NOB, moramo vedeti, kakšne so bile korenine našega domačega fašizma, ker drugače si ne bomo mogli o teh stvareh dobiti realne predstave. V Beogradu pripravljajo že ob koncu tega leta diskusijo o fašizmu v Jugoslaviji. Ne vem, kaj bo za slovensko stran tam povedano, ker se teh stvari nobeden ne loteva. Da pa imamo fašizem tudi na Slovenskem, o tem najbrž ni dvoma. Podobno tudi nimamo podobe o našem liberalizmu za čas med vojnama. Politično je bil klerikalizem za nas bolj problematičen, pa se je več o njem pisalo. Končno bi rekel samo še nekaj. Že skoraj nekakšen apel: Tudi našo gospodarsko zgodovino moramo vendarle nekako konstituirati. To govorim ob nekem konkretnem primeru. Ob pisanju zgodovine ZKJ, pri čemer je sodelovalo lepó številó znanstvenih delavcev iz Jugoslavije, se je pokazalo, da v tem krogu ni bilo mogoče priti do nekih zaključkov o tem, kakšni so bili ekonomski odnosi v kraljevski Jugoslaviji. Ali je bilo ekonomskega izkoriščanja na nacionalni podlagi, ali ga ni bilo. Ni bilo mogoče priti do sklepov zaradi tega, ker nismo imeli nobenega pravega znanstveno obdelanega fundamenta za tako diskusijo. Statistiki je precej, samo moramo mi to z današnjega vidika obdelati še enkrat. Ta problem se čedalje bolj vsiljuje, ko gre za novo zgodovinsko oceno kraljevske Jugoslavije.

Vasilij Melik:

Prvi del, tisti, za katerega mi je bilo rečeno, naj ga pripravim, je nekoliko vstran od tega, kar sta govorila oba moja predgovornika, ker naj bi razpravljal o kulturni zgodovini. V kulturni zgodovini, kot se mi zdi, da jo v glavnem razumemo, gre pravzaprav za dve vrsti raziskav. Ena je tradicionalna kulturna zgodovina, ki jo predvsem proučujejo literarna zgodovina za svoje področje, umetnostna zgodovina, muzikologija, zgodovina posameznih znanosti in še razne druge. Kaže nam dosežke na najrazličnejših področjih kulture, gledano predvsem s stališča kvalitete, ustvarjalnosti, novosti, doprinosu k svetovni ali evropski kulturi. Druga pa je zgodovina vsakdanjega življenja, načina življenja, materialnih pogojev, vsebine dela, prostega časa, hrané, pijače, higienskih, zdravstvenih razmer, navad, moralnih pogledov, vrednotenja in drugih stvari, seveda z upoštevanjem socialnih razlik razredov; skupin; slojev itd., gledano ne s stališča kvalitete ampak kvantitete, dojemanja in sprejemanja. Eno je, kaj so ustvarjali Prešeren pa njegov krog, drugo pa je, kaj so brali ljudje tedanjega časa, kakšna je bila pismenost itd. To je dvoje popolnoma različnih področij in z drugima imamo seveda mnogo manj del kot s prvega, čeprav dostikrat, ko pravimo nič, močno pretiravamo. Ne samo, da imamo marsikaj, ampak imamo tudi tradicijo upoštevjanja vsakdanjega življenja. Anton Kremlj, ki je napisal prvo slovensko zgodovinsko knjigo, je upošteval mnogokaj tega, kar sem sedaj omenil. On seveda ni imel moči, da bi uspešno proučeval, ampak pogledi, ki jih je imel, so nedvomno zelo zanimivi in, lahko tudi rečemo, sodobni z ozirom na naš čas. Malove strani prikazovanja kulture, navad in načina življenja, ki jih je njegova zgodovina dala zlasti za prvo polovico 19. stoletja; so zelo bogato gradivo, ki ga mnogokrat premalo cenimo. Treba je upoštevati tudi to, da pri poudarjanju potrebe po proučevanju vsakdanjega življenja in mnogih podobnih stvari dostikrat tudi pretiravamo. Pretiravamo tudi na ta način, da za stvari, ki so znane že dolgo časa, najdemo nova imena in se zdi, kot da začenjam proučevati, ki jih še nikdar ni bilo. Ko sem pred dnevi bral o nacionalnih stereotipih, sem s presenečenjem ugotovil, da sem pred petimi ali sedmimi leti že predaval in pisal o nacionalnih stereotipih, ne da bi se tega sploh zavedal. Marsikaj, kar sedaj poudarjamo, je tudi modno in verjetno ne bo imelo kakšne trajne vrednosti; zlasti še, ker bo v zvezi z našimi posebnimi sistemi financiranja znanstvenega dela ob marsičem mnogo hrupa, pa malo koristnih rezultatov. Ne glede na te kritične pripombe je gotovo, da so se meje zanimanja v zadnjih desetletjih silno raztegnile, tako da sedaj človeka zanima res skoraj popolnoma vse iz preteklosti, česar včasih nedvomno ni bilo. Tudi že pri nas imamo v zadnjem času vrsto razprav, imamo tudi nekaj knjig. Omenil bi posebej zanimivo in tehtno knjigo Alenke Puharjeve o otrocih v 19. stoletju. Ne glede na to, ali se z njenimi postavkami in pogledi strinjamo, je to resno in upoštevanja vredno delo. Kaj glede bodočnosti? Najbrž imam svoje poglede, ki se ne ujemajo z večino. Zdi se mi bistveno, da vsako delo, katera koli od teh novih smeri raziskovanja preteklosti ga veseli. Naj se loti dela, loti po

vzglelih od drugod, pa po svojih lastnih idejah. Marsikje bo imel seveda mnogo težav, recimo zaradi virov (o teh bom še posebej govoril), ampak nekaj se mora pač sam potruditi, mora biti sam iznajdljiv, ker iznajdljivost je bila zmeraj lastnost dobrih znanstvenikov, uspeh pa plačilo za trud. Z objavo, bodisi v Zgodovinskem časopisu, Kroniki, Časopisu za zgodovino in narodopisje ali pa drugod, nedvomno ne bo nobenih težav. Zdi se mi tudi, da ni treba vsega najprej teoretično in metodološko razmišljati in analizirati, da je mnogokrat bolj pametno najprej praktično začeti delati in raziskovati.

Omenil sem težave z viri. Stara Avstrija je izdajala specialne krajevne repertorije za vsako ljudsko štetje od leta 1869 do 1910. Približno pet let po štetju je repertorij izšel, v vsakem imate za vsako naselje, za vsak kraj podatke o številu prebivalcev, hiš, veroizpovedi, občevalnem jeziku in še druge. Repertoriji iz leta 1910, torej izpred tri četrt stoletja, so zadnji, ki jih imamo na razpolago v tisku. Porazno za obdobje po letu 1945 je, da smo brez njih. Kdor želi vedeti, kakšna je nacionalna sestava kakega našega kraja po zadnjem štetju, naj se kar pripravi na težave. Če govorimo o najnovejši zgodovini — metodologija je seveda ista, stanje virov je pa strahotno različno. Kaj pove raziskovalcu 19. stoletja časopisje, ko si lahko vsak problem ogleda s treh, štirih strani, po časopisih treh, štirih različnih smeri! Kaj pa je s časopisjem in njegovo vrednostjo po letu 1945? Zato moram reči, da se meni predlog prof. Pleterskega, da bi moral vsak raziskovalec starejših obdobij delati tlako tudi iz povojnega obdobja, zdi nekoliko humorističen. Na koncu bi rad opozoril še na nekaj. Včerajšnje navodilo ali rahlo karanje zastopnika Republiške konference SZDL me je spravilo na misel, da je morda vseeno dobro, da to povem. Opozoril bi rad na nevarno gledanje, ki meni (nekoliko pretirano rečeno), da se zgodovina začne šele leta 1941, ali, da je treba iz vse preteklosti izdvojiti obdobje po letu 1941, mu pridružiti še izbrana napredna poglavja starejših časov, kot revolucije, delavsko gibanje in še kaj drugega, in to posebej gojiti in podpirati. Ta misel se mi zdi skrajno negativna. Prihaja pa neprestano znova in znova do izraza, tako tudi v raznih konceptih novega muzeja Ljudske revolucije v Ljubljani, v raznih drugih stališčih, šolskih načrtih itd. Mislim, da je zgodovina ena in nedeljiva, da živimo iz tradicije vse naše preteklosti, svetlih in temnih trenutkov in dogajanj od najstarejših časov do današnjega dne. To enotnost moramo ohraniti.

Janko Prunk:

Razmišljati o stroki v stroki, o njenih problemih od njenega mesta v družbi v sklopu humanističnih in družbenih ved do njenega mesta pri ustvarjanju kulturne slike o narodu in o svetu, do internih strokovnih problemov, kot so delovna programska naravnost, metodološka usmerjenost in organiziranost, je nujno za vsak strokovni razvoj. Moje najbolj splošno mnenje je, da se v slovenski zgodovinski znanosti temu razmišljanju in razpravi zelo izogibamo, bolj kot je potrebno, in danes bolj kot kdajkoli poprej, bolj kot starejša generacija. Dobro vemo kot zgodovinarji, da razvoj teče zelo hitro in da enkrat postavljeni programi in cilji zastarevajo, pa če so postavljeni še tako široko in inteligentni v svojem času. Zivljenje postavlja pred nas nova vprašanja tudi glede slike preteklosti. Odpirajo se novi viri, odkrivajo se novi metodološki prijemi, rojeni iz višje civilizacijske in tehnološke stopnje razvoja, ki zahtevajo ob ohranitvi osnovnega zgodovinskega metodološkega prijema nove, dodatne, času in vprašanjem primerne nove metodološke prijeme. Če ne sledimo vsem tem zahtevam, stroka zaostaja v metodološkem pogledu kot po kvaliteti in primernosti odgovorov. S postavljanjem novih vprašanj na nov način in novim odgovarjanjem na nov način ostajamo zvesti eni temeljnih lastnosti naše vede, kakor jo je definiriral njen utemeljitelj Leopold Ranke, ki je dejal, da si vsaka generacija piše zgodovino na novo. Pregledal sem slovenska razmišljanja in koncepte o razvoju zgodovinske stroke, njene programe in cilje. Slovensko zgodovinopisje je o tem precej temeljito spregovorilo po osvoboditvi v letu 1947. Grafenauer je ovrednotil dotedanji strokovni razvoj in opozoril na probleme, ki niso zadovoljivo rešeni. Zwitter je opozoril na problem relacije slovenska zgodovina — zgodovina ostalih jugoslovanskih narodov. Približno v istem času je Milko Kos postavil raziskovalni program zgodovinskega inštituta pri SAZU, ki je bil usmerjen predvsem v socialno in gospodarsko zgodovino starejših obdobij, zlasti v izdajanja virov za ta obdobja do sredine 19. stoletja. Te usmeritve se v glavnem Zgodovinski inštitut pri SAZU drži še danes. Skoraj istočasno s Kosom pa je tedanji slovenski marksistični ideolog Boris Ziherl, ki se je spuščal tudi v področja zgodovinske vede, v svojem predavanju orisal naloge, ki so pred slovenskim zgodovinopisjem, ki se bo posvečalo 19. in 20. stoletju. Postavil je naslednje naloge: Intenzivnejše delo na takrat sorazmerno bolj zanemarjenem obdobju od sredine 19. stoletja naprej. Obravnavanje prelomnih in revolucionarnih obdobij preteklosti slovenskega naroda, posebej kmečkih uporov, rast slovenskega

kapitalizma in notranje diferenciacije na vasi v 18. in 19. stoletju pod vplivom kapitalizma. Razvoj glavnih slojev slovenskega naroda v zadnjih dveh stoletjih, zgodovino političnih strank in analizo njihovega družbenega razrednega bistva, ter posebno obravnavanje zgodovine Slovencev med obema vojnoma. Posebnega dela na zgodovini NOB v času njegovega predavanja pa ni bilo treba vzpodbujati, ker je bilo v zavesti. Slovensko zgodovinopisje je, kakor ugotavlja Bogo Grafenauer v svojem zadnjem posrečenem krokiu o slovenskem zgodovinopisju v zgodovini; Slovencev Cankarjeve založbe 1979. leta, v glavnem soglašalo z nalogami, ki jih je postavil Ziherl. Na koncu svojega krokiija Grafenauer tudi ugotavlja, da mnoge stvari res še niso dosežene in še zdaleč ne zadovoljivo rešene. Namenoma sem vzel to Grafenauerjevo ugotovitev, ker je najnovejša in ker se z njo najbolj strinjam. Zato vam ne bom omenjal raznih ugotovitev o stanju v naši historiografiji za novejša obdobja, ki so bile izrečene ob nekoliko prilikah v zadnjih 20 letih. Moj namen danes je, spregovoriti nekaj o obravnavi meščanskega faktorja oziroma slovenske meščanske dobe v slovenskem zgodovinopisju. Pri tem imam v mislih kar vso dobo od narodnega preporoda do leta 1941. Naj povem kar na začetku, da se mi zdi ta kompleksna problematika še dokaj pomanjkljivo obdelana, zlasti njeno zadnje obdobje, obdobje stare Jugoslavije, ki ga tudi sam obdelujem. Na neobdelanost tega najnovejšega obdobja, se pravi obdobja stare Jugoslavije, upravičeno letijo kritike, toda tudi o starejši meščanski dobi, če tako imenujemo obdobje od druge polovice 18. stoletja dalje, nam manjkajo nekatere ključne teme. Ne bom govoril o tem, kaj je že narejenega in kako, ampak želim opozoriti le na pomanjkanje nekaterih ključnih tem, ki jih nimamo obdelano sintetično monografsko, ki jih moramo čim prej obdelati za celovito kompleksno moderno podobo slovenske moderne zgodovine. Moj namen ni nikogar kritizirati, ampak se le soočiti s stanjem, poskušati ugotoviti vzroke zanj in pozvati na dogovor za spremembo takega stanja. Prva ključna tema, ki je nimamo obdelane vsestransko sintetično na nivoju sodobne zgodovinske znanosti, je zgodovina slovenskega narodnega preporoda v drugi polovici 18. stoletja. Še vedno je o tem največ napisanega v četrti knjigi Zgodovine slovenskega naroda Boga Grafenauerja in v drugem delu Zgodovine narodov Jugoslavije, oboje izpred treh desetletij. Izgleda, da sta prof. Ferdo Gestrin in Vasilij Melik pred dvema desetletjema uvidela ta problem in sta svojo pregledano, dopolnjeno, razširjeno drugo izdajo Zgodovine Slovencev v 19. stoletju začela že z letom 1792, kar pa seveda še vedno ne zajema tistega sklopa civilizacijskih sprememb in zgodovinskih struktur, nastalih v terezijanski in jožefinski dobi, ki so življenje in zgodovino slovenskega naroda potisnile na novo višjo civilizacijsko stopnjo, oziroma metaforično rečeno, omogočile rojstvo slovenskega naroda v modernem smislu. Analize gospodarskega in socialnega razvoja v zadnjem času na Slovenskem ter razmislek historične antropologije kažejo, da bomo morali revidirati ali vsaj precej modificirati preveč pozitivno oceno o mestu Ilirskih provinc v slovenskem narodnem razvoju. Za zgodovinsko prelomno leto 1848 ob nekaj izvrstnih parcialnih študijah še vedno nimamo moderne nujno potrebne sinteze. Nimamo celovite sinteze taborskega gibanja in socialne in antropološke analize mladostovencev, oziroma prvih generacij slovenske liberalne buržoazije, nimamo monografsko obdelane slovenske politične diferenciacije, nadalje Krekove krščansko socialne akcije in hrepeneče pričakujemo objavo knjige našega kolega W. Lukana. Nimamo zadostno pojasnjene zelo pomembne politične in duhovne preorientacije slovenskega političnega življenja v smeri povezovanja s Hrvati, oziroma v jugoslovansko smer, od Badenijske krize dalje. Nimamo moderne analize družbene stratifikacije slovenskega naroda v poldrugem stoletju pred 2. svetovno vojno in še in še. Še bolj pomanjkljiva je zgodovinska podoba stare Jugoslavije. Nimamo celovite podobe političnega razvoja, da o gospodarskem, socialnem in kulturnem ne govorimo, ki pa nekeje ni obdelan niti v konturah. Podoba položaja kmečkega ljudstva deloma rešuje, toda ne tako kompetentno kot za prejšnja obdobja, Socialna zgodovina agrarnih panog, izdana pri SAZU. Za obdobje stare Jugoslavije nam manjka obdelava meščanskih političnih strank, glavnih agensov političnega razvoja v tedanjem času; nimamo obdelane biografije niti ene politične osebnosti iz meščanskega tabora, nobenega gospodarstvenika, pogrešamo analize in ocene pisanja vsaj vodilnih meščanskih časopisov in časnikov in revij, nimamo analize meščanske politične misli tega obdobja. In tako bi našteval še nekatere reči.

Na kratko nekaj o vzrokih, ki so vplivali na tako opisano stanje. Najprej je to vsekakor vladajoči ideološki pogled v slovenski družbi po letu 1945. Nekateri so v njem razredni pristop in partijnost zgodovine jemali ozko oziroma vulgarno. Prenešeno na problematiko zgodovinskega raziskovanja, je to pomenilo usmerjati vse sile v zgodovino revolucionarnega faktorja, narodnoosvobodilnega gibanja in ljudske revolucije. O tekmeu revolucionarnega subjekta, o meščanstvu, o njegovih konceptih in alternativah je bilo mogoče iz didaktičnih ideoloških razlogov govoriti le negativno ali pa vse skupaj zamolčevati. To je ideološka komponenta, ki je pa jaz ne bi

absolutiziral in se tudi strinjam s prof. Pleterskim, ki pravi, da je vzroke za zaostajanje treba iskati tudi pri sebi. Ena stvar, ki verjetno izvira iz tega, je bilo to, da se je po 2. svetovni vojni večina šolanih visoko usposobljenih zgodovinarjev usmerila v raziskavo srednjega veka. Tako imamo danes srednjeveško zgodovino obdelano bolj v primerjavi z mlajšimi obdobji. V obdobju od 18. stoletja pa naprej do leta 1918, so ostali zelo redki raziskovalci, poimensko povedano, se je prof. Zwitterju in njegovim fundamentalnim študijam o slovenskem političnem preporodu najprej pridružil prof. Melik, ki je v teh preteklih desetletjih raziskal pomembne stvari o volitvah, o taborskem gibanju, in desetletje za njim tudi prof. Janko Pleterski s svojo fundamentalno študijo o slovenski politiki med 1. svetovno vojno. Seveda trije ljudje na tako širokem razdobju ne morejo narediti vsega. Naslednja nerodna stvar je bila storjena leta 1959, ko je bil ustanovljen Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, kjer je bila nekako neorgansko zgodovina delavskega gibanja, torej en segment slovenskega narodnega razvoja, postavljena v poseben ločen položaj od celotne narodne zgodovine. Dolgo časa so se inštitutski delavci (eno celo desetletje) koncentrirali na zelo ozke naloge. Na drugi strani pa, ne vem zakaj, so se fakultetni učitelji počutili kar saturirane, da se jim ni bilo potrebno ukvarjati z delavskim gibanjem in so ga mirno prepuščali inštitutu, njegovim konceptom, smerem in močem. Izjema so bili le prof. Mikuš in njegov naslednik prof. Stiplovšek ter prof. Pleterski s svojimi študijami o politiki KP do narodnega vprašanja.

Mislím, če govorimo danes o krizi, da to ne bi mogli imenovati krizo slovenskega zgodovinskega, ampak prej zavedanje, globoko spoznanje o tem, da moramo nekatere stvari idejno, metodološko preseči, da je bilo dosedaj ustvarjenega precej in da z metodološkim, organizacijskim izpolnjevanjem in preseganjem, oziroma spominjanjem na neke zastavljene programe, ki sem jih omenjal, pridemo v novo kvaliteto. Tako novo kvaliteto, tak nov poizkus preseči neke stvari — novo kvaliteto našega zgodovinskega vidim pri delu SAZU, vidim v projektu, ki ga ima sedaj Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, v katerega je pa pritegnili vse razpoložljive strokovnjake na Slovenskem, da bi se napisala novejša zgodovina slovenskega naroda, ki bi odgovorila na tiste najnujnejše potrebe slovenske družbe in slovenskega zgodovinskega današnjega časa.

Franč Rozman:

Pregled historiografije o delavskem gibanju na Slovenskem po letu 1945 pokaže nekatere hibe in neskladja, ki so sicer značilna tudi za druga obdobja slovenske zgodovine, vendar pa prav za to področje še bolj bodejo v oči. Dejstvo namreč je, da vsaka družbena sila, ki je hegemon političnega življenja, posveča zgodovini in predzgodovini svojega gibanja posebno pozornost. To je po svoje razumljivo in je tudi povsod tako. Zatorej bi pričakovali, da bo zgodovina delavskega gibanja, še posebej marksistične usmeritve, v več kot štiridesetih letih, odkar gradimo socializem, dobro proučena. Podobno kot se posveča velika pozornost in veliko denarja temu področju povsod tam, kjer je socializem na oblasti. Pri nas pa tega za čas do leta 1918 ne moremo reči, pa tudi sicer se kar naprej operira s sintagmo »napredno delavsko gibanje«, kar je po mojem mnenju izrazito ideološko gledanje. Značilno je tudi, da se ono drugo delavsko gibanje ne opredeljuje, saj bi potem morali reči nenapredno, manj napredno, konservativno ali reakcionarno. Zato je bolj udobno, prezreti ga in se z njim ne ukvarjati. Če pa bi sledili besedam Borisa Zihlerla iz leta 1951, da je zgodovina delavskega gibanja zgodovina slovenskih neposrednih proizvajalcev, potem delavskega gibanja ne bi smeli tako predalčkati. Ostaja za enakokratno dejstvo, da se marksistično delavsko gibanje, torej do leta 1918 socialnodemokratsko, proučuje, medtem ko novih raziskav o krščansko-socialnem ali liberalno organiziranem delavstvu nimamo.

Pregleda zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem, niti marksistične usmeritve ne, še nimamo. Ker naj bi to vendarle bila sinteza proučenega in rezultat različnih monografskih obdelav, je še lep čas ne bomo imeli. Premalo sil je angažiranih v to delo in raziskovanje je preveč razpršeno in premalo sistematično. Res imamo že nekaj dovolj solidnih monografij za posamezne historične dežele in za bolj ali manj sklenjena časovna obdobja, vendar pa so področja (tematska, krajevna in časovna), s katerimi se trenutno ne peča niti en raziskovalec. V proučevanju socialne in družbene zgodovine so bili storjeni šele prvi koraki, še manjši pa v proučevanju načina življenja pri delavcih; problematika, ki je trenutno morda najbolj raziskovalno popularna v Evropi in svetu. Tudi z delavsko kulturo in kulturnimi organizacijami se trenutno nihče ne ukvarja. Še bolj pereče je vprašanje objavljanja virov. Še vedno je edina tovrstna izdaja, čeprav ne prav znanstveno-kritična, Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920, popularno znana kot tom pet iz serije Zgodovinski arhiv KPJ. Odtlej je samo naključno in nepovezano izšlo nekaj korespondence in nekaj bolj za-

nimivih detajlov (o tivolski resoluciji, procesu proti članom ljubljanskega delavsko-izobraževalnega društva 1884). Žal je že tako, da je večina arhivskega gradiva zunaj meja naše ožje in tudi širše domovine, in izdajanje tega, kar se je in kar bi se še moralo sistematično zbrati, bi bilo že z vidika težke dostopnosti toliko bolj pomembno izdati. Poseben problem predstavlja časopisje, saj je samo za Kranjsko vse dostopno v Ljubljani, za ostale historične dežele pa niti slovenski tisk ni ves pri nas, da ne govorimo o delavskem tisku v nemščini in italijanščini. Niti revije avstrijske socialne demokracije *Der Kampf* v Ljubljani ni. Kako zamudno in drago pa je pregledovanje in kseroksiranje časopisja v tujini, ve vsakdo, kdor je le kakšen dan to poskusil.

Sodelovanja s sosednimi deželami na področju raziskav je premalo, čeprav to ni največji problem naše historiografije, vendar je zaprtost žal vedno bolj tipična in vedno večja. V teh deželah (tu mislim predvsem na Italijo in Avstrijo) delajo zelo zanimive in pomembne raziskave, v katere bi se morala naša zgodovinska znanost vključiti že zaradi gradiva, in da slovenski del v rezultatih raziskav ne bi ostajal tako slabo obdelan, neopažen ali včasih tudi napačno prikazan. Ne pozabimo, da je bilo v teh pokrajinah delavsko gibanje v tistih časih skupno organizirano, imelo podobne ali celo iste značilnosti in je vključevalo delavce naše narodnosti.

Teoretična in metodološka vprašanja, teorija zgodovine, se malo obravnavajo in zato je kar tipično, da se zelo na pamet govori, kaj je marksistično zgodovinopisje, kakšne so njegove naloge in kje zapada v pozitivizem. Prav tisti oporečniki, ki so leta in leta govorili, kaj marksistično zgodovinopisje je, in kakšno mora biti, pa so v svojem raziskovanju te nauke še najmanj uporabljali in rezultati so zelo neustrezni videnju predstavitve človeške zgodovine, kot si jo je recimo zamišljal Marx in kot si jo predstavlja tista moderna historiografija, ki sprejema in prizna kritični marksizem. Ker je to pač okrogla miza, o problematiki slovenskega zgodovinopisja danes, sem se namenoma izognil predstavitvi pozitivnih dosežkov, ki seveda so in bodo vidni v podrobnem historiografskem prikazu o proučevanju zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem do leta 1918, in sicer za čas od 1945—1985, ki ga ravno pripravljam. Tu sem se omejil na probleme, ki so in pred katerimi si ne smemo zatiskati oči, saj je že mogoče govoriti o določenem zaostanku v primerjavi z drugimi narodi in prav lahko se bomo nenadoma znašli na robu sodobne zgodovinske vede.

Miroslav Stiplovec:

Opozoriti želim na nekaj značilnosti raziskovanja delavskega gibanja na Slovenskem med vojnama, pri čemer je ločeno prikazovanje stanja preučevanja meščanskega tabora in delavskega gibanja lahko le tehnične narave, kajti samo raziskovanje mora biti in je med seboj tesno povežano. Ob tem naj znova spomnim na izvajanja dr. Dušana Kermavnerja na znanstvenem posvetovanju leta 1967, ko je poudaril: »Že vrsto let obsojam z dveh nasprotnih koncev gojeno — strogo ločenost narodne zgodovine po eni in zgodovine delavskega gibanja po drugi strani, kot dveh določa tujih si vzporednih tokov preteklega dogajanja in skušam uveljaviti nov pogled na zgodovino delavskega gibanja kot integralno sestavino narodne zgodovine ne šele za čas NOB in socialistične graditve, ampak tudi že za meščansko obdobje.« Škodljiva je vsaka ekstremna usmeritev raziskovanja le na posamezne družbenopolitične dejavnike in le na nekatere vidike družbenih procesov in dogajanj, ki so med seboj prepleteni, enostranske obdelave le posameznih segmentov, pa tudi onemogočajo objektivno vrednotenje. Raziskovalni program naše osrednje ustanove za sodobno zgodovino, Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, v zadnjih obdobjih odraža prizadevanja, kolikor mu seveda dopuščajo kadrovske in druge možnosti, za celovito obravnavo slovenske zgodovine, kar se bo moralo slej ko prej odraziti tudi v njegovem nazivu.

Ker sem leta 1960 podal pregled raziskovanja slovenske zgodovine med vojnama, leta 1977 pa sem nekoliko podrobneje prikazal rezultate raziskovanja delavskega gibanja na Slovenskem, naj opozorim le na nekaj dosežkov in značilnosti v zadnjem desetletju: V tem času je bil dosežen nov napredek v izboljšanju dokumentacijskih pogojev za raziskovalno delo, zlasti na področju načrtnega izdajanja virov, izboljšali so se pogoji za uporabo arhivskega gradiva, nadaljevalo se je delo na bibliografiji člankov iz časopisja o problematiki slovenske zgodovine v okviru IZDG in izšla je tudi nova kronologija naprednega delavskega gibanja. V Sloveniji so končno izšli viri za zgodovino komunistične stranke v legalnem obdobju in zbornik dokumentov o železničarski in splošni stavki leta 1920 ter dokumenti o ustanovnem kongresu KPS. Posebnega pomena na tem področju pa so velike načrtne akcije za izdajo bogato komentiranih del Josipa Broza Tita (za obdobje med vojnama je izšlo vseh šest knjig tudi v slovenskem jeziku), Borisa Kidriča (v srbohrvaškem jeziku so dela izšla leta 1986) in Edvarda Kardelja (prva knjiga za predvojni čas je bila pripravljena za tisk

že leta 1985) ter začetek izhajanja velike edicije Izvori za istoriju SKJ v štirih serijah. Vse navedene edicije so pomembne ne le za osvetlitev razvoja in delovanja partije, ampak glede na krepitev njene vloge v družbenopolitičnem življenju tudi za temeljne splošne zgodovinske procese. Za Kidričeva in Kardeljeva zbrana dela za obravnavano obdobje so zbiralci dokumentov in pisci opomb sodelavci IZDG in vsebujejo bogato novo gradivo in ugotovitve za slovensko zgodovino, pri Titovih zbranih delih pa je slovenska redakcija pripravila nekaj popravkov in dopolnil, tako da se izdaja mestoma razlikuje od srbohrvaške. Žal so nekatere opombe glede slovenske zgodovine v izdajah virov za revolucionarno delavsko gibanje pomanjkljive in netočne, v posameznih primerih pa kažejo izjemno slabo poznavanje slovenskih razmer. Z navedenimi izdajami virov je veliko temeljnih dokumentov prvič široko dostopnih, v primerjavi s starejšimi edicijami se spoštujejo kriteriji o celovitosti objav, poprečno pa je v njih kar tretjina obsega znanstvenokritičnega aparata, kar vse skupaj, ne glede na določene kritične pripombe, pomeni ne le kvantitativni, temveč tudi kvalitativni napredek.

V zadnjem desetletju je izšlo tudi nekaj nove memoarske literature. Za dvajseta leta je veliko novih podatkov zlasti v Klopčičevih spominih, za zadnje predvojno desetletje pa v spominih Ivana Krefta. Mestoma so pisani tudi v polemičnem duhu in obogateni z novimi dokumenti. Sicer pa je treba pripomniti, da pričo časovne odmaknjenosti novih pričevanj za dvajseta leta že ni mogoče več pričakovati, pa tudi za trideseta leta je že skrajni čas za pridobitev novih ustnih podatkov.

Za zgodovinsko literaturo o delavskem gibanju od srede sedemdesetih let dalje velja ugotovitev, da v mnogo večji meri kot prejšnja dela temelji tudi na preučevanju arhivskih virov. V naših arhivih je sedaj npr. na voljo okoli 80.000 strani dokumentov iz fonda Kominterne, v večji ali manjši meri pa je arhivsko gradivo urejeno za čas med vojnama v vseh splošnih in posebnih, osrednjih, pokrajinskih in regionalnih arhivskih ustanovah. Vse to omogoča temeljitejše preučevanje problematike delavskega gibanja v širokem družbenopolitičnem okviru, pri čemer te možnosti še niso dovolj izrabljene. Ena značilnosti novejših del o delavskem gibanju je dejstvo, da so prav s podatki iz arhivskih fondov dopolnila to problematiko ter popravila mnoge napake in netočnosti v dosedanji zgodovinsko literaturi. Napredek je bil dosežen tudi glede raznolikosti problematike, ki so jo raziskovalci proučevali. V ilustracijo naj navedemo, da je posamezna obdobja in probleme v razvoju in delovanju partije z mnogimi novimi podatki osvetlil v svojih razpravah in člankih France Filipič, o ljudskofrontnem gibanju je izšla monografija Alenke Nedogove, o krščanskosocialističnem gibanju na Slovenskem je objavil svojo doktorsko disertacijo Janko Prunk, izšla je moja študija o razvoju in delovanju sindikalnih organizacij v prvih letih po prvi svetovni vojni, problematiko sindikalnega gibanja pa je več piscev osvetlilo tudi v štirih publikacijah v zbirki Sindikati. France Kresal je nadaljeval s preučevanjem socialne problematike, Milica Kacin-Wohinčeva je v svojih delih o Primorskih Slovencih obravnavala tudi problematiko delavskega gibanja, Janko Pleterški pa je v novih študijah poglobljal svoje raziskave o odnosu partije in drugih dejavnikov do nacionalnega vprašanja, sintezo svojih izsledkov pa je podal in pravkar izdanem delu Narodi, Jugoslavija, revolucija, ki ni pomembno le zaradi obravnave enega kardinalnih zgodovinskih problemov — nacionalnega fenomena, temveč tudi kot zgled za večje angažiranje pri pisanju del, ki bodo obravnavala pomembne zgodovinske procese in dogajanja na vsem jugoslovanskem ozemlju v daljšem časovnem obdobju. Zgodovinske novejših obdobij je vse preveč zaprto le v nacionalne in regionalne okvire ter v njem dominirajo mikroštudije, ki so sicer tudi potrebne kot osnova za pisanje širših sintez. Slabost nekaterih del, ki obravnavajo skupno problematiko, pa je premajhno upoštevanje tudi pomembnih posebnosti v posameznih okoljih. Nekateri problemi delavskega gibanja na Slovenskem so zajeti tudi v delih, ki obravnavajo delavsko gibanje v jugoslovanskem okviru, vendar so redka, ki zadovoljivo prikazujejo tudi slovenske specifičnosti, kot je bila npr. monografija Socialistična partija Jugoslavije Tome Milenkovića.

Pomembna navedena dela ne obravnavajo le ozko delavsko gibanje, ampak v večji ali manjši meri osvetljujejo splošne družbenopolitične razmere na Slovenskem. Tematsko je razširjeno preučevanje delavskega gibanja na vse smeri v njem; poleg komunističnega gibanja so avtorji preučevali tudi razvoj in delovanje socialističnih, krščanskosocialističnih in narodnosocialnih organizacij, vendar ne v zadovoljivem obsegu, tako da enakomerna obravnava vseh temeljnih smeri v delavskem gibanju, v skladu z njihovo vlogo in pomenom, ostaja ena prihodnjih nalog. Socialistično gibanje je mogoče osvetliti z novimi arhivskimi viri, najbolj zanemarjeno pa je osvetljevanje prizadevanj liberalnega tabora za vpliv v delavskem gibanju. Ena velikih vrzeli, ki onemogoča tudi ustrezno vrednotenje dosežkov socialnih bojev, pa je še skoraj popolna neraziskanost večine problemov gospodarskega razvoja med vojnama, ki terja pozornost zgodovinskega tudi iz drugih razlogov.

Na področju preučevanja zgodovine revolucionarnega delavskega gibanja je tudi največ akcij in izkušenj za skupno delo jugoslovanskih zgodovinarjev, če omenimo izid Zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije in načrtovano večdelno Zgodovino ZKJ in Zgodovino sindikalnega gibanja v Jugoslaviji. Glede na trenutno stanje v jugoslovanskem zgodovinopisju menim, da je ob vseh kritičnih, načelnih in konkretnih pripombah, Zgodovina ZKJ pomembna predvsem v tem pogledu, da je v zadnjih letih edini realizirani skupni projekt jugoslovanskih zgodovinarjev; izkušnje pri njenem nastajanju, bodisi organizacijske, kadrovske, metodološke ali vsebinske narave, pa so lahko dragocene za bodoče delo, tudi pri Zgodovini narodov in narodnosti Jugoslavije. Veliki projekti terjajo timsko delo, za katerega se je pri novejših obdobjih pokazala kot huda ovira zlasti preozka raziskovalna usmeritev znanstvenih delavcev (takšni kot je prof. Pleterški za nacionalno problematiko so osamljeni), kot tudi različna programska usmeritev posameznih ustanov, zelo zaskrbujoče pa je, tudi slabo medsebojno poznavanje raziskovalnih dosežkov, kar narekuje tudi skrb za prevajanje pomembnih del slovenskega zgodovinopisja. Timsko delo mora biti tudi tako organizirano, da pride do polnega izraza znanstvena ustvarjalnost piscev. Biti mora torej avtorsko razmejeno, redakcijsko delo pa se mora omejiti na nujna metodološka poenotenja, ne pa na oblikovanje nekih kompromisnih formulacij in podobno.

Toda oblika timskega dela je bolj organizacijsko-tehnično vprašanje, tudi finančni pogoji za skupna dela bi morali biti kljub gospodarski krizi hitro rešljiv problem, kot kardinalni problem pa so v ospredju metodologija in nekatera vsebinska vprašanja. V zadnjem času so se pokazali v nekaterih delih in razpravah o njih tudi nevarni elementi politizacije zgodovinopisja. Prihaja npr. tudi do zavračanja nekaterih temeljnih očen KPJ glede nacionalnih odnosov, političnih in gospodarskih razmer v obdobju med vojnama, brez nekih novih študij. O temeljnih usmeritvah zgodovinopisja, so posebej razpravljali ob zborniku dokumentov Jugoslavija, 1918—1984 Branka Petranovića in Moimčile Zečevića ter nazadnje ob omenjeni knjigi Janka Pleterškega, ki je v njej tudi konkretno pokazal pot za rešitev metodoloških problemov za čas po ustanovitvi jugoslovanske države, ko je problematiko prikazal v dialektični povezanosti jugoslovanske celote in posameznih njenih nacionalnih subjektov. Po letu 1918 je v metodološkem pogledu v delih, ki obravnavajo problematiko za vso Jugoslavijo, v ospredju problem odnosa med skupnim in posebnim, pri čemer sta neznanstveni obe skrajnosti, umetno skonstruirana enotna zgodovina Jugoslavije ali pa njeno prikazovanje le kot skupek nacionalnih zgodovin. Takšna dela morajo torej temeljiti na zgodovini narodov in zgodovini jugoslovanske skupnosti v njihovi zgodovinski povezanosti in odvisnosti. Dokler te dileme ne bodo rešene, ne bo mogoče uspešno skupno delo pri realizaciji velikih projektov, ki so nujna naloga jugoslovanskega zgodovinopisja. Tudi v razpravah o projektu zgodovine sindikalnega gibanja v Jugoslaviji so se pojavila ta metodološka vprašanja. Ob tem smo se odločili, da bi vzporedno pisali zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem in hkrati sodelovali pri jugoslovanskem projektu, kar pomeni smotrno izrabo raziskovalnih sil. Ta rešitev bi bila koristna tudi glede zgodovine ZKS, kjer bi bilo treba ob večdelni Zgodovini ZKJ pisati tudi sistem razvoja in delovanja partije na Slovenskem. Toda cilj mora biti, da bodo v vseh skupnih delih ustrezno prikazane tudi vse pomembne akcijske in razvojne posebnosti na Slovenskem, v skladu z njihovim pomenom in vlogi, hkrati z vsemi oblikami skupne dejavnosti in oblikami povezanosti.

Tone Ferenc:

Najbrž ni obdobja v slovenski zgodovini, ki bi ga zgodovinopisje začelo tako kmalu proučevati, kot je obdobje narodnoosvobodilnega boja. To se nam, ki smo ta čas doživljali, zdi razumljivo, saj menimo, da gre za enkrat in neponovljiv vrh v naporih večine slovenskega naroda. To obdobje slovenske zgodovine je pritegnilo k proučevanju tudi **velik krog** ljudi; morda bi celo lahko rekli, da se z nobenim drugim obdobjem naše zgodovine ni ukvarjal tako **velik krog** proučevalcev. Recimo, sedaj so ustanovili Društvo piscev zgodovine NOB, ki ima, mislim, več kot 100 članov, in računajo, da je okrog 300 pisoih ljudi. Veliko pa je **nesorazmerje** med številom poklicnih raziskovalcev in številom tistih, ki proučujejo in pišejo ob svojem strokovnem delu kot arhivisti, kustosi, bibliotekarji itd., ali ki to počno kot laiki, pri čemer nikakor nočem omalovaževati njihovih prizadevanj in uspehov. Naj to nesorazmerje izrazim še drugače: kljub tako zgodnjemu začetku proučevanja zgodovine NOB in tudi zgodnjemu poučevanju te zgodovine na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani pa smo iz te tematike dvajset let po osvoboditvi, doktorirali le trije (eden v Beogradu), štirje pa so opravili magistrije. Perspektive so nekoliko boljše, saj imamo štiri doktorande in tri na študiju tretje stopnje, res pa je tudi, da so težave pri pridobivanju ustreznih kandidatov za raziskovanje zgodovine NOB na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Pet ali šest

mladih zgodovinarjev, ki so jih zaposlile ljubljanske občine, najbrž — ponavljam: najbrž, dela nepovezano, brez pravega mentorstva in tudi brez obveznosti za habilitacijo na univerzi.

Te podatke sem navedel zaradi tega, ker zgodovinarji NOB občutimo velike družbene želje, zahteve in tudi pritisk za pripravo raznih zgodovin, in to zgodovin območij, vojaških enot, ustanov, dejavnosti itd. Vsemu temu ni mogoče ustreči, kar seveda povzroča nezadovoljstvo in nestrpnost raznih dejavnikov, ki upoštevajo predvsem le svoj interes, celota pa jih ne zanima.

Čeprav nekateri kolegi želijo, da tukaj ne bi govorili o opravljenem delu, se mi vendar zdi potrebno reči nekaj besed tudi o tem. Mislim, da se nam v Sloveniji ni treba sramovati tega, kar smo napravili, zlasti pa ne rezultatov organiziranega sistematičnega dela pri objavljanju zgodovinskih virov iz NOB (zbirke vojaških in političnih dokumentov NOV, virov o okupaciji, priprave virov o narodnem izdajstvu, poslovnih pisem žrtev za svobodo itd.), obsežnega pregleda zgodovine NOB (konkretno prof. dr. Metoda Mikuža), velikega števila monografij in skupinskega dela Narodnosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945. Obsežne raziskovalne produkcije (okrog 50 tisoč dokumentiranih člankov, razprav, knjig itd.) ne zajema več nobena bibliografija, kajti Škerlovih bibliografskih prizadevanj od 1967. leta ne nadaljuje več nihče. Na vprašanje, kje smo pri proučevanju zgodovine NOB, sem novinarjem že nekajkrat odgovoril: nekje na sredi.

Za gotovo je ta velika, že dolgo časa nepregledna produkcija nesorazmerna s kakovostjo. Ta seveda ne more biti zavirljiva že zaradi različne usposobljenosti raziskovalcev in pisoičih, o čemer sem že govoril, pa tudi zaradi postopnega, za tako zgoden začetek raziskovanja tudi prepočasnega odpiranja arhivov (neobjavljeno arhivsko gradivo smo v inozemskih arhivih začeli zbirati šele v začetku šestdesetih let), nedostopnosti nekaterega gradiva v domačih arhivih, čemur je bil deloma vzrok tudi sektaški odnos do zgodovinarjev (predolgo časa so mislili, tudi govorili, da lahko uspešno proučuje zgodovino NOB samo tisti, ki je duhal smodnik narodnoosvobodilnega boja; mene je npr. takratno vodstvo inštituta še po opravljenem doktoratu iz obdobja NOB nameravalo premestiti na raziskovanje obdobja socialne demokracije na Štajerskem), dalje bližina obdobja, ko se je izražala velika občutljivost udeležencev NOB in političnih dejavnikov, prizadevanja, da se dejanja skupin in posameznikov pretirano povzdigujejo (za primer samo navajanje sovražnikovih izgub v boju Cankarjevega bataljona v Dražgošah in izgub italijanske vojske v veliki ofenzivi poleti in jeseni 1942. Za Cankarjev bataljon, recimo, do 2 tisoč, znižali so potem na tisoč, na petsto, na stodvajset, jaz pa sem ugotovil šestindvajset. Ali naj bi imela italijanska vojska v lastni ofenzivi 1942. leta več kot 2 tisoč mrtvih, jaz sem ugotovil okrog 232, imam celo grafikon po fazah ofenzive itd. in za vsakega Italijana tudi vem; kje je pokopan), velika prizanesljivost pri obravnavi napak partizanske strani in morda še kaj. Glede zadnjega se je že profesor dr. Metod Mikuž pred 16 leti vprašal, »kako sukati pero, da ne bi pri opisovanju dejanj in nehanj vendarle ne žalili vseh tistih, ki so — vsekakor bona fide — delali tudi objektivne napake.« (Pregled zgodovine NOB, V, str. 253.) Mislim, da je glede tega danes stališče večine zgodovinarjev takšno, da stoje na stališču upravičenosti narodnoosvobodilnega boja in se zavedajo njegovega pomena v okviru osvobodilnega boja jugoslovanskih narodov in vsega odpornišva proti fašizmu, nacizmu in japonskemu militarizmu, da pa ne gre niti zagovarjati niti zamolčevati nepravilnih dejanj posameznikov.

Mislim, da se včasih pretirava, ko se govori o t. i. tabu temah, in to na obeh straneh. Politika pravi, da tabu tem ni, jaz sem že v dveh pogovorih z novinarji to pritrdil, malce hudobno pa sem pripomnil, da so tabu dokumenti. Še zdaj ne razumem, da bivši politični komisar in nato komandant slovenske partizanske vojske ni 40 let oddal dela arhivskega fonda glavnega štaba NOV in POS v ustrezni arhiv. Čudi me tudi, da Josip Broz-Tito svojega arhiva predsednika SFRJ, v katerem pa so tudi dokumenti iz NOB, ni odprl niti za svoja Zbrana dela niti za Zgodovino ZKJ. Da navedem še en primer: zgodovinarji smo šele po sedmih letih zvedeli, da sta predsedstvi CK ZKS in SZDL Slovenije sklenili podpreti prizadevanje, da zgodovinarji dobijo ustrezne vire za objektivno raziskavo t. i. dahauskih sodnih procesov.

Na drugi strani pa je treba vendarle priznati, da nobena druga država za znanstveno proučevanje zgodovine druge svetovne vojne in odpornišva ni dala zgodovinarjem na voljo toliko gradiva kot ravno Jugoslavija. To navajam tudi zato, ker bomo morali potrpežljivo čakati še desetletja, da se nam bodo za to obdobje odprli arhivi v Gradcu, Celovcu, Gorici in Trstu.

Mislim, da se sedaj bolj kot prej pri poklicnih zgodovinarjih NOB prenaša težišče raziskovanja od vojaškega na politična, upravna, gospodarska in druga področja. Naj opozorim na večje raziskovalne naloge o vseh področjih funkcioniranja

ljudske oblasti, o poljedelstvu in prehrani na Slovenskem med vojno, o slovenskem domobranstvu. itd. So pa seveda še cela področja, ki bi jih bilo treba raziskati, pa vemo, da zaradi kadrovskih razlogov še ne bodo raziskana tako kmalu. Kar se tiče raziskave raznih struktur v narodnoosvobodilnem boju, smo raziskavo socialnega in političnega izvora partizanskih borcev razširili še na prvo polovico leta 1942, in to za tiste enote, za katere so na voljo ustrezni podatki. Za raziskovanje o sodelovanju delavskih središč v oboroženem boju bo treba poiskati še ustrezno metodo, prizadevanja za zaposlitev posebnega raziskovalca kulture in vloge izobraženstva v NOB na inštitutu niso bila uspešna.

Ob sestavljanju raznih raziskovalnih načrtov, ki pa se le počasi uresničujejo, smo precej govorili o potrebi medpanožnega (interdisciplinarnega) dela. O sodelovanju oziroma nesodelovanju zgodovine in etnologije so govorili na posebnem posvetovanju v Mariboru pred dvema letoma. Mislim, da lahko ugotovimo, da medpanožnega sodelovanja pri raziskavi NOB ni in ga najbrž kmalu še ne bo. Pri zgodovinarjih sta navzoči, tudi dve skrajni mnenji, in to: prvo, da le krajevna zgodovina lahko odsluži resnično življenje, in drugo, ki vidi pravi smisel samo v raziskovanju vrhunske politične in diplomatske zgodovine. Mislim, da sta nam potrebni obe ravni zgodovinskega raziskovanja.

V poslednjih letih je zgodovinopisno torišče v Jugoslaviji (v Sloveniji še tega ni) postalo bojna arena za marsikaj, tudi za politično obračunavanje. Mislim, da je imel prav neki kolega, ki je pozval, naj ljudje to delajo na kongresih in sestankih in ne na hrbtu zgodovine. Lahko je reči, da naj bolnike zdravijo le zdravniki, ob t. i. podružbljanju zgodovine in znanosti pa je morda politično neustrezno ali celo pregrešno reči, naj zgodovino pišejo le zgodovinarji.

Ferdo Gestrin:

Zadolžen sem bil, naj za okroglo mizo spregovorim o problematiki gospodarske zgodovine v naši historiografiji. O tem sem govoril že na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Celju. Ker se stanje na področju naše gospodarske zgodovine od tedaj skoraj ni spremenilo, svojega diskusijskega prispevka nisem napisal, ker se mi je zdelo nepotrebno o isti stvari še enkrat spregovoriti. Začel bi torej s tem, kar se mi je ob dosednji razpravi še posebej vtisnilo v zavest, in bi na to navezoval tudi problematiko gospodarske zgodovine, kolikor bo to pač mogoče in koristno.

Več kolegov je na današnji okrogli mizi poudarilo oziroma izrecno trdilo, da je slovensko zgodovinopisje v krizi oziroma da je zašlo v krizo. Tako gledanje bi odločno zavrnil in se glede tega v celoti strinjam s tov. Prunkom. Naše zgodovinopisje ni v krizi, ima pa vrsto pomanjkljivosti, ki pa jih moremo v veliki meri razložiti z našo zgodovinsko usodo, z razvojem celotne naše historiografije in tudi s stopnjo razvitosti vseh inštitucij, npr. arhivov, bibliotek, ki so tako ali drugače povezane z znanstvenim proučevanjem zgodovine.

Komaj sto let je preteklo, kar so naši zgodovinarji s pokrajinskega zgodovinopisja prešli na slovensko zgodovino, čeprav je Linhart še sto let poprej postavil slovensko koncepcijo zgodovine. Če pogledamo zgodovino našega zgodovinopisja, znanmo po generacijah zgodovinarjev, kako počasen je bil njegov razvoj. V začetku smo imeli le posameznike, še v prvih desetletjih našega stoletja je bilo zgodovinarjev komaj za ducat, šele po osvoboditvi smo prišli do tega, da so se razmahnile razne zgodovinarske inštitucije, da so se pomnožili kadri, da lahko rečemo: zgodovina je postala kadrovsko ne le številna, ampak tudi po umskih kapacitetah dovolj močna znanstvena panoga. Nakazani razvoj je imel za posledico, da smo brez krivde, predvsem po zgodovinski usodi v mnogočem zaostajali z zgodovinskimi raziskavami. Tu je iskati vzroke, da so posamezni problemi, pa tudi cela obdobja naše zgodovine, ostajala slabo, nepopolno ali celo povsem neobdelani. Tako je tudi z zgodovino po letu 1945, ko o njej do pred desetimi leti nismo imeli skoraj nobenih raziskav. Enega vzrokov za tako stanje je morda iskati v tem, da smo ob veliki evforiji zmagovite revolucije in ob hitrem tempu vsakdana nekako pozabili, ali bolje, se nismo zavedli, da bo tudi ta čas vsebina zgodovinskih raziskav. Nekako potrdilo temu je ugotovitev tov. Ferenca, da smo po osvoboditvi skoraj do zadnjega, časa pisali predvsem vojaško zgodovino NOB. Ob takem razvoju naše historiografije je torej tudi povsem razumljivo, da so nastale občutne vrzeli tudi v gospodarski zgodovini. Toda kljub upravičenim, tudi načelnim kritičnim pripombam stanje v njej ni slabo, kakor tudi ni slabo naše zgodovinopisje. Poglejte, delež gospodarske zgodovine v naši historiografiji ni majhen, napisali smo ogromno razprav in del, čeprav ves čas nismo imeli dosti več kakor nekaj šolanih gospodarskih zgodovinarjev. Zakaj? Ker o politični zgodovini nismo imeli kaj dosti svojega pisati. Od izgube svobode v zgodnjem srednjem veku do današnjih dni nismo imeli lastne države. Tudi s političnimi strankami in njihovimi

medsebojnimi boji smo začeli šele pred slabimi sto leti. Pač pa je naše zgodovino-pisje mnogo bolj proučevalo, naj rečem s Trubarjem, zgodovinsko usodo ubogega slovenskega ljudstva. Zato nikakor ni slučaj, da imamo najboljše obdelano agrarno zgodovino, tudi z gospodarskega vidika. Z vsem drugim smo se bistveno manj ukvarjali, vsaj do pred zadnjih nekaj desetletij, ali pa celo skoraj povsem zanemarili. To velja tudi za srednji vek. Zato se ne bi priključil oceni tov. Prunka, da imamo najboljše obdelano prav to obdobje. Več desetletij trajajoči povojni kadrovski trend, ki je usmerjal nove raziskovalce predvsem v novejšo zgodovino, je celo ogrožal medievistiko, saj je bil dolgo časa najmlajši medievist danes že 60 let stari prof. Otorčec. Šele v zadnjem desetletju se je to stanje bistveno spremenilo. Imamo več mladih, odličnih kadrov, ki so zagotovilo za nadaljnjo rast slovenskega srednjeveškega zgodovinpisja.

Ne čudim se torej, če zgodovinarji novejših obdobij poudarjajo, da nimamo gospodarske zgodovine za čas med obema vojnama in po njej. Če je bilo malo raziskovalcev usmerjeno v to obdobje in če se je o njem malo pisalo, ni moglo priti tudi do proučevanja gospodarskega razvoja teh dveh obdobij. Ker pa je gospodarska zgodovina baza za razumevanje cele vrste zgodovinskih procesov, je treba iti tu prvenstveno v odpravljanje tistih pomanjklivosti, zaradi katerih naša historiografija po mojem mnenju trenutno boleha in mi z njo.

Prva in ena izmed osnovnih pomanjklivosti je nedvomno ta, da smo preveč zaprti v lastni krog. Treba je poglobiti in razširiti interdisciplinarno proučevanje. Moramo se odpreti navzven, naše zgodovinsko dogajanje moramo proučevati na širših z nami povezanih območjih na vseh straneh in na vseh področjih. Poleg pri nas obstoječih virov je nujno uporabljati tudi zunaj obstoječe vire, ker so ti viri zelo pogosto mnogo bogatejši po svoji vsebini, problematiki, možnostih interpretacije in tudi rezultatov, ki jih moremo potegniti iz njih, pa naj gre za srednji vek ali za sodobno zgodovino. Ni samo naša krivda, da se ni to že doslej v večji meri izvajalo. Gre med drugim tudi za nerazumevanje odgovornih struktur in s tem zvezanim pomanjkanjem sredstev. Skušajmo po svoji strani odpraviti to pomanjkljivost, dosedANJI rezultati nam morejo dati dosti vzpodbud.

Drugo pomanjkljivost vidim v premalo domišljenem izvajanju načrtov. Imamo jasno opredeljene — puščam ob strani vprašanje, če povsem odgovarjajoče — delitve dela po institucijah in strokovni organizaciji, imamo tudi delovne načrte. Toda ti načrti znotraj institucij niso dodelani in načrtno izvajani; gre nekako bolj za opredelitev področij raziskav in dejavnosti. Naj s primerom meni domačega Inštituta Milka Kosa na Akademiji ilustriram to, kar hočem reči. Inštitut ima ob omenjeni delitvi dela med drugim tudi nalogo, izdajati vire za slovensko zgodovino do 1918. leta. Te vire tudi izdaja, vendar nekako nenačrtno, oziroma ne povsem vnaprej načrtovano, morda bi rekel preveč slučajnostno. Dobro, pretiravam, stanje se zlašti v zadnjem času pozitivno spreminja. A vendarle, ta premajhna načrtnost je naša druga pomanjkljivost. Odpravili jo bomo, če bomo znotraj institucionalne delitve dela podrobno izdelali načrte in jih nato dosledno izvajali. V zvezi s tem pa je poskrbeti za še bolj načrtno usmerjanje mladih kadrov na raziskovalna področja, ki kažejo največ vrzeli.

Tretja pomanjkljivost, s katero bom svoj prispevek zaključil, pa je naslednja. Kot znanstvena in strokovna panoga smo kadrovske, lahko rečem, kar močni. Enako je tudi v organizacijskem pogledu. Imamo vrsto društev, ki jih povezuje Zveza društev, imamo več institucij, inštitutov in strokovnih ustanov, kakor marsikatera druga tovrstna veda. Trdil bi pa, da smo izmed vse humanistične in družbene sfere znanosti delovno — in morda tudi sicer — zelo slabo kohezijsko opredeljeni. Slabo znamo spraviti svoje delo v neke skupne koncepte, v skupne naloge itd. Morda gledam preveč idealno, podobno kakor tov. Pleterski, vendar se mi zdi, da bi bila ena izmed poti iz tega naslednja: Načrte, ki so v izvajanju in ki se nam vlečejo, lahko bi rekel, desetletja, skušajmo zaključiti hitro. To bi se dalo storiti z angažiranjem vseh sil, ki bi mogle prispevati k uresničitvi projektov. Nove naloge pa načrtujemo že hkrati in hkrati vključujemo vanje usposobljene mlade kadre po njihovih interesih. Tako bi znanstveni delavci vedeli tudi za leta naprej, kakšne so njihove obveznosti. Sedaj pa že načrtovane oziroma sprejete naloge ostajajo brez kadrov, ker so preveč angažirani drugje in po svoje. Poleg tega bi bilo ob večji stanovski in tudi siceršnji koheziji mogoče racionalizirati delo vsakega izmed nas, npr. pri delu v arhivih. Vsi delamo v teh ustanovah v prvih fazah znanstvenega raziskovanja, kar je garaško delo, a si pri tem ne pomagamo. Arhivi namreč zavoljo raznih upravičenih vzrokov še niso opremljeni, kakor bi si želeli, s pomagalci za znanstveno delo raziskovalcev. Ne gre za to, da bi kdorkoli delal za drugega, toda več ali manj vemo, kdo kaj raziskuje. Zato bi mogel vsakdo, ko že vrtil akte za-se, opozarjati kolege na zvrsti in signature virov, ki bi jim koristili. Koliko časa bi si na ta način prihranili, koliko večji učinek dela bi dosegli. V zvezi s tem pa se mi zdi umestno opozoriti na napako,

ki je bila narejena, ko so bile iz raziskovalne sfere neposredno izločene arhivske, muzealske in bibliotekarske ustanove. S tem so bili v veliki meri, če ne povsem, izločeni iz raziskovalne dejavnosti veliki potenciali nakopičenega znanja arhivistov, muzealcev in knjižničarjev.

Če odpravimo le te tri pomanjkljivosti v našem zgodovinopisju, sem prepričan, da ne bi bilo treba več govoriti o slabostih našega zgodovinopisja, še manj seveda o njegovi krizi. Govorili bi o uspehih, ki bi bili še bistveno večji, kakor smo jih itak dosegli v času po osvoboditvi.

Jasna Fischer:

Samo nekaj drobcev bi dodala k problematiki gospodarske in družbene zgodovine Slovencev. Nimam napisane diskusije, ker nisem želela ponovno pisati o stvareh, o katerih smo govorili že na ljubljanskem zborovanju leta 1978, v Celju leta 1982, v Brežicah leta 1984 in na Speransovih dnevih leta 1984. Lansko leto in prvo polovico letošnjega leta je skupina zgodovinarjev, predvsem zgodovinarjev, ki živijo v Ljubljani, pripravila koncept ali pa zasnovo, včasih smo se tolažili, da delamo kazalo knjige, ki smo ji rekli Zgodovina Slovencev v 20. stoletju. Začasno je delo na tem velikem projektu zastalo — upam, da res samo začasno. Zastavili smo si ga tako, da ne bi bila to samo monografska knjiga o Slovencih v 20. stoletju, ampak da bi se ob delu ob tej knjigi sami izoblikovali, gradili, zastalo. Zadolžena sem bila za sklop gospodarske in družbene zgodovine Slovencev, ki je seveda zaradi organske povezanosti nišmo mogli postaviti samo v 20. stoletje, ampak smo morali poseči še nekaj desetletij nazaj v 19. stoletje. Ugotovila sem, da imamo izjemno veliko število bibliografskih enot o gospodarski zgodovini v tem obdobju. Značilnost te literature pa je, da je problemsko zelo razdrobljena, ker skupnega koncepta ni veliko, preveč odvisna od nagnjenj posameznih raziskovalcev ali pobud posameznih delovnih kolektivov, ki so hoteli imeti »svojo zgodovino«. Nismo pa se v vseh teh letih uspeli lotiti nekaterih ključnih problemov slovenske gospodarske družbene zgodovine od druge polovice 19. stoletja. In ko sem delala koncept za ta del te monografije, sem prišla do ugotovitve — prof. Grafenauer mi je včeraj rekel, da nimam čisto prav, ampak vseeno vztrajam pri trditvi, da je največji problem obdobje med obema vojnama. Zato smo slovenski zgodovinarji morali imeti take težave pri pisanju zgodovine ZK in morali smo lepo molčati na očitke Veselina Đuretića, ko je ugotavljal, da so samo tendenciozne navedbe zgodovinarjev v posameznih delih Jugoslavije, da so bili v obdobju med obema vojnama ekonomsko izkoriščani na nacionalni podlagi. Morali smo molčati, ker nimamo osnovnih podatkov in predvsem ne izračunov. — [B. Grafenauer: Podatki o direktnih davkih so tiskani od leta 1928 naprej.] — Za vse obdobje, o katerem govorim, ne samo za obdobje med obema vojnama, ampak tudi za čas do razpada Avstro-Ogrske in tudi za čas po letu 1945, imamo na voljo ohranjene in publicirane dolge serije statističnih podatkov. Gre pa vendarle za to, koliko jih obdelaš, in ne samo, koliko sploh so. Ni primerno mesto in čas, da bi se spuščala v obsežen problem primerljivosti statističnih podatkov, ne samo o večjih zaključenih razvojnih dobah, ampak tudi znotraj njih. Dotaknila bi se samo še enega problema pri gospodarski zgodovini, ker je ta verjetno najbolj aktualen pri tem sklopu slovenskega zgodovinopisja, to je problema interdisciplinarnosti. O tem veliko govorimo. Vedno bolj sem prepričana, da mora interdisciplinarnost gospodarskega zgodovinarja biti v njegovi glavi, ustvarjena s sistemom njegovega oblikovanja v postopku specializacije, bodisi med študijem na drugi stopnji, predvsem pa na tretji stopnji. Po mojih izkušnjah pa še zelo dolgo časa ne moremo pričakovati plodnega sodelovanja med slovenskimi zgodovinarji in slovenskimi ekonomisti. Tega sodelovanja zaenkrat ni smo uspeli uresničiti, in bo treba z lastnimi močmi vzgojiti profil, ki ga rabimo za to problematiko od druge polovice 19. stoletja naprej.

Walter Lukan:

Zavedam se, da nisem tisti, ki bi bil poklican dajati slovenskemu zgodovinopisju dobre nasvete. Prispevam lahko svoja opažanja in razmišljanja in to iz neke geografske distance. Kar bom povedal, se nanaša predvsem na historiografijo o 19. in 20. stoletju.

V slovenskem zgodovinopisju po letu 1945 vidim — če pustimo gospodarsko in krajevno zgodovino ob strani — v glavnem dve komponenti, ki se med seboj dopolnjujeta in sta do neke mere odvisni od potrebe in samorazumevanja današnje slovenske družbe. Prva smer je nadaljevanje nacionalnega zgodovinopisja, ki se je za-

čelo z Linhartom¹ in vidi svojo glavno nalogo v ustvarjanju in izoblikovanju nacionalne tradicije, historične zavesti kot dela nacionalne identitete.² Druga smer pa obstoji v zgodovinopisju o, tako imenovanem naprednem delavskem gibanju, ki bi naj razjasnilo pot k današnjemu ustroju slovenske družbe in s tem ustvarilo socialnopolitično tradicijo. Obe komponenti je v bistvu treba oceniti pozitivno. V določenem času sta imeli važno vlogo in sta tudi privedli do pomembnih rezultatov. Osredotočenje na ti dve usmeritvi pa danes ne zadošča več in skriva tudi nevarnosti.

Dejstvo je, da se slovenska historiografija preveč koncentrira na raziskovanje zgodovine lastnega naroda, to se pravi, skoraj izključno na obravnavanje slovenske zgodovine. Ravno pri majhnih narodih, tako tudi pri Slovencih, je taka usmerjenost iz razumljivih razlogov — stalen boj za obstoj — bolj izrazita. S tem ni rečeno, da med slovenskimi zgodovinarji ni poznavalcev zgodovine drugih narodov, predvsem Jugoslavije, in poznavalcev evropske zgodovine, je pa zelo malo takih, ki se na tem področju raziskovalno udeležujejo.³ Iz širšega, recimo evropskega vidika gledano, leži v tem nevarnost provincializacije. Nacionalna historiografija se tukaj, lahko uči od modernega krajevnega zgodovinopisja, kateremu je vnaprej jasno, da je omejitve na raziskovanje določene regije le konstrukcija, ki zahteva ali vsebuje vključitev v širši okvir.⁴ V istem smislu tudi nacionalne zgodovine niso izolirane in obravnavanje tem iz obče zgodovine pripomore k širši perspektivi, in s tem tudi k boljšemu razumevanju razvoja posameznih narodov. Slovenska historiografija se te problematike seveda zaveda,⁵ vendar spoznanju ne sledijo dejanja. Postulat ostane: preseganje meja nacionalnega zgodovinopisja, če ne drugače, vsaj na primerjalni način. Kot primer naj navedem komparativna dela češkega zgodovinarja Miroslava Hroch⁶ o socialnostrukturnih pogojih za nastajanje in razvoj nekaterih malih narodov v Evropi,⁶ s katerimi je postal znan tako na vzhodu kot na zahodu.

Osredotočenje na probleme lastne nacionalne zgodovine v precejšnji meri ovira tudi recepcijo mnogih tokov v zgodovinopisju na evropski in svetovni ravni. Mislim na proučevanje vsakdanjega življenja, na »oral history«, na zgodovino ženskega gibanja, na takozvano imagologijo ali raziskovanje stereotipov, itd. Isto velja za metodologijo, s katero se slovenski zgodovinarji le redkokdaj intenzivneje ukvarjajo.⁷

Nacionalno zgodovinski vidik se pogosto pretirava, ali pa tudi prenaša v stoletja, ki še niso bila, da tako rečem, »nacionalna«. To se včasih skoraj neopaženo izraža v terminologiji. En sam primer: V nekem referatu, ki sem ga pred kratkim slišal in ki se je pečal s 16. stoletjem, je predavatelj govoril o »tujcih« na Kranjskem. V mislih pa nimel Turkov, kot bi lahko kdo mislil, marveč nemško govoreče sodezelane, ki so bili v tem času vendarle sestavni del takratne družbe na Slovenskem, in to ne samo v višjih slojih. Bi jih Trubar označil kot tujce? Namenoma tukaj ne bom dodal vira, ker bi lahko navedel kar dosti podobnih primerov. Nacionalnoromantično zgodovinopisje z metafizično patetičnimi predstavami o narodu kot zgodovinskem subjektu, v katerem se posameznik reducira na funkcionalnega nosilca neke nadrejene smiselne tvorbe, smo že dolgo tega preboleli, kritika posameznih pojavov pa je še vedno na dnevnem redu.

Opazujem tudi pojave v slovenskem zgodovinopisju, ki gredo v smer izoblikovanja nekega slovenskega »avtostereotipa«, slike o zatiranem, tlačnem, stalno preganjanem Slovincu, o nekem hlapcu Jerneju, ki išče svojo pravico, o Slovincu torej, ki naj bi v zadnjih dveh stoletjih v bistvu skoraj le v NOB igral aktivno vlogo. Nastajanje te slike o stalno trpečem Slovincu je najbrž tudi v zvezi s »predimenzionira-

¹ K' Linhartovi konceptiji slovenske zgodovine glej Fran Zwitter: Anton Tomaž Linhart in njegovo zgodovinsko delo. Naša sodobnost 5, 1957, str. 1—13; isti: Prva koncepcija slovenske zgodovine. GMS 20, 1939, str. 355—372 ter pripombe Frana Zwittera, Boga Grafenauerja in Jara Sašlja v knjigi Anton Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije. Ljubljana 1981.

² Važno delo je opravil v tem oziru Janko Pleterški s knjigami: Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju. (Maribor 1981) in: Nacije, Jugoslavija, revolucija (Beograd 1985, slovenski prevod: Maribor 1986).

³ Izjeme so tu Fran Zwitter s študijem nacionalnih problemov v habsburški monarhiji (Ljubljana 1962) in evropske nacionalne problematike (Zgodovinski časopis 18, 1964), Ignacij Voje, ki se ukvarja predvsem z zgodovino drugih narodov Jugoslavije, Marijan Britovšek, Andrej Moritsch in Jože Pirjevec, ki so med drugim tudi strokovnjaki za rusko zgodovino, ter še drugi.

⁴ Primerjaj Gert Zang: Die unaufhaltsame Annäherung an das Einzelne. Reflexionen über den theoretischen und praktischen Nutzen der Regional- und Alltagsgeschichte. Konstanz 1985.

⁵ Nakazal je ta problem npr. tudi Fran Zwitter v odgovoru na anketo Naših razgledih leta 1983 o sodobni zgodovinski zavesti (NR 11, 3, 1983).

⁶ Miroslav Hroch: Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas. Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen. Praha 1968 (Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica, Monographia XXIV) ter predelana in dopolnjena angleška izdaja: Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations. Cambridge 1985.

⁷ V ožjem smislu lahko navedemo samo Bogo Grafenauerjev priročnik: Struktura in tehnika zgodovinske vede. Ljubljana 1960 in poročilo: Konferenca o metodoloških vprašanjih historiografskega dela. PZDG 8—9, 1968/69, str. 207—235 (Konferenca 18./19. 11. 1966 v IZDG: Bogo Grafenauer, Fran Zwitter, Marijan Britovšek in Zdravko Klanjšček).

nim obravnavanjem manjšinskega vprašanja in s premočno koncentracijo na zgodovino delavskega gibanja, na zgodovino v socialnem oziru zatiranega Slovencea.

K problematiki osredotočenja na raziskovanje naprednega delavskega gibanja: Za čas do razpada Avstro-Ogrske je slovenska historiografija podrobno raziskovala le razvoj socialističnega oziroma socialnodemokratskega dela delavskega gibanja in le ob robu upoštevala tudi nemarksistične struje, krščanske socialce in narodno delavsko organizacijo. Jasno je, da na tak način ni mogoče priti do zadovoljive sinteze celotnega vprašanja, saj na primer nimamo niti povsem zanesljive predstave o kvantitativnem razmerju posameznih struj v delavskem gibanju. Še bolj izrazito se pokaže ta raziskovalna usmeritev pri obravnavanju dobe med obema vzhodima. Znanstveno zanimanje je veljalo in velja predvsem levemu krilu delavskega gibanja, komunistom, in pusti v nemar celó socialno demokracijo.⁸ Obravnavajo pa se krščanski socialisti, ker spadajo v napredno linijo socialno- (in nacionalno-) politične tradicije.⁹

Da je koncentracija na raziskovanje naprednega delavskega gibanja povzročila tudi velik zaostanek pri obdelavi meščanskih strank, njenih programov in voditeljev, ob recenem ne preseneča. Je to vprašanje kadrov ali sistematike? Se tukaj zrcali vpliv politike ali deluje korektiv v zgodovinarjih samih? Načelni problem menda ne bo, če vzamemo v jugoslovanskem okviru kot primer le Hrvate, ki so v tem oziru veliko na boljšem.¹⁰

Nekak paradoks je, da slovenska historiografija, čeprav je posvetila največ moči tema dvema komponentama raziskovanja, dosedaj ne v enem, ne v drugem primeru ni dosegla zastavljenih ciljev. Tako je historiografija slovenskega delavskega gibanja rodila mnogo sadu,¹¹ a na celoten monografski prikaz vsaj socialističnega delavskega gibanja še čakamo. Mimogrede povedano: še noben politični tabor na Slovenskem ni monografsko prikazan. Ena glavnih nalog vsakega nacionalnega zgodovinarja pa bi gotovo morala biti izdaja obširne, sintetično napisane, znanstveno kritične zgodovine naroda od začetkov do naših dni. »Zgodovina Slovencev«, ki jo je leta 1979 izdala Čankarjeva založba, po splošnem mnenju še ne zadošča, temu postulat: Pregled dó leta 1945 je večinoma sestavljen iz že prej objavljenih, le malo obdelanih tekstov in skopi oris povojne zgodovine ni več kot šibeč, nezadovoljiv poskus, kar so avtorji že sami ugotovili.¹² Pri izdajanju sintetične nacionalne zgodovine so Slovence prekosili tako posamezni jugoslovanski narodi¹³ kot tudi drugi evropski narodi. Če omenim na primer samo Madžare, ki ravno izdajajo madžarsko zgodovino v desetih debelih zvezkih,¹⁴ imajo pa že Hóman-Szekfűja iz 30 let v osmih zvezkih in še starejšo millenium-izdajo v desetih knjigah.¹⁵ Madžarska historiografija pa ni samo gledala na izoblikovanje lastne zgodovinske identitete, predstavila je to identiteto tudi drugim narodom z izdajo obsežnih priručnikov madžarske zgodovine v tujih jezikih, kot na primer v nemščini.¹⁶ Tudi to je še nerešena važna naloga slovenske historiografije.¹⁷

⁸ Na to problematiko je že večkrat opozoril Franc Rozman. Glej npr. razgovor v Borcu (1985, 6-7, str. 290-302): Slovensko zgodovinarstvo tako in drugače. Primerjaj še Miro Stiplošek: Raziskovanje delavskega gibanja in partije med vojnima na Slovenskem. ZC 31, 1977, str. 259-275.

⁹ Janko Prunk: Pot: krščanski socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda. Ljubljana 1977.

¹⁰ Naj navedem v ilustracijo naslednja dela — Mirjana Gross: Povijest pravaške ideologije. Zagreb 1973; Hrvoje Matković: Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature. Zagreb 1972; Ljubo Boban: Svetozar Pribičević u opoziciji (1928-1936). Zagreb 1973; Rene Lovrenčić: Geneza politike »novog kursa« u Hrvatskoj. Zagreb 1972; Bogdan Krizman: Korespondencija Stjepana Radića. I, II. Zagreb 1972, 1973 itd.

¹¹ Npr. dela Dušana Kermavnerja: Začetki slovenske socialne demokracije v desetletju 1884-1894. Ljubljana 1963 ter: Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah-Javorniku od začetkov do leta 1918, 1-3. Ljubljana 1974-1975, razprave Franceta Klopčiča, ki so zbrane v njegovih knjigi: Kritično o slovenskem zgodovinarstvu, Ljubljana 1977, monografijo Franca Rozmana: Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Stajerskem, Ljubljana 1979, delo Miroslava Stiploška: Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918-1922. Ljubljana 1979, študijo Jasne Fischer: Čas vesolnega socialnega punta se bliža. Ljubljana 1984, da navedem le nekatera temeljna dela.

¹² K vprašanju slovenskega zgodovinarstva o dobi po letu 1945 glej Dušan Nečak: Problematika proučevanja povojnega razvoja Jugoslavije. ČZN 1985, 2, str. 117-128.

¹³ Npr.: Istorija srpskog naroda. I-VI/2. Beograd 1981-1983 (obsega skupaj okoli 5000 strani in zajame čas do leta 1918, ker se za Srbe začne potem jugoslovanska zgodovina); Istorija Crne gore. I - Titograd 1967 — (predvideno je osem zvezkov).

¹⁴ Magyarország története új kötetben. Budapest 1976-1985 (doslej so izšli deli 3, 6, 7 in 8); Bolgari kot drug primer izdajajo lepo ilustrirano, znanstveno kritično zgodovino v štirinajstih zvezkih, od katerih je pet zvezkov že izšlo: Istorija na Balgarija. 1-5. Sofija 1979-1985.

¹⁵ Hóman Bálint, Szekfű Gyula: Magyar történet I-VIII. Budapest (brez navedbe leta); A Magyar nemzet története I-X. Red. Szilágyi Sándor. Budapest 1896-1898. Hóman/Szekfű ima nad 3000 strani, millenium-izdaja okoli 7000.

¹⁶ Die Geschichte Ungarns. Red. Ervin Pamlényi. Budapest 1971. 786 strani.

¹⁷ Za zgled si slovenska historiografija lahko vzame tudi slovenske literarne zgodovinarje, ki so izdali že dva obširna pregleda, oba pod naslovom »Zgodovina slovenskega slovstva«. Prvi, delo kolektiva, v sedmih zvezkih (Ljubljana 1956-1971) in drugi, napisan od Jožeta Pogačnika in Franca Zadravca, v osmih zvezkih (Maribor 1968-1972). Oris slovenske literarne zgodovine v nemškem jeziku pa je pripeval Anton Slodnjak: Geschichte der slowenischen Literatur. Berlin 1958.

Zraven pa še nimamo retrospektivne slovenske zgodovinske bibliografije,¹⁸ kar sedaj še bolj občutimo, ker jugoslovanski historiografski pregled zadnjih 10 let tudi ni bil več objavljen.¹⁹ Nimamo slovenske kronologije²⁰ (za avstrijsko zgodovino je to delo opravil Walter Kleindel²¹), nimamo zadovoljujoče zgodovine slovenske historiografije²² in nimamo dobrega zgodovinskega atlasa.²³ K tem pride še zaostajanje pri sistematičnem izdajanju virov.²⁴

Skoraj vsa ta desiderata je kot naloge slovenskega zgodovinopisja nakazal Bogo Grafenauer že leta 1946, in obenem opozoril na takratno mladost slovenske historiografije.²⁵ Zdaj je že za 40 let starejša, in preden jo družba potisne v penzijo, kar bomo seveda vsi skušali preprečiti, bo v tej smeri vendarle treba nekaj ukreniti.

S to ironično pripombo pa nočem reči, da ni bilo opravljenega že mnogo dela — naj opozorim le na eno najvažnejših pridobitev slovenske historiografije, na prva dva dela Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev,²⁶ na priročnika evropskega nivoja. Kljub temu: manjkajo nam važni dosežki, ki so sestavni del vsake nacionalne historiografije, ki pa jo je — kot sem poudaril — treba preseči.

Matjaž Klemenčič:

Slovenska historiografija je seveda tudi del jugoslovanske historiografije. Predstavlja tekste, ki so jih pisali o zgodovini Slovencev in svetovni zgodovini zgodovinarji, ki se štejejo za Slovence po narodnosti, in to tako slovenski zgodovinarji iz dežel slovenskega etničnega ozemlja (SRS, Koroška, italijanska Primorska, Porabje), kot tudi zgodovinarji, ki pišejo o zgodovini Slovencev in se nahajajo izven slovenskega etničnega ozemlja, tako na Dunaju kot tudi v ZDA, Kanadi, Argentini in Avstraliji. Slovenska zgodovina ne predstavlja samo dogajanj na slovenskem etničnem ozemlju, ampak tudi dogajanje izven njega, tako dogajanje med slovenskimi izseljenci, kot tudi dogajanja, ki se tičejo Slovencev; tako npr. v drugi svetovni vojni v zvezi z jugoslovansko emigrantsko vlado ali v prvi svetovni vojni v zvezi z Jugoslovanskim odborom v Londonu. Slovenska zgodovina predstavlja tudi zgodovino slovenskih priseljencev v ZDA, Kanadi, Avstraliji, Argentini in drugod. Za slovenskega zgodovinarja naj ne bi bilo zanimivo le dogajanje, vezano na slovenske izseljence v emigrantskih deželah, ki bi bilo v zvezi z dogajanjem v stari domovini (odzivi slovenskih izseljencev na dogajanja med prvo¹ in drugo² svetovno vojno v domovini in podobno), ampak naj bi bilo zanimivo tudi vraščanje slovenskih emigrantskih skupnosti v nove družbe, kot tudi odnosi slovenskih izseljencev do dogajanj v teh državah.³ To je tudi oblika, kako bi lahko slovensko zgodovinopisje pri-

¹⁸ Imamo pa od leta 1938 naprej tekočo Bibliografijo slovenske zgodovine, ki sega za enkrat do leta 1981. Leta 1938 in 1939 je obdelal Stanko Jug (GMS 1940), leta 1941–1945 Melitta Stelè-Pivec (ZC 1947), leta 1945–1972 Vasilij Melik s sodelavci (ZC 1951, 1958/59, 1961, 1963, 1971, 1975), leta 1973–1977 Olga Jansa-Zorn (ZC 1984) in leta 1978–1981 Eva Holz (ZC 1986).

¹⁹ Jugoslovanski historiografski pregled je zajet dosedaj v treh knjigah, ki so izšle ob priliki svetovnih zgodovinskih kongresov 1955, 1965 in 1975: 1. Dix années d'histoire Yougoslave 1945–1955. Red. Jorjo Tadić. Beograd 1955; 2. Historiographie Yougoslave 1955–1965. Red. Jorjo Tadić. Beograd 1965; 3. The Historiography of Yugoslavia 1965–1975. Red. Dragoslav Janković. Beograd 1975. Stuttgartskega kongresa leta 1985 pregled za dekado 1975–1985 na žalost ni bil več predložen.

²⁰ Edini večji dosežek na tem področju predstavlja za enkrat: Kronologija naprednega delavskega gibanja na Slovenskem 1868–1980. Ljubljana 1981.

²¹ Walter Kleindel: Österreich. Daten zur Geschichte und Kultur. Wien 1978.

²² Zadovoljiti se moramo do sedaj — če ne vzamemo v poštev starejših orisov Ljudmila Hauptmanna (1918) in Milka Kosa (1935) — s krajšimi pregledi Boga Grafenauerja, ki jih je podal v že omenjeni knjigi Struktura in tehnika zgodovinske vede (op. 5, str. 216–249), v Enciklopediji Jugoslavije 4, Zagreb 1960, str. 13–15 (geslo: Historiografija. Slovenija) in v Zgodovinskem časopisu 1981, str. 15–27, v članku: Ob stoletnici slovenskega znanstvenega zgodovinopisja. V tem članku Grafenauer tudi omenja (str. 19, op. 22), da pripravlja obsežnejšo zgodovino slovenskega zgodovinopisja za objavo.

²³ Tudi zgodovinski atlas namerava izdati Bogo Grafenauer, in sicer kot del svoje, žal še nedokončane »Zgodovine slovenskega naroda« (I³ 1978, II² 1965, V, 1974).

²⁴ Koncept obstoja: Program edicij virov za slovensko zgodovino. Ljubljana 1972, 9 strani. K problematiki realizacije tega programa glej Darja Mihelič: Razmislek o objavljanju starejših arhivskih spisov. ZC 1986, str. 117–140.

²⁵ Bogo Grafenauer: Problemi in naloge slovenskega zgodovinopisja. ZC 1947, str. 11–30; primerjaj tudi razpravo istega avtorja: Vprašanja sodobnega stanja slovenskega zgodovinopisja kot znanosti in zgodovine v sistemu izobraževanja v Sloveniji. ZC 1982, str. 183–196.

²⁶ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog I, II. Ljubljana 1970, 1980.

Opombe k razpravi M. Klemenčiča:

¹ Cizmič Ivan: Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države 1918, Zagreb, Sveučilište, Institut za hrvatsku povijest, 1974.

² Matjaž Klemenčič: Delovanje ameriških Slovencev v odnosu do stare domovine v obdobju druge svetovne vojne. Doktorska disertacija, Ljubljana, 1982 (tipkopis).

³ Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups. Stephan Thernstron Editor, Ann Orlev Editor, Oscar Handlin Consulting Editor, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 1980.

spevalo tvorni in originalni doprinos tudi k proučevanju zgodovin emigrantskih dežel. Zgodovina slovenskih izseljencev v teh deželah predstavlja namreč tudi del zgodovine priseljskih dežel. Ta uvod je potreben tudi zato, ker cirkularno obvestilo o izhajanju jugoslovanskega časopisa, ki smo ga pravkar prejeli, omejuje pisanje na »tlo naše zemlje«.⁴

Slovenska historiografija je po letu 1945 napravila določene korake naprej v proučevanjih slovenskega izseljenstva, ki predstavlja zgodovino pol milijona ljudi. Ko se je tako v ZDA, kot največji emigrantski družbi sveta, kot tudi v evropskih deželah odseljavanja pričelo v 60. letih z aktivnim in načrtnim raziskovanjem, so tudi v Sloveniji ustanovili Znanstveni-raziskovalni center za proučevanje slovenskega izseljenstva pri SAZU. Rezultat tega zanimanja po svetu so številne monografije in pregledi zgodovin posameznih skupin v ZDA in ostalih emigrantskih deželah. V Sloveniji je takrat v tem centru pričelo delovati več sekcij. Arhivistična sekcija se je ukvarjala z zbiranjem in evidentiranjem gradiva za proučevanje zgodovine slovenskega izseljenstva. Ustvarila je dokaj zanimiv inventar. Na pobudo statistične sekcije je Zivko Šifrer pripravil statistični prikaz odseljavanja s slovenskega etničnega ozemlja na podlagi migracijskih saldov. Delo tega centra je ponovno oživel v letu 1981 po simpoziju ob 30-letnici smrti Louisa Adamiča, ki sta ga priredili ljubljanska in minnesotska univerza.⁵ Rezultat je ponovno zbiranje gradiva na enem mestu v SRS ter nadaljnje urejanje materialov, vezanih na slovensko izseljenstvo, ki se nahajajo v SRS. Center je v letu 1983 bil preimenovan v Institut za izseljenstvo pri SAZU.

Konec 70. let se je v okviru programa interdisciplinarnih sintez Filozofske fakultete pojavila raziskovalna skupina, ki je pričela z interdisciplinarnim raziskovanjem slovenskega izseljenstva. Rezultati tega raziskovanja so doktorska disertacija o delovanju slovenskih izseljencev v ZDA med drugo svetovno vojno in njihovi podpori NOB,⁶ številne diplomske naloge, ki z etnološkega vidika proučujejo življenje slovenskih izseljencev v ZDA in Avstraliji (te naloge sicer niso izdelane raziskovalne naloge, vendar pa vsebujejo zanimivo in dragoceno gradivo, vredno nadaljnje obdelave v proučevanju slovenskega izseljenstva),⁷ zbrano je gradivo za proučevanje življenja in dela ameriško-slovenskega pisatelja Frenka Mlakarja, izšla je knjiga Jerneje Petrič »Svetovi Louisa Adamiča«,⁸ ki predstavlja njeno magistrsko nalogo. Jerneja Petrič nadaljuje z raziskovanjem avtobiografij slovenskih izseljencev, kar bo njena doktorska disertacija, ki je v končni fazi obdelave, argentinska povratnica Irena Mislej pa je v končni fazi v svojih proučevanjih življenja in dela južnoameriških slovenskih slikarjev, kar bo tudi njena doktorska disertacija. Kot vidimo, je v proučevanju slovenskega izseljenstva možen in potreben interdisciplinarni pristop, ki predstavlja edino pot v raziskovanje zgoraj navedenega.

Na univerzi v Mariboru so na Oddelku za zgodovino nastale številne seminarske naloge, katerih rezultat bo bibliografija člankov o slovenskih izseljencih v slovenskem buržoaznem časopisju v letih 1880 do 1940.⁹ Matjaž Klemenčič se v svojem raziskovanju slovenskega izseljenstva v ZDA ni omejil le na proučevanje vloge slovenskih izseljencev v podpori NOB med drugo svetovno vojno, ampak se je v svojih raziskovanjih posvetil tudi študiju razprostranjenosti slovenskih izseljencev v ZDA na podlagi podatkov ameriških statistik ter vprašanjem številčne moči slovenskih izseljencev.¹⁰ Poleg tega se je dr. Klemenčič posvetil tudi vprašanjem delavskega gibanja med slovenskimi izseljenci v ZDA, njihovega časopisja ter njihove organiziranosti.¹¹ Rezultat tega so številni članki in objavljena predavanja na najrazličnejših medna-

⁴ Zgodovinski časopis, 1986, št. 3, (dodatek).

⁵ Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani: Louis Adamič: Simpozij, Ljubljana, 16.—18. september 1981.

⁶ Klemenčič, *ibid.*

⁷ Nives Sulič: Thanks God I'am Slovenian. Slovensko etnološko društvo, Ljubljana, 1983.

⁸ Jerneja Petrič: Svetovi Louisa Adamiča. Ob tridesetletnici smrti, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1981.

⁹ Danilo Zdravec: Poročila »Slovenca« in »Slovenskega Naroda« o izseljevanju Slovencev. Diplomaska naloga, Maribor, 1984. — Alenka Nežmah: Poročila »Slovenca« in »Slovenskega Naroda« o izseljevanju Slovencev iz Avstroogrške monarhije v letih 1906—1910. Diplomaska naloga, Maribor, 1984. — Lidija Janžekovič: Izseljevanje Slovencev s slovenskega etničnega ozemlja v letih 1890 do 1895 na podlagi poročil »Slovenca« in »Slovenskega Naroda«. Diplomaska naloga, Maribor, 1984. — Franc Kregar: Poročila »Slovenca« o izseljevanju Slovencev v letih 1920—1930. Diplomaska naloga, Maribor, 1984. — Danilo Obal: Poročila »Slovenca« o izseljevanju Slovencev iz Jugoslavije v letih 1931—1940. Diplomaska naloga, Maribor, 1985. — Carmen Potnik: Poročila »Slovenca« in »Slovenskega Naroda« o izseljevanju Slovencev v letih 1895—1899. Diplomaska naloga, 1985. Darko Kožič: Poročila »Slovenskega Naroda« o izseljevanju Slovencev v letih 1920—1930. Diplomaska naloga, Maribor, 1986.

¹⁰ Matjaž Klemenčič: Slovenci v ameriški statistiki v 19. in 20. stoletju. Celovski zvon, september 1984, II/4, Celovec, 1984.

¹¹ Matjaž Klemenčič: Proletarec and the Acculturation of Slovene Workers in the United States. The Press of Labor Migrants in Europe and North America 1880 s to 1930 s, Edited by Christiane Harzig and Rick Hoerder. Publication of the Labor Newspaper Preservation Project, Bremen, 1985, str. 475—486.

rodnih simpozijih v Evropi in ZDA.¹² Naša prizadevanja naj bi bila zdaj v prvi vrsti usmerjena v proučevanje notranje organiziranosti ameriških Slovencev.

Na oddelku za geografijo Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani je Rado Genorio obranil magisterij o geografiji slovenskega izseljenstva v Kanadi, ki vsebuje tudi številne podatke, ki so zanimivi tudi za slovenskega zgodovinarja.¹³ Mag. Rado Genorio nadaljuje z raziskavami historično-geografskega značaja in tudi s proučevanjem problematike slovenskega izseljenstva v Argentini in v ostalih južnoameriških deželah.¹⁴ Seveda slovensko zgodovino pisje o slovenskih izseljencih ni omejeno le na SRS, ampak so se med raziskovalci slovenskega izseljenstva pojavili tudi pripadniki slovenske manjšine. Tako je Majda Kodrič iz Trsta pripravila diplomsko nalogo na tržaški univerzi o delovanju Etbina Kristana med prvo svetovno vojno ter opravila magisterij iz tematike Slovencev v severni Minnesoti s posebnim ozirom na vprašanja druge generacije na University of Minnesota.¹⁵

Tudi ameriški Slovenci uspešno raziskujejo probleme svoje preteklosti. Toussaint Hočevar je bil zlasti uspešen pri raziskavah zgodovine nastajanja SNPJ¹⁶ in proučevanjih statistik ameriških Slovencev.¹⁷ Rudolf Süselj je poleg enciklopedičnega zapisa, s katerim je zelo solidno predstavil slovensko etnično skupino v Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups napisal še nekaj člankov o Slovencih v Ohio in še bi lahko naštevali.¹⁸ Edvard Gobetz je v okviru svojega zasebnega inštituta zbral številno dragoceno gradivo o slovenskih izseljencih v ZDA, pa tudi o drugih znamenitih Slovencih. Močno vprašljive pa so njegove opredelitve o tem, kdo naj bi bili Slovenci, saj je proglasil za Slovence vsakogar, čigar predniki so morda tudi pred petimi stoletji živeli na slovenskem etničnem ozemlju. Tako naj bi bil Slovenec tudi avstrijski kancler Schuschnig in Bismarckov naslednik, nemški kancler Caprivi. Njegova raziskovanja niso opredeljevala slovenske etnične skupine, kot skupine, ampak kot skupino znamenitih posameznikov. Ne moremo pa zanikati pomena dejstva, da je bil profesor Gobetz prvi, ki je že pred 30 leti pričel s sistematičnim zbiranjem gradiva za proučevanje slovenskega izseljenstva v ZDA.¹⁹

Ni mogoče zanikati tudi doprinosu Američanov, ki nimajo slovenske krvi. Njihova prednost je v tem, da lahko brez predsodkov politične narave objektivno prikazujejo dogodkovno zgodovino. Henry Christian je tako pripravil doktorsko disertacijo o življenju in delu Louisa Adamiča in objavil številne članke o Louisu Adamiču celo tudi na Japonskem. Uredil je tudi izbrana pisma Louisa Adamiča,²⁰ ki so izšla v Ljubljani pri Cankarjevi založbi. Lorraine Liés je specialistka za zgodovino diplomatskih odnosov med ZDA in Jugoslavijo, v okviru tega pa je pripravila tudi zanimive prispevke o Louisu Adamiču in drugi svetovni vojni.

Ne moremo trditi, da se na področju proučevanja slovenskega izseljenstva ni delalo, še zlasti od konca 70. let dalje. Problemi se pojavljajo v zvezi s tiskanjem rezultatov slovenske historiografije, prav tako pa v zvezi s tem, da še vedno ostajajo številne bele lise na področju proučevanja slovenskega izseljenstva. Skoraj neproučeno je vprašanje slovenskih izseljencev v evropskih deželah, kot tudi proučevanje najnovejših slovenskih migracij v Avstralijo.

Branko Marušič:

je dal v svojem prispevku okrogli mizi sliko slovenskega in italijanskega zgodovino-pisja o naši zahodni meji. Razširjeno besedilo objavljamo v tej številki v rubriki Zapisi.

¹² Matjaž Klemenčič: *Statistics of Mother Tongue for Immigrants from Austria-Hungary. Emigration from Northern, Central and Southern Europe: Theoretical and Methodological Principles of Research*, International Symposium, Krakow, November, 9.—11. 1981. — Matjaž Klemenčič: *Jugoslovanski izseljenci v ZDA in njihova pomoč jugoslovanskim narodom in narodnostim v NOB med drugo svetovno vojno*. Osmi kongres istoričara Jugoslavije. Arandelovac od 20. do 22. oktobra 1983. — Matjaž Klemenčič: *Louis Adamič and ideologies in World war II*. Symposium on Yugoslav-American relations, Madison Wisconsin. Univerza v Wisconsinu-Madison, oktober 1983. — Matjaž Klemenčič: *Louis Adamič and World war II*. Kongres American Association for the Advancement of Slavic Studies, Kansas City, Missouri, USA, oktober 1983. — Matjaž Klemenčič: *Language as a Factor in Preserving National Consciousness: The Care of the Slovenes from a Historical Perspective*. International Symposium Language and Nation, Jagellonian University, Krakow, September 10.—12. 1984.

¹³ Rado Genorio: *Geografija slovenskega izseljenstva v Kanadi*. Magistrsko delo. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, 1982.

¹⁴ Rado Genorio: *Družbeni in politični položaj slovenskega izseljenstva v Argentini med obema vojnama*. Slovenski izseljenski koledar, Ljubljana, 1986, str. 140—145.

¹⁵ Majda Kodrič: *Melting Pot: Izgubljena bitka ameriških Slovencev*. Slovenski izseljenski koledar, Ljubljana, 1986, str. 164—169.

¹⁶ Toussaint Hočevar: *Češki vpliv pri snovanju slovenskih podpornih »Jednot« v ZDA*. Časopis za zgodovino in narodopisje, 1977, str. 234—240.

¹⁷ Toussaint Hočevar: *Geografska razporeditev, starostna struktura in relativna osveščenost slovenske jezikovne skupnosti v ZDA*. Zgodovinski časopis 34, 1980, str. 215—225.

¹⁸ Harvard Encyclopedia of American Ethnic Group, n. d., geslo »SLOVENES«.

¹⁹ *Slovenian Heritage*, Vol. 1, Edited by Edward Gobetz, Willoughby Hills, Ohio, Slovenian Research Center of America, 1981.

²⁰ *Izbrana pisma Louisa Adamiča ob tridesetletnici smrti*. Izbral in uredil Henry A. Christian. Ljubljana, Cankarjeva založba, 1981.

Janez Šumrada:

Spoštovane kolegice in kolegi, naprosili so me, naj na kratko poročam o **sodobnih tokovih v francoskem zgodovinarstvu**. Ker nam čas ne dopušča kakšne kompleksnejše predstavitve, se bom omejil na posplošen očrt šole okrog revije *Annales*, saj ima le-ta od polpretekle dobe sem izjemen vpliv na razvoj zgodovinske znanosti v svetu. Bojim se, da pri tem ne bom kaj več kot splošno informativen.

V začetku našega stoletja je bila francoska historiografija pretežno pozitivistično usmerjena; takšne so bile pač razmere tudi v drugih evropskih historiografijah. S pretrsanjem »klasičnih« pisanih virov je ugotavljala predvsem dejstva iz politične zgodovine in jih opisovala, ne da bi jo pritegovala globalna analiza vzrokov razvoja, gospodarska, družbena, kulturna zgodovina pa so nastopale največkrat kot shematičen dodatek politični zgodovini. Pri tem je značilno, da je bilo zgodovinarstvo v Franciji tedaj na bistveno nižji kvalitativni ravni kot sočasno na Nemškem. Tipično je tudi, da je bilo dobro razvito raziskovanje »zgodovine idej«, a pretežno v okvirih literarne zgodovine.

Izjemen razvoj naravoslovnih, tehničnih in novih družbenih znanosti — zlasti sociologije in psihologije — v 19. in začetku 20. stoletja je pozitivistično konceptijo v zgodovinarstvu krepko spodkopal; do neke mere, ki je pa v našem primeru ne smemo precenjevati, je k temu pripomogel tudi vpliv marksistične filozofije. Leta 1929 sta ustanovila zgodovinarja s strasbourške univerze Marc Bloch in Lucien Febvre revijo *Annales d'Histoire économique et sociale* (po vojni in še danes imenovano *Annales. Economies, Sociétés, Civilisations*) in sicer da bi — kot pove že njeno prvotno ime — pospeševala raziskovanje gospodarske in družbene zgodovine ter interdisciplinarno povezovanje z drugimi, predvsem humanističnimi/družbenimi vedami. Tako imenovani »duh Analov« oziroma »nova zgodovina«, namreč nova konceptija zgodovinarstva s predružačeno metodologijo raziskovanja, se je širil (pri tem je imel najprej daleč večji vpliv v akademskih krogih v Evropi in ZDA kot pa v sami Franciji) sprva le prek revije, po vojni pa tudi iz drugih žarišč, predvsem univerzitetnih. Od teh je najpomembnejša šesta sekcija na pariški *Ecole Pratique des Hautes Etudes*, ki so jo ustanovili Lucien Febvre, Ernest Labrousse in Charles Morazé, pripadajo pa temu krogu na tak ali drugačen način tako pomembni francoski historiki kot Fernand Braudel, Georges Duby, Jacques Le Goff, Emmanuel Le Roy Ladurie, Pierre Goubert in vrsta drugih.

Kaj je, zelo poenostavljeno gledano, nova zgodovina, ki sama tudi ni idejno koherentna, ampak je mogoče govoriti prejkone o nekih splošnih, skupnih izhodiščih, sprejemljivih za vse zgodovinarje, ki tej šoli pripadajo? Temeljen je drugačen odnos do preteklosti, ki poudarja v smislu Febvrovega reka, »obstaja le zgodovina sedanjosti« (il n'y a d'histoire-que du présent), da predmeta zgodovinske znanosti ne opredeljujejo zgolj ohranjeni viri, ampak v vsaj tolikšni meri zgodovinar sam in njegova vpetost v čas, v katerem živi. Preteklost in sedanjost se prepletata na dva načina. Zgodovinar lahko odkrije genezo nekega sodobnega procesa z vzpostavitev njegovega historičata (generativno razmerje), lahko pa primerja neke pretekle organizacijske oblike in miselne vzorce s sedanjimi (primerjalno razmerje), pri čemer pride zaradi časovne oddaljenosti do relativizacije družbene realnosti. Preprosteje povedano, zgodovinar se zave nekaterih stalnic v razvoju iz preteklosti do danes, s tem pa tudi zgodovinske smiselnosti časa, v katerem živi. Na ta način se zgodovinska znanost do neke mere vendarle konstituira kot »učiteljica življenja«. Za analiste je značilno prepričanje, da za kvaliteto raziskave niso pomembni le kvalitetni ohranjeni viri (pri tem pride do izjeme razširitve obsega virov, ki jih zgodovinar črpa, poleg »klasičnih« pisanih — pripovednih oziroma povsem literarnih ter onih, ki so preostanki vsakdanjega življenja — začne uporabljati dejansko vse, kar je iz nekega preteklega obdobja ohranjenega), marveč tudi kvalitetna vprašanja, ki jim jih raziskovalec zastavlja. Analisti neprestano pretresajo in dopolnjujejo metodologijo, z njo vedno nanovo analizirajo že znane vire in pritegujejo nove, doslej zanemarjene, hkrati pa se vseskozi oplajajo z metodami drugih znanosti in z njihovimi rezultati.

Po mnenju francoskih zgodovinarjev zgodovinarstva (npr. A. Burguière) je do petdesetih let prevladovala predvsem interdisciplinarna povezanost nove zgodovine z geografijo, saj velika dela tistega časa — takšni sta npr. M. Bloch, *Les Caractères originaux de l'histoire rurale française*, 1931, in F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, 1949 — v bistvu obravnavajo odnos med zgodovinskim razvojem in okoljem v najširšem pomenu besede. V delih te vrste se je hkrati vedno bolj prebijalo v ospredje znanstvenega zanimanja gospodarstvo in njegova kvantitativna analiza, kar je usmerjalo stroko v preučevanje gospodarske in družbene rasti v takim imenovanem dolgem trajanju (*longue durée*). Od začetka šestdesetih, zlasti pa v sedemdesetih letih postane težišče študij kulture nasploh in še močnejše približevanje antropologiji in sociologiji, pri čemer ima izjemen vpliv

tudi ofenziva strukturalizma. Izoblikuje se historična antropologija in dokončno uveljavi zgodovina odnosa do sveta (kar je ustrezen prevod francoske »histoire des mentalités«), ki po predmetu preučevanja nista jasno razmejeni druga od druge, pa tudi od ostalih tokov znotraj nove zgodovine ne. Obe se seveda zavzemata za princip totalne zgodovine, torej za preučevanje preteklosti v vsej njeni celovitosti in zlasti poudarjata bivanjskost (npr. vsakdanje življenje, zato se zgodovinska antropologija pogosto imenuje tudi zgodovina vsakdanjega življenja) in biološkost človeka. Za ti zgodovinski smeri je značilno skoraj romantično zanimanje za vse neobičajno, marginalno (zločinci, berači, spolni drugačnejši), včasih tudi za to, kar bi nekdanji »dobri okus« imenoval morbidno (bolezen, smrt).

Zgodovinska antropologija/antropološka zgodovina se je razvila pod vplivom naravoslovja (predvsem medicine) in zlasti družbenih znanosti, med katerimi gre prvo mesto antropologiji Clauda Lévy-Straussa in Američanov. Raziskuje v splošnem družbene odnose in kulturne modele, njihovo soodvisnost in družbeni vpliv, ki ga imajo. Zaradi smotnosti bomo za prikaz antropološkega zgodovinopisja, na Francoskem uporabili njegovo tematsko razdelitev, kakor se je uveljavila med francoskimi zgodovinarji:

Materialna ali fizična antropologija/zgodovina raziskuje spremembe v človekovem okolju v preteklosti. Omenimo danes že klasično delo Emmanuela Le Roy Ladurieja o spremembah podnebja po letu 1000 (*Histoire du climat depuis l'an mil*); v najnovejšem času se je pričela razvijati tudi nekakšna zgodovinska ekologija, ki spremlja nastanek in zaostrovanje ekoloških problemov od industrijske revolucije v 18. stoletju sem, preučuje pa nasploh tudi odnos posameznih družb v preteklosti do okolja.

Biološka antropologija/zgodovina se posveča človekovemu rojstvu, smrti, spolnosti, prehranjevalnim navadam (že pri Blochu) ter njihovi odvisnosti od gospodarskih, demografskih in kulturnih tokov. Tako je bilo npr. ugotovljeno sorazmerje med krivuljami cen žita in smrtnostjo prebivalstva, raziskovali so izpodirvanje ene bolezni z drugo (gobavost : tuberkuloza : rak), pod vplivom psihiatrije pa tudi izginjanje nekaterih psihičnih bolezni (npr. histerije, transov, zamaknenosti), kar povezujejo z zmanjšano zavestjo o bioloških funkcijah ter novim odnosom do človeškega telesa od renesanse naprej; to je v zvezi s pojavom novih oblik politične moči — sodobne države.

Gospodarsko antropologijo/zgodovino zanima geneza gospodarskih sistemov in njihovo preoblikovanje. Zanimivo je preučevanje kulturnih blokad tehničnih inovacij, ki so v določenih družbah v preteklosti ovirale posodabljanje proizvodnje. Poseben poudarek daje ta veja raziskovanju potrošnje dobrin. V delu *Pour un autre moyen âge*, 1977 (prevedeno v slovenščino v zbirki *Studia humanitatis*) je pokazal Le Goff, kako se je tisti odnos do dela, ki spodbuja poslovni duh in dobičkazelnost, razvil znotraj verskih koncepcij klasičnega srednjega veka, ki so bile izrecno uperjene proti temu.

V okvirih družbene antropologije/zgodovine je bil po zaslugi velikih demografskih raziskav ponovno odkrit pomen družine v preteklih družbah. Že Bloch je dokazal, da izhajajo družbeni odnosi in razmerje do oblasti v srednjem veku predvsem iz krvnega sorodstva. Njegovo delo je v marsičem dopolnil G. Duby, *Le Roy Ladurie* pa je ugotovil za 15. stoletje, da so se v času globoke družbene krize ponovno okrepile vezi znotraj družinske celice.

Politično zgodovino sta Bloch in Febvre zapostavljala, kar je bila reakcija na precenjeno vlogo vladajočega razreda in političnega sistema v pozitivističnem zgodovinopisju. Politična antropologija/zgodovina ubira danes predvsem naslednje smeri: raziskuje politiko kot neizbežno družbeno in kulturno formo, preiskuje delovanje političnih sistemov in vpliv vsakokratne vladajoče ideologije na izoblikovanje konkretne politike (prim. pred nedavnim izdano knjigo François Fureta, *Penser la révolution française*) ter poudarja, da je država zgolj relativno neodvisna od družbe.

Predmet kulturne antropologije/zgodovine so ljudska verovanja in običaji, način oblačenja, delavnik in organizacija dela, verstvo, pravo, filozofska in znanstvena misel.

Gornja sistemizacija je seveda zgolj približna in se zdi, da jo je novi *Dictionnaire des sciences historiques* (PUF, Paris 1986) vpeljal predvsem z avtorjeve večje preglednosti in poljudnosti. V resnici je večina naštetih pa tudi drugih del nove zgodovine takšnih, da bi jim težko prilepili jasno in enoznačno klasifikacijsko etiketo. Nasploh je težko razločevati tisto, kar je posameznim smerem nove zgodovine skupno od posebnosti, značilnih za vsako smer. To velja tudi za določitev odnosa med kulturno antropologijo/zgodovino in zgodovino odnosa do sveta. Začetnika zgodovine odnosa do sveta sta pravzaprav že Bloch (zlasti v svojem delu *Les Rois thaumaturges*, 1924 in v posameznih poglavjih sintetične *La Société féodale*, 1939), ki je kot izrazilo

sociološki zgodovinar pozoren na kulturne vzorce in ponašanja, značilne za posamezne razrede in sloje, kar razlaga kot posledico družbenega razlikovanja, in Febvre (zlasti v biografijah Lutra in Rabelaisa): Febvra zanima takoimenovano »mentalno orodje« (ouillage mental), celoten sklop kulturne in čustvene produkcije, ki sooblikuje posamečno in družbeno zavest in je z drugimi faktorji-sooblikovalci neke družbe, v stalni soodvisnosti (interakciji). Predmet preučevanja zgodovine odnosa do sveta torej že pri Febvru ni jasno opredeljen, kar je po mnenju J. Le Goffa njena najvažnejša privlačnost. Gre za nekakšno »zgodovino-križišče«, kot duhovito imenuje Le Goff interdisciplinarno prepletanje z antropologijo, sociologijo in socialno psihologijo, pri čemer je v metodološkem oziru izrazit vpliv strukturalizma. Predmet te smeri v novi zgodovini je namreč na prvi videz povsem neoprijemljiv — čustva, vse, kar je z njimi povezano in kar iz njih izhaja: strah (G. Lefebvre, J. Delumeau), verovanja in predstave o onostranstvu (Le Goffovo delo *La Naissance du purgatoire*, 1981), ljubezen (J.-L. Flandrin; ena od njegovih knjig je pravkar izšla v slovenščini), poroka (A. Burguière), otroštvo (P. Ariès) in smrt (Ariès). Za ilustracijo koncepcije nove zgodovine oziroma duha Analov si oglejmo nekoliko поблиže delo *L'Homme devant la mort* Philippa Ariès (izšlo 1977), ki je v desetih letih po objavi dejansko že postalo klasično. Ariès rekonstruira postopno spreminjanje odnosa do smrti na zahodu od srednjega veka do prosvetljenstva. Dokaže, da je bila smrt v srednjem veku »udomačena« (la mort apprivoisée), saj so jo občutili kot sestavni del življenja. Avtor predstavi pedagoško-versko funkcijo smrti, srednjeveški način pokopa, govori o grobu kot statusnem simbolu (poda celo tipologijo nagrobnikov), o pokopališčih kot središčih javnega življenja neke sredine (tam se je odvijalo trgovsko in poslovno življenje, ljudje so tam celo stanovali), ki so vedno ob cerkvi sredi naselja in se ne širijo. V renesančnem obdobju se prične, kakor pravi Ariès, »diskretno spreminjanje« odnosa do smrti in mrtvih. Nastopi groza pred mrličem (spomnimo se Villonā in motiva mrtvaških plešov), mrtvec ne spada več med žive, začenjajo ga od njih oddaljevati (mrtvaški prt, zatem krsta), žalovanje dobi drugačno funkcijo. Odnos do smrti postaja, kolikor, bolj gremo v naš čas, vse bolj podoben našemu današnjemu. Ariès odpira nekako obrobno vrsto dragocenih kulturnih vprašanj. Tako npr. pokaže, da je cerkveno pravo od pozne antike naprej ves čas prepovedovalo pokopavanje v cerkvah, opisuje trgovino s prestižnimi grobnimi prostori in prizadevanja nižjih družbenih plasti, da bi si zagotovile čim dostojnejši grob, pripoveduje o tem, da je bil odnos do umrlih otrok v srednjem veku tako brezbrizen, da jih pogosto plemstvo sploh ni pokopalo v družinskih grobnicah. Se bi lahko naštevali. Občudovanja vredna je tudi širina, s katero je avtor pritegoval k raziskovanju vire. Uporabljal je povsem literarna dela, historične kronike, umetnostnozgodovinsko dediščino, testamente, mrliške matrice, dela cerkvenih očetov in teologov, župnijske arhive in srednjeveške zdravniške spise. Vse skozi opozarja tudi na preostanke v ljudskem izročilu in običajih, kjer nam seveda takoj stopi pred oči izrazita podobnost med srednjeveškimi običaji na zahodu, povezanimi s smrtjo in mrličem, in onimi, ki so do nedavnega še živeli med pravoslavni in Južnimi Slovani.

Upam, da iz vsega povedanega izhaja, da si smer francoskega zgodovinarja, ki se je razvila okrog revije *Annales*, dejansko zasluži ime »nova zgodovina«, kjer skoraj ne moremo več govoriti le o interdisciplinarnosti med doslej jasno definiranimi humanističnimi/družbenimi znanostmi. Nastaja namreč neka nova znanost o preteklosti, ki sintetizira metodologijo posameznih znanstvenih panog in si prilagaja tudi njihove predmete raziskovanja. Seveda obstaja nevarnost, da bi nova zgodovina prav zavoljo takšnega razvoja lahko izgubila lastno identiteto, vendar pa je bolj verjetno, da se utegne uveljaviti — kot že nekoč racionalistična koncepcija zgodovinarja, ki je v osnovi tudi francosko delo — kot vodilna oblika preučevanja preteklosti tudi izven Zahodne Evrope in ZDA.*

Ob primerjanju metodološkega pa tudi predmetnega stanja zgodovinarja v Franciji in pri nas se seveda nujno zavemo nekaterih temeljnih problemov, ki jih bom skušal formulirati po točkah. Prvo takšno mnenje je, da splošna teoretična in praktična raven slovenskega zgodovinarja — razen nekaterih častnih izjem, nekaterih imen — ter drugih humanističnih/družbenih znanosti pri nas precej zaostaja za filozofsko in metodološko utemeljenostjo teh strok in njihovimi dosežki na zahodu. Zakaj je temu tako, ni težko odgovoriti. Gotovo smo kot celota precej nerazvita družba, zato je takšna tudi naša znanost, ki ji stalni družbeni pretresi, zlasti v zadnjih letih (omenim naj le daljšo administrativno »odpravo« uvoza tuje strokovne literature) tudi niso koristili. Vendar pa so za takšno stanje tudi objektivni razlogi. Govorili

* Avtor tega dela svojega prispevka na okrogli mizi ni prebral in je za takšno odločitev navedel dva razloga: večina prispevkov je bila jasno usmerjena v povsem druge probleme, zato bi daljše teoretično izvajanje prejkone zastranilo občo smer okrogle mize. Po drugi strani je udeležencem že krepro zmanjkovalo časa.

smo že tukaj o slovenski majhnosti, o majhnosti našega zgodovinskega ceha, konec koncev tudi o finančnih sredstvih in drugih podobnih problemih.

Drugič, treba je ugotoviti, da pri nas skoraj ni timskega dela, zlasti ne interdisciplinarnega, saj je še takozvano timsko delo, ki smo mu priča, pogosto le seštevek dosežkov posameznikov. Velik del krivde leži pri tem na zgodovinopisju samem, kjer ne gojimo sistematične znanstvene kritike in se ne sprašujemo, kako bi zgodovinska znanost na Slovenskem lahko laže in sodobneje opravljala svoje delo. V času, ko je drugod popolnoma samoumevno tesno povezovanje in prepletanje med humanističnimi/družboslovnimi vedami, smo pri nas šele začeli resneje ugotavljati možnosti za interdisciplinarnost (prim. zbornik Razmerja med etnologijo in zgodovino, Ljubljana 1986) in smo — spet so tukaj izjeme — še daleč od takšne usmeritve.

V tretji točki bi rekel, da je stroka zato relativno zaprta sama vase, in kar je še huje, tudi v posamezne institucije, da vlada med posameznimi institucijami namesto tvornega sodelovanja pogosto nekakšno rivalstvo. Njegov glavni vzrok je po moje konkurenčen položaj, v katerega potiska naše institucije uveljavljeni sistem financiranja, kljub sičersnji delitvi dela med njimi.

Četrto, vendarle bi se dotaknil tudi vprašanja ideologiziranosti, tabujskosti pri raziskovanju bližnje preteklosti, kar otežuje ali celo onemogoča kakršnokoli znanstveno utemeljeno preučevanje. Treba je reči, da se v tem pogledu v zadnjem času razmere bistveno spreminjajo na bolje, se pa zaenkrat to bolj odraža v publicistiki in memoaristiki kot v zgodovinopisju.

Kot otvoritev prave diskusije bi skušal vendarle pobrati rokavico, ki jo je v svojem izvajanju vrgel Zgodovinskemu inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU in nenazadnje tudi slovenski medievistiki prof. dr. Janko Pleterški. Namreč, če pravilno povzemam njegovo navajanje, omenjeni inštitut naj bi se pri svojem delu ne ukvarjal s pripravljanjem temeljnih del oziroma takoimenovane podatkovne baze. Kategorično moram zanikati takšno trditev. Namreč, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ima med svojimi deli in nalogami, kot temu rečemo danes, naslednja opravila: Najprej historično topografijo za slovensko, etnično ozemlje do 1500; pred enajstimi leti je izšla postumno topografija Kranjska avtorja M. Kosa in po naših skromnih ocenah je ta podatkovna baza sedaj presežena za približno petino ali celo četrtno. Pred nekaj leti je izšla historična topografija za Prekmurje, pravkar je v tisku¹ delo za Slovensko Štajersko in jugoslovanski del Koroške. Drugo takšno področje delovanja Zgodovinskega inštituta je centralna kartoteka srednjeveških listin, ki je gotovo nujen pripomoček za kakršnokoli resno ukvarjanje s srednjim vekom pri nas; slejkoprej bo dozorela za natis. Evidentiramo doslej neevidentirane viře in izdajamo viře. Ne morem pa se strinjati s prof. dr. Gestrinom, ki pravi, da naj bi bilo objavljanje virov pri nas načrtno in takorekoč stihijsko, saj je — vsaj kar zadeva starejše obdobje — popolnoma v skladu z načrtom o izdajanju virov za slovensko zgodovino, ki ga je stroka sprejela v sedemdesetih letih. Končno naj se dotaknem še dveh projektov, Inštituta, Mislim na Gospodarsko in družbeno zgodovino Slovencev. V pripravi je tretja knjiga, o prometu, da rečem nekoliko po domače, od paleolita do Tita; pri tem sodeluje večina sodelavcev Inštituta. Opozorim naj, da nas je samo šest, in se po tej plati torej precej razlikujemo od sorodnih institucij v Ljubljani, ki takšnih kadrovskih stisk pač ne poznajo. Pri tem projektu sodeluje seveda vrsta zunanjih sodelavcev z najrazličnejših področij. Končno me je moj sosed dr. Lukan spomnil tudi, na retrospektivno bibliografijo. Tudi s tem se ukvarja naš Inštitut in bo zadeva nekoč zagledala luč sveta, zainteresiranim pa so tudi zdaj na voljo obstoječe kartoteke.

Ferdo Gestrin:

Tov. Šumrada, zdi se mi, da gre tu za pomoto. Pleterški tega problema ni omenil, vsaj slišal nisem ali tudi prešlišal. Ko pa sem govoril o izdajanju virov za zgodovino Slovencev pri Zgodovinskem inštitutu ZRC SAZU, je šlo zgolj samo za naslednje. Po delitvi dela med institucijami ima Zgodovinski inštitut v skrbi izdajanje virov do prve svetovne vojne. To inštitut že vrsto let tudi opravlja. Vendar je do tega prihajalo tudi povsem spontano. Mene na primer ni nihče ne zadolžil ne angažiral, naj pripravim za izdajo mitninske knjige itd. Reči sem torej hotel, da je treba znotraj globalne delitve dela narediti podroben načrt, kateri viri imajo prioriteto za izdajo in kdo bi bili potencialni avtorji priprave. Strinjam pa se, da se stanje res spreminja; načrtnost se poglablja in kaže se večja sistematičnost. Tako je npr. pri izdajanju virov za zgodovino Slovenskega primorja. Rezultati so v zadnjih nekaj letih bistveno večji kakor so bili poprej. Izdajanje starejših virov za zgodovino Slovencev je delo Zgodovinskega inštituta Milka Kosa, nihče drug tega ne dela.

¹ Medtem je že izšlo.

Fran Zwitter: Inevitabilna je dejstva, ki jih moramo sprejeti, če želimo imeti v zgodovinskih delih, ki jih pišemo, nekaj novega.

«Mislim, da je zdaj poteklo že veliko časa in da so bile debate tako napete, da smo vsi utrujeni, ko jim sledimo in jih poslušamo. Videl sem, da je bilo izrečeno marsikaj tehtnega, na drugi strani pa tudi marsikaj, recimo, nedobrega. Želel bi vas opozoriti samo na nekaj splošnega. Zgodovinar ni več zgodovinar, če ne pozna, kako je nastalo to, s čimer se bavi, če ne pozna korenin v preteklosti, če ne ve, kako je nastalo tisto, kar kritizira. Vsaj zgodovinarji bi morali vedeti, kdaj je nastala univerza, kdaj je nastala akademija znanosti, kdaj so nastali razni inštituti, revije, znanstvena društva in tako naprej. Če bi imeli vse to pred očmi, bi imeli seveda ravno tako pravico kritizirati, da to, drugo ali tretje ni pravilno, ni bila najboljša rešitev, vendar pa bi bila njihova sodba na vsak način drugačna. Tu pa je šlo pavšalno sem in tja in strmel sem, ko sem slišal, da Slovenci vemo vse, kar vemo o revoluciji 1848. leta, samo od Apiha.¹ Na vsak način je treba poznati, kar se kritizira, je treba nekaj vedeti o tem.

Eden od vzrokov za nezanimanje za zgodovino je malo čuden. So avtorji, ki napišejo neko delo (kar je zelo koristno in hvalevredno), potem pa pišejo o tem še v kakem dnevnem ali tedenskem listu. Ti skrbе zase. Tega ne kritiziram, le omenjam to dejstvo. So pa ljudje z drugačno potezo značaja, ki napišejo, kar imajo povedati, nato pa delajo druge stvari. Njihovo delo pride v to ali ono redakcijo, tam ga malo polistajo, ker pa se briga redaktor samo za neko področje, o tem delu nihče nič ne ve, krivi pa so avtorji, ker niso znali napraviti reklame zase. Mislim, da je tudi v tem problem. Prav je, da diskutiramo, da kritiziramo, vendar je treba imeti zrelo sodbo in v smislu te zrele sodbe je treba potem sklepati. Glavno ni kvantiteta, glavno je kvaliteta. Brez kvalitete je škoda še za tisti napor, ki si ga dajejo nekateri.

Če bomo šli isto pot naprej (jaz sem sicer vse prej kot optimist), ampak če bomo šli isto pot naprej, le lahko rečemo: nekaj se je naredilo, nekaj se dela in nekaj se bo naredilo. V podrobni debati, ki vam jo bom prihranil, bi se dalo to bolj podrobno dokazati.

(Redakcijo besedila je napravil urednik V. Melik)

Primož Hainz:

Izrečene so bile kritike na nezadostno vlogo zgodovine v povojnem času. Menim, da je zgodovinska znanost delila usodo vsega družboslovja in tudi odnosa do znanosti v celoti, ki ni bila vedno enako ocenjena, včasih je bil odnos do znanosti resnično sektaški, večinoma objektivno pogojen z vsemi težavami povojnega razvoja.

Glede na pripombe o ustanovitvi Društva piscev NOB moram reči, da sem bil sam sicer v začetku proti ustanovitvi društva, da je imelo v svojem programu vrsto postavk, ki so sicer v družbi urejene za vse avtorje ustvarjalce približno enako, vendar je v okviru KO za družbene organizacije in društva prevladalo stališče, da se društvo ustanovi. Namreč, v kolikor bo to društvo piscev NOB pripomoglo, da bosta slovenska knjiga in znanstveno delo v celoti bolj vrednotena, potem dejavnost tega društva tudi v tem segmentu v ničemer ne bo sporna.

Kritike na račun »ljubljskih« zgodovinarjev so le deloma upravičene, kajti Ljubljana kot mesto je v zadnjih letih veliko naredilo na strokovnem in tudi kadrovskem področju, saj je v različnih formalnih oblikah začelo delati šest zgodovinarjev na sodobni zgodovini. Ker so ti zgodovinarji zaposleni večinoma pri družbenopolitičnih organizacijah, pa je le od njih samih odvisno, ali delajo kot zgodovinarji ali pa jih obremenijo tudi z drugimi nalogami in imamo celo pahljačo primerov, od onih, ki se uveljavljajo kot znanstveniki, do tistega, ki je zaposlen pri mestnem sindikalnem svetu in na svojo željo ne dela kot zgodovinar, čeprav bi moral po sistematizaciji.

Usklajevanje strokovnega dela teh zgodovinarjev poteka preko Mestnega muzeja in sodelavci muzeja prosijo za mentorstvo strokovnjake, vendar je le-teh resnično malo in so močno zaposleni, tako da te vloge nihče ne more prevzeti kot redno obveznost, čeprav praktično posameznikom pomagajo kolikor morejo.

Glede na kritike mojega pozdrava, v katerem sem govoril o delavskem gibanju, moram vendar reči, da nisem govoril le o revolucionarnem delavskem gibanju, niti le o delavskem gibanju le v času NOB, torej mi gre za poznavanje problemov delavskega gibanja od začetkov in seveda njegov razvoj v 20. stoletju. V ničemer ne minimiziram pomen starejših zgodovinskih obdobj, vendar novejša obdobja neposredno vplivajo na današnji razvoj, recimo odnose med narodi in narodnostmi v ju-

¹ Te besede se nanašajo na izvajanja Janka Prunka, ki je, kakor pravi zvočni zapis, dejal: »Za zgodovinsko prelomno leto 1848 v celoti še vedno ni preseženo delo Josipa Apiha, ki bo čez nekaj let staro že sto let.«

goslovanski federaciji itd. in ker sem tudi politik, mi resni znanstveni izsledki pomagajo pri vsakodnevnem delu.

V programu za simpozij se mi je zdelo, da je 20. stoletje najšibkejše zastopano, vendar, v kolikor je simpozij v tem pogledu vendar bil dovolj bogat, v kolikor je udeležencem odgovoril tudi na vprašanja o socialnem in ekonomskem položaju Tolminske in vseh pokrajin okoli nje v smislu enotnega slovenskega kulturnega prostora, potem lahko to svojo pripombo delno tudi popravim. Pred dnevi je bila delegacija Zgodovinskega društva na razgovoru pri predsedniku RK SZDL Slovenije, na katerem sem že povedal to svoje mnenje, vendar ga nihče od prisotnih ni demantiral. Od predsednika nisem imel nikakršnega naročila in je moja razprava rezultat mojega razmišljanja in sem zanj odgovoren, s čemer zavračam insinucijo dr. V. Melika o naročeni razpravi.

Zgodovinsko društvo za Slovenijo je s finančno pomočjo Kulturne skupnosti Domžale ob odkritju spominske plošče na nekdanji Veitovi tiskarni na Viru pri Domžalah 24. maja 1980 izdalo publikacijo

EDVARD KARDELJ-SPERANS IN SLOVENSKO ZGODOVINOPISJE

Zbornik objavlja predvsem gradivo z izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo (2. marca 1979) ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. Gradivo je izšlo kot separaten odtis iz »Zgodovinskega časopisa« številka 4/1979.

Publikacija je na voljo za ceno 200 din (člani ZDS 150 din, študentje 100 din) na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I.

IN MEMORIAM

VINKO FORETIC

(Korčula, 2. 8. 1901 — Dubrovnik, 17. 7. 1986)

Iztekla se je bogata življenjska pot dr. Vinka Foretića, staroste jugoslovanskih arhivarjev, neutrudnega, dolgoletnega direktorja znamenitega dubrovniškega arhiva, pisca pomembnih zgodovinskih del. Bil je skoraj do smrti aktiven, poln elana in delovne vneme. Lahko ga smatramo za enega zadnjih dubrovniških »gosparjev«, saj je v Dubrovniku preživel večino svojega življenja. Kljub zunanji preprostosti in odprtosti do vsakogar je nosil v sebi dostojanstvo in ponos, značilnost starih dubrovniških patricijev. V jugoslovanskih arhivarskih in zgodovinarskih krogih je užival ugled in spoštovanje, znan je bil predvsem zaradi svojega klenega značaja, bil je pokončna, samosvoja osebnost, odkrit in neposreden.

Vinko Foretić je bil rojen 2. avgusta 1901 v Korčuli. Ni mu bilo usojeno, da bi živel in deloval v svojem rodnem mestu, čeprav je ostal Korčuli zvest do konca življenja. Tu je tudi pokopan v rodbinski grobnici. Klasično gimnazijo je obiskoval v Opatiji in Splitu. Filozofsko fakulteto, skupino zgodovina-zemljepis, je začel študirati v Pragi, nadaljeval na Dunaju, končal pa leta 1923 v Zagrebu. Tu je tudi doktoriral leta 1935 iz teze »Povijest otoka Korčule do godine 1420« (delo je izšlo pozneje v knjižni obliki).

Po diplomi je V. Foretić poučeval zgodovino na gimnazijah v Sinju, Dubrovniku in Cetinju, dokler ni leta 1941 našel svoj priistan v dubrovniškem arhivu, kateremu je ostal zvest do svoje upokojitve leta 1973. 19 let je vodil arhiv kot vršilec dolžnosti upravnika, upravnik in direktor. Historijski arhiv v Dubrovniku je vodil v obdobju najtežjih, preizkušenj za obstoj ene najpomembnejših arhivskih institucij pri nas. Lahko mu priznamo velike zasluge, da je kot direktor preskrbel arhivu nove, ustrežnejše prostore v palači Sponza in povečal personal z vključitvijo novih arhivarjev. V času okupacije je pokazal toliko poguma in hrabrosti, da je pri okupatorju protestiral in zahteval v času vojaških akcij zaščito Korčule in Dubrovnika ter predvsem kulturnih spomenikov. Uspelo mu je tudi, da se je del dubrovniškega arhiva, to je listinski fond Acta sanctae Mariae Maioris po stoletnem tavanju na Dunaj, z Dunaja v Beograd in ponovno na Dunaj, po drugi svetovni vojni dokončno vrnil v Dubrovnik. Njemu gre tudi posebna zahvala, da je uspel rešiti in ohraniti mnoge arhivske fonde za XX. stoletje, predvsem za obdobje stare Jugoslavije. Kljub temu, da se je Vinko Foretić z vsem svojim žarom posvetil dubrovniškemu arhivu, njegovemu urejevanju in uporabnosti arhivskega gradiva, ni zanemaril znanstvenega dela. Posvetil se je raziskovanju različnih tematskih sklopov.

Kot arhivar je po osvoboditvi v veliko ljubeznijo in velikim strokovnim znanjem ter izkušnjami sodeloval pri razvoju in napredku arhivske službe in zakonodaje v Hrvatski in Jugoslaviji. Aktiven je bil tudi v zvezi arhivskih društev Jugoslavije in Hrvatske. To potrjujejo članki in strokovni prispevki v raznih glasilih. Zelo pregledne so njegove razprave o historiatu dubrovniškega arhiva, o njegovi organizaciji ter strukturi in o vsebini posameznih fondov. Na svojstven način je v časopisu Dubrovnik trinajst let (od 1956 do 1969) objavljaj bibliografijo del, ki prinašajo podatke iz dubrovniškega arhiva. Na ta način je skušal izpolniti praznino na področju bibliografije dubrovniške zgodovine. Koristen je tudi njegov bibliografski prispevek »Znanstvena istraživanja i izdavanje arhivske građe Dubrovačkog arhiva« (Arhivist XXIX, 1979, str. 37—55).

Od objave prve znanstvene razprave Dubrovnik i Korčula v Šišićevem zborniku leta 1929, je poleg disertacije še več različnih študij posvetil rodnemu mestu. Raziskovanje zgodovine Korčule je obogatil z deli zelo raznolike tematike. Pisal je o izvozu kamna in kamnoseških izdelkov s Korčule, o stikih Korčule z indijskim mestom Goo, o plesu moreške, o poreklu Marka Pola, o borbah med pučani in plemiči v Korčuli v 15. in 16. stoletju itd.

V. Foretić je raziskoval različna vprašanja iz ožje hrvaške in širše jugoslovanske zgodovinske problematike. Primarni pa ostaneta dve področji, ki sta vezani na obravnavo zgodovinskega razvoja Korčule in Dubrovnika. Posebej so ga zanimala tista

* Nepopolno bibliografijo del Vinka Foretića najdemo v: M. Gjiivoje, Vinko Foretić historičar Korčule, Zbornik otoka Korčule I. 1970, str. 60—67, kjer je dodana bibliografija naučnih radova V. F. od 1929 do 1969. Bibliografija del V. Foretića od 1929 do vključno 1977 je v njegovi Povijesti Dubrovnik od 1808, II. knjiga, str. 499—509.

vprašanja, kjer je lahko ugotovil zveze med Dubrovnikom in Dubrovčani ter Korčulo in Korčulanami.

Hrvatskemu zgodovinarstvu se je oddolžil z razpravo o korčulanskem kodeksu iz 12. stoletja. Na podlagi tega izjemnega vira je odprl celo vrsto vprašanj iz zgodovine Hrvatov v času vladavine narodnih vladarjev. Drugače je predstavil vladavino Petra Krešimirja IV. in njegov odnos do rimske kurije, nekoliko drugačno oceno je dal splitskim saborom. Za srbsko zgodovinarstvo pa predstavlja pomemben prispevek razprava »Ugovor Dubrovnika sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjo i stara dubrovačka djevina«.

Dela, vezana na zgodovino dubrovnške republike, ki so v Foretičevi bibliografiji najštevilnejša, se odlikujejo po temeljitosti, saj so pretežno grajena na neobjavljenem arhivskem gradivu, ki ga je brez dvoma odlično poznal. Njegovo zanimanje za preteklost Dubrovnika je bilo zelo raznoliko. Segalo je od političnih dogodkov do široko pojmovane kulturne zgodovine. Pisal je o prelomnem letu 1358 v dubrovniški zgodovini, o rusko-črnogorski vojni s Francozi 1806 in 1807 in propadu samostojne dubrovniške republike, o dubrovniških bratovščinah, o Marinu Držiću, Ruđeru Boškoviću in drugih znamenitih osebnostih starega Dubrovnika, o vlogi dubrovniških frančiškanov v diplomatski službi, o raznih aspektih dubrovniškega pomorstva, o spomenikih (lazaretih, zgradbi glavne straže) in urbanistični dediščini Dubrovnika itd. Sintezo Foretičevega dotedanega proučevanja dubrovniškega arhivskega gradiva in njegovo življenjsko delo predstavlja prvi celotni pregled zgodovine Dubrovnika do leta 1808 (Zagreb 1980, v dveh delih). Čeprav je delo zelo obsežno, daje avtor v njem samo političen pregled, medtem ko je kulturno-zgodovinski del izpadel zaradi zahtevne izdajateljja, kar lahko samo obžalujemo.

Vinko Foretić je sodeloval aktivno z referati na mnogih domačih in tujih simpozijih. Zelo viden in tehen je bil njegov prispevek na mednarodnih kongresih v Italiji o povezavah med obema jadranskima obalama, kjer se jugoslovanski in italijanski zgodovinarji srečujejo že od leta 1971. Na teh specializiranih kongresih obravnavajo zgodovinarji vprašanja medsebojnih odnosov v zgodovini. Njegovi referati so vedno pritegnili pozornost italijanskih zgodovinarjev, užival je izredne simpatije in spoštovanje. Na V. kongresu v Vastu junija 1984 se je kot doajen jugoslovanske delegacije zahvalil za vabilo in gostoljubnost. V začetku marca 1987 sklicuje prof. Pier Fausto Palumbo zaključni, to je VI. mednarodni kongres o povezavah med obema jadranskima obalama, ki bo posvečen političnim in diplomatskim odnosom. Vsi, ki bomo sodelovali na tem kongresu, bomo občutili težko praznino, ki je nastala z njegovo smrtjo.

Vinko Foretić je napisal več knjig in okoli sto razprav in člankov. Pri tem je treba opozoriti, da je zelo plodno sodeloval pri raznih enciklopedijah ter napisal številna gesla iz dubrovniške, korčulanske in hrvaške zgodovine.

Slovenski zgodovinarji in arhivarji bomo ohranili Vinka Foretića v najlepšem spominu. S pokojnim dr. Gregorjem Čremošnikom sta bila dobra prijatelja in sodelavca. S pomočjo direktorja Foretića je G. Čremošnik lahko opravil obsežne paleografske in diplomatske raziskave cirilskih listin v dubrovniškem arhivu, izdal najstarejšo notarsko knjigo Tomasina de Savere, izdal druge zbirke dubrovniških virov in napisal številne razprave. Tudi spodaj podpisani je naletel pri V. Foretiću, ko je zbiral gradivo za disertacijo. Kreditna trgovina u srednjeveškem Dubrovniku in za druge teme iz dubrovniške zgodovine, na vsestransko pomoč, razumevanje in nasvete. S hvaležnostjo se bodo spominjali Vinka Foretića tudi tisti študentje oddelka za zgodovino filozofske fakultete v Ljubljani, ki so si na ekskurziji pod njegovim vodstvom ogledali znamenitosti Dubrovnika in se seznanili z bogastvom dubrovniškega arhiva. Bil je edinstven vodnik, ki je s svojim izjemnim pripovedniškim darom vzbudil zanimanje in navdušenje za poznavanje daljne preteklosti pri še tako malodušnem poslušalcu.

Ignacij Voje

KONGRESI IN SIMPOZIJI

POSVETOVANJE O ŽUMBERKU IN GORJANCIH MED NOB

(Novo mesto 17.—18. oktobra 1986)

Decembra meseca leta 1978 so na srečanju borcev in mladine ustanovili Skupnost spominskega območja Žumberak — Gorjanci, v katero se je združilo pet slovenskih in trije hrvatskih občin s sedežem v Jastrebarskem. Da si bodo pomagali prav v vsem, so se dogovorili odgovorni iz občin Brežice, Črnomlja, Jastrebarskega, Krškega, Metlike, Novega mesta, Ozlja in Samobora, enainštirideset krajevnih skupnosti. Ustanovljena je bila z namenom, da po vzoru sodelovanja obmejnega prebivalstva v preteklosti, posebno v obdobju NOB, nadaljuje z negovanjem in razvijanjem pridobitev NOB, istočasno pa da s skupnimi naporii združenih občin in širše družbene skupnosti oživi in pospeši družbeno-ekonomski razvoj tega manj razvitega območja.

Za aktiviranje zgodovinskih, kulturnih, naravoslovnih, turistično-rekreativnih in drugih danosti območja je bila ustanovljena Biblioteka »Žumberak — Gorjanci«, ki ima informativno-propagandni in splošno poučni pomen in je namenjena najširši javnosti. Tovrstna založniška dejavnost v obliki vodnika, turistične karte, monografij, raznih knjižic in drugega ne bo samo izrednega pomena za spoznavanje spominskega območja, ampak bo na svoj način pomagala tudi pri njegovem razvoju. V času posvetovanja je že izšel prvi zvezek v tej Biblioteki: »Narodnoosvobodilna borba na Gorjancih in v Žumberku«, ki poskuša prikazati spominsko območje v najhujših dneh jugoslovanske zgodovine, ko je to območje odigralo zelo pomembno vlogo v NOB in socialistični revoluciji.

Skupščina spominskega območja Žumberak — Gorjanci je v sodelovanju z Dolenjskim muzejem, a pod pokroviteljstvom Jugoslovanske akademije znanosti in umjetnosti in Slovenske akademije znanosti in umetnosti organizirala v Novem mestu dnevno posvetovanje na temo Žumberak in Gorjanci med narodnoosvobodilno borbo.

Predsednik skupščine spominskega območja Žumberak — Gorjanci Stane Ilc je odprl posvetovanje z željo, »da bi dnevno delo osvetlilo vse tisto, kar do zdaj ni bilo povedano o junaških bojih in borbi narodov in vseh tistih, ki so se v času NOB nahajali na tem območju«. Nato pa je besedo prevzel predsednik skupščine občine Novo mesto, ki je v imenu domačina pozdravil udeležence posveta in jim zaželel prijetno bivanje v kraju pod Gorjanci. Na otvoritveni slovesnosti je govoril tudi predsednik JAZU prof. dr. Jakov Sirotković, ki je med drugim dejal: »Na območju Žumberka in Gorjancev že stoletja žive in delijo enako usodo prebivalci različnih narodnih pripadnosti, predvsem Slovenci, Hrvati in Srbi. Težke življenjske razmere so te prebivalce družile in jih povezovalle. Nikakršne mahinacije okupatorja med drugo svetovno vojno niso mogle razrahljati medsebojnih odnosov. Še več, ravno zaradi teh poskusov se je krepila zavest, ki se je odražala v herojskem odporu proti okupatorju, mišljenju in dobro organiziranemu boju za življenje in svobodo. Narodnoosvobodilna borba na Žumberku in Gorjancih je eden najsvetlejših primerov moralne moči bratstva in enotnosti naših narodov v revoluciji v najtežjih pogojih italijanske in nemške okupacije«. Udeležence posvetovanja je v imenu SAZU pozdravil njen predsednik prof. dr. Janez Milčinski, ki je kasneje tudi aktivno sodeloval na posvetovanju in obujal spomine na skupni boj Slovencev in Hrvatov. Posvetovanje so pozdravili še predstavniki republiškega odbora ZZB NOV SR Slovenije in RO SUBNOR SR Hrvatske ter predsedstva SR Slovenije.

Delo posveta, ki so se ga udeležili znani jugoslovanski revolucionarji in zgodovinarji, sta z dvema uvodnima referatoma odprla Rade Bulat, ki je predstavil sodelovanje in razvijanje bratstva in enotnosti med narodi in entotami NOV in POJ v času NOB na območju Žumberka in Gorjancev, in Zdravko Klanjšček, ki je govoril o pomenu vojaškega sodelovanja slovenskih in hrvaških partizanskih enot v NOB na tem območju. Za tem je delo potekalo v dveh sekcijah. V prvi, kjer je bilo prijavljenih 24 referatov, so govorili o narodnoosvobodilni borbi in sodelovanju partizanskih enot na območju Žumberka in Gorjancev, v drugi, kjer je organizator prejel prav tako 24 pisnih prispevkov, pa o organiziranju vstaje, organizaciji KPJ, oblasti in drugih družbeno-političnih struktur.

Na posvetovanju so veliko pozornost namenili skupnim bojem in sodelovanju slovenskih in hrvaških enot ter prebivalstva na tem spominskem območju. Poudarjala se je zlasti velika pomembnost strateško-političnega položaja, ki ga je med vojno in revolucijo imelo žumberško-gorjansko območje, tako da so mu tako CK KPJ in vrhov-

ni štab, kakor tudi CK KPS in KPH ter glavna štaba NOV Hrvatske in Slovenije posebej posebno pozornost in mu preko svojih predstavnikov Kardelja in Ribarja nenehno pomagali. O mejnem vprašanju na območju Gorjancev je spregovoril Anton Štampohar, ki je povedal, da so imeli Nemci, Italijani in ustaši mejo za nekaj stalnega in je bil prehod možen le s posebnim listom. Toda za slovensko in hrvaško narodno-osvobodilno gibanje vprašanje meje ni obstajalo. Slovenske in hrvaške partizanske enote so na širokem območju Žumberka in Gorjancev ter ob reki Kolpi napadale sovražnika in domače izdajalce ne oziraje se na narodnostne, nekdanje upravne, ali obstoječe državne meje.

Tradicionalna skupnost in vpliv KPS sta povzročila, da so že v začetku vstaje na območju Bele krajine in zahodnega dela Žumberka nastajale prve borbene enote NOV mešanega sestava prebivalstva Žumberka, Bele krajine in Gorjancev. Tako je na primer leta 1942 formiran Belokrajinski odred, sestavljen iz žumberških in slovenskih partizanov. Samo v eni četi tega odreda je bilo preko trideset Žumberčanov in prav toliko Slovencev, tako da je bil prvi komandir te čete Žumberčan, politični komisar pa Slovenec.

Udeleženci posveta so ugotovili, da se je vse od polovice maja 1942, ko je preko KPS in KPH prišlo do prvih organiziranih srečanj med slovenskimi in hrvaškimi partizani in enotami NOV na Gorjancih, v rajonu Pogane jame, pa vse do osvoboditve naše dežele odpor vodil skupno ali pa v tesnem sodelovanju. Tako so bila na primer organizirana skupna taborišča, začasni skupni štabi in komande, vodene skupne bitke. V partizanskih bolnišnicah na tem območju, ne glede na to, komu so v formalnem smislu formacijsko pripadale in na katerem območju so bile, so se zdravili hrvaški in slovenski partizani in prebivalci tega območja skupaj. O tem sta govorila tudi referata Bogdana Zajška »Partizanske bolnice na Žumberku 1942. in 1943. leta« in Janeza Milčinskega, ki je svoj referat o slovensko-hrvaški vojni partizanski bolnišnici in sanitetni šoli VII. korpusa v zimi 1944/1945 popestril z zanimivimi diapozitivi. O zdravstvu med NOB je spregovoril še Mane Borčić, ki je prikazal organizacijo in delo zdravstvene službe na Žumberku v letih 1944/1945.

Vsi so se strinjali z oceno, da je bilo sodelovanje med narodnoosvobodilnim gibanjem Hrvatske in Slovenije v vseh fazah konkretno in vsestransko. NOG je pod vodstvom KPJ, KPH in KPS od začetka imelo jasno idejno in politično strategijo v razvijanju bratstva in enotnosti naših narodov v borbi proti okupatorju in domačim izdajalcem ustašem, četnikom in beli gardi. Tudi na to temo je spregovorilo nekaj referentov, med njimi Ema Muser, ki je prikazala delovanje belogardistov in domobrancev v krajih pod Gorjanci, in Tomo Rašić, ki je spregovoril o genocidu otrok v Jastrebarskem, katerega stia zagrešila ustaško gibanje in del katoliškega kléra.

V razvoju in boljšem razumevanju in povezovanju v skupni borbi za svobodo je posebno vlogo imel prihod borcev, političnih delavcev in kompletnih enot od bataljonov, brigad in divizij iz drugih krajev, kot vpliv iz revolucionarnih središč Ljubljane in Zagreba na tokove NOB na Žumberku in Gorjancih. Borbe in uspehi, doseženi že v letu 1942 in vse do kapitulacije fašistične Italije, so pokazali sposobnost in odločnost političnih in vojaških vodstev, ki so znali obdržati živo silo prebivalstva in vojske za odločilne borbe, vzeli vsako sovražno ofenzivo kot svojevrsten izziv, kot pravi Rađe Bulat, da bi po porazu in umiku sovražnika globoko učvrstili svoj ugled in zaupanje med prebivalstvom.

Borci in voditelji, ki so prihajali iz drugih krajev Jugoslavije, so takoj dobili zaupanje prebivalstva, ki je videlo, kako se hrabro in brezkompromisno borijo, kot da so v svojem rojstnem kraju. O tem je posebej spregovoril Peter Brajović kot eden tistih, ki jih je Vrhovni štab NOV in POJ sredi novembra 1942 poslal na razpored v enote Glavnega štaba Slovenije. Med drugim je povedal: »Slovenske NOU brigade, čeprav uradno niso bile proletarske, razen Tomšičeve, ki je bila za kratek čas, so v bistvu bile proletarske po hrabrosti, smelosti in požrtvovanju v borbi, po vzdržljivosti v težkih situacijah, po politični aktivnosti. Niso se razlikovale od udarnih in proletarskih brigad iz drugih pokrajin naše države.«

Zaradi visoke zavesti in hrabrosti prebivalstva in borcev je lahko območje Žumberka in Gorjancev že v začetku leta 1943 postalo enoten svobodni teritorij. Na tem območju je bilo razvijanje in poglobljanje bratstva in enotnosti med slovenskim, hrvaškim in srbskim narodom največji prispevek k uspehu osvobodilne borbe. Ravnatelj Dolenjskega muzeja Franci Šali je svoj referat »Povojno kulturno sodelovanje na območju Žumberka in Gorjancev« končal z besedami: »Vse te ljudske ljubiteljske poustvarjalnosti nikakor ne gre podcenjevati, še manj seveda bi bilo priporočljivo izrinjati mladostno vneemo in zagnanost mladinskih in otroških kulturnih skupin, a brez dovršene poetske izpovedi, ki jo zmorejo predvsem profesionalni umetniški ansambli, si v prihodnosti ne bi smeli predstavljati uspešne kulturne politike medrepubliškega kulturnega sodelovanja oziroma prežemanja kultur slovenskega in hrva-

škega naroda, še posebej pa tistih njunih estetskih vsebin, ki črpajo snov iz revolucionarne preteklosti in narodnoosvobodilnega boja.«

Posvet je bil, kot je dejal Bogdan Osolnik, »pomemben prispevek k obujanju izročila naš zgodovinsko dogajanje na območju Žumberka in Gorjancev«. Vsi se tudi zavedajo, da je treba še marsikaj proučiti, da bi zapustili čimbolj popolno sliko zgodovinarjem, ki bodo kasneje pisali o tem. Zato bo potrebno organizirati še več posvetovanj. Ena od prvih analog je izdaja zbornika, ki bo zajel vse referate posvetovanja in vse avtorizirane diskusije. Za to nalogo so udeleženci izvolili tudi redakcijsko komisijo, ki bo ves material zbrala, pregledala in pripravila za objavo. Na koncu je udeležence posveta ponovno nagovoril Stane Ilc, ki se je še enkrat vsem zahvalil in dejal, da si bo kot predsednik skupnosti spominskega območja prizadeval, da bi se to območje tudi ekonomsko bolj razviló.

Zdenko Picelj

TRUBARJEV SIMPOZIJ V TÜBINGENU

Ob štiristoletnici smrti Primoža Trubarja je bil v Tübingenu od 3. do 8. novembra 1986 interdisciplinarni znanstveni simpozij z naslovom *Življenje med Ljubljano in Tübingenom — Primož Trubar in njegov čas*. Razkril naj bi namene, potek in posledice reformacije, na Württemberškem in v Notranji Avstriji. Simpozij je organizirala tübinska univerza Eberharda Karla. Glavna organizatorja sta bila profesor Rolf-Dieter Kluge iz slovskega seminarja in profesor Volker Press iz zgodovinskega seminarja. Pokrovitelj simpozija je bil minister za znanost in umetnost dežele Baden-Württemberg dr. Helmut Engler.

Znanstveni simpozij so spremljale različne kulturne prireditve. V času simpozija je bila v univerzitetni knjižnici razstava o Trubarju in njegovi dejavnosti na Württemberškem in na Slovenskem. Trubarja so predstavili z bogatim pisanim in tiskanim gradivom, ki ga hranita tübinska univerzitetna knjižnica in univerzitetni arhiv. Udeleženci simpozija smo se udeležili odkritja Trubarjevega spomenika v Urachu (zdaj Bad Urach), kjer je vodil Trubar nekaj časa uraško slovansko tiskarno. V tem Trubarjevem tednu je gostoval v Urachu in Tübingenu še APZ Tone Tomšič iz Ljubljane, ki je nastopil pri odkritju Trubarjevega spomenika v Urachu, v Tübingenu pa je priredil koncert za udeležence simpozija v petek 7. novembra zvečer.

Simpozij se je odvijal na dveh plenarnih zasedanjih ob začetku in koncu, sicer pa v dveh sekcijah, zgodovinski in jezikovni. Začetno plenarno zasedanje je potekalo pod naslovom: Württemberg in (nemško) cesarstvo v drugi polovici 16. stoletja. Zvrstilo se je pet referatov. V referatu Konfesionalni razvoj v cesarstvu 1555—1600 je profesor H. Schilling iz Giessna orisal proces oblikovanja državnih teritorijev in proces konfesionalizacije, uveljavljanja verskega vpliva na vsa področja življenja. V skladu s sodobnim nemškim zgodovinopisjem je govoril namesto o času reformacije in protireformacije o času luteranske reformacije, katoliške reformacije in kalvinske reformacije. Augsbürški verski mir je označil kot dejavni verski mir, ki je bil predvsem sad politične nujnosti. S tem verskim mirom namreč ni bil še storjen dokončen prelom s stariim. Predvsem po južnonemških mestih je ostal še naprej živ stari humanistični duh s svojo nadkonfesionalno usmerjenostjo. V teh mestih tudi ni naenkrat prevladala določena veroizpoved, ampak so se menjavale, zmagovale je enkrat ena, drugič druga. Tudi med samimi veroizpovedmi in njihovimi pripadniki ni bilo vedno ostre meje. Najprej se je meja začrtala med katoličani in protestanti, vendar nosilci katoliške akcije sprva niso bili katoliški škofje. To se je zgodilo dokončno šele v sedemdesetih letih, ko je bilo imenovano veliko število novih škofov in pomožnih škofov. V šestdesetih letih je prihajalo tudi do vedno odločnejšega ločevanja med lutrovsko in švicarsko smerjo reformacije. Kljub nasprotjem, ki so nastajala med konfesijami, je vendar šlo pri vseh treh konfesijah, kot je poudaril, na določenih področjih za iskanje načina koeksistence. Veliko spremembo so prinesli sklepi tridentinskega cerkvenega zbora in podpis formule Concordiae 1577, ki postaneta obvezujoči za eno in drugo veroizpoved. Sicer pa so bile za vse tri veroizpovedi značilne nekatere skupne pöteze: postale so »vinculum societatis« in delovale kot disciplinirajoča sila v družbi. V to versko dogajanje se je vključila še nova politična realnost deželnih knezov in novih državnih teritorijev, kar je peljalo tudi v nevarnost novih vojn.

Volker Press iz Tübingena je imel referat Maksimilijan II. — cesar verskega miru. Veliko časa sta ga imeli za svojega obe strani, katoliška in lutrovska. Tudi Primož Trubar ga je v svojih pismih označeval kot protestantom naklonjenega in se zatekal k njemu po finančno pomoč za tisk svojih knjig. Vendar se Maksimilijan ni izrecno odločil ali izrekel za nobeno veroizpoved. Pred očmi je imel bodočo cesarsko krono, zato je skušal obdržati naklonjenost nemških protestantskih knezov. Po letu

1560 je iz istih razlogov začel na Maksimilijana pritiskati oče Ferdinand I., da se izreče za katolištvo, čeprav je sam dokončno rešitev verskega vprašanja odpravil. Maksimilijan ni v celoti popustil. Tako je postal cesar »verskega miru«, saj je izjavljal, da ni ne papist, ne luteranec. Takšno njegovo zadržanje je med drugim pozitivno vplivalo na razvoj protestantizma v notranjeavstrijskih deželah. Kljub temu pa Maksimilijan niti v svojih avstrijskih deželah ni pustil protestantizmu v celoti prostih rok. Posebej skeptičen je bil do češke reformacije, ki je bila pomešana še s husitizmom. Na razvoj katoliške obnove so vplivali še drugi zunanji faktorji, predvsem katoliška usmerjenost nadvojvode Karla, turška nevarnost, ter razmere znotraj habsburške hiše, predvsem v španski veji. Maksimilijanu je pripisal Press predvsem zaslugo, da je s svojo politiko ohranil mir v državi.

H. Chr. Rublack iz Tübingena je predstavil vpliv švicarske, gornjenemske in luteranske reformacije v jugozahodni Nemčiji. V jugozahodnem nemškem prostoru so se mešale vse tri oblike veroizpovedi. Za to ali ono obliko so se velikokrat odločala mestna vodstva, jo uveljavljala in tudi spreminjala. Predavatelj je predstavil predvsem skupne značilnosti vseh treh: versko sociološki premik od kulta h komunikaciji. Pri tem je postal laik pri poslušanju objekt pridigarke besede. Konfesionalizacija pa je segla še dalje, tako pri luterancih kot pri Švicarjih je zajela vsa področja življenja. Osnovni postulat v obeh konfesijah je bila enotnost med naukom in življenjem, ki ne dopušča ločevanja med teorijo in prakso. Besedno in tekstino oznanjanje odrešenja na tem svetu se je povezovalo s sočasno izobraževalno revolucijo 16. stoletja. Socialna posledica je bila izšolanost klera kot del profesionalizacije, kar je peljalo v novo notranjo diferenciacijo znotraj meščanstva. Čeprav je potekalo urejeno sodelovanje med duhovščino in mestno ali teritorialno oblastjo, so za čas konfesionalizacije značilne tudi napetosti.

Naslednja dva referata sta bila posvečena nadvojvodi Kristofu in njegovi vlogi v reformaciji na Württemberskem. H. Maurer iz Stuttgarta je referiral pod naslovom: Vojvoda Kristof Württemberski — njegova utopija krščanske družbe. Vizitacije, pomembno sredstvo pri krščanski prenovi družbe, so zajele velik del vsakdanjega življenja. Nadzorovale so socialno področje, šolstvo, moralo, družinsko življenje, vero, praznovanje, krivoverstvo in pripadnike drugih sekt. Vizitatorji so med drugim preiskovali tudi odnos ljudstva do oblasti. Na razpolago so imeli okoli 200 vprašanj, za prekrške so bile predvidene tudi kazni. Obrazci vizitacij z vprašanji so nastali v knezovi pisarni. V nekaterih krogih so vizitacije naleteli na odpor. Tako so postale vizitacije na Württemberskem tudi pomemben instrument oblasti, ki je sam po sebi daleč presegal samo versko področje.

Siegfried Raeder iz Tübingena se je posvetil Kristofim ukrepom v cerkvenem redu. Knez Kristof (1515—1568) se je na osnovi lastnega študija teologije leta 1548 odločil za reformacijo. Ko je 1550 nastopil oblast, je povezal strogo lojalnost do cesarja, ki se je smatral za varuha rimske cerkve, z brezkompromisno zvestobo reformatorskemu evangeliju. Knezov najvplivnejši svetovalec v cerkvenih zadevah je bil Johannes Brenz, od 1553 pa do smrti 1570 prošt glavne cerkve v Stuttgartu, ki je bil obenem tudi najvišja cerkvena osebnost v deželi. Vendar je knez, potem ko se je posvetoval z njim in drugimi strokovnjaki, sprejemal odločitve popolnoma samostojno. Sad njegovih obsežnih ukrepov za preureditev cerkvenih in z njimi povezanih zadev je bil württemberski cerkveni red, ki ga je izdal leta 1559. Kot cerkveni red je zajel tudi za tisti čas nenavadno širino: od norm vere in nauka do določb o izobrazbi zdravnikov. S tem cerkvenim redom je 1559 uvedel še cerkveni svet (Kirchenrat) kot najvišji deželni cerkveni organ, s katerim je württemberska cerkev dobila svojo centralistično strukturo. V takratnih nemških cerkvah je bilo to nekaj novega; novost so sprejele potem še druge cerkve na Nemškem, čeprav niso dosegle vse tako visoke ravni. Na osnovi samostanskega reda, ki ga je izdal Kristof 1556, je bilo preoblikovanih 13 württemberskih moških samostanov v vzgajališča za naraščaj duhovščine. Absolventi teh šol so nadaljevali teološke študije na univerzi v Tübingenu. Med njimi je bil na primer tudi Jurij Dalmatin, ki se je pripravljaj najprej v samostanu Bebenhausen, od tod pa je odšel na univerzo v Tübingen. V samostanih se je šolalo okrog 200, na univerzi pa je moglo študirati s knezovo štipendijo 150 študentov. Na nižji stopnji so bile v ta namen ustanovljene še nemške in latinske šole. Ta velikopotezna izobraževalna politika je pripomogla k vzgoji bolj izobražene duhovščine, ki je odhajala tudi v druge dežele. Cerkveno premoženje je bilo namenjeno za te izobraževalne potrebe, za vzdrževanje duhovščine in za različne socialne namene in potrebe v deželi. V teh razmerah je živel in deloval tudi Primož Trubar na Württemberskem. Tudi sam je za slovensko ozemlje izrekel marsikatero takšnih in podobnih zahtev, predvsem glede uporabe cerkvenega premoženja v izobraževalne namene.

Plenarno zasedanje zadnji dan simpozija je nosilo naslov: Jezik, umetnost in znanost v obdobju reformacije. E. Coseriu iz Tübingena je predstavil zahodno-evropsko predstavo o južnih Slovanih v času Primoža Trubarja. Primerjal je dela: Rodrigo

Jiménez de Rada, *De rebus Hispaniae* (1243), G. Genebrard, *Chronographiae libri IV* (Pariz 1580); Andrés de Poza, *De la antigua lengua, poblaciones, y comarcas de las Españas* (Bilbao 1587); C. Gesner, *Mithridates. De Differentiis linguarum* (Zürich 1555); J. J. Scaliger, *Europaeorum linguae* (1599; 1605). In Hieronymus Megiser, *The-saurus Polyglottus* (Frankfurt 1603). Ugotovil je, da so bile v Trubarjevem času znane že vse južnoslovanske skupine, čeprav nikjer niso točno razmejene. Manj jasnosti je bilo glede jezikovnih različnosti: zahodnoevropejec je menil, da gre za enoten slo-vanski jezik od Gorice ali Čedadu pa do Moskve.

Drugi referat Jože Pogačnik (Osijek) je obravnaval temo *Opredelitev kulture v slovenski reformaciji*. Slovenska reformacija je, predvsem z delom A. Bohoriča, pove-zala ljudi iste etnične pripadnosti v celoto. S tem so bili dani pogoji, za narodno prebujo, katere glavna tendenca je bila kulturna integracija fevdalno razdeljenih dežel. Ljudski jezik je postal pismeni jezik, kar je pripeljalo k novi kulturni komu-nikaciji, k novi kontinuiteti in višji produktivnosti ustvarjalnega procesa. Z uteme-ljitvijo samostojne nacionalne kulture se je mogla začeti tudi aktivna soudeležba pri evropskih, duhovnih gibanjih in vrednotah. Jezikovne norme in pogoji za estetsko-literarno sfero, oboje kodificirano v drugi polovici 16. stoletja, so s svojimi splošnimi smernicami utrdili pozicijo ljudske kulture v zahodnoevropskem duhovnem svetu, katerega integralni del je od brižinskih spomenikov dalje tudi stremljenje Slovencev po duhovnem napredku.

K. Hoffmann iz Tübingena je predstavil *Deformacijo nasprotnika v reformatorski bojni sliki 16. stoletja*. Za javno uveljavitev reformacijskih pozicij je bil posebej pomemben instrument širjenja publicistične besede, povezane s sliko. Referat je prikazal izhodišča in sredstva predstavljanja ter glavne teme ilustriranih letakov, ki so služili kot konfesionalna propaganda. Ostudnosti in pregrehe v sovražnem taboru so bile predstavljene kot hudičovo delo; nasprotnik je bil pohiujen. Deformacija katolikov v protestantski slikovni satiri je prenašala poteze izrodov, grotesk in pustnih šem na papeža in duhovnike, kazala sovražnike kot Turke, Jude, čarovnice in norce. Predavatelj je prikazal celo vrsto takih slik.

Primož Simoniti iz Ljubljane je predstavil *humanizem v Sloveniji*. Socialno bazo renesanse in humanizma predstavljajo v srednji Evropi knežji dvori in škofovske rezidence. Od prvih imamo na Slovenskem le Celjske grofe, ki pa že leta 1456 izumro. Humanizem pri njih imamo še slabo raziskan, čeprav lahko nanj sklepamo po »oratio funebris«¹ Johannaesa Rota ob smrti poslednjega Celjana. Prvo škofijo dobi slovensko ozemlje šele leta 1461, v Ljubljani. Jasno se pokaže krog humanistično izobrazbenih in dejavnih mož na dvoru mecenatskega škofa Krištofa Rauberja (1493—1536). Centralno mesto ima vsestranski Avguštin Tyfurnus iz Laškega, ki je bil prvi zbiralec antičnih napisov v Avstriji, v Italiji izobražen arhitekt in avtor humanističnih pub-likacij. Iz Slovenije je izvirala vrsta osebnosti, ki je bila odločilno udeležena pri recepciji humanizma na dunajski univerzi in je imela tudi dokazljive stike s svojo domovino. Ta humanistična elita si je pridobivala izobrazbo v veliki meri v Italiji. Z literarnim nastopom slovenskih protestantov se sredi 16. stoletja slika spremeni. Na eni strani se pokaže določen odklik od Italije in naslonitev na protestantsko Nem-čijo, predvsem na Württemberg, iz druge strani pa je našel humanistični ideal iz-obrazbe razvojne možnosti in zavodih, ki so jih ustanavljali protestanti.

V zgodovinski sekciji A so bili najprej referati na temo: *Kranjska in Notranja Avstrija v Trubarjevem času*. H. Zimmermann iz Tübingena je predstavil potek refor-macije in protireformacije v avstrijskih deželah na osnovi deželnoknežjih mandatov, G. Wieland iz Friedriehshafna pa reformacijo in protireformacijo v Notranji Avstriji na primeru Leobna. Vinko Rajšp (Ljubljana) je govoril o razširjenosti reformacije med družbenimi razredi in socialnimi plastmi na Kranjskem. Vasilij Melik (Ljubljana) je prikazal vpliv reformacije na proces socialne afirmacije slovenskega jezika. V svo-jem zelo odmevnem referatu je predstavil spoznanje, da je živel slovensko ozemlje iz različnih razlogov na robu višje kulture, čeprav so si ljudje od tod pridobili ugled marsikje po Evropi. Slovenci so začeli zaostajati za severnimi in zahodnimi sosedi v tistem trenutku srednjega veka, ko je začela latinščina prepuščati prostor živim jezikom. Na večini slovenskega ozemlja je postal jezik pisanja nemščina. Reformacija je prinesla prve slovenske tiskane knjige, istočasno pa tudi prve daljše slovenske tek-ste sploh. To je pomenilo močan in bistven korak naprej. Kljub temu je bila zaostalost slovenščine le delno premagana, predvsem v verski literaturi, medtem ko je na ostalih področjih ostala. S prevodom gorskih bukev leta 1582 in z različnimi deli iz 17. stoletja so začeli Slovenci posegati tudi na druga področja. Odločilen razvoj in s tem nadomestitev zamude je prinesla šele druga polovica 19. stoletja.

Drugi sklop referatov je nosil naslov: *Nemčija in Jugovzhodna Evropa v času turških vojn*. G. Stöckl iz Kölna je govoril o vprašanju enotnosti proti Turkom, P. Scherber iz Göttingena o vprašanju Obramba ali misijonsko delo med Turki, Ignacij Voje iz Ljubljane o turških vpadih na Kranjsko in Štajersko in njihovih posledicah

za razširjenje protestantizma v 16. stoletju. V zanimivem referatu je predstavil tudi razmere v Prekmurju in tamkajšnji odnos turških oblasti do protestantizma.

V zasedanju pod naslovom Izobraževanje v Trubarjevem času je imel G. Heiss z Dunaja referat Šolski in izobraževalni sistem v Notranji Avstriji — avstrijske stanovske šole. Zaključil je, da je stanovske šole mogoče vzporejati z jezuitskimi po organizaciji pouka, poudarjanju klasičnih jezikov in retorične izobrazbe ter glede namena, vzgajati svetne in cerkvene vodilne moči za moderno deželno in cerkveno upravo. Chr. Weismann (Epfendorf-Trichlingen) je predstavil Primoža Trubarja in tübinsko Tyferново ustanovo. Predstavil je arhivsko gradivo o njej, med njim tudi deset doslej neznanih Trubarjevih pisem in Trubarjeva prizadevanja, da je izbojeval dve štipendiji za študente teologije iz Kranjske. O Trubarju — publicistu je govoril Jože Toporišič iz Ljubljane. Tema Trubar kot teolog je dala predavanja Jože Rajhman (Maribor): Pobožnost v slovenskem protestantizmu, Vekoslav Grmič (Maribor): Principi Trubarjevega teološkega mišljenja, H. Schnabel-Schüle (Tübingen): Trubar kot župnik na Württemberskem. Pod naslovom Sprejem reformacije pri Hrvatih in Srbih je J. Matešič (Mannheim) predstavil koncept pisnega jezika hrvaških protestantov na primeru prevoda Biblije, S. Kostić (Novi Sad) pa odmev protestantizma pri Srbih.

V sekciji B so potekali referati pod naslovom Konstituiranje slovenskega pisnega jezika v času Trubarja: G. Neweklovsky iz Celovca je govoril o razvoju slovenskega pisnega jezika v prvih desetih letih (o Trubarjevem drugem delu Novega testamenta); Janez Rotar iz Ljubljane o toponimiki in etniki Trubarjevih predgovorov in posvetil; H. Jaksche iz Gradca o morfologiji Trubarjeve Cerkovne ordninge; Erik Prunč iz Gradca o besednem zakladu Trubarjeve Cerkovne Ordninge, J. Raecke iz Tübingena o Trubarju kot prevajalcu Lutrove Hišne postile in Jože Koruza iz Ljubljane o literarni obliki Trubarjevih pridig. Drugi sklop predavanj je bil posvečen prevodom Biblije in tiskarstvu; Majda Stanovnik iz Ljubljane je imela referat Trubar in problem literarnega prevoda; M. Merše iz Ljubljane referat. Skladnost in različnost glagolov v Lutrovem in Dalmatinovem prevodu Biblije, Maja Žvanut iz Ljubljane pa je govorila o knjigah na Kranjskem v 16. stoletju. Pod naslovom Hans Ungnad in njegova tiskarna je B. Zimmermann z Dunaja govoril o misijah H. Ungnada v službi kneza Krištofa, H. Ehmer iz Wertheima o slovanski uraški tiskarni H. Ungnada; A. Jembrih iz Ljubljane o jezikovnih divergencah med Trubarjem in Štefanom Konzulom v Ungnadovi tiskarni, B. Pejčev iz Sofije o možnih zvezah cirilskih črk uraške tiskarne s tistimi v Rimu in Benetkah. V sklopu Trubarjev delež pri nastanku slovenske literature je govoril najprej Janko Kos iz Ljubljane. Njegov interesantni prispevek Trubarjeva utemeljitev slovenskega slovstva in metafizični preobrat Lutrove teologije je že izšel v novembrski številki Sodobnosti (34, 1986, str. 972—980). Za njim so govorili Marijan Smolik iz Ljubljane o Lutrovih cerkvenih pesmih v Trubarjevih pesmaricah, G. Giesemann iz Giessna o teologiji in poeziji: o kombinacijskih variantah v modelih pesmi pri Trubarju, Dalmatinu in Krelju, Jože Sivec iz Ljubljane pa o V. Stricciusu in njegovem doprinosu k slovenski glasbi v času reformacije.

Recepcija reformacije v slovenski literaturi je bil zadnji sklop sekcije B. Darko Dolinar iz Ljubljane je govoril o kontroverzah Trubarjeve podobe v starejši slovenski literarni in kulturni zgodovini, Franc Zadravec (Ljubljana) o Trubarju in Lutru v slovenski literaturi, Marko Kerševan (Ljubljana) o Lutru in luteranstvu v slovenski literaturi, predvsem pa o Pregljevem delu »Bogovec Jernej«.

Vsekakor je prineslo to zanimivo mednarodno posvetovanje izmenjavo mnenj ter znanja ob štiristoletnici slovenskega reformatorja Primoža Trubarja. Po prebranih referatih so bile ob posameznih vprašanjih večkrat živahne debate, ki so odpirale poglede za nadaljnja raziskovanja. V poročilu sem nekoliko obširneje predstavil referate o širših razmerah v času reformacije. Nekaj referatov z zgodovinsko vsebino bo objavljeno tudi v Zgodovinskem časopisu.

Vinko Rajšp

OCENE IN POROČILA

Janez Dular, **Topografsko področje XI (Bela krajina)**. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1985. 124 strani, 130 slik, 1 zvd. (Arheološka topografija Slovenije). (Razred za zgodovinske in družbene vede, Inštitut za arheologijo)

V začetku šestdesetih let je S. Pahič izdelal navodila za arheološko topografijo (prim. Argo 1, 1962, 93 ss.), ki malenkostno spremenjena in dopolnjena veljajo še danes. Prav topografija je ena od primarnih nalog slovenske arheologije. Zamišljena je kot preverjanje in dopolnjevanje starega registra najdišč (poleg, seveda, odkrivanja novih) in je tako tudi označena v knjigi, ki je temeljna za vsakega našega arheologa, v Arheoloških najdiščih Slovenije (1975, v nadaljnjem tekstu ANSI). V tem delu je področje današnje Slovenije razdeljeno na dvajset regij (označujejo se z rimskimi številkami) in vsaka regija še na določeno število sektorjev (označeni so z arabskimi številkami). V ANSI (str. 18) je takratni uredniški odbor predvidel izdajo dvajsetih suplementov (kot dodatek osnovni publikaciji), za vsako regijo (pojen snopič), ki naj bi predvidoma izšli v letih 1980—1990. Zaradi objektivnih težav, obsežnega terenskega preverjanja podatkov in najdišč in duhamornega kabinetnega dela, je prvi topografski zvezek izšel šele leta 1985. Avtor dr. Janez Dular, sicer upravnik Inštituta za arheologijo pri ZRC SAZU v Ljubljani, je za tisk pripravil gradivo XI: topografske regije, ki zajema področje Bele krajine, oziroma občin Črnomelj in Metlika.

Kot izvemo v uvodniku, je bilo sistematično topografsko raziskovanje Bele krajine zastavljeno leta 1974 in je s krajšimi presledki trajalo kar devet let. V tem obdobju je bila pregledana vsa stara literatura, ovrednoteni so bili zapiski, korespondenca in arhivi nekdanjih raziskovalcev, ter načrtno prehojeno vse ozemlje, ki spada v to regijo. Rezultat tega dela je čez 120 opisanih najdišč, med katerimi so tudi takā, ki do sedaj še niso bila znana. Z velikim zadovoljstvom lahko pritrdimo avtorju, ko pravi, da spada Bela krajina med arheološko bolje raziskana področja Slovenije. Belo krajino raziskujejo arheologi že več kot sto let. Med prvimi sta bila Josef Szombathy in Jernej Pečnik, ki sta leta 1887 izkopavala gomilno grobišče pri Grmu. Poleg njihju najdemo v pregledu izkopavanj še samā znana imena, npr. od starejših raziskovalcev vojvodinjo Mecklenburško, Alfonza Müllnerja, Josipa Mantuanija, Walterja Schmida in Rajka Ložarja. Po vojni so na belokranjskih terenih delovali Vinko Šribar, Mitja Brodar, France Leben, Janez in Anja Dular, Slavko Ciglencečki, Greta Hirschbäck-Merhar in Danilo Breščak.

Posebno poglavje v publikaciji so Pokrajinske (prirodno-geografske) poteze Bele krajine izpod peresa dr. Dušana Pluta. Celotno ozemlje je razdelil na pretežno zakraselo dno Bele krajine, na terasno področje ob Kolpi, na Veliko Bukovje in posebej Poljansko dolino, na prisojna pobočja toplotnega pasu obrobja Bele krajine ter na višja, hribovita in gorata slemena in pobočja Gorjancev in Kočevskega Roga.

Sledi tipično arheološki del, kjer so obravnavane poselitve, oziromā najprej okolišne kolonizacije, in sicer: poselitev v bakreni dobi, poselitev v bronzni dobi, poselitev v železni dobi, kateri se je avtor najbolj posvetil (kar je razumljivo, saj je to obdobje njegova ožja specialnost), poselitev v antičnem obdobju ter posebej v pozni antiki in zgodnjem srednjem veku. Za zgodnjerednjeveško obdobje s topografijo ni bilo pridobljenih skoraj nobenih novih podatkov, zato so vsa bistvena vprašanja staroslovanske poselitve še odprta. »Tako ostaja študij slovanske kolonizacije v Beli krajini ena temeljnih nalog arheoloških raziskovanj v prihodnosti« (str. 34). Temu tekstu sledi povzetek oziroma kar prevod v nemškem jeziku (str. 35—52) in že smo pri Katalogu najdišč. To je pravzaprav jedro knjige (str. 53—116). Vsako najdišče je predstavljeno po imenu (v oklepaju je navedena lega najdišča na pregledni arheološki karti Bele krajine), sledi ime najbližjega naselja in parcelna številka (vsi katastrski izseki najdišč so objavljeni v enotnem merilu 1:5000, kar je še dovolj pregledno in natančno); koordinate na karti 1:50.000, opis in časovna opredelitev najdbe ter objavljena literatura. Na koncu knjige je poglavje o izločenih najdiščih (izločena so tista najdišča, za katera je preverjanje pokazalo, da so podatki o njih zamešani; ali da kakorkoli drugače ne odgovarjajo dejanskemu stanju), sledi seznam skrajšano citirane literature in rokopisov ter pomemben tabelaričen imenik najdišč, ki je, razumljivo, narejen po vzorcu iz ANSI.

Z veseljem lahko zaključimo, da je predstavljeno delo izredno pomembno — in to ne samo za arheologe! Tega sta se nedvomno zavedali Kulturna skupnost Slovenije in Občinska raziskovalna skupnost Črnomelj, saj je bilo delo tiskano z njuno podporo. Želimo si, da bi bili s takim razumevanjem v prihodnosti suplementi za pre-

ostale arheološke regije kar najhitreje natisnjeni (seveda v okviru danih objektivnih možnosti). Za konec pa še nekaj. Že Dular se zaveda in v uvodu jasno napiše (str. 10), »da ni nobena, še tako natančna topografija popolna, saj bodo čez čas prišla na dan nova najdišča.« To njegovo misel, so v letu izida knjige kar najbolje potrdila sondiranja Arheološkega oddelka FF-iz/Ljubljane v jami Judovski hiši pri Moverni vasi nad kanjonom Krupe. Jama je bila do takrat znana kot eneolitsko najdišče (izkopavanje ekipe Inštituta za arheologijo SAZU pod vodstvom M. Brodarja leta 1960). Sedaj so z bolj natančnimi raziskavami na istem mestu odkrili še paleolitsko poselitev iz končnega obdobja ledene dobe (cf. V. Pohar, Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji 13, 1985, 7 ss.). V kratkem bo v Judovski hiši na vrsti sistematičen odkop jamskih sedimentov in z veliko optimizma se nadejamo zanimivih rezultatov. Zadovoljni pa smo lahko že sedaj, saj je novo odkrita paleolitska jamska postaja prva svoje vrste v Beli krajini. S tem odkritjem je spekter arheoloških obdobj v XI. regiji skoraj popoln.

Draško Josipović

Dušan Mrkobrač, *Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji*. Beograd 1980, 169 str., 151 T., 7 pril. (Fontes Archaeologiae Iugoslaviae III, Monografije; 6)

Delo D. Mrkobrada je razdeljeno na več tematsko zaključenih celot; po uvodnih besedah sledijo poglavja o Hunih, Vzhodnih Gotih, Gepidih, Langobardih in Avarih. Sledi še bibliografija, ki je izšla precej dopolnjena tudi samostojno (D. Mrkobrač, Bibliografija seobe naroda u Jugoslaviji. Bibliographia Archaeologiae Iugoslaviae, Posebna izdanja 2, Beograd 1984), seznam najdišč na zemljevidih, seznam najdišč za posamezne predmete materialne kulture ter imensko, najdiščno, predmetno in muzejsko kazalo. V poglavju o Hunih avtor najprej pokaže na različna mnenja o času naselitve Hunov v Pottisju za časa njihovega vladarja Ruasa. Razmah njihove moči sega v čas Atila (434—453), ko so se nenehno vrstili pohodi čez meje rimskega cesarstva. Tako so po bizantinskih virih proti sredini 5. stoletja na obrobju panonskega ozemlja opustošili 60 večjih in manjših mest (npr. Sirmium, Singidunum, Margum, Viminatium, Naisus). Center hunske države naj bi ležal približno v trikotniku Senta—Subotica—Segedin, od koder je Atila s svojimi konjeniki prodrli celo do Galije, kjer pa je bil leta 451 na Katalonskih poljanah premagan. Čeprav so Huni že naslednjega leta ponovno oplenili Italijo in prodrli vse do Rima, pa je bila njihova moč že v zatonu. Po smrti Atila je takoj nastala protihunska zveza pod vodstvom gepidskega kralja Ardarika, ki je izbojevala odločilno zmago leta 454. Premagani Huni so še 10—15 let zadrževali v Panoniji, nato pa jih je Atilov sin Hernak odpeljal proti pontskemu prostoru, kjer naj bi se stopili s podobnimi protobolgarskimi plemeni in tako izginili z zgodovinskega prizorišča.

Kot ugotavlja D. Mrkobrač, je na ozemlju Jugoslavije znanih 28 najdišč, ki pripadajo času hunske dominacije v Panoniji, žal pa ne poznamo nobenega sistematično raziskanega grobišča. Pri pregledu materialne kulture se je avtor naslonil predvsem na mnenja tujih raziskovalcev (J. Werner, I. Kisely, M. Párducz), ter se ustavil, ob namerem preoblikovanju lobanje, značilnem za nomadska plemena. Razlogi za takšne postopke še niso povsem razjasnjeni, čeprav bi lahko kazali izključno ženski grobovi pri Zahodnih Germanih v karpatskem prostoru, da se je ta običaj sčasoma spreminil v modo, se pravi, da je postal predvsem estetskega značaja. Ob opisu predmetov materialne kulture poudarja ugotovitev drugih raziskovalcev, da je eden najznačilnejših pojavov, ki so jih Huni prinesli s seboj, oblikovanje nakita v polihromnem stilu. Med huskim nakitom se posebej ustavlja pri t. i. »cikadnih« fibulah, ki predstavljajo tipičen vzhodnjaški predmet. Na ozemlje Jugoslavije naj bi bile prenešene šele proti koncu hunske vladavine, pri osvajanju Marguma, Viminacija, Singidunuma 441. leta. Med pasnimi sponami zasluži posebno pozornost tista iz Karavukova, ki je zaradi svoje bogate in natančne obdelave postala nosilka t. i. »karavukovskega stila«.

Samostojna zgodovina Vzhodnih Gotov se je začela šele s propadom hunske moči sredi 5. stoletja. V zadnji četrtini tega stoletja je dobil njihov vladar Teoderik od bizantinskega cesarja naziv »magister militum praesentalis« ter dovoljenje, da se s svojimi ljudmi naseli v Trakiji, Meziji in Dardaniji. Ker pa so se Vzhodni Goti izkazali za precej neugodnega bizantinskega zaveznika, so se slednji potrudili in prepričali Teoderika za pohod v Italijo. Ko je po zmagi nad Odoakrom Teoderik 493 tam tudi zavladal, je svojo oblast razširil tudi na province Savojo, Liburnijo, Dalmacijo in del Prevalisa ter s tem ustvaril mejo z bizantinsko državo približno na črti Sirmij—Narona. Na našem ozemlju je tako ustvaril tudi dva pomembna upravna centra: Sirmij za sremsko Panonijo in del Mezijske ter Salono za Savijo, Liburnijo in Dalmacijo.

Po Teoderikovi smrti je začela moč Vzhodnih Gotov slabeti. Leta 535 je pričel Justinijan I. dolgotrajno vojno, s katero je pregnal Gote tako iz Panonije kot tudi z obalnega območja. Leta 554 pa so Vzhodni Goti po porazu na italjskih tleh doživeli tudi popoln razpad svoje državne zveze.

Avtor pri pregledu materialne kulture poudarja, da je težko določati predmete, ki bi jim z gotovostjo lahko prisodili tudi gotsko etnično pripadnost. Sprva so na Gote s politično nadvlado gotovo zelo vplivali Huni, kasneje pa se njihova nošnja ne razlikuje dovolj jasno od gepidske. Sicer pa je tudi že v zgodovinskih virih omenjeno, da gre za zelo sorodne narode.

Najznačilnejši del ženskega nakita so bile srebrne fibule, ki so bile lahko iztočene iz pločevine ali lite. Značilne so tudi bogato okrašene pasne spone z motivom prepleta ter včasih z glavo ujede. Zanimivo je tudi, da pri moških grobovih ne poznamo grobov z orožjem, čeprav je oborožitev znana: dvorezen meč (spata), kopje, lok in puščice, v višjih slojih pa še ščit in čelada. Kar se drugih uporabnih predmetov tiče, jim je možno pripisati splošen germanski značaj in so za vzhodnogotske opredeljeni le na podlagi analogij ali kot inventar zaključenih grobnih celot. Kot zanimivost velja omeniti, da pri grobnih najdbah Vzhodnih Gotov ne gre za ločena etnično zapra grobišča, marveč se njihovi grobovi pojavljajo mešano s staroselskimi. Avtor posebej obravnava knežji grob iz Ulpijane, ki ga v sredino 6. stoletja datira Justinijanov novce (kovan po letu 538). Zanimivost tega groba je izredna raznolikost pridakov od panonsko-langobardske fibule preko para severnogermanskih manjših fibul s pravokotno glavo do fibule v obliki križa; pa tudi pasna spona naj bi predstavljala merovinški import. Po mnenju raziskovalcev sodi grob v čas okoli 550, ko so se v Ulpijani mudili gotski najemniki.

Med najbolj pogostimi najdbami so na našem ozemlju zastopane pasne spone, ki so tudi tipološko razdeljene na tiste z zoomorfnim trnom, z zavitim masivnim trnom in s trnom trikotnega preseka. Pomembne so tudi najdbe novcev vzhodnogotskih vladarjev, v glavnem Teoderika in Teodata, nekaj pa je tudi kovanih za časa Totile, Vitigesa in Atalaraha. Kot eden izmed dokazov, kako so se Vzhodni Goti (kasneje tudi Gepidi) zgedovali po rimski civilizaciji, je tudi obnova kovnice v Sirmiju. Po stoletni prekinitvi od časa vlade Teodozija pričenjajo spet kovati novce vzhodnogotskega značaja. Casovno je to kovanje postavljeno v začetek 6. stoletja z likom Anastazija I. (491—518) in Justina I. (518—527). Takrat so Vzhodni Goti ponovno zavladali v Sremu (504/505), po Teoderikovi smrti pa so kovnico počasi opustili.

Tudi začetek gepidske zgodovine (454—568) je tesno povezan s propadom hunske nadvlade v Panoniji. Njihovo ozemlje je bilo omejeno na Srem, v začetku 6. stoletja pa so prišli pod gotsko nadoblast. Po zmagi Bizantinцев nad Vzhodnimi Goti so Gepidi okoli leta 535 osvojili Sirmij, ki je postal njihov upravni center vse do zloma 567. leta. V ta čas sodi vrhunec njihovega razvoja, ki ga označujejo tudi precej nestabilni odnosi z Bizancem. V sredini stoletja se začnejo tudi prve borbe z Langobardi, ki jih končno z avarsko pomočjo leta 567 tudi premagajo in razbijejo njihovo državo. Po odhodu Langobardov v Italijo naslednjega leta je gepidski upor proti Avarom; ki so sedaj postali gospodarji Panonije, vse bolj pojemal. Zadnjič so omenjeni v zgodovinskih virih leta 626 ob avaro-slovanskem obleganju Bizanca, medtem ko se tisti del Gepidov, ki so se skupaj z Langobardi odselili v Italijo, omenja še dve stoletji (na območju ob Padu).

Kot je politična zgodovina Gepidov tesno povezana z vzhodnogotsko, tako je podobna tudi materialna kultura. Etnična opredelitev je precej težka tudi zaradi tesnih odnosov s Heruli in kasneje tudi z Langobardi. D. Mrkobrad ugotavlja, da je za gepidsko materialno kulturo značilna večja preprostost, ki izhaja iz njihovega bolj poljedelsko usmerjenega značaja. Značilne so bronaste, deloma srebrne fibule skromnejše izdelave, uhani s poliedrom, pasne spone. V grobovih je najdeno tudi orožje — spate, puščice in kopja s konico v obliki lovorovega lista. Lončenina nosi značilen romboiden žigosan okras, medtem ko je neokrašena in glajena delana pod sarmatskim vplivom. Proti koncu gepidskega razvoja se pojavijo bogateje izdelane pasne spone v obliki stiliziranih orlovskih glav, ki naj bi bile pontškega porekla. Gepidi so s prihodom Turisinta (546) na oblast pričeli s kovanjem novcev v Sirmiju, ki je zamrlo po Teoderikovi smrti. Gepidski novci so za razliko od gotskih manjši in nosijo na averzu podobe Justinijana I. in Justina II.

Za jugoslovansko arheologijo preseljevanja narodov so Langobardi posebno zanimivi kot zadnje germansko pleme, ki se pojavi na našem ozemlju. Začetki njihovega priseljevanja sodijo že v čas pričetka 6. stoletja, ko so se naselili na območjih med Donavo in gornjo Tiso. Razmah naselitve se prične po letu 546, ko sklenejo sporazum z Justinijanom I. in zasedejo rimsko provinco Savijo. Takrat se tudi razplamtijo njihove borbe z Gepidi, ki se končajo z avarskim zavezništvom in uničenjem gepidske države. Leta 568 so se premaknili v Italijo, kjer je njihova država obstajala vse do poraza proti Kariu Velikemu 774. leta. Njihovo zgodovino lahko razdelimo

v dve fazi — v čas bivanja na našem ozemlju (546—568) ter v čas, ko so živeli v Furlaniji in so samo občasno vdirali v Istro in primorske predele.

Predmeti materialne kulture so v glavnem precej razkošne izdelave, le keramika je manj češča in skromnejša, če jo primerjamo z gepidsko. Najbolj značilen predmet so ločne fibule s tremi, petimi ali devetimi roglji na polkrožni glavi ter majhne S-fibule z motivom ptice ujede. Med grobnimi najdbami so ob tistih iz Kranja in konjeniškem grobu iz Buzeta pomembni še novoodkriti (in zato v pregledu še neupštevani) grobovi iz Solkana (T. Knific-D. Svoljšak, AV 35, 1984; 277 ss.). Pri omembi novcev je D. Mrkobrad za tista iz Kranja in z Rifnika še povzel pripisovanje langobardskemu vladarju Klefu — medtem ju je na novo ovrednotil P. Kos! (AV 32, 1982, 584 ss.) ter ju postavil v drugo polovico 7. stoletja. S to opredelitvijo je nakazal, da se langobardska naselitev na omenjenih najdiščih ne konča že z letom 600, kot je bilo domnevano doslej.

Med plemeni, ki so krojila usodo našemu ozemlju, zavzemajo najvidnejšo vlogo Avari (567 do okoli 800). Njihova oblast nad našim ozemljem se začne s selitvijo Langobardov v Panonijo. Tako so sčasoma središče svoje države prenesli na območje okoli Tise. Iz zgodovinskih virov je razvidno, da se skupaj z Avari na panonski prostor preselijo tudi druga plemena, kot npr. Bolgari, Kutriguri, Slovani. Do konca 6. stoletja so Avari zasedli Sirmij in razrušili strateško pomembna mesta kot Singidunum in Viminatum. Njihovi pohodi so segali v Grčijo, pa tudi vzhodnoalpskemu prostoru ni bilo prizanešeno. Ko so se na prelomu stoletja odnosi med Avari in Bizancem nekoliko ustalili, so se Avari obrnili na zahod in skupaj s Slovani opustošili Istro (603) ter tudi Furlanijo (610 in 616). V tem času je bila oplemenjena tudi Dalmacija s Salono. Višek avarskih napadov predstavlja obleganje Carigrada 626. leta, ki je prineslo velike spremembe v njihovo plemensko zvezo. S priključitvijo dela slovanskih plemen k Samu, s pritiskom Bolgarov in tudi zaradi notranjih borb za oblast je njihova moč precej oslabela. Drugi val avarske naselitve konec 7. in začetkom 8. stoletja v zgodovinskih virih ni omenjen, zato so ga nekateri raziskovalci večkrat zanikali. Jasno pa je viden s pomočjo arheoloških raziskav. Čeprav njihova moč sedaj ne doseže prejšnje, vseeno ohranijo nadvlado nad panonskim ozemljem. Šele z avarskimi vojnami Karla Velikega 791—796 morajo priznati dokončen poraz, ostanke njihove vojske pa razbije bolgarski kan Krum 804. leta.

Ker je v pisanih virih bolj malo podatkov o družbeni ureditvi avarske države, so toliko bolj pomembne arheološke najdbe. Tako naj bi bila s pomočjo pasnih garnitur vidna socialna razslojitev Avarov, prav tako pa je status pokojnika viden tudi iz grobnih pridatkov. Nesvobodni ljudje (sužnji) so bili pokopani brez pridatkov, medtem ko lahko svobodnjake spoznamo po nožu za pasom. Tudi glede gospodarstva Avarov ni dovolj jasnih podatkov. To, da so od Justinijana zahtevali tudi obdelovalna zemljišča (558), še ne pomeni, da so jih tudi sami obdelovali. Takšna opravila so lahko prepuščali podrejenim slovanskim in germanskim plemenom.

V zvezi s problematiko dveh valov avarske poselitve je zanimiva ugotovitev, da kroženje denarja na panonskem ozemlju preneha v sedemdesetih letih 7. stoletja, se pravi, ob prihodu Avarov drugega vala. Denar se kasneje pojavi spet v drugi polovici 9. stoletja, ko Avarov ni bilo več.

Avarsko zgodovino so raziskovalci razdelili na več obdobij: zgodnja faza naj bi trajala od 568 do 626, srednja faza njihove dominacije od 626 do približno 670. leta. Drugi val avarske nadvlade pozna začetno fazo (okoli 670 do začetka 8. stoletja), srednjo (začetek 8. stoletja do približno 770) ter končno, ki obsega konec 8. stoletja. Opredeljen je še zaključni horizont v začetku 9. stoletja, ki pa ne pripada več Avarom v ožjem smislu, temveč zavzema obdobje neposredno po zlomu avarske države.

Za zgodnjo avarsko fazo (568 do 626) so značilni posamezni knejži grobovi z bogatimi pridatki. Grobišča so manjša, najdeni pa so grobovi potujočih zlatarjev z ustreznim orodjem. Nakit je delan v tehniki odtiskovanja iz zlate, srebrne in bronaste pločevine, sorazmerno pogoste so tudi najdbe bizantinskega denarja, kovanega v 6. in začetku 7. stoletja. Med orožjem je treba omeniti meč, kopje, refleksni lok.

Za čas od 626 do približno 670. leta je značilno, da postanejo knejži grobovi precej redki, grobišča postajajo večja, a v poprečju s precej skromnejšimi pridatki. Na upad njihove moči kažejo tudi redkejšje najdbe zlatega nakita, pa tudi bizantinski novci so zelo redki. V prehodnem obdobju, do začetka 8. stoletja, so najdbe še skromnejše, tehnika odtiskovanja pa se že meša s tehniko vliivanja. Med orožjem se pojavita sablja in bojna sekira.

V času razmaha moči drugega avarskega vala so značilne velike nekropole s skeletnimi pokopi v vrstah, ki jih lahko razdelimo na tiste s konjeniškiimi grobovi in izrazito mongoloidnimi značilnostmi, ter na ostale brez konjeniških grobov, v katerih so bili pokopani tudi pripadniki Avarom podrejenih plemen. Pri izdelavi pasnih garnitur se uporablja izključno tehnika vliivanja v bronu, srebrne in še bolj zlate najdbe

postanejo izjemne. Najdb bizantinskega denarja ni, v uporabi je le star bronast, redkeje srebrn poznoantični denar.

Pri pregledu materialne kulture se D. Mrkobrad posebej ustavlja ob pasnih garniturah, ki predstavljajo eno vodilnih avarskih značilnosti. Tako razgrinja posamezne teorije o pomenu teh najdb pri razlagi notranje družbene organizacije v avarski državi. Tako naj bi deli pasu ne pomenili le okrasa, temveč lahko iz njihovega števila, oblik, kakovosti izdelave in kovine ugotovljamo tudi družbeni položaj nosilca. Med nakitom bi bilo treba omeniti uhane s priveskom v obliki obrnjene piramide, ki so bili priljubljene v višjih krogih in izdelani po bizantinskih vzorih. Zanimivi so tudi uhani s priveskom v obliki votle krogle, ki sodijo v zgodnjo fazo avarske nadvlade in niso omejeni le na ženske grobove. Pri orožju je v prvi fazi razširjen meč, ki je imel na zaključku ročaja žanko za pripenjanje in ki še nosi s seboj vzdoljnaške (iranske) značilnosti. Drugi val Avarov je uporabljal sablje. Najzanimivejše orožje Avarov je bil gotovo refleksni lok, ki je bil utrjen s koščenimi oblogami. Najdbe segajo v glavnem v zgodnje obdobje ter še v prehodni čas, medtem ko jih je kasneje manj. Pomembni so tudi deli konjske opreme — tako kronološko važna, stremena kot tudi žvale, okrasne plošče in razdelilni gumbi.

Med predmeti vsakdanje uporabe je najvažnejša lončenina, ki je razdeljena na tri tipe: na prostoročno izdelano posodje, na tisto, ki je bilo izdelano na lončarskem vretenu, ter na t. i. rumeno keramiko. Slednja je praviloma najdena v grobovih skupaj z litimi predmeti, kar kaže na njeno uporabo za časa drugega vala Avarov. V grobovih je često najdeno tudi orodje, ki je razdeljeno na poljedelsko (srpi, motike, sekira, ralo), zlatarsko (ki je v nasprotju z madžarskimi najdišči pri nas precej redko zastopano) ter splošno obrtniško orodje (npr. šilo, klešče, brus).

Arheološki nalazi do neke mere nadomeščajo del nesojene Arheološke karte Jugoslavije za obdobje preseljevanja ljudstev in kot taki prinašajo informativen vpogled v dogajanje tega časa na našem ozemlju. Risbe na tablah (žal brez ustrezne označbe merila) so včasih bolj podobne skicam. Tako je ponekod težko dobiti prave predstave o velikosti posameznih predmetov. Žal je pri sestavljanju tabel prišlo do nekaterih napak, ki npr. pri predstavitvi refleksnega loka (T. LXXXII: 2) povsem spremenijo smisel. Delo žal tudi ni brez nekaterih čisto tiskovnih (letnica 445 namesto 454 na str. 22, Zemon namesto Zenon na str. 23) pa tudi smiselnih napak (Pipin Mali namesto Karel Veliki pri avarskih vojnah 796, str. 75, op. 469). Tudi karta razprostranjenosti kaže nekatere pomanjkljivosti, tako ni vrisano najdišče Dunaj pri Jereki ob avarskih najdbah, kar je bilo sicer v samostojno objavljene bibliografiji popravljeno (199, karta 3). Bibliografija je bila v svoji samostojni izdaji precej dopolnjena in obsega dela, izdana do leta 1982, vseeno pa v njej ni članka P. Kosa o t. i. Klefovih novcih (ob AV še Germania 59/1, 1981, 97 ss.). Ob koncu Arheoloških nalazov bi lahko bil podan sistematičen seznam najdišč s citiranimi objavami in opredelitvijo (naselbina, grobišča, posamezna najdba...) — sedaj je iskanje objav precej težavno.

Tako ostaja delo D. Mrkobrada povsem v okviru ciljev, ki si jih je zastavil avtor in ki jih v zaključnem poglavju tudi pojasnjuje: »Rad nije pisan sa pretenzijama, da se opovrgnu stare i postave nove teorije o pojedinim problemima Seobe naroda, već je nastao kao potreba, da se na jednom mestu objedine, koliko je to dostupan materijal; i poznate činjenice dozvoljavao, svi poznati podaci bilo da se radi o teorijama, mišljenju pojedinaca, naravno uz odgovarajuće grafičke priloge, kartiranje i prateću literaturu. Dakle cilj i zadatak ovoga rada je da pruži uvid u postojeće stanje rezultata naučnog rada ove oblasti.« Ta cilj je D. Mrkobrad s svojim delom tudi dosegel ter tako vsaj študentom omogočil nekoliko jasnejši pogled v to obdobje na našem ozemlju.

Vitko Pahič

Boško Babič, Materjalnata kultura na makedonskite Sloveni vo svetlinata na arheološkite strazuhanja vo Prilep. Prilep : Prilog za istorijata na kulturnata na makedonskiot narod, 1986. (Posebni izdaniya; 1. Institut za istražuvanje na staroslovenskata kultura)

Pred nami je obsežna knjiga, v kateri skuša pisec strniti podatke svojega raziskovalnega dela od 1958. leta do danes na področju srednjeveškega Prilepa. Poleg uvoda, seznama okrajšav in resimeja je knjiga razdeljena na 18 poglavij, ki jih lahko razdelimo na tri dele: 1. predgovor z osnovnimi geografskimi podatki, prikazom pred-slovanske naselitve, pregledom politične zgodovine, zgodovine raziskav, namena in načina raziskav; 2. arheološko gradivo z različnih točk s področja Prilepa in okolice, kronološki odnos med najdišči zaselka Varoš in Markova Kula, kompleks naselbin 10. in 11. stoletja ter politični pomen naselbin na grebenu Markove Kule in podobno;

3. obdelava premičnega in nepremičnega gradiva od naselbinskih objektov (metalurgija, lončarstvo in drugo) do najdb iz nekropol (od orodja do nakita in keramike). Knjigo spremljajo poleg posnetka iz zraka celotnega Prilepa v tekstu številne črno-bele in barvne fotografije posameznih najdišč in predmetov; množica risb raznih objektov z najdiščnimi podatki, tlorisov in presekov.

Iz obdelave je razvidno, da je bilo današnje področje Prilepa in njegove ožje okolice zaradi svojega izrednega položaja naseljeno od neolita prek bronaste dobe (zgornja terasa zaselka Markova Kula), železne dobe (najvišji vrh Markove Kule — Čardak in zahodna periferija zaselka Varoš) skozi vso arhajsko in antično obdobje tja do III. stoletja n. e.

Po južnem pobočju Markove Kule in zaselku Zagrad so ostanki neke velike mestne naselbine z nekropolo iz 3.—4. stoletja, za katero avtor domneva, glede na Tabulo Peutingeriano, da je bila tu *Ceramia*, ki naj bi ležala ob Via Militaris in Via Egnatia. V bizantinskem območju se Prilep pojavlja z močno trdnjavo na najvišji terasi Markove Kule. V 11. stoletju po pisanih virih (za časa cesarja, Vasilija II. in Jovana Skilice) stoji tu že srednjeveška trdnjava Prilapona, kamor se je umaknil in kjer je umrl cesar Samuil po porazu na Belasici 1014. Od tedaj dalje se v virih omenja Prilep kot trdnjava v borbi proti Bizancu ali kot trgovsko središče itd. Ve se, da je bil sedež makedonskih (Dobromira Hrsa, Stresa), bolgarskih, epirskih ter bizantinskih graščakov. Največ podatkov je iz pisanih virov iz časa Dušanove vladavine; ta je imel tu dvorec. Po virih je Prilep sedež kralja Vukana in Marka, s katerim tudi konča njegova srednjeveška zgodovina. Nedaleč je manastir Treskavac s številnimi portreti srbske dvorne gospode.

Izkopavanja je avtor opravil pri cerkvi sv. Nikole (1958), na terasi cerkve sv. Atanasia (1959—1960, 1964—1966), v vzhodnem delu zaselka Varoš — odkritje ostankov cerkve sv. Haralampija iz 14. stoletja pri sv. Jovanu (1960), v cerkvi sv. Mihajla Arhangela — odkritje ostankov fresk iz 10. stoletja (1964), ob cerkvi sv. Dimitrija ter naselbini in nekropoli v Tašanici v Varoši (1965, 1966, 1969), na najdišču Svetec jugo-vzhodno manastira sv. Mihajla Arhangela (1966), raziskovalna in restavratorska dela večjih razsežnosti na Markovi Kuli (1966—1976), spodaj na mestu velikega fevdalnega dvorca (1968—1971, 1973—1976), v vzhodnem in zahodnem delu Varoši (1977) in na najvišjem vrhu Markove Kule — Čardaku (od 1962. dalje). Pri teh delih so avtorju strokovno pomagali: univerza iz Lubljane, Zavod za spomeniško varstvo Poljske iz Varšave, Filozofska fakulteta v Skopju ter veliko število sodelavcev iz domovine in tujine.

Na podlagi pridobljenih podatkov je avtor dognal, da je bilo področje naseljeno s slovanskimi plemeni Brsjakov — etnično jedro današnje Makedonije. Prilep je bil eden najbolj pomembnih centrov province zaradi svoje strateške lege. Poleg ekonomsko-strateškega središča je bil Prilep, sedež po nagrobni plošči v cerkvi sv. Mihajla Arhangela v Varoši, kjer se omenja episkop Andrija (996), tudi cerkveno-središče. Velik, na grebenu Markove Kule v skalo vklesan tron priča avtorju, da je bil Prilep tudi središče velike župe.

O dolgotrajnosti naselbine okoli hriba Markova Kula naj bi izpričano govorile odkrite nekropole, ki jih datira avtor od 10. do sredine 12. stoletja. Iz tega obdobja posveča avtor posebno pozornost v 10. poglavju lesenim ostankom večje stavbe ter ostankom majhne lesene kolibe (za eno osebo), odkrite na točki 52. Babić meni, da je glede na drobne in druge najdbe v njej lahko prebival prvi misionar Prilepa, bržko ne Klimentov učeneč. Mala koliba naj bi bila njegova celica, poleg katere je bil poznejše sezidan manastir. Čeprav so po avtorju to samo domneve, dobivajo oporo v imenu zaselka »Svetec«.

V nadaljnjem tekstu se avtor zadržuje na pomenu urbane naselbine okoli in na vrhu Markove Kule, ki je nedvomno iz desetega in začetka 11. stoletja, iz časa trdnjave na Čardaku. Naselbina je bila odprtega tipa, ruralnega značaja z lesenimi hišami, izdelanimi po stari tradiciji, vse do 12. stoletja ko je postal Prilep mestna aglomeracija bolj bizantinskega značaja. V 14. stoletju je po arheoloških najdbah Prilep že razvita mestna celota, ki svoje lesene stavbe zamenja s kamnitimi. Prilep kot središče se sedaj pojavlja s cerkvijo sv. Dimitrija (omenjena v Dušanovi povelji, najdeni v samostanu Treskavcu), z vrsto različnih delavnic (topilnice železa in drugih kovin, stekla, kovačnice in lončarske delavnice), podobno kot na Markovi Kuli. Iz tega časa so odkrite sledi hiš s silosi in cerkve s freskami. O razvoju mestne naselbine govori tudi fevdalni dvorec na vznožju Markove Kule, ki je poleg bivališča, hleva, talilnic, skladišča za žitarice in drugih gospodarskih objektov imel tudi kopališče in dvorec priključeno cerkev ter najstarejše urbano pokopališče. Odkritje delavnic na točki Z 84 kaže, da je imel Prilep v tem času razvito kovinsko, usnjarsko, suknarsko in zlasti lončarsko dejavnost. Delali niso samo domače lončenine, marveč tudi finejše posode.

Nekropole teh naselbin sodijo od najstarejše po južnem pobočju Markove Kule preko one v jugozahodnih predelih mesta do grobišč okoli cerkva iz turškega obdobja, med katerimi izstopajo grobovi s t.i. »antropomorfn« oblikovano grobno jamo, po avtorju prevzeto od Bizanca. Inventarji grobov so nakit in lončenina. Med prvimi zavzemajo posebno mesto v najstarejših grobovih obročki in zapestnice, značilne za makedonsko in sosedno področje, v mlajših grobovih pa gumbi in aplikje. Lončenina je domača in importirana.

Kljub vsej avtorjevi preciznosti pri omembi najdiščnih točk in opisov posameznih objektov manjka za boljšo orientacijo geodetsko-geografski posnetek celotnega raziskanega terena, pa tudi posamezni planimetrični izrisi z oznakami istočasnih objektov in najdb, ki bi slikovno prikazali smer občasnih širjenj naselbine v posameznih obdobjih. Glede grobnih najdb manjkajo grobne celote, ki bi nazorno prikazovale razvoj grobnih predmetov in njihovo povezavo z drugimi najdišči Makedonije in sosednjih ozemelj v srednjeveškem obdobju. Ne glede na te pomanjkljivosti je knjiga hvalevredno delo. V njem je avtor prvi skušal povezati vse dane vire in podatke in osvetliti razvoj današnjega mesta Prilepa.

Paola Korošec

Jacques Lé Goff, **Za drugačen srednji vek.** Ljubljana: SKUC, 1985. 469 strani. (Studia Humanitatis)

Prvi letnik nove družboslovne zbirke »Studia Humanitatis« prinaša izredno zanimiva dela. Med njimi je tudi delo enega najvidnejših evropskih medievistov Jacquesa Lé Goffa »Za drugačen srednji vek«. Knjiga vsebuje bogat uvod in osemnajst različnih esejev, s katerimi se avtor dotika časa, dela in kulture na srednjeveškem Zahodu. Delo je vredno pozornosti, ne le zaradi novosti in širine problemov, marveč tudi zaradi izvrstnih, modernih metodoloških prijemov. Lé Goff se z modernim konceptom — kljub vsem tveganjem mode — loti nekaterih vidikov zgodovine mentalitet.

Ze šam naslov Lé Goffove knjige je pomenljiv. Lé Goff si ne prizadeva ustvariti niti črno niti zlato podobo srednjega veka. V drugačnem srednjem veku vidi celosten srednji vek, ki ga izdeluje tako na podlagi literarnih, arheoloških, umetniških in pravnih virov, kakor tudi z dokumenti, ki so nekdanj spadalj v privilegirani resor »čistih« medievistov. Dolg srednji vek, katerega vidiki se strukturirajo v sistem, periodizira od poznega rimskega cesarstva do industrijske revolucije v XVIII.—XIX. stoletju. Srednji vek je zelo pomenljiva preteklost, ki se uteleša v zgodovinsko kontinuiteto, ki jo moramo dojeti v vsej trajnosti. Prav v srednjem veku moramo iskati nekatere bistvene značilnosti naše kolektivne identitete, identitete, ki jo s tesnobnim občutkom moramo priznati v okvirih današnje družbe.

Lé Goff že takoj na začetku zapiše, da »zgodovino delamo z dokumenti in idejami, z viri in z domišljijo« (str. 9). Domišljija! Očarljiva in ekspresivna lastnost, ki jo imamo ljudje. Seveda ni vsem odmerjena v enaki meri. Eni jo imajo več, drugi spet manj. V eseju »Micheletovi srednji vek« naletimo na moža z domišljijo. Michelet je Lé Goffu z gled zgodovinarja ne samo zaradi svojih prizadevanj po totalni zgodovini, marveč tudi zato, ker ima domišljijo, zna buditi tisto, kar je bilo, hkrati pa je odličen poznavalec arhivov. Michelet ni obujal prikazni ali fantazmov, temveč resnična bitja, ki nastopajo v virih. Bil je tudi glasnik nemogočega govora — govora ljudstva. V tihih hodnikih arhivov je znal ujeti odmev, hrumenje, mrmranje, opazal je celo gibanje, ko je dihnjl v prah, ki se je nakopičil na dokumentih. Michelet je napisal kar tri, morda celo štiri srednje veke. Zgodovino preteklosti je bral in pisal v luči sedanosti, v luči lastnega življenja in razvoja. Michelet je predvsem oživljalec tistih, ki so bolj mrtvi kakor drugi, obujevalec malih, šibkih, preprostih — v življenje je obujal ljudstvo. Pred njim je še kamen postal poduhovljen in živ. Bil je kipar, umetnik zgodovine, ki je znal iz kamna izvabiti življenje. Nedvomno lahko potem, ko smo prebrali to čudovito Lé Goffovo besedilo o Micheletu, zaključimo, da je tudi DOMIŠLJJA konstitutiven element zgodovinarjeve ustvarjalnosti.

Lé Goff usmeri svojo pozornost tudi k dvema pojmovoma: k pojmu *dela* in k pojmu *časa*, ter skuša spremljati njune ideološke spremembe v okviru konkretnih, vsakokratnih družbenih razmer. Stališča v zvezi z delom in časom pa se mu zdijo pomembni vidiki struktur in delovanja družb.

V zvezi z delom opaža razvoj od dela-pokore iz Biblije in iz zgodnjega srednjega veka proti rehabilitiranemu delu, ki je naposled postalo sredstvo za zveličanje. To napredovanje dela, ki so ga bili izzvali in upravičili samostanski delavci iz novih redov v XII. stoletju; urbani delavci takratnih mest ter intelektualci, zbrani na univerzah, pa je dialektično povzročilo tudi nove razvoje: od XIII. stoletja dalje nastaja razcep med znančevanim ročnim delom in intelektualnim delom ter vrednotenje dela,

ki je delavca bolj podrejalo izkoriščanju, kar je pospeševalo povečano odtujevanje delavcev.

Le Goff v zvezi s časom raziskuje zlasti, kaj (in kako) je v okviru spreminjajoče se zahodne srednjeveške družbe obvladovalo njene nove oblike. Zanima ga oblast nad časom, obvladovanje časa; prilaščanje časa pa skuša povezati s teološkimi in intelektualnimi gibanji. Zanima ga prilaščeni čas, ki ga kažejo stolpne ure, razdelitev dneva na 24 ur, in žepna ura, ki se kmalu nato pojavi v žepih posameznikov. V krizi XIV. stoletja pa Le Goff zopet naleti na tesno povezanost dela in časa.

V srednjem veku se pojavijo tudi univerze in univerzitetniki. Le Goffu so univerzitetniki predstavljali podoben problem kot njihovi sodobniki trgovci. Oboji so prodajali dobrini, ki sta pripadali bogu: eni vednost, drugi pa čas. V XII. in XIII. stoletju je bil univerzitetnik ali trgovec za duhovščino le težko bogu všečen in eden ali drugi bosta silno težko dosegla zveličanje. Vendar pa je tako univerzitetnika kakor trgovca opravičevala omemba dela, ki sta ga opravljala. Le Goffu se novost univerzitetnika nazadnje pokaže kot novost intelektualnega delavca.

Le Goff sodi v generacijo zgodovinarjev, ki jih je zaznamovala problematika trajnosti. Plodnost zgodovine, postavljene v trajnost, se mu še zdaleč ne zdi izčrpana. Pertinentno trajnost zgodovine zaznamuje ravno ta dolgi srednji vek. Problematika trajnosti izhaja iz treh izvorov: iz marksizma (opremljenega z viri in moderniziranega hkrati); iz Fernanda Braudela in iz etnologije. Preteklost obvladujejo različni ritmi trajanja. Če bi družbo srednjeveške zahodne Evrope primerjali s »primitivnimi« družbami, bi se nam verjetno zazdelo, da sta si obe posebno blizu po določeni atemporalnosti. Začutili bi počasen ritem njunega kolektivnega življenja. Prav gotovo je bil ritem sprememb v srednjem veku zelo počasen; le malo se je spremenilo tekom stoletij. Zgodovina mentalitete, senzibilnosti in verovanja pa se giblje v dolgih obdobjih. Seveda so ta dolga obdobja prav tako podvržena diahroniji, katere ritmi so posebni.

Le Goffa je vedno zanimala kulturna zgodovina. Kulturno zgodovino srednjeveškega Zahoda išče skozi pravljice o Meluzini, pošastne zverine kot je zmaj; sanje. Naletel je na nasprotje, ki je zasidrano med učeno in ljudsko kulturo. Težava je v opredeljevanju; kaj mislimo pod učeno in kaj pod ljudsko kulturo. Le Goff vidi rešitev v skrbni navedbi dokumentov in v pojasnitvi, kaj uvrščamo, pod učeno in kaj pod ljudsko kulturo.

V Le Goffovi knjigi naletimo na etnologijo. (Seveda je to francoska etnologija!) Globoki srednji vek lahko v njegovih vsakdanjih navadah, verovanjih, obnašanjih in mentalitetah zajamemo s pomočjo etnoloških metod. Že Michelet nas opozarja na ljudstvo ter gre, pri tem ko sondira ljudsko, proti tistemu svetu ljudske kulture, proti svetu »Drugega« (de l'autre), na katerega nas opozarjajo današnji etnologi. Na ta drugi svet moramo biti pozorni tudi v t. i. »zgodovinskih« družbah. Navdihujoč se pri etnologih »Drugega« naj bi torej poskušali najti metodo, s katero bomo pripravili do besede tudi najgloblje tišine in molčečnosti notraj zgodovine. Nova zgodovina teži torej k novi perspektivi; postala naj bi etnološka.

Po Le Goffu etnologija spreminja kronološke perspektive zgodovine. Dogodek se umakne idealu nedogodkovne zgodovine, k trajnosti, k malone negibnemu času. Usmeritev »etnozgodovine« k vsakdanjemu človeku vodi k proučevanju zgodovine mentalitet, kajti mentalitete se najmanj spreminjajo v okviru zgodovinskega razvoja. Če se lotimo proučevanja ljudske kulture, pridemo v stik z zgodovinskim časom, ki ga prevevajo počasni ritmi, flash-backs, izginotja in vnovične pojavitve, ki se kaj slabo ujemajo z enočrtnim ali linearnim časom, kjer le redko opazimo pošpešitve ali zastoj. Zato je potrebna razširitev polja zgodovine npr. na folkloro, da se znova problematizira ta nezadostni čas. Etnološki pogled ponuja zgodovinarju novo dokumentacijo. Zaradi metode pisni dokument lahko pogrešamo. Zgodovinar lahko poseže v svet vsakdanjega človeka, ki ni zakopan v papirje, v svet brez besedil in pisave. Vendar Le Goff opozarja, da brez težav ne gre. Nenazadnje obstajajo tudi določene meje sodelovanja med etnologijo in zgodovino. V medsebojnem razmerju etnologija/zgodovina eksistira nekatere težave, problemi in nevarnosti, ki bi se pojavile, če bi v proučevanje »zgodovinskih« družb preprosto vnesli etnološki pogled, ki bi nadomestil zgodovinski pogled. Le Goff vztraja, da mora zgodovinar ostati strokovnjak za spremembo, da mora biti sposoben razložiti dejstvo, »da v eni družbi drug ob drugem obstajajo in se prepletajo pojavi in skupine, ki ne sodijo v isti čas, v isti razvoj. To je problem ravni in razmikov« (str. 382). Zgodovinar lahko z etnološko metodo zapopade sfere, ki so zvezane s trajnostjo; hkrati pa se pri etnologu nauči prepoznati in spoštovati svet »Drugega« ter se mora izogniti zanikanju ali celo uničenju »Drugega«.

Obredi vazalstva so sestavljali po Le Goffovi hipoteze simbolično obredje. Glavne vidike vazalske institucije pa bi lahko pojasnili le s prijemom etnološkega tipa. Simbolično obredje vazalstva sestavljajo simbolični elementi: govor, gesta in predmeti. Srednjeveški dokumenti nam le redko odgovarjajo na vprašanje, kakor bi si želeli,

zato pojavi zahtevajo etnografski pristop. »Etnografska metoda, če jo sprejmemo, domneva, da lahko simbolični sistem deluje z vso učinkovitostjo, ne da bi se udeleženci tega eksplicitno zavedali« (str. 430). Seveda se pojavljajo problemi. Le Goffu predstavlja skušnjava in nevarnost pri proučevanju simbolov iskanje skupnega imenovalca za dejansko različne prakse, funkcije in pomenjenja. Družba ima na voljo le omejeno zalogo simbolov, zato je pomembno, da primerjamo skupine simboličnih predmetov, uporabljenih v različnih območjih ter v njih odkrijemo prisotnost enakih predmetov. Le Goff opozarja, da etnografska metoda zahteva — »ob tem, da začasno postavimo v oklepaj vprašanja o kraju in času — primerjanje z drugimi družbami, ki jih ponavadi proučuje etnolog, ne pa zgodovinar« (str. 433). Le Goff si je pri Jeanu Maquetu sposodil zgled iz afriških družb. Proučevanje obredja ali cerimonijskega sistema pa tudi po tradiciji bolj sodi v resor etnologov kakor zgodovinarjev. Komparacija z drugimi, zunajevropskimi družbami je sicer koristna in vzpodbudna, vendar moramo paziti, da te primerjave ne bi zasenčile pomembnosti razlik. Fevdalnovazalni sistem srednjeveškega Zahoda je izviren in specifičen. Le Goff meni, da nam etnozgodovinska analiza omogoča ločevati izvornost zahodnega srednjeveškega vazalstva, postavljenega v širok primerjalni okvir.

Nenazadnje je potrebno še omeniti, da je v Le Goffovem delu močno prisotna Lévi-straussowska perspektiva nasprotja med bolj ali manj vročimi in bolj ali manj hladnimi družbami, med bolj ali manj vročimi in bolj ali manj hladnimi okolji v okviru ene družbe. Claude Lévi-Strauss, ta odlični strukturalistični antropolog, je odpravil pojmovanje, o bistveni razliki med »primitivno mentaliteto« in »civilizirano mentaliteto«. Postavil je tezo o »divji misli«, ki za nas ne sme biti, misel divjakov, niti misel primitivnega ali arhaičnega človeštva, temveč misel v divjem stanju, misel, ki se ne razlikuje od domestificirane in kultivirane misli. Kljub temu, da se nam srednjeveški ljudje tako kot »primitivci« pogosto zdijo iracionalni, ima ta »divja misel« svoje miselne zakone. »Ne ločevati objektivno od subjektivnega (mentalnega) je zahteva, ki se mi zdi bistvena za razumevanje srednjeveške civilizacije« (str. 465).

Le Goff je genialen medievist. Kot vsak raziskovalec srednjega veka ima tudi on težave z odsotnostjo in pomanjkljivostjo gradiva, ki bi ga bilo mogoče kvantitativno obdelati. V delu vseskozi ponavlja, da je z drobci naplavin, ki so še ostale, treba ravnati z vso interpretacijsko strogostjo. Pomembno je, kako zgodovinar bere ta besedila. Dokument ne sme biti deležen naivnega branja. Upoštevati je potrebno posebnosti besednjaka in načina mišljenja.

Jacques Le Goff si je z delom »Za drugačen srednji vek« zastavil precej ambiciozno nalogo. Eseji naj bi služili zgolj kot kažipot k vzpostavitvi moderne zgodovinske antropologije. Opredelil bi rad metode nove erudicije, ki naj bi bila zvešta strogosti in domišljiji. Ta erudicija naj bi vzpostavila tudi nove, bolj kritične metode, ki naj bi zagotavljale novo pojmovanje dokumentov-spomenikov. Le Goff si prizadeva obuditi preteklost v vsej njeni razsežnosti, prodreti v vse njene še neodkrite globine, pa naj bo to na področju materialnih kultur ali pa zgodovine mentalitet. Rad bi vzpostavil totalno zgodovino. Totalna zgodovina! Mimogrede si zastavljam vprašanje, ali je sploh mogoča totalna zgodovina srednjega veka? Totalna zgodovina eksistira samo kot koncept. Glavni problem je pomanjkljivost gradiva. Tudi Le Goff na nekem mestu priznava, da o srednjem veku nikoli ne bomo vsega zvedeli in da bi bilo nevarno zapolnjevati praznine; da bi vrzeli brez metode pripravili do besede. Medievistu ne ostane torej nič drugega kot pravilno uporabljeno pomanjkljivo gradivo in pravica do dobro utemeljene imaginacije.

Andrej Stüden

Pavo Živković, Bibliografija objavljenih izvora i literature o srednjovjekovnoj Bosni. Sarajevo: Zavičajni muzej — Travnik, 1982. 252 strani.

Delo na bibliografiji in še posebej zgodovinski bibliografiji je bilo v Bosni in Hercegovini doslej precej zanemarjeno. Publikacije o bosenski zgodovini so registrirane v splošnih jugoslovanskih bibliografijah, posebej pa so upoštevane v srbskih in hrvatskih bibliografijah. Povečano in načrtno dejavnost je vrste zasledimo v BiH šele po osvoboditvi, točneje od petdesetih let dalje. Orijentalni institut v Sarajevu je v okviru svojih knjižnih serij izdal dve knjigi Bibliografije jugoslovenske orijentalistike (1. knjiga — Posebna izdanja VI, obsega čas od 1945—1960, 1968; 2. knjiga — Posebna izdanja IX, obsega čas od 1961—1965, 1981). Avtorica obeh knjig je bila Bisera Nurudinović. V posebnem poglavju je obdelana zgodovina.

Do osvoboditve je osrednjo znanstveno in raziskovalno ustanovo v BiH predstavljal Zemaljski muzej. V povojnem obdobju so ustanovili več specializiranih zgodovinskih znanstvenih institucij v Sarajevu, Banja Luki, Mostarju in drugod, zgodovinsko znanstveno dejavnost je razvila v okviru svojih sekcij Akademija nauka i umjet-

nosti BiH, za znanstveni naraščaj skrbi katedra za zgodovino na filozofski fakulteti v Sarajevu. Solidno osnovo je dobila medievistika v BiH predvsem na katedri za zgodovino, kjer se je povečalo število univerzitetnih učiteljev in sodelavcev za to obdobje. Zgodovinarji obravnavajo razne vidike in probleme zgodovine Bosne v srednjem veku. Zato je treba pohvaliti poskus Pava Živkovića, saj je njegova bibliografija namenjena predvsem praktičnim potrebam.

Časovno je avtor omejil pregled objavljenih zgodovinskih del od naselitve Slovanov, oziroma propada rimske države, do končnega padca pod turško oblast, teritorialno pa na področje srednjeveške bosenske države z njenimi, tedanjimi mejami. V bibliografiji je, kot pravi v uvodu, upošteval vse, kar je našel v naših bibliografijah o Bosni; pregledal pa je tudi gradivo v nekaterih tujih bibliotekah (Budimpešta, Dunaj, München, Benetke). Obdelal naj bi torej vse, kar je bilo napisano o zgodovini Bosne od konca 16. stoletja do vključno leta 1977. Gre torej za nekakšno retrospektivno bibliografijo o srednjeveški Bosni.

Bibliografija je razdeljena na enajst poglavij z večjim ali manjšim številom podnaslovov. V prvem poglavju so obdelane zgodovinske bibliografije (tudi biografije in bibliografije zgodovinarjev) in posebej bibliografija pomožnih zgodovinskih ved. Drugo poglavje je posvečeno virom in zgodovinopisju o srednjeveškem obdobju Bosne v celoti. Tretje poglavje zajema splošne preglede, ki obravnavajo tudi zgodovino srednjeveške bosenske države. Posebna poglavja je posvetil avtor zgodovini gospodarskega razvoja (IV), družbe in države (V), cerkve in verskih razmer (tu ima posebno mesto »bosenska cerkev«) (VI), kulturi (VII), razvoju pokrajin, žup, mest in naselij (VIII). Bibliografijo zgodovinskega razvoja Bosne (v kronološkem smislu) je obdelal v zadnjih treh poglavjih. Upošteval je naslednje časovne mejnike: od X. stoletja do 1322, od 1322 do 1391 in od 1391 do 1482. V vsakem poglavju navaja avtorje v abecednem zaporedju.

P. Živković poudarja v uvodu, da je bibliografijo delal na dva načina, kot je to značilno za klasično bibliografijo. Najprej je razdelil bibliografske enote po tematskem principu, nato pa jih je obravnaval še z vidika kronološke razporeditve. Stremel je sicer za tem, da bi se izognil ponavljanju, kar pa mu ni povsem uspelo. Njegova bibliografija šteje preko 3000 enot, toda zaradi določenega ponavljanja in nedoslednosti pri izbiri koncepta je enot seveda precej manj. Kljub pojasnilom in opravičilom se mi zdi, da mu ni bil povsem jasen koncept bibliografije niti s tematskega niti s kronološkega stališča. Težko bi našli v bibliografiji kakšen sodoben pristop k obdelavi gradiva. Predvsem moram ugotoviti, da se avtor ni držal mednarodnih standardov bibliografskih opisov tekočih publikacij (ISBD/S/). Naj bo že tako ali drugače, bibliografija bo pač, takšna kakršna je, verjetno še dolgo služila svojemu namenu.

Opozoriti moram na nekatere najbolj kričeče primere nepravilnosti in napak pri citiranju, na površnost in, nedoslednost pri razporejanju posameznih bibliografskih enot, kar bo moral upoštevat vsak uporabnik. Veliko del, ki v jih moral avtor uvrstiti v bibliografijo, je enostavno izpuščenih. V uvodnem poglavju bi moral P. Živković dati pregled revij in zbornikov s področja zgodovine, ki so izhajali ali še izhajajo v BiH. Zelo koristen bi bil pregled lokalnih glasil, ki velikokrat objavljajo pomembne zgodovinske članke.

V prvem poglavju pod št. 36 najdemo bibliografsko enoto B. Grafenauer, Bibliografski pregled dela Milka Kosa (1953—1963), ZČ 16/1962, str. 172—175. Tu gre za nadaljevanje bibliografije M. Kosa, ki je bila objavljena ob njegovi sedemdesetletnici. Zaman iščemo prvi del Kosove bibliografije, ki je ob njegovi šestdesetletnici izšla v Kosovem zborniku, ZČ VI-VII/1952—53, str. 19—29, in dopolnitev (od 1963—1972) ob njegovi smrti (ZČ XXVI/1972, str. 10—12). V tretjem poglavju je cela vrsta nepopolnosti in napak. V oddelku C-diplomatika je popolna zmeda v zvezi s študijo Gregorja Čremošnika, Bosanske i humske povelje srednjega vijeka, ki je izšla v več nadaljevanjih v Glasniku zemaljskog muzeja; Živković vsa nadaljevanja objavlja pod dvema številkami (343 in 344), čeprav bi jih lahko strnil pod eno. Pod št. 342 je navedeno: Čremošnik Gregor; Bosanske i humske povelje srednjega vijeka, HZ, 2/1949, 315—321. Tu očitno ne gre za Čremošnikovo študijo, ampak za oceno, ki jo je v Historijskem zborniku napisal V. Mošin, in jo ima registrirano pod št. 348, vendar tu navaja, da je izšla v Historijskem glasniku, II/1949, kar je očitna pomota. Tudi J. Kovačević je napisal oceno Čremošnikove študije in jo objavil v JIC-u '4/1952. Najdemo jo pod št. 176 v oddelku A-paleografija, čeprav bi sodila pod oddelek C-diplomatika. Nerazumljivo je, zakaj je v oddelku A-paleografija pod št. 195 navedena ocena J. Vrane. Da li je sačuvan original isprave Kulina bana (v zvezi z razpravo G. Čremošnika; Original povelje Kulina bana), kajti isto oceno najdemo tudi pod št. 355 (oddelek C-diplomatika) in pod št. 2442 v poglavju XI. Zaman iščemo v oddelku C-diplomatika dve razpravi Milka Kosa, ki sta pomembni tudi za proučevanje bosenske zgodovine: Dubrovačko-srpski ugovori do sredine 13-og veka, Glas SANU 123, 1927, str. 1—65 in Dve listini bana Stevana Kotromanića za Dubrovnik; Zbornik iz dubrovačke prošlosti,

Milanu Rešetaru o 70-ov godišnjici života, Dubrovnik 1931, str. 33—38. V oddelku E-sfragistika bi moral avtor omeniti tudi Čremošnikovo delo *Studije za srednjovjekovnu kovnu diplomatiku i sigilografiju Južnih Slavena*, ki jo najdemo tudi v oddelku C-diplomatika pod št. 346. V oddelku F-genealogija pogrešam razpravo I. Ruvarca, Katarina kći Tvrtka I. bana (od 1358—1377) i od 1377—1391 kralja bosanskog, GZM IV, 1892, str. 205—211.

Zelo nepopolno je II. poglavje (Izvori i historiografija o srednjovjekovnom periodu u cjelini). Nerazumljivo in nepojasnjeno je, zakaj avtor nekatere izdaje virov uvršča v to poglavje, nekatere pa v uvod k poglavjem IX, X in XI, v katerih obravnava bibliografijo srednjeveške Bosne po principu kronološke delitve. Uporabnik se bo v tej zmedbi težko znašel! V II. poglavju oziroma v poglavjih IX—XI pogrešam naslednji dve Čremošnikovi izdaji virov: Nova historiska građa iz Dubrovnika, Novitates Musei Sarajevoensis 10, 1933, 12 str. in Originalni dokumenti južnoslovenskih vladara u mletačkomu arhivu, Spomenik SANU 93, 1940, str. 121—132 (tu je obdelanih 7 listin, po ena Milutina, Sandalja, Tvrtka, Jelene in Balše, Balše samega, ter dve Stefana Tomaša; prvi dve sta srbski, ostale latinske). Avtorjeva površnost pride še posebej do izraza pri št. 631 a. Tu najdemo citirano Čremošnikovo izdajo virov Izvori za istoriju Srbije i Bosne u srednjem veku, SKA Beograd, 1928. V Čremošnikovi bibliografiji, ki jo je sestavil B. Grafenauer (ZČ XII—XIII, 1958/59, str. 321—325), to delo zamenjamo. Se večji nesmisel je v Živkovičevi pripombi k tej Čremošnikovi izdaji virov: Recenziju dao Čorović Vladimir, Godišnjak SKA 37, Beograd 1927, str. 269—275. Ocena je izšla torej eno leto pred izidom virov! Primer nepreverjenih podatkov!

V III. poglavju Opći pregledi historije srednjovjekovne bosanske države bi avtor moral omeniti delo Nada Klaić, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Zagreb 1976, ki obdela bosansko srednjeveško zgodovino, v poglavju Odnos bosanskog bana prema ugarskom kralju (str. 453—477). Pod št. 789 citira Živković kolektivno delo Istorija naroda Jugoslavije, I, Beograd 1953. Moral bi navesti vsaj avtorja poglavja o razvoju srednjeveške Bosne in označiti strani.

IV. poglavje je posvečeno gospodarstvu. Tudi tu najdemo določene pomanjklivosti. V oddelku 1. Rudarstvo omenja pod št. 889 razpravo S. Čirković, Dubrovačka kovnica i proizvodnja srebra u Srbiji i Bosni. Ta razprava je vezana na razpravo Mihajlo Dinić, Dubrovačka kovnica u 1422. godini (obe razpravi sta izšli istočasno v Istorijskem glasniku 1—2, 1976, str. 81—90 in 91—98), ki je pa Živković ne omenja. Pod št. 893 in 896 a sta navedeni deli Adem Handžić, Rudarstvo i rudarski trgovci u drugoj polovini XV. vijeka in Desanka Kovačević-Kojić, O rudarskoj proizvodnji u srednjovjekovnoj Bosni, referata na simpoziju »Rudarstvo i metalurgija Bosne i Hercegovine od praistorije do početka XX vijeka« novembra 1973 v Zenici. Objavljeni naj bi bili v knjigi Izdanja Muzeja grada Zenice, Radovi knj. VIII, ki jo navaja Živković, vendar ta knjiga do danes ni izšla. Razprava Desanke Kovačević-Kojić je izšla kasneje v Godišnjaku Društva istoričara BiH, XXXIV, 1983, str. 113—122. V 2. oddelku Trgovina zamenjamo izredno pomembno delo Mirjana Popović-Radenković, O trgovačkim odnosima Dubrovnika sa Bosnom i Hercegovinom. (1480—1500), Istorijski glasnik 1—4, 1952.

V. poglavje Historija društva i države je razdeljeno na več oddelkov. V 1. oddelku (družbeni odnosi) citira P. Živković pod št. 987 delo G. Čremošnika, Izvori za istoriju roblja i servicialnih odnosa u našim zemljama srednjeg vijeka (Istoriskopravni zbornik I, Sarajevo 1949, str. 148—162). Ker gre za analizo dubrovniških arhivskih podatkov za leta 1310—1313 in objavo 142 registrov za leto 1310, bi to Čremošnikovo delo spadalo v poglavje o virih. Pod št. 1056 v 2. oddelku (etnični odnosi) navaja razpravo B. Grafenauerja, Pitanje srednjovekovne etničke strukture prostora jugoslovenskih naroda i njenog razvoja (objavljena v JIC, 1—2, 1966, str. 3—37), vendar bi moral omeniti tudi popolnejšo slovensko verzijo razprave (I. del: Vprašanje srednjeveške etnične strukture prostora jugoslovenskih narodov in njenega razvoja, ZČ XIX—XX, 1965—66, str. 103—114, II. del: Etnična struktura in zgodovinski pomen jugoslovenskih narodov v srednjem veku, ZČ XXI, 1967, str. 7—48) in tej enako nemško izdajo, ki je izšla v samostojni brošuri (Die ethnische Gliederung und geschichtliche Rolle der westlichen Südslawen im Mittelalter, Ljubljana, Filozofska fakulteta 1966, 64 str.) V bibliografiji bi moral Živković upoštevati tudi Grafenauerjevo razpravo Zgodnjefevdalna družbena struktura jugoslovenskih narodov in njen postanek, ZČ XIV, 1960, str. 35—95, ali pa razpravo Ferdo Gestrin, Migracije iz Dalmacije u Marke u XV i XVI stoljeću, Radovi Instituta za hrvatsku povijest 10, Zagreb 1977, str. 395—404. Pod številko 1100 najdemo bibliografsko enoto I. Voje, Međunarodni simpozij »Vlasi u XV i XVI vijeku«, Sarajevo od 13. do 16. novembra 1973, ZČ, XXVIII, 1973, str. 415—425. Živković ne omenja, da gre tu le za poročilo o simpoziju, nikjer pa ne navaja moje razprave s tega simpozija Delež hercegovinskih vlahov v kreditni trgovini srednjeveškega Dubrovnika, ki je bila objavljena v ZČ XXXI, 1977, str. 465—

475. V. oddelek 3. Državna organizacija in pravo ne sodi Čremošnikova razprava Po-stanak i razvoj srpske i hrvatske kancelarije u Dubrovniku, ki jo citira pod št. 1119.

V VI. poglavju Historija crkve i vjerskih prilika je poseben oddelek posvečen »Bosanski cerkvi«. Med bibliografskim pregledom pograšam dve razpravi, ki sta izšli v seriji Radovi Muzeja grada Zenice III, 1973: Đ. Basler, Gnostični elementi u teme-ljima crkve bosanske (str. 267—276) in M. Vego, Kulturni karakter nekropole Radim-lje kod Stoca (str. 307—335). Pod št. 1202 je navedena razprava G. Čremošnika, Zadnja raziskovanja o bosanskih bogomilih (ZČ, XVIII, 1964, str. 229—236), vendar je netočna Živkovičeva pripomba: »Pisac pored ostalog daje i bibliografske bilješke o »Crkvi bosanskoj« od Boge Grafenauera«. Čremošnikova razprava o bogomilih je izšla post-umno. Predstavljala je koncept referata in je bila brez opomb. V Čremošnikovi za-pušćini jo je odkril Bogo Grafenauer, ki jo je priredil za tisk in v opombi dodal bibliografski pregled najnovije literature o bogomilih. Pograšam pa razpravo G. Čre-mošnika, Oko bogumilstva u srednjevekovnoj Srbiji, Prosveta XXI, Sarajevo, 1937, str. 10—16. V oddelku Islamizacija navaja Živković pod različnima številčkama 1669 in 1673 isto delo, razpravo N. Filipović, Napomena o islamizaciji u BiH u XV vijeku, vendar so podatki pod št. 1669 točnejši in popolnejši.

V poglavju VI. Kultura imam pripombe pri dveh oddelkih. V oddelku B (jezik in književnost) je verjetno zaradi nepoznavanja terminologije uvrščena pod št. 1824 Čremošnikova razprava Jedini palimpsest srpske književnosti srednjeg veka (Politika 24. 5. 1940). Živković v pripombi komentira: Autor u radu govori, između ostalog, i o pismu općine Popovo, upućeno na adresu dubrovačkog kneza datirano u godini 1250 i 1280. Če bi Živković pogledal v splošno enciklopedijo, bi našel pojasnilo, da je palimpsest pergamenten rokopis, na katerem je bilo prvotno besedilo izbrisano in napisano novó. Potemtakem bi Čremošnikova razprava sodila v poglavje paleografija. Enako bi se moralo zgoditi z razpravo D. Kostića (pod št. 1830): Čremošnikov palimp-sest nije jedini u našoj književnosti (Vreme 20/1940). V oddelek E (stećci i nekropole) sta verjetno po pomoti zašli razpravi Toneta Kneza: pod št. 1994 Trebinje (pravilno Trebnje!) — Staroslovenska nekropola (AP, 6/1964, 124—125) in Staroslovenski gro-bovi v Trebinje (pravilno: v Trebnjem) (Arheološki vestnik XVII, Ljubljana 1966, 507—512).

Poglavja IX, X in XI so namenjena pregledu historiografije srednjeveške Bosne v posameznih kronoloških sklopih (od X. stoletja do 1322, od 1322—1391 in od 1391 do 1482). Opozoril bi le na nekatere napake in nesmisle. Pod št. 2412 najdemo Čremošni-kovo razpravo Dodatek članku Dubrovačka kancelarija do godine 1300 (GZM 41/1929). Vprašam se, zakaj Živković ni upošteval osnovne Čremošnikove študije Dubrovačka kancelarija do godine 1300 (GZM 39/1927) in ali obe razpravi sploh sodita v IX. po-glavje, v oddelek Viri. Mislim, da ne. V ta oddelek tudi ne sodi razprava J. Vrana, Da li je sačuvan original isprave Kulina Bana (pod št. 2442). V XI. poglavju v od-delku Viri je naslednji nesmisel: pod št. 2650 je vpisano kolektivno delo Kanuni i Kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski san-džak, Monumenta turcica I, Sarajevo 1957 (niso navedene strani — 211). Nerazum-ljivo je, da Živković pod št. 2630 posebej navede delež Nedima Filipovića v zbirki Kanuni i Kanun-name: Kanuni za Bosnu i Hercegovini za XV. vijek, str. 11—18; vendar vidimo, če pogledamo v kazalo, da je N. Filipović priredil za tisk še Kanun-namo Zvorničkog sandžaka iz 1548 godine, str. 93—121; Zakon o carini Srebrenice, str. 122—124, in Kanun-namo za Hercegovački sandžak iz 1637—38 godine, str. 125—140. Iz vsebine je razvidno, da so v priredbi tekstov kanun-nam sodelovali še Branislav Đurđev, Hazim Šabanović, Hamid Hadžibegić, vendar njihov prispevek v bibliografiji ni posebej označen. Pod št. 2664 najdemo prevod pomembnega pripovednega dela Mi-hailović, Konstantin iz Ostrovice, Janičareve uspome ne ili Turska kronika (Spomenik SANU 107, 1959 — prijevod i predgovor: Živanović Đ.). Živkoviću verjetno ni znano, da je Đ. Živanović izdal prevod dela Konstantina Mihailovića tudi v samostojni pu-blikaciji leta 1966 v izdajah SKZ. V oddelku B (politični razvoj) Živković navaja dve razpravi F. Račkega, ne omenja pa njegove študije Boj na Kosovu (Rad JAZU 1889), kjer govori zelo obsežno tudi o udeležbi bosanske vojske.

Še in še bi lahko naštevali podobne pomanjkljivosti, nesmisle in napake, vendar se mi zdi, da so omenjene dovolj ilustrativne, ker opozarjajo na zmanjšano uporab-nost bibliografije. Poudariti moram še, da je v bibliografiji zelo veliko tiskovnih napak, ki pogosto celo pačijo smisel naslova (kot primer: št. 3458, Grafenauer Bogo: Nekaj vpraškay (pravilno vprašanj) iz dobe naselitev Južnih Slovanov. Nedoslednosti so pri označevanju letnikov revij in strani, kar dokazuje, da avtor ni imel enotnih kriterijev. Zelo neenotno in nejasno metodologijo je uporabljal Živković pri navajanju ocen o posameznih delih. Enkrat omenja oceno kot samostojno bibliografsko enoto (npr. št. 175, Kovačević J. — Čremošnik, Gregor: Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka I-III, GZM u Sarajevu 1948, 103—143; 1950, 104—199; 1951, 81—111.; JIČ, 4/1952, 266—267), drugič pa v opombi k navedenemu delu (npr.: št. 2996, Šabanović, Hazim:

Bosanski pašaluk, Postanak i upravna podjela, Djelo, Naučno društvo NR BiH, Odje-ljenje istorisko-filoloških nauka, knj. 14, Sarajevo, 1959. Prikazi: Đurđev, B: POF, 10-11/1960—61, 303—306; Hadžijahić, M.: HZ, 15/1962, 305—309). Prav tako navaja Živković posamezna poglavja iz obsežnejših sintez kot samostojne bibliografske enote (npr. št. 1437: Šišić, Ferdo: Patareni ili Bogumlii, Povijest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića, Zagreb 1944, 128—156). Vprašanje je tudi, ali sodijo gesla iz enciklopedij v pregled bibliografije (npr. Dinić, Mihailo: Drijeva, Enciklopedija Jugoslavije, II, Zagreb 1965, 5). Namenoma sem se zadržal pri navajanju del Gregorja Čremošnika, kajti prav pri njih sem odkril veliko napak in nedoslednosti. Nerazumljivo se mi zdi, da avtor ni izkoristil analize celotnega Čremošnikovega dela, ki ga je tako pregledno dal Bogo Grafenauer v nekrologu. Živković namreč pod št. 37 citira ta nekrolog, ki je izšel v ZČ XII—XIII, 1958/59, str. 313—325.

Živković je dodal na koncu knjige register kratic revij, periodičnih publikacij in institucij; tematski register, avtorski register ter register osebnih imen in krajev. Uvodna beseda in sklepna beseda sta prevedeni v nemščino. Delo, ki ga je opravil P. Živković, je koristno in bo služilo mnogim raziskovalcem zgodovine Bosne pri njihovem delu. Je pa velika škoda, da se avtor ni lotil dela bolj odgovorno in z večjo mero kritičnosti. Prav tako bi moral izdelati drugačen, sodobnejši koncept bibliografije, ki bi raziskovalcu nudila več, kot bo lahko dobil iz objavljenega dela. Škoda za zamujeno priložnost!

Ignacij Voje

Smole Majda, **Vicedomski urad za Kranjsko, 13. stol. — 1747**, I. del: Cer-kvene zadeve. Lit. A — F (Publikacije arhiva SR Slovenije, Inventarji, Serija Arhivi državnih in samoupravnih organov in oblastev, zvezek 4), Ljubljana 1985, 315 strani.

Človeku, ki ga zanima preteklost, je arhivsko gradivo, ki se kopiči v arhivskih skladiščih, vedno vzbujalo spoštovanje, obenem pa razvnelo njegovo radovednost, kaj se pravzaprav v tem gradivu nahaja. Pot od spoštljive radovednosti do kritičnega spoznanja sporočila, ki nam ga nudi določeno arhivsko gradivo, pa je često dolga in naporna, ter zahteva včasih tudi več let trdega dela. To je verjetno okusila pri svojem delu tudi višji arhivski svetnik in dipl. zgodovinarica Majda Smole, ko se je v Arhivu Slovenije soočila z obsežnim gradivom vicedomskega arhiva. Iz opombe 16 na str. XI namreč zvemo, da gradivo tega fonda obsega kar 36 tm (tekočih metrov).

V veliki meri neurejeno gradivo vicedomskega arhiva sta Kristijan Viljem Heil in Franc Pirschl pri urejanju leta 1754 razdelila v splošne in deželnozborske spise. Splošne spise je nato Heil razdelil v štiri nadaljnje oddelke: ecclesiastica, cameralia, mitninske zadeve in publica-politica. V pričujočem delu je avtorica izdelala inventarni popis za prvi oddelek tega gradiva z naslovom ecclesiastica. Škoda, da ni navedla še, koliko gradiva obsega ta del fonda, kakšno ogromno delo pa je opravila, pove že po-datek, da obsega njen tipkopis v celoti 2130 strani (X). V knjigi, ki jo imamo pred seboj, je, seveda objavljeno le del njenega rokopisa. Upamo, da bo Arhiv Slovenije zmoget v doglednem času objaviti še preostali del.

Knjiga je razdeljena na šest poglavij, ki so v skladu s Heilovim repertorijem označena s črkami od A do F. Poglavja vsebinsko niso enotna, zato so uporabniku v veliko pomoč kazala oseb (275—294), krajev (295—300) in stvari (301—315) ter seveda konkordančno vsebinsko kazalo na začetku knjige (XIII—XV). Pri kazalu oseb velja posebej pohvaliti, da je skorajda vedno naveden tudi poklic ali služba dotične osebe, pri kranjskih vicedomih in ljubljanskih škofih pa celo letnica njihovega vladanja.

Uvodni del knjige, z naslovom Zgodovinski oris je razmeroma kratek (V—XII), vendar poln dragocenih podatkov; ki uporabniku omogočajo prvo informacijo, s kakšno vrsto gradiva se v omenjenem fondu srečuje; da v njem ne bi iskal preveč, pa tudi ne premalo podatkov. Avtorica najprej pove, kaj je vicedomski urad bil. (vrhovni deželnoknežji finančni urad, V), poda celoten seznam vicedomov na Kranjskem od 1535 do 1746 (V), obred ustoličenja vicedoma ter njegove dolžnosti in pristojnosti (VI), predstavi njegove pomočnike (VII), podrobneje spregovori o nastanku in nič kaj rožnati usodi arhivskega gradiva vicedomskega urada (VII—VIII), Heilovi ureditvi gra-diva in njegovem repertoriju (VIII—IX) ter svojem metodološkem postopku pri pri-pravi pričujočega inventarja (X).

Gradivo vicedomskega arhiva je odraz kompetenc svetne oblasti v cerkvenih za-devah. Težišče je na upravi temporalij in na problemih, ki so bila s temi vprašanji povezana. Ohranjeno gradivo nam nudi dragocen vpogled v politiko svetne oblasti do Cerkve. Cela vrsta dokumentov govori o posegih svetne oblasti tudi na izrazito no-tranje cerkveno področje. Ti dokumenti seveda razbijajo mit o »svobodi cerkve« in njenem vplivu »na krojenje državne politike«.

Pravo vrednost pričujočega inventarja zasluti človek že v uvodu, ko bere meto-dološko pojasnilo avtorice: »Za vsak spis je naveden odpošiljatelj, naslovljenec, da-tum, kolikor mogoče izčrpen povzetek, signatura po Heilovem repertoriju, stran in sedanja tehnična enota (škatla), ki jo označujejo številke ob robu. V povzetkih so zajeta imena krajev in oseb, ki jih spis omenja, razen če gre za urbar ali izredno zajeten sodni protokol, kajti pri nekaterih procesih je bilo zaslišanih tudi več sto prič; na to uporabnika povzetek opozarja. Združevanje razbitih zadev bodo uporabniku olajšala priložena kazala krajev, oseb in stvari; v teh kazalih je raziskovalec opo-zorjen tudi na podatke, ki niso zanimivi le za cerkveno zgodovino, ampak še z mnogih drugih vidikov, kar po Heilovem repertoriju ni razvidno. Dodano je tudi kazalo po Heilovem repertoriju za črke A—F; to gradivo namreč obsega pričujoči prvi zvezek.« Tako avtorica v uvodu (X).

Ti kratki povzetki, za katerimi se skriva veliko ur dela (avtorica je pač morala natančno prebrati vsak dokument posebej), so včasih naravnost provokativni. Že pri prvem (št. 1, str. 3) se npr. človek vpraša, zakaj govori uradno poročilo 7. julija 1736 o vizitaciji »domnevnega oglejskega patriarha na avstrijskem ozemlju na področju Gradiške«. Oglej ima namreč v tem času še zakonitega patriarha Daniela Delfina (1734—1751). Seveda nas sedaj zanima, kakšen dopis sta poslala v Gradec gradiški fiskal Brumatti in goriški deželni glavar grof Anton Rabatta. Ali se morda za izrazom »domnevni« že skriva politika vlade, ki je oglejski patriarhat obsodila na ukinitve in ga nato leta 1751 tudi dejansko ukinitila? V tem pogledu bo pač potrebno natančno proučiti celotno dokumentacijo v tej zadevi.

Ker je bil vicedom v nekem pogledu tudi vrhovni deželnoknežji finančni raz-sodnik, so se nam v arhivu ohranile predvsem sporne zadeve (o nespornih ni bilo potrebno razpravljati). To mora seveda zgodovinar pri uporabi teh virov imeti abso-lutno pred očmi, da ne bi delal napačnih ali pre nagljenih zaključkov.

Izredno dragoceni so tudi podatki o razširjenosti slovenskega jezika med plem-stvom na našem ozemlju. Celó vicedom, torej najvišja upravna oseba, je lahko postal samo nekdo, ki je dovolj dobro obvladal tudi slovenščino. Teh pričevanj bo po izjavi avtorice v naslednjih knjigah še več.

Že prvi zvezek nam odkriva tudi celo vrsto drobnih podatkov o življenjski poti posameznih osebnosti, ki so delovale na slovenskem ozemlju. Tako sem na primer našel točne letnice, kdaj je poznejši ljubljanski škof Leopold Petazzi postal gorenjski arhidiakon (str. 177, št. 8, 3—5) in kdaj je dobil naslov opata v Szeplaku (str. 178, št. 8, 5—3). Z gradivom vicedomskega arhiva bo vsekakor mogoče dopolniti podatke Slo-venskega biografskega leksikona.

Ze ti drobni podatki povedo, da bo pričujoči inventar postal neobhoden priročnik v roki slehernega zgodovinarja, ki se bo loteval vprašanj z omenjenega področja. Omogočal mu bo vpogled in hitrejši dostop do virov, ki govore o materialni plati cer-kve na Slovenskem in o politiki vlade do nje.

Ko avtorici z občudovanjem čestitamo za opravljeno delo, bi rad izrazil priznanje tudi Arhivu Slovenije, ki je nastanek tega dela omogočil in poskrbel, da ga lahko kot dragocen pripomoček pri svojem delu dobi v roke najširši krog strokovnih delavcev.

France M. Dolinar

Ivanocyjev simpozij v Rimu — september 1984. Slovenska bogoslovna akademija v Rimu. Rim 1985, 149 strani.

Po uspelem Slomškovem in Trinkovem simpoziju sta Slovenska bogoslovna aka-demija in Slovenik v Rimu septembra 1984 organizirala simpozij o Francu Ivanocyju — »apostolskemu možu in prekmurskemu narodnemu buditelju«, kot pravi v uvodu h knjigi Vilko Novak.

V uvodni besedi je Vilko Novak na nekaj straneh predstavil Ivanocyjev življenje-pis, predvsem pa avtorje, ki so že pisali o njem. To pisanje pa je pomenilo tudi pred-stavitve Ivanocyjevega rodnega Prekmurja in razmer, ki so tam vladale. Avtor je opozoril tudi na probleme, ki so jih imeli pri pripravah na ta simpozij nekateri re-ferenti. Precejšnje težave so se pokazale zlasti pri predstavitvi Ivanocyjevega slov-stvenega dela. Jože Smej je v referatu Ivanocyjeva življenjska pot najprej pojasnil nejasnosti pri priimku, potem pa predstavil njegova mlada leta in šolanje, ki je bilo podobno šolanju drugih nadarjenih otrok, ki so prihajali iz revnega okolja (pomoč sirotišnice, kasneje zasluzek z inštrukcijami). Študije na bogoslovni fakulteti je končal z odliko. Najprej je postal kaplan v Soboti, nato je služboval v sombotelskem bogo-slovnem semenišču, kjer je bil najprej izredni, nato pa redni profesor dogmatike. Kljub vsem častem in službam, ki jih je že dosegel, je leta 1888, ko je umrl stari ti-

šinski župnik, zaprosil za to župnijo, jo dobil in tu, med svojimi ljudmi, živel, delal za narodno korist in opravljal svoje dolžnosti kot župnik celih 24 let. Zavzemanje za socialne in nacionalne pravice prekmurskih Slovencev mu je nakopalo različna podtikanja in očitanja.

Ivan Zelko je v sestavku Cerkvena pripadnost Prekmurja v zgodovini opisal dogajanje in boje za cerkveno pripadnost tega področja od 11. stoletja dalje. Stanislav Zver je v razpravi Dr. Franc Ivanocy in Mohorjeva družba prikazal narodnostno problematiko v Prekmurju v 19. stoletju. Madžarski raznarodovalni pritisk se je na tem področju pojavil že pred letom 1848. Zelo pa se je zaostril v 80.-tih letih 19. stoletja, ko so v vse šole uvedli madžarščino in je slovenščina v obliki prekmurskega dialekta ostala le še pri verouku. Mohorjeva družba je začela pošiljati svoje knjige tudi v Prekmurje. Madžari so skušali to na različne načine preprečiti, in res se je število članov Mohorjeve družbe zmanjšalo od 203 (1888) na 124 (1890). V takem vzdušju, ki so ga še zaostriale priprave na proslavo 1000-letnice madžarske države, je Ivanocy zagovarjal slovensko besedo in Mohorjeve knjige. To je povzročilo proti njemu pravo gonjo. Očitali so mu poučevanje v slovenščini, slovenske napise in širjenje knjig Mohorjeve družbe. Ivanocy je odgovarjal na očitke in se branil. Glede Mohorjevih knjig je na škofiji zmagalo mnenje, naj Slovenci raje bero knjige, ki bodo izšle na Madžarskem v slovenskem jeziku, kot je v rabi na Madžarskem. Tako bi poglobili razliko med Prekmurci in drugimi Slovenci in zavrli oblikovanje narodne zavesti med prekmurskimi Slovenci. Vse to se je dogajalo v začetku 20. stoletja.

Anton Trstenjak je Ivanocyjevo osebnost označil v referatu Grafološke oznake Ivanocyjeve osebnosti. V referatu Ivanocyjevo slovstveno delovanje in njegov pomen za prekmurske Slovence je Vilko Novak predstavil Ivanocyjevo večplastno delovanje, ki pa je vedno izzvenelo v zavzemanju za pravice slovenskega naroda, pa naj je pisal o gospodarskih, kulturnih ali verskih problemih, v slovenskem ali madžarskem jeziku. Ivan Zelko je v razpravi Ivanocyjev pomen za slovensko narodno zavest v Prekmurju prikazal potek madžarizacije Prekmurja. Ta je napredovala postopoma, v 20. stoletju so propadle še zadnje pravice nemadžarskih narodov v šolah. Tako je bil slovenski jezik omejen le še na verouk, pa še tega so ponekod že poučevali v madžarščini.

Drugi del zbornika je posvečen Ivanocyjevemu delu na njegovem poklicnem področju. Vendar pa se tudi tu ne da potegniti meje med delom in obveznostmi župnika in bojem za narodne pravice. Franc Kodila govori v razpravi Ivanocyjev dušnopastirski profil, njegovi vzgojitelji in duhovni usmerjevalci o razmerah, v katerih se je Ivanocy oblikoval in deloval v svoji župniji. Vinko Škafar je v razpravi Ivanocyjeva skrb za apostolat laikov obudil vedenje o značilnosti krajev med Muro in Rabo, kjer so ponekod duhovnike nadomeščali verni, pošteni in primerno izobraženi laiki. V Ivanocyjevem času se je zelo uveljavil tretji red sv. Frančiška, laiki pa so lahko sodelovali tudi s pisanjem primernih člankov in pomagali pri širjenju verskega tiska. Lojze Kozar je v članku Ivanocyjeva pastoracija v župniji najprej prikazal socialne razmere preprostega prekmurskega prebivalstva in njegovo izkoriščanje, nato pa označil Ivanocyjevo delovanje med farani. Jože Zadavec je v članku Ivanocy in ekumenizem predstavil njegov odnos do drugovercev. Na področju tišinske župnije, kjer je Ivanocy župnikoval, so živel katoličani (2602 ob Ivanocyjevi smrti 1913), evangeličani (708) in judje (20). Do judov je Ivanocy zavzel odklonilno stališče, morda zaradi politike, pravi Zadavec, ker so judje na Madžarskem propagirali liberalizem, in zaradi njihove gospodarske prevlade. Do evangeličanov se je Ivanocy ravnal po navodilih slovaškega pastoralista in župnika Radlinskega, ki je pisal, naj si dušni pastir na vso moč prizadeva, da bo z drugoverci, ki so v župniji, ohranil mir in harmonijo.

Ob koncu zbornika je objavljen še zapisnik simpozija, ki ga je pripravil Jože Ftičar. Razberemo lahko, da v publikaciji niso objavljena vsa predavanja. Če pogledamo, ugotovimo, da manjka predavanje Antona Ožingerja (Splošni zgodovinski oris Evrope od 1848 do 1. svetovne vojne) in Petra Klasinca (Sledovi o delovanju Franca Ivanocyja v arhivskem gradivu Pokrajinskega arhiva v Mariboru). Po vsakem predavanju so tudi diskutirali. Kratki povzetki teh pripomb so objavljeni v zapisniku.

Eva Holz

Dušan Bilandžić: **Historija socialističke federativne republike Jugoslavije 1918—1985.** Glavni procesi. Zagreb : Školska knjiga, 1985. III. dopolnjena izdaja. ? strani.

Kadar govorimo o jugoslovanskem zgodovinopisju, ki se ukvarja z razdobjem najnovejše jugoslovanske zgodovine — zgodovine po letu 1945 — ne moremo mimo imena prof. dr. Dušana Bilandžića. Gotovo gre, ob prof. dr. Branku Petranoviću iz Beograda, za enega najbolj plodnih in priznanih raziskovalcev jugoslovanske so-

dobne zgodovine. Zagrebški univerzitetni profesor, po osnovni izobrazbi pravnik, je pripravil v tretji izdaji svoje knjige (I., 1978; II. 1979), doslej njeno najširšo in najobsežnejšo inačico. V knjigi, ki obsega 569 strani je, kakor je v uvodu sam zapisal, dodal zadnje, sedmo poglavje (107 strani) in popolnoma na novo napisal v prejšnjih izdajah zadnje poglavje, razdobje 1971—1978 (78 strani).

Bilandžičeva »Historija« ima osem razdelkov. V uvodnem zarisuje avtor problematiko zloma kraljevine Jugoslavije (33 strani), prvega (po njegovem štetju), oziroma drugega je posvetil nastajanju Demokratske federativne Jugoslavije (52 strani). Razdobje, ki ga običajno imenujemo administrativni socializem, kar nam označuje čas od konca vojne leta 1945 do ustavnega zakona leta 1953, je avtor razdelil v dva dela. Prvega je poimenoval »Oblikovanje državnocentralističnega sistema in začetek njegove krize (1945—1950)« ter ga oblikoval v tretji razdelek (44 strani); drugega pa je označil z »Velika prekretnica (1948—1953)« in tvori četrti razdelek (77 strani). Taka periodizacija je smiselna, če na deljeno razdobje gledamo enkrat s stališča državno-pravnega razvoja Jugoslavije, drugič pa s stališča partijsko-političnega položaja v Jugoslaviji in njenega mednarodnega statusa. Le na ta način si lahko razložimo tudi dvoletni kronološki zamik. Toda dognano je, da se prav v razdobju 1945—1953 ni mogoče odreči pogojenosti začetka krize državnocentralističnega sistema s spremembami v partijsko-političnem razvoju države in s sočasno mednarodno situacijo. Z drugimi besedami povedano: informbirojevski spor je neposredno vplival na spremembo dolgoročne koncepcije družbenopolitičnega razvoja Jugoslavije (na to avtor opozarja tudi v besedilu npr. na strani 164) in je zato bolj utemeljeno ohraniti čas od 1945—1953 v eni periodizacijski enoti.

Peti razdelek govori o času 1954—1964 in nosi naslov »Dvojnost družbenega sistema« (53 strani), šesti razdelek ni v naslovu opredeljen z letnicama, gre pa za čas od srede šestdesetih let do začetka sedemdesetih let in ga je avtor naslovil »Kritika državnega centralizma, razvoj samoupravljanja in novih mednarodnih odnosov« (116 strani). V sedmem razdelku razpravlja avtor o »Izgradnji samoupravljanja na koncepciji združenega dela« in časovno zajema sedemdeseta leta (77 strani). Zadnji razdelek je posvetil Jugoslaviji po Titu, do leta 1985, in ga simbolično poimenoval »Kontinuiteta in preverjanja« (92 strani).

Avtorjevo delo je vsekakor vredno podrobnejšega pregleda, med drugim tudi zato, ker knjiga po zasnovi, načinu podajanja snovi in zaradi pomanjkanja tovrstnih publikacij pomeni enega od dveh univerzitetnih učbenikov (drugi je knjiga Branka Petranovića, Istorija Jugoslavije 1918—1978, Beograd 1980) pri nas.

V uvodu k prvi izdaji, ki je ostal nespremenjen tudi v tretji, podaja Bilandžić nekaj osnovnih značilnosti svojega dela. Med drugim prosi bralca, naj ima pred očmi, da gre za zgodovino Jugoslavije, ki vsebuje samo glavne družbene procese in ne vsega družbenega razvoja; pojasni, da se je kljub spoštovanju načela časovne distance odločil za knjigo, ki bo zajela dogajanja »do zadnjega dneva« in sicer predvsem zato, ker »del bralcev želi videti konec dogajanja, nam pa se zdi, da se tolmačenje najnovejših dogajanj iz političnega in družbenega življenja Jugoslavije lahko objektivneje pojasnuje v kontekstu zgodovinskega razvoja, kot se to dela v nekaterih besedilih, ki pojasnjujejo dnevno politiko« (str. 1). Obe opozorili sta upoštevanja vredni, le da pri drugem dokaj neresno zvenijo besede da »del bralcev želi videti konec dogajanj«, saj kljub vsemu zadnja zgodovinska dogajanja pri nas niso kavbojska in pisanje zgodovine ni pisanje cenениh romanov, ki naj na vsak način zadovoljijo bralca. Najbrž bi odločitev avtorja, da bo napisal zgodovino »do danes« zahtevala utemeljevanje v smeri dejstva, da je pač naloga zgodovinarja tudi opisovanje najnovejših dogodkov, ki tako kot starejši pač sodijo v človeško zgodovino. Dejstvo pa, da se je avtor omejil le na glavne procese povojnega jugoslovanskega razvoja in da se je časovno približal današnjemu dnevu, gotovo nista v škodo delu. Resnejšega premisleka je vredno opozorilo avtorja, »da je v tem delu odnos med kroniko in opisom zgodovinskih dogajanj in sodbami ter sklepi pomaknjen v korist sociološke, politološke in ekonomske analize družbenega razvoja« (str. 1). Knjiga resnično ni pisana tako, »kot se zgodovina običajno piše« (str. 1). Tako kot obe prvi izdaji gre bolj za politološko študijo, katere temelj so politološko-sociološko, včasih bi lahko rekli tudi ideološko-filozofska in ekonomska razmišljanja. Na podlagi teh avtor izvaja trditve, ki so mnogokrat nepreverljive. Historična analiza virov v tej knjigi ni primarna metoda, velikokrat pride do izraza avtorjevo veliko poznavanje časa, o katerem piše, in dejstvo, da je bil aktivno udeležen ali pa je vsaj aktivno spremljal najnovejša dogajanja v Jugoslaviji. Zato je tudi knjiga najšibkejša tam, kjer bi si bralec želel enostavnega in kratkega podatka o nekem dogodku in pojasnitev vzrokov in posledic, ter na področju obče zgodovine t. i. mednarodnega časnega dogajanja, ki ga s tako metodo težko zadovoljivo obdelamo.

Tretji razdelek, t. j. drugi del knjige, začenja avtor s poglavjem »Zgodovinske okoliščine, v katerih se je oblikoval državnocentralistični sistem v Jugoslaviji« in

podpoglavjem »Vpliv mednarodnih okoliščin«. Čeprav relativno široko piše o tržaškem vprašanju, popolnoma zanemari Koroško. Na Koroškem pa se je končala druga svetovna vojna v Evropi, kar ni zanemarljiv zgodovinski podatek. Prav tako kot Trst so enote JA osvobodile tudi Koroško, iz katere so se morale, tako kot iz Trsta, 21. maja 1945 umakniti. Za Slovence so ti podatki še posebej pomembni, saj je bila v prvih dneh maja prvič uresničena ideja o Združeni Sloveniji, ko je bil osvobojen ves slovenski etnični teritorij.

Pa tudi pri obravnavanju tržaškega vprašanja so se avtorju prikrdale netočnosti: »Zaradi ohranitve miru se je Jugoslovanska armada umaknila iz Trsta, potem pa je bil dosežen sporazum o razdelitvi Svobodnega Tržaškega Ozemlja na dve coni: A — ki so jo zasedle anglo-ameriške enote, in B — ki so jo zasedle enote Jugoslovanske armade«, je zapisal avtor na strani 96/97. Enote JA so odšle iz Trsta 12. junija 1945, potem ko je bil dosežen sporazum o razdelitvi spornega ozemlja bivše Julijske krajine na dve coni. Cono A Julijske krajine s Trstom so dobile v upravo zavezniške sile, cono B pa Jugoslovani. Sporazum o delitvi STO ni mogel biti dosežen, ker tedaj STO sploh še ni obstajalo. To je bilo, kot je znano, oblikovano šele z mirovno pogodbo z Italijo leta 1947 (podpisana februarja, veljavna od septembra tega leta), vendar nikoli ni zaživel. Sporazum o dodelitvi cone A STO Italiji in cone B STO (z malimi popravki v našo korist) Jugoslaviji je bil dosežen šele oktobra 1954 s t. i. Londonskim memorandumom o soglasju.

Tudi trditev, ki nadaljuje prej citirano misel: »Zahodne sile so se zoperstavljale mejnim korekturam v korist Jugoslavije, ZDA, Velika Britanija in Francija so objavile v marcu 1948 Tripartitno izjavo, s katero so zahtevale, da se vse STO — obe coni — pripoji Italiji« (str. 97), ne vzdrži znanstvene kritike, ker je preohlapna. Jugoslavija je vendar s prej omenjeno mirovno pogodbo z Italijo dobila največji del spornega ozemlja bivše Julijske krajine — od bivše rapalske meje do današnje meje. Vprašanje Trsta je bilo v kontekstu boja za meje posebno vprašanje, ki bi si nesporno, skupaj s koroškim, zaslužilo večjo pozornost v povojni zgodovini Jugoslavije.

Avtor se hvalevredno v podpoglavju »Nadaljevanje boja proti kontrarevolucionarnim silam in njihov zlom« dotika tudi nekaterih posebnosti, ki so značilne za posamezne jugoslovanske republike. V tej zvezi obravnava tudi slovenske posebnosti. Toda za Slovenijo gotovo ne drži ocena, da je bil že v času NOB izvršen obračun s silami kontrarevolucije, da je bila izvršena diferenciacija ter da zato nova oblast ni imela težav pri konsolidaciji. Res je sicer, da je v Sloveniji oblast, ki je izšla iz ljudskofrontovskega gibanja. (OF), imela trdnejše vajatje v rokah, kot v nekaterih drugih delih Jugoslavije, to pa še ne pomeni, da ni imela težav. Med drugim o tem priča cela vrsta procesov zoper »kontrarevolucionarne sile in posameznike«, boji z ostanki kvizlinških sil, permanentno soočanje z delovanjem protijugoslovanskih obveščevalnih centrov slovenske emigracije takoj za mejo itd. V istem podpoglavju avtor zapiše tudi, da je bila leta 1945 sprejeta prva jugoslovanska ustava, »ki je uzakonila vse dotedanje revolucionarne spremembe in dala ustavno osnovo za nadaljnje izvrševanje revolucije...« (str. 104). Historično točno in počuno pa bi bilo, če bi avtor zapisal še, da je bila to ustava, ki ji je bila vzor zadnja stalinistična ustava izpred druge svetovne vojne. Obe komponenti jugoslovanske ustave iz leta 1946 sta namreč vsaj enako pomembni za nadaljnji družbeni razvoj v Jugoslaviji, pa tudi za pravilnejše razumevanje tistega časa. S tem pa nočem trditi, da pomena SZ za Jugoslavijo v prvih povojnih letih avtor v nadaljevanju ne pojasnjuje.

Bolj kot zanimivost naj opozorim še na zadnji stavek tega podpoglavja, ki se glasi: »Brez ostrega in nasilnega obračuna s pristaši meščanske opozicije je pretila dejanska nevarnost obnove državljanske vojne v Jugoslaviji« (str. 106). Vemo namreč, da je v slovenski in jugoslovanski historiografiji in javnosti že dolgo časa prisotna dilema, ali smo res imeli v času NOB državljansko vojno: Bilandžić se torej vsaj posredno postavlja v vrste tistih, ki sodijo, da smo jo imeli, saj se sicer ne bi mogla obnoviti.

V dilemi, ali so ideje o delavskem upravljanju z gospodarstvom nastale že pred sporom s SZ, se je Bilandžić postavil na stališče, ki je po mojem mnenju edino razumljivo in sprejemljivo: »Ideje o delavskem upravljanju z gospodarstvom se torej niso mogle pojaviti v tem času! Nasprotno, v teoriji so menili, da aparatu socialistične države pripada vodilna pozicija organizatorjev in kontrolorjev družbenih procesov, posebej procesov materialne proizvodnje in delitve, kar je temeljni kamen etatističnega pogleda na družbeni razvoj« (str. 110).

Potrebne bi bilo preveč prostora, če bi hoteli na tak način kot doslej analizirati celo knjigo. Zato naj bom v nadaljevanju splošnejši in bom le tu in tam opozoril na kakšno konkretnost. Mogoče eden najjasnejših »dokazov« za v uvodu postavljeno trditev, da se je avtor preveč spuščal v politološka »razmišljanja«, je tekst na strani 139 do 149. Deset strani politološke analize na temo »komunistično gibanje Jugoslavije pred nevarnostjo preobrazbe revolucionarnega etatizma v totalno samo-

državje«. Gre za čas obnove države, industrializacije, petletke, 'oblikovanja' novega gospodarskega sistema itd. Namesto podrobnejše analize tega časa z navajanjem pozitivnih podatkov, ki so za zgodovinsko znanost kljub vsej kritiki nenadomestljivi, nam avtor postrže s podpoglavji: »Zgodovinski poduki in' opozorila«, »Razpobja revolucije«, »Skrivni konflikti v monolitu«, »Križa revolucionarne strategije družbenega razvoja in bistvo njenega razpobja« in »Omejenost družbene vloge delavskega razreda«. V njih relativno na široko pojasnjuje nekatere ideološke dileme, ki so gotovo vplivale na razvoj države in s tem na njen zgodovinski razvoj, vendar jim je odmerjenega preveč prostora. Se posebej zato, ker ta prostor ni v sorazmerju s prostorom, odmerjenim konkretnim zgodovinskim podatkom in njihovim analizam.

Problematika informbirojevskega spora je obdelana mnogo povedneje. Morda tudi zato, ker je v naši historiografiji relativno dobro obdelana. Vsekakor je tu avtor pokazal na vse prvine informbirojevskega spora in ga pokazal v njegovi historični pomembnosti. Toda tudi v tej problematiki se mu včasih zapišejo trditve, ki jih ni mogoče brez rezerve sprejeti, oziroma, ki so preveč ohlapne, včasih celo kontradiktorne. Tako na primer na strani 152 zapiše, da je »Jugoslavija bila država...«, ki še ni mogla sprijazniti z dominacijo kot odnosom med komunisti, »nekaj vrstic dalje pa zapiše »Jugoslavija se je... popolnoma »odprla« prodiranju sovjetskega vpliva na vseh področjih družbenega življenja... toda deloval je nevidni, vendar »realni zaščitni mehanizem« proti sistematičnemu in prikritemu pokoravanju oblasti sovjetske vlade«. Gre za trditvi, ki ena drugo izključujeta ali pa ju je potrebno natančneje utemeljiti. Tudi trditvi na isti strani, da je bil sovjetski sistem birokratsko-centralističen in hegemonističen, jugoslovanski pa revolucionaren in zavzet za popolno enakopravnost, bi kazalo relativizirati. Gotovo je res, da je bila osnovna različica med našo partijo in drugimi partijami vzhodnega sveta ta, da je naša imela veliko prednost izbojevanega narodnoosvobodilnega boja in revolucije. To je naši partiji dajalo tudi moč, zoperstaviti se sovjetski partiji, ki pa je imela nemalo prestiža zaradi zmage v drugi svetovni vojni. Obe partiji sta bili centralistično-birokratski, tega ne gre zanikati, saj vemo in tudi avtor je večkrat zapisal, da sta bili tako SZ kot njena partija naši partiji za vzgled. Ostane torej le dejstvo, da je KPSZ nastopala s pozicij hegemonizma, naša partija pa se je tega napada obranila zato, ker je za seboj imela malodane vse jugoslovanska prebivalstvo.

Avtor podaja ob predstavitvi informbirojevske problematike marsikatero podrobnost, ki bistri sliko; škoda le, da premalo uporablja znanstveni aparat. Velikokrat najdemo namreč zapisano »KPJ je ugotovila (zaključila)«, »v razpravah je vodstvo KPJ iskalo odgovor«, »KPJ je označila... (str. 168), citatov pa ni. To prakso uporablja tudi kasneje (npr. na strani 376), čeprav seveda ne moremo trditi, da sploh ne uporablja znanstvenega aparata. In ob koncu pogleda na avtorjevo dobro obdelavo prelomnega časa okoli informbirojevskega spora še za nas majhna, za tiste čase in za prizadete pa velika pripomba: Na strani 178 avtor zapiše: »Najmanjše nestrinjanje ali samo kritična opazka na politiko odpora KPJ Informbiroju je bila kaznovana z izključitvijo iz Partije«. To je le pol resnice, druga polovica pa govori, da so bili tovrstni oporečniki kaznovani tudi z Golim otokom ali otokom Sv. Grgurja. To je zapisal tudi že avtor.

V nadaljevanju avtor široko in natančno prikazuje ekonomsko plat tistega prelomnega časa ob informbirojevski krizi, tako težave, ki jih je Jugoslavija imela z ekonomsko blokado, kakor tudi iskanje poti iz krize in oblikovanje nove, v samoupravljanje vodeče ekonomske politike. Avtor tematiko ilustrira in dokazuje tudi s pomočjo statističnih prikazov in ekonomskih analiz, ki pa so za marsikaterega zgodovinarja, vsaj slovenskega, kar težko razumljive. Ne zaradi avtorjevega morebitnega zapletenega jezika in načina podajanja snovi, temveč bolj zato, ker še posebej mladi zgodovinarji nimajo potrebne predizobrazbe za razumevanje take problematike. Morda je prav to priložnost, da se zgodovinarji poglobljeje spoznajo z ekonomskim jezikom in govorico statistike.

Potem ko nazorno prikaže »problem Djilas« in še nekaj manj pomembnih gospodarskih dogajanj, se avtor loti »Zaključnih razmišljanj o veliki prekretnici 1948—1953«. Dve njegovi ugotovitvi sta temeljni in točni. Prvo je zapisal na strani 206: »Z idejnimi in teoretičnimi opredelitvami je KPJ preprečila pot k restavraciji kapitalizma pa tudi k restavraciji državnega socializma kot dvema dominantnima in skoraj edinima sistemoma našega časa, medtem ko je bila tretja pot, za katero se je opredelila, popolnoma neznana. Svet je to tretjo pot poimenoval »jugoslovanski eksperiment«. Druga je na strani 208: »Razdobje prekretnice 1949—1953 bi lahko označili kot »zvezdni trenutek« teoretične misli komunističnega gibanja Jugoslavije, ker je bila takrat izgrajena koncepcija demokratskega proti avtokratskemu, samoupravnega proti državnemu socializmu, kar je bilo kot odgovor na dilemo križišča revolucije izvedeno verjetno korektno tako v vizionarskem kot tudi v konkretno-zgodovinskem pogledu. Tudi danes bi verjetno ne mogli najti alternativne idejno-teore-

tične konceptije, za dano zgodovinskó situacijo tega razdobja«. Ti dve definiciji, z nekaj stavki pojasnila, bi bili povsem dovolj za historično oznako prelomnega časa ob koncu štiridesetih in v začetku petdesetih let.

Peti razdelek knjige, ki govori o desetletju 1954—1964, je avtor označil kot čas »relativno mirnega razvoja in velikih uspehov praktično na vseh področjih družbenega življenja« (str. 215). Razdelek spet začenja s pregledom mednarodnega položaja in se spet zaplete v mrežo ohlapnih in zato ne povsem točnih trditev. Spet postavlja napačno trditev, da smo se z Italijo od leta 1945 prepirali za STO, pa tudi vso problematiko spora tako skicira, da bralec ne dobi popolnoma pravičnega vtisa o poteku spora (str. 216/217). Denimo, ne omenja termina »Londonski memorandum o soglasju«, ne definira, kaj je in kaj obsega cona A STO, postavlja trditev, da je Jugoslavija dobila po sporazumu iz leta 1954 dve tretjini STO, Italija pa eno tretjino (kar drži), ne pove pa, da je Italija dobila v svoji tretjini mesto Trst itd. (str. 217). Zapiše, da so bili odnosi z Grčijo normalizirani leta 1951, ne omeni pa Balkanskega pakta med Grčijo, Turčijo in Jugoslavijo iz leta 1954. Nedefinirano omeni ta pakt šele na strani 220 v povsem drugem kontekstu. Bralec postreže s podatkom, da so se odnosi z Avstrijo normalizirali takoj po podpisu državne pogodbe leta 1955, kar je gotovo preohlapno, saj vemo, da so se začeli odnosi med obema državama izboljševati že po sklepu velesil v Parizu 20. 6. 1949, s katerim je bilo dokončno določeno, da meje Avstrije ostanejo take kot so bile na dan 1. 1. 1938. Normalne diplomatske odnose smo s to državo navezali leta 1951; tega leta pa smo tudi končali z njo vojno stanje. Že leta 1952 pride do prvega uradnega diplomatskega stika, saj je v juniju tega leta obiskal Jugoslavijo avstrijski zunanji minister dr. Karl Gruber. Dodajmo še, da je na strani 219, ko je govor o posvetovanju 81 komunističnih strank leta 1960, očitno izpadlo mesto sestanka (Moskva) in da bi bilo treba utemeljiti opazko na isti strani »ko je hladna vojna 1954/1955 pojenjavala«. V zgodovini pisju namreč obstoja več težo, kdaj je konec klasične hladne vojne, pa tudi o tem, kdaj se začne. Meni je avtorjeva trditev blizu, saj tudi sam periodiziram hladno vojno v čas 1945—1955 in ne 1945—1956 (1958) kot je prevladujoče. Smatram namreč, vsaj kar zadeva zadnjo letnico, da je hladna vojna zatonila, ko so bila v Evropi rešena tri najpomembnejša žarišča hladne vojne: nemško vprašanje, avstrijsko vprašanje in tržaško vprašanje. Podobno kliče po pojasnilu edina opomba na tej strani: »Naziv neuvrščene države so prav ob tej priložnosti lansirali neki novinarji« (!)

Med odlike Bilandžičevega dela sodi gotovo, da navaja veliko podatkov, za razumevanje razvoja jugoslovanske ekonomske politike in gospodarstva. Tudi v tem razdelku je tako. Prikaz ekonomskega razvoja in sprememb v gospodarski politiki prevladuje, od drugih družbenih vprašanj pa posveča največ pozornosti, kmečkemu in nacionalnemu vprašanju, ki sta bila med najpomembnejšimi vzroki idejnih sporov znotraj ZKJ. V začetku poglavja o idejnopoličnih sporih znotraj ZKJ ne točno zapiše, da je (v začetku sedemdesetih let) prišlo do prvih znakov o koncu razdobja »monolitne enotnosti vrst KPJ — ZKJ, ki je trajala neprekinjeno od 1937« (str. 255). KPJ se je namreč čepila že ob informbirojevskemu sporu (to poudarja tudi avtor sam), pa tudi Djilas ni bil osamljen, če omenim le najpomembnejše čeri monolitnosti KPJ — ZKJ. Posebej jasno je avtor opredelil nacionalno vprašanje kot žarišče sporov v Jugoslaviji. Do opisovanega časa je bilo to vprašanje neke vrste tabu tema, tema ki naj bi bila odstranjena z dnevnega reda politike že z zmago revolucije. Šele leta 1959 smo v Jugoslaviji (IK ZKJ) odločneje spregovorili o nacionalnem vprašanju, pa še takrat bolj zaradi položaja narodnih manjšin — narodnosti, kjer je prevladovala problematika albanske narodnosti.

V šestem razdelku »Kritika državnega centralizma, razvoj samoupravljanja in novih mednacionalnih odnosov«, avtor točno ugotavlja, da »Jugoslavija nikoli, torej od leta 1945 pa do tega trenutka (srede sedemdesetih let op. p.) ni imela ugodnejšega mednarodnega položaja« (str. 280). To dejstvo je povezal z notranjepoličnim razvojem, ki naj bi bil zaradi tega lažji. Po obširnem pregledu ekonomskega razvoja v šestdesetih letih se je lotil tudi zapletene tematike, ki bi ji lahko rekli napori za ustvaritev enotnosti v ZKJ na osnovi samoupravljanja in boljših mednacionalnih odnosov. V ta kontekst sodijo vprašanja kot ustava 1963, gospodarska reforma 1965, Rankovičev padec 1966, ustavna dopolnila 1967 in 1968, študentske akcije od leta 1968 dalje, kosovski problem v začetku sedemdesetih let... Gotovo je točna avtorjeva ugotovitev, da so bili mednacionalni odnosi ključni problem Jugoslavije ob koncu 60. let (str. 349), zato je tudi upravičena avtorjeva namera, da problematiko hrvaškega »maspokreta«, slovenske cestne afere, srbskega unitarizma in še kaj, podrobneje oriše v sklopu problematike »reformne federacije«. Razprava o sprejemljivosti njegovih ocen bi nas gotovo odvedla predaleč, zato le skopa ugotovitev, da večinoma držijo. Pripomba velja le dejstvu, da jih je razmeroma malo, veliko več je namreč citatov iz posameznih dokumentov, in pa dejstvu, da so slovenske razmere ob cestni aferi prešibko obdelane, čeprav se avtor brani, da bi širša elaboracija

tega problema prešla okvire njegovega dela. Vsaj glavno osebo cestne afere, takratnega predsednika republiškega izvršnega sveta Staneta Kavčiča, bi moral omeniti.

Ustavno reformo federacije avtor v glavnem orisuje s citati iz govorov posameznih vidnih jugoslovanskih politikov, predvsem Kardelja, in z naštevanjem glavnih elementov ustavne reforme federacije. Njegovi zaključki so korektni, morda pa ne bi bilo slabo premisliti, ali ne bi bilo nekatere najbistvenejše ustavne amandmaje priključiti knjigi kot priloge.

Sedmi razdelek — na novo napisani del knjige — je avtor drugače struktural kot prejšnje. Nič več ni mednarodnega okvira jugoslovanskih dogajanj in še bolj kot prej pride do izraza njegova želja, obdelati predvsem ekonomsko-socialne vidike razvoja Jugoslavije. Zato zajema čas od 1971/1972—1980 predvsem skozi očala ekonomsko-socialne komponente izgradnje socializma, s koncepcijo združenega dela. Gre za najtežje berljev del knjige, poln tabel, statističnih izračunov, primerjav, števil in terminologije, ki je mnogo bližja politologu ali ekonomistu kot povprečnemu zgodovinarju. Nedvomno daje ta del knjige marsikateri uporabljv podatek, še zlasti če je bralec zahtevnejši specialist. Toda tudi v tem delu avtor večkrat uporablja že prej omenjeno nesprijemljivo metodo citiranja: »dejal mi je neki partijski funkcionar« (str. 399), »zahteval je direktor nekega velikega industrijskega podjetja (str. 401), »posamezniki iz državne oblasti so izkoriščali svojo politično oblast« (str. 403), »nek vidni politik je rekel avtorju« (str. 446) itd. Ne gre samo za to, da manjkajo imena, temveč predvsem za to, da ni jasno, odkod je avtor jemal podatke za zapisane trditve.

Natančno pa je avtor obdelal problematiko politične krize v Jugoslaviji 1971/1972. Gre za strnjen pogled na razreševanje hrvaških in srbskih dilem tega časa, ki so rezultirale v personalnih spremembah v republiških političnih vrhovih, pa tudi za prikaz diferenciranih pristopov do razvoja jugoslovanske stvarnosti v drugih republiških centrih. Grožnja po razcepu v partijskih vrstah se sicer zaradi odločne intervencije, zlasti Tita, ni uresničila, prišlo pa je do nekakšnega koraka nazaj v družbenopolitičnih odnosih v Jugoslaviji. Avtor tak korak točno in z velikim poslušom za takratna dogajanja opisuje takole: »Torej, politična kriza 1971/1972 je izzvala birokratsko aberacijo, ki je v politično življenje uvajala stari stil in metode političnega delovanja. Ni težko skleniti, da so se družbeni odnosi usmerili na poti, ki niso bile popolnoma v skladu z vizijo Programa ZKJ in z demokratizacijo revolucionarne diktature, ki je trajala polnih 20 let« (str. 347). Zanimiva je avtorjeva ugotovitev v delu, v katerem govori o ustavi in zakonu o združenem delu, saj ni običajna, kadar je govor o ustavah, in sodi med jugoslovanske posebnosti: »Ustava iz 1974 je bolj vizija kakor normiranje novega stanja« (str. 444).

Osmi razdelek je pisan tekoče in ga beremo hitro brez zatikanj. Toda z zgodovinarjevega stališča je spet treba reči, da močno šepa pri citiranju, da avtor piše s predpostavko, da bralci marsikaj vedo iz lastnih doživljanj in mu zato trditve ni treba dokazovati (npr.: »Vsi centri oblasti — pokrajinski, republiški in zvezni — so blokirali odpiranje kakršnih koli problemov, posebej demokratizacije...« (str. 465), kar je tudi po mojem vedenju res, toda kot zgodovinar moram to tudi dokazati). Čeprav je avtor enemu od podpoglavij dal naslov »Zadnje politične iniciative Edvarda Kardelja in Josipa Broza Tita«, in je zato razumljivo, da govori predvsem o njunem delu, pa bi, vendarle kazalo tudi ob tej priložnosti pokazati na prispevke drugih jugoslovanskih politikov (npr. Bakarića), če bi se hoteli izogniti pomisli, da vsi drugi niso bili kdo ve kako pomembni.

Avtorjevi pogledi na ekonomsko plat življenja in razvoja Jugoslavije v času po Titovi smrti so mi blizu (npr.: ocena Antiinflacijskega programa in vseh drugih »stabilizacijskih dokumentov« iz začetka osemdesetih let), vendar gre za nekatere ocene gospodarskega življenja, katerih pravilnost naj presodijo ekonomisti. Opis političnih dogajanj, zlasti tistih na Kosovu od leta 1981 naprej, in problematike republike Srbije v zadnjem času, ostaja na ravni dobre deskripcije, pa tudi na ravni uradne, razlage dogajanj in stanja. Podobno deskriptivno so podane tematike jugoslovanskega »zajedništva«, različnih pogledov na spremembe političnega sistema in vala kritike s strani kulturnikov ter reakcije nanje, čeprav se avtor nagiba k formuli avnojske Jugoslavije, edino sprejemljivi za Jugoslavijo, proti unitarizmu in proti vsesplošnemu kritizerstvu. Zadnji razdelek je nedvomno dokaz zato, kako težko je pisati najnovjšo zgodovino, obenem pa tudi dokaz zato, da jo je mogoče.

Z zadnjim podpoglavjem »Zaključna razmišljanja o preteklosti, sedanjosti in perspektivi razvoja« je Dušan Bilandžić zaokrožil svojo knjigo.

Avtorju gre, ne glede na zapisane pripombe, izreči priznanje za opravljeno delo. V današnjem stanju jugoslovanske historiografije, zlasti tiste, ki se ukvarja s sodobno zgodovino, gotovo ni lahko napisati takega dela. Brez velikega poznavanja tematike in brez prepričanosti, da je kaj takega naši historiografiji potrebno, gotovo ne bi šlo.

OBVESTILA

OBVESTILA O IZHAJANJU ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

1. Objavljamo finančni obračun izhajanja Zgodovinskega časopisa 40/1986 in po objavi v ZČ 40/1986, št. 1—2, s. 212 za primerjavo dodajamo podatke za ZČ 39/1985:

Dohodki	Letnik 1986 din	Letnik 1985 din
Dotacija Raziskovalne skupnosti Slovenije	12,052.000	1,681.220
Dotacija Kulturne skupnosti Slovenije	870.000	850.000
Dotacija Področne izobraževalne skupnosti za družboslovje	529.920	304.960
Dotacije drugih sofinancerjev	100.000	519.116
Naročnina	1,302.720	995.200
Prodaja tekočih številčk ter starejših letnikov ZČ in društvenih publikacij	235.000	200.000
Skupaj	15,089.640	4,550.496

Izdatki	Letnik 1986 din	Letnik 1985 din
Tiskarski stroški	6,108.344	2,735.196
Tiskarski stroški ponatisa	2,939.434	357.975
Avtorski honorarji	3,643.066	1,296.088
Uredniški honorarji	386.000	132.000
Stroški uredništva in uprave	878.000	125.400
Skupaj	13,954.844	4,646.659
Razlika	+1,134.796	—96.163

Ker so pretekli letniki ZČ izhajali s precejšnjo zamudo, se vse številčke pri glavnih treh financerjih naše revije ne ujema povsem s pogodbenimi sredstvi koledarskega leta; od tod npr. navidezno majhen dvig pri dotaciji Kulturne skupnosti Slovenije. Raziskovalna skupnost Slovenije nam je znaten del sredstev izplačala v januarju 1987, že po izidu zadnjega zvezka ZČ. Za izjemno velik dvig pri sredstvih RSS je več razlogov: dvig splošne prispevne stopnje za raziskovalno dejavnost v SRS, priznanje osrednosti ZČ med slovenskimi zgodovinskimi revijami, upoštevanje nadpovprečne naklade, upoštevanje dejanskega obsega revije, uredniško izpolnjevanje normativov za urejanje revij ter dogovor med tremi interesnimi skupnostmi, da postane RSS glavni sofinancer ZČ. Pri dotacijah drugih sofinancerjev pričakujemo še nekaj priliva. Naročnine v navedeni pričakovani višini do obračuna ob zaključku redakcije tega zvezka v znatnem delu še nismo dobili, zato uprava tudi ob tej priložnosti prosi za redno plačevanje. Očitno je tudi, da s povečanjem naročnine še vedno zaostajamo za splošnimi inflacijskimi indeksi in zvišanjem izdatkov za izhajanje ZČ; delež naročnine v strukturi dohodkov se je ponovno zmanjšal in padel že na 8,63 % (skupaj s prosto prodajo na 10,19 %), medtem ko je pri letniku 1980/34 znašal kar 32,54 % (s prodajo celo 39,13 %) in pri letniku 1985/39 še 21,87 % (oziroma 26,27 %).

Tiskarski stroški so porasli zaradi nekaj povečanega obsega in malo večje naklade, predvsem pa zaradi inflacijskega dviga cen. Glavni izdatek pri ponatisih je grafično popoln reprint 850 strani obsežnega Kosovega zbornika. Pri vsakem zvezku smo zviševali honorarje in prišli do zlatega povprečja, ki se odraža tudi v povečanju deleža honorarjev v strukturi izdatkov. Predvsem zaradi pospešenega ritma izhajanja in zaradi akcije za pridobivanje novih naročnikov, so se močno povečali ostali stroški uredništva in uprave ZČ.

Del obračunanega presežka je še v neplačanih naročinah za letnika 1985 in 1986. Dejanski presežek sredstev bo podlaga za izdajo že napovedane publikacije z razpravami o zgodovini denarstva in bančništva na Slovenskem.

2. Letnik 41/1987 bo predvidoma izšel še v treh zvezkih s po 140—160 stranmi; uredništvo si je za izid posameznih zvezkov postavilo naslednje roke: 31. 5., 15. 9.

in 30. 11. 1987. Poleg preostalega gradiva s tolminskega zborovanja (referati V. Šri-barja, J. Šumrade, M. Pahorja in drugih) so v tiskarni že postavljene naslednje razprave: A. Lippold — Vzhodni Goti in rimski cesarji od 455 do 507, D. Kos — Bela krajina v poznem srednjem veku, I. Voje — Odkupovanje Furlanov iz turškega ujetništva, V. Rajšp — Razširjenost protestantizma med socialnimi plastmi na Kranjskem ter E. Brix — Številčna navzočnost nemštva v južnoslovanskih kronovinah Cislitanije med leti 1848 do 1918 — Problemi narodnostne statistike.

3. Da bi pospešili in olajšali delo uredništva, naj avtorji prispevkov za ZČ rokopise oddajajo pretipkane, na straneh s 30 vrsticami po približno 65 znakov. Vsak tekst naj bo opremljen z avtorjevim imenom, z njegovim naslovom (vključno z obično stalnega prebivališča) ter s številko žiro računa ali z izjavo, da avtorju ni potrebno odpreti žiro računa, ker njegovi honorarji v tekočem letu ne presegajo z zakonom predpisane vsote. Avtorji razprav ter obsežnejših člankov morajo posebej priložiti še povzetek, ki naj ne presega desetine obsega razprave ali članka, ter vsebinski — ne samo formalni — izveček na desetih tipkanih vrsticah (po vzgledu iz ZČ naj bodo izvečku dodani podatki o avtorju, naslov prispevka, bibliografski podatki). Povzetke lahko avtorji pošljejo že v izbranem tujem jeziku, izvečke v slovenščini in po možnosti že tudi v angleškem prevodu. Za prevod povzetkov in izvečkov sicer poskrbi uredništvo, prav tako za klasificiranje člankov po UDK.

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Uredništvo si pridrži pravico do jezikovnega lektoriranja prispevkov. Pri opravljanju prvih tiskarskih korektur naj avtorji popravljajo le tiskarske napake, samo izjemoma so dopuščeni najbolj nujni avtorski popravki teksta. Korekture v lomljenih straneh opravi uredništvo samo. Avtorji razprav prejmejo po 30 brezplačnih separatov.

Z oddajo rokopisa in z izplačilom honorarja po veljavni tarifi ZČ uredništvo pridobi vse pravice do natisa teksta v skupni nakladi do 3000 izvodov, ob dodatnem honorarju pa tudi do nadaljnjih objav. O izvrševanju zgornjih določil uredništvo ne sklepa pogodb. Ponatis člankov in slik iz ZČ je mogoč samo s predhodnim dovoljenjem uredništva in z navedbo vira.

4. V prejšnjem zvezku ZČ smo avtorstvo Poročila Zgodovinskega društva za Severno Primorsko (ZČ 40/1986, 4, s. 505) pomotoma pripisali Branku Marušiču in ne Lidi Krevelj-Bezlakevi. Obema se opravičujemo.

K Poročilu uredništva Kronike, ki ga je v prejšnjem zvezku ZČ (s. 501—502) objavil dotedanji urednik Peter Vodopivec, je vsaj tu treba pripomniti, da je iskanje enega izmed krivcev za težave pri izhajanju Kronike tudi v domnevnem »vrednostnem hierarhiranju« revij ter v »upravno-finančnih in poslovnih zapletih in nesporazumih, do katerih je občasno prihajalo v društveni upravi« lahko le subjektiven »občutek« avtorja poročila. Občutek ne temelji na objektivnih dejstvih in ga ne deli ne staro ne novo uredništvo Kronike.

5. Zaradi načrtovanega odhoda Petra Štiha na služenje vojaškega roka je tehnično uredništvo ZČ s pričujočim zvezkom prevzel Dušan Kos z Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU.

6. 5. januarja 1987 je odložil članstvo v uredništvu ZČ prof. dr. Ferdo Gestrin. Sodeloval je v uredništvu vse od začetka leta 1961, letnikom 1969—1972 pa je bil tudi zelo uspešen glavni in odgovorni urednik. Iskrena hvala mu za vse, kar je napravil za ZČ!

7. Približno hkrati s tem zvezkom ZČ izhaja kot tretji zvezek zbirke ponatisov ZČ zbornik Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem; zbornik objavlja gradivo s posvetovanja ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije 11. in 12. 12. 1984. Publikacijo lahko naročite na upravi naše revije.

Janez Stergar

OBVESTILO O IX. KONGRESU ZGODOVINARJEV JUGOSLAVIJE

IX. kongres zgodovinarjev Jugoslavije bo 28., 29. in 30. 9. 1987 v Prištini.

Znanstveni odbor Zveze zgodovinarjev Jugoslavije je že določil dve glavni temi kongresa. Prva nosi naslov Procesi zgodovinskega približevanja in zedinjenja narodov in narodnosti Jugoslavije, druga tema je Mesto zgodovine v šolskih sistemih evropskih držav — primerjalna analiza z Jugoslavijo.

Udeležbo z referati so prijavili naslednji slovenski zgodovinarji: Rajko Bratož, Ferdo Gestrin, Bogo Grafenauer, Milica Kacin-Wohinz, Aleks Kalc, Walter Lukan, Milan Pahor, Samo Pahor, Janko Pleterski, Janko Prunk, Vinko Rajšp, Franc Rozman, Janez Stergar in Ignacij Voje.

O natančnem programu in roku za prijave za kongres v Prištini bomo članstvo še obvestili.

Jasna Horvat

UDK 341.222 (=863) : (=50)

GRAFENAUER Bogo, dr., redni univerzitetni profesor v pokoju,
YU-61000 Ljubljana, Murnikova 18

Slovensko-romanska meja. — ločalec in povezava.

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 1, s. 5—18, cit. 38

Sn. (De., Sn., En.)

Tematika je obravnavana v več problemskih sklopih. Prvega predstavlja nastanek slovensko-romanske etnične meje, ki je zvezan s slovansko naselitvijo do vzhodnih robov Furlanije in v. Istro. Drugi del obravnava prostor je meje kot kraj, kjer sta se srečevala italiski in frankovsko-nemški tip fevdalizma. Tretji sklop je posvečen širjenju in organizaciji krščanstva in cerkve južno od Drave in pomenu Ogelja v tej zvezi. Četrty in peti sklop pa obravnava vlogi vseh potezah gospodarsko in kulturno preseganje meje.

Peter Štih

UDK 930 (497.12—157)

MARUSIČ Branko, profesor zgodovine, Goriški muzej,
YU-66000 Nova Gorica, Grad Kromberk 97

Tolminsko v zgodovinoisju

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 1, s. 27—34, cit. 95

Sn. (It., Sn., En.)

Avtor v veznem tekstu govori in analizira dosežke zgodovinarstva o Tolminskem. Sistematično raziskovanje, ima zameke že v 19. stoletju. Posebej se avtor dotane tudi sosednje italijanske oziroma furlanske historiografije.

Dušan Kos

UDK 914.971.2 Tolmin

URSIC Hinko, profesor v pokoju, YU-65220 Tolmin, Kosovelova 6

Tolminska dežela

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 1, s. 19—20

Sn. (De., Sn., En.)

Prispevek je kratek geografski opis dežele in mesta Tolmin, na katerem se je vršilo 23. zborovanje slovenskih zgodovinarjev.

Avtorski izveček

UDK 903/904 (497.12—157)

SVOLJŠAK Drago, kustos, Goriški muzej, YU-65000 Nova Gorica,
Grad Kromberk 97

Tolminska v arheoloških obdobjih (skleci)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 1, s. 35—39, cit. 15

Sn. (De., Sn., En.)

Meja naselitvene zgodovine se na Tolminskem razteza v čas od 70.000 do 30.000 let pred sedanostjo (prva polovica zadnje ledene dobe). Stalna in kontinuirana poselitve pa se začne šele od srednje ali pozne bronske dobe dalje. Eden razvojnih vrhuncev je svetoluejska železnodobna kulturna skupina. Za njo je nastopila latinskodobna idrijska kulturna skupina (Idrija pri Bači). Nato nastopijo Rimljani in šele od 9. ali 10. stoletja Slovani.

Dušan Kos

URSIC Hinko, Retired Professor, YU-65220 Tolmin, Kosovelova 6

Tolmin Region

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 1, pp. 19—20

Sn. (De., Sn., En.)

The contribution is a short geographic description of the land and town Tolmin, where the 23rd Meeting of the Slovene Historians took place.

Author's Abstract

UDC 903/904 (497.12—157)

SVOLJSKAK Drago, Curator, Gorški muzej, YU-65600 Nova Gorica, Grad Kromberk 97

The Tolmin Region in Archaeological Periods

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 1, pp. 35—39, 15 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The beginning of settlement of the Tolmin Region stretches from 70,000 to 30,000 years B. C. (first half of the last Glacial). Permanent colonization begins with the Middle or Late Bronze Age. The Sveča Lucija Hall-stair group presents one of the culminations of cultural development. Succeeding were the Idrija group of La Tène culture (Idrija pri Badi), the Romans, and not until 9th—10th century came the Slaves.

Dušan Kos

GRAFENAUER Bogo, Dr. Retired University Professor in Ordinary, YU-61000 Ljubljana, Murnikova 18

Slovene-Roman Boundary — Line of Demarcation and Linkage

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 1, pp. 5—18, 38 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The theme is dealt with in more problem complexes: the formation of the Slovene-Roman ethnic boundary, connected with the Slav settlement as far as the eastern skirts of Friuli and to Istria; the second part treats the area of this boundary as a place where the Italic and the Franco-German type of feudalism met; the third complex describes the spreading and organization of Christianity and the Church southern of the River Drava and the meaning of Aquilina in this connection; the fourth and the fifth complexes in main features describe the economic and cultural boundary exceeding.

Peter Štuh

UDC 880 (497.12—157)

MARUŠIČ Branko, Professor, Gorški muzej, YU-65600 Nova Gorica, Grad Kromberk 97

The Tolmin Region in Historiography

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 1, pp. 27—34, 95 notes

Sn. (It., Sn., En.)

The author analyses the achievements of historiography of the Tolmin Region of which systematical research has its beginnings in the 19th century. The author also discusses the neighbouring Italian, especially Friulan historiography.

Dušan Kos

UDK 945.331 "12/14"

STIH Peter, asistent, Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Askercева 12

Goriški grofje in oblikovanje pokrajine ob Soči in na Krasu v deželo

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 1, s. 41—47, cit. 75

Sn. (De., Sn., En.)

Posebna dežela Goriška grofija se je razvila iz dinastičnega teritorija goriških grofov ob srednji Soči in na Krasu ter se izdvojila in osamosvojila iz furlanske grofije in oglejskega patriarhata. Temelj temu procesu predstavljajo četiri ali štiri goriških grofov in zlasti pravice, ki so jih imeli kot odvratniki oglejske cerkve. Na tej podlagi so z nestrano in uspešno politiko (1210 Gorica trg, 1234 cestni regal, 1365 državni knezi) v teku časa izoblikovali posebno deželo s svojo upravo, pravom, plemstvom in stanovi.

Avtorski izveček

UDK 341.222 (497.1:450) "1914/1918"

PLETERSKI Janko, dr., Univerzitetni profesor, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Askercева 12

Meja na Soči v notranjih odnosih jugoslovanskega gibanja med prvo svetovno vojno

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 1, s. 55—62, cit. 11

Sn. (De., Sn., En.)

Slovensko-italijanska etnična meja je postala pomembno politično vprašanje v času prve svetovne vojne. Referat opozarja na momente in položaje, ko je vprašanje vplivalo na odnose med nosilci jugoslovanskega gibanja, Kraljevino Srbijo, Jugoslovanskim odborom in strankami na tlu Slovenije. Pokazalo se je, da ni med njimi identičnih stališč. Tudi zaradi teh nasprotij je bil končni rezultat za Slovence in Hrvate slab — Italija je dobila pravico zasedati slovenska in hrvaška ozemlja.

Dušan Kos

UDK 949.712 "04/14" :830.25 (453.18)

HARTEL Reinhard, dr., asistent na Inštitutu za zgodovinske znanosti na Univerzi Karla Franca v Gradcu

Virji za srednjeveško zgodovino Slovenije iz furlanskih arhivov

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 1, s. 49—53, cit. 25

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor govori o odkritjih virov za srednji vek, ki so pomembni za slovensko zgodovino. Posebej se ustavi pri virih za Izolo, Piran, posebej pa izže možnosti za slovensko zgodovino v arhivih oglejskega patriarha. Opozarja pa tudi na prepotrebno objavljanje novih odkritij in drugih virov.

Dušan Kos

UDK 940.414.5 (453.31)

SEDMAK Drago, kustos, Goriški muzej, YU-65000 Nova Gorica, Grajska 1
Krvalo Posočje — Pregled vojaških dogodkov na Soški fronti 1915—1917

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 1, s. 63—71, cit. 6

Sn. (De., Sn., En.)

Kratek pregled vojaških dogodkov na edini fronti 1. svetovne vojne na Slovenskem ozemlju je pozitno opozoriti slovenske zgodovinarje na to 29 mesecev dolgo obdobje v življenju Primorcev, ter na pomanjkljivo obravnavo, oziroma na popolno zanemarjenost v proučevanju s strani strokovnjakov. Ta problematika pa ni zgolj le vojaška, ampak sega na vsa področja narodovega življenja in nudi zgodovinarjem obilico neodprtih problemov.

Avtorski izveček

HARTEL Reinhard, Dr., Assistant, Institute for Historical Sciences, University of Karl Franz, Graz

Sources for Medieval History of Slovenia from the Friulian Archives in the Zgodovinski kaspops (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 1, pp. 49-53, 25 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author deals with discovery of those sources for the Middle Ages which are significant for Slovene history. He particularly deals with sources for Izola, Piran and seeks possibilities for Slovene historiography in the archives of the Patriarch of Oglej. He also stresses out the necessity of publishing new discoveries and other sources.

Dušan Kos

UDC 940.414.5 (453.31)

SEDMAK Drago, Custodian, Gorizia Museum, YU-65000 Nova Gorica, Grajska 1

Bloody Soča Basin - Survey of Military Events on the Soča Front 1915-1917

Zgodovinski kaspops (Historical Review), Ljubljana 41/1987, No. 1, pp. 63-71, 6 notes

Sn. (De., Sn., En.)

A short survey of military events on the only front of the First World War on the Slovene territory is an attempt to draw attention of the Slovene historians to this 29 months lasting period in the life of the Coastal inhabitants, as well as to the incomplete treatment resp. total neglecting of research by the experts. These problems, however, are not only military, but extend to all spheres of nation's life and offer plenty of new problems to the historians.

Author's Abstract

STIH Peter, Assistant, University of Edvard Kardelj, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerceva 12

Gorizia Landgraves and Formation of the Land along the River Soča and on Karst into the Province

Zgodovinski kaspops (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 1, pp. 41-47, 75 notes

Sn. (De., Sn., En.)

A special province Gorizia County developed from the dynastic territory of the Gorizia Landgraves along the middle stream of the river Soča and on the Karst. It separated from the Friuli county and Aquilean Patriarchate and attained independence. This process based on the feuds and alodia of the Gorizia Landgraves and especially on the rights they had as defenders of the Aquilean Church. With systematic and successful policy (1210 Gorizia market-town, 1234 road, regalia, 1385 state princes) they founded in the course of time a special province with their own administration, jurisprudence, aristocracy and states.

Author's Abstract

UDC 341.222 (497.1:450) "1914/1918"

PLETERSKI Janko, Dr., University Professor, University of Edvard Kardelj, Ljubljana, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerceva 12

The Border on the Soča River in Inner Relations of the Yugoslav Movement during the First World War

Zgodovinski kaspops (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 1, pp. 85-92, 11 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The Slovene-Italian ethnic border became a significant political question during the First World War. The paper draws out the moments and situations, when this question influenced the relations between the bearers of the Yugoslav Movement, the Kingdom of Serbia, the Yugoslav Committee, and parties on the territory of Slovenia. Evidently their standpoints were not identical. Due to these differences in opinions the final result was bad for Slovenes and Croats-Italy was given the right to occupy the Slovene in Croatian lands.

Dušan Kos

UDK 329.18 (453.31) "1941/1943"

PLAHUTA Slavica, kustos za novejšo zgodovino, Goriški muzej,
YU-65000 Nova Gorica, Grajska 1

Fašistična stranka v Goriški pokrajini (1941—1943)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 1, s. 73—86, cit. 67.

Sn. (It., Sn., En.)

Razprava obravnava organizacijo in delo fašistične stranke na Goriškem v obravnavanem obdobju, še posebno pa njen odnos do druge svetovne vojne in NOB slovenskega naroda na Primorskem, pri katerem sta tedaj naraščala antifašizem in narodnoosvobodilno razpoloženje.

Avtorski izveček

UDK 323.1 (486=866) "19"

KATARDZIEV Ivan, dr., univerzitetni profesor, Univerza Cirla tin Metoda
v Skopju, YU-91000 Skopje, Samuilova 22

Etnično in državno razmejevanje v Egejski Makedoniji

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 1, s. 87—95, cit. 9

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor govori o problemih etničnega in državnega razmejevanja v Egejski Makedoniji ter makedonski manjšini v Grčiji tekom 20. stoletja.

Dušan Kos

UDK 656.1 (497.12—15):912 "16"

GESTRIN Ferdo, dr., univerzitetni profesor v pokoju, Univerza Edvarda
Kardelija v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana,
Aškercova 12

Karta obsokte poti iz 17. stoletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 1, s. 97—101, cit. 16

Sn. (De., Sn., En.)

Po krajšem opisu razvoja prometnih poti v Posočju od visokega srednjega veka dalje sledi opis karte, ki jo hranijo v Haus-, Hof- und Staatsarchivu na Dunaju. Nastanek nedatirane, 3,5 m dolge kolorirane karte postavlja avtor v sredo 17. stoletja, čeprav obstaja majhna možnost, da je za stoletje starejša. Poleg zarisa obsokte poti in prometnih objektov na njej daje karta v isto podatek za Soško dolino in je važen zgodovinski vir.

Avtorski izveček

UDK 656.1 (453.31) "1750/1800"

RAJSP Vinko, mag., raziskovalni sodelavec, Zgodovinski inštitut
Milka Kosa ZRC SAZU, YU-61000 Ljubljana, Novi trg 5

Ceste na Goriškem v drugi polovici 18. stoletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 1, s. 103—107, cit. 11

Sn. (De., Sn., En.)

V sestavku so predstavljene ceste na Goriškem v drugi polovici 18. stoletja po »Militärische Landesbeschreibung« v dunajskem vojnem arhivu.

Avtorski izveček

UDC 323.1 (485=866) "19"

KATARDZIEV Ivan, Dr., University Professor, University of Cyril and Methodius in Skopje, YU-91000 Skopje, Samuilova 22

Ethnic and State Demarcation in Aegean Macedonia

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 1, pp. 87-95, 0 notes

Sn. (De, Sn., En.)

The author deals with the problems referring to the ethnic and state demarcation in Aegean Macedonia and with the Macedonian minority in Greece in the 20th century.

Dušan Kos

UDC 656.1 (453.31) "1760/1800"

RAJSP Vinko, M. A., Research Collaborator, Historical Institute of Milko Kos, Historical Research Centre at the Slovene Academy of Sciences and Arts, YU-61000 Ljubljana, Novi trg 5

Roads in the Gorizia Region in the Second Half of the 18th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 1, pp. 103-107, 11 notes

Sn. (De, Sn., En.)

The contribution describes the roads in the Gorizia region in the second half of the 18th century according to the Militärische Landesbeschreibung in Vienna War Record Office.

Author's Abstract

UDC 323.18 (453.31) "1941/1943"

PLAHUTA Slavica, Curator for Recent History, Goriški muzej, YU-65000 Nova Gorica, Grajska 1

The Fascist Party in the Gorizia Region (1941-1943)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 1, pp. 73-86, 67 notes

Sn. (It, Sn., En.)

The paper deals with the organisation and activity of the Fascist Party in the Gorizia Region within the period 1941-1943, especially with its attitude towards the Second World War and the National Liberation Struggle of the Slovene nation in the Primorje Region and the growing antifascist and national-liberational atmosphere.

Author's Abstract

UDC 656.1 (497.12-15).912 "16"

GEŠTRIN Ferdo, Dr., Retired University Professor, University of Edvard Kardelj in Ljubljana, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerceva 12

Map of the Road along the River Soča from the 17th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 1, pp. 97-101, 16 notes

Sn. (De, Sn., En.)

A short description of traffic roads development from the High Middle Ages on is followed by a description of the map, being kept in the Haus-Hof- und Staatsarchiv in Vienna. The author states that the dateless, 3.5 metres long coloured map originates from the middle of the 17th century, although there is a small possibility that it is a century older. Besides the drawn in of the road along the river Soča and traffic objects on it the map gives a series of data concerning the Soča valley and is an important historical source.

Author's Abstract

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas. **A**
1987

941/949

120030130,1

COBISS •

ZČ, Ljubljana, 41, 1987, številka 1, strani 1–202 in I–VI